

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVIII No. IV
2019

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Geography, History, International Business Studies, International Relations, International Trade and Logistics, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS
27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi
EBSCOHOST MLA International Bibliography
Directory of Open Access Journals

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Co-Editor

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Prof. Dr. Atilla ENGİN
Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Şenay Leyla KUZU
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Enver BOZKURT
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Editorial Assistants

Res. Assist. M. Mirac CEYLAN
Res. Assist. Kevser ERDOĞAN

Vol. 18, Issue 4, October 2019

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Turkey)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Turkey)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ., North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Turkey)

Hilmi Bayraktar
(University of Gaziantep, Turkey)

Evrin Doğan Adanur
(Beykent University, Turkey)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamiloglu
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Turkey)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Turkey)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Turkey)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Turkey)

Hülya Özcan
(Anadolu University, Turkey)

Tayfun Ercan
(University of Gaziantep, Turkey)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVIII Issue No. IV
2019

CONTENT

LAW

- KARAYOLU İLE EŞYA TAŞIMACILIĞINDA TTK M. 879 KAPSAMINDA TAŞIYICININ SORUMLU OLDUĞU KİŞİLER** 1220-1231
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Özden SAYGI

ENGLISH LITERATURE

- A STUDY ON FREE WILL: WHO SEES WHAT IN JOSEPH CONRAD'S UNDER WESTERN EYES?** 1232-1241
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hilal KAYA
- THE POLITICAL UNCONSCIOUS IN JANE EYRE, WUTHERING HEIGHTS, AND GREAT EXPECTATIONS** 1242-1254
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hale KÜÇÜK
- DAVID GREIG'S EUROPE: STAGING GLOBALIZATION, MOBILITY AND REFUGEHOOD** 1255-1265
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilek İNAN

TURKISH LITERATURE

- TÜRK ŞİİRİNDE "YALAN-GERÇEK" İLİŞKİSİ** 1266-1286
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Selami ÇAKMAKÇI

SOCIOLOGY

- BİR ALT KÜLTÜR GRUBU OLARAK DENİZLİ GRAFİTİ GENÇLİĞİ** 1287-1309
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Radiye Canan BAĞIŞ
- ULUSLARARASI EKONOMİ VE KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM DİYALEKTİĞİNDE ARAP TURİST ANLATISINI ÇERÇEVELEYEN SÖYLEMLER: TRABZON ÖRNEĞİ** 1310-1333
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bayram SEVİNÇ

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- SOSYAL SERMAYE BİLEŞENLERİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ: GAZİANTEP VALİLİĞİ ÖRNEĞİ** 1334-1345
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra ÇIKMAZ
- TRANSFORMATION OF THE SOMALI CIVIL -WAR AND REFLECTIONS FOR A SOCIAL CONTRACT PEACEBUILDING PROCESS** 1346-1366
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Israel Nyaburi NYADERA & Mohamed Salah AHMED & Billy AGWANDA
- KAMU DİPLOMASİSİ BAKIŞINDAN SPOR DİPLOMASİSİ** 1367-1380
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aslı YAĞMURLU

BUSINESS

- SOSYAL BİLİŞSEL KARIYER TEORİSİ VE ÖĞRENCİLERİN SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİR OLMA HEDEFLERİ: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ UYGULAMASI** 1381-1398
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet Fethi DURMUŞ & Fikret OTLU & Özge ÖZKAN
- KENTSEL LOJİSTİK VE TRAMVAY YOLCU MEMNUNİYETİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE ANALİZİ: GAZİANTEP'TE BİR ALAN ÇALIŞMASI** 1399-1411
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim AKBEN & İlker İbrahim AVŞAR
- YEŞİL PAZARLAMA FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVRECİ BİLİNÇ DÜZEYİNİN ÇEVRECİ DAVRANIŞ ÜZERİNE ETKİSİ: DÜZCE İLİ ÖRNEĞİ** 1412-1431
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Kahraman ÇATI & Yusuf ÖCEL
- ENDÜSTRİYEL PAZARLARDA İLİŞKİ KALİTESİNİN ÖNCÜLLERİ VE BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİLERİ** 1432-1460
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Canan YILMAZ UZ

ECONOMICS

- VERGİ HUKUKUNDA GECİKME FAİZİ VE ZAMMI UYGULAMASININ KARŞILAŞTIRILMASI: HUKUKİ NİTELİKLERİ, ORAN FARKLILIKLARI AÇISINDAN BİR BAKIŞ** 1461-1476
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Baki YEGEN
- TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMININ ÇEVRE KİRLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME** 1477-1488
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Akif DESTEK
- ORTA GELİR TUZAĞININ BELİRLEYİCİLERİ: YÜKSELEN EKONOMİLER ÜZERİNE BİR ANALİZ** 1489-1500
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erdal ALANCIOĞLU & İbrahim ARSLAN & Yusuf BAYRAKTUTAN

HISTORY

- İHSAN HÜN'ÜN ASKERİ TARİH ADLI ESERİ VE ASKERİ TARİH YAZIMINDAKİ YERİ** 1501-1514
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Vural BAŞARAN
- YUNANİSTAN'IN İZMİR'İ İŞGALİNDE İNGİLTERE'NİN ROLÜ** 1515-1536
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hasan DEMİRHAN

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE BULAM (Research Article/Araştırma Makalesi) Faruk SÖYLEMEZ	1537-1555
XVIII. VE XIX. YÜZYILDA ANTEP VE CİVARINDA BAZI SALGIN HASTALIKLARA DAİR BULGULAR (Research Article/Araştırma Makalesi) Adem ÇALIŞKAN	1556-1573
THE SECOND GROUP IN THE FIRST TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY (Research Article/Araştırma Makalesi) Gülay SARIÇOBAN	1574-1591
TOURISM	
ÇOCUKLU AİLELERİN DIŞARIDA YEME ALIŞKANLIKLARI (Research Article/Araştırma Makalesi) Müjdat ERTÜRK	1592-1610
THE EFFECT OF LOCAL FOOD ON TOURISM: GAZIANTEP CASE (Research Article/Araştırma Makalesi) Ayşe Nevin SERT)	1611-1625

LAW

Karayolu ile Eşya Taşımacılığında TTK m. 879 Kapsamında Taşıyıcının Sorumlu Olduğu Kişiler¹

Persons for whom the Carrier is Responsible within the Turkish Commercial Code Art. 879 on the Carriage of Goods by Road

Özden SAYGI*

Öz

6102 sayılı Kanunla Taşıma Hukukuna ilişkin hükümler büyük ölçüde CMR (Karayoluyla Uluslararası Eşya Taşıma Sözleşmesine İlişkin Sözleşme) ve Alman Taşıma Reform Kanunu ile paralellik arz edecek şekilde düzenlenmiştir. Çalışmamıza dayanak olan Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 879 hükmü de CMR m. 3 ve Alman Taşıma Kanunu'nun 428 inci paragrafı ile uyum içindedir. Maddede temelde yardımcıları iki gruba ayrılmıştır. Bunlar, taşıyıcının kendi adamları ve hizmetlerinden yararlandığı kişilerdir. TTK m. 879'da, mülga Kanun'da karşılık gelen hüküm olan m. 782'den farklı olarak, yardımcı kavramının sınırları “görevlerini yerine getirmeleri sırasındaki” ifadesi ile belirgin hale getirilmiştir. Değişiklikle beraber görev kapsamında hareket etme şartı her iki grup için de aranır hale gelmiştir. Bu çalışma ile amaçlanan, TTK. m. 879 ile getirilen somut taşıma fiilinde doğrudan görevlendirilmiş olma şartının taşıyıcının yardımcıları kavramının kapsamına ve taşıyıcının sorumluluğuna yansımalarının incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: TTK m. 879, Taşıyıcı, Taşıyıcının yardımcıları

Abstract

Provisions regarding the Law of Carriage of Goods by Code Numbered 6102 have been legislated by compatible with CMR (Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road) and TRG (Transportrechtsreformgesetz) substantially. Turkish Commercial Code (TCC) art. 879 which is the basis of our study, is consistent with CMR art. 3 and TRG art. 428. The article is basically divided into two groups, which are agents and servants. Limits of the concept of carrier's assistant has been determined by expression of “while performing their duties” in art. 879 of the TCC unlike the art. 782 of abrogated law which is the provision corresponding to art. 879 of TCC prior to the amendment of the Law. With the amendment of law, the requirement to act within the scope of the employment has been sought for both groups. The aim of this study is to examine the reflection of the requirement of being directly commissioned in the act of concrete transport, which is brought by the TCC art. 879, to responsibility of the carrier and scope of the concept of assistant.

Key Words: TCC art. 879, Carrier, Carrier's assistants

Giriş

6102 sayılı kanun değişikliği ile taşıma hukuku bağımsız bir kitap olarak düzenlenmiştir. Taşıma hukukuna ilişkin hükümlerin genel itibariyle Alman Taşıma Reform Kanunu ve CMR ile uyumluluk arz etmesine özen gösterilmiştir. Çalışmamıza temel teşkil eden hüküm Alman Taşıma Kanununda 428. paragrafa, CMR'de ise 3. maddeye karşılık gelmektedir. Esasen yardımcı kavramını çalışmamıza taşımamızın nedeni, değişikliğin ardından kavramdan anlaşılması gerekenin ve kavramın kapsamının, değişikliğe uğrayarak netlik kazanmış olduğuna inanmamızdır. Zira değişiklik öncesi, doktrinde taşıyıcının sorumluluğunun kapsamına ilişkin farklı anlayışların yer aldığı görülmektedir.²

6762 sayılı TTK'da söz konusu maddeye karşılık gelen m. 782, yardımcıları, “taşıyıcının kullandığı kimseler ve maiyetinde çalışanlar” şeklinde gruplandırmakta idi. Değişiklikle birlikte yardımcı kişiler “taşıyıcının kendi adamları ve taşımanın yerine getirilmesi için yararlandığı kimseler” şeklinde ifade edilmiş olup; yardımcıların isimlendirilmesinde esas itibariyle bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak önem arz edecek

¹ Bu makale yazarın “Karayolu Taşımacılığında Taşıyıcının Yardımcılarının Eylemlerinden Doğan Sorumluluğu” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, ozdensaygi@yandex.com.

² Doktrinde yer alan görüşlere “TTK'nın Taşıma Kitabı Kapsamında Yardımcı Kavramı” başlığında ve alt taşıdığı olan “Hizmetlerinden Yararlanılan Kişiler” başlığında yer verilmiştir.

değişiklik “görevlerini yerine getirmeleri sırasındaki” ifadesinin yeni düzenleme ile birlikte madde metnine dahil edilmiş oluşudur. Zira eski düzenlemede böyle bir sınırlamanın getirilmemiş olması dolayısıyla, CMR m. 3’ün yorumuna dair yaşanan doktrinsel farklılıklar³, mülga madde için de gündeme gelmekteydi. Oysa ki CMR m. 3’te “görevleri sırasında” ifadesi kullanılmış olmasına karşın, metnin yorumlanması aşamasında, görev kapsamında hareket etmiş olma şartının sadece hizmetlerine başvurulmuş kişileri kapsadığı sonucunun çıkarılabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Mülga Kanun m. 782’de ise görev kapsamında hareket etme şartına maddede yer verilmemiş olması; CMR m. 3’ün yorumuna benzer şekilde, taşıyıcının kendi adamları olarak ifade edilen gruba, işletme çatısı altında çalışan herkesin dahil edilmesi, hizmetine başvurulmuş kişilerin yer aldığı grubun ise sadece somut taşıma fiili dolayısıyla görevlendirilmiş olan kişileri içermesi gerektiği şeklinde yorum getirilmesine sebep olmuştur.⁴ Bu nedenle, işletmeye bağlı çalışan muhasebeci, temizlik görevlisi gibi personel de somut taşıma işi dolayısıyla görevlendirilmiş olmasalar dahi, taşıyıcıya hizmet sözleşmesi ile bağlı olmaları sebebiyle taşıyıcının kendi adamları grubuna dahil edilmekteydi. Bu anlayışın yanı sıra doktrinde, Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 116’da düzenlenmiş olan ifa yardımcılığı için getirilmiş “iş yürüttükleri sırada” ifadesi ile görev kapsamında hareket etme şartı, mülga Kanun m. 782’nin yorumunda da kullanılarak, taşıyıcının tüm yardımcılığı için bu kapsamda hareket etmiş olma şartının aranması gerektiği görüşünde olanlar da yer almaktaydı.

Kanun değişikliği ile birlikte m. 879, “görevlerini yerine getirmeleri sırasındaki” ifadesini, her iki grubu da kapsayacak şekilde kullanmaya özen göstermiştir. Zira dil bilgisi kuralları gereğince, madde metninde kavramın kullanılış tarzı da bunu göstermektedir.⁵ Böyle bir sınırlamanın varlığı, taşıyıcının eylemlerinden sorumlu olduğu, söz konusu madde dahilinde yer alan kişilerin kapsamını belirlemekle birlikte taşıyıcının sorumluluğunun hukuki niteliğini ve sorumluluğunun hangi maddeye dayandırılabilceğini de belirlemektedir. Zira görevi kapsamında hareket etmeyen bir işletme çalışanının, gönderene vermiş olduğu zararın TTK m. 879 değil; TBK m. 66 kapsamında değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Dolayısıyla, örneğin işletmede yerleri temizlemekle görevli temizlik işçisi, zemini kaygan bırakmış ve herhangi bir uyarı işareti koymamışsa; o sırada da eşyanın araca yüklenme işlemi gerçekleştiriliyor ve eşyayı taşıyan personelin ayağının kayması neticesinde taşınan eşya hasara uğramışsa taşıyıcı, temizlik personelinin hatası nedeniyle TBK m. 66 kapsamında sorumlu olacaktır.

Çalışmamızda, yardımcı kavramının kapsamına ilişkin değişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için, mülga Kanun m. 782’nin yorumunda başvurulmuş olması dolayısıyla, gerek TBK m. 116’da düzenlenen ifa yardımcılığı kavramına gerekse TBK m. 66’da düzenlenen çalıştırılan kavramına yer verilerek; TTK m. 879’da yer alan yardımcı kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle yardımcı kavramının kapsamının anlaşılabilmesi için öncelikle TBK’da yer alan ifa yardımcılığı kavramı ile çalıştırılan kavramlarının genel hatlarıyla izah edilmesi, ardından TTK Taşıma Kitabında yer alan ve çalışma konumuzu oluşturan yardımcı kavramına yer vermeyi doğru bulmaktayız.

³ Yeşilova, 2004, s.71.

⁴ Bu yönde bir yorumun yapılmasında etkili olanın eski Alman Ticaret Kanununun 431. paragrafı olduğu; zira 431. paragrafta yer alan düzenleme gereğince, görev kapsamında hareket etme şartının, taşıyıcının hizmetlerinden yararlandığı kişilerle sınırlı tutulduğu ve kendi adamları için böyle bir şartın aranmadığı yönünde, Yeşilova, 2004, s. 70.

⁵ CMR’de madde yer alan görev kapsamında hareket etme şartının, gramer kuralları dikkate alındığında sadece hizmetlerine başvurulmuş kişiyi kapsayacak şekilde kullanıldığına ilişkin görüş için bkz. Yeşilova, 2004, s. 71.

TBK Kapsamında Yardımcı Şahıs Kavramı

Yardımcılarının zararlarla sonuçlanan eylemleri neticesinde borçlu, iki ayrı sorumluluk anlayışına tabi madde olan, TBK m. 116 ve TBK m. 66 göre sorumlu olabilecektir. TBK m. 116'da düzenlenen ifa yardımcısı, borçlunun sözleşme ile üstlendiği işin yerine getirilmesi için başvurduğu kişileri ifade etmek için kullanılır. Madde, ifa yardımcısının sözleşmenin ihlali kapsamındaki davranışından, borçlunun doğacak olan sorumluluğunu düzenler. TBK m. 66'da düzenlenen ve haksız fiil niteliğindeki davranışlarından borçlunun kusursuz sorumlu olacağı kişi ise, doktrinde de anılan adıyla çalıştırılanıdır. Esasen taşıyıcının adamı olarak ona bağlı olarak hareket etmektedirler. Bu kişiler, kendilerine verilen işin yerine getirilmesi amacıyla hareket ettiği esnada sözleşmenin tarafı olmayan bir kişiye zarar vermeleri neticesinde haksız fiil niteliğindeki sonuç gerçekleşir.

Madde 116'nın gerek mülga Kanun m. 782'nin yorumunda başvuru bir hüküm olması gerekse TTK m. 879'da yer alan sorumluluğun yorumlanmasında etkili olması sebebiyle, madde 66'ya nazaran daha kapsamlı açıklanması uygun bulunmuştur. Zira taşıyıcının yardımcısının eylemleri dolayısıyla doğacak olan sorumluluğunun hukuki niteliğinin belirlenebilmesinde, TTK m. 879'da düzenlenen sorumluluğun mülga Kanun m. 782'de düzenlenen sorumluluk ile kıyaslanmasında da m. 116'da yer alan sorumluluğun hukuki niteliğine dair yapılan yorumlara da başvurulacaktır.

TBK m. 66 Kapsamında Yardımcı Şahıs Kavramı

Madde 66'da düzenlenen çalıştırılan, kendisine verilmiş olan işi, iş verenin talimatı ve gözetimi altında gerçekleştiren kişidir.⁶ Çalıştırılan ve çalıştıran arasında bağlılık ilişkisini varlığı şart olmakla birlikte, bu ilişkinin bir sözleşmeye bağlı olarak kurulması şart değildir.⁷ Yardımcısına başvuru kişi bunu herhangi bir ücrete tabi olmaksızın hatıra için yapıyor olsa dahi emir ve talimat alma şartını sağlanması koşuluyla söz konusu hüküm kapsamında yardımcı olarak kabul edilecektir.⁸ Aynı zamanda iş ilişkisinin geçici olmasının ya da süresinin de herhangi önemi bulunmamaktadır.

Madde kapsamında, ihlali neticesinde zarara sebebiyet veren ve sorumluluğun doğmasına etkili olan ilke, özen yükümlülüğünün ihlalidir.⁹ Zarara sebebiyet veren eylem ile özen ödevinin ihlali arasındaki illiyet bağı karene olarak kabul edilir. Dolayısıyla çalıştıran, yardımcısının eylemi dolayısıyla kusursuz sorumlu olacaktır. Söz konusu sorumluluk objektif nitelik arz etmekte olup; çalışanın temyiz kudretinden yoksunluğu, hastalığı kişiyi kusurlu tutmada yeterli olmasa dahi borçlu sorumluluktan kurtulamayacaktır. Sorumluluğun doğabilmesi için çalıştırılanın kusuru aranmamakla birlikte kusurunun varlığı munzam kusuru gündeme getirecek ve tazmin yükümlülüğünü ağırlaştıracaktır.

Borçlunun, sorumluluktan kurtulabilmesi için çalışanın seçiminde, çalışana talimat verme aşamasında ve çalışanın denetiminde gerekli özeni gösterdiğini kanıtlaması gereklidir. Bunların yanı sıra kanun değişikliği sonrasında getirilen ve sorumluluktan kurtulabilmek için ispatı şart olan diğer bir husus işletme düzeninin zararın doğmasını önlemeye elverişli olmasıdır. Alacaklı ve borçlu arasında sorumsuzluk sözleşmesi yapmak mümkün değildir. Zira

⁶ Eren, 2015, s. 624.

⁷ Tandoğan, 1981, s. 56, Kılıçoğlu, 2018, s. 313, Eren, 2015, s. 625.

⁸ Kılıçoğlu, 2018, s. 313.

⁹ Kusursuz sorumluluk halleri TBK'da üç ana başlık altında toplanmış olup; bunlar, özen sorumluluğu, tehlike sorumluluğu ve hakkaniyet sorumluluğudur. Özen yükümlülüğünün ihlaline dayanan sorumluluk ise m. 66, m. 67 ve m. 69'da üç ayrı başlık altında düzenlenmiş olup; adam çalıştırmanın sorumluluğu da bunlardan biridir.

söz konusu sorumluluğun akit dışı sorumluluk olması sebebiyle zararın ortaya çıkması ifa anıyla sınırlı olmadığı ve zamanı öngörülemediği için böyle bir imkân tanınmamıştır.¹⁰

TBK m. 116 Kapsamında Yardımcı Şahıs Kavramı

Madde 116'da düzenlenen ifa yardımcıları, borçlunun sözleşme ile üstlenmiş olduğu işin kısmen veya tamamen gerçekleştirilmesi amacıyla borçlu tarafından görevlendirilen kişilerdir.¹¹ İfa yardımcıları işverenle kurulan bağlılık ilişkisi kapsamında sözleşmeye bağlı olarak çalışabilecek kişileri ifade edebileceği gibi; herhangi bir iş ilişkisi ile bağlı olmaksızın, söz konusu işin ifasının, sürekli, geçici, tesadüfi ya da ücrete tabi olmaksızın bırakıldığı kişileri de kapsayacaktır.¹² Ancak, elbette ki borçlu tarafından açık ya da zımni olarak gösterilecek rızanın varlığı, yardımı gerçekleştirecek kişilerin bu sıfatı kazanmalarında şarttır.¹³ Aksi takdirde kendilerine verilmiş bir rıza olmaksızın hareket eden kişiler ifa yardımcısı sıfatını kazanamadıkları için, bu kişilerin eylemleri vekaletsiz iş görme hükümleri çerçevesinde değerlendirilecektir.¹⁴

Yardımcının sözleşmenin ihlali niteliğindeki davranışı dolayısıyla borçluyu sorumlu tutabilme noktasında, yardımcının kusurunun varlığının aranıp aranmayacağı hususu önem arz etmektedir. Doktrinde, borçluyu yardımcının fiilinin sonucundan sorumlu tutabilmek için, yardımcının ihlal niteliğindeki davranışında kusurunun varlığını şart koşan görüşler yer almaktadır.¹⁵ Bu yaklaşıma göre, borçlunun sorumluluktan kurtulabilmesi kendisine ve yardımcısına bir kusurun yüklenemeyeceğinin ispatı ile mümkündür. Aksi durumda borçlu yardımcısının kusurundan kendi kusuru gibi sorumlu olacaktır.

Hâkim yaklaşıma göre ise, borçlunun sorumluluğun doğabilmesi için yardımcının gerçekleştirdiği fiilde kusurunun varlığı aranmayacağı gibi söz konusu fiilin borçlu tarafından gerçekleştirilmiş olması ihtimalinde borçluya kusur isnat edilebilmesi yeterlidir.¹⁶ Yardımcı gerçekleştirdiği fiil dolayısıyla kusurlu addedilmeyebilir; ancak aynı fiil borçlu için kusur teşkil ediyorsa, borçlu ortaya çıkan sonuçtan sorumlu olacaktır. Dolayısıyla borçlunun sorumluluğuna gidilebilmesi için gerçek bir kusur aranmayacak; faraziyeye dayanan bir kusurun varlığı yeterli olacaktır.¹⁷ Zira borçlu, işin ifasında yardımcı kullanmanın nimetlerinden yararlandığı gibi külfetlerine de katlanmalı; yardımcının fiilinde kusurlu hareket etmiş olması aranmamalıdır. Sorumluluğun doğması için yardımcının gerçekleştirdiği fiil, borçlu tarafından gerçekleştirilmiş olsaydı borçlunun kusurlu sayılacağı sonucuna ulaşılması yeterlidir.¹⁸ Söz konusu faraziye değerlendirilirken, borçlunun mesleki tecrübesi çerçevesinde bildiği ya da bilmesi beklenen hususlar dikkate alınır. Dolayısıyla borçlunun sorumluluktan kurtulabilmesi, ihlal niteliğindeki fiilin onun için de kusur teşkil etmeyeceğinin ve kendi bilgi ve deneyiminin sonucu değiştirmek için yeterli olmayacağının ispatı ile mümkün olacaktır.¹⁹ TBK m. 112'de sözleşmenin ihlali halinde doğacak olan sorumluluğun temeli kusur sorumluluğuna dayandırıldığından; borçlunun sorumluluğunun hukuki niteliğinin mutlak surette kusursuz sorumluluk olduğunun kabulü uygun olmayacaktır.²⁰

¹⁰ Tandoğan, 1981, s. 81, Eren, 2015, s. 621.

¹¹ Şenocak, 1995, s. 104.

¹² Reisoglu, 2013, s. 362.

¹³ Eren, 2015, s. 1074.

¹⁴ Reisoglu, 2013, s. 362.

¹⁵ bkz. Şenocak, 1995, s. 203.

¹⁶ Tunçomağ, 1976, s. 843, Tandoğan, 1981, s. 80-81, Şenocak, 1995, s. 210, Yıldırım, 2016, s. 304.

¹⁷ Oğuzman/Öz, 2009, s. 357, Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altıp, 1993, s. 898 vd, Eren, 2015, s. 1082.

¹⁸ Tandoğan, s. 80.

¹⁹ Reisoglu, 2013, s. 366.

²⁰ Hatemi/ Gökyayla, 2012, s. 265.

TTK'nın Taşıma Kitabı Kapsamında Yardımcı Kavramı

TTK m. 879, Taşıma Hukuku kapsamında taşıyıcının, taşıma işini gerçekleştirmek üzere yardımına başvuru alan kişilerin eylemleri dolayısıyla sorumluluğunu düzenlemektedir. Madde kapsamında taşıyıcının yardımcısı olarak kabul edilecek kişiler; taşıyıcının kendi adamları ve hizmetlerine başvuru alan kişiler olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Taşıyıcının adamları dediğimiz grup, taşıyıcıya hizmet sözleşmesi kapsamında bağlı ve sürekli iş ilişkisi çatısı altında istihdam edilmiş olan kişilerdir. Hizmetlerine başvuru alan kişiler ise, taşıma işi dolayısıyla hangi alanda yardımlarına başvurulmuşsa, o işin ifası ile aralarındaki iş ilişkisinin sonlanacağı, bağlılık ilişkisinin kurulmadığı kişilerdir. Taşıyıcının adamları olarak ifade edilen kişilerin hizmet sözleşmesi ile taşıyıcıya bağlı olduklarını ifade ettik. Hizmetlerine başvuru alan kişiler ise taşıyıcı ile aralarında bağlılık ilişkisi olmaksızın belli bir işin ifası ile sınırlı olarak hizmetlerine başvuru alan kişiler olduğunu belirttik. Dolayısıyla ikinci gruba dahil edebileceğimiz kişiler arasında alt taşıyıcılar da yer almaktadır. Bu grup altında değerlendirilecek olan fiili taşıyıcı da bir alt taşıyıcı olmakla birlikte Kanun değişikliği ile birlikte ayrı bir madde başlığı altında hüküm altına alınmıştır. Böylelikle bir alt taşıyıcı olmasının yanı sıra bunun ötesinde bir anlam da kazanmış; fiilen taşımayı gerçekleştirdiği esnada zararın gerçekleşmiş olması şartıyla dorudan gönderenin taşıma sözleşmesinden doğan haklarını yönlendirebildiği bir kişi olmuştur.

Hizmetlerine başvuru alan kişiler olarak alt taşıyıcı ve fiili taşıyıcının incelenmesinin ardından aynı zamanda taşıma komisyoncusu ve taşıma acentesinin de söz konusu gruba dahil edilebilir olup olmadığının da tartışılması gerektiği düşünülmüştür. Bu doğrultuda komisyoncu ve acente kavramlarının açıklanmasına yer verildikten sonra TTK m. 879 kapsamına değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılmıştır.

Burada önemli olan kanun değişikliği ile birlikte, taşıyıcının söz konusu hüküm dolayısıyla sorumluluğunun doğabilmesi için taşıyıcının kendi adamları için de somut taşıma işi ile görevlendirilmiş olma şartının aranıyor olmasıdır.

Taşıyıcının Kendi Adamları

Taşıyıcıya hizmet sözleşmesi ile bağlı olan ve ücret mukabilinde çalışan kişiler bu grupta yer almaktadır. Söz konusu kişiler üstlenilen taşıma işinin herhangi bir aşamasında yer alabilirler. Dolayısıyla bu kapsama, eşyanın yüklenmesi öncesinde bir depoda durması gerekiyorsa depo görevlileri, işletmenin ve depolanmış eşyanın güvenliğinden sorumlu bekçiler, taşımaya başlanmadan evvel taşıma konusu eşyayı araca yükleme ve istifleme ile görevli işçiler, yüklemenin ardından taşıma aracını kullanacak olan şoför bu gruba dahil edilecektir.²¹ Taşıma işi ile görevli çalışanların, taşıyıcı adına hareket etmeye yetkili olan müdür, müdür yardımcısı gibi kişilerden, emir ve talimat alıyor olması, bu kişiler taşıyıcıdan aldıkları yetki doğrultusunda hareket ettikleri için taşıyıcı ile tabiiyetindeki kişiler arasındaki ilişkinin niteliği değişmeyecek, yardımcı olarak değerlendiriliyor olmaları etkilenmeyecektir.²²

Taşıyıcı, faaliyet konusu taşıma olan birden fazla işletme sahibi olabilir. Bu durumda kendisine bağlı olarak çalışan tüm personelini kapsayacak şekilde bir sorumluluk söz konusu olmak yerine; somut taşıma işinin gerçekleştirilmesi için görevlendirmiş olduğu çalışanları bu madde kapsamında değerlendirilecektir. Taşıma sadece tek bir işletmeye bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi, gereken durumlarda diğer bir işletmenin personelinin de taşıma konusunun ifasında görevlendirilmesi gerekebilir.²³ Önemli olan, taahhüt edilen iş dolayısıyla

²¹ Kırman, 1990, s. 109.

²² Kırman, 1990, s. 109.

²³ Arkan, 1982, s. 97, Sözer, s. 112; Kırman, 1990, s. 109.

görevlendirilmiş olmaktadır; yoksa ki taşıyıcıya bağlı olarak çalışıyor olmak, sözleşme konusu taşıma işinde taşıyıcının yardımcısı olarak nitelendirilmek için yeterli olmayacaktır.²⁴

Peki somut taşıma işi dolayısıyla görevlendirilmiş olma kavramından anlamamız gereken nedir? Yardımcının asli edim yükümlülüğü, kendisine somut taşıma işi dolayısıyla verilmiş olan görevdir. Söz konusu edim, eşyanın yüklenmesi, taşınması, varma noktasına ulaştırılması, yediemine teslimi, vb. olabilir. Taşıyıcının ve yardımcının görevi kapsamında, asli edim yükümlülükleri ile birlikte yan edim yükümlülükleri yer almaktadır. Özellikle koruma yükümlülüğü olan yan edim yükümlülüğünü, görevi kapsamında hareket etme kavramının dışında tutamayız. Dolayısıyla kendisine verilmiş olan işin özen ve koruma yükümlülükleri kapsamında hareket ederek yerine getirilmiş olması gerekecektir. Aksi takdirde, eşyanın zamanında teslim noktasına ulaştırılamamış olması ile yola savrulan eşyanın, şoförün yardım talebinde bulunduğu kişi tarafından çalınmış olması arasında, “görev kapsamında” hareket etmiş ve bu doğrultuda sorumluluğun doğmuş olması arasında bir fark bulunmayacaktır. Görev kapsamında yardımcıya birtakım ödevler yüklenir. İfasını üstlendikleri iş dolayısıyla kendilerine tanınan bazı imkanların sağladığı kolaylıkla sebebiyet verdikleri sonuçlar da sözleşmenin ihlali; yani kendilerine verilen görevin ihlali olarak değerlendirileceği için, sorumlulukları yine görev kapsamında hareket ediyor olmanın neticesinde doğacaktır. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse; taşıma aracını kullanacak olan şoförde araç anahtarı bulunuyor ve şoför de bir gece önceden gelip, eşyanın yüklü olduğu araçta kalmaya karar veriyor ve gece içmiş olduğu sigara ile uyuya kalma neticesinde yangın çıkıp, eşyanın zıyana sebebiyet veriyorsa; burada şoförün görev tanımının eşyayı bir yerden bir yere götürmek olduğunu ve henüz ifaya başlamamış olduğunu, taşıyıcının TTK m. 879 kapsamında sorumlu olamayacağını ifade edemeyiz. Zira yardımcı, görevinin kendisine sağladığı imkân dolayısıyla araca gelmiş ve kendisinden beklenen özeni göstermemiş ve koruma yükümlülüğünü ihlal etmiştir. Dolayısıyla görev kapsamında hareket etmiş olma şartının sağlandığı ve taşıyıcının yardımcının eylemleri dolayısıyla söz konusu madde kapsamında sorumlu olacağını kabul etmek gerekecektir.

Aynı zamanda, işletme çatısı altında çalışan kişinin, taşıma işi dolayısıyla görevlendirilmiş olması değil, görevlendirmenin taşıyıcı tarafından, onun rızası dahilinde yapılmış olması gerekmektedir. Yoksa ki gönderen tarafından eşyanın araca yüklenmesi esnasında işletmede çalışan güvenlik görevlisinin yüklemeye yardım etmesi durumunda görev kapsamında hareket etme şartı söz konusu olmayacağı için, güvenlik görevlisi söz konusu yardımı dolayısıyla olası bir zarara sebebiyet olması durumunda, gönderenin yardımcısı olarak değerlendirilecektir.²⁵ Ancak ne gönderenin talebi ile ne de taşıyıcının rızası ile hareket etmiş yardımcı, kendi iradesi ile gönderen tarafından gerçekleştirilen yüklemeye yardım ederse, henüz eşyanın zilyetliğinin geçirilmemiş olması dolayısıyla koruma yükümlülüğü de başlamayacağı için bu durumda taşıyıcı sorumlu olmayacaktır; meğer ki yükleme görevi taşıyıcıda iken yardımcı kişi, kendi iradesi ile yardım edip zarara sebebiyet versin. Bu durumda taşıyıcının koruma yükümlülüğünün ihlali dolayısıyla sorumlu olacaktır.

Hizmetlerinden Yararlanılan Kişiler

Taşıma işinin ifasında hizmetlerine başvuru alan kişiler, herhangi bir hizmet sözleşmesine bağlı olmaksızın taşıma işinde onlara ihtiyaç duyulan aşamanın tamamlanması ile iş ilişkisinin son bulduğu kişilerdir.²⁶ Bu kişiler ile taşıyıcı arasında hiyerarşik bir ilişki

²⁴ Adıgüzel, 2018, s. 186.

²⁵ Adıgüzel, 2012, s. 176, Özdemir, 2006, s. 252.

²⁶ Arkan, 1999, s. 323.

bulunmamaktadır.²⁷ Aslında taşıyıcının tabiiyetinde çalışan kişilerin dışında kalan ve taşımanın gerçekleştirilebilmesi için yardımına başvuru herkes bu gruba dahil edilebilir.²⁸ Dolayısıyla yükleme ve gümrükleme işlemlerinin taşıyıcının yükümlülüğü altına bırakılması durumunda, söz konusu işlemlerin yerine getirilmesi amacıyla anlaşılan ve taşıyıcı ile aralarında bağımlık ilişkisi olmayan bağımsız işletmeler, bu gruba dahil edilecektir.²⁹

Taşıma işinin ifası aşamasında gümrük işlemlerini gerçekleştirecek kamu görevlileri, söz konusu işlemleri kamu otoritesi eliyle sağladığı ve aralarında hukuki bir işlem bulunmadığı için, taşıyıcının yardımcısı sayılmazlar.³⁰ Dolayısıyla bu aşamada ortaya çıkabilecek muhtemel zarardan sorumlu olan kamu otoritesidir. Hizmetine başvurulmuş olan yardımcı kişi, gönderilen tarafından tavsiye edilmiş de olabilir; ancak bu durum taşıyıcının sorumluluğunu hafifletebilecek bir neden teşkil etmeyecektir.³¹

Taşıyıcı kendi adamları ile hizmetine başvurduğu kişilerin fiil ve ihmallerinden kendi fiil ve ihmali gibi sorumlu tutulacaktır.³² Yardımcı kişilerin ihlal niteliğindeki davranışları dolayısıyla taşıyıcının sorumluluğunun doğabilmesi için, yardımcıların kusurunun varlığı şart değildir.³³ Madde başlığı olarak mülga Kanun m. 782’de de ifade edildiği şekliyle “yardımcının kusuru” ifadesi tercih edilmiştir. Ancak TTK m. 879’un gerekçesine bakıldığında, maddenin CMR m. 3’ten aynen alındığı ve hükmün çağdaş taşıma hukukunu düzenleyen milletlerarası sözleşmelerde kabul edilen ilkelerle uyumlu olduğu ifade edilmektedir. CMR m. 3’te başlık olarak “taşımacının sorumlu olduğu kişiler” ifadesi tercih edilmiş olup; aynı zamanda taşıyıcının yardımcıların eylemlerinden doğan sorumluluğunun hukuki niteliğine dair hâkim yaklaşım yumuşatılmış kusursuz sorumluluktur.³⁴ Kusursuz sorumluluğun yumuşatılmış olduğu düşüncesinin sebebi, taşıyıcının TTK m. 878’de yer alan hallere dayanarak sorumluluktan kurtulma olanağının oluşudur.

Taşıyıcıdan sorumluluğu noktasında ondan en yüksek özeni göstermesi beklenir. Sorumluluktan TTK m. 876’da ifade edildiği üzere en yüksek özeni göstermesine rağmen kaçınmayacağı ve önüne geçemeyeceği durumların varlığını ispat ederek sorumluluktan kurtulabilecektir. Taşıyıcıdan beklenen özen, basiretli bir tacirin göstermesi gereken ötesindedir.³⁵ Basiretli tacir kavramı bir kusur ölçütü olduğu için³⁶ basiretli tacirin göstermesi gereken özen, sözleşmenin ihlali niteliğindeki davranışın, kusuru barındırıp barındırmayacağını tespitinde başvuru bir kriterdir. TTK m. 876’da ise bunun ötesinde bir ifade kullanılmış olup; taşıyıcının basiretli davranmış olması sorumluluktan kurtarmak için yeterli kabul edilmemiş ve en yüksek özeni göstermiş olması aranmıştır. TTK m. 876’dan bahsetme nedenimiz TTK m. 879’u bağımsız değerlendirmememiz gerektiği düşüncesidir. Zira taşıyıcı, yardımcıların eylemlerinde kusur aranmaksızın sorumlu olacaktır; ancak ihlal niteliğindeki eylem kendi fiil ve ihmali gibi değerlendirileceği için kendi fiil ve ihmallerinin hangi sorumluluk anlayışına tabi olacağı ve hangi hallerde sorumlu tutulacağı önemlidir.

²⁷ Ülgen, 2004, s. 206, Gençtürk, 2006, s. 194.

²⁸ Arkan, 1999, s. 324, Gençtürk, 2006, s. 194.

²⁹ Akıncı, 1999, s. 199.

³⁰ Ülgen, 2004, s. 207, dn. 112.

³¹ Şenocak, 1995, s. 167.

³² Mülga Kanun döneminde yardımcının kusurundan taşıyıcının kendi kusuru gibi sorumlu olacağı düzenlenmekte olup; taşıyıcının sorumlu tutulabilmesinde, yardımcının kusurunun varlığı kıstas olarak belirlenmişti. Arkan, 1982, s. 98.

³³ Yeşilova, 2004, s. 87. Yardımcının kusurunun aranması gerektiği yönünde, Can, 2017, s. 89-90.

³⁴ Arkan, 1982, s. 44-45, Gençtürk, 2006, s. 11, Adıgüzel, 2012, s. 44, Kaya, 1998, s. 323. Aksi yönde görüş beyan ederek CMR’de yer alan söz konusu sorumluluğun kusur sorumluluğu olduğu yönünde görüş için, Akıncı, 1999, s. 87.

³⁵ Arkan, 1982, s. 44, Adıgüzel, 2012, s. 157.

³⁶ Gümüş, 2016, s. 1222.

Dolayısıyla taşıyıcının gerek kendi eylemlerinin gerekse yardımcılarının eylemlerinin sonucundan kusursuz sorumlu olacaktır.

Fiili taşıyıcı

Fiili taşıyıcı bir alt taşıyıcı olmakla birlikte her alt taşıyıcı fiili taşıyıcı olamayacağı için öncelikle alt taşıyıcının kim olduğunu açıklamakla başlamak gerekecektir. Alt taşıyıcı, akdi taşıyıcı tarafından taşıma işinin kısmen veya tamamen kendisine bırakıldığı kişidir. Alt taşıyıcıya bırakılan işin bir kısmı veya tamamı için bir başka alt taşıyıcı görevlendirilmesi de mümkündür. Alt taşıyıcı sıfatının kazanılması için alt taşıma sözleşmesi ile üstlenilmiş taşıma kısmına ilişkin taahhüt yeterli olacaktır.³⁷ Ancak alt taşıyıcı, asıl taşıma sözleşmesine taraf değildir. Dolayısıyla gönderen, sözleşmeden doğan haklarını doğrudan alt taşıyıcıya yöneltemeyecektir. Fiili taşıyıcı ise taşımanın kendisine bırakılan kısmını, sadece taahhüt ederek üstlenmiş olan değil aynı zamanda fiilen gerçekleştiren kişidir. Bu sıfatı kazanabilmesi ve bu sıfatla sorumluluğuna gidilebilmesi için, doğan zararın kendisinin hakimiyetinde iken ortaya çıkmış olması gerekmektedir. Böyle bir durumda gönderen, alt taşıyıcıdan farklı olarak fiili taşıyıcıya, doğrudan başvurarak sözleşmeden doğan haklarını kullanabilecektir.

Kısmi taşıyıcı, taşıma işinin bölünmüş birden fazla sözleşmeye dayanarak kısımlara ayrılması neticesinde, taşımanın kendisine bırakılan bölümüne dair taahhüt altına giren taşıyıcılardır.³⁸ Gönderen, taşıma sözleşmesinin kurulduğu esnada her bir kısmi taşıyıcıdan ve onların sorumlu oldukları taşıma kısmından haberdardır. Böylelikle kısmi taşıyıcılar, alt taşıyıcıdan farklı olarak asıl taşıma sözleşmesine taraf oldukları için, gönderenin taleplerini doğrudan iletebileceği kişilerdir.³⁹

Müteakip taşımada, gönderen tarafından akdi taşıyıcı ile akdedilen taşıma sözleşmesine bağlı olarak, birbirini takip eden birden fazla taşıyıcı tarafından taşıma işi gerçekleştirilir. Her bir taşıyıcı taşıma sözleşmesinde görevlendirilmiş olduğu kısımda, taşıma senedini kendinden önceki taşıyıcıdan devralarak taşımaya başlar. İlk taşıyıcı tarafından düzenlenen taşıma senedi tüm taşıma sürecini kapsamaktadır. Müteakip taşıyıcı, taşıma senedini devralıp taşımaya başlaması ile sözleşmenin tarafı sıfatını kazanacağı için taşıma sürecine katılmış olduğu kısımdan sorumlu olacaktır.⁴⁰ Alt taşımadan farklı olarak taşıma, tek bir taşıma sözleşmesi çerçevesinde tek bir taşıma faaliyeti olarak işlem görür.⁴¹ Aynı zamanda gönderen müteakip taşıyıcılardan haberdar edilir ki böylelikle olası bir zarar durumunda, sözleşmeden doğan haklarını doğrudan müteakip taşıyıcıya yöneltebilecektir. Zira taşıma işinde üstlendiği kısma ilişkin fiilen taşımayı gerçekleştiren her bir müteakip taşıyıcı fiili taşıyıcı olarak işlem görecektir.

Taşıma işleri komisyoncusu ve taşıma acentesi

Komisyoncu

Gönderen ile yaptığı sözleşmeye bağlı olarak ücret karşılığında eşya taşımayı üstlenen kişi, komisyoncudur. Üstlendiği görev kapsamında, taşıma işinin gerçekleştirilebilmesi için taşıma sözleşmesinin yanı sıra gereken durumda taşıma organizasyonunun gerektirdiği diğer işlemleri de yapabilir.⁴² Komisyoncunun görevi taşımanın bir kısmı ile sınırlı olabileceği gibi

³⁷ Aksoy, 2015, s. 110.

³⁸ Aksoy, 2015, s. 111.

³⁹ Aksoy, 2015, s. 111.

⁴⁰ Adıgüzel, 2018, s. 35.

⁴¹ Ülgen, 2004, s. 67.

⁴² Akdeniz, 2014, s. 9.

tamamını da kapsayabilir. Komisyoncu ile yapılan sözleşmenin konusu eşyanın gönderilmesi değil gönderilmesinin sağlanmasıdır.

Gönderen, komisyoncu ile eşyayı göndermek için değil; gönderilmesini sağlamak üzere anlaşır. Bu nedenle komisyoncunun faaliyeti dolaylı olarak dahi taşıma faaliyeti kapsamına dahil edilemeyecektir. Taşıyıcı, somut taşıma sözleşmesi ile yüklendiği taşıma konusu eşyayı varna noktasına ulaştırmayı üstlenmiş ve taahhüt etmişken; komisyoncunun taahhüdü eşyanın taşınması değil, taşınmasını sağlayabilecek bir taşıyıcı ile sözleşme yapmaktır.⁴³ Dolayısıyla üstlenilen bir taşıma işi kapsamında hareket etmeyen komisyoncunun, taşıyıcının yardımcısı olarak nitelendirilmesi de mümkün değildir. Zira komisyoncunun eşyanın taşınması işini gerçekleştirecek olan taşıyıcıyla yaptığı sözleşme neticesinde somut taşıma faaliyeti başlayacaktır.

Gönderenle taşıma sözleşmesinin yapılmasının ardından taşıyıcı, taşımının bazı kısımları için komisyoncunun hizmetine başvurabilir. Bu durumda bir nevi gönderenin yerine geçerek hareket etmiş olur. Ancak öncesinde gönderen ve akdi taşıyıcı arasında kurulmuş bir taşıma sözleşmesi vardır. Bu nedenle somut taşıma fiili çerçevesinde hareket ediliyor oluşu, taşıyıcı tarafından görevlendirilen komisyoncunun, TTK m. 879 anlamında taşıyıcı yardımcısı olarak kabul görmesini sağlayacaktır. Zira akdi taşıyıcı, komisyoncu ile alt taşıyıcılar bulması amacıyla sözleşme akdedebilir. Bu doğrultuda komisyoncu, gümrüklemenin ya da alt taşımının yapılması amacıyla, taşıyıcı ile yaptığı sözleşme doğrultusunda üçüncü kişilerle sözleşme tesis edebilecektir.

Aynı zamanda TTK m. 926'ya göre, taşıma işi bizzat komisyoncu tarafından da gerçekleştirilebilecektir. Böyle bir durumda taşıyıcı ve komisyoncu sıfatlarının aynı kişide toplanması gündeme gelecektir.⁴⁴ Taşımayı üstlenen komisyoncu tarafından, taşıyıcının bu konuda bilgilendirilmesi gerekecektir; ancak bilgilendirilmese dahi TBK⁴⁵ m. 544'ten hareketle, komisyoncu yine de taşıyıcı olarak kabul edilecektir.⁴⁶ Aynı zamanda TTK m. 917/3'e göre, taşıma sözleşmesine ilişkin hükümler taşıma komisyonculuğu sözleşmesine de uygulanacaktır.

Acente

Acentelik sözleşmesi kapsamında belirli bir bölge ile sınırlı kalmak üzere işletme sahibi adına işletmenin konusuna giren işlere aracılık etmek üzere görevlendirilmiş kişidir. Acentenin temel görevi aracılık yapmaktır. KTaK m. 3'te, "*Ticarî mümessil, ticarî vekil, satış memuru veya müstahdem gibi bağımlı bir sıfatı olmaksızın bir sözleşmeye dayanarak belirli bir yer veya bölge içinde daimî surette bir veya birden fazla taşımacıyı ilgilendiren sözleşmelerde aracılık etmeyi ve onlar adına taşıma sözleşmesi yapmayı meslek edinen kişi*" olarak tanımlanmıştır. Acente, taşıyıcı tarafından görevlendirilmiş ve kendisine acente sözleşmesi çerçevesinde, taşıyıcı ad ve hesabına sözleşme yapması konusunda temsil yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla taşıyıcı, acentenin temsil yetkisini kullanarak tesis ettiği işlemlerin sonuçlarından sorumlu olacaktır.⁴⁷ Sorumluluğun doğabilmesi için acentenin görevi kapsamında temsil yetkisi ile bağlı kalarak işlem tesis etmiş olması gerekmektedir. Yetki sınırlarını aşan acentenin durumu derhal taşıyıcıya bildirmesi gerekir. Taşıyıcı işleme rıza gösterirse geçerli doğan bir işlemin

⁴³ Akdeniz, 2014, s. 27.

⁴⁴ Arkan, 1980, s. 313.

⁴⁵ TBK m. 544: "*Komisyoncu kendisinin doğrudan doğruya alıcı veya satıcı olabileceği durumlarda, sözleşmenin diğer tarafını göstermeksizin vekaletin yerine getirildiğini bildirirse, işlemi kendisiyle yapmış sayılır.*"

⁴⁶ Arkan, 1980, s. 313, dn. 1.

⁴⁷ Ünan, 2006, s. 387.

sonuçlarını gösterecektir; taşıyıcının onayının olmaması durumunda ise yapılan işlemle sadece acente bağlı olacaktır.

Taşıyıcı, tacir olarak tacir yardımcısı konumundaki acentenin eylemlerinden elbette sorumlu olacak; ancak sorumluluğu TTK m. 879 kapsamında değerlendirilmeyecektir. Zira taşıyıcı somut bir taşıma sözleşmesi kapsamında hareket etmez. Kendisinin hizmetine başvuru husus, yapılacak yeni taşıma sözleşmelerine aracılıktır. Dolayısıyla taşıyıcının bu husustaki sorumluluğu verdiği yetki çerçevesinde olacaktır.

Sonuç

Çalışma ile yardımcı kavramının kapsamına dahil edilebilecek, taşıma işi içerisinde yer alan sùjeler incelenmiştir. Ancak öncelikli olarak taşıma hukuku kapsamında taşıyıcı yardımcısı olarak nitelendirilecek kişilerin daha iyi anlaşılması için TBK’da yer alan yardımcı kavramının incelenmesi gerekli görülmüştür. Böylelikle taşıyıcının sorumluluğunun çerçevesinin, detaya girilmeksizin, anlaşılabilmesi hedeflenmiştir. Zira özellikle mülga Kanun döneminde yer alan söz konusu kavrama bakış açısının belirlenebilmesi hususunda TBK’da düzenlenen yardımcı kavramının önemli bir yeri bulunmakta idi. Değişiklikle beraber kavrama ilişkin birtakım ayrımların yapılabilmesinde de ifa yardımcısı ve çalıştırılan kavramlarının içeriği ve borçlunun sorumluluğuna dair yaklaşım önem arz etmektedir.

İki ana grup altında değerlendirilen yardımcıların, söz konusu şartın aranması noktasında farklı yaklaşımlara tabi tutulması doğru olmayacaktır. Zira taşıyıcı, yardımcısına görev verirken onun bu işi yapabileceğine duyduğu güven ve yardımcısının seçiminde gösterdiği özen dolayısıyla da sorumludur. Bu nedenle ancak yardımcının, görevlendirildiği iş kapsamında ya da iş aracılığıyla sebep olduğu zararlardan sorumlu olacaktır. Görev kapsamında hareket etme şartının varlığı, taşıyıcının sorumluluğunun sınırları açısından oldukça önemlidir. Yaptığımız değerlendirme taşıyıcıyı sorumluluktan kurtaran bir anlayışı barındırmamakla birlikte; taşıyıcının sorumluluğunun doğumuna kaynak oluşturacak madde hükümlerine dair farklılık oluşmasına sebebiyet verebilecektir.

Taşıyıcının sorumluluğunun hukuki niteliğinin yumuşatılmış kusursuz sorumluluk olduğunun kabulü halinde, taşıyıcının en yüksek özeni göstermesine rağmen kaçınamayacağı ve sonuçlarını önleyemeyeceği hallerin varlığının ispatına ya da TTK m. 878’de düzenlenen özel hallerle dayanarak sorumluluktan kurtulma imkanının olduğunu ifade etmiştik. Ancak yukarıda da örnekle izah ettiğimiz üzere taşıyıcının işletmesinde çalışan bir işçinin kendi görevini yerine getirirken taşıma konusu eşyaya zarar vermesi durumunda TBK m. 66’ya göre sorumlu olacaktır. TBK m. 66 kapsamında taşıyıcının sorumluluktan kurtulması ise “*çalışanı seçerken, talimat verirken, gözetim ve denetimde bulunurken zararın doğmasını engellemek için gereken özeni gösterdiğini*” ve aynı zamanda “*işletmenin çalışma düzeninin zararı önlemeye elverişli olduğu*” ispatlamak suretiyle sorumluluktan kurtulabilecektir. TTK m. 879’da aranan özen basiretli taşıyıcının göstermesi gerekenin ötesinde, en yüksek özen olarak belirlenmişken; TBK m. 66’daki özen ise basiretli bir taşıyıcının göstermesi gereken özendir. Dolayısıyla taşıyıcının sorumluluğunun doğumuna kaynaklık edecek bu iki farklı hüküm, sorumluluktan kurtulma konusunda taşıyıcının durumunu ağırlaştırabilecek ya da kolaylaştırabilecektir. Çalışan görevlendirilmediği halde kendi inisiyatifiyle taşıma yardım etmiş ve zarar doğmuşsa bu durumda taşıma işi ile görevlendirilen kişilerin koruma yükümlülüğünün ihlali gündeme gelecektir. Zira gerek taşıyıcı gerekse yardımcıları asli edim yükümü olarak taşımanın yerine getirilmesini üstlenir; ancak yan edim yükümü olarak eşyayı korumakla da görevlidirler. Bu nedenle taşıyıcı koruma yükümlülüğünün ihlali sebebiyle sorumlu olacak ve TTK m. 879 kapsamında sorumluluğuna gidilebilecektir.

Değindiğimiz bir diğer husus, tacir yardımcısı kavramı ile taşıyıcı yardımcısı kavramlarının farklılık arz etmesidir. Bu çerçevede komisyoncu ve acente kavramlarını da

çalışmamıza dahil ederek onlar üzerinden bir değerlendirme yapmanın, taşıyıcı yardımcısı kavramının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşündük. Bu doğrultuda yaptığımız temel ayırım taşıyıcının yardımcısı olarak kabul edilen kişilerin, taşıyıcı ile gönderen arasında kurulmuş bir taşıma sözleşmesine bağlı olarak yardımına başvurulmuş kişiler olduğunu vurgulamaktı. Aranılan kriter somut taşıma fiilinin ifası amacıyla görevlendirilmiş ve bu kapsamda hareket ediyor olmaktır.

Kaynakça

- Adıgüzel, B. (2012). *Karayoluyla yapılan taşımalarda taşıyıcının ziya ve hasardan doğan sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Adıgüzel, B. (2018). *Taşıma hukuku deniz ticaret hariç*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Akdeniz, U. (2013). *Taşıma işleri komisyonculuğu sözleşmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Akıncı, Z. (1999). *Karayolu ile milletlerarası eşya taşımacılığı ve CMR*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Aksoy, S. (2015). *Taşıma hukukunda fiili taşıyıcı*. Ankara: XII Levha Yayıncılık.
- Arkan, S. (Ocak, 1980). Taşıma işleri komisyoncusunun borçlarını ve sorumlulukları düzenleyen hükümler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFĐ)*, 37(1), 313-326.
- Arkan, S. (1982). *Karayolu ile yapılan eşya taşımalarında taşıyıcının sorumluluğu*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Yayınları.
- Arkan, S. (1999). CMR hükümlerine göre yardımcılarının fiillerinden doğan sorumluluk . *Prof. Dr. Yaşar Karayalçın'a 65. Yaş Armağanı*, (ss. 319-337). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Can, M. (2017). *Taşıma hukukunun genel esasları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Eren, F. (2015). *Borçlar hukuku genel hükümler* . Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gençtürk, M. (2006). *Uluslararası eşya taşıma hukuku (gecikmeden doğan sorumluluk)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Gümüş, M. A. (2016). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 18/II'de Yer Alan "Basiretli İş Adamı (Tacir) Davranışı" Ölçütünün İyiniyetin (TMK m.3) Varlığının Belirlenmesindeki İşlevi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 1221-1240.
- Hatemi, H. ve Gökyayla, E. (2012). *Borçlar hukuku genel bölüm* . İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Kaya, A. (1998). Karayolu ile eşya taşınmasına ilişkin uluslararası sözleşme'nin (CMR) uygulanma şartları ve öngörülen sorumluluğun esasları (I). *Prof. Dr. Oğuz İmregün'e Armağan*, ss. 311-335. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını*.
- Kılıçoğlu, A. M. (2018). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Kırman, A. (1990). *Havayolu ile yapılan uluslararası yolcu taşımalarında taşıyıcının sorumluluğu*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi Yayınları.
- Oğuzman, M. K. (2009). *Borçlar hukuku genel hükümler (Gözden geçirilmiş altıncı basıdan yedinci tıpkı bası)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Özdemir, T. (2006). *Uluslararası eşya taşıma hukuku (ziya ve/veya hasardan doğan sorumluluk)*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- Reisoğlu, S. (2013). *Türk borçlar hukuku genel hükümler* . İstanbul: Beta Yayınları.

-
- Sözer, B. (2009). *Havayolu ile yük taşıma sözleşmesi*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Şenocak, Z. (1995). *Borçlunun ifa yardımcılarından dolayı sorumluluğu*. Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık.
- Tandoğan, H. (1981). *Kusura dayanmayan sözleşme dışı sorumluluk hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Tekinay, S. S., Akman, S., Burcuoğlu, H., & Altop, A. (1993). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Tunçomağ, K. (1976). *Türk borçlar hukuku I, Genel Hükümler*. İstanbul: Adalet Yayınevi.
- Ülgen, H. (2004). Hava taşıyıcısının sorumluluktan kurtulması hakkında. R. Serozan (Ed.), *Prof. Dr. Necip Kocayusufoğlu için armağan* (ss. 559-564). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ünan, S. (2006). Karayolu Taşıma Kanunu'ndaki eşya taşımaya, taşımacı acentesine, taşıma işleri yüklenicisine ve zorunlu sigortaya ilişkin bazı yanlış düzenlemeler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (Armağan Özel Sayı) Doç Dr. Mehmet Somer'e Armağan*, 383-401.
- Yıldırım, A. (2016). *Türk borçlar hukuku genel hükümler*. Ankara: Monopol Yayınları.
- Yeşilova, E. (2004). *Taşıyıcının CMR hükümlerine göre yardımcı şahıslarının ve müteakip taşıyıcıların eylemlerinden doğan sorumluluğu CMR madde 3, 34 vd.* Ankara: Yetkin Yayınları.
-

ENGLISH LITERATURE

A Study on Free Will: Who Sees What in Joseph Conrad's *Under Western Eyes*?

Özgür İrade Üzerine Bir Çalışma: Joseph Conrad'ın *Batılı Gözler Altında* Romanında Kim Neyi Görüyor?

Hilal KAYA*

Abstract

The aim of this paper is to explore the art of Joseph Conrad (1857-1924) as an impressionist writer by focusing on one of his novels, *Under Western Eyes* (1911) as a psychological novel. In order to understand Conrad's motives and style to write this novel one should start with a sound beginning by looking at his concept of narrative fiction and recurring themes in the novel. The points that are highlighted in the paper are the concept of betrayal and its reasons and results for the characters, and the absence of a father as a driving force. Also, such philosophical issues and questions as 'who sees what?', seeing versus understanding and the impossibility of free will be explored in this article. This study argues that Joseph Conrad as a novelist uses impressionism as a tool to capture and convey the psychological principles concerning human consciousness in the aforementioned novel; in this sense, this article is also an attempt to contribute to the scholarship on Conrad's narrative fiction.

Keywords: Joseph Conrad, *Under Western Eyes*, The psychological novel, Impressionism, Free will.

Öz

Bu makalenin amacı, bir psikolojik roman olarak *Batılı Gözler Altında* (1911) adlı eserine odaklanarak İzlenimci (empresyonist) yazar Joseph Conrad'ın (1857-1924) sanatını incelemektir. Romanını yazmaya iten gerekçeleri ve yazarken kullandığı üslubu anlayabilmek için Conrad'ın roman türünden ne anladığını ve romanında tekrar eden temaların neler olduğu incelenmelidir çünkü eserin tahlili için ancak bu yolla doğru bir başlangıç yapılabilir. Bu makalede altı çizilen temel noktalar ihanet olgusu ve ihanetin roman karakterleri için sebep ve sonuçları ve güdüleyen bir güç olarak baba kavramının yokluğudur. Kim neyi görüyor, görmeye karşıt olarak anlamak ve özgür iradenin imkansızlığı gibi felsefi mesele ve sorular da bu makalede tartışılmaktadır. Bu çalışma, bir roman yazarı olarak Joseph Conrad'ın, adı geçen romanda, insan bilincine dair psikolojik prensipleri yakalamak ve açığa çıkarmak adına izlenimciliği bir araç olarak kullandığını öne sürmektedir; bu bağlamda, bu çalışma Conrad'ın edebi metinleri üzerine yazılmış olan eleştirel literatüre de katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Joseph Conrad, *Batılı Gözler Altında*, Psikolojik roman, İzlenimcilik (Empresyonizm), Özgür irade.

Introduction

Although Joseph Conrad, born in 1857 in Poland, was naturalised as a British citizen in 1886, his own autobiography suggests the importance of his Polish childhood for an understanding of his fiction, describing it as an "inexorable past from which his work of fiction and their personalities are remotely derived" (Conrad, 1912, p.25).

Conrad thinks the writer must appeal to temperament via "an impression conveyed through the senses... because temperament, whether individual or collective, is not amenable to persuasion" (Conrad, 1919, p. ix). For Conrad, an artist/writer:

appeals to that part of our being which is not dependent on wisdom; to that in us which is a gift and not an acquisition-and, therefore, more permanently enduring. He speaks to our capacity for delight and wonder, to the sense of mystery surrounding our lives; to our sense of pity, and beauty, and pain; to the latent feeling of fellowship with all creation-and to the subtle but invincible conviction of solidarity that knits together the loneliness of innumerable hearts, to the solidarity in dreams, in joy, in sorrow, in aspirations, in illusions, in hope, in fear, which binds men to each other, which binds to-ether all humanity-the dead to the living and the living to the unborn. (Conrad, 1919, p. viii)

Conrad, in the Preface of *The Nigger of the Narcissus* (1919), underlines the significance of "the translation of the artist's sense perceptions into vivid and evocative language" (Watt, 1979, p. 160). Therefore, many critics regard Conrad as an impressionist writer. Impressionism is a term applied to the new art of the 1870s and 1880s associated particularly with the

* Dr. Öğr. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Yabancı Diller Yüksekokulu, hkaya@ybu.edu.tr.

work of French painter Claude Monet. Yet, “it was soon applied to writers whose work seemed to possess the qualities commonly associated with impressionist art, to works that were spontaneous and rapidly executed that were vivid sketches” (Middleton, 2006, p. 17). According to Watt, in literary impressionism, “the stress upon the confused understanding of the individual and the related emphasis on the psychological as opposed to the social marked an important divergence from realism” (1979, p. 171). Because Conrad pays much attention to presenting the subjective aspects of individual experience, he is considered an impressionist writer.

In this sense, it can be argued that, according to Conrad, fiction is a product of imagination or impressions made by the author’s first-hand experience. His understanding of the novel is explained as in the following: “[A] novel as a form of imagined life clearer than reality and whose accumulated verisimilitude of selected episodes puts the shame the pride of documentary history” (Conrad, 1912, p. 15). In this assertive argument, Conrad suggests that fiction is “clearer than reality” because it works via selection as opposed to the strict chronology of a “documentary history”.

Under Western Eyes (1911) is Conrad’s one of the most popular novels in that “it most clearly opposes human relations and emotions against fixed ideas” (Peters, 2006, p. 88). To begin with, several circumstantial factors urged Conrad to write the novel. His visit to Geneva in 1895 provided the idea from which *Under Western Eyes* initiated. During his stay, Conrad had the chance to make a contrast of Geneva and St. Petersburg. Thus, he based the novel’s plot and its argumentative clash between the West and East upon his contrasting impressions in Geneva. As Carabine also suggests, “Conrad’s awareness of the disparity between the bourgeois respectability of Geneva and the fervid hopes and conspiracies of the Russian exiles may also have stirred that sense of bewilderment all mittel-Europeans feel when they experience the ‘liberty’ of the West after escaping the long shadow of Russia” (1996, p. 7).

Basically, *Under Western Eyes* is about a young man Razumov and his struggles against his own conscience. As a friend of another young revolutionist Haldin who is engaged in violent activities like murdering politicians for the sake of the revolutionary cause. Razumov betrays Haldin and turns him in to the Russian authorities. After this betrayal, Haldin is found guilty and immediately hanged. Betraying his friend causes Razumov to question his ideas, feelings, his sense of future, and eventually even his own existence. When he meets Haldin’s sister, Natalia, he immediately falls in love with her and cannot bear the burden of his heavy heart. He begins to suffer from psychological instability, and at the end of the novel, he decides to punish himself and out of the redemptive urges and suicidal tendency, he ends up a cripple in the novel. So, what is underlined by Conrad in *Under Western Eyes* is the psychological states of characters. For Conrad, two purposes of the novel are “to examine the psychology of betrayal in relation to the inner lives of those affected by Razumov’s actions and to gauge the effects of these actions in relation to the condition of Razumov’s soul” (Panichas, 2005, p. 80). Thus the rest of the study focuses on the themes in *Under Western Eyes* arguing that Conrad makes use of literary impressionism to underline the thematic psychological principles reflected in the novel.

The Concept of Betrayal and its Reasons and Results

The driving force of Conrad’s *Under Western Eyes* deals with the protagonist’s, Razumov’s, actions of betrayal and eventually his desire for redemption. In his occasion, the act of betrayal is a product of consciousness. If Razumov felt a moral bond with Haldin, he would not betray him. On his way to give away his fellow student, Razumov questions the idea of betrayal:

‘Betray. A great word. What is betrayal? They talk of a man betraying his country, his friends, his sweetheart. There must be a moral bond first. All a man can betray is his conscience. And how is my conscience engaged here; by what bond of common faith, of common conviction, am I obliged to let that fanatical idiot drag me down with him? On the contrary—every obligation of true courage is the other way.’ (Conrad, 2008, p. 49)

After he gives away Haldin, Razumov must face the consequences of his conscious betrayal. As Panichas puts, this betrayal of Razumov “ignites a cruel process of inner turmoil, moral confusion and death” (2005, p. 80).

The Absence of Father as A Driving Force for Betrayal

Razumov’s state of mind and his reasons for betrayal are constantly revealed through information from his diary. From the very beginning to the end of the novel, Razumov is depicted as an isolated young man. His parentage is not clearly known. The narrator states, Razumov is a “young man of no parentage” (Conrad, 2008, p. 12) and “the word Razumov was the mere label of a solitary individuality. There were no Razumovs belonging to him anywhere. His closest parentage was defined in the statement that he was a Russian” (Conrad, 2008, p. 12). It is said that he is the illegitimate son of a distinguished nobleman Prince K–, who is also his protector. His isolation forces him to try hard and be successful in the world at all costs. He wants to reintegrate to Russian society by winning the silver medal in the essay contest. If he holds the medal, he thinks, it will be a sign which proclaims his status, makes him important in the eyes of others and rescues him from anonymity. “Distinction would convert the label Razumov into an honoured name” (Conrad, 2008, p. 15). Therefore, for him, “the medal is a solid beginning” (Conrad, 2008, p. 15). Although he is silent now, the medal will provide him with the guarantee of his access to language. He will confidently claim and insert his existence in the Russian society.

His sense of being alone renders every way possible and permissible. Therefore, at the beginning of the novel Razumov thinks that being a part of any revolutionary activity brings no good but more sorrow: “He was a Russian: and for him to be implicated meant simply sinking into the lowest social depths amongst the hopeless and the destitute—the night birds of the city” (Conrad, 2008, p. 33). As it is mentioned in the Author’s Note in the novel, Razumov is a junior student of St. Petersburg University at the Department of Philosophy and he is also a very promising student. A person who has concerns about and high expectations for his future.

As West remarks, “the lack of paternity... sets the individual outside of social groups and obliges him to devise a new relationship to language and society” (1996, p. 106). Therefore, he is so preoccupied with his academic career that when he learns the crime of Haldin in his room, the first thing he worries about is a potential loss of the silver medal that he could get if he wrote the prize essay. In this sense, the existence of Haldin is a huge threat for him and his life for which Haldin can be regarded as an ‘intruder’. Besides, about the betrayal of Razumov a religious analogy is suggested in the novel: Razumov is likened to one of the apostles of Christ, Judas, who is believed to have betrayed Christ. “Even amongst the Apostles of Christ there was found a Judas” (Conrad, 2008, p. 162) ... “He [Haldin] may have been betrayed by some false friend or simply by some cowardly creature” (Conrad, 2008, p. 164). In order not to turn back to his earliest state, isolation, and to protect him from a worse exclusion from society, a political exile, he turns to autocracy. Thus, in his diary he writes as follows:

History not Theory.
Patriotism not Internationalism.
Evolution not Revolution.

Direction not Destruction.

Unity not Disruption. (Conrad, 2008, p. 91-2)

As mentioned before, on his way to give away Haldin, Razumov ponders on the idea of betrayal. In his inner monologues, he wants to justify his actions:

‘What is this Haldin? And what am I? Only two grains of sand. But a great mountain is made up of just such insignificant grains. And the death of a man or of many men is an insignificant thing. Yet we combat a contagious pestilence. Do I want his death? No! I would save him if I could—but no one can do that—he is the withered member which must be cut off. If I must perish through him, let me at least not perish with him, and associated against my will with his sombre folly that understands nothing either of men or things. Why should I leave a false memory?’

It passed through his mind that there was no one in the world who cared what sort of memory he left behind him. He exclaimed to himself instantly, ‘Perish vainly for a falsehood!... What a miserable fate!’ (Conrad, 2008, p. 48)

Evidently Razumov tries to justify his decision of betrayal at the beginning. He wants to get rid of Haldin and does not want to ruin his promising future. Ironically enough, his efforts to save himself does not make him happy at all. They bring forth more misery, rather than a happy life. He wants to join neither of the groups in Russia, neither Revolution nor Autocracy. When Razumov turns in Haldin, he inevitably turns out to be a spy for the Tsarist regime, and makes his way to Geneva. On the contrary to what Razumov expects in life, he reluctantly makes an alliance with the opposite group, autocracy. He gets rid of a Revolutionist and becomes a representative of autocracy. As a spy of Tsarist regime, his duty in Geneva is living with revolutionists and pretending to be one of them in order to learn their secret plans against regime.

In Geneva Razumov meets Haldin’s mother and sister, Natalie. His sense of guilt brings him closer to Natalie and, as mentioned before, he falls in love with her. Before they met in person, Razumov’s name was already mentioned in the corresponding between brother and sister. West explains the reason why Razumov is attracted to Natalia and asserts that “in revenge, Razumov intends to ‘steal’ Natalia and to marry her under false pretences; thus, he will pay back Haldin for destroying his hopes of social success” (1996, p. 112). However, when they meet in Geneva, he becomes so fond of Natalia that he states, “[Natalia was] appointed to undo the evil by making [him] betray himself [Razumov] back into truth and peace” (Conrad, 2008, p. 99). After their second meeting, Natalia thanks Razumov as he “understands her” (Conrad, 2008, p. 149). At that moment, Razumov is sure that Natalia, his love for her, is his only chance through which he can find the family or community that he has been missing for years. To Razumov, she is the only person who can finally understand him. “Do you know why I came to you? It is simply because there is no one anywhere in the whole great world I could go to. Do you understand what I say? Not one to go to” (Conrad, 2008, p. 495). Natalia’s trust in Razumov poses a contradiction to the previous part of the novel. His love for her is so powerful that it makes Razumov constantly restless about his betrayal and he eventually confesses the role he played in her brother’s death. His quilt-stricken conscience does not let him be happy and free as it is narrated below:

It was just when he believed himself safe and more—ininitely more—when the possibility of being loved by that admirable girl first dawned upon him, that he discovered that his bitterest railings, the worst wickedness, the devil work of his hate and pride, could never cover up the ignominy of the existence before him. There's character in such a discovery. (Conrad, 2008, p. 495)

Razumov, therefore, decides to confess and relieve his soul and conscience by giving his diary to Natalie although his confession means the destruction of his love:

I felt that I must tell you that I had ended by loving you. And to tell you that I must first confess. Confess, go out—and perish.

‘Suddenly you stood before me! You alone in all the world to whom I must confess. You fascinated me—you have freed me from the blindness of anger and hate—the truth shining in you drew the truth out of me. Now I have done it; and as I write here, I am in the depths depths of anguish, but there is air to breathe at last—air! And, by the by, that old man sprang up from somewhere as I was speaking to you, and raged at me like a disappointed devil. I suffer horribly, but I am not in despair. There is only one more thing to do for me. After that—if they let me—I shall go away and bury myself in obscure misery. In giving Victor Haldin up, it was myself, after all, whom I have betrayed most basely. You must believe what I say now, you can't refuse to believe this. Most basely. It is through you that I came to feel this so deeply. (Conrad, 2008, p. 506)

At the end of the novel, Razumov confesses his guilt and tries to purify his soul. “‘It’s myself whom I have given up to destruction,’ thought Razumov” (Conrad, 2008, p. 477). In spite of the destruction of his love and life, Razumov at last starts to feel pure love and compassion and because they are so precious to him, he does not want to defile such feelings by keeping the truth as a secret. As Panichas claims, “during his journey of moral discovery Razumov also finds his soul, which talks to him, prods him, heels and redeems him... His experience is one of self-purgation and self-discernment. For Razumov, this is a penitential struggle that mobilizes an inherent capacity for moral growth and cleansing” (2005, p. 98). The novel is about a person who makes a mistake, matures and has to pay the price for such a self-discovery at the end.

Who ‘Sees’ what in *Under Western Eyes*

At the very beginning of the novel, the reader encounters a narrator who uses the pronoun ‘I’ for his narrative. He introduces himself as an old language teacher. He is both a narrator and a character in the novel. Like most first-person narrations, *Under Western Eyes* is in the form of a narrative masquerade, in other words, the writer’s assumption of a disguise. The writer pretends to be one of the characters, telling a “true” story he has invented. Through this narrator, the reader gets to know Razumov whose diary entries will be read by the reader as well. “It would be idle to inquire why Mr. Razumov has left this record behind him. It is inconceivable that he should have wished any human eye to see it” (Conrad, 2008, p. 3). The language teacher clarifies in his opening remarks that the narrative to follow is based on the writings of the narrative’s protagonist, Razumov. However, the language teacher, in fact, has already existed as a character in Razumov’s diary before Razumov exists as a character in the ‘old Englishman’s narrative. This is a metafictional structure in which a story is depicted in another one. Thus, the reader can see the narrator through eyes other than those of the narrator himself. As Rimmon-Kenan defines ‘extradiegetic narrator’ is on “the highest level which is the one immediately superior to the first narrative and concerned with its narration. The narrator is, as it were, above and superior to the story he narrates” (1983, p. 95). In this sense, at the beginning of the book, the teacher of languages in *Under Western Eyes* is an extradiegetic narrator because he is unnamed, very ‘English,’ has a matter-of-fact voice and mostly points to the historical and social context in which moral decisions facing Razumov made.

Having a language teacher as the narrator of the novel, Conrad also emphasizes the problematic nature of language and brings a self-reflexive mode to the novel. In the course of the novel, the narrator becomes an intra-homodiegetic narrator which is a type of narrator who takes part in the story he narrates. The language teacher is a narrator who has a Western perspective; therefore, his narration can not be regarded as a reliable one due to its limitedness.

That is why, he intentionally repeats that he is unfamiliar with the Russian way of life and has no intention of understanding it.

The novel's focal character, Razumov is described as one of the 'damned souls' of St. Petersburg. He is one of "the people who have no where to go and nothing to look forward to in this life" (Conrad, 2008, p. 212). He is nearly identity-less, illegitimate son of vague noble connection. A Shakespearean Hamlet-like character, a Dostoevskian Underground or Superfluous man, Razumov is a detached and unformed university student. He longs for being distinctive and recognised in the society of St. Petersburg by becoming a university professor. Yet, this promising young man's life is shuttered one day with the intrusion of Haldin.

The narrator whose narration depends on the journal of Razumov is known to be an Englishman, the teacher of languages. The teacher maintains that "approaching this part of Mr. Razumov's story, my mind, the decent mind of an old teacher of languages, feels more and more the difficulty of the task" (Conrad, 2008, p. 93). He obviously takes this narration as a task for him which is addressed to "the Western readers" (Conrad, 2008, p. 157). He even clearly states his opinion about this task as follows:

If to the Western reader they [incidents happening in Russia] appear shocking, inappropriate, or even improper, it must be remembered that as to the first this may be the effect of my crude statement. For the rest I will only remark here that this is not a story of the West of Europe. (Conrad, 2008, p. 32)

He even goes on judging the case of Razumov according to his Western logic by stating that "nations, it may be, have fashioned their governments, but the governments have paid them back in the same coin. It is unthinkable that any young Englishman should find himself in Razumov's situation" (Conrad, 2008, p. 32). Melnick's consideration on this narrator is as follows: "His [Razumov's] Dostoevskian journal is fragmented, provisionally withheld, filtered, and 'translated' by still another character and narrator in the novel, an Englishman, a language professor" (2001, p. 234). The novel's narrative structure ironically juxtaposes Razumov's Dostoevskian confession with the British professor's narration and translation of that narrative. "A Slavic narrative form is paired against and interacts with a more traditional, conventionally Western version of the novel genre, and a mutually deconstructive tension results, measuring Eastern and Western rhetorics against each other" (2001, p. 238) declares Melnick about this issue.

Even Razumov and the other Russians depicted in the novel exist in submission to the translating language of the Englishman's Western eyes. However, this professor of languages is himself questioned by Conradian irony, which brings forward his rationalistic and sentimental reductions of what he narrates. In this manner, Conrad tests the Professor's sense of individual reason, freedom, will and love. "The teacher's effort to persuade his readers of his honesty, however, suggests his insecurity that causes the reader to suspect his credibility" (Hamilton, 1995, p. 139). While Razumov is the object of the language teacher's gaze, the language teacher is the object of not only the reader's but also Razumov's gaze. Razumov's description of the language teacher occupies an important place in both the language teacher's and Razumov's documents. The following quotation is the narrator's assumption of himself in Razumov's gaze:

The attempted smile was given up, the incipient frown was checked and smoothed so that there should be no sign; but I [the teacher] imagined him [Razumov] exclaiming inwardly—'Her [Nathalie] confidence! To this elderly person – this foreigner!'... 'A foreigner! Talking about an admirable Russian girl. Is the admirable girl a fool, I [Razumov] begin to wonder? What are you at? What is your object?' (Conrad, 2008, p.251-259)

Razumov's description of the language teacher attracts further attention as depicted in the following: "What devil put him [the language teacher] in the way? I treated him cavalierly enough? Haven't I just? That's the way to treat these meddling persons. Is it possible that he still stands behind my back, waiting?" (Conrad, 2008, p. 279). It is not only the professor who is interrogated by the implied narrator in the novel but the readers' conception of Western thought is also exposed to another consideration in the course of the novel. The reader's view of the reciprocal gaze to which the language teacher and Razumov subject one another also implicates that the reader is within the circle of scrutiny as well. The language teacher continually interprets his reader's reactions: "The Western readers for whom this story is written will understand what I mean" (Conrad, 2008, p. 157) and adds that.

I wanted to bring it forward simply to make what I have to say presently of Mr. Razumov's presence in Geneva a little more credible—for this is a Russian story for Western ears, which, as I have observed already, are not attuned to certain tones of cynicism and cruelty, of moral negation, and even of moral distress already silenced at our end of Europe. (Conrad, 2008, p. 230)

Gaining a view of the characters as they appear to the Western eyes of the old language teacher is Conrad's one of the primary aims in the narration. The narrator remains more or less static during the course of the novel; nevertheless, he proves to be a very useful tool as he functions as a chorus or as a confidant to Natalia. By ending Part One with the question of policeman, Mikulin; "Where to?" and then shifting the narrative to Geneva where Razumov becomes a spy of the autocratic Russia, Conrad creates a sensation of vertigo to produce a contradictory and even a self-destructing narrative structure for the reader. Moreover, the next contradictory narrative structure is also employed by situating Razumov under Rousseau's statue. Like a man who sold his soul to devil, he feels to betray his own self and feelings. Razumov can now see how he is turned into a tool or even a fool in the game of politics.

Seeing vs. Understanding

Unlike an Eastern man, as underlined before, the narrator is an Englishman who is a man of letter, and Razumov apprehensively inquires if "he [could] have been the devil himself in the shape of an old Englishman" (Conrad, 2008, p. 504) The narrator keeps seeing/searching for a key-word to depict the conditions of his environment. He constantly tries to interpret Razumov but he fails. Moreover, not just the narrator, whoever tries to interpret Razumov fails in the novel. Szittyta takes the idea of understanding in the novel further and asserts that

the novel is consequently suffused with the language of interpretive failure—the mysterious, imperceptible, inconceivable, incomprehensible, mystical, strange, dark, obscure. Indeed, Conrad's sense of reality in all his writings seems heavily involved with our inability to understand. (1981, p. 829-830)

The diary of Razumov clearly shows his attempt to be understood. It is a possibility of contact in a world of numbing realities and lies. Ironically enough, Razumov, through confession, tries to contact the very persons he has betrayed. At the end of the novel, he becomes deaf (beaten by Nikita), but he finally exists in a world of silence instead of hearing in a totalized society. Hence, he is contacted, cared for by Sophia, Nathalie and Tekla (the lady companion of Madame de S----). He at last becomes a meaningful speech for the alienated outsiders. His silence produces meaning for them. On this issue, Melnick states that

Conrad writes that—in the face of societal delusion and oppression—it is only by using 'our sympathetic imagination' that we may glimpse the possibility of any 'triumph of concord and justice. In the end, Razumov and his listeners inhabit the land of the silenced where they struggle to imagine of what community, freedom, truth, and justice might be. (2001, p. 239)

The Question 'Where to?' and (Im)possibility of Free-will

“Conrad employs individual characters to comment on humanity as a whole, and in *Under Western Eyes* we see the workings of Conrad’s view of the universe and the nature of human existence as well” (Peters, 2006, p. 89). The careful reader in the book senses the ongoing fight between human being’s free-will and fate. What Conrad wants to underline is that no matter how hard one tries to escape mishaps in life, their fate will find them and make them live whatever planned for them. This is the case for Razumov in the novel. It is hard times for Russia and the atmosphere of suspicion surrounds all Russian society. Therefore, when Haldin appears in his room, Razumov does not want to get involved in any trouble, so he decides to betray him. He freely chooses to betray Haldin and assumes that he can control his fate. In such a society, he cannot avoid involvement. While he wants to avoid the fate, he feared he would end up worse. And that becomes his case when “his career is ruined, and he becomes a haunted creature” (Peters, 2006, p. 89) at the end of the novel.

In Bakhtinian terms, Razumov goes through a “decrowning” in the process of the novel. “Decrowning is a[n] ... ambivalent ritual, expressing the inevitability and at the same time the creative power of the shift-and-renewal, the joyful relativity of all structure and order, of all authority and all (hierarchical) position” (Bakhtin, 1984, p. 124). By means of an allusion to “the Mephistophelian laughter” (Conrad, 2008, p. 83) in his dream, Razumov is mocked and laughed at. As Yılmaz maintains, “when the act of decrowning takes its place in a literary work it loses its image of a mock king’s physical decrowning. Yet, at least, it keeps the nature of being loud and visible to everybody” (2018, p. 504). In Razumov’s case, his decrowning is eventually witnessed by every character in the novel. This dream symbolizes Razumov’s ruined hopes, dreams and unstable state of the soul as a result of his betrayal and consequent failure.

Another part of the novel in which he is in the hands of merciless fate is the part where he lives in the same city with Natalie Haldin. All these misfortunes come together and demonstrate how Razumov is desperate and how he lacks control over his existence. As Natalia describes many Russian young men epitomized in Razumov “unfit for action and yet unable to rest” (Conrad, 2008, p. 237). In the end, he cannot change anything as Peters also clearly puts as follows:

Like Razumov, human beings find themselves in a world in which they believe they can control their lives, but in reality, political and social entities eliminate much of their ability to do so, and, even more disturbing, human beings have no control over what events will occur that may draw them in and forever alter their existence. This theme appears frequently throughout Conrad’s writings. (2006, p. 90)

After his betrayal and being a spy for autocracy, Razumov is asked ‘where to?’ by the police officer Mikulin. This climactic moment in the novel is quite crucial and it reveals the problem of impossibility of the free will. This problem stems from the impossibility to escape the choice between the two powers in Russia, autocracy and revolution. Conrad injects into the Mikulin-Razumov interview the cruel political realities of an autocracy. Gurko maintains that “the Russia which encloses [Razumov] has already been presented to us an organism different from our own. It is everything Western Europe is not, and when seen under Western eyes appears illogical, arbitrary, baffling, ruled by an uneasy despotism prostituting the ablest impulses of its oppressed subjects to the lusts of hate and fear” (1960, p. 447).

Razumov is so terrified during the interview that he imagines “his own brain suffering on the rack – a long, pale figure drawn asunder horizontally with terrific force in the darkness of a vault” resembling “some dark print of the Inquisition...” (Conrad, 2008, p. 123).

Razumov's fears reflect the political peculiarities and dilemmas of the country. Autocracy represses ideas, and in this way, it guarantees its existence. Therefore, the idea of retirement that Razumov desires for his future is impossible in the Russia that Conrad draws in his novel. Mikulin's question "where to?" (Conrad, 2008, p. 140) implies that he knows that there is nowhere to go to psychologically, and there is no liberty, even for a loyal Russian. Razumov is torn apart by the ceaseless war between equally lawless antagonisms, which are revolution and autocracy. That is why, the question "where to?" is ironically asked to Razumov as it is apparent that there is no where to go to.

Razumov, in other words, understands different situations he has not been familiar with until that moment when the question "where to?" is raised. As Gurko remarks, "the name Razumov, in both Polish and Russian, means 'to understand,' [and accordingly,] Razumov's journey through the novel is an exercise in understanding" (1960, p. 448). What is expected to be understood by Razumov is that

Excessive isolation leads to moral collapse, a purely egoistic attachment to society compels betrayal; a *quid pro quo* with the world in terms of unselfish response is not a guarantee of sanity and endurance but an indispensable preliminary to them; this response does not destroy self-love but tempers and sophisticates it to the point where the tensions of living inside the ring of an inscrutable cosmos are made. (Gurko, 1960, p. 448)

As a conclusion, along with this sense of understanding, Razumov experiences other epiphanies or awakenings, too. Through these newly-learned lessons of Razumov, Conrad also conveys his other messages such as the unfulfilled human being, the morality of isolation, ecology as a weapon in art, the cycle of betrayal and redemption, the narrator who is also a major actor, the interplay of human beings and society. At the end of the novel, Conrad underlines his widely-known moral message which is that "all a man [sic] can betray is his own conscience" (qtd. in Gurko, 1960, p. 449). This study has attempted to argue that in *Under Western Eyes*, Joseph Conrad uses literary impressionism as a means to employ the psychological and philosophical questions and principles. The article has foregrounded the psychological questions raised and studied in the novel: they are the concept of betrayal and its reasons and results for the characters, and the absence of a father as a driving force and, such philosophical questions as 'who sees what?', seeing versus understanding and the impossibility of free.

References

- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's poetics*. Emerson, C. (Ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Carabine, K. (1996). *The life and the art: a study of Conrad's Under Western Eyes*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- Conrad, J. (1912). *A personal record*. Najder, Z. and Stape, J. H. (Eds). Cambridge: CUP.
- Conrad, J. (1919). Preface. *The nigger of the Narcissus: a tale of the fore-castle: volume 23 of complete works*. New York: Doubleday.
- Conrad, J. (2008). *Under western eyes*. [1911]. New York: ReadHowYouWant.
- Gurko, L. (1960). Under Western Eyes: Conrad and the question of "where to?". *College English*, 21(8), 445-452. doi:10.2307/373158.
- Hamilton, A. (1995). The construction and deconstruction of national identities through language in the narratives of Ngũgĩ Wa Thiong'o's *a grain of wheat* and Joseph Conrad's *Under Western Eyes*. *African Languages and Cultures*, 8(2), 137-151. <http://www.jstor.org/stable/1771689>.

-
- Melnick, D. C. (2001). Under Western Eyes and silence. *The Slavic and East European Journal*, 45(2), 231-242. doi:10.2307/3086326.
- Middleton, T. (2006). *Joseph Conrad*. Oxon: Routledge.
- Panichas, G. A. (2005). *Joseph Conrad: his moral vision*. Georgia: Mercer University Press.
- Peters, J. G. (2006). *Cambridge introduction to Joseph Conrad*. Cambridge: CUP.
- Rimmon-Kenan, S. (1983). *Narrative fiction: contemporary poetics*. New York: Routledge.
- Szittyá, P. (1981). Metafiction: the double narration in Under Western Eyes. *ELH*, 48(4), 817-840. doi:10.2307/2872963.
- Watt, I. (1979). *Conrad in the nineteenth century*. California: University of California Press.
- West, R. (1996). *Conrad and Gide: translation, transference and intertextuality*. Atlanta: Rodopi.
- Yılmaz, V. B. (2018.) Bakhtinian act of “decrowning” in Virginia Woolf’s To The Lighthouse. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(3), 501-518. <http://dergipark.gov.tr/cbayarsos/issue/39491/465750>.
-

The Political Unconscious in *Jane Eyre*, *Wuthering Heights*, and *Great Expectations*

Jane Eyre, *Uğultulu Tepeler* ve *Büyük Umutlar*'da Siyasal Bilinçdışı

Hale KÜÇÜK*

Abstract

This paper aims to explore three Victorian novels, namely Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847), Emily Brontë's *Wuthering Heights* (1847), and Charles Dickens's *Great Expectations* (1861) bringing together Marxist and post-colonial theories. While some novels written in the Victorian era deal with imperialism and the colonized overtly, in these three novels, the colonies and the colonized are dealt with indirectly as if only in passing. However, these in-passing references are very significant because they constitute the recurrent silences, gaps, and absences in these texts, which has critical implications. In Marxist terms, it is history that haunts these texts in these gaps and silences, which means that these Victorian novels are inevitably related to Britain's imperial history and its ideologies. What is given repeatedly at the margins or gaps of these texts demonstrates the obsessive return of the issue of colonialism though the texts seek to repress it. Exploring the return of the colonial repressed in the gaps and silences of these novels by focusing on Fredric Jameson's conception of the political unconscious, this paper argues that these novels have twofold function: while expressing the deep-seated anxieties, fears, and desires of Victorian society by projecting them onto the non-white others, they contribute to shape a certain understanding of the colonized other and also a certain sense of national identity.

Keywords: The Political Unconscious, Colonialism, Imperialism, *Jane Eyre*, *Wuthering Heights*, *Great Expectations*.

Öz

Bu çalışma Marksist ve kolonyal dönem sonrası teorileri birleştirerek üç Viktoryen romanı, Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* (1847), Emily Brontë'nin *Uğultulu Tepeler* (1847) ve Charles Dickens'in *Büyük Umutlar*'ını (1861) incelemeyi amaçlamaktadır. Viktoryen dönemde yazılmış bazı romanlar emperyalizm ve sömürüleni açık bir şekilde ele alsada bu üç romanda sömürgeler ve sömürülen direk olarak ele alınmaz ve sanki geçiştirilir. Ancak bu geçiştirmeler çok önemlidir çünkü bunlar, bu metinlerde kritik bir anlam taşıyan ve sürekli olarak tekrarlayan suskunlukları, boşlukları ve eksikleri teşkil etmektedirler. Marksist bağlamda, bu metinlerin boşluk ve suskunluklarında beliren şey tarihtir, yani bu Viktoryen romanlar ister istemez Britanya'nın emperyalist tarihiyle ve onun ideolojileriyle ilintilidir. Bu metinlerin marjinlerinde veya boşluklarında sürekli olarak ele alınan konular, metinler bunu bastırmaya çalışsa da kolonyal bastırılanın geri dönüşünü göstermektedir. Fredric Jameson'un siyasal bilinçdışı kavramına odaklanarak bu metinlerdeki boşluk ve suskunluklarda ortaya çıkan kolonyal bastırılanı inceleyen bu çalışma, bahsedilen romanların ikili bir işlevi olduğunu öne sürmektedir: bir yandan Viktoryen toplumun yerleşmiş kaygı, korku ve arzularını beyaz olmayan öteki üstünden anlatırken bu eserler belirli bir sömürülen öteki ve aynı zamanda belirli bir millî kimlik algısı oluşturmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Bilinçdışı, Sömürgecilik, Emperyalizm, *Jane Eyre*, *Uğultulu Tepeler*, *Büyük Umutlar*.

Introduction

“[I]mperialism and the novel fortified each other to such a degree that it is impossible. . . to read one without in some way dealing with the other” (Said, 1994, p. 71). Although imperialism as an ideology seems to be the strongest towards the later decades of the nineteenth century, the “early and mid-Victorian Britons were not ‘absent-minded’ about the Empire” (Brantlinger, 2009, pp. 4, 6). While some novels in the Victorian era deal with imperialism and the colonized overtly, in some others such as Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847), Emily Brontë's *Wuthering Heights* (1847), and Charles Dickens's *Great Expectations* (1861), the colonies, the colonized and the colonial exploitation are “referred to only in passing” as Edward Said (1994) also points out in his *Culture and Imperialism* specifically with regard to the nineteenth century novels such as *Mansfield Park*, *Jane Eyre*, *David Copperfield*, and *Great Expectations* among many others (p. 89). However, these in-passing references are very significant

* MEB Öğretmeni, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Edebiyatı Programı Doktora Öğrencisi, hkucuk@yahoo.com.

because they constitute certain silences, gaps, and absences in these texts. In his *A Theory of Literary Production*, Pierre Macherey (1966) invites us to read texts with an eye for the gaps, silences, and margins since they form a “*certain absence*” (p. 94, emphasis original). Drawing upon Freud’s theory of the unconscious, Macherey underlines the critical importance of what a text “does not say” (1966, p. 97). For him, what happens at the margins of a text is “*produced under determinate conditions*” (p. 88, emphasis original). That is, the context or history determines what a text can articulate. Similarly, drawing on Freud, to a certain extent, Fredric Jameson (1983) sees the narrative as a socially symbolic act as indicated in the title of his *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. He remarks, “there is nothing that is not social and historical- indeed, . . . everything is ‘in the last analysis’ political”; and he proposes a *political unconscious* inherent in each and every cultural product (1983, p. 5). In fact, his conception of the political unconscious can be traced through the absences and silences of the Victorian novels studied here. What is repeatedly given at the margins of some texts can be regarded as “the uncanny” as they indicate “the constant recurrence of the same thing” (Freud, 1899, p. 142). The “unintentional return” of the repressed which leads to a “compulsion to repeat” and which creates the sense of the uncanny is related to what Macherey sees as the unacknowledged silences or absences (Freud, 1899, pp. 144, 145). These instances in the narrative reveal the limits set for the text by history for both Macherey and Jameson. This is the point that these Marxist figures come close to Said who argues that writers are shaping and shaped by the history of the society they live in and by their social experiences in that society (1994, p. xxii). Then, it can be assumed that the nineteenth century realist novels, especially those that do not seem to deal with imperialism and colonialism directly and just refer to them only in passing, are the ones which perhaps unintentionally express the return of the colonial repressed. In this regard, this study claims that these novels have a twofold function: while expressing the deep-seated anxieties, fears, and desires of Victorian society by projecting them onto the non-white others, they contribute to shape a certain understanding of the colonized other and also a certain sense of national identity. This argument can be explored by looking at the workings of the political unconscious in these texts.

In fact, some strong Marxist, Freudian, and postcolonial readings of the aforementioned novels have already been made. This study will offer a slightly different approach by bringing together Marxist and postcolonial theories. The focus of this paper is not how the colonized subject or space is represented in these Victorian novels, but rather how it is represented at the margins, gaps, and absences of the texts, and the critical implications of these references. By looking at the margins and silences in these novels, one can have a better understanding of the functions of the Jamesonian concept of the political unconscious of these texts. Moreover, this line of thinking juxtaposed with a postcolonial viewpoint sheds light on the relationship among literature, society, culture, and history.

According to Jameson, literary works are informed by a political unconscious as “all literature must be read as a symbolic meditation on the destiny of community” (1983, p. 56). He builds up his theory on the idea of the contradiction between social classes. Following Marx and Engels, he points out:

The history of all hitherto existing society is the history of class struggles: freeman and slave, patrician and plebian, lord and serf . . . -in a word, oppressor and oppressed- stood in constant opposition to one another, carried on an uninterrupted, now hidden, now open fight (p. 4).

He adds that “It is in detecting the traces of that uninterrupted narrative, in restoring to the surface of the text the repressed and buried reality of this fundamental history, that the doctrine

of political unconscious finds its function and necessity” (p. 4). Thus, to him, the political unconscious is a convenient tool to unmask “cultural artifacts as socially symbolic acts” (p. 5). Three concentric horizons form his interpretive framework. These are the political, social, and historical horizons. The historical horizon includes the social which includes the political. In the political horizon, his focus is on the individual text which is regarded as a “*symbolic act*” (p. 61, emphasis original). The literary text is a symbolic act as it proposes utopian resolutions to the actual social contradictions in the society. In the social horizon, he focuses on the struggle between the social classes. The text at this point is almost an “individual *parole* or utterance” of “the great collective and class discourses” (p. 61, emphasis original). In the historical horizon, he conceives history through the modes of production. He regards the individual text and its “*ideologemes*” as “the smallest intelligible unit of the . . . antagonistic collective discourses of social classes” and interprets this as the “*ideology of form*” (pp. 61, 62, emphases original).

This study explores the aforementioned Victorian novels as they are situated in the first horizon, that is, the political. In the political horizon, “history is reduced to a series of punctual events and crises in time”; and the individual text is regarded as “the imaginary resolution of a great contradiction” (Jameson, 1983, p. 62). A literary work or cultural artifact is ideological. The resolution of social contradictions that takes place in a narrative can only be of illusory nature because these contradictions are “unresolvable” in real life (Jameson, 1983, p. 64). From a postcolonial perspective, what Jameson sees as social classes can be considered as different racial communities. As Patrick Brantlinger notes, “Racism functions as a displaced or surrogate class system”; and “in the Empire the conquered races were treated as a new proletariat, their status much less distinct from slavery than that of the working class at home” (1988, p. 184). Then, the colonized and the colonizer or different racial groups can arguably be grasped as in class contradictions in the novels which employ characters of non-British origins and which refer to colonialism. In the novels studied in this paper, the colonized character either acts from within the periphery and disturbs the order at the centre; or if s/he is a central figure, the text first employs her/him in order to work out some problems in the society in that period, and then displaces that character in an attempt to provide the Jamesonian *imaginary resolutions* to the problems at home or in England. Jameson (1983) believes that in the struggle of the antagonistic classes, the ruling class strives to legitimate its own position while the oppositional class or culture contests in hidden and disguised strategies to “undermine the dominant ‘value system’” (p. 69). However, it can be argued that the silences or absences of these novels do not seem to allow much space to the struggle of the colonized. They rather try to repress it. These novels seek to master the colonial presences and voices in line with their own agendas. Said, Macherey, and Jameson all draw attention to the context which enables a writer to produce works the way s/he does. It is Britain’s imperial history which enables these novels to refer to colonialism and imperialism with a blind eye to the colonized and their plight. The novels do not contest the ideology of imperialism. On the contrary, they are informed by it. They, in turn, contribute to it by viewing the “British dominance . . . [as] a sort of norm” as claimed by Said (1994, p. 74).

Underlining the contribution of the nineteenth century novels to the British imperial policy, Said (1994) notes that the main purpose of these works is not to question this policy or to draw attention to it, “but to keep the empire more or less in place” (p. 74). He contends that the Empire became “a principal subject of attention” only after the mid-nineteenth century “in writers like Haggard, Kipling, Doyle, Conrad” and adds that until mid-century, the Victorian novelists who *mentioned or referred to* the periphery maintained the idea that “outlying territories are available for use, at will, . . . usually for relatively simple purposes such as immigration, fortune, or exile” (p. 74). This is exactly how the thereabouts or the colonized subjects are represented in the novels studied in this paper. Although these novels are set mostly in England, they refer to the other races and imperialism in such ways that while inevitably reflecting how

the colonial exploitation and imperialism influence the lives of the characters at the centre, these novels do not draw reader's attention to what is going on in the colonies. Put differently, the focus is always on England, not the colonized countries or subjects. In *Jane Eyre*, for instance, reader's attention is directed mostly to the portrayal of Jane, the protagonist, and the struggles of this rebellious female character to build up a space for herself as an independent woman in the patriarchal society. In *Wuthering Heights*, the focus is on the mystical love affair between Heathcliff and Catherine, and the evil nature of dark-skinned Heathcliff. The resolution is enacted through the love affair and imminent consummation of the second generation, but only after the member of the threatening class, namely Heathcliff, is exterminated as it is with Creole Bertha in *Jane Eyre*. *Great Expectations* is generally interpreted as the *bildung* of the protagonist, Pip. It is a rags-to-riches story which ends in Pip's becoming a mature man who may get married to his love, Estella. Magwitch, the convict transported to Australia, makes Pip a gentleman to a certain extent while he lives in the penal colony. However, his experience there remains as an absence in the text. The seemingly simple purposes as Said calls them, such as Jane's inheritance derived from the colonial space or the transportation of the convicts to the colonies, are by no means simple because through these simple references one can trace the political unconscious of these texts, which shows that these texts are in keeping with the imperialist cause. The colonial references are employed as a means to deal with the problems in England such as woman's position, class hierarchy and mobility in the society, rising crime rates, the surplus population, and the influx of slaves. Yet, these references have another function, too. By referring to the colonial space or the colonized races without bringing these matters to the fore, these novels reflect the anxieties, problems, and desires of English society and simultaneously shape a certain understanding of Britishness and otherness. That is why in these novels, "it is the silence that is doing the speaking" (Macherey, 1966, p. 96).

In *Jane Eyre*, although she shapes the events taking place in the main characters' lives to a certain extent, Bertha is an absent presence. She is allowed no voice. She only laughs in an odd and tragic way, bellows, moans, groans, or talks gibberish. The reader is never given her true history from her own voice. The novel traps this mysterious madwoman in the conventions of the Gothic to follow its own feminist agenda. Her "demonic laugh" is "low, suppressed and deep" (*Jane Eyre*, p. 126). She emerges at nights at the door of Jane's room. Her presence and criminal acts, which haunt Jane and make her shudder each time, are tried to be kept as a secret by Rochester and the servants. Moreover, she is portrayed like an animal and a true lunatic because throughout the novel she is referred to as the mad woman, "devil", "a savage", "a goblin", the "maniac", and a wild beast (*Jane Eyre*, pp. 126, 175, 178, 250). She is not given an identity of her own in the novel which is, ironically, regarded as a proto-feminist text. It is important to note that the text refers to her threatening presence while revealing Jane's sexual awakening. Sandra M. Gilbert and Susan Gubar (1979) think that her presence is a part of Jane's own story and assert that Bertha is Jane's "truest, darkest double: she is the angry aspect of the orphan child, the ferocious secret self Jane has been trying to repress" (p. 360). They underline Bertha's function in the novel as: "every one of Bertha's appearances . . . has been associated with an experience (or repression) of anger on Jane's part" (p. 360). Jane's feelings of "hunger, rebellion, and rage" are reflected through the madwoman's laughs and murmurs; Jane's anxieties about marriage, sexuality, and hostility towards Rochester are enacted by Bertha's actions such as tearing of the bridal veil and the bodily mutilation of Rochester (Gilbert & Gubar, 1979, p. 361). In other words, for Gilbert and Gubar, Bertha acts out "Jane's secret fantasies" (p. 361). These are sexual fantasies because while Rochester calls her "[my] girl-bride" indicating her virginity, he claims that Bertha has been a "partner" with some "excesses", which points to her excessive sexuality (*Jane Eyre*, pp. 220, 261). Gilbert and Gubar's arguments are contested by

Gayatri C. Spivak (1985) who observes that the writer makes “human/animal frontier as acceptably indeterminate” through Bertha and thinks that this is “the register . . . of Europe and its not-yet-human Other, of soul making” (p. 247). In fact, both views serve the argument of this paper. The arguments of Gilbert and Gubar reflect how the psychological state of the English woman is projected onto the Creole woman and tried to be solved through her. Both their and Spivak’s claims demonstrate that the savagery and the evil nature of the colonized are made use of to build up the subjectivity of Jane, to enable her to resolve the sexual and social problems she experiences on her way to sexual fulfillment and independence as a woman.

In Susan Meyer’s reading, the novel uses the non-white races in its representation of both the oppressors and the oppressed. The logic it follows is that “oppression in any of its manifestations is foreign to the English” (Meyer, 1996, p. 81). Although she is never let to speak her mind, Bertha, as the symbolic other, is represented as a threat to the domestic space. She attacks Rochester and her own brother and, in an indirect way, hinders Jane’s marriage to Rochester. In the end, she sets Thornfield on fire destructing herself and maiming Rochester. For Rochester, Jane, and the text, these reflect her savage nature, criminal bent, madness, and, in one sense, her agency which is capable of only injury and destruction. In its references and allusions to Bertha and the other non-white people such as the oriental inmates of the seraglio whom Jane compares herself to (*Jane Eyre*, p. 229-230), the concern of the novel is the British who are somehow “contaminated by their contact with the unjust social systems indigenous to the people with dark skin” (Meyer, 1996, p. 81). In so doing, the novel attempts to hide or suppress the British imperialist domination according to Meyer. The other strategy employed by the novel to work out the actual problems in Victorian England is cleaning the domestic space “to create a domestic, English world free of oppression” (Meyer, 1996, p. 91). The novel cleans out the domestic space by means of the death of Bertha. When the contaminating effect of the imperial history and the traces of the colonized other are cleaned away, the novel can end with marriage which is an institution to reproduce the norms and values of the society. Yet, considering Jameson’s ideas, this is just a utopian closure which cannot erase the problems and anxieties in Victorian England. For instance, Rochester’s moral failure in his attempt to find the ideal woman ends in an illegitimate child, Adèle. This is not acceptable in Victorian society. However, he puts the blame on Bertha. For him, it is Bertha and his marriage to her which cause his life turn into hell. She is the “curse” with which he is burdened (*Jane Eyre*, p. 265). He uses the Creole woman to cover up his transgression of Victorian moral code.

Moreover, the novel invites the reader to make a comparison between Jane and Bertha. In this comparison, while independence, rationality, and civilisation are associated with the English woman, dependency, madness, and savagery are associated with the Creole party. Yet, this comparison cannot eradicate the oppression of woman in the patriarchal society of that time which sees sexual desire of woman as an excess. The novel also reflects phobias of Victorian women as regards the marriage institution such as being bought and sold like an object and treated like an animal. Elsie Michie (1992) argues that Rochester is an embodiment of the “figure of the oriental despot” and adds that fantasies of women such as “resisting . . . domination and appropriation” are also worked out from over the racial other when, for instance, Jane identifies herself with the inmates of harem and articulates her rebellious nature and desire for freedom (pp. 135, 137). While foregrounding the independence of the British woman, the novel evades raising any questions as to Bertha’s captivity and her history.

Tracing the source of money in *Jane Eyre* can be one of the paths that can lead to the “unmasking” of the novel as a “socially symbolic act” in Jamesonian terms (1983, p. 5). The source of income of Rochester is one point that the text overlooks. It is just referred to. The reader is not informed about this issue. Rochester is a wealthy gentleman thanks to his father

and brother who arrange his marriage to Bertha for material gain. It is the dowry the Creole woman brings to him which makes him what he is. What is a problem for Jane is transformed and projected onto the woman from Jamaica at this point. The novel is concerned with the anxiety about the “positioning of women as property”, yet it “projected or extrojected [this anxiety] onto the ‘Orient’” (Michie, 1992, p. 135). An analogy can be made between marriage and colonialism since both have an economic aspect. In marriage, woman, as an object of exchange, makes a man richer; in colonialism, the colonizer becomes prosperous by means of colonial exploitation. However, imperial history causes the latter to be ignored by the novel. While Jane contests the conventional idea of woman as man’s property, she keeps silent about the colonized people as a source of income for the British.

Likewise, Jane’s uncle is repeatedly mentioned as being abroad. However, what he does there, by what means he amasses a great sum of money are gaps in the novel. He is in Maderia. He sends some letters and notes from there, but these are hidden from Jane by Mrs. Reed, her aunt. For instance, his letter that announces his wish to have young Jane with him in Maderia is unknown to Jane. Rather than what goes on in Africa or how this sum is made, the novel deals with what Jane does with this sum of money when she inherits it. She is positioned on an equal footing with Rochester by means of this inheritance. She can marry him as an economically independent woman. She thinks that now that she is rich “independence would be glorious” (*Jane Eyre*, p. 326). However, as Meyer (1996) remarks:

The location of Jane’s uncle John in Maderia, off Morocco, on the West African coast, where Richard Mason stops on his way home from England, . . . indirectly suggests, through Mason’s itinerary, the triangular route of the British slave traders, and suggests that John Eyre’s wealth is implicated in the slave trade (p. 93).

Then, the plight of the colonized thereabouts is for the well-being of those at the centre. The text focuses only on independence of the heroine and keeps silent about slavery of the dark-skinned races. Imperialism had another motive beside civilising the so-called savage race. That is, Britain economically depended on its colonies. The text tries to repress this historical fact. As Jameson puts, our approach to history “necessarily passes through its narrativization in the political unconscious” of the cultural works or literary texts (1983, p. 20). The silences of the text about imperial expansion and slave trade demonstrate that it is produced under certain conditions and that it reinforces these conditions.

Conversion of the heathen race to Christianity was one leg of the imperialist project, which rendered it legitimate in the eyes of Victorian society. St. John, Jane’s cousin and a clergyman, wants to marry her and take her to India where he will go for missionary work. Although St. John’s marriage proposal is treated by the text in relation to what Jane should do next, that is, her personal choices and her own pilgrimage, it seems that St. John, Jane, and the novel approve of the missionary work. Jane reiterates that he will do a “great task” there which entails personal sacrifice and which is a “noble” attempt that would breed “sublime results” (*Jane Eyre*, p. 343, 344). She could accept accompanying him as long as she goes there as a comrade, not as his wife. Due to his despotic attitude towards her, she refuses his proposal. Nevertheless, St. John, despite his despotism, is “both the martyr and the hero” of the novel (Eagleton, 1975, p. 20). It is important that the novel ends celebrating St. John who is called a “warrior Greatheart” (*Jane Eyre*, p. 385). Michie’s abovementioned claim about the figure of the oriental despot can be traced in the characterization of St. John as well. Jane finds his despotism unbearable. At this point a shift emerges in his portrayal: the despot at the centre becomes a saintly figure when he is in the colony. The novel turns the problem of male despotism into a celebration of the missionary work. Jane’s anxiety about gender inequality and her fear of marriage without pas-

sion are resolved when he goes to the colonies. Meanwhile, instead of questioning the legitimacy of the missionary work, the novel resolves the contradiction between the colonizer and the colonized races as regards the issue of religion siding with the heroes of the British nation. The novel grasps the conversion issue as a war against the other races and other religious systems. The usage of war metaphor reminds one of the military aspect of colonialism and the bloodshed that took place in the colonies. However, these are evaded by the novel. If the British missionary is acknowledged as a hero in this war, then, the colonized subjects are the heathens who need to be educated according to the novel.

Like *Jane Eyre*, *Wuthering Heights* employs a racially differentiated character, Heathcliff, in order to work out the social problems of Victorian society from over this dark-skinned character and to build up a certain understanding of the racial other, which, in turn, could help to construct a certain conception of British identity. Unlike Bertha, Heathcliff seems to be more monstrous. He is at the centre of the novel and is given voice. However, still, the novel has gaps and ambiguities about Heathcliff. He is brought home by old Earnshaw upon a visit to Liverpool. As the novel does not inform the reader as to his origins, both the critics and the other characters in the novel can only speculate about him and his origins. He becomes almost a symbol of the other races. For Eagleton (1975), Heathcliff can be of Irish origin as Liverpool was the centre of the slave trade in that time (p. xix). For Howard Malchous (as cited in Brantlinger, 2009), he is “the mixed-race offspring of a British sailor and an enslaved African woman” (p. 72). For the other characters in the novel, it seems that there is no need to trace the origin of this dark-skinned “gipsy brat”, as his appearance, which is non-English, is enough for them to criticise, punish, ostracise him and fix him in a certain category throughout the novel (*Wuthering Heights*, p. 29). His presence poses a threat to almost all characters around him. He comes from an unknown place and becomes a master. Contamination and corruption are what he introduces to the decent English houses. The Lintons, the representatives of gentry, wonder why old Earnshaw has this stranger at home because he is “quite unfit for a decent house” (*Wuthering Heights*, p. 40). If this novel aims to demystify Victorian ideal of the domestic space and to show that it is not that peaceful, one question to be raised is why the writer chooses a dark-skinned character to disturb this space? In “mid-century England . . . the problems of race and slavery did not vanish with emancipation” despite Britain’s abolition of the slave trade in 1807 and the emancipation of the slaves in the colonies in 1834 (Von Sneidern, 1995, p. 175). It seems that anxieties about slavery and the fear of being invaded by the colonized races haunt Victorian society.

Like Bertha who is represented in Gothic conventions, the portrayal of Heathcliff has Gothic aspects. *Wuthering Heights* is a Gothic setting with its locked rooms, brutal dogs, ghosts, violence, and hatred of the characters’ to one another. These are in parallel with the representation of the savagery of Heathcliff. He is the embodiment of backwardness, savagery, and violence, which is what the Empire seemed to fight against in the Victorian age. What Nelly, one of the narrators, and the other characters say of him continually adds up to the image of his savagery. Nelly reflects on the day Heathcliff was introduced to the family and mentions how Catherine, daughter of Earnshaw, spat at the “stupid little thing” (*Wuthering Heights*, p. 30). Nelly continually refers to him as “it” while Hindley, son of Earnshaw, calls him “imp of Satan” (*Wuthering Heights*, pp. 29, 30, 32). When Hindley, upon the death of old Earnshaw, takes his place and dismisses Heathcliff from the domestic space and culture by terminating his education and making him work outdoors like other servants, the outsider position of Heathcliff is reinforced. His desire for vengeance leads to cruelty toward other characters. The Gothic conventions employed particularly in the portrayal of Heathcliff can be closely linked to class antagonisms in Victorian England. For Eagleton, the primary contradiction in the novel is “the choice posed for Catherine between Heathcliff and Edgar”, with Heathcliff symbolising the

“capitalist drive” (1975, pp. 101, 116). Heathcliff becomes one of bourgeoisie when he owns Wuthering Heights. After some time, he owns Thrushcross Grange which belongs to the gentry. Therefore, as it can be deduced from Eagleton’s criticism of the novel, like his origins, Heathcliff’s social position is ambiguous. The first impression he leaves on Mr. Lockwood, who is one of the narrators and a tenant at the Grange, is a contradictory one, which reveals this ambiguity:

Mr. Heathcliff forms a singular contrast to his abode and style of living. He is a dark-skinned gypsy in aspect, in dress and manners a gentleman, that is, as much a gentleman as many a country squire: rather slovenly, perhaps, yet not looking amiss with his negligence, because he has an erect and handsome figure- and rather morose (*Wuthering Heights*, p. 5).

Heathcliff is both the master and the dark-skinned gypsy, both the oppressor and the oppressed. As an embodiment of all these, he stands for the ambiguous and thus resistant other that the novel seeks to keep in control in Jamesonian sense.

Like Bertha, who is the dark double of Jane, Heathcliff is the other, darker self of elder Catherine for Gilbert and Gubar. Heathcliff is Catherine’s “desirous self”, her “desirous id”; and they form a “*wholeness, fullness of being*” together (Gilbert & Gubar, 1979, pp. 264, 282, 280, emphasis original). Since Heathcliff is presented to the family as a gift by old Earnshaw, he is replaced with the whip asked for by Catherine and the fiddle asked for by Hindley as a present. Gilbert and Gubar interpret this replacement and the function of Heathcliff in Catherine’s life as follows:

‘it’ (both whip and brat) functions just as she must unconsciously have hoped it would, smashing her rival brother’s fiddle and making a desirable third among the children in the family so as to insulate her from the pressure of her brother’s domination (1979, p. 264).

Furthermore, it is Heathcliff’s presence, as id, that makes Catherine question her gender roles established by the society which is associated with the superego. She is in one sense enculturated during the period she stays at Thrushcross Grange. Afterwards, she marries Edgar Linton in accord with the social norms and class consciousness though she is in love with Heathcliff. However, she suffers due to this choice. She cannot leave Edgar and be with her other self, Heathcliff. Heathcliff takes vengeance on her by flirting with Isabella, Catherine’s sister-in-law. Impossibility of their union and jealousy drive Catherine mad. She calls Isabella “my rival” because if Isabella marries Heathcliff, she will be his sexual partner, which is only a fantasy for Catherine (*Wuthering Heights*, p. 83). She experiences “psychic fragmentation” (Gilbert & Gubar, 1979, p. 278). She shuts herself in a room and dismisses the duties of a wife. The novel criticises the institution of marriage which entraps women in certain conventions and expectations at this point. She yearns to see her lover once more, which is sort of adultery and transgression of the social mores. It is important to note that she is pregnant while experiencing this mental breakdown. So, her fear about giving birth could be one of the reasons that cause her mental breakdown. However, the novel does not dwell on this possibility. If Heathcliff functions as id in Catherine’s life as Gilbert and Gubar argue, one can assume that the position of woman, her sexuality, desires, fears, and social institutions like marriage are problematised from over Heathcliff and the nature of her attraction to him.

It is not only the woman question dealt with from over the racial other, but also some other phobias and anxieties of English society that is driven with a strong sense of racial superiority in that period. Brantlinger touches on the racist theories dominant in the Victorian period and contends that these theories, which assumed white supremacy, were used to “explain Britain’s industrial and imperial preeminence” and rationalise the imperialist cause (1988, p. 21). Portraying Heathcliff as an evil character who becomes a tyrant towards the end, the novel demonstrates that even at the peak of its imperial domination, Britain was haunted with panic

and fear related to the colonies. Miscegenation was one cause of anxiety for the members of the Empire. It was assumed to lead to the contamination of the pure British blood. Marianna Torgovnick (as cited in Brantlinger, 2009) avers that miscegenation challenges the “boundary of the race” (p. 71). Possibly that is why *Jane Eyre* does not burden Rochester with a mixed-race offspring from Bertha. The same fear is evident in *Wuthering Heights*, too. It does not allow the union of the white English woman, Catherine, and the dark-skinned other, Heathcliff. The novel shows the ramifications of blood mixing through young Linton, Heathcliff and Isabella’s son. As Maja-Lisa von Sneidern contends, “Emily Brontë creates Linton Heathcliff in the mold of the racist stereotypes and anxieties of the time” (1995, p. 185). Linton is portrayed as a sickly, peevish, effeminate character who by no means arouses sympathy in the reader. He functions as the puppet of his father to carry out his evil plan which is to establish his own tyranny. Even Heathcliff disowns him. When he first sees the boy, he says, “Thou art thy mother’s child, entirely! Where is *my* share in thee, puling chicken?” (*Wuthering Heights*, p. 160, emphasis original). Linton embodies the “worst accidents and mistakes mixed blood could represent for mid-century England: disease, viciousness, treason, cowardice, duplicity, unmerited power, shiftlessness” (Von Sneidern, 1995, p. 184). As a dangerous and repugnant effect of racial mixing, he does not fit into the Victorian concept of manliness. His death at an early age is a strategy for the novel to keep the domestic sphere clean and pure, which is an imaginary solution to the fear of miscegenation in the Victorian period.

As Heathcliff poses a threat to the social order with his homecomings, he can be the embodiment of a “reverse colonization” which is the “worst nightmare of the imperialist power” (Meyer, 1996, p. 112). He is surely of another race. By gaining old Earnshaw’s sympathies, Heathcliff threatens Hindley’s position at the Heights. There is a power struggle between them. Heathcliff manages to defeat him by leading him to bankruptcy. He is also in a power struggle with Edgar. He seduces Isabella, Edgar’s sister, and marries her not out of love but out of desire for vengeance. Bertha is the abhorred woman with little intellect in the eyes of Rochester; yet, in this novel, it is Heathcliff, the non-British, who calls Isabella “pitiful, slavish, mean-minded brach . . . an abject thing” (*Wuthering Heights*, p. 118). He looks down on her as she sees him as “a hero of romance” (*Wuthering Heights*, p. 118). This sheds light on his superior position in marriage. Designing some plots, he owns the Grange ensuring his tyranny. “At the Heights, Heathcliff has usurped the dominant culture, and he has contaminated the Grange” (Von Sneidern, 1995, p. 180). Perhaps one of the reasons why he has to be exterminated at the closure of the text is to relieve Victorian readers from their anxiety about reverse colonization. Only after his death can the dominant cultural norms be reproduced.

Furthermore, Heathcliff is associated with cannibalism on some occasions, which is in keeping with the fear of being invaded because it implies transgression of boundaries and being the object of another one’s desires (Meyer, 1996, p. 119). For example, Catherine, who sees Isabella being sexually drawn to Heathcliff, tells him that she will not let him “seize and devour her [Isabella] up” (*Wuthering Heights*, p. 84). Fear of cannibalism is reflected in the portrayal of Bertha, too. When Mason, her brother, visits her, she attacks him. He says that the woman bit her and “sucked the blood: she said she’d drain [his] heart” (*Jane Eyre*, p. 181). Similarly, when the madwoman visits her room and tries on Jane’s veil, Jane is appalled by this vision as the visitor looks like a “foul German spectre-the Vampyre” (*Jane Eyre*, p. 242). Both novels associate the racial other with cannibalism and work out their own phobias of vampirism and cannibalism through the racial other. This can be an attempt to suppress the metaphorical vampirism inherent in the ideologies of colonialism and imperialism. When the repressed returns in the form of Bertha and Heathcliff, the only way to deal with it is to exterminate her/him.

Heathcliff, as the embodiment of all of these fears and anxieties, is given his deserved end by the novel. His death is a source of celebration for most of the other characters. Joseph, one of the servants at the Heights, falls on his knees to thank God now that “the ancient stock were restored to their rights” (*Wuthering Heights*, p. 26). However, adding to the uncanny effect, though he is dead, he continues to haunt the Heights. According to Nelly, some country people say that they have seen him after his funeral walking on the moor, around the Heights, and even in its rooms (*Wuthering Heights*, p. 257). The compulsory repetition of the events, names, and returns of Heathcliff reflect the feeling of “helplessness” of the English in terms of the Freudian conception of the uncanny (1899, p. 144). Freud thinks that the “dominance of the compulsion to repeat” can be recognized “in the unconscious mind” (p. 145). Heathcliff represents “the return of the colonial repressed” who somehow manages to “get in” (Meyer, 1996, p. 119). He occupies the centre of the Heights, then the Grange, hence the novel even when he is dead. Therefore, to use Jameson’s terms, *Wuthering Heights* cannot manage to offer the desired “symbolic resolution of real political and social contradictions” (1983, p. 65).

Although there is no character to symbolise the colonized races in it, *Great Expectations* touches upon imperialism and colonial trade briefly. This novel is the one which is the most silent about what takes place at the periphery when compared to the others discussed above. The penal colony Australia is mentioned when the text deals with the transportation of the convicts. The issue of transportation can be regarded as the cleaning the homeland from the social pollution caused by criminals. Although the main concerns of the novel seem to be the issues of class hierarchy and mobility, and gentlemanliness in Victorian society, what takes place at the background informs us about the political unconscious of the text. If the polluting members of the society are sent to the colonial space, then homeland is configured as pure unlike the colonial space which is associated with impurity.

Great Expectations projects the real contradictions in the society onto the colonial space and tries to resolve them by making a here and there comparison. The Victorians were highly concerned with the problem of the surplus population. It was regarded as a burden on the economy of the country. It was also a threat to peace at home. In the late nineteenth century, Cecil Rhodes (as cited in Brantlinger, 1988), a statesman, reflected on the question of “how imperialism could serve as an alternative to socialism at home” as follows: “‘in order to save the . . . inhabitants of the United Kingdom from a bloody civil war, we . . . must acquire new lands to settle the surplus population, to provide new markets for the goods produced by them’” (p. 34). Who were regarded as members of this surplus or redundant population? Criminals and “all the poor-paupers, vagrants, landless Irish peasants, unemployed handloom weavers, idled factory workers. These were the ‘dangerous classes’ from whose ranks sprang criminals and incendiary types- Luddites, trade unionists, Chartists, socialists” (Brantlinger, 1988, p. 118). Magwitch belongs to this category. His criminal bent, as he expresses, is mostly due to the social problems such as poverty and unemployment that haunted the lives of thousands in Victorian England. He is victimized by Compeyson who has made use of him in some criminal acts for his own advantage. Like Jane, who likens herself to the inmates of the harem in order to challenge the masculine domination of Rochester, Magwitch states that Compeyson has made him his “black slave” (*Great Expectations*, p. 345). In fact, such an analogy in the portrayal of the relationship between these two characters aims to show the ill nature of Compeyson and to criticise the legal system which sides with the powerful and the upper-class. Nevertheless, as the weaker party is associated with the racially differentiated and the oppressed, it is evident that the problem at home is once more reflected in the text by means of the colonized. If Magwitch is the black slave, then, his homecoming after his experience in the colony presents what Brantlinger calls “a sociological ‘return of the repressed’” (1988, pp. 120-121). As with Bertha and Heathcliff,

there is one way for the text to deal with this return; and it is death. By this means, Victorian readers are relieved of their anxiety about anarchy and revolution of the lower class.

Like Rochester and Jane, Pip and his friend Herbert, who guides him in London on his path towards gentlemanliness, depend on the money made in the colonial space. Ironically, Pip's gentlemanliness is an illusion as it is a convict that makes him what he is. When Magwitch flees to England in order to meet Pip, he is proud of himself. He looks at Pip "with an air of admiring proprietorship" (*Great Expectations*, p. 329). Like Heathcliff who is examined just to be scorned by the Lintons, Pip at this point is objectified under the colonial gaze in one sense. Although his state is different from that of the dark-skinned other, still, Pip feels degraded for being owned by a convict. He feels "abhorrence", "dread", and "repugnance" upon recognising the true source of his fortune (*Great Expectations*, p. 315). Nevertheless, he never questions how a convict raises that sum in the colony. Although Pip is the focus of the text, and Herbert's doings are kept at the margins, tracing how Herbert earns his life sheds light on the economic exploitation of the colonies and the profits made by the members of the Empire. When they meet for the first time, Herbert informs Pip about his plans for the future. He wants to trade to "the East Indies, for silks, shawls, spices, dyes, drugs" and to "the West Indies, for sugar, tobacco, and rum. Also to Ceylon, specially for elephants' tusks" (*Great Expectations*, p. 182). Trade with the colonized is a great opportunity for him to make a fortune. His journeys to Marseilles and Cairo remain as the details which the text overlooks. Fascinated by the "magnificence of these transactions", Pip leaves England for Cairo to join him (*Great Expectations*, p. 182). He spends eleven years there, which enables his social progress after his great expectations are shattered.

As it is with Bertha and Heathcliff, Magwitch's return from the colony is represented by employing some conventions of the Gothic. Magwitch appears on a stormy night, out of darkness. Pip states that before Magwitch's appearance, he "has had mysterious warnings of this man's approach", heard pursuers "in every rage of wind and rush of rain", and "passed faces in the street which I had thought like his"; he adds that Magwitch's "wicked spirit had somehow sent these messengers to [him]" (*Great Expectations*, p. 319). The uncanny voices, faces and his ongoing sense of being followed by some unknown people reveal his hatred of the convict who haunts his life starting from the graveyard episode. When the convict comes back to England, he disturbs the order in Pip's life. The colonial traces in the form of a mad-woman such as Bertha, a gipsy brat such as Heathcliff, or a convict rejected by the rest of the society keep intruding the order at the centre. They pose a threat to the rationality, civilisation and morality at the centre.

Although Magwitch's experiences in the penal colony as a corrupt member of the empire are not expressed overtly or in detail, some colonial references are present in the novel. For instance, Magwitch compares his gentleman to a colonist he has seen there and states that if a colonist has a horse then Pip must have one, too (*Great Expectations*, p. 328). On another occasion, when Pip is fed up with his unbearable connection to the convict, he thinks of leaving everything behind and enlisting "for India as a private soldier", which means a direct participation in the imperialist oppression of the races with darker skin (*Great Expectations*, p. 334). Besides, India can be a space he can keep away from the wretchedness of his life caused by Magwitch. When Magwitch dies, some papers and notes are found in his pockets. "Among these, were the name of a banking-house in New South Wales where a sum of money was, and the designation of certain lands of considerable value" (*Great Expectations*, p. 443). Magwitch intends these to be inherited by Pip. However, as the focus is on the development of a father and son bond between Pip and Magwitch followed by Magwitch's death, these references are not highlighted. Pip is made a gentleman due to the money coming from the colonies, which

reminds one of the incomes of Rochester and Jane. Both texts focus on the protagonists keeping the reader rather ignorant about how these sums are made. This is the illusory resolution they offer as to the uneasiness about the Empire's economic dependency on its colonies.

The resolution in *Great Expectations* is similar to that of *Jane Eyre* as in both, the protagonist ends up being part of the imperialist project in one sense. After Magwitch's death, Pip decides to return to his village, with an intention to marry Biddy, a virtuous and sensible woman. However, when he learns that Joe and Biddy will get married, he joins Herbert in his trade company in Cairo. He mentions his partnership with Herbert as: "we had a good name, and worked for our profits, and did very well" (*Great Expectations*, p. 474). Ironically, Herbert has joined that company some time before due to Pip's intervention which is enabled by the money sent by Magwitch from Australia. At the very end, when he meets Estella after spending eleven years abroad, he tells her that he still lives "abroad" and "do[es] well" there (*Great Expectations*, p. 477). The conventional ending, namely marriage, does not take place in the end though there is an implication of it. However, with regard to the typical ending of a *bildungsroman*, Pip reconciles with the society by becoming one of those who help to sustain the Empire. Put differently, Pip comes to terms with the society and finds a place for himself in the external world through his vocation. Both Pip's and the Empire's economies flourish due to colonial trade.

In conclusion, history lurks at the margins of these three novels which seem to deal with the matters at home and in England. Although they seem to engage with domestic and social problems such as woman's social position and sexuality, class mobility, and some social ills, the novels handle these problems from over the colonized or the colonial space. Like Freudian return of the repressed, the colony and the colonized keep appearing in these novels. And they are almost always portrayed by using the Gothic conventions. On the one hand, these references or allusions point to the anxieties, fears, and fantasies of the society, and the contradictions between the British and the other races. On the other hand, they help to construct a certain understanding of national identity as opposed to the otherness of the racially differentiated party. If Bertha is a beast, Jane is an independent woman. If Heathcliff is a demon, a savage, Edgar Linton is a civilized man. If the dreadful convicts are sent to Australia, they become fatherly when they are back in England. The double function of the in-passing references points to the political unconscious of these novels which can be traced in "the Utopian dimension of [these] ideological texts" (Jameson, 1983, p. 289). The utopian dimension is obvious in the "imaginary resolutions" by which these texts resolve the social contradictions in the aesthetic realm because they are unresolvable in real life in Victorian England (Jameson, 1983, p. 173).

References

- Brantlinger, P. (1988). *Rule of darkness: British literature and imperialism 1830-1914*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Brantlinger, P. (2009). *Victorian literature and postcolonial studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brontë, C. (2001). *Jane Eyre*. (3rd ed). Dunn, R. J. (Ed.). New York, London: W. W. Norton & Company. (Original work published 1847)
- Brontë, E. (2003). *Wuthering heights*. (4th ed). Dunn, R. J. (Ed.). New York, London: W. W. Norton & Company. (Original work published 1847)
- Dickens, C. (2002). *Great expectations*. London: Penguin Books. (Original work published 1861).

-
- Eagleton, T. (1988). *Myths of power: a Marxist study of the Brontës*. (2nd ed.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press. (Original work published 1975)
- Freud, S. (2003). *The uncanny*. (D. McLintock, Trans.). New York: Penguin Books. (Original work published 1899)
- Gilbert, S. M., & Susan G. (2000). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. (2nd ed). New Haven and London: Yale Nota Bene Yale University Press. (Original work published 1979)
- Jameson, F. (1983). *The political unconscious: narrative as a socially symbolic act*. London, New York: Routledge.
- Macherey, P. (2006). *A theory of literary production*. (G. Wall, Trans.). New York: Routledge. (Original work published 1966)
- Meyer, S. (1966). *Imperialism at home: race and Victorian women's fiction*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Michie, E. (1992). From simianized Irish to oriental despots: Heathcliff, Rochester and racial difference. *NOVEL: A Forum on Fiction*, 25(2), 125-140. Retrieved 04 June 2017 from: https://www.jstor.org/stable/pdf/1346001.pdf?ab_segments=0%2Fdefault-2%2Fcontrol&refreqid=search%3A01292312517c5ba08b35ed03ad490cc7.
- Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Spivak, G. C. (1985). Three women's texts and a critique of imperialism. *Critical Inquiry*, 12(1), 243-261. Retrieved 07 March 2017 from: https://www.jstor.org/stable/pdf/1343469.pdf?ab_segments=0%2Fdefault-2%2Fcontrol&refreqid=search%3A3940572cd461673bc01141726b5883ee.
- Von Sneidern, M. (1995). Wuthering Heights and the Liverpool slave trade. *ELH*, 62(1), 171-196. Retrieved 03 June 2017 from: https://www.jstor.org/stable/pdf/30030265.pdf?ab_segments=0%2Fdefault-2%2Fcontrol&refreqid=search%3Af8e8e001dbd29c08db06cbc073444047.
-

David Greig's *Europe*: Staging Globalization, Mobility and Refugehood*

David Greig'in *Europe*/Avrupa Adlı Eseri: Küreselleşme, Hareketlilik ve Sığınmacılık

Dilek İNAN*

Abstract

The acclaimed Scottish playwright David Greig depicts contemporary mobility of various kinds. Focusing principally on mobility and travel in David Greig's *Europe*, this paper aims at exploring the notion of "geopathology" in Una Chaudhuri's sense, and thus brings a new perspective in the interpretation of the play. Chaudhuri has appropriated the term "geopathology" and "geopathic disorders" to describe the suffering caused by one's location. Greig is fascinated with the contemporary world which is determined by actual dislocations of immigration and refugehood. His 1994 play *Europe* alludes to the Balkan unrest in the 1990s, and this paper attempts to explore such issues as geopathology, mobility, travel, and identity as the connecting substance of Greig's *Europe*. The paper describes the Europe myth both as utopia and dystopia with the following themes: Europe as a symbol of geopathology, Europe as the embodiment of a utopic future, and Europe as the language of homelessness, rootlessness and hence mobility. It will be argued that the play incorporates "geopathology" as a dramatic and structural device and calls for an urgency for the contemporary refugee problem.

Keywords: David Greig, *Europe*, Mobility, Geopathology

Öz

Tanınmış İskoçyalı tiyatro yazarı David Greig eserlerinde günümüz dünyasında hareketliliğin çeşitli türlerini anlatır. Bu çalışmanın amacı, David Greig'in temel olarak hareketlilik, seyahat ve göç konularını ele aldığı *Europe* (Avrupa) oyununu Una Chaudhuri'nin "geopathology" kavramını kullanarak yorumlayarak, esere yeni bir bakış açısı kazandırmaktır. Chaudhuri bir insanın mekan kaynaklı sıkıntılarını anlatmak için "geopathology" ve "geopathic bozukluk" terimlerini benimsemiştir. Greig birçok eserinde günümüz dünyasında çeşitli sebeplerden dolayı yer değiştirmek ve göç etmek zorunda kalan sığınmacıların hayatlarına dikkat çekmektedir. 1994 yılında yazdığı *Europe* (Avrupa) oyunu 1990'lı yıllarda Balkanlardaki çalkantılı ve huzursuz dönemi anlatmaktadır. Bu çalışma geopathology, hareketlilik, seyahat, ve kimlik gibi konuları Greig'in *Europe* eserinin ortak temaları olarak keşfederek, Avrupa mitinin hem bir ütopya hem de bir distopya olduğunu gösterir. Çalışma ayrıca, Avrupa'nın bir geopathology sembolü olduğu, ütöpik bir geleceği temsil ettiği, ayrıca Avrupa kavramının evsizlik, yurtsuzluk, köksüzlük ve hareketlilik ile ilgisini araştırır. Eser "geopathology" yani mekan sorunsalını dramatik ve yapısal bir araç olarak kullanarak, günümüz dünyanın göçmenlik sorununun aciliyetine dikkat çekmektedir.

Keywords: David Greig, *Europe*, Hareketlilik, Geopathology.

Introduction

Mobility, travel and problem with place have been the key issues of globalization especially after the fall of the Berlin Wall and the dissolution of the Soviet Union. International Relations scholar Justin Rosenberg argued that globalization was "the Zeitgeist" of the 1990s (2005). Indeed internationalization, globalization, cosmopolitanism and mobility have become associative terms. According to the sociologist Anthony Giddens globalization is "the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa" (1990). Similarly, sociologist Zygmunt Bauman has observed that "initiatives are as before local, but their consequences are now global, staying stubbornly beyond the predicting/planning/steering powers of the initiative's birthplace, or any other place for that matter" (2012, p. 245). Various motivations for mobility is conveniently facilitated by high speed rail transport across Europe. Hence mobility is an indispensable part of the globalized world and there are different

* A shorter version of this paper was presented orally at 25th CDE Annual Conference, Eichstätt (Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt) on 26–29 May 2016 with the title "Geopathic Disorders in David Greig's *Europe*"

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, inan@balikesir.edu.tr

reflections of mobility and travel in all the disciplines of social sciences, including all forms of art.

As a Scottish playwright, he moves beyond his Scottish identity and becomes one of the most influential, versatile and recognized playwrights in Britain and Europe. He has been producing intelligent, provocative and theatrically ambitious plays contributing greatly to Scottish and British theatre. He is one of the most prolific playwrights who has been overtly fascinated with different forms of mobility in the contemporary world. His dramatic works are openly related with issues of localism, globalism, and internationalization. He depicts the movement of people, goods, services, capital and its extensive results. Indeed born in Edinburgh, brought up in Nigeria and educated in Bristol, Greig has always been mobile himself; he has been crossing borders and living transnationally. He has written more than forty plays in two decades most of which have been internationally staged and acknowledged[†]. Greig's oeuvre is mostly investigated in terms of staging "a transnational space, a contact zone" (Müller and Wallace, 2011) where characters with different national, ethnic, class or religious backgrounds have crossed borders and try to form new relationships through intracultural contacts. Greig depicts the contemporary human condition as transnational and moving beyond borders in many of his works such as *One Way Street* (1995), *Europe* (1996), *The Cosmonaut's Last Message to the Woman He Once Loved in the Former Soviet Union* (1999), *Kyoto* (2009) and many others. These plays focus on movement, crossing barriers and borders.

Mobility as a concept has been theorised in such works as Manuel Castells's "the Space of Flows", Zygmunt Bauman's "Liquid Modernity" or Ulrich Beck's "Risk Society". They all focus on constant material and social mobility in the new global order. However, this paper is limited to Una Chaudhuri's term "geopathology" in exploring forced mobilities in *Europe* and identifying the characters' pathological relationships with place. Greig's play *Europe* (1994), which was originally premiered at Traverse Theatre in Edinburgh, is about the relationship between movement, interaction and mobilities in a post-wall Europe. Indeed "geopathology" provides a convenient perspective in analyzing a sense of spatial disorder in the migrants' lives in the play.

Una Chaudhuri has coined the term "geopathology" in identifying place as problem in contemporary drama. This reflection of geopathology – a struggle with the problem of place – has its incentives from today's world increasingly defined by the actual dislocations of immigration and refugehood. In *Staging Place: the Geography of Modern Drama*, Chaudhuri's suggestion that "modern drama" begins with "the characterization of place as problem" marked a valuable intervention in a critical field that too often ignored the significance of place (1995). As a theoretical term, "geopathology" covers the issues of crossing boundaries between geography and ideology characteristic of post-colonial, exilic and diasporic literature and drama (Meerzon, 2005, p. 640). Chaudhuri describes "geopathology" through two main principles: "a *victimage of location* and a *heroism of departure*" (1995, p. 12). The victim or the hero is explicitly linked in "geopathological" plays to staying or leaving the home. Chaudhuri establishes a geopathic relation to place in the idea of home which is both a shelter and a prison; the characters in contemporary plays experience a problem with place as an unresolvable conflict between "home and exile, belonging and alienation" (1995, p. 259). Chaudhuri observes that geopathology sketches out "an alternative, heterotopic ideal, a vision of place as combining the local and the global, habitation and deviation, roots and routes" (1995, p. 259).

[†] Some of Greig's most performed and reviewed plays are *Europe* (1996), *Victoria* (2000), *Outlying Island* (2002), *San Diego* (2003), *Pyrenees* (2005), *The American Pilot* (2005), *Damascus* (2007), and *Dunsinane* (2010).

She argues that these traits are the central paradox of the geopathology of modernism: “the desire for a stable container for identity and the desire to deterritorialize the self” (1995, p. 8).

While portaying the terrors of contemporary dislocation and the deterritorialized self, Greig’s characters experience a series of geopathic disorders as they are subjected to suffer displacement. The playwright portrays both the place-bound nature of human subjectivity and the need for a detachment from place in the post-1989 period when the European geography was being reshaped during the revolutions and the Balkan civil wars. It is a period of drifting and of deterritorialization. *Europe* signifies “the problem of place and place as problem” or “geopathology”, in Chaudhuri’s term (1995, p. 55). By emphasizing the act of moving amongst borders, the play graphically re-imagines mobility along with such themes as geography, history, Europe, travel, hostility and migration. *Europe* challenges the inflexible notions of geography and history by presenting that “Europe” is actually a place of the mind and that the European history may represent any history. The playwright evokes and erases Europe’s totalizing boundaries to emphasize the continual remaking of Europe emphasizing a Europe in transition from the “old” to the “new”. The characters’ experience of bordercrossing has geopathological reasons. In Nadine’s Holdsworth’s words the characters traverse “geographical, emotional, sexual and ideological borders” (2003, pp. 25). *Europe* has both literal and symbolic associations. Holdsworth emphasizes that the play depicts the literal and metaphorical notions of travel and “border-crossing” as characters search for a stable sense of place, belonging and identity (2003, p. 25).

As a consequence of the recent history in Europe with the Balkan wars, breaking up of Soviet Union and the fall of the Berlin Wall, the notion of place has changed. The fixed and safe associations of place in the form of home, nationhood, and homeland has transformed into a fluid, instable and insecure processes of migration and border-crossing. In other words place has become a great problem and in Chaudhuri’s sense it has created a “geopathic” disorder. This paper remarks that Europe, as the real protagonist and the central dramatic subject of the play, is a product of “geopathology”. Indeed at the end of the play, the female characters’ liberation is realized by the image of the journey as the female protagonists, Adele and Katia, deterritorialize themselves. Their departure foreshadows a sense of exile, utopianism, and self-realization.

Europe

Europe represents Greig’s fascination with the dislocated people. It illustrates the horrors of contemporary dislocation and rootlessness in the lives of refugees and residents in an anonymous European town. Greig’s Europe, however, proves to be an abstraction, a non-place and a geography of the imagination. The anonymous town eventually becomes a symbol for exploring evil acts in the midst of a “civilized” Europe in the oppressive period of the 1990s. Referring to Derrida 2001; Dillon 1999; and Lyotard 1999, Agnes Czajka argues in her essay that the “critical problematisation of Europe and Europeanisation has coincided with the problematisation of the figure of the refugee” and she underlines the emergence of a concern over Europe as a destination for refugees. In this context Chaudhuri’s definition of “geopathology” as the problem with place and her emphasis on the refugees coincide with Greig’s focus on Europe as a haven for refugees and how Europe has become a problem both as place and as ideology especially after the collapse of Soviet Union and the Balkan unrest.

Europe is set in an unnamed European border town at a deserted station where the trains no longer stop. Two foreigners, Sava and Katia, seek temporary shelter and safety. The border town - a once important place where passports were checked - is in hardship as the local light-bulb factory has shut and the trains no longer stop there. The play depicts the hopelessness of refugees who can never find a place to rest, the distress of the unemployed young locals, and a

culture where the profit is not in making but buying and selling. As opposed to the unemployed local men Billy and Berlin, Morocco likens himself to a magician, an illusionist and explains to his friends that a border is a magic money line: “You pass something across it and it’s suddenly worth more. Pass it across again and now it’s cheaper. More...less...less...more...fags, drink, jobs, cars...less is more, more or less...magic money just for crossing a magic line” (Greig, 1996, p. 29). He believes that “The magic comes in the buying and selling. You move something from place to place and money sticks to it” (Greig, 1996, p. 30). The play’s plot is suggestive of contemporary migration stories. Sava and Katia are victims of a conflict in some unnamed land and they have no home to return. In 2004 the unnamed town could have been Bosnia; today it could be Syria. The play gradually moves into darker territory as first Sava and then Morocco become victims of racist attacks followed by a fire attack on the station itself. The atrocities that take place in a part of Europe portray a “geopathological” state of Europe.

The image of Europe does not acquire any cartographical dimension, but represents a mental view or perspective. It is an abstraction or rather a “non-place”. It functions as the site of Greig’s characters’ memories, fantasies and fears. The figure of Europe evokes a kind of utopian space for the characters as represented in Berlin’s speech when he says: “in our own way we’re also Europe”. “Europe”, inherently, signifies civilization, progress and “Western culture”. However, the play documents the consequences of radical changes in a “New Europe” after the fall of communism. In her discussion of the play Janelle Reinelt argues that “New Europe” is “an unfilled signifier, an almost empty term capable of little significance and power” (2001, p. 365). However, Anja Müller distinguishes between the old and the new Europe and claims that if unity was the project of “old Europe”; “New Europe” is marked by diversity. Müller acknowledges that the play entirely challenges any simplistic notion of “Eurocentrism of European authority” (2005, p. 166). In addition to “old” and “new” Europe, Greig is actually concerned with the “other Europe” which has become a place for tyranny, violence, chaos and xenophobia. Sıla Şenlen Güvenç has discussed the image of the “wolf” in the play as a metaphor for “terror and hostility” (2018, p. 200). The playwright portrays the extent to which Western culture has colonized, redefined and/or reinvented Central and Eastern European cultures. At times he locates the “other Europe” in his home country of Scotland in terms of a need to form a new identity in today’s world. He addresses to the issues of displacement, immigrants and exiles in the Eastern Europe in the last two decades. The play depicts a xenophobic “New Europe” which has become a no-man’s-land for the fearful and dispossessed immigrants and exiles. Sava and Katia are forced to leave their country. At present they experience a sense of paranoia for being noticed in foreign places; they are in pursuit of survival in an environment of terror and racism. Katia thinks they are safer travelling. She is uncomfortable in this small town where they are too visible thus she makes plans to go to cosmopolitan places like Berlin, Paris or Milan in order to be unnoticed. Contrary to Katia, for Adele, home is a prison as much as a shelter. And Europe symbolizes Adele’s image of her dream space. Her desire to go to Vienna, Paris, Milan, Moscow and St Petersburg “evokes a tapestry of Europe’s contrasting history of nationalist wars and anti-Semitism over two millennia” (Billingham, 2007, p. 102). Whereas Europe is nameless and may be nightmarish for Katia, it is full of names and dreams for Adele. Indeed the play can be analysed, to find a solution for geopathology in the characters’ self-location and personal liberation which comes as a result of experience of displacement.

Greig’s allusions to W. H. Auden’s poem *Refugee Blues* and to Derrida’s essay “The Other Heading” in the beginning of the play suggest geopathological references, too. While Auden’s poem portrays man’s inhumanity to man and personifies refugees who have lost their homes and their country, Derrida’s essay urges a need for political responsibility to reformulate a new European identity in a unified Europe exclusive of any Eurocentric biases: “Something

unique is afoot in Europe, in what is still called 'Europe' even if we no longer know very well what or who goes by this name" (Cited in *Europe*). The two aphorisms resourcefully summarize the play's major concerns with a sense of disorder within the notion of place, and Greig emphasizes the refugee problem as the absolute other of Europe.

The dialogue between Katia and Adele cartographically highlights an image of displacement and loss of place and hence "geopathology":

Katia: The place I came from isn't there anymore. It disappeared.

Adele: A place can't just disappear.

Katia: Its name was taken off the maps and signposts. I couldn't find it anywhere (Greig, 1994, p. 37).

Adele believes that Europe promises a better life and better job opportunities, Katia, on the other hand draws a bleak picture of Europe, warning Adele not to "expect anything except rain and policemen and stinking suburbs that look the same wherever you are" (Greig, 1994, p. 62). While Adele believes that "travel broadens the mind" and fantasizes about travelling, contrarily, Katia is tired of moving from one place to another. She is anxious that Europe could collapse very harshly at any moment and suggests that Adele should stay in her town while she has one. Katia speaks from experience when responding critically to Adele's youthful attitude towards travelling. Using a severe image she suggests that "Travel doesn't broaden the mind; it stretches it like skin across a tanning rack... a pegged skin out to dry. Each thing you see, each thing the continent coughs up for you stretches it tighter until you can't keep all the things you've seen in the same mind and the skin rips down the middle" (Greig, 1996, p. 49). The vulnerability of place is emphasized in Katia's explanation as opposed to Adele's fanciful impressions of European cities. Katia speaks firmly as she has experienced a struggling life in different places. She sadly adds that "they invented hate in places like this . . . I've seen it before. I saw it at home" (Greig, 1996, p. 49). Katia lives through the phenomena of geopathology.

The play in most parts is a lament for loss of place. Along with the European civilization represented by rail networks and stationmasters, a sense of displacement is a driving force in the chorus's utterances. The chorus reflects on place, reciting how the town's people have lost their place while they were asleep in the night:

4 What's happened to this place?

5 I don't recognize it anymore.

6 Maybe we lost it in a game of cards.

7 Maybe it disappeared into the forest.

8 Maybe it was stolen while our backs were turned.

ALL Only it isn't our place any more. (Greig, 1996, p. 44)

In this context Anja Müller underlines the theme of "xenophobia" in the play "which results from a view of place as an object, a commodity that can be possessed or stolen" (2005, pp. 160).

The play consists of the tragic overtones of "geopathology" as embodied in the characters' descriptions of Europe. The dialogues portray terrors of contemporary dislocation, rootlessness, and issues related to notions of home. As in Sava's words they have "been blown

around from place to place for a long time and this is where we've come to rest. For now" (Greig, 1996, p. 18). The war has turned their home country into a place of decay. Eventually Sava's optimistic view of Europe where "honesty will prevail, sense will win" (Greig, 1996, p. 30), is destroyed when their home has turned into a non-place, turning them into homeless people.

Wallace emphasizes Greig's "fascination with uncertain territories" (2013, p. 2). In *Europe* too, Greig has developed a preoccupation with desolate and deserted places especially during his travels around Eastern Europe and Scotland where he observes that the trains do not stop in Scottish mining villages anymore. He likens Eastern Europe to Scotland in terms of the radical changes as a result of the loss of traditional heavy industries. On the surface the play depicts the hardships in Eastern Europe, however, as in Ian Brown's interpretation, there is also a subtext about Scotland's attempts to become independent (2011). As Dan Rebellato states, the play's "most immediate source was the genocide unfolding in the former Yugoslavia" (2002, p. 16). Nonetheless, Greig's primary concern with Scotland's willingness to embrace the other is apparent in his revelation that, "if I had my time again, I would call the play Scotland. That border town could just as easily be Motherwell" (David Greig cited in Taylor, 1999, p. 11). Scotland has lost many of its local and heavy industry which has resulted in a high rate of unemployment just as in the unnamed country Greig portrays in the play. In his interview with Billingham the playwright clarifies that the really violent places are not the inner cities but those deserted towns. The questions of why those places exist and why people still stay there and what happens to landless people are Greig's starting points in writing *Europe*. Thus the play asks "When a place is dead, why do people remain?" (Billingham, 2007, p. 97).

The sense of devastation is noticeable in both the immigrants' and residents' lives. In this context Adele and Berlin's marriage affirms the residents' unrest related to geopathology. Adele lives in a fantasy world by watching holiday programmes on TV and by trainspotting. She feels trapped and suffocated in her hometown. She accuses her husband of not having any imagination, however, her husband Berlin is happy to get his "feet planted", get his "heels dug in" which makes him "stronger". In similar terms to Adele, Morocco expresses the benefits of losing one's home: "nothing's more of a prison than a home. Nothing is a bigger threat to a man's liberty than three meals a day and familiar faces at the dinner table" (Greig, 1996, p. 67).

In each part of the play, from the exposition to the resolution, the concept of "geopathology" is emphasized. As Katia and Adele are heading toward the possibility of "escape and change" (Billingham, 2007, p. 102), Greig intercuts the dialogue between the women with Berlin's monologue. The furnacemen burn down the station, consequently killing Fret and Sava. While at the same time Adele and Katia escape on an express train fantasizing about European cities. Berlin narrates that after the station is burned down, the government minister has announced that "they would stamp us out...these monsters aren't part of our nation. He said we have to drive them out. There's no place for them here" (Greig, 1996, p. 83). Nevertheless, Berlin is still proud of what he has done with Horse: "We were on the television...on the front of magazines. Me and Horse, we were discussed on the radio. Protest songs were written about us" (Greig, 1996, p. 84). Similar to Billingham's idea of escape and change at the end of the play, Blanford identifies an element of optimism in the two women's flight, however, he also discovers a miserable reality, that "how close the destructive forces of nationalism that were unleashed in the Balkans are to Vienna, Moscow, Paris and all the destinations the character name" (2007, p. 153). Berlin's monologue is suggestive of the massacred small towns in the former Yugoslavia and of "the terrible price of identity and recognition" (Blanford, 2007, p. 153). Berlin and Horse's burning down the train station with Sava and Fret symbolizes a "betrayal of European ideals" (Müller, 2005, p. 160) such as humanity, citizenship and technical progress hence the death of the older generation.

Since its premiere in 1994, *Europe* received much appreciation from scholars and drama critics. Reinelt in her analysis of the play discusses how the “New Europe” is “to date an unfilled signifier, an almost empty term capable of little significance and power” (2001, p. 365). Equally, however, this “New Europe” remains intertwined with the “old” one in both its splits and connection. Alternatively, Anja Müller distinguishes between old and new Europe in terms of unity and diversity. She highlights that if unity was the project of “old Europe”; “New Europe” is marked by diversity and argues that Greig’s play ultimately challenges any simplistic notion of Eurocentrism of European authority (2005, p. 166). The European Union has become an entity which continues to require a constant reshaping, hence the term “New Europe”. This new term has produced some vague discourse in relation to “Old Europe” which prides itself in a common political and cultural past that plays a large role in constructing identity. While New Europe suggests more global solutions, which may be recognized as a threat to the stability of the older Eurocentric authority, it also signifies detachment and displacement for old Europeans. Eventually the play argues that the spirit of “Old Europe” has become impotent. In this context, *Europe* emphasizes the potential dangers related to dislike and distrust of foreigners. It proposes a supranational solution to the global issues that distinguish between “us” and “them”. Nevertheless, it is not always straightforward and easy to distinguish between the characters who stay and the characters who leave, or new and old Europeans. In Müller’s interpretation residual characters have a strong belief in place-as-home, where they find meaning, harmony and identity. However, Berlin and Horse’s principles require a rather narrow localism and they accommodate no room for foreigners in their enclosed society. Timothy Brennan’s explanations of the two senses of nation or home are valuable here. One of these senses involves a sense of belonging to a certain community, while the other is an attachment to the idea of a nation state (Brennan, 1990, p. 45). Anja Müller consults to Brennan’s justification in order to distinguish between Fret and Sava, who share a sense of belonging to the train station and Horse and Berlin, who perceive the migrants as thieves and clinch on nationalism (2005, p. 161). On the other hand, Berlin and Horse’s friend Billy belongs to neither of these categories. Being made redundant, he resists the idea of community and nation altogether, in his words: “Losers stick together” in this town which has become “a place to die”. His decision to leave his hometown to look for work and opportunities at other places indicates that he will become an immigrant like Sava and Katia elsewhere. Therefore in “New Europe” there are no set roles or defined identities for individuals. The roles of the refugee and the resident are interchangeable in today’s world where the borders are constantly changing.

The train station is a motif that Greig uses in many of his works. As Taylor accounts train station is a liminal space common to much of Greig’s work: “Transit areas, borders, stop-off points that are neither one place nor the other, and cultural no man’s lands, are Greig’s principal imaginative terrain” (Taylor, 1999, p. 11). In *Europe*, the dysfunctional train station acts as a powerful symbol to suggest the emptiness in the characters’ lives and the inexplicable void in the unnamed border town. The thundering express train adds to the dramatic effect of the play and may suggest as a foreshadowing device to set a base for the unexpected intimacy between Katia and Adele on the train in the finale. Train station as a place and the train itself are both confined spaces which operate as a metonymy for Adele and Katia’s entrapment between two worlds, and past and present. They believe strongly that trains have a unifying power, connecting small places with the capitals of Europe: “That’s what Europe will be... Steel and tracks and trains like blood muscle and arteries holding the continent together” (Greig, 1996, p. 48). The old men’s faith in the railway and its timetables is underscored as a proof to European civilization. Through Fret and Sava’s speeches Greig uses trains as a metaphor for a Europe which he hopes will connect and unify all countries in the continent.

Trains are also suggestive of certain historical facts. For example Sava reveals some events reminiscent of the refugee camps in the 1990s in Europe and of the gas chambers and the transit trains of the Holocaust. He recalls: "We've sweated away the summer in dirty camps. The bus was an oven. An overcrowded oven" (Greig, 1996, p. 24). By using the train motif, Greig enriches the interpretation of the play. In addition to the deprived peoples of the Balkans in the 1990s, Sava and Katia may also remind the contemporary audiences of the oppressed Jews escaping from the Nazi camps as they were forced to get on the trains to be taken to the concentration camps.

The burning down the train station with Sava and Fret inside symbolizes a "betrayal of European ideals" (Müller, 2005, pp. 160) such as humanity, citizenship and technical progress hence the death of the older generation. In order to blow up the station which they believe is a "criminal place" Berlin and Horse set a fire. As furnacemen, they watch the burning station with admiration from a distant: "It was comforting. The heat. The light. The timbers cracking. Like working the furnace" (Greig, 1996, p. 82). At the end, the positive significance of the train station is ruined by Berlin and Horse. The dysfunctional train station bears atrocity and inhumanity which is characterized by the tragic end. Through the last scene Greig acknowledges that without train connections a place transforms into a non-entity breeding in itself death, atrocity, primitivism and barbarity.

By using railway networks as a metaphor for progress and European civilization, Greig depicts the fact that people's mobility and interaction depends on the regularity of the train links. Thus the play characterizes effectively how without train connections a place can become fatal, uncivilized, and impossible to live in. Adele is fascinated by trains "Thirty coaches long, the carriages at the front are from Holland, then some German, some from Poland. Tons and tons of steel...wood and glass" (Greig, 1996, p. 41). She is also lured by trains: "Every kind of thing from everywhere's inside it. Everything from everywhere is on that train and it's coming through here" (Greig, 1996, p. 42). Trains are a means to move among different locations and to cross borders. In David Pattie's words Adele is fascinated by "the idea of leaving, and of defying borders" (2007, pp. 150). She associates a train with "a chain of Amsterdam diamonds" (Greig, 1996, p. 39). On the other hand Katia does not romanticize trains or travelling. She warns Adele that "this continent can come up with much worse" and advises her to stay where she is to "keep quiet and lay low" (Greig, 1996, p. 5).

The old stationmasters both define operating trains as "spiritual", "religious", "beautiful", "smooth", "gorgeous", and "a hymn to engineering". In addition to their admiration, Sava finds a manner of collectivity and universalism: "a railwayman is a railwayman wherever you go. We speak the same language, we think the same way" (Greig, 1996, p. 48). He refers to Tito and his father who were also railwaymen. In their conversation, there is an emphasis on an industrial Europe of engineering, an image of stability and totality which reflects the old generation's "fear of disorder and chaos" (Zenzinger, 2005, p. 270). They believe strongly that trains have a unifying power, connecting small places with the capitals of Europe: "That's what Europe will be...Steel and tracks and trains like blood muscle and arteries holding the continent together" (Greig, 1996, p. 48). However, Greig does not simply lecture through Fret as Fret's pride in the European railway system turns into recollections of fascist imagery and "the infamous apology for Mussolini, that at least he made the trains run on time" (Rebellato, 2002, p. 16). Yet the images related to rail networks also refer to a connection between Fret and Sava which Zenzinger describes as "rhapsodic antiphonic chant celebrating a common civilization" (2005, p. 270). The old men's faith in the railway and its timetables is underscored as a proof of European civilization. Greig does not only depict a positive vision of Europe as a cradle of civilization and a model of progress, but also describes a depressing picture through Katia's narratives about the cruelty of the Yugoslav war from which she and

her father are escaping. It is disheartening for them to realize that they need to continue to run away, this time from Horse and Berlin's neo-fascist racism. Throughout the play, the rail system functions as a metaphor for providing a comprehensive image of Europe. Significantly, the system is represented as no longer cohesive or comprehensible to even its most faithful supporters; Fret complains that the railway timetables have ceased to be intelligible. "Four hundred pages and none of it makes sense. Times, stations, trains, ... They've no relation to anything. Meaningless...they might just as well be foreign" (Greig, 1996, p. 11). While Berlin and Horse prefer to act violently and destroy the station to exterminate the foreigner, Fret and Sava romanticize a stable identity at the train station.

The play has a great emotional impact. It depicts a suggestive picture of Europe which is on one hand a "borderless" place with new horizons, and on the other hand a painful and restless place. In fact the playwright refers to his native Scotland which he makes clear in his remark to Nadine Holdsworth: "if I had my time again, I would call the play Scotland. That border town could just as easily be Motherwell" (2003, p. 27). The references to Tito, the Croatian town of Knin and Lezno (Greig, 1996, p. 52, 57) suggest that the context of the play is more akin to the war in former Yugoslavia. Dan Rebellato, too, refers to the genocide in the former Yugoslavia as the play's most immediate source (2002, p. 17). Similarly, Anja Müller notes that *Europe* displays the many Europes experienced and imagined by the individual character: "a harbour of civilization, morals, decency and humanity, an enormous virtual gaming table, the site of atrocities and traumas, and an imaginary dreamland that opens itself up to the imaginative traveller" (2005, p. 165).

This paper looks at such issues as geopathology, mobility, travel, and identity as the connecting substance of Greig's dramatic corpus. It describes the Europe myth both as utopia and dystopia with the following themes: Europe as a symbol of geopathology, Europe as the embodiment of a utopic future, and Europe as the language of homelessness, rootlessness and hence mobility. Although Adele is a resident, she suffers from a similar sense of geopathology. She experiences displacement in her own country. The image of Adele's Europe, a cultural construct and an idyll contrasts with Katia's. Thus, Greig's dramaturgy offers a landscape of transition and mobility instead of a place of action. The play incorporates geopathology as a dramatic and structural device. Greig employs the image of Europe as the play's protagonist and as a fictional background. Not only Europe but places such as Damascus, Dunsinane, Kyoto, Pyrenees, San Diego have become characters in Greig's works. The play appeals to our postmodern sensibility which is largely shaped by concepts of uprootedness, refugeehood and homelessness. Most importantly from the perspective of this paper, the terrors of contemporary dislocation and the deterritorialized self present itself in a kind of geopathological relationship to place. Greig depicts the two principles of geopathology "a *victimage of location* and a *heroism of departure*" graphically and lyrically through the residual and migratory characters as the tragic overtones of geopathology is embodied in Katia's descriptions of Europe.

References

- Bauman, Z. (2012). *To nie jest dziennik*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Billingham, P. (2007). Inhabitants of the tide mark – towards a new political poetics in the plays of David Greig. In P. Billingham (Ed), *At the sharp end: Uncovering the work of five contemporary dramatists: David Edgar, Tim Etchells, David Greig, Tanika Gupta, Mark Ravenhill*, 94-123: London: Methuen.
- Blanford, S. (2007). *Film, drama and the break-up of Britain*. Chicago: University of Chicago Press.

- Brennan, T. (1990). The national longing for form. In H. Bhabha (Ed.), *Nation and narration*, 44-52: London: Routledge.
- Brown, I. (2011). *Edinburgh companion to Scottish drama*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chaudhuri, U. (1997). *Staging place: The geography of modern drama*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Czajka, A. (2016). *Europe's other: Europe, europeanisation and the refugee*. 10 January 2019, http://www.academia.edu/26086813/Europes_Other_Europe_Europeanisation_and_the_Refugee.
- Derrida, J. (1992). *The other heading: Reflections on today's Europe*. Indiana: Indiana UP.
- Derrida, J. (2001). *On cosmopolitanism and forgiveness*. London: Routledge.
- Dillon, M. (1999). The scandal of the refugee: Some reflections on the 'inter' of international relations and continental thought. In D. Campbell and M. Shapiro (Eds), *Moral spaces: Rethinking ethics and moral politics*, 92-124: Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity.
- Greig, D. (1996). *Europe/The Architect*. London: Methuen.
- Güvenç, S. (2018). "Biz de, kendi çapımızda Avrupayız": Küreselleşme Işığında David Greig'in Avrupa Adlı Oyunu, *DTCF Dergisi*, 58 (1), 187-202.
- Holdsworth, N. (2003). Travelling across borders: Re-imagining the nation and nationalism in contemporary Scottish Theatre. *Contemporary Theatre Review*, 13(2), 25-39.
- Lyotard, J. F. (1999). The other's rights. In S. Hurley and S. Shute (Eds), *On human rights*, 35-149: New York: Basic Books.
- Meerzon, Y. (2005). Every home is its own private Moscow: Between geopathology and nostalgia in Olga Mukhina's?/ You. *Slavic and East European Journal*, 19(4), 639-658.
- Müller, A. (2005). We are also Europe: Staging displacement in David Greig's plays. In C. Houswitschka and A. Müller (Eds), *Staging displacement, exile and diaspora*, 151-168: Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Müller, A. and C. Wallace. (2011). *Cosmotopia: Transnational identities in David Greig's theatre*. Prague: Litteraria Pragensia Books.
- Pattie, D. (2007). Lost in Europe: David Greig's One Way Street and Europe. In R. D'Monte and G. Saunders (Eds), *Cool Britannia?: British political drama in the 1990s*, 149-153: New York: Palgrave MacMillan.
- Rebellato, D. (2002). Introduction. In D. Greig, *Plays: 1*, 16: London: Methuen.
- Reinelt, J. (2001). Performing Europe: Identity formation for a 'new' Europe. *Theatre Journal*, 53, 365-387.
- Rosenberg, J. (2005). International politics. *Globalization theory: A post mortem*, (2-74). Oxford: Blackwell.

Taylor, P. (1999). *There's no place like home*. 10 January 2019, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/theatre-theres-no-place-like-home-1090115.html>.

Wallace, C. (2013). *The theatre of David Greig*. London: Bloomsbury.

Zenzinger, P. (2005). David Greig's Scottish view of the new Europe: A study of three plays. In C. Houswitschka and I. Detmers (Eds), *Literary views on post-wall Europe: Essays in honour of Uwe Böker*, 261-282: Trier: WVT.

TURKISH LITERATURE

Türk Şiirinde “Yalan-Gerçek” İlişkisi

The “Lie and Truth” Relationship in Turkish Poetry

Selami ÇAKMAKÇI*

Öz

Sanat bir seçme ve düzenleme işidir. Bir sanat tasarımı olarak şiir, insanla dünya arasında diyalektik bir ilişki kurarak insanın, yaşamı ve dünyayı anlamlandırmasını sağlar. Amacı sezdirmek, hissettirmek ve düşündürmek olan şiir, görünen gerçeklikten hareketle görünmeyen gerçekliğe ulaşmak ister. Doğadaki gerçek ile sanattaki gerçek her zaman birbirinden farklıdır. Sanattaki gerçek, görünen değil kurgulanan gerçektir. Şiir de gerçeği olduğu gibi anlatmayan bir sanat formudur.

Genel anlamda sanat özel anlamda şiir, özünde dolayım olan bir etkinliktir. Şiir, anlatımı amaçlayan ancak sözcüklerden ibaret olmayan bir oyundur. Şair, bu oyunda bir gerçeği veya gerçekliği sezdirmek için yalana veya bir hayâl tasarımı olan imgeye başvurur. Metinde okura çağrışımın kapılarını açan yalan ve imge, dilin sınırlarını aşarak farklı bir gerçekliği ortaya koyar. Eski Yunan düşünürleri sanatın itibarı âlemden ibaret olduğunu ve gerçeğin taklit edildiğini ileri sürerler. Örneğin Platon, sanatın bir göz aldanması olduğunu belirtirken; Aristo, yalan da olsa sanatın belli bir değeri olduğunu iddia eder.

Edebî metinde yalan ve gerçek birbirinin zıddı değildir. Şairin vermek istediği mesaj, yalan ile gerçek arasındaki bu diyalektik ilişkide saklıdır. Şiir metninde yalan, gerçekliğin yorumu olarak imgeyle birlikte hem okurun gerçeği kavramasını sağlayan hem de gerçeği içerisinde saklayan bir unsurdur. Şiirde gerçeği sezdirmeye ve hissettirmeye yarayan yalan, bir imgenin içerisinde saklı olabilir. Bu çalışmada şairin ülkesinde ve şiirin dolaylarında yapılan gezintide yalan-gerçek arasındaki diyalektik ilişki Türk şiiri bağlamında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, yalan, imge, gerçek, gerçeklik.

Abstract

Art is a work of selection and arrangement. As an artistic design, poetry helps people make sense of life and the World by establishing a dialectic relationship between humans and the world. Aiming to implicate, evoke and suggest, poetry aspires to reach invisible reality based on visible reality. The reality in nature and reality in art are always different from each other. Reality in art is not what is seen, but what is fictionalized. In addition, poetry is an art form that does not tell the truth as it is.

Art in general and poetry in particular are an activity that contains mediation in essence. Poetry is a game that aims at narration, but not composed of words only. In this game, poet uses “lie” or “imagery”, an imaginary design, to implicate “reality”. Opening the doors of association in a text to the reader, lie and imagery go beyond the boundaries of language and present a different reality. Ancient Greek philosophers argue that art consists of a fictitious World and imitates reality. For instance, Plato proposes that art is an illusion while Aristotle asserts that art has a certain value even if it is lie.

In literary works, “lie” and “truth” are not opposite of each other. The message intended by poet is hidden in this dialectic relationship between lie and truth. “Lie” in poetic texts, together with imagery as an interpretation of reality, both helps the reader realize the truth, and hide the truth in itself. Serving to implicate and evoke the truth, “lie” can be implicit in imagery. This study describes the dialectic relationship between “lie and truth” in the journey “in poet’s country and around poetry” in the context of Turkish poetry.

Keywords: Poetry, lie, imagery, truth, reality.

Giriş

Şiir ve Gerçeklik

İnsan, düşündükleri ile hissettiklerini ifade edebilmek için çoğu zaman şiire başvurur. Çünkü şiir, edebiyatın bayrağını en önde taşıyan ve düz yazının verdiği kadar daha fazlasını sunan bir dil ve anlam sanatıdır. İsmet Özel’in deyişiyle, “şiir anlatılmaz bir şeyin anlatılmaya çabalanmasının sonunda, anlatılabilir bir şeyin yeniden anlamlı kılınması için gösterilen bir çabanın sonunda, yeterince anlaşılmayan bir şeyin etkili bir anlatıma kavuşturulması uğrunda harcanan çabaların sonunda ortaya çıkar” (Özel, 2013, s. 27). Özel’in sözlerindeki bu karmaşa şiirin ne kadar girift bir dünyası olduğunu gösterir. Şiirle ilgili

* Dr. Öğr. Üyesi, K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, selamicak23@hotmail.com.

söylenecik birçok söz olmasına rağmen yine de onu tam olarak ifade edebilmek mümkün değildir. İnsanlığın ilk dilinin şiir dili olması gerektiğini savunan dilbilimcilerden Gianbattista Vico, “Şiir düzyazıdan önce başlar, düzyazıyı yaratmadan önce, ruhun kendini şiir içinde şekillendirmesi gerekir” (Akarsu, 1998, s. 34) şeklinde bir düşünce ileri sürmüştür. Yine Vico’ya göre “insan ruhunun tarihsel olarak ilk faaliyet biçimi şiirdir ve insan, akıl yürütmeye başlamadan önce duyarlılığını dile getirmiştir” (Yavuz, 2010, s. 85).

İlk söylendiği günden itibaren abartıdan süse, şaşırtmadan yalana kadar birçok oyuna başvuran şiirin en büyük problemi olan gerçekle ilişkisi bu çalışmanın temel konusudur. Bu çalışmada; şiir-gerçeklik ilişkisi üzerine yıllarca yapılan birçok tartışmaya yeni bir bakış açısı getirilerek şiir-gerçek ilişkisi bağlamında “şiirde yalananın işlevi nedir?” sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Şiir-gerçek ilişkisi ve şiirde yalananın işlevi her ne kadar felsefenin sorunu gibi gözükse de yalan, bir anlam sorunu olarak genel anlamda edebiyatın, özel anlamda ise şiirin sorunu olabilmektedir. Melih Cevdet Anday, “Şiir, ister istemez felsefeye bitişir.” şeklinde bir görüş ileri sürerek böyle bir problemin göz ardı edilmemesini ister. Ancak edebiyat gerçeğe felsefeden farklı yaklaşıp.

Edebiyatımızda Tanzimat döneminden itibaren şiir üzerinde bazı tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu tartışmalardan biri Beşir Fuat’la Menemenlizade Mehmet Tahir arasındaki “şiirde gerçek ve hayal” tartışmasıdır. Bu tartışmada Beşir Fuat, şiirin gerçeklerden söz etmesi gerektiğini savunur. Menemenlizade Mehmet Tahir ise; şiiri şiir yapan öğelerin hayal, teşbih, istiare gibi gerçeği süsleyen öğeler olduğunu iddia ederek şunları söyler:

“Hikmet doğruyu arar, sanat nâfi taharrî eder. Edebiyat ise güzeli. (...) Edebiyat hikmetten de hakikatten de bahseder, ancak onlara bir letâfet ve güzellik vermedikçe kendi dairesine kabul edemez” (Önertoy, 1980, s. 68).

Şiir, söylediğinden daha fazlasını söylemek isteyen ve söyleyebilen bir edebî türdür. Duygu, düşünce, olay ve bilgi gibi birçok unsuru barındıran şiir, bilgiyle kurulabilir, ancak şiir bir bilgilendirme veya öğretim alanı değildir. “Platon’a göre sanat, bir bilgidir. Ama aklın sağladığı, doğruluğu içeren bir bilgi olmayıp, aldatici, belirsiz, duyusal bir bilgidir(doxa).” (Tunalı, 2011, s. 31). Dolayısıyla şiir, sadece bilgiye dayalı olmamakla birlikte bilgiyi dışlama özelliği de olmayan bir türdür. Şiirle sunulan bilgi, düşünmenin farklı bir yolu olarak kabul edilebilir. Şiir bilgi verebilir, ancak bu bilgi kesin bilgi değildir. “Açıktır ki her dilsel faaliyet bir anlama ve bilme faaliyetidir; ancak bir bilginin anlamı olur ve bu da ancak dilsel kodlar içinde işler” (Soycan, 2006, s. 43). Picasso, “Sanat hakikat değildir, sanat bize hakikati anlamayı öğreten yalandır” (Özel, 2013, s. 43) der. Nietzsche de “Hakikatten ölmeyelim diye sanat var” (Gemuhluoğlu, 2011, s. 6) diyerek sanatın gerçeğin kaba bir şekilde dile getirildiği bir form olmadığına işaret eder. Bu bağlamda sanatın gerçeği ile insanın gerçeği birbirinden her zaman farklıdır. “Edebî eserin dünyası nesnel bir gerçeklik değil, bireysel öznenin düzenlediği ve yaşantıladığı bir gerçekliktir” (Ergiydiren, 2007, s. 30). Gerçekliği olduğu gibi anlatmanın sanatta ve edebiyatta hiçbir zaman yeri olmamıştır. Gerçeği olduğu gibi aktarmak sözün sıradanlaşmasına neden olur. Sözün sıradanlaşması ise şiirin ruhuna aykırıdır. Doğruyu veya bilineni açık bir şekilde söylemek hiçbir şekilde sanatın görevi değildir.

Şiir, ne saf duygu ne de bilgidir oluşun bir sanatsal faaliyettir. O, insanla ilgili bir gerçeği veya gerçekliği hiçbir şekilde olduğu gibi aktarmaz. Gerçekliğin değiştirilmiş, dönüştürülmüş halde bulunması şiirin ilkelerinden biridir. Şair, insana dair bir gerçeği veya gerçekliği açık bir şekilde söylerse o zaman şiirin varlığına gerek yoktur. “Hiçbir edebî metinde yaşanan gerçeklik olduğu gibi anlatılmaz. Anlatılırsa tarih olur, hatıra olur, kısacası öğretici metin olur” (Aktaş, 2009, s. 197). Bir doğruyu doğrudan savunmak gibi bir amacı taşımayan şair ve şiir, savunduğu tezi dolaylı yoldan iletir. Duyuşuyla, sezisiyle olayları ve durumları kavrayışıyla herkesten farklı düşünen şair, bazen bilinen ve kabul edilen dünyanın

dışına çıkararak söylemini bir “yalan” üzerine kurabilir. Dünyaya dille tutunmaya çabalayan şair, farklılığını elindeki dille gerçekleştirir; dille kurar, dille düşünür ve dille sezdirir.

Edebî metinde dilin kendisinden çok kullanımı önemlidir. Basit bir iletişim vasıtası olan dil, edebî metinlerde estetik iletişim özelliği ile karşımızdadır. “Edebî dil büyük oranda bereketli, canlı ve coşkundur. (Ancak) edebiyat, dilin yalnızca pratik kullanımıyla ilgili değil, hissedilen deneyimiyle de ilgilidir” (Eagleton, 2016, s. 206). Dilin sınırlı kelimelerden ibaret olması, insan hayallerinin ise sınırsız olması nedeniyle dil insanın elinde daha gelişmiş bir duruma gelmiştir. Şiiri bir üslup oyunu olarak gören şair, dilin sınırlarını aşarak dilde oynamalar yapar ve onu dönüştürür. Bir edebî metin olan şiiri, dilin başarısı olarak kabul etmek gerekir. Şiir, “insanoğlunun en sahici dili” (Özel, 2013, s. 30) olarak çok özel bir konumdadır.

Şiir, bir ifade aracı olan “dil” yoluyla, söylediklerinin ötesine taşın ve anlam olarak çoğalan bir yapıya sahiptir. Dil, şiirde kendisini yok ederek- kelimeler birinci anlamlarının dışına çıkararak- yeni anlamlar kazanır ve böylece kendisini başka bir düzlemde var eder. “Yazımsal gerçek, sanatçının yansıtmış olduğu formlar dünyasının sezgi ile kavranıp yeniden yaratıldığı gerçektir” (Bülbül, 2005, s. 42). Bu gerçekliği kendine özgü yöntemlerle dile getiren şiir, bir gerçeği veya gerçekliği olduğu gibi aktarmaz, onu dilin imkânları ile yorumlayarak sunar. Gerçeği olduğu gibi aktarmak insan ruhu için çekilmez bir şeydir. Ayrıca gerçeği olduğu gibi aktarmak, bir süre sonra sözün değerini yitirmesine neden olur. Sanatın gerçeği “dış dünyanın duyusal deneyimlerinden ayrı, içsel bir gerçeklik olarak düşünülmektedir” (Kaya, 2015, s. 76). Şiirdeki yalan, dış dünyanın gerçekliğinden başka bir gerçek / gerçeklik üretir. Sanat bağlamında “hakikat görünen değil, kurulan bir şey” (Usal, 2014, s. 18) olduğundan sanatta gerçeğin kurgusu değil, kurgusal gerçeklik önemlidir. “Bir gerçeği olduğu gibi vermeyen sanatın da sanatçının da kendi ölçülerine göre bir gerçek anlayışı vardır” (Eyüboğlu, 1982, s. 30). Şiirsel gerçeklik ise, sözcüklerin ilk anlamlarının uzağında ve sözlük anlamlarının dışındaki anlamlarıyla kullanılmasıdır.

Edebiyat sanatında kurmaca anlatmaya bağlı edebî metinlere özgü olsa bile, “tek başına bir kurmaca olmamakla birlikte, yer yer ve özellikle anlatımcı (narrative) şiirler de (...) kurmacanın özelliklerini taşır” (Bolat, 2019, s. 43). Bu nedenle şiir sanatı bir hayâl ürünü olması ve nesnel gerçeklikten uzak olması yönüyle bir kurmaca sayılabilir. Roman ve hikâye kişileri de yazarın kurmaca dünyasındaki birer yalan değil mi? Ancak onlar gerçek hayatta kimleri temsil ediyor ve birçok kişiyi tabii kılıyor.[†]

Edebiyatın kendine özgü kanunlarından biri “gerçek”in hayâl gücü ile kavranılmasıdır. “Edebiyat, malzemesi dil, kaynağı yaşantılar ve hayâl gücü olan bir yaratıcılık(tır)” (Tural, 1993, s. 57). Şairin şiirdeki yalanı kurgulanmış bir yalandır. Alman şair ve yazar Enzensberger, *Titanic’in Batışı* adlı eserinde, “Platon’dan bu yana süregelen bir görüşü; yani şairlerin yalan söyledikleri (için), şiirin bir kurmaca olduğu görüşünü” (Sayın, 1999, s. 157) ileri sürer.

Bireysel ve toplumsal belleğin ürünü olan şiirin, gerçeği veya bir gerçekliği imlemesinde şairin ördüğü yalana ahlâkî bir durum olarak bakmak ve “doğru”nun karşısında konumlandırmak bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Şiirin dünyasında yalan, bir kişilik zafiyeti olarak değil, metindeki örtük içeriği elde etmek için bir ipucudur. Çünkü hiçbir sanat eseri, anlatılanla sınırlı değildir. “Ressam bize bir tarla ya da vazo dolusu çiçek sunarsa da, resimleri bütün dünyaya açılan birer penceredir” (Sartre, 1982, s. 57).

Gerçeğin daha iyi kavranmasında bir araç olan sanattaki yalan, bir ahlâk sorununu gündeme taşır mı? Her şeye rağmen şiirdeki yalanın ahlâksal olanla hiçbir ilişkisi yoktur. Eğer konuya ahlâkî açıdan bir problem olarak bakılırsa, bizi sanatın amacının dışına

[†] Bkz., Mehmet Samsakçı, “Sanat ve Edebiyatta “Yalan”ın Yeri ve Değeri Üzerine”.

götürecektir. Sanat çoğu zaman ahlâkî değer yargılarından bağımsızdır. Şairin veya şiirin görevi ahlâk ilkelerini iletme ve benimsetme değildir. Bir şiir, roman ya da hikâyeye olsun ahlâka aykırı olursa ne olur? Sanat eseri “ahlâksal olanı mı, estetik olanı mı verir?” gibi sorular altında sanata bir yarar getirmeyen tuzaklardır. Bir sanat eseri ahlâkî tehlikeye sokabilir mi? Şair, ahlâkî değer yargılarından sıyrılmış biri olarak “neyin anlatılacağı” değil, “nasıl anlatılacağı”na odaklanmış bir hayâl mühendisidir.

Bir edebî metin, anlam olarak söyledikleri ile mi sınırlıdır? Ya da metnin niyeti ile yazarın niyeti aynı mıdır? Metnin anlamı ile yazarın niyeti noktasında Gadamer, “sadece ara sıra değil, fakat daima, metnin anlamı yazarının niyetini aşar.” (Yavuz, 2010, s. 17) der. O halde şiirde çıplak halde görülen bir yalanın “neyi kastettiği” sorusuna odaklanmak, hem yazarın hem de metnin niyetini ele verecek ipuçlarına yönelmek gerekir. Bir şiirdeki yalan, hiçbir zaman dış dünyada herkesin bildiği bir yalan olarak yer almaz. Şiirde asıl ulaşılması gereken gerçek ve gerçeklik bu yalanın içindedir. Görünürdeki yalanda görünmeyen bir gerçek ve gerçeklik saklıdır. Şairin söylediği yalanda gerçeklik değişikliğe uğratılmış olduğundan asla berrak değildir. Okurun görevi şairin söylediğine değil, söylemeye çalıştığına veya söylediğinin ötesine geçmek olmalıdır. Metinde yalanın işaret ettiği şey kendisi değil, başka bir şeydir. Okurun, ancak yalanın üzerindeki sis perdesini kaldırınca gerçekliğe ulaşması mümkündür. Okur bu yalanda saklı bulunan gerçeği veya gerçekliği ancak bilgisi, kültürü ve çağrışım gücü sayesinde kavrayabilir.

Edebiyatın sorunlarından biri de sanatçı-metin-okur arasındaki ilişkidir. Bu üç varlık arasındaki bağın, şiir-gerçeklik ilişkisinde göz önünde bulundurulması gerekir. Edebiyat kuramcılarının bazen metnin, bazen okurun, bazen de sanatçının niyetini öne çıkaran anlayışları savundukları bilinmektedir. Örneğin, Stanley Fish “Metin diye bir şey yoktur; sadece okur ve onun yaptığı yorum vardır” düşüncesini savunurken Hirsch yazarın niyetini metnin anlamı ile özdeşleştirir. M. Foucault ise, ‘sözcüklerin yorumdan başka bir şey olmadıklarını’ söyler.” (Yavuz, 2010, s. 23). Yine de sanatçı, metin ve okuru bir bütün içerisinde göreyerek “yazar metinde ne söylemek istemektedir?” sorusuna odaklanmanın bizi üzerinde durduğumuz konuda bir sonuca götüreceği düşüncesindeyiz.

Edebî metinlerde söz-anlam arasındaki ilişki doğrudan kavranabilen bir durum değildir. “Sanatı algılayan insanın kişiliği, sanatsal bildirişim sürecinin son noktasıdır. (...) Bir sanat yapıtının algılanışı, o yapıtın içindeki değerlendirme sistemlerinin basit bir özümleşi olamaz.” (Kagan, 2008, s. 431). Kısaca okurun, içeriğe mantık yoluyla ulaşması beklenemez. Şiiri sadece gerçeği çıplak halde dile getiren bir sanat ürünü olarak görmek ve onu sadece akla dayalı bir tasarım olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü şiir, akıldan çok duyguya seslenir. “Biyolojik, toplumsal, bireysel ve sanatsal bir süreç olan dil, anlamın kıvrımlarına sindiği zaman” (Bülbül, 2005, s. 84) edebî metni daha değerli yapar. “Edebiyatın dil dünyası da alegori, mecaz, imge ve istiarelerle kurulan sembolik dünya” (Şakar, 2011, s. 29) olduğundan gündelik hayatta kullanılan dil, şiir dilinde yeni bir anlam yumağına dönüşür.

Şiir, hiçbir şeyi gerçekte olduğu gibi anlatmak ve aktarmak durumunda değildir. Hatta aslında böyle bir şey yapmamalıdır. Bunun böyle yapıldığı yerde ve durumda şiirden söz etmek mümkün değildir. Şiir ve şair, duyargaları diğer insanlardan farklı varlıklardır. Anlatmak ve aktarmak zorunda olmadıkları gerçeklikleri algılarken de aslında gerçekte olduklarından farklı algılarla daima. Yani şiir de şair de gerçekliği, gerçekliğin kendi kimliği içinde, özneliği içinde algılayıp sonradan değiştirerek vermeyi yeğlemez. Daha doğrusu bu başlıca yöntemi değildir. Şiirin ve şairin tam da başlangıçta, gerçekliği ve nesnelere algılarken yaşadığı sorun vardır, o da gerçekliği ve nesnelere zaten olduklarından farklı algılamaktır. (...) Dolayısıyla şiir ve şair nesnelere ve olguların bağlı oldukları kanunlarla kayıtlı olmamak yönünden, özgürlüğü bir bakıma ve olabildiğince gerçekleştirmektedir. (...) Ancak şair sınırlı bir özgürlüğün sahibidir (Aslan, 2012, s.19).

Yani şairin sorumlulukları da yok değildir. Şairin söylediği söz/şiir, insanın güzellik duygusuna hitap ettiği gibi mantığına da uygun olacaktır. Hayâl dünyasında özgür olan şair, ayrıca tutarlı olmak zorundadır.

İmgenin Gücü

Her sanatın kendine özgü bir düzenlenme şekli vardır. Şiir, bu düzenlemede “imge, image, hayâl” denilen dil kuruluşlarından yararlanır. Şair, dilin yetersiz kaldığı zamanlarda farklı kullanımlarla dile yeni anlamlar yükleyerek imge denilen dil kuruluşlarını oluşturur.

Bütün sanat dallarını ilgilendiren imge, şiir gibi herkesçe kabul edilebilen berraklaşmış bir tanımdan uzaktır. Şiirin tanımı yapılamadığı gibi imge üzerinde de henüz kesin ve ortak bir yargıya varılamamıştır. “İşitme imgesi, dokunma imgesi, koklama imgesi, tatma imgesi (...) olarak sayabileceğimiz imge, duyuların bilinçteki izidir (veya) nesnel gerçekliğin zihinsel tasarımıdır” (İnce, 2011, s. 26). İmge, “edebiyat boyutu ile yazarın kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullandığı çağrışımlar veya ‘söz sanatı, özellikle de eğretileme ya da benzetmeler’i ifade etmek için kullanılan bir terim(dir)” (Uluağlı, 2006, s. 3). Başka bir deyişle imge, “hayal, resim, timsal, sureti zihniye” (Bülbül, 2005, s. 15), “belirli bir nesnenin veya zihinsel karşılığı olarak görsel bir yansıma” (Arak, 2012, s. 29) gibi tanımlara da sahiptir. İmgeler; yeni, orijinal, canlı, dikkat çekici, alışılmamış, somut gerçekliği olmayan dil kalıplarıdır. Şiirde bir anlatım ögesi olan imge, mantığın egemenliğini değil, coşku, duygu, heyecan ve çağrışımın egemenliğini esas alır. Hayâl gücü, edebiyat açısından sıradan gerçekliğin çok üzerinde bir değere sahiptir. Çünkü hayal gücünde insana yasaklanmış hiçbir şey yoktur. Şair, imgeyi hayâl gücünün verdiği imkânla oluşturur. İmge, bir edebiyat metnini iyi, vasat, kötü veya özgün yapan unsurlardan biri olarak şairin sanatsal başarısını da belirler. Bir şair, imge oluşturmadaki başarıyla özgünlüğü yakalayabilir. İmge, “anlamın içinde oturduğu kafes”, “estetize olmuş anlam kutusu” olarak şiirsel etkiyi artırmanın yollarından biridir.

Şiirin oluşumunda imgenin ayrı bir yeri vardır. “İmgesiz şiir olmaz” gibi düşünceler olsa da şiir, imge demek değildir. Yani “bir anlam yumağı olan imge, şiir yazmanın ya da söylemenin tek yolu değildir” (Nayır-Bolat, 2003, s. 299). Ancak şiirde soruları belirleyen, çağrışım alanlarını açan, okuru devingen düşünmeye iten unsur imgedir. Sanat, gündelik hayattakinin aksine mesajını imgelerin içerisine saklayarak verir. Şair, imgeler yoluyla okurun hem estetik haz almasını hem de yeni anlamlar üretmesini sağlar. Bir anlamda imge, çağrışım kapılarını açarak okuru farklı ve devingen düşünmeye iter. Edebî metinler imgeler yoluyla çok anlamlı dil yapıları olarak estetik haz verme, anlam üretme gibi birçok işleve sahiptir.

Edebiyat bir dil sanatı olduğundan edebî metinde içeriği belirleyen temel öge dildir. Dil, şiirde anlam ilettiği kadar anlam kurucu özelliğiyle de yer alır. Sanatın dili, üzerinde anlaşılabilir kodlardan oluşur. Edebiyat için bir zorunluluk olan dil, anlamı iletme çok anlamı kurmaya yarayan bir koddur. İmge de, üzerinde herkesin ittifak ettiği dil kodları olduğundan “toplumsal (bir) sözleşmeye dayanır” (Zimmermann, 2001, s. 99). Şiir dilinde sözcükler, sözlük anlamlarıyla kullanılmazlar. Wittgenstein’e göre, sözcüklerin anlamı yoktur kullanılışı vardır. Austin Warren da “Yazımsal yapının anlamı bağlamsaldır” diyerek Wittgenstein’in düşüncesini doğrular. Şiir dilinde anlam, sözcüklerin birbiriyle olan etkileşimleriyle ortaya çıkar.

Şiir dili, günlük hayattaki dilden farklı bir sisteme sahiptir. Fransız araştırmacı Jean Cohen şiir dilini, “özel bir iletişim görevini yerine getirmeye yarayan özel bir dil” (Aksan, 2013, s. 24) şeklinde tanımlar. Şiir dilinin günlük dilin dışına çıkarak özel bir dil haline gelmesini sağlayan şey imgelere dayalı olmasıdır. İmgeler, “yağmurla yüklü bulutlar” gibi çağrışım kapılarını açan anlam yumaklarıdır. İmge, “yoğunlaştırılmış bir içeriği olan ve

yorumlamaya açıklamaya elverişli çok katlı bir anlatım. İmajda kelime bir dil göstergesi olma özelliğini aşarak düşünmeyi ve hissetmeyi harekete geçirici sembolüğün açıklığına ulaşır ki stilize etme ve ebedileştirme de buna dayanır” (Aytaç, 1997, s. 150). Şiir dilinde “dil”, Umberto Eco’nun deyişiyle “her türlü yalanın koşuludur” (Soycan, 2006, s. 19). Şairin dil üzerindeki tasarrufu sonucunda oluşturduğu “imgeler kelimeleri yok eder, kelime hiçbir zaman kendisi olarak var olamaz” (Şakar, 2014, s. 161). İmge yoluyla “sözcükler baş tutulmasına uğrar.”

Sanatı değerli kılan kapalılık ve sezdirmedir. Sanat, bir gerçeği olduğu gibi aktarmaz. “Sanatın özünde dolayım vardır” (Cündioğlu, 2016, s. 166). Söz ve söz gruplarının bir sentezi olan imge, bir gerçeği veya gerçekliği olduğu gibi belirtmez, sadece onu temsil eder. Daha önce de söylenildiği gibi gerçek, sanatta hiçbir zaman olduğu gibi dile getirilemez. İmge, metni anlam bakımından zenginleştirmeyi sağladığı gibi gerçeği ve gerçekliği gizlemenin de bir yoludur. Sözcüklerle oynayarak imgeyi oluşturan şair, bir bakıma anlamı bulanıklaştırır. Şair, basit bir dizilişteki söz ve veya söz grubu ile oluşturduğu imge yoluyla bir yandan gerçeğin kavranmasını sağlarken diğer yandan o gerçeği gizler.

Acaba bir şiirin görevi nedir ve değeri nereden kaynaklanır? İsmet Özel şiiri, “dil aracılığıyla dilin anlatım olanaklarının aşılması, yani kendini oluşturan öğelerin üstünde varlık kazanan, insana ‘imkân’ tanıyan bir şey” (Özel, 2013, s. 48) olarak kabul eder. Şair açısından bir anlatım olanağı sunan dil, şairin elinde farklı anlamlara ulaşılacak sonuçları elde etmesini sağlar. Duygu ve sezginin öne çıkmasına rağmen “şiir de bir bilgi/bilme biçimidir ve kendi yazınsal yapısını içinde estetiği öne çıkaran ve epistemik (bilgisel) dolayımı oradan kuran bir ‘bildirişim’dir” (Soycan, 2006, s. 39). Şiirde söz konusu “bildirişim”i sağlayan ise her zaman imgedir. “Sanat imgelerle düşünmedir. (...) İngesiz sanat, özellikle imgesiz şiir olmaz. (...) Şiir özel bir düşünme biçimidir, yani imgelerle düşünmedir” (Todorov, 2005, s. 71). Az sözle çok şey söylemek şiirin temel amaçları arasında olduğundan imge “sözcük ekonomisi”ni gözeterek en küçük ifadeye en fazla anlamı sığdırmayı amaçlar. Sanat bir düzenleme işi olduğu için imge, dilin, başka bir deyişle sözcüklerin farklı şekilde düzenlenmesiyle oluşur. Sözcükler, her zaman kullanıldığı bağlama göre anlam kazanır. Meksikalı şair Octavio Paz, “Sözcükler büyülü bir araçtır” derken onlardaki anlama değil, kullanıma dikkat çeker. Bazen “Sözcükler, duygularımızı kışkırtmak ve sonra onları bize doğru yansıtmak üzere kurulmuş birer tuzak” (Sartre, 1982, s. 47) görevi görürler. Sözcüklerin arasındaki serbest dolaşım, dili olabildiğince çok anlamlı ve çok katmanlı bir yapıya kavuşturur. İnsanın en yüksek olanak olarak elinde tuttuğu dil, üzerinde oynandığında insanın hayallerini, farklı şekilde ifade edebilir ve sözcüklerin ötesinde bir anlama ulaşılabilir.

Her insanın düşüncesinde birçok şeyi kurgulama isteği vardır. Bir duygu, bir istek veya bir düşünce önce hayal edilir. “İmajinasyon bir ruhsal dekodur. (...) Ruh bir maddeyi, şekillendirmek istediğinde bunu düşünce gücünün zenginliği ve hayâl dünyasının yardımı ile yapıyor” (Günaydın, 2014, s.124). İmge ile “söylenende söylenmeyi görünür kılmak” (Akay, 2009, s. 89), anlamı çağrışım yoluyla sözcüklerin ötesine taşımak ve yeni bir duyusu ve düşünüşü yakalamak amaçlanır. Örneğin “garip” ve “eşya” sözcüklerini ele alalım. Bu iki sözcük tek başına değerlendirildiklerinde garip; tuhaf, acayip, yabancı, yalnız; eşya ise herhangi bir nesne anlamına karşılık gelir. Ancak iki sözcüğün basit bir dizilişle yan yana getirilmesiyle bu sözcükler birinci anlamlarından kopar ve imgesel bir anlam kazanarak farklı çağrışımlara kapı aralar. Cahit Sıtkı Tarancı’nın “Tereke” şiirindeki dizelerde yer alan “garip eşya” ifadesi, nesnel bir gerçekliği ifade etmek için dilin imkânlarını kullanan şair tarafından estetize edilmiş bir zihinsel tasarımdır.

“Ben ölürsem ölürüm bir şey değil

Ne olursa garip eşyama olur” (Tarancı, 2014, s. 215).

Şair, oluşturduğu bu dil kalıbında “eşya” sözcüğü ile görünürde bir nesneyi kastetmektedir. Ancak sözcüklerin anlamından uzaklaşarak kullanımına odaklandığımızda herhangi bir eşyanın garip olması söz konusu değildir. Gerçekte şair, imge değeri kazanmış bu ifadede değer verdiği, korunmaya ihtiyaç duyduğu şiirleri, şiiri kitabı ve diğer eserleri hakkında duyduğu kaygıyı dile getirmek istemiştir. “Sanat(1), ölümün elinden hayatı geri alma çabası” (İnci, 2014, s. 48) olarak gören Orpheus gibi, şiiri hep bir var oluş sorunu olarak gören Cahit Sıtkı'nın da kendi eserleriyle ilgili böyle bir kaygı duyması oldukça doğaldır.

Sanat da din, mit ve bilim gibi insanın kendisini ve dünyayı anlama çabasının ürünüdür. İnsan doğasının önemli bir parçası güzellik duygusu sanatın esas amacıdır. İnsan zihninde estetik görüntü, çağrışım ve sezgi gibi zihinsel süreçleri içeren imge, aynı zamanda bir dil tasarımı olarak güzelliğe hizmet eder. İmge aynı zamanda metne açılan kapı ve gerçeği deşifre eden ifadedir. Şiirde var olan ama herkesin göremediği gizli bir resim olarak insanda hoş giden duygular ve heyecanlar yaratır. İmge bir gerçeği kalıba döker veya biçimlendirir. Nesnel bir gerçeklik taşımayan imge, “sanatsal gerçeklik (olduğundan) dış dünyanın bilindik kodlarından koparak yapıta yerleşir, yapıtın kendisinde işaretlenir, yapıtın kendisi olur” (Soycan, 2006, s. 19). İmge insan ruhundaki bir duygunun veya bir düşüncenin biçimlendirilmesi, sözcüklerle bir kalıba dökülmesi, şekle girmesidir. Dil yardımıyla oluşturulan bu kalıp, şiirde bir yalan olarak görülebilir. Sanatın gerçeği gizleme gibi bir özelliği vardır. Şiir de imge yoluyla yalannın içine bir gerçeği gizleyebilir. Kısaca olayları, durumları, hayatı ve dünyayı kavramanın özel bir biçimi ve sonucu olan imge, şiirde herhangi bir gerçekliği kendisinde saklayan bir unsurdur.

Her Şey Gerçek Şiir Yalan (!)

Yaşam ile ölüm, iyi ile kötü, doğru ile yanlış arasındaki çelişki kadar insan aklını meşgul eden en büyük illetlerden biri de yalan ile gerçek arasındaki ilişkidir. Yalan bir imkân mı, bir ahlâkî zaaf olarak olumsuz bir davranış mı? Gündelik hayatın bir parçası mı? “Yalan, aldatmak maksadıyla bilerek söylenen gerçeğe aykırı, asılsız söz” (Atalay, 2014, s. 7), demektir. İnsan tanımlanabilirse yalanı tanımlamaya gerek yoktur. İnsan neden yalan söyler? “Denize düşen yılana, dünyaya düşen yalana” (Öncü, 2014, s.86) neden başvuruyor? Bu soruların cevabını bir tarafa bırakarak şairin şiirde neden yalana başvurduğuna odaklanmak gerekir. İnsanın bir şeyden kaçınmak veya bir şeyi başkalarına yüklemek amacıyla söylediği yalan, şiir düzleminde şaire bir avantaj sağlar. Cahit Sıtkı, yakın arkadaşı Ziya Osman Saba'ya yazdığı mektupların birinde; şiirde sözü etkili kılmak için yalan ile süslemenin gerekliliğine şöyle vurgu yapar.

Şair olmak lâzım, şair! Hakikat profesörlüğünü bırakıp güzellik mübdîi olmaya bakmalı.- şair sözü yalan olabilir- fakat güzeldir ya! Cocteau da “şair güzel bir yalandır.” diyor. Öyledir. Güzellik ve lezzet ticareti yapıyoruz. Bu kubbede bakî kalan bir hoş sedadır, diyor şair. Bu hoş sedayı çıkarmaya çalışalım. (Tarancı, 2016, s.176)

Edebiyatın kurmaca dünyası fabl, efsane, masal, roman ve hikâye gibi türleri kapsar. Kurmaca sayılan bu edebî türlerin hemen hepsinin yalanla ilişkisi vardır. Kurmaca olmadığı halde şiirin de yalanla ilişkisi vardır. Şiir herkesin aynı şeyi anlayamayacağı bir sanat formudur. Roland Barthes'in, “güzel buluşlar toplamı” (Atasoy, 2013, s. 74) olarak adlandırdığı şiir dili, “iki yanı keskin kılıç gibidir; doğruyu gösterebildiği gibi, aynı başarı ile doğruyu gizleyebilir de” (Atasoy, 2013, s. 80). M. Kayahan Özgül, “Sanatta Yalan” başlıklı makalesinde, “İslamiyet sonrasının şiiri için iki çıkış yolu vardır; ya doğrular tercih edilerek dini, tasavvufi, hikemî şiirler söylenir ya da güzel olan seçilir ve yalan olduğu da hissettirilerek ‘profane’ şiirler söylenir” (Özgül, 2015, s.281) der.

Şairin yalana başvurmasının amacı, var olan bir yalanı dillendirmek değil, yeni bir gerçekliğe ulaşmaktır. Bu nedenle sanattaki yalan, gerçek hayattaki gibi bir yalan değildir. Bir şeyin görüntüsü ile kendisi arasında farklılık ne ise, şiirdeki yalan ile gerçek arasındaki ilişki de hemen hemen aynıdır. Görünürdeki yalan, görünmeyen bir gerçeklikle yüklü içeriğe sahiptir. Şairin başvurduğu yalan gerçekliği geçici olarak temsil eder. Kısaca, şiirdeki yalan gerçekliğin birebir aynısı değildir. Hayatla ilgili bir gerçek, insanın gör(e)bildiği yani anlayabildiği kadardır. Ünlü ressam Picasso, bir tablosunu değerlendiren kişinin kendisine, “Bu resim balığa hiç benzememiş!” şeklindeki eleştirisine, “İyi de bu balık değil ki zaten” diye karşılık verir. Picasso, kendisinin sanatsal bir zorunluluk olarak gerçeği çarpıttığını ancak söz konusu kişinin resme yüzeysel baktığını vurgulamak istemiştir.

Görüldüğü gibi şiir, bir gerçeği duyurmakla görevli bir sanat formu değildir. “Zerdüşt de ‘şairler çok fazla yalan söylerler’ der ve hemen ardından ekleyerek “Zerdüşt de bir şairdir.” (Bataille, 2004, s. 39) der. Jean Cocteau ise, “Şair, her zaman doğru söyleyen bir yalancıdır.” (Üster, 2010, s.279) şeklinde bir paradoks ileri sürer. Yine meşhur paradokslardan en bilinen Epimenides’in, “Bir Giritli der ki, bütün Giritliler yalancıdır” önermesi, yalanı felsefî boyutta bir tartışmaya çekmiştir. Söz konusu önermeye göre yalanı bir Giritli söylediğine göre “Bütün Giritliler yalancı değildir” (Sayın, 1999, s. 135-136) sonucu ortaya çıkar.

Şiirde yalan, imge gibi gerçeği hem gizleyen hem de açıklayan bir unsurdur. Âdeta şairin ilham kaynağı olarak keşfedilmeyi, çözülmeyi ve yorumlanmayı bekleyen bir şifredir. Yalan, şiirde gerçekliğe açılan kapı olduğu gibi gerçeği saklayan bir perde görevi görür. İnsan bu yalanı, duyguların çıplak haliyle kavrayamaz. “İnsan, duyularının keşfedebileceğinden çok daha fazlasını algılar.” (Bataille, 2004, s. 68-69). Şairin hayâl gücünün yardımıyla oluşturduğu imge, hayâl gücüyle kavranabildiği gibi şiirdeki yalanın da işlevi aynı şekilde kavranabilir.

Şiir nedir? Şiir hakikati mi, bilgiyi mi, hayâli mi, yoksa duyguyu ve düşünceyi mi dile getirir? Şiir bunların hepsini bir arada taşıyan şairin zihinsel bir tasarımı, hayâl ve düşüncenin kaynaştığı bir dünyadır. “Şair ya da sanatçı fikirleri kullanır, ama o, bir sanatçı olması hasebiyle, onların doğruluğu ile ilgilenmez.” (Koç, 2001, s. 260). Bütün sanatlar gibi şiir de bir oyundur. Şiirdeki yalan ise bu oyunun bir parçasıdır. Epimenides’in Giritliler hakkında söylediği yukarıdaki önermede olduğu gibi şiir, bir yandan yalanı söylerken diğer yandan o yalanı yalanlar. O halde şairlerin bir hilesi midir yalan yoksa? Şiirde yalanı gerçekçi (!) kılarak onu vazgeçilmez duruma getiren şey nedir?

Şiir, çoğu zaman insan zihninin sınırlarını aşan bir sanattır. Şairin bir gerçeği anlatmak için ortaya koyduğu yalan, imge gibi dilin/sözün sınırlarını aşar. Şair arzuladığı gerçeği duyurmak için yalanı bir araç olarak kullanır. Onun dilinde yalan, inandırıcı hale gelir ve yalanın durduğu yere âdeta “gerçekler üşüşür.” Çünkü onun “yalan(ı) hâlihazırda yaşanan değil de yaşanılması istenen yeni bir gerçekliği yaratma çabasıdır.” (Kemaloğlu, 2014, s.17). Yalan, şiirde gerçeğin bozulmuş ve çarpıtılmış halidir. Özdemir İnce’nin söylediği gibi, “hakikî sanatçı bozarak yapar. Kendisinden evvel mevcut olan his ve hayat tarzlarını aynen kullanan sanat eseri ölü bir eserdir.” (Bülbül, 2005, s. 40). Şairin yalanları insan hayallerini harekete geçiren ve gerçeklerin peşine düşmesini sağlayan bir araç durumundadır. Farabi, “Şiirsel bir önerme ne doğrudur ne de yanlıştır.” (Gemuhluoğlu, 2011, s. 21) diyerek şiirin hem gerçek hem de yalan bir içerik taşıyabileceğini iddia eder.

Şiirin kendine özgü bir sistemi, işleyişi vardır. Şiirin dünyası üzerinden bir gerçeği ele aldığımızda onun hayâl dünyasının ürünü olduğunu unutmamak gerekir. Şiir bir gerçeği ifade etmiyorsa ne işe yarar? Şiirin tarihten çok felsefeye yakın bir tür olduğunu düşünürsek bu sorunun yanıtını bulabiliriz. Zira “felsefî düşünüş biçiminde sanat yaratma, taklit ve oyun olarak nitelenir.” (Altunkaya, 2014, s. 81). Şiir çoğu zaman yaşamın tekdüzeliğine, katılığına

ve katı gerçekliğine karşı bir çıkıştır. Şiir ne matematiktir ne de felsefe. Şiir bir duyarlık sorunu olmakla beraber, matematik ve felsefeden bağımsız da değildir. Bir söz sanatı olarak şiir, kuşkusuz sözün kullanımıyla ilgilidir. Kısaca şiir bir gerçeğin peşinde olmaktan çok o gerçeğin ifade şekli ile ilgilidir. Platon, “her türlü sanatın özenli bir göz aldanması olduğu”nu ileri sürerken, Aristo “sanatın yararsız olduğu” fikrine karşı çıkarak “Yalan olsun olmasın sanatın belli bir değeri vardır.” (Sontag, 2008, s. 9-10) der. Böylece Aristo, sanatta yalanın bir işlevi olduğu gerçeğini kabul eder. Antik Çağ filozoflarından Plotinus (MS. 205-270), “sanatsal formun Tanrı ya da Bir (the One) dediği, tüm güzelliklerin kaynağından çıkıp geldiği düşüncesindedir.” (Kaya, 2015, s. 59). Şiirde bizi şaşırtan ve devingen düşünmeye iten bir güç olan yalan güzelliğinin de bir kaynağıdır.

Bir gerçeği olduğu gibi veya kaba halde söylemek insan bilincini bir süre sonra köreltir. Aksine şiirdeki yalan sayesinde insanın gerçeği görme bilinci keskinleşir. “Nietzsche, dünyayı bu geçişlerle sağlanan anlam dönüşümleriyle kavradığımızı söylüyordu. Gerçekliği metaforlarla kavriyoruz diyordu.” (İnam, 2014, s. 75). Dolayısıyla hayatı, olayları ve durumları anlamlandırabilmenin bir diğer yolu yalan-gerçek arasındaki diyalektik ilişkiyi kavramaktır.

Dil sınırlı bir varlık olduğu halde insan hayalleri sınırsızdır. Humboldt, dil için herkesçe bilinen, “sınırlı anlamın sınırsız kullanımını” şeklinde bir tanım ileri sürmüştür. “İmajın sınırı şairin yaratıcı gücünün ve okuyucu muhayyilesinin sınırlarıdır.” (Özcan, 2003, s.120). Yalanın sınırı da imgede olduğu gibi insan muhayyilesinin sınırıdır. Kısaca insanoğlu sınırsız söylenceler üretme gücüne sahiptir. New York’taki Brooklyn Köprüsü’nde bir dilencinin Ahmet Haşim’in ifadesiyle “insanların merhametini avlamak için” önüne koyduğu “Doğuştan kör!” yazısı, “Bahar gelecek ama ben göremeyeceğim” şeklinde değiştirilince dilencinin topladığı paranın miktarı birkaç kat daha artmıştır. Burada dilenciyle ilgili gerçek değiştirilmemiş, ancak farklı bir biçimde sunulmuştur. Yine Oscar Wilde’in Andre Gide’e anlattığı, perilerle ilgili masallar uyduran bir çoban hakkındaki öyküsü de yalanın sanattaki rolünü gösterir:

Tüm köyün dinlemekten pek hoşlandığı, her akşam çobanın çevresini sarıp ‘e sonra, hadi daha anlat’ dediği masalları çoban anlatmaya devam eder. Ama bir gün çoban orman perilerine gerçekten rastlar, akşam köylüler yine çobanın çevresini sararlar ve neler gördüğünü anlatmasını isterler, çoban ‘hiç’ der, ‘bugün hiçbir şey görmedim’ der. Oscar Wilde, bu öyküsünü A. Gide’e anlattıktan sonra ona “Sizin dudaklarınızı sevmiyorum... Bu dudaklar asla yalan söylememiş insanların dudakları gibi doğru. Dudaklarınızın Eski Yunan’daki maske dudakları gibi güzel ve bükük olması için size yalan söylemeyi öğreteceğim, der (Köksal, 2003, s. 41-42).

Oscar Wilde, bu öyküsünde sanatçının dilinde yalanın rolünü vurgulamak isterken yalanın dünyasının gerçekten daha güzel görüldüğünü sezdirmeye çalışmıştır. Gustave Flaubert de şiiri kastederek “Hiç kuşunuz olmasın, insanoğlunun uydurduğu her şey gerçektir.” (Üster, 2010, s. 279) diyerek yalanın bir gerçeği ve gerçekliği imlediğini vurgulamak ister. Konstantinos Kavafis ise “sanat her zaman yalan söylemez mi zaten? En çok yalan söylediği zaman, en yaratıcı olduğu zaman değil midir?” (Kavafis, 1993, s. 7) der. Sanat eserindeki yalan dış dünyada çıplak halde bulunan bir yaşanmışlık değil, düş gücünün ürünü olan bir yalandır. Yalan, şairin şiir organının bir parçası, “bir anlam fırını” (Asaf, 2015, s.106) olarak şiirin asıl anlamına götüren bir izdir. Ahmet Haşim, “Sinema” adlı yazısında “sanat nedir?” sorusunu yanıtlarken, “bediiyatta yer etmiş bir kanaate göre, sanat ifrat ve mübalâğanın bir nevidir; sanat bir yalandır. (...) Eski Yunanîlerde bile yalanın mabudu Hermes, aynı zamanda sanatın da mabudu idi.” (Haşim, 1991, s. 31) der.

Doğası gereği şiir, geniş bir yorum yelpazesine sahiptir. Sözün sultanları olarak bilinen şair ve onun elinden çıkan şiir, her devirde her toplumda farklı değerlendirilmiştir. “Şiir, Arapların Cahiliyye döneminde değer bulan belki de en önemli etkinliktir. Şair, bireysel

ve toplumsal sorunların kendisine çözülmesi için götürülen bir hakem olarak yüksek statü sahibi biridir.” (Şakar, 2011, s. 58-59). Şairin böyle üstün bir konumda bulunması ve ona saygı duyulmasının sebebi sözün gücüdür. Bir söz ustası olarak “şair, taşıdığı adın semantik karşılığında gizli olan kâhin ve sâhir vasıflarını taşıırken, şiirleri kehanettir, keramettir, hikmettir, hatta ayettir. Bu sebeple onun söylediklerinin yalan olma ihtimali yoktur. Oysa genelde sanatın, özelde de şiirin aslı ‘öyle imiş gibi’den, yalandan ibarettir.” (Özgül, 2001, s. 240, 248). İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında da toplumsal konumu diğer insanlardan farklı olan şair, birden çok sorumluluk içerisinde hekim, büyücü, söz ustası vb. görevleri yüklenmiştir. Divan şiiri geleneğinde de şair sözüne neredeyse tükenmeyen bir yalan hazinesi gözüyle bakılmış, dönem şairleri şiir-yalan ilişkisi üzerinde dikkat çekici dizeler söylemişlerdir:

“Mihri Hatun;

Şâirlerin birincisi gayet yalancıdır

Halim Giray;

Şâir sözünü neyleyelim kıl ü kaldır

Razî ve başkaları da;

Sermâye-i şâirân tükenmez

Dünya tükenir yalan tükenmez

Lezzet verir Nihanî şu şi’re yalan dahi”

Sünbül-zâde Vehbî;

Her sözünde olsa bin türlü yalanı şâirin

Setr eder aybın yine hüsn-i beyânı şâirin” (Özgül, 2001, s. 248).

Yine Gayret dergisinde M.C. imzası ile yayımlanmış “Bir Mütefenninle Bir Şair” adlı şiirde de şair sözünün baştanbaşa saçma söz ve yalan olduğu belirtilmektedir:

“Eş’ar ile herzedir serâser

Şâir sözü mutlaka yalandır.” (Önertoy, 1980, s. 68).

Divan şiirinde de sevgilinin oldukça abartılı verilen sıfatları, aşığın sevgiliye ulaşırken yaşadığı zorlukların hepsi birer yalandan ibarettir. Gerçekte böyle bir sevgili ve sevgiliye ulaşılırken yaşanmış böyle bir zorluk yoktur. Şairin sevgili kurgusundaki asıl amacı; dünyayla ontolojik bir ilişki kurmak ve sözün söyleyişini öne çıkaran bir geleneği yaşatmaktır. Şair sözünün yalan olduğu konusunda en meşhur söz Fuzûlî’ye aittir.

“Ger dirse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var

Aldanma ki şa’ir sözü elbette yalandır”

Fuzûlî, bu dizeleriyle Aristo’dan beri süregelen sanat-gerçek ilişkisine şiir bağlamında yeni bir boyut kazandırmıştır. Fuzûlî, bir paradoksu içeren yukarıdaki dizelerde kendi kendisini yalanlamakla birlikte şairin en büyük malzemesinin yalan olduğunu da sezdirmektedir. Hilmi Yavuz’un Nietzsche’den aktardığına göre “bilinçli ve istençli şekilde yalan söyleyenler sadece şairlerdir.” (Yavuz, 2010, s. 83). Bu nedenle burada, şairin yalanlarındaki gerçeği ve gerçekliği keşfedecek bilincin de geliştirmek zorundayız.

Şairin, sözün anlamını karartarak yalanla süslemesindeki amaçlardan biri söze güzellik katmaktır. Fuzûlî’nin yukarıdaki dizelerinde gerçek-yalan arasındaki diyalektik ilişki ile söyleyişe bir güzellik kattığı açıktır. Cenap Şahabeddin’in vurguladığına göre “Edebiyatta her güzellik bir hakikattir...” (Akay, 2006, s. 23). Ancak Fuzûlî’nin dizelerinde “yalanlarla

dopdolu gerçek bir dünya var.” (Ergülen, 2014, s. 111). Şair, yalan söyleyerek aklın sınırlarının dışına çıkmamış, aksine anlamını kararttığı sözü aklın süzgecinden geçirerek sunmuştur. Böylece yalan, hem metni bir oyuna dönüştürmüş hem de gerçeğin veya gerçekliğin kavranmasını zorlaştırmıştır.

Bir insan başarısı olan sanat, her türlü malzemeyi işleyerek farklı bir kalıba sokar. J. Kovel’in deyimiyle “konuşmacılar yalan söyleyebilir ama konuşmanın kendisi söyler.” (Eğrilmez, 2014, s.18). Şair Mallarme, “Kim konuşuyor?” sorusuna “Dil konuşuyor” (Göncüoğlu, 2014, s. 68) diye cevap verir. Roland Barthes ise “edebî bir metinde konuşan, dil’in kendisidir, yazar değil!” (Yavuz, 2010, s. 24) der. Jean Paul Sartre de sanatçıyı bir “gözbağcı” (Bülbül, 2005, s. 58) olarak değerlendirerek şair sözünün yalan olduğuna işaret eder. Özdemir Asaf’ın *Lavinia* şiirinin aşağıdaki dizeleri şairin en büyük malzemesinin yalan olduğu paradoksunu dile getirmektedir:

“Sana gitme demeyeceğim.

Gene de sen bilirsin.

Yalanlar istiyorsan yalanlar söyleyeyim.” (Asaf, 2015, s.78).

Şair bu dizelerde sevgilisine gitmemesi için söyleyeceği güzel sözlerin tamamen yalandan ibaret olacağını söyler. Görüldüğü gibi “yalan söylemeyen özlem şiirsel değildir.” (Bataille, 2004, s. 38). Sanat eserinde ilk göze çarpan şey yalandır. Cenap Şahabeddin, bir yandan “Edebiyatta her güzellik bir hakikattir” derken bir yandan da “güzellik bir tatlı yalan(dır).” (Akay,1998, s. 191) der. Yalan, sanat eserinin güzellik boyutunda önemli bir yer tutar. Şiirin anlamı ve güzelliği bu yalanda saklıdır. “Sanatın yalanı, bir anlamda, hayatın gerçeğinden daha doğru olmaktadır.” (Akay, 2006, s. 24). Ancak -imge, benzetme veya metafor olarak yer alan- yalanın anlaşılması her şeyden önce okurun seviyesine bağlıdır.

Gözleriyle işiten ve kulaklarıyla gören şair, “herkesin gördüğünü herkesin gördüğünden başka türlü gör(ür).” (Akay, 2006, s. 54) ve gördüğünü herkesten farklı gösterir. “Benjamin, Kafka üzerine yazdığı bir yazısında ‘kulak kesilip dinleyen insanın gözleri görmez’ der.” (Sontag, 2008, s. 100). Cahit Sıtkı’nın “Etraf Konuşurlarken” şiirinde geçen aşağıdaki dizeler de duyu organlarının olduğundan fazlasını algılayabileceği gerçeğini dile getirir.

“Kulağın olsa da, duyabilsen!

Masanın da bir türküsü vardır” (Tarancı, 2014, s.116).

“Yazarlarda, daha ziyade şairlerde bulunduğu söylenen (...) bir özellik de ‘synaesthesia’ denilen, çoğu zaman işitme ve görme organlarının veya iki ve daha fazla duyu organının birlikte çalışmasıdır. Buna renkli işitme (audition colorée) denir. Mesela, bir trompet dinlerken kıvılcık renk görmek gibi” (Warren-Wellek, 1983, s. 106). O halde şiirdeki yalan, bir gerçeği kavramaya yarayan bir ipucudur. Şiirdeki yalana bilginin veya düşüncenin yanlış içeriği olarak bakmak doğru değildir. Şairin bilinçli olarak söylediği bu yalan, gerçeği temsil etmektedir. Fernando Pessoa’nın aşağıdaki dördünlüğü de şairin doğrusunda yalan, yalanın da doğru/gerçek tespit edilebileceğini ispatlar niteliktedir:

“Şair üçkâğıtçının biridir.

Öylesine ustalıkla yapar ki bunu

Gerçekten acı çekerken de

Acı çekiyormuş gibidir” (Yavuz, 2010, s. 84).

Görüldüğü gibi “Şair muhtemelen karanlıkta şarkı söyleyen bir bülbül” (Eaglaton, 2011, s. 19) olduğundan, gerçeği farklı şekilde sunabilme yeteneğine sahiptir. O, bir yalana gerçeği gizleyebileceği gibi bir gerçeğe de yalanın elbisesini giydirebilir. Şair, bir anlam mimarı olarak metinde beş duyunun ötesine geçerek dilin imkânlarıyla yalanın binasını kurabilir ve yalanı bir abartıyla süsleyebilir. Sezai Karakoç’un *Leyla ile Mecnun* şiir kitabında yer alan “Bahar tanklarıyla çiçek çağlayanlarıyla belirdi” (Karakoç, 1997, s.13) dizesindeki anlam sapmasının temelinde bir gerçeklik gizlidir. Yine Cahit Külebi’nin “Çoban” şiirindeki aşağıdaki dizeleri bir abartıyı içerdiği ve abartının gerçeği aşındırdığı görülür. Şair, türkünün etkisini vurgulamak için duygularını dilin gündelik hayattaki mantığına aykırı şekilde ifade etmiştir.

“O kadar çaldı ki yürekten

Türküler aşındırdı kavalı

Hava tükendi ses olmaktan

Göllerde kamış kalmadı” (Külebi, 1952, s. 12).

Cemal Süreya’nın *Sevda Sözleri* kitabında yer alan “Gül” şiirindeki “Gülün tam ortasında ağlıyorum” (Süreya, 2007, s.12) dizesinin dilin gündelik hayattaki kullanımının çok uzağında oluşturulduğu ve hiçbir gerçekliği olmadığı söylenebilir. Bu dizede gül motifinin çağlar boyu işaret ettiği anlamlarla sevgiye ve sevgiliye olan göndermeleriyle birçok çağrışıma beslediği görülmektedir. O halde metindeki yalanın başka bir şeye gönderme olduğu, başka şeyi kastettiği açıktır. Alain Badiou, hakikatın üretildiği dört alandan birinin sanat olduğunu ileri sürer.” (Soycan, 2006, s. 57). Tabii şair bu gerçeği her zaman dilin verdiği imkânla üretir.

Yukarıdaki örneklerde imgelerle biçimlendirilmiş ve anlam dizgesi olarak kurulmuş yalanda bir gerçeklik gizlenmiştir. Şiirde yalan gibi gerçeğin bozulmuş, çarpıtılmış hali olan imge, yalanı içeren yanıltıcı bir unsur değil, bizi gerçeğe götüren bir işarettir. Dolayısıyla yalan, metinde bir imge şeklinde karşımızda olabilir. Birçok şiirde içerik, duygu halinde sunulmuş imgelerden oluşmakla birlikte metnin anlamına sadece duygu ile ulaşmak mümkün değildir. Şiirin bahsettiği gerçekliği, bazen duygunun dışında yakalamak mümkündür. Bu durumda metinde hem anlamı karartan hem de anlamın ipuçlarını veren ifadeleri veya sözcükleri sezme gerekir. Çünkü şiirdeki gerçeklik veya gerçek, görülenle ve hissedilenle sınırlı değil, sezilenle çoğaldığı kadardır.

Melih Cevdet Anday’ın “Anı” şiirinde içerik duygu halinde sunulmuştur. Şiir, Julius ve Ethel Rosenberg çiftinin atom bombası sırlarını ABD’den çalarak Sovyetler Birliği’ne vermelerinden dolayı 19 Haziran 1953’te New York’ta idam edilmelerini konu edinir. Casusluk nedeniyle idam edilen ilk ABD vatandaşı olan bu çiftin suçlu olup olmadıkları konusundaki tartışmalardan hareket eden Melih Cevdet Anday bu tarihsel olayı “Anı” adıyla metne taşımıştır.

“Bir çift güvercin havalansa

Yanık yanık koksa karanfil

(...)

Neredeyse gün doğacaktı

Herkes gibi kalkacaktınız

Belki daha uykunuz da vardı

Geceniz geliyor aklıma

(...)

Öpüşürken bu dalgınlık bundan

Tel örgünün deliğinde buluşan

Parmaklarınız geliyor aklıma” (Özkan-Durbaş, 1999, s. 279).

Şair, şiirde güvercin ile karanfil arasında anlamsal bir bağ kurarak mesajını vermeye çalışır. Metinde toplumsal ve tarihi bir bilgiyi sorunlaştıran şair, bu bilgiyi “bir çift güvercin”, “yanık yanık koksa karanfil” gibi metinsel ipuçları ile estetize etmiştir. Bu ifadeler metindeki gerçekliğe ulaşabilmek için anlamın filizleri olarak kabul edilebilir. Şair, bir insanlık durumunu sorgulayan içeriğe sahip yukarıdaki dizelerde anlamı sunmamış, aksine duygu yoluyla hissettirmeye çalışmıştır. Şair, trajik olayı yaşayan çiftin masum bir ölümü deneyimlediklerini vurgulamak için güvercin ve karanfil gibi zengin anlam çağrışımlarına sahip iki varlığa yer verir. Şiirde sessizliğinden dolayı güvercin masum olan insanı; karanfil ölümü simgelemektedir. Karanfil ve ateş kırmızı olmaları bakımından birbiriyle ilişkili olmakla beraber, karanfilin simgelediği ölüm ve ateş ise yok ediciliğiyle birbirine benzemektedir. Şiirde ikinci ve üçüncü bölümden hareketle casuslukla suçlanan çiftlerin tutuklandıktan bir süre sonra sabaha doğru idam edildikleri sezdirilir. Zira ABD’de idamların sabaha doğru, gün aydınlanmadan gerçekleştirildiği herkes tarafından bilinmektedir.

Bir şiir metnini, sözcüklerin birinci anlamlarıyla okuyarak anlamaya çalışmak boşuna bir çabadır. Jean Jacques Rousseau, “hakikat idrak edilmez, hissolunur.” (Çetin, 2001, s. 283) derken sanatın açıklamadığını, sezdirmediğini vurgular. Ahmet Haşim’in *Piyale*’nin ön sözünde belirttiği gibi şair bir “hakikat habercisi” değildir. Burada sorun şairin ne söylediği değil, nasıl söylediğidir. Şiir, bir gerçeklik iddiasında bulunmaz, önemli olan şiirde “tutarlılığın doğruluğu”dur. Aslolan sözcükleri aşarak metindeki karmaşada saklı olan düzeni bulmaktır. Şiir, hazır düşünme kalıplarını kıran bir güce sahiptir. J. Luis Borges bir söyleşisinde, “edebiyatın bir sözcük salatası olmadığını (belirterek); önemli olanın söylenmemiş kalan ve satırlar arasında okunabileceğini.” (Atasoy, 2013, s.102) der.

Sanatta gerçekleri ortaya koyma biçimleri farklıdır. Şiirdeki yalan, kuşku duyulan bir yalan olabilir. Örneğin İsmet Özel’in “Sevgilim Hayat” (Özel, 2002, s. 107) başlıklı şiiri de bir kuşku içerir yalandan ibarettir. Şiir, önce başlık ve içerik arasındaki tezatlıkla dikkatimizi çeker ve bu insanın zihninde bir karmaşaya neden olur. Şiirin başlığı güzelliklerle dolu ve olumlu bir yaşama göndermede bulunurken metnin içeriğinde yaşamdaki adaletsizlikler, yoksulluk, ezilmişlik ve sömürü dile getirilmektedir. Oysa şairin metinde bahsettiği hayat nefret edilesi bir hayattır. Bu nedenle şair, bilerek ironik bir söylemi tercih eder ve “Sevgilim Hayat” der.

Klasik şiirimizde de “yalan, hakikatin aksine doğurgan ve hareketlidir, eğlenceli ve zevklidir, insanın ufkunu açan, şaşırtıcı, yaratıcı bir eylemdir. (...) Gerçeğe giydirilmiş bir elbise olan “yalan, mutlak gerçeğin zıttı değil, üstü veya ötesidir.” (Samsakçı, 2015, s. 94). Sanat doğruluğu değil, tutarlılığı önemser. Sanat bir gizemi taşıdığı müddetçe değerini korumayı sürdürür. Şiirde sadece bir süsleme aracı olmayan yalan, bütüne yaptığı katkı ile anlam kazanır. Divan şiirinin ustalarından Şeyh Galip’in “Ateş denizi üzerinde mumdan gemi macerası”[‡] da ‘şiirsel yalan’dan başka bir şey değildir.” (Okay ve Ayan, 1992, s. 272). Şairin *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde geçen söz konusu dizeleri bütünüyle nesnel bir gerçeklikten uzaktır. Divan şiirinin en meşhur imgelerinden sayılan bu imge, nesnel gerçekliği olmamasına karşın tutarlılığı olan bir imgedir. “Ateş denizinden mumdan gemilerle geçme”nin imkânsızlığı, âşğın sevgiliye ulaşırken yaşadığı zorluğa ve imkânsızlığa karşılık gelmektedir. “Edebiyat, kendi kanunlarına sahip olan bir sanat dalıdır; hayal gücü gerçeği kavrarken ve onun bir benzerini sanat ortamında yaratırken, kendi canlı ve güvenilir gücünden yararlanır.

[‡] “Gûş etmiş idi o sergüzeşti/Âteş yemi üzre mum keşti”, Hüsn ü Aşk, 1548. beyit.

Edebî metni ayakta tutan “doldurulmamış boş alanlar” (Sayın, 1999, s. 31), şiirsel yalanın kendisidir. Metin, bu boşlukların/yalanların okurdan doldurulmasını ve doğrulanmasını ister. Bu boşluklar Umberto Eco’nun “açık yapıt” kavramıyla da ilişkilidir. Okur, metinde söylenmiş olanlardan değil, söylenmeyenden söyleme ulaşır. Behçet Necatigil’in “Gizli Sevda” şiirinde de söylenenden söylenmeyene ulaşmak mümkündür. “Gizli Sevda” şiiri görünürde açık bir dille iki insanın ayaküstü bir konuşmasını dile getirmektedir. Ancak aşağıdaki dizelerde söylenenler baştan sona bir yalana işaret etmektedir.

“Mesutmuş, kocasını seviyormuş” (Necatigil, 2004, s. 81).

Necatigil’in metninde “seviyormuş”, “kendilerininmiş” gibi yüklemeler hem gerçeği saklayan bir yalan hem de gerçeğin kavranılması için bir ipucudur. Şiirdeki “-muş” ve “-miş” eklerinde gizlenmiş yalan, metnin vermek istediği asıl mesajı içermektedir. Şiirde kocasını sevdiğini, kendilerine ait bir evlerinin bile olduğunu söyleyen kadın özne, aslında mutluluğuna dair bir yalan hikâyesi anlatmıştır. Söz konusu öznenin mutlu olduğu yalandır. Çünkü gerçek dünyaya dair hiçbir şey konuşmaya değmez; gerçekler karşısında sadece susulur. Metnin sonunda “Sana selâm söyledi.” şeklinde aniden gerçekleşen “susku” ve onun yarattığı boşluk, metin boyunca söylenen yalanın altındaki saklı gerçeği sezdirir. Yani metnin öznelere ait olan kadın, aslında kocasını sevmediği için gönlü hâlâ eski sevdiğindedir. Metindeki yalan, gerçek bir yanılsamadan başka bir şey olmadığından yukarıdaki mısralar bir yalanı değil, bir gerçeği içermektedir. Dolayısıyla dış dünyayı estetize etmenin de bir parçası olan yalan bir “kar örtüsü”ne bürünmüş olarak her zaman okurun bilgisi, sezgisi ve kültürü oranında keşfedilmeyi bekler.

İmgenin içeriğine, “sözcüğün sözlüksel anlamını kırma, onun dışına taşıma ve anlamı genişletme” (Bülbül, 2005, s. 7) yoluyla ulaşılır. İmgeyi çözmek bulanık suda balık avlamak veya karanlık bir odada birisine göz kırpmaktır. Edip Cansever’in “Yerçekimli Karanfil” şiirinin “Örneğin rakı içeriyoruz içimize bir karanfil düşer gibi” (Özkan-Durbaş, 1999, s. 603) dizeleri de gerçekliği olmayan bir yalanı içermektedir. Bu dizelerde de şair, gerçeğe yalanın kıyafetini giydirmiştir. Alkolü “alev saçan su” olarak niteleyen Bachelard’a göre “alkolik bilinçdışı derin bir gerçekliktir.” (Bachelard, 1995, s. 82). Bilinçaltı sarhoşluk anında kendisini dışa vurmaya başlar. Bir sığınma unsuru olan rakı, olumsuzluğu ile bilinen bir maddedir. Edip Cansever’in yukarıdaki dizelerinde; alkolün “alev saçan su” olarak insanı yakan veya yıkan yönüne gönderme yaptığı düşünülebilir. Ahmet Haşim’in “Mukaddime” şiirinde “Âteş doludur, tutma yanarsın/ Karşında şu gül-gün piyâle” (Haşim, 2015, s. 27) dizelerindeki “ateş doludur” ifadesi de yine alkolün tehlikesindeki gerçekliğe ilişkin benzer bir göndermedir.

Çağrışımlarla kendini ele veren bir şiir, tarihsel bir olaya, toplumsal ve ekonomik bir gerçekliğe de gönderme yapabilir. Oktay Rıfat’ın “1509 Depremi” adlı şiiri; Hilmi Yavuz’un Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya dayanarak söylediği Amasya, Tokat, Sivas, Çorum’u da içine alan ve kırk beş gün devam eden 10 Eylül 1509’daki büyük depremin İstanbul’daki etkisini anlatır. Şiire, zaman ve mekân ekseninden bakıldığında toplumsal ve tarihsel bir gerçekliğe gönderme yaptığı anlaşılır. Bu metinde görünen ile görünmeyen arasındaki diyalektik ilişkiden yola çıkılarak metnin söylemine ulaşılabilir.

“Bir zaman vardı ki zamanlar içinde,
Kanatları turuncu kuşa benzer,
Üsküdar’ı seyredirdim sarsıldı yer,
Devrildi kanlar içinde.

Yandı gülüm üç yüz atlı vezir kulum
 Mustafa'nın konağında, cumba revak,
 Düştü nakış, indi pul pul altın varak,
 Taş taşa dargın, yıkıldı İstanbul'um" (Yavuz, 2010, s. 29-30).

Şair, "1509 Depremi" sonucunda İstanbul'da yaşananları betimlediği yukarıdaki dizelerde tarihî bir olaydan hareketle toplumsal bir gerçeği şiirin imkânlarıyla hissettirmeye çalışmaktadır. Metinde zamanın "kanatları(nın) turuncu kuşa benzemesi" ve İstanbul'da "taş taşa dargın" ifadeleri, metnin yükünü çeken en zengin imgelerdir. Bu imgelerin birincisi depremin gün batımında gerçekleştiğini, "Taş taşa dargın" ifadeleri ise İstanbul'u yerle bir eden depremin trajik boyutunu gösterir. Yani depremle birlikte yerle bir olan binaların taşlarının etrafta dağınık bir görüntü oluşmasını şair, imgeleminde "taşın taşa dargınlığı" olarak ifade etmiştir.

Şair, elinde bir oyuncağa dönüşen dil ile ördüğü yalanları, bir yanılsamaya dönüştürebileceği gibi bazen bir gerçeğin yanılsama olabileceğini gösterebilir. Melih Cevdet Anday, "Yalan" adlı şiirinde birçok gerçeği söylemesine rağmen metnin sonunda bir yanılsama ile karşılaşılır. Şair, bizzat yalan söylemenin bile insanı başka doğrularla baş başa bıraktığını sezdirir:

"Fakat güç oluyor bu işler
 Güç oluyor yalan söylemek" (Anday, 2004, s. 10).

Turgut Uyar, *Göğe Bakma Durağı* adlı kitabında yer alan "Arz-ı Hal" adlı şiirinin dizelerinde inanç noktasında insanların kabul etmediği bir yalanı dile getirir. Zaten şiir kitabının başlığı ile başlar şair yalan söylemeye!

"Sana bir şey soracağım, affet Allahım!...
 Beş vakit kızlar doluyor camilerine" (Uyar, 2014, s.11).

Uyar, aynı kitabındaki "Yalağuz" adlı şiirinde de

"Bektaş yüce dağ başında –yalağuz-du.
 (...)

Bulutların içinde kendi kendine yalağuz-du..." (Uyar, 2014, s.13) der.

Yine Turgut Uyar aynı kitapta yer alan "Hiçsizliğe" şiirinde "Tanrı" ile ilgili bilinen gerçeklerin dışına çıkar.

"Tanrı sen ne kadar güzelsin
 bir hiç olarak
 ormansın belki bilmiyorum
 belki ormanda bir ağaçsın şuncacık
 bir pazartesi günüsün
 insanları dupduru edemeyen
 bütün karayollarında ve demiryollarında

(...)

ne yapalım

bari bağışlayalım birbirimizi” (Uyar, 2014, s. 94).

Bir şeyi öğretme çabası taşımayan şiirin ne doğruyla ne de yalanla ilişkisi kesindir. Yani şiirin kendine özgü bir sistemi, işleyişi vardır. Yukarıdaki örneklerin hiçbiri gerçek değildir ancak hepsi bir gerçekliğe işaret etmektedirler. Şair, bütün örneklerde varlığa, olaylara, nesnelere farklı bir gözden bakmıştır. “Sanat, gökyüzünü ve cehennemi, tanrıları ve hayaletleri bile ancak yaşama gerçekliğinde içerilmiş olan renklerle resmeder.” (Özlem, 2011, s.43). Turgut Uyar’ın “Turnam, Bir Gün Bırakmayacağım...” şiirinde geçen “Sahilde zencefil yüklü gemiler uyuklar...” (Uyar, 2014, s.15) dizeleri ile Oktay Rıfat’ın “Perçemli Sokak” şiirindeki “Telgrafın tellerinde gemi leşleri” (Rıfat, 2019, s.18) dizelerindeki alışılmamış bağdaştırmalarla gerçekler çarpıtılmış ve dönüştürülmüştür. Turgut Uyar’ın “Geyikli Gece” şiirinde “Uzanıp kendi yanaklarımdan öpüyorum.” (Uyar, 2014, s.23) dizeleri de hiçbir zaman gerçekliği kabul edilemeyecek durumlardır. Cemal Süreya’nın “San” şiirinin “Kırmızı bir kuştur soluğum” (Korkmaz, 2014, s.307) şeklindeki ilk dizelerinde sanatsal gerçeklik dış dünyanın kodlarından farklı düzenlenmiştir. Süreya’nın bu dizelerinde “kırmızı” heyecanı ve canlılığı temsil eden bir renk olarak cinselliğe, yaşamsal enerjiye gönderme olarak okunabilir.

Türk şiirinin bazı şiir başlıklarında yer alan gerçekliğe aykırı dil yapıları da kültürel bir olaya göndermede bulunur. Sosyal ve kültürel gerçeklikler şiirde bir yalanın veya imgenin içinde gizli olabilir. Melih Cevdet Anday’ın “Rahatı Kaçan Ağaç”, Attila İlhan’ın “Ben Sana Mecburum” şiirlerindeki nesnel gerçekliğe aykırı durumların hepsi bir yalanın penceresinden daha farklı bir gerçekliği taşıyan metinlerdir. “Rahatı Kaçan Ağaç” şiirindeki içeriğin başlıktan itibaren hiçbir nesnel gerçekliği bulunmamaktadır:

“Tanıdığım bir ağaç var

Etlik bağlarına bakın

Saadetin adını duymamış

Tanrının işine bakın.

Geceyi gündüzü, biliyor

Dört mevsimi, rüzgârı, karı

Ay ışığına bayılıyor

Ama kötülemiyor karanlığı

Ona bir kitap vereceğim

Rahatını kaçırmak için

Bir öğreneğörsün aşkı

Ağacı o vakit seyredin” (Özkan-Durbaş, 1999, s.278).

Üç bölümden oluşan bu metinde ağaçla ilgili belirtilen gerçeklerin hepsi görünürde yalandır. Kitabın rahatını kaçırmak için ona aşkın öğretilmesinin gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. Metinde anlatılan şey yalan olsa da onun anlamı anlatılanla veya görülenle sınırlı değildir. “Rahatı Kaçan Ağaç”, hayatla ilgili hiçbir farkındalığı olmayan insanı temsil eder. Şair, bir varlıktan yararlanarak sade ve basit bir hayatı yaşayan insanların farkındalıkları

olmadığı için mutlu olduklarını, ancak farkındalıkları oluşunca rahatlarının kaçacağını vurgulamak istemektedir.

“Ben Sana Mecburum” şiirindeki aşağıdaki dizeler buna örnek verilebilir.

“Fatihte yoksul bir gramafon çalışıyor

Eski zamanlardan bir Cuma çalışıyor” (İlhan, 2016, s. 96).

Yukarıdaki dizelerde yer alan “yoksul gramafon” ve “eski zamanlardan bir Cuma çalışıyor” imgeleri sosyal ve kültürel olana gönderme yapan çağrışımlarla yüklüdür. A. Hamdi Tanpınar’ın “Bursa’da Zaman” (Tanpınar, 2016, s. 50) şiirinde geçen “taşlarda gülen rüya” imgesi de şairin şehirdeki mimarî yapılarda bir nostalji yaşadığını, dolayısıyla kültürel bir olaya göndermede bulunduğunu imler.

Modern Türk şiirinin en önemli özelliklerinden biri imgeye dayalı bir anlatımı tercih etmesidir. Özellikle İkinci Yeni şiirinin imgeye dayalı söyleyişi, dış dünyadaki gerçekliği kabul edilemeyecek düzeydedir. İkinci Yeni şiirinin alışılmamış bağdaştırmalardan oluşan şiir başlıkları, gerçekliği nesnellikten uzak bir şekilde dile getirmekte ve hep bir yalana göndermede bulunmaktadır. Turgut Uyar’ın “Göge Bakma Durağı”, Ece Ayhan’ın “Kınar Hanımın Denizleri”, Edip Cansever’in “Yerçekimli Karanfil”, Cemal Süreya’nın “Üvercinka” ve “Hür Hamamlar Denizi”, İlhan Berk’in “Galile Denizi” ve “Ayrılığın Yüreği”, Kemal Özer’in “Gül Yordamı” ve “Kavganın Yüreği” gibi imgesel bakımdan zengin olan şiir başlıkları farklı bir gerçekliğe ulaşmanın anahtarıdır. Bu örneklerin hiçbir somut gerçekliği yoktur. Ancak hepsi de bir gerçeğe ve gerçekliğe işaret etmektedirler.

Sonuç

Edebiyatın sorunlarından olan şiir-gerçek ilişkisi, “şair sözü yalandır” şeklinde bir düşünce etrafında günümüze kadar tartışılmıştır. Türk şiirinde öteden beri tartışılan bu düşünce birçok şairin dizelerine yansımıştır. Bu şairlerden bazıları, kendi kendisini yalanlayan biri olarak şairi bir aldatıcı olarak görmüşlerdir.

Bir şiir, her zaman dizelerinde söylediğinden başka bir şey ve daha çok şey söyler. Şairin dizelerindeki yalanın arkasında her zaman bir gerçek veya gerçeklik gizlidir. Sanat gerçeğin ve gerçekliğin bir yorumu olduğundan, gerçek veya gerçeklik şiirde değiştirilmiş ve dönüştürülmüştür. Şiir sanatında şair, bu değiştirme ve dönüştürmeyi dille gerçekleştirir.

Sanat bir kurgu olduğuna göre şiirdeki yalan kurgunun bir parçasıdır. Metinde bir kişilik zafiyeti olarak görülemeyecek olan yalan, şiirin kara kutusudur. Şairin bir oyuna dönüştürdüğü yalanın, metinde gerçeği açığa çıkarma veya gerçeği gizleme görevi vardır. Yalanın işlevi ise, gerçeğe arasındaki diyalektik ilişkide kavranabilir.

Şiirdeki güzelliğin kaynağı olan yalan, bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Şiirsel yalan bir anlam zenginliği, süsleme aracı, gerçeği gizleyen bir örtüdür. Nesnel bir gerçekliği olmayan yalan, şiirin amacı değil, metni bir oyuna dönüştüren ve gerçeğin/gerçekliğin kavranmasını sağlayan bir araçtır. Şiirde yalan, gerçeğin bir başka forma girmiş şekli olarak kafamızda soruları oluşturan işaret, bu sorularla bizi gerçeğe götüren ipucudur. Ancak dizelerdeki yalanı sözcüklerin ilk anlamıyla değerlendirmeye kalkmak okuru bir sonuca götürmez. Metinde “kar örtüsü” görevi gören yalanın, ancak üzerindeki bu örtü kaldırılarak gerçek anlamına ulaşılabilir.

Şairin, düşüncenin ve hayal gücünün yardımıyla oluşturduğu söz kalıpları olan imge de bir yalandır. Şiirde imge, kar örtüsüne bürünmüş bir giz olarak gerçeğin / gerçekliğin saklı olduğu bir söz ötesi bileşen ve bir anlatım ögesidir. Dış dünyayı estetize etmenin bir parçası olan imge, nesnel gerçekliği olmadığı için bir yalan sayılabilir. Şairin dildeki tasarrufuyla ortaya çıkan imge, yalanın metindeki işlevi gibi gerçeğe yeni bir bakış açısı kazandırır. Dil özgür bir dünya olduğundan imge de bu dünyada özgürlüğe kanat açar. Yani imge, metindeki yalan gibi gösterdiğinden fazlasını anlatır.

Bir sanat eseri, insana bir şeyi görmesi / anlayabilmesi için bir içerik sunar. Bu içerik şiir sanatında, yalan ve imge ile sunulur. Şiirin / şairin en büyük zaafı olarak görülen yalan, aslında şiirin en büyük gücüdür. Bu bağlamda şiirdeki yalanı bir gerçeğin zıddı olarak görmemek gerekir. Metinde başvurulan söz oyununun bir parçası durumundaki yalan ve imge, hem gerçeği / gerçekliği gizleyen bir örtü, hem de gerçeğe ulaşmak için güçlü bir araç ve bir işarettir. Şiir yalan söyledikçe (!) veya yalanı taşıdıkça içerisinde hep bir gerçek saklı olacaktır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Dil-kültür bağlantısı*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Akay, H. (2006). *Şiir alâmetleri*. İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Akay, H. (1998). *Servet-i Fünûn estetiği*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Akay, H. (2009). *Şiiri yeniden okumak*. İstanbul: Akademi Kitaplar Yayınevi.
- Aksan, D. (2013). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aktaş, Ş. (2009). Edebi metin ve özellikleri. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, 39. ss.187-200.
- Altunkaya, H. (2014). *Klâsik mantık açısından hakikat ve şiir*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Anday, M. C. (2004). *Seçme şiirler*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Arak, H. (2012). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi/komparatistin el kitabı*. Ankara: Hacettepe Yayıncılık.
- Asaf, Ö. (2015). *Lavinia*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Asaf, Ö. (2015). *Yalnızlık Paylaşılmaz*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Aslan, B. (2012). *Günebakan*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, H. (2014, Mayıs-Haziran). Yalan ve riya (İkiyüzlülük). *Psikeart*, 33, ss.6-9.
- Atasoy, H. T. (2013). *İnsan neden sanat yapar?* İstanbul: 7 Renk Basım ve Yayıncılık.
- Aytaç, G. (1997). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bachelard, G. (1995). *Ateşin psikanalizi*. (A. Yiğit, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bataille, G. (2004). *Edebiyat ve kötülük*. (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bolat, S. (2019). Şiir üzerine notlar. *Varlık*, 1337, ss.43-45.
- Bülbül, M. (2005). *İmgesel iletişim*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cündioğlu, D. (2016). *Sanat ve felsefe*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çetin, N. (2001, Mayıs-Haziran-Temmuz). Türk şiirinde anlam sorunu. *Hece dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı*, 53-54-55, s. 275-290.

- Eagleton, T. (2011). *Şiir nasıl okunur*. (K. Genç, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Eagleton, T. (2016). *Edebiyat nasıl okunur*. (E. Ersavcı, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğrilmez, A. (2014, Mayıs-Haziran). *İnsan büyük yalancı*. *Psikeart*, 33, ss.18-19.
- Ergiydiren, S. (2007). *Eleştiride fenomenolojik yaklaşımlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ergülen, H. (2014, Mayıs-Haziran). Yeni paradoks diyalektika'dan yalan atölyesi. *Psikeart*, 33, ss.110-117.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1982). *Geçmişin yaşama gücü*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Gemuhluoğlu, Z. (2011). *Sanat ve felsefe ilişkisinde güzelin güncelliği*. *Bilim Ve Sanat Vakfı Söyleşileri, Notlar* 28, ss.5-24.
- Göncüoğlu, M.Ö. (2014, Mayıs-Haziran). Mantık hatası, dünya gerçek insan yalan! ya Nietzsche? *Psikeart*, 33, ss.66-69.
- Günaydın, H. (2014, Mayıs-Haziran). Her şeyin bir adı var. *Psikeart*, 33, ss.124-125.
- Güvenç, B. (2011). *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Haşım, A. (1991). *Bütün eserleri/bize göre İkdam'daki diğer yazıları*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Haşım, A. (2015). *Piyale*, İstanbul: YKR Yayınları.
- İlhan, A. (2016). *Ben sana mecburum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnam, A. (2014, Mayıs-Haziran). Yalan karşısında Nietzsche'nin gönlü. *Psikeart*, 33, ss.70-75.
- İnce, Ö.(2011). *Şiir ve gerçeklik*. Ankara: İmge Yayınevi.
- İnci, H. (2014). *Orpheus'un şarkısı / Tanpınar'ın romanlarında aşk ve kadın*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Kagan, S. M. (2008). *Estetik ve sanat notları*. (A. Çalışlar, Çev.) İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Kaplan, M. (1998). *Edebiyatımızın içinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakoç, S. (1997). *Şiirler VI/ Leyla ile Mecnun*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kavafis, K. (1993). *Sanat her zaman yalan söylemez mi?/ Poetika ve etika üzerine notlar*. (S. Rıfat, Çev.) İstanbul: YKR Yayınları.
- Kaya, N. (2015). *Yazma cesareti*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kemaloğlu, M. (2014, Mayıs-Haziran). Mitomaninin süblimasyonu. *Psikeart*, 33, ss.14-17.
- Koç, T. (2001, Mayıs-Haziran-Temmuz). Şiir dili. *Hece dergisi, Türk şiiri özel sayısı*. 53-54-55, ss.255-271.
- Korkmaz, Ferhat (2014). *Pazar postası şiirleri*. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Köksal, S. (2003). *Okumanın halleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Külebi, C. (1952). Çoban. *Varlık*, 386, s.7.
- Nayır, Y.N. - Bolat, S. (2003). *Şiir sanatı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Necatigil, B. (2004). *Sevgilerde*. İstanbul: Can Yayınları.
- Okay, O. & Ayan, H. (1992). *Hüsn-ü Aşk/Şeyh Galip, Türk klasikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Öncü, Ş. (2014, Mayıs-Haziran). Denize düşen yılana dünyaya düşen yalana. *Psikeart*, 33, ss.64-65.
- Önertoy, O. (1980). *Edebiyatımızda eleştiri*. Ankara: Ankara Üniv. Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 291.
- Özcan, T. (2003). Şiir sanatında imajın yeri-önemi ve bunun Cemal Süreya'nın şiir dünyasına uygulaması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1, ss.115-136.
- Özel, İ. (2013). *Şiir okuma kılavuzu*. İstanbul: TİYO Yayıncılık.
- Özel, İ. (2002). *Erbain*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Özgül, M. K. (2001, Mayıs-Haziran-Temmuz). Şiir, şair ve sair.... *Hece dergisi, Türk şiiri özel sayısı*, 53-54-55, s.238-254.
- Özgül, M. K. (2015). Dağı tuttu bir yılan. (E. G. Naskali, Haz.). *Yalan kitabı*. ss. 275-287. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Özkan, A. & Durbaş, R. (1999). *Cumhuriyet'ten günümüze Türk şiiri antolojisi-2*. İstanbul: Boyut Dosya Yayınları.
- Özlem, D. (2011). *Hermeneutik ve şiir*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Rıfat, O. (2019). *Perçemli sokak*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Samsakçı, M. (2015, Temmuz - Aralık). Sanat ve edebiyatta "yalan"ın yeri ve değeri üzerine. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 4, ss. 91-109.
- Sartre, J. P. (1982). *Edebiyat nedir?*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Sayın, Ş. (1999). *Metinlerle söyleşi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sontag, S.(2008). *Örnek bir çilekeş: sanatçı*. (M. G. Sökmen, Der.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Soycan, C. (2006). *Şiirin zamanı-zamanın şiiri*. İstanbul: Şiirden Yayınları.
- Şakar, C. (2011). *Edebiyatın sırça kulesi*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Şakar, C. (2014). *Edebiyat ne söyler?*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tanpınar, A. H. (2012). *Bütün şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarancı, C. S. (2014). *Otuz beş yaş*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tarancı, C. S. (2016). *Ziya'ya mektuplar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Todorov, T. (2005). *Yazın kuramı*. (M. Rıfat-S. Rıfat, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.
- Tosun, N. (2014). *Modern öykü kuramı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tunalı, İ. (2011). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tural, S. K. (1993). *Edebiyat bilimine katkılar*. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- Uluğ, S. (2006). *İmgebilim/öteki'nin bilimine giriş*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Usal, Z. (2014). *Metruk ev*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, T. (2014). *Göğe bakma durağı*. İstanbul: YKR Yayınları.
- Üster, C. (2010). *Sözün özü*. İstanbul: Can Yayınları.
- Warren, A. & Wellek, R. (1983). *Edebiyat biliminin temelleri*. (A. E. Uysal, Çev.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yavuz, H. (2010). *Okuma biçimleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Zimmermann, H. D. (2001). *Yazınsal iletişim*. (F. Tepebaşılı, ev.) Konya: izgi Kitabevi.

SOCIOLOGY

Bir Alt Kültür Grubu Olarak Denizli Graffiti Gençliği

Denizli Graffiti Youth as a Sub-Cultural Group

Radiye Canan BAĞIŞ*

Öz

Graffiti, küreselleşmeyle birlikte 1980’li yıllardan itibaren tüm dünyaya yayılan bir olgudur. Günümüzde grafitinin küresel bir alt kültür olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışma graffiti gençliğinin alt kültürel özelliklerini, gençlerin graffitiyi kendi pencerelerinden nasıl gördüklerini ve yaşamlarıyla nasıl ilişkilendirdiklerini Denizli kent örneğinden hareketle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamına yaşları 15 ila 30 arasında değişen 14 grafitici genç dahil edilmiş olup, bu gençlerle bire bir derinlemesine görüşmeler yapılarak araştırma verileri toplanmıştır. Araştırmanın veri analizi, nitel verilerin analizinde kullanılan yöntemlerden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırma, Denizli graffiti gençliğinin bir alt kültür grubu özelliği taşıdığını, grafitinin gençlerin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu, gençlerin graffitiyi bir yaşam tarzı haline getirdiğini ve graffitiyi sanat olarak algıladıklarını, gençlerin graffiti sayesinde kültürel, sosyal ve ekonomik sermaye kazanabildiklerini ortaya çıkarmıştır. Grafitinin izinsiz olarak yapılmasının önüne geçebilmek için bir takım öneriler sunulmuştur. Türkiye’de gençlik alt kültürleri ve özelde graffiti alt kültürüne dair yapılmış çalışmalar sınırlı sayıda olup; Denizli kentinde ise bu konuda yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile ilgili alanyazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alt kültür, Graffiti, Graffiti Gençliği, Hip hop kültürü, Denizli

Abstract

Graffiti is a phenomenon that has spread all around the world since 1980s with globalization. Today, graffiti is considered to be a global subculture. The aim of this study was to reveal the sub-cultural characteristics of the youth of graffiti, how they see graffiti from their point of view and how they relate them to their lives. Fourteen young people aged between 15 and 30 performing graffiti were included in the study and one-to-one in-depth interviews were conducted with these young people and research data were collected. Data analysis of the research was performed by using descriptive analysis method, which is one of the methods used in the analysis of qualitative data. The study revealed that Denizli graffiti youth was a subculture group, that graffiti has an important place in young people’s lives, that young people make graffiti a lifestyle and perceive graffiti as and art and that they can gain cultural, social and economic capital by graffiti. In order to prevent unauthorized graffiti, some suggestions were presented. In Turkey, the studies conducted on the sub-culture, especially youth subcultures and graffiti, are limited and there is no research conducted on this subject in Denizli. It is considered that this study will contribute to the literature.

Keywords: Subculture, Graffiti, Graffiti Youth, Hip hop culture, Denizli

Giriş

Graffiti, kişinin, belirlediği “bir takma ismi, kişisel bir tasarım ürünü olan bir şekil olarak bir tag’i, sembolü ya da logoyu duvarlara sprey boyalarla ve kalın uçlu gazlı kalemlerle şehirde belirlediği alanlara belirli bir stil ve renk kombinasyonu ile yazması” (Çoban, 2013, 77) anlamına gelmektedir. Graffiti, kamusal alanlara genellikle izinsiz olarak yapılır. Dolayısıyla graffitiyi yapanlar ile erk sahipleri arasında bir mücadele söz konusu olur. Grafitici gençler gündelik yaşamın akışı içinde, erk sahiplerinin ‘strateji’lerine karşı geliştirdikleri ‘taktik’ler ile kamusal alana müdahil olurlar. Grafiticiler kamusal alana yaptıkları grafitilerle kent mekânlarını yeniden üretirler. Bu üretim biçiminde graffiti yazarları kentte yaşayan çok sayıda insana ulaşmak ve onların hafızasında yer edinmek isterler. Graffiti gençliği, yetişkinler ve diğer gençlerin yaşam tarzlarından farklılık gösteren kendilerine özgü bir yaşam tarzını kendi anlam dünyalarında inşa ederler. Bu farklılıklar geliştirilen norm ve değerler, konuşulan dil, giyim ve saç şekilleri, dinlenen müzik türü, boş zaman etkinlikleri ve buluşma mekanları gibi “alt kültürel işaretler” (Hebdige,1988) üzerinde kendini gösterir.

Bu çalışmada öncelikle graffiti ve alt kültür olgusuna değinilerek araştırmanın kavramsal çerçevesi çizilecek, ardından araştırmanın metodolojisine yer verilecektir. Sonrasında araştırma bulguları; graffiti gençliğinin sosyo-demografik özellikleri, gençleri graffitiye yönelten etkenler,

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, SBE, Sosyoloji Bölümü, rcananb@gmail.com.

kentte grafitinin yapılış biçimi, gençlerin grafiti algıları, grafiti gençliğinin alt kültürel özellikleri, grafiti gençliğinin beklenti ve sorunları temaları altında irdelenecektir. Nihai olarak araştırma bulgularının değerlendirilmesi yapılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Grafiti Olgusu

Grafiti eski çağlardan günümüze süregelen bir olgudur. “Eski Roma, Yunan ve Mısır medeniyetlerinde anıtların duvarlarına yazılan veya çizilen ve genellikle hiciv, karikatür niteliği taşıyan yazı ya da resimlere” (Jöntürk, 2003, s.23) grafiti denilmekteydi. Reisner ve Wechsler (1992, s.7), grafitiyi “kayalara, normal duvarlara, tuvalet duvar ve kapılarına, kaldırımlara ve benzeri yerlere ya alçıdan, ya da kilden yapılmış kapkaçak üzerine çizilmiş resim, desen ya da kelimeler” olarak ifade etmekte; tekil halinin graffito ve İtalyanca graffo (çizgi) kelimesinin küçültmesi olduğunu, Latince graphium, Yunanca graphein (yazmak) sözcüklerine dayandığını belirtmektedirler.

Grafitinin temel kavramlarından biri ‘tag’ ve ‘tagging’dir. Lachmann’ın (1988, s.236) ifade ettiği gibi ‘tag’, “her bir grafiti yazarına ait stilize imza veya logodur”. Grafiti yazarı, bir takma isim belirleyerek kendi tag’ini oluşturur. Bowen’e göre (1999), ‘tagging’ bir kişinin kendi bölgesini işaretlemesinin en yaygın yollarından biri olarak grafitinin kökenini oluşturur. Günümüzde grafiti, kişinin belirlediği takma ismini/tag’ini (kimi zaman bir karakter veya resim ekleyerek), kamusal alanlardaki duvarlara, dükkan kepenklerine, trafoları, çöp kutularına, genellikle renkli sprej boyalar kullanarak, belirli stil ve kompozisyonda yazması olarak tanımlanabilir. Kalın uçlu keçeli kalemler (marker) ile trafik levhalarına, direklere ya da toplu taşıma araçlarının içlerine ‘tag’lerin yazılmasının da grafiti olduğu söylenilebilir. Grafiti, kişinin harf ve renklerin birlikteliğini kullanarak kentsel mekânda “ben buraday(d)ım/ben de varım” demesinin bir ifadesidir. “Grafiti yazımının belirgin bir estetiği vardır: grafiti, imza atma, harfler, stiller ve sprej boya uygulamaları ile farklı bölgelere ulaşma ile ilgilidir” (Lewisohn, 2008, s.23).

Grafitinin tarihsel gelişimi

Grafiti olgusunun, mağara duvarlarına çizilen resimlerden metrolara/tren vagonlarına yapılan grafitilere kadar uzanan bir serüveni olduğu görülmektedir. Maffesoli’nin (1996, s.137) de ifade ettiği gibi, “kentlerde rastladığımız grafitiler, tarih öncesi dönemlerde mağara duvarlarına yapılan resimlerle özdeşleştirilebilir. Her iki durumda da, bir grup kendini deklare etmekte, kendisine ait olan bölgenin sınırlarını çizmekte ve böylece varlığını ispatlamaktadır”.

Modern anlamda grafitinin ise, 1960’lı yılların başında, Amerika’nın Philedelphia şehrinde yaşayan CORNBREAD ve COOL EARL takma isimli yazarların şehrin her yerine isimlerini yazmalarıyla başladığı söylenebilir (Ehrlich ve Ehrlich, 2007). Bu iki grafiti yazarının, şehirde sokak duvarlarına kendi ‘tag’lerini yazmaları insanlarda ilgi uyandırmıştır. New York şehrinde ise grafitinin sokak duvarları dışında ‘underground’da (metrolarda) görülmesi ve popülerleşmesi söz konusu olmuştur. Demitrius isimli Yunan asıllı postacı bir genç, işi gereği metroları sık kullanmış, metroların içine-dışına ve geçtiği her yere TAKİ 183 ‘tag’ini atmıştır. TAKİ bu gencin takma adı, 183 ise yaşadığı caddenin numarasıdır. TAKİ 183 ‘tag’i her yerde görülmeye başlanmış ve kamuoyunda büyük merak uyandırmıştır. 1971 yılında New York Times’da TAKİ 183’ün kim olduğuna dair bir makale yayınlanmıştır. Bu haberin ardından pek çok genç, TAKİ 183 gibi ünlü olmak istemiş ve duvarlara, metrolara, trenlere kendi ‘tag’lerini atmaya başlamışlardır (İnal, 2011; Jöntürk, 2003). Bu ünlü olma isteği gençler arasında rekabeti doğurmuş ve farklı stillerde grafitiler yapılmaya başlanmıştır. İki renkli, kalın büyük harflerin sadece içinin boyanmasıyla oluşan, basit olması nedeniyle hızlıca ve çokça yapılabilen ‘throw

up' stiline yan sıra okunması zor olan, harflerin iç içe girdiği ve oldukça karmaşık olduğu 'wild style' adı verilen tarzda grafitiler de ortaya çıkmıştır (Üzüm Tan, 2010).

1970'lerin ortasında hip hop kültürünün dj'lik, rap music ve break-dance'dan oluşan ayaklarına grafiti de eklenmiştir. 1980'lerden sonra özellikle hip hop kültürünün yaygınlaşmasıyla grafiti, New York'dan tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Grafiti, "günümüzde küresel bir alt kültüre dönüşmüştür" (Avramidis ve Drakopoulou, 2015, s.133). Hip hop'la tanışan gençler, rap müzik kliplerinde arka fonda yapılan grafitileri, katıldıkları break-dance partilerinde grafiti yapanların gösterilerini izledikçe veya rap müzik albümlerinin kapakları için yapılan grafitileri gördükçe, gençlerin grafitiye olan ilgileri de artmıştır. Nitekim Türkiye'nin grafitiyle tanışması bu yıllara denk gelmiştir.

Türkiye'de grafiti tarihinin, TURBO tag'ine sahip Tunç Dindaş'ın grafiti ve hip hop kültürü üzerine vermiş olduğu röportajdan hareketle, TURBO'nun 1985 yılında İstanbul sokaklarında grafiti yapmasıyla başladığı söylenebilir. TURBO'nun grafitiyle tanışması, hip hop kültüründe önemli bir yeri olan break-dance albümlerindeki grafitileri görmesi ile olmuştur. TURBO bu albümlerdeki grafitileri kağıda çizerek grafitiye adım atmıştır. 1985 yılında Türkiye'de henüz grafiti sprey boya olmadığı için buzdolabı boyası olarak kullanılan beyaz sprey boyayı eline alan TURBO, İstanbul'daki duvarlara kendi 'tag'ini atarak grafiti çalışmalarına başlamıştır. Türkiye'de gençlerin grafitiye olan ilgileri ise, 1995 yılında, Cartel rap müzik grubunun ortaya çıkmasıyla artmıştır. Bu ilginin daha da artmasında, 1997 yılında, TURBO'nun *Blue Jean* dergisindeki hip hop kültürüyle ilgili köşesinin de etkili olduğu söylenebilir. 2002 yılından itibaren grafiti de hareketli yıllar yaşanmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir dışında Denizli, Samsun gibi şehirlerde de grafitiler yapılmaya başlamıştır (<https://www.uplifers.com/turkiyenin-ilk-graffiti-efsanesi-turbo-ile-graffiti-sanati-ve-hiphop-kulturu-uzerine/>). TURBO'nun öncülük ettiği ilk grafiti grubu (crew) olan S2K (Shot to Kill) dışında da birden fazla grafiti yazarının (writer) bir araya gelerek kurduğu yeni 'crew'ler ortaya çıkmıştır. Öyle ki, 'writer' olarak tek başına grafiti yapan ya da birden fazla writer'ın bir araya geldiği 'crew' olarak grafiti yapan bu gençler, grafiti alt kültürünün birer aktörü haline gelmişlerdir.

Alt Kültür Olgusu

Kültür olgusu, tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Sosyal bilimcilerin üzerinde anlaşılabilir birleştiği bir kültür tanımı bulunmamaktadır. Oldukça eski bir tanım olmasına rağmen, bütüncül tanımlar içinde öne çıkan bir kültür tanımı Tylor (1871) tarafından yapılmıştır: "Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" (akt. Güvenç, 1994). Kültür bir toplumun yaşam tarzını yansıtmaktadır. Bir toplumu meydana getiren bireylerin tümünün, o toplumun kültürünü tam olarak benimsediği söylenemez. Mercer'ın (1958) ifade ettiği gibi, "bir toplum, her birinin kendine has düşünüş ve eylem tarzı olan birçok alt grubu kapsar. Kültürlerin içinde yer alan bu kültürler, alt kültür olarak adlandırılır" (akt. Jenks, 2007, ss. 22-23).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, alt kültür kavramına ilişkin sosyolojik tartışmaların başladığı dönemdir. Alt kültür kavramının sosyoloji literatüründe ilk kez kullanımı 1947 yılında Lee ve Gordon tarafından gerçekleştirilmiştir. İki sosyolog alt kültür kavramını ulusal kültürün bir alt uygulaması şeklinde kullanmışlardır (Brake, 1980; Livesey, 2007 akt. Yaman, 2013). Gordon (1947), alt kültürü şu şekilde tanımlamıştır:

Ulusal kültür içerisinde; sınıf, etnik köken, bölge ve kırsal bölge veya kent sakinliği, dini inanç gibi öğelere ayrılabilen toplumsal koşulların birleşiminden oluşan, ama bir araya geldiklerinde o kültürdeki birey üzerinde bütüncül bir etkisi olan işlevsel bir bütün oluşturan bir alt bölüm (akt. Jenks, 2007, s. 22).

Bu dönemde Chicago Okulu tarafından alt kültürle ilgili çalışmalar yürütülmüştür. Chicago Okulu alt kültür kavramını kent sosyolojisi kapsamında ele almıştır. Kent sosyolojisi çalışmalarını yürüten okulun ele aldığı farklı etnisitelerin kitle göçü, çatışma, şiddet, organize suç, yer altı hayatı, fakirlik ve yoksullukla ilgili sorunlar şehrin karmaşık yapısına katkıda bulunmuştur. Alt kültür kavramı, sonunda, bu sosyolojinin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir (Jenks, 2007, s. 77). Chicago Okulu tarafından alt kültür sapmayı anlamayı sağlayan bir kavram olmuştur. Chicago Okulu teorisyenleri sapmayı normsuzluk ya da anormallik olarak değil, alternatif normların oluşturulabileceği bir alan olarak değerlendirmişlerdir (Akcan, 2011). Bu teorisyenler, sapkın alt kültürlerin sapkın davranışları nasıl normalleştirdiklerini açıklamak üzere modeller ortaya koymuşlardır (Bennett ve Kahn-Harris, 2004 akt. Akcan, 2011).

Alt kültür kavramının esaslı çerçevesi 1970’li ve 80’li yıllarda Birmingham Çağdaş Kültürel İncelemeler Merkezinin araştırmaları sayesinde belirlenmiş; gençlik, tarz ve müzik arasındaki ilişki bu merkezin alt kültür teorisi çerçevesine dayandırılarak açıklanmıştır (Yaman, 2013, s. 57). Birminghamdakiler için belirleyici unsur çoğunlukla beyaz erkek işçi sınıfı gençliği olmuştur. Merkez teorisyenleri Gramsci’den hareketle savaş sonrası İngiltere’inde görülen Tedler, Modlar, Dazlaklar gibi gençlik alt kültürlerini incelemişlerdir. Bu incelemelere göre gençlik alt kültürleri aktiviteleri, yaşam ve giyim tarzları yoluyla işçi sınıfı problemlerine kolektif olarak kültürel tepkiler vermişlerdir (Clarke, 1993; Hall ve Jefferson, 1995; Hebdige, 2004 akt. Akcan, 2011). 1990’lardan sonra postmodern teorisyenler alt kültür kavramının hâkim kültüre karşı sınıfsal karşıtlığı temsil etmediğine, bireysel yaşam tarzları ve tüketim tercihleri çerçevesinde örgütlendiğine, gençliğin kültürle ilişkisinin kısa süreli olduğuna ve böylece gençlerin tarzlar arasında hızlı geçişler yaptığını vurgu yapmışlardır (Akcan, 2011; Yaman: 2013).

Gençlerin benimsedikleri kültür, hâkim kültüre bağlı olmasına rağmen, kendine özgü düşünüş biçimleri, norm ve değerleri, tutum ve davranışları ile hâkim kültürden farklılaşmaktadır. Burcu’ya (1997, s.70) göre, “gençlik kültürü, gençlerin yetişkin rollerinden farklı rollere sahip olduğu, farklı tarzlara ve alt kültürlerle bölündüğü bir kültür olarak tanımlanabilir”. Alt kültür grupları altında bir araya gelen gençler mensubu oldukları alt kültürün kimliğini taşırlar.

Kişi kendi alt kültür kimliğini boş zaman sahasında kazanır. İmaj, kıyafet, saç stili, davranış biçimleri ve argoyu kullanmakla belli müzik stillerini takip etmek veya (motosikletten uyutuculara) belli nesnelere sahip olmak yoluyla genç insanlar etkileşim halinde kendi hayat tarzlarını ve alt kültürlerini yaratırlar. Bu alt kültür sembolik bir direnişi temsil eder; boş zaman alanında ve kendi ritüellerinin ve seçici tüketim alışkanlıklarının sınırları içinde kalır (Perasović, 2014, s.93).

Gençlik alt kültürü olarak bir tanımlamanın oluşabilmesi için üç özelliğin (Abercrombie, Hill ve Turner, 2006; Eisenstadt, 2007 akt. Yaman, 2013) belirgin bir şekilde ilgili grupta bulunması gerekmektedir. Yaman’ın (2013, s.61) ifade ettiği gibi, ilk olarak gençlik alt kültürü bir boş zaman kültürüdür. İkinci olarak akran ilişkilerinin, sosyalleşme ve topluma katılım süreçlerinde asıl belirleyici unsur olarak belirmesi gerekmektedir. Son olarak kullandıkları dilden, giyim kuşam alışkanlıklarına, dinledikleri müzikten bedeninin görünür kılınma şekillerine kadar pek çok bileşenin özenli bir biçimde kurgulanıyor olmasıdır.

Grafiti alt kültürü, boş zamanlarında grafiti yapmak isteyen, dil, müzik tarzı, giyim-kuşam gibi alt kültürel işaretlerle hâkim kültürden kısmen farklılaşan, yetişkinlerden ve diğer gençlerden farklı tutum ve davranışları olan çoğunlukla gençler tarafından benimsenen yaşam tarzı olarak tanımlanabilir.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın konusu, bir alt kültür grubu özelliği gösteren grafiti gençliğinin Denizli kent örneğinden hareketle sosyolojik bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu çalışmada, grafiti kültürünü benimseyen gençlerin geliştirdikleri norm ve değerler, giyim tarzı ve saç şekilleri, kullandıkları dil, dinledikleri müzik türü ve boş zamanlarını değerlendirme biçimleri gibi unsurlar göz önünde bulundurularak, grafiti gençliğinin alt kültürel özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, grafiti gençliğinin sosyo-demografik durumları, gençleri grafitiye yönelten etkenler, kentte grafitinin yapılaşma biçimi, grafitinin gençler için anlamı ve gençlerin grafiti yaparken gündelik yaşamda geliştirdikleri taktikleri ortaya konulacaktır.

Bu araştırma nitel bir çalışmadır. Araştırmanın verileri derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Denizli’de grafiti yapan gençlerin sayısının, görüşme yapılan gençlerden edinilen bilgiye göre, on yedi-on sekiz kişi kadar olduğu saptanmıştır. Grafiti yapmak genelde illegal bir eylem olduğu için grafiti yapan gençlere ulaşmakta zorluk yaşanmıştır. Buna rağmen özel çaba gösterilerek büyük bir kısmına erişim sağlanabilmiştir. Bunun sonucunda grafiti yapan on dört gençle bire bir görüşülmüştür. Öncelikle bir tane grafitici gençle iletişime geçilmiştir. Bu genç, araştırmacının çocuk emeği ve çıraklık eğitimi ile ilgili olan doktora tez çalışması sırasında görüşme yaptığı grafitiyle ilgilenen çıraklardan biriyle telefonla irtibat sağlanarak ulaşılmış ve ulaşılan bu gençle birebir yüz yüze görüşülmüştür. Ardından kartopu tekniği ile diğer gençlere ulaşılmıştır. Görüşmeler grafitici gençlerin uğrak mekânlarından olan parklarda ve onların uygun gördükleri çay bahçelerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılırken grafiti yazarlarının gerçek isimlerinin kullanılmamasına ve etrafta konuşmaları duyabilecek insanların olmamasına dikkat edilmiştir. Araştırmacı ile grafitici gençler arasında güven ortamı sağlanmış, gençler soruları içtenlikle yanıtlamışlardır. Görüşmeler, grafitici gençlerin izni ile ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra her bir görüşme yazıya dökülmüştür. Kişisel bilgilerin gizliliği esası gereği grafitici gençlerin kimlikleri gizli tutulmuş, onun yerine her bir grafiticinin kendi mahlası kullanılmıştır. Araştırma, 2018 Temmuz-2019 Ocak ayları arasında gerçekleştirilmiştir.

Nitel verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel analizde,

Veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.239).

Araştırmada grafitici gençlerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, belirlenen temalar altında düzenlenip, tanımlanmıştır. Metin içinde grafitici gençlerden doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilerek, betimlemeler zenginleştirilmiştir. Ayrıca araştırmacı, betimlemelerden yola çıkarak bazı çıkarımlarda bulunmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Grafiti piyasasında aktif ve grafitinin yoğun olarak hangi kentlerde yapıldığının bilgisine sahip olan görüştüğümüz grafitici gençlerden edinilen bilgiye göre, Denizli kenti grafitinin aktif olarak yapıldığı sayılı kentlerden biridir. Denizli’de grafitiyle uğraşan gençlerin sayısı sınırlı olsa da, Denizli grafiti gençliğinin azımsanmayacak bir sayıya sahip olduğu söylenebilir. Denizli’nin sokakları grafitilerin sergilendiği mekânlar olup, kentin duvarlarında, trafolarda,

direklerde, levhalarda, çöp kutularında, dükkan kepenklerinde onlarca grafiti görmek mümkündür. Bu grafitiler marker ile atılmış tag'ler olabilirken, kentin sokaklarında basit-düz harflerden yapılmış, kolayca okunan 'simple' tarz grafitilerin yanı sıra renkli sprey boyalar kullanılarak, kısa sürede, hızlıca ama emekle yapılmış 'throw up' tarzında olan ya da duvara bakıldığında okunması güç olan grafitilerle karşılaşılabilir. Denizli'de gençlerin sıklıkla gittiği mekânlardan biri olan 'Meserret Sokak'ın duvarları grafitinin izni olarak yapıldığı yerdir. Meserret Sokak'a grafiti sokağı diyenlerde olmaktadır. Meserret Sokak'ın çehresinin değişip, bir grafiti sokağı haline gelmesinin öyküsünü Denizli'deki ilk grafiticilerin anlatılarında görmek mümkündür:

Meserret Sokak en üstte Lise caddesinin arkasındaki sokaktan yani Değirmen cafenin önündeki duvardan başlıyor, birazcık aşağı duvara inildiğinde bir müstakil evin bahçe duvarı var. Ordan başladık biz ilk, oraya yaptığımızda gayet sevildi. Sonra bir cafenin duvarını boyadık. Diğer cafe sahibine gidip, işte üst taraftaki cafenin duvarını boyadık, çok güzel oldu, cafeye renk geldi, sizinde duvarınızı boyayabilir miyiz diye izin istediğimizde izin verdi. Hatta iş yerleri sprey boyaların paralarını karşılamaya başladılar. Bir kişinin izni tamamen o sokağın, yaklaşık 300 metre kadar ara sokağın tamamen renklenmesine sebep oldu. İnsanların ön cadde yerine arka sokaktan geçmelerine de sebep oldu. Oralar boyandıkça bu sefer o cafeler, işletmeler daha çok fayda görüyor, o sokaktan daha çok insanlar yürümeyi tercih ediyor, çünkü biraz daha görsellik onlara daha tatlı geliyor. Artık büyük binalara bakmaktansa duvarlardaki resimlere bakmayı tercih ediyorlar (DİSC, 30).

Meserret Sokak biz grafiti yapmaya başlamadan az bir yıl önce insanların giremeyeceği bir yerken yani insanların girmeye tereddüt edeceği o yoldan geçmeyim de ana caddeden gideyim dediği bir yerken, başından sonuna kadar biz izni bir şekilde grafiti yapmaya başladığımızda orası renklendi, cafeler çoğaldı, daha çok gençlerin ve öğrencilerin geçtiği yer oldu. Biz yapmaya başladığımızda grafitinin bir sanat olduğunu ya da güzel bir şey olduğunu farkına vardılar. İnsanlar beğendikleri için önlerine geçip fotoğraf çekilmeye başladılar. Hatta oradan sırf fotoğraf çekilmek için geçmeye başladılar (SADE, 29).

Denizli'nin Meserret Sokak duvarları, grafiticilerin farklı tarz ve kompozisyonda yapmış oldukları grafitilere ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Meserret sokakta rengârenk yapılmış grafitilerle karşılaşmak mümkündür. Öyle ki, günümüzde hâlâ Meserret'te grafiti yapılmasına çoğu işyeri karışmıyor, halkta şikâyetçi olmuyor.

Grafitinin Denizli kentindeki görünümünü sunduktan sonra araştırma verilerinin analizine geçmek yerinde olacaktır. Araştırma bulguları, Denizli grafiti gençliğinin alt kültürel özelliklerini ve grafitinin bu gençlerin yaşamlarını şekillendirmede etkisini ortaya koymak amacıyla belirli temalar altında irdelenecektir.

Grafiti Gençliğinin Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 1: Grafitici Gençleri Tanıtıcı Özellikler

<i>Mahlası/Tag'i</i>	<i>Yaş</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>İş Durumu</i>
DİSC	30	Erkek	Lise Mezunu (Eşit Ağırlık)	Çalışıyor
SADE	29	Erkek	Üniversite Mezunu (Sanat Tarihi)	Çalışıyor
AHES	29	Erkek	Üniversite Mezunu (Matematik)	Çalışıyor
RONEN	21	Erkek	Üniversite (Çizgi film/ Animasyon)	Öğrenci

Mrs. ROEY	20	Kadın	Üniversite (Resim)	Öğrenci
Mr. ROEY	20	Erkek	Üniversite (Seramik)	Öğrenci
LESTRANGE	20	Erkek	Üniversite (Turizm)	Öğrenci
ROSK	20	Erkek	Lise Mezunu (Güzel Sanatlar Fakültesine Hazırlanıyor)	Öğrenci
BANE	18	Erkek	Lise 12. Sınıf (Güzel Sanatlar Fakültesine Hazırlanıyor)	Öğrenci
BORN	17	Erkek	Lise 11. Sınıf (Eşit Ağırlık)	Öğrenci
SREG	16	Erkek	Lise 11. Sınıf (Sayısal)	Öğrenci
ASTEK	16	Erkek	Lise 10. Sınıf (Bölüm Yok)	Öğrenci
FATE	15	Erkek	Lise 9. Sınıf (Bölüm Yok)	Öğrenci
TEAT	15	Erkek	Lise 9. Sınıf (Bölüm Yok)	Öğrenci

Araştırma kapsamındaki gençler 14 kişi olup, yaşları 15 ila 30 arasında değişmektedir. Denizli grafiti gençliği arasında bir yaş hiyerarşisinin olduğu söylenebilir. Görüşmelerde 29-30 yaşlarındaki grafiti yazarları Denizli’de grafitiyi ilk yapanlardan olduklarını dile getirmişlerdir. Onlar, grafitide kullanılan tabiriyle, daha ‘old school’ tarzda grafiti yapan eski grafiticilerdir.

Grafitici gençlerin biri kadın, on üçü erkektir. Gençlerin cinsiyete göre dağılımı, erkek ağırlıklı bir görünüm sergilemektedir. Bu durum erkek yazarların sahneyi çoğunlukla kapladığı grafiti dünyasındaki görünümle paralellik göstermektedir (Çoban, 2013). Grafiti kültüründe erkek egemen bir yapının hâkim olduğu, bazı durumlarda kadınların grafiti yapmasına karşı bir ön yargının bulunduğu söylenebilir. Araştırmada tek kadın grafiti yazarı olan Mrs. ROEY, bu durum hakkında şöyle serzenişte bulunmuştur: “Kızların sayısı çok az. Şöyle düşünüyor insanlar; kızlar narindir, kızlar koşamaz, kızlar kırılığandır. Erkeklerden hiçbir farkımız yok.”

Kimi grafiti yazarları, kızların ellerinin estetik açıdan daha düzgün ve çizime daha yakın olabildiğini söyleyerek kızların grafiti yapmasına da olumlu bakabilmektedirler: “Grafitiyle uğraşan kızlar illa ki var ama çok aşağıda yani erkek beş tıksa kız bir tıktır öyle söyleyeyim. Biraz daha teşvik edilmeli çünkü güzel bir şey. Ki ben şunu düşünüyorum bir kadının eli erkeğin eline göre daha naziktir, incedir” (LESTRANGE, 20).

Araştırma kapsamındaki gençler asgari ücret üzerinde geliri olan, mülkiyeti kendilerine ait evlerde kalan alt-orta gelir grubuna mensup ailelerden gelmektedirler. Gençlerin eğitim durumlarına bakıldığında gençlerden ikisinin üniversite mezunu, ikisinin lise mezunu olduğu, üniversitede okuyan dört gencin bulunduğu, geriye kalan altı gencin ise lise öğrencisi olduğu görülmektedir. Üniversite okuyan grafiti yazarlarının çoğunluğunun güzel sanatlar fakültesinin

resim, seramik ve çizgi film/animasyon bölümlerinde okuması, lise okuyan ve üniversiteye hazırlanan gençlerinde güzel sanatlar fakültesini kazanmak istemeleri dikkat çekicidir. Bu durumda grafiti gençliğinin ellerinin sanata yatkın olduğu, grafiti sayesinde sanata olan ilgilerini fark ettikleri, okudukları ve okumak istedikleri bölümlerin grafiti yapımlarıyla ilgisi olduğu söylenebilir. Nitekim görüşme yaptığımız grafiti yazarları okudukları bölümleri seçerken grafitinin etkisini şu şekilde dile getirmişlerdir:

Aslında okuduğum bölüme adım atmamı sağlayan grafiti oldu. Grafiti artı bir yön kazandırdı. İnsanlara bakış açım değişiyor, topluma bakış açım değişiyor. Sanat yapmak istiyorsun, o arzu sende uyanıyor. Ondan sonra ya diyorsun toplum buna itiyor seni; doktor olmaya, öğretmen olmaya, avukat olmaya itiyor. Ama aslında benim istediğim daha farklı olduğunu görmemi sağladı grafiti (Mrs. ROEY, 20).

Sanatla ilk etkileşimim grafiti oldu aslında. Üniversitede sanat tarihi okumamda, mesleğimde grafitinin etkisi çok büyük (SADE, 29).

Grafiti gençliği, grafiti piyasasında gerçek kimlikleriyle değil, kendi belirledikleri mahlaslarıyla, diğer bir ifadeyle ‘tag’leriyle yer almaktadırlar. Grafiti piyasasında kendilerinden bahsederken grafitici kelimesi yerine ‘writer’ kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Bu araştırmada grafitici gençlerden bahsederken writer kelimesi yerine grafiti yazarı kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Grafiti yazarlarının bir kısmı ‘tag’lerini belirlerken kısmen belli bir anlam gözetse de, yazarların çoğunlukla anlamdan ziyade harflerin uyumuna, dizilişine ve görsel olarak güzel gözükmeye dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Yazarların ifadelerinde de, bu durumu görmek mümkündür.

Anlamı, cesaretini kırmak. Uzun anlamı öyle aslında ama kısa tag kullandığımız için DİSC yaptım (DİSC, 30).

Tam o dönemlerde ve ondan önce okuduğum bir kitap vardı. Marquis de Sade’ın kitabı Yatak Odasında Felsefe. Ondan çok etkilendiğim için SADE koymuştum (SADE, 29).

İlk başta harflerine göre bir şey belirlemeye çalıştık kendi arkadaşımınla. Yani daha uyumlu harfler olsun gibi. Ama anlamlı da bir şey olsun diyerek Aheste’den AHES’e çıkarım yaptık (AHES, 29).

Harf uyumu benim açımdan. Bu harfleri her kalıba sokabildiğim için, istediğim gibi şekillendirebildiğim için, daha rahat bazı harflere göre (RONEN, 21).

ROEY, iki kişilik bir grafiti ‘crew’i. Üyeleri Mrs. ROEY ve Mr. ROEY’dir. Tag’lerinin anlamı sorulduğunda Mrs. ROEY tag’inin anlamını şu şekilde açıklamıştır:

Aslında bu mahlaslarda bir anlam belirtmek ya da işte illa bir dilden olması gerekmiyor. Şöyle bir şey var; hani sevdiğin harflerin ya da sevdiğin hecelerin yan yana gelmesi ve o harflerin uyum içinde olması. Çünkü yansıttığında o harflerin yan yana uyum kombinasyonu olması gerekiyor. Ama bizim şöyle bir anlamımız var: ROEY olarak arkadaşımınla birlikte yapıyoruz. Erkek arkadaşımın daha önceki nick’i ROMA idi. Onun RO’su EY de benim kendime özel seçtiğim hece (Mrs. ROEY, 20).

LESTRANGE, anlam ve harf uyumundan ziyade film karakterinden esinlenmiştir:

Açıkçası ben Harry Potter’la büyüyen bir çocuğum. Bir ikilem vardır bizim ülkemizde; Harry Potter mı Yüzüklerin Efendisi mi? İkisini de severim ama Harry Potter sıcak gelen kısımdı. Ve orda kötü de olsa karakter ama tiplere çok harika, mimikler çok harika, LESTRANGE karakteri de çok hoşuma gitti (LESTRANGE, 20).

ROSK ve BANE ‘tag’lerinin anlamını şu şekilde dile getirmişlerdir:

RASKO diye bir writer var, baya iyi tarzı, illegal yapmasına göre çok iyi bir style yapıyordu. Ondan kaynaklı harflerin yerini değiştirip ROSK yapıp çıkardım, yani idolümün ismini değiştirerek kendi ismimi yarattım (ROSK, 20)

Anlamı yıkım. Harflerin dizilimi ve anlamı hoşuma gittiği için bu şekilde BANE’yi seçtim (BANE, 18).

Daha önceleri başka bir mahlas kullanan BORN yeni tag'ini şöyle anlatmıştır:

Aslında ilk grafitiye başladığımda nickim SAND idi. Kum tanesi demek. İşte hani kum tanesi gibi her yere saçılmak gibi bir anlamı vardı. Grafiti de belli başlı bir şeyleri yapmaya başlayınca, belli bir düzeye gelince ya dedim ki bu harfler uyumsuz başka bir şey bulmak lazım tekrar doğmak lazım tarzında BORN'u kullanmaya başladım (BORN, 17).

ASTEK, SREG, FATE ve TEAT ise 'tag'lerini belirleme şekillerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

ASTEK Kulağa hoş geliyordu bir de bu harfleri daha güzel çizebiliyordum o yüzden (ASTEK, 16).

Bir anlamı yok aslında. O harfleri daha iyi yapabildiğim için. Alfabeyi yazdım, yapabildiğim harfleri seçtim, ondan sonra onları sıraladım. Başka birisinde var mı diye onlara baktım öyle eleme yöntemiyle SREG oldu (SREG, 16).

Dehşet demek. Bir isim arıyordum kendime bir anda öyle FATE geldi aklıma dehşetti böyle. İngilizcesini aradım, harf uyumu da iyiydi ondan öyle yaptım (FATE, 15).

Açılımı teathen. Bir anlamı yok. Bir arkadaşım vardı önceden çok yakın bir dostum o kendine pheathen ismini bulmuştu, heaten diye bir şarkı var. O arkadaşım da dedi ki sende ismini teathen yap, pheaten and teathen dolaşırız ortalıkta. Ordan TEAT oldu (TEAT, 15).

Gençleri Grafitiye Yönelten Etkenler

Arkadaş çevresi, gençlerin sosyalleşme süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. Ailede başlayan sosyalleşme süreci okul ve arkadaş çevresiyle birlikte devam etmektedir. Bu süreçte gençler grafitiye tanışmaktadır. Okul ve ders dışı zamanlarını çoğunlukla sokakta arkadaşlarıyla birlikte geçiren çocuklara, renkli, değişik boyut ve karakterli harflerle yapılan grafitiler cazip gelebilmektedir. Resim ve güzel sanatlara ilginin olması durumunda çocukların hayranlık duydukları duvarlardaki grafitileri kendi defterlerine çizmeye başlamalarıyla grafitiye koşmuş oldukları söylenebilir. "Arkadaş", "sokak", "grafiti yapan abilere özenme", "çizime yatkınlık", "Blue Jean dergisi", "çizgi filmler" gibi faktörler gençlerin grafitiye tanışmalarına vesile olmaktadır. Nitekim grafiti yazarlarının aşağıdaki ifadelerinde de bu durumu görmek mümkündür:

Mr. ROEY arkadaşımızla aynı atölyeye gidiyordum, aynı ilköğretim okulu arkadaşım, sürekli grafiti yapıyorlardı. Bende onların yanındayım sürekli, onlardan görerek bende yapmaya çalışıyordum (ROSK, 20).

Sokağı sevmem, birazda elimin çizime yatkın olması bir de cıvıl cıvıl şeyleri yazı karakterlerini beğenmem beni grafitiye tanıştırdı (SREG, 16).

İlk başta ilkokulda ben görüyordum böyle hatta bizim okula gelip okulumuzun ismini yazan büyük bir abi vardı, grafiti falan yapıyordu. Bizde görmüştük böyle sınıftan arkadaşlarla kendimizce okulun duvarına spreyle gece gelip boyamaya çalıştık (RONEN, 21).

Denizli'deki ilk grafiti yazarlarının grafitiye tanışmasında, Türkiye'de grafitinin gelişmesinde önemli etkenlerden biri olan Tunç Dindaş'ın (TURBO), Blue Jean dergisindeki hip hop/grafiti köşesinin etkili olduğu söylenebilir:

Blue Jean dergisi vardı, Blue Jean dergisinin Tunç Dindaş'ın hazırladığı hip hop ve grafiti sayfaları vardı. Sınıf arkadaşım Can, şu an rapçi olan nam-ı diğer No:1, o dergilerden alırdı, her ay getirip işte kantinde, teneffüste, ders aralarında incelerdik. İlk öyle tanıştım aslında grafitiyle (SADE, 29).

Yaşça en küçük grafiti yazarlarının ise çizgi filmlerdeki renkli yazı karakterlerinden grafitiye aşinalıkları vardır. Onlar bu görselleri taklit ederek kâğıtlara çizmişlerdir. Ancak yaptıkları çizimlerin grafiti olduğunu internet sayesinde öğrenebilmişlerdir.

Televizyonda çıkan çizgi film kanalları vardı, mesela gumball'ın başında çıkan o hani gumball yazıyor ya sonunda üstünde gök kuşağı falan çıkıyor onlara falan özeniyordum, öyle çizmeye

çalışıyordum, kareli kâğıtlara piksel piksel yazmaya başladım. Ondan sonra kendim harfler oluşturdum. Sonradan sokak yazıları diye arattım google da en altta böyle yazdığım yazılardan vardı, oradan anladım yaptıklarımın grafiti olduğunu (FATE, 15).

Grafiti aslında çocukluktan itibaren hayatımızın içinde olan bir olgudur. Grafitinin temel yapı taşlarından olan harfler ve kimi zaman sayılar, gündelik yaşamımızda sürekli karşılaştığımız olgulardır. Çocukların hayal güçleri ve yaratıcılık düzeyleri gelişkindir. Dolayısıyla onlar harf ve sayıları farklı şekillerde görsel olarak kâğıda yansıtılabilmekte, onları boyutlandırmaya çalışarak kenarlarına çiçekler, böcekler vb. ekleyerek süsleyebilmektedirler. Öyle ki, çok sayıda insanın çocuklukta kâğıt üzerinde de olsa farkında olmadan grafiti ile yollarının kesiştiği söylenebilir.

Grafitiyle erken yaşlardan itibaren tanışan gençlerin grafiti yapmayı öğrenmeleri genellikle yapılmış grafitileri örnek almaları ve kendi çabalarıyla olduğu söylenebilir. Duvara grafiti yapmanın belli bir aşamasının olduğu görülmektedir. Öncelikle kâğıda çizimler yapılmakta, belli bir stil oluşmaya başladığında duvar boyamasına geçilmektedir. Ayrıca günümüzde internet çok yaygın kullanılmakta, internet sayesinde pek çok bilgiye yazılı ve görsel olarak ulaşılabilmektedir. Gençler internet sayesinde grafitiyle ilgili videoları, belgeselleri seyrederek grafiti de yapılan farklı çalışmalarını görebilmekte, yeni şeyler öğrenebilmektedirler. Görüşme yaptığımız BORN'un anlatısında da bu durumu görmek mümkündür:

Önce grafitilere baktım tabii. Çınar'da mesela Meserret Sokak var, legal duvar. Oradaki grafitilerin önünde fotoğraf çekilip çekilip oradaki harflerin aynısını yapıyordum, başkasının ismini yazıyordum. Sonra işte kendi adıma yazmaya başladım. Sonra google'dan araştırmaya başladım. İşte Türkiye'deki grafiticilerin belgeselleri, TURBO'nun TRT 1'e verdiği röportajları, grafiti nasıl yapılır falan var. Mesela önce çizgileri atarsın, boyarsın, ondan sonra dış çizgi çekersin, arka plan koyarsın ve saire. Bunları araştıra araştıra öğrendim. En başta kâğıda çizilmesi gerektiğini öğrendim. Mesela bir yıl boyunca kâğıda çizdim diyebilirim. Kâğıtta kendimi geliştirdikten sonra duvara geçtim o şekilde.

15-16 yaş grubundaki grafiti yazarları daha çok kâğıda grafiti yapmaktadırlar. Onların duvar deneyimleri sınırlıdır. Duvar boyamasına ancak ailelerinin gözetiminde çıkabilmektedirler. Dolayısıyla 15-16 yaş grubundaki grafiti yazarlarının grafitinin pratik ayağına tam olarak geçtikleri söylenemez. Onlar grafitinin daha çok teorik kısmıyla ilgilenmektedir.

Gençler ya kâğıt üzerinde grafitilerini yapmakta ya da grafiti piyasasında aktif olmak için, sokakta grafiti yapmaya yönelmektedirler. Blume (1985), kişiyi grafiti yapmaya yönelten belirli etkenleri şöyle açıklamaktadır:

- 1) Bir var oluş göstergesi- scribo, ergo sum (yazıyorum, o halde varım)
- 2) Kişinin kendini ifade etme ihtiyacı;
- 3) Aidiyet duygusu;
- 4) Estetik, yaratıcı ve fiziksel bir eylemden duyulan haz; ve
- 5) Bir sıkıntı ifadesi (akt. Kaya, 2008, ss. 474-475).

Bu araştırmada grafiti yazarlarının, yukarıdaki açıklamaya benzer etkenlerle grafitiye yöneldikleri ortaya çıkmıştır. Gençlerin grafitiye yönelimlerinde “bende varım” deme ihtiyacı, “duyguların dışı vurumu”, “meşguliyet arayışı”, “haz duygusu” belirleyici etkenlerdendir. Nitekim görüşme yapılan gençler; “benim adımda sokaklarda olmalı” (BANE, 18), “ben duygularımı kağıda grafiti yaparak yansıtıyorum” (ASTEK, 16), “bir şeylerle ilgilenmek istiyorsun” (BORN, 17), “duvarı güzelleştirmek ve renk katmak hayatımı renklendiriyor” (LESTRANGE, 20) ve “insanlara bu benim eserim demek, onlarında çok güzel olmuş demesi müthiş haz veriyor

ve daha çok grafiti yapmak istiyorsunuz” (TEAT, 15) gibi etkenlerle grafiti yapmaya yöneldiklerini dile getirmişlerdir.

Kentte Grafitinin Yapılış Biçimi

Grafiti kamusal alanlara izinli ve izinsiz olmak üzere iki türlü yapılan kentsel bir eylemdir. Legal grafiti, mülk sahibi kişiden veya belediyelerden izin alınan duvarlarda, herhangi bir cezai yaptırım olmadan ve çoğu zaman gündüz yapılan grafitidir. İzinli grafiti, yoğun emek gerektirmekte ve sadece mahlas yazmakla sınırlı kalmamaktadır. Duvara yapılan resimler-portreler, wild style tarzda yapılan grafitiler genellikle izinli olarak yapılabilir. Yazarlar izinli grafiti yaparak kazanç elde edebilmekte, sprey boya için bu yolla temin edebilmektedirler. Kimi işyerleri grafiti yapan gençlere ulaşmakta, para karşılığında grafiti yaptırtabilmektedir. Kimi grafiti yazarları da işyerleri ile kendileri gidip konuşmakta onlardan grafiti işi alabilmektedirler. Cafelerde, kuaför salonlarında, spor salonlarında, ofis ya da okul bahçelerinin duvarlarında izinli olarak yapılmış grafitilerle karşılaşılabilir.

İllegal grafiti ise, izin alınmadan, riskli olarak tabir edilen alanlarda ve genellikle gece yapılan, yasal olmayan grafitidir. Beş-on dakika kadar kısa bir sürede ve hızlıca yapılmaktadır. Amerika’da ve Avrupa ülkelerinde illegal grafiti yapmak suç sayılmakta, kimi Batı ülkelerinde (Almanya ve Amerika gibi) illegal grafiti yapan kişileri yakalamak için grafiti ekipleri bulunmaktadır. Özellikle metro ve trenlere grafiti yapılmasının yaptırımı ağır olmaktadır. Ülkemizde kimi Batı ülkelerinde olduğu gibi özel kurulmuş grafiti ekipleri bulunmamaktadır. Buna karşılık illegal grafiti yasa dışı ve izinsiz olduğu için suç teşkil etmektedir. Kanunlarda grafiti yapmaya özgü bir madde bulunmasa da izinsiz grafiti yapmanın mala zarar verme suçları arasında yer aldığı söylenebilir(<http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=7738>). İzinsiz grafiti yapan kişi yakalandığı takdirde belli bir para cezasına çarptırılabilir, olay mahkemeye intikal edebilmektedir (<http://www.uzmantv.com/graffiti-yapmak-suc-mudur>).

Görüşülen grafiti yazarları arasında grafitiyi izinli ve izinsiz olarak yapanlar vardır. Grafitinin gençler arasında yapılaş şekli yaş gruplarına göre değişmektedir. 29-30 yaş grubundaki ilk grafiticiler, yirmili yaşların başında daha çok izinsiz grafiti yaptıklarını, şimdi ise grafitiyi hobi olarak ve çoğunlukla izinli yaptıklarını belirtmektedirler. 15-16 yaş grubundaki grafiti yazarları da henüz yaşları küçük olduğu, kendileri ve aileleri grafitinin izinsiz olarak yapılmasından endişe duydukları için izinli grafiti yapma taraftarıdır.

17-21 yaş grubu arasında olan grafiti yazarları ise grafiti piyasasında daha aktiftirler. Onlar grafitiyi çoğunlukla izinsiz olarak yapma taraftarı olmalarına rağmen izinli grafitiler de yapmaktadırlar. Onlar paraya gereksinim duyduklarında ya da grafiti boya kalmadığında boya alabilmek için izinli grafiti yapmayı tercih ettiklerini belirtmektedirler. Gençleri izinsiz grafiti yapmaya yönelten başlıca motivasyonun “adrenalin”/heyecan duygusu olduğu söylenebilir. Grafiti, izinsiz yapıldığında gençlerin adrenalin yaşamalarına neden olan bir aktivite olabilmektedir. Adrenalin kimi zaman bağımlılık yaratabilmekte, gençler bunu tutku haline getirebilmektedir. Gençlerin izinli ya da izinsiz grafiti yapmalarındaki motivasyonları arasında mutluluk ve haz duygusunun, tanınır olma/ün kazanma isteğinin, özgürlük hissini de olduğu görülmektedir. Nitekim görüşme yapılan grafiti yazarları anlatılarında bu durumu şöyle ifade etmişlerdir:

İllegal benim daha çok tercih ettiğim, daha çok sevdiğim bir şey. Çünkü heyecan var, çünkü arkandan polis mi gelecek, biri seni mi kovalayacak. O adrenalin biliyorsunuz insanlar bağımlısı. Yani o adrenalin belki de bizi bu işe bağlıyor. Beş dakikada o duvarı oraya çıkarabiliyoruz. Çünkü o adrenalin seni hızlandırıyor, yapmak istiyorsun, bir an önce gitmek istiyorsun, bu seni heyecanlandırıyor. Yaptıktan sonra şu seni mutlu ediyor; bak ben farklı writer’ların yapamadığı bir yere yaptım, illegal olarak yaptım, zor koşullarda yaptım ve çok güzel bir iş çıkarttım. Bu işin içinde heyecan var, mutluluk var, haz var, özgürlük var (Mrs. ROEY, 20).

Grafiti benim için biraz da eğlence gibi desem. Aslında insanların yaptığım şeyleri görüp beğenmesi, gidip önlerinde fotoğraf çekilmesi de hoşuma gidiyor. Adrenalin kısmı en başta geliyor (RONEN, 21).

Grafiti benim anti depresanım gibi. Yani beni motive ediyor, mutluluk veriyor (ASTEK, 16).

İzinsiz grafiti yapan yazarlar için riskli bölgelere, özellikle daha çok insanın görebileceği işlek noktalara çok sayıda grafiti yapmak, ün kazanmak için biricik yollardan biridir. Bir grafiti ne kadar riskli bir bölgeye yapılırsa o yazarın diğer grafiti yazarlarının gözünde saygınlığı o kadar artmaktadır. Bir grafiti yazarı diğer yazar arkadaşlarından hep daha fazlasını üretmek istemekte ve bunun için çabalamaktadır. Grafiti yazarları yaptıkları grafiti sayısı ile doğru orantılı olarak grafiti piyasasında yukarı doğru hareketlilik sağlayabilmektedir. Nitekim, görüşme yapılan gençlerden biri bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Grafitide aslında bir emek hiyerarşisi vardır. Kim daha çok emek veriyorsa o doğal olarak en ön plana çıkar. Ben yılda bir tane duvar yapıyorsam, o insan yüz tane duvar yapıyorsa tabii ki de en öne çıkar (BORN, 17).

Gençler kuralların otoriteler tarafından konulduğu kent alanlarında, otoritelere yakalanmadan izinsiz grafiti yapmak için birtakım taktikler geliştirmektedirler. Bu taktikleri sayesinde egemenin alanına sızarak, kendilerine alan inşa ederler. Bu noktada De Certeau'nun strateji ve taktik kavramına değinmek yerinde olacaktır. De Certeau'nun (2009, s.54) stratejiden kastettiği,

Bir istek öznesi ile bir erk öznesinin belli bir "çevre"yle yalıtılmasıyla oluşan güç ilişkilerinin ölçülüp tartılmasıdır. Strateji uygulaması, her şeyden önce belirli bir aidiyet olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirir. Bu alan, ilişkilere, belirgin bir biçimde dıştan bakabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin zeminini oluşturan alandır.

De Certeau (2009, s.113), "bir mülkiyetin var olmamasıyla nitelenen hesaplı eyleme" taktik adını vermektedir. "Taktik, mekân olarak ötekinin mekânını kullanır. Bu nedenle yabancı bir gücün yasalarıyla düzenlenmiş haliyle kendisine dayatılan alanda oyununu kurmak zorundadır". De Certeau'ya göre "eylem, uygulama ve üretim tarzlarının büyük bir bölümü" de taktiktir:

Zayıf olanın, güçlü olana (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı, avcılara özel hileler, tuzaklar, el çabukluğu, çok biçimli simülasyonlar (öykünmeler), mücadeleciler oldukları kadar şairane, sevinçli, nesnel bulgular, hepsi taktiktir (De Certeau, 2009, s.55).

İllegal grafiti yazarları, uygulama alanı olarak erk sahiplerinin mekânını kullanır. Onlar, erk sahiplerinin "yasalarıyla düzenlenmiş haliyle kendilerine dayatılan mekanda" oyunlarını kurmakta ve zamanı ustalıkla kullanarak oynamaktadırlar. Blackbook olarak adlandırılan grafiti defterlerine taslak olarak çizdikleri grafitileri, kentin duvarlarına uygulayabilmek için erk sahiplerinin stratejilerine karşı bazı taktikler kullanmaktadırlar. Bu taktikler şöyle sıralanabilir: grafitiye gece çıkmak, grafiti yaparken kapşon takıp yüzü bandanayla kapatmak, iz bırakmamak için eldiven takmak, grafiti yaparken polise yakalanmamak için etrafı kolaçan eden bir gözcü bulundurmamak, deşifre olmamak için kamusal mekânlarda birbirlerine mahlaslarıyla hitap etmemek, kendi aralarında şifreli sözcükler kullanmak (polislere amcalar ya da mavi giydikleri için şirinler demeleri gibi). Nitekim görüşme yapılan grafiti yazarları, erk sahiplerine yakalanmadan grafitilerini yapmak için geliştirdikleri taktikleri şöyle dile getirmektedirler:

Mutlaka bir gözcü olmak zorunda. Çünkü biz yaptığımızda beş-on dakikalık sürede arkamıza bakacak vaktimiz olmuyor. Gözcü mutlaka iki tarafı da kontrol eder. Gelişleri gidişleri hesaplarız zaten, ilk girdiğimizde nerden polis gelebilir, nerden kaçabiliriz? Polis geliyor mesela gözcü ıslık

çalar, bir şey yapar, elini çırpar. Biz zaten anlarız. Ondan sonra hemen spreylere çantalara falan katmak olmaz, zaten eldivenle boyarsın ki parmak izin çıkmasın. Çantamızı alırız, yürür gibi yaparız. Zaten sokak dönemeçlerine mutlaka yakın yerler seçmeye çalışırız, sokaktan döndüğümüz anda koşmaya başlarız. Bu şekilde bir kaçma yöntemimiz, bu şekilde haberleşme yöntemimiz vardır (Mrs. ROEY, 20).

İllegal boyadığımız için kimliğimizi belli etmemek için ya kapşon takıyoruz ya bandana takıyoruz ya da t-shirt'ü yüzüne Ninja maskesi yapanlar var (BANE, 18).

Stratejiye karşı geliştirdikleri taktiklerle egemenin alanında kendine bir alan yaratan ve stratejinin oyununu bozan grafiti yazarları kendilerini daha özgür hissettikleri kent sokaklarında grafiti yazarı kimlikleriyle varlıklarını sürdürmektedirler. Bu süreçte yazarların grafitiyi nasıl anlamlandırdıklarına değinmek yerinde olacaktır.

Gençlerin Grafiti Algısı

Grafiti, bu gençlerin hayatında büyük bir yere sahiptir. Grafitiyi hayatının merkezine yerleştiren grafiti yazarları da bulunmaktadır. Bu durum gençlerin grafitiye olan tutkularını yansıtmaktadır. Gerçek hayatlarında öğrenci ve çalışan olan gençler, kendi kurguladıkları imgesel uzamlarında grafiti yazarı olarak yer almaktadırlar. Kimi zaman gençlerin grafiti yazarı kimlikleri, gerçek kimliklerinin önüne geçebilmektedir. Nitekim görüşme yaptığımız gençler grafitinin hayatlarındaki yerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

Grafiti benim özel hayatımdan daha fazla yer kaplıyor. Kendime zaman ayırmaktan çok grafitiye zaman ayırıyorum. Mesela kendime pantolon almak yerine paramı biriktirip boya alabiliyorum. Artık ben kendi kişiliğimden çok BANE kişiliğinin içindeyim (BANE, 18).

Grafiti sanki ailemden bir parça gibi hayatımda (ASTEK, 16).

Görüşülen gençler grafitiyi tanımlarken grafitinin sıklıkla “duyguların dışı vurumu” ve “sanat” olduğuna vurgu yapmışlardır. Grafiti yazarları anlatılarında şöyle demektedirler: “Şimdi bir duvar düşünün dümdüz, simsiyah, bomboş bir duvar. Bu duvara baktığınızda sizin içinizi karartmaz mı? Yani ben geliyorum mesela iki kutu, üç kutu boyayla duvarı boyuyorum, renklendiriyorum, o duvara bir çekicilik katıyorum, sanat yapıyorum” (LESTRANGE, 20). Bir başka grafiti yazarı ise şöyle ifade etmektedir: “Grafiti; sevgili gibi birlikte yaşadığım ve kendi duygularımı bir şeye aktarabildiğim, duygu yansımasıdır” (ROSK, 20).

Yazarlardan Mrs. ROEY ve Mr. ROEY sanatın elitist bir yönünün olduğunu da düşünmektedirler. Onlara göre, bu haliyle sanat, halktan kopuk bir görünüm sergilemekte ve üst tabakalara hitap etmektedir. Öyle ki, grafiti yazarları sanatın sadece belli bir tabakanın güdümünde olmasına ve toplumdaki soyutlanmasına karşı çıkmakta, grafitinin tüm toplum kesimlerine hitap eden bir sanat akımı olduğuna dikkati çekmektedirler.

Neden sadece zenginler için olsun ki sanat? Neden onlar renk patlamalarını, renk uyumlarını, çizgilerin uyumlarını görebilsin? En küçük çocuktan, en fakirinden, en zengin insanına kadar görebildiği yer sokaktır. Hani bir galeride ben resim sergisi açtığımda oraya gelebilecek insan sayısı bellidir. Ama bir sokağa grafiti yaptığımda oradan geçecek insan sayısı çok daha fazladır ve herkese ulaşır. Sadece bir kısma değil, bir kesime değil, herkese ulaşır (Mrs. ROEY, 20).

Günümüzde grafiti, sokak duvarlarında sergilenmekle kalmayıp, sanat galerilerinde de yerini almaktadır. Görüşülen kimi grafiti yazarları grafitilerin galerilerde sergilenmesinin insanların grafitiye daha olumlu yaklaşabilmelerini sağladığı ve grafitiyi sanat olarak kabul görmeyen bir adımı olduğu için grafitinin sanat galerilerine taşınmasını olumlu görmektedir. Görüşülen grafiti yazarlarından birinin grafitinin sanat galerilerine taşınmasına dair anlatısı şöyledir: “Galerilerde grafitilerin sergilenmesi çok çok iyi bir gelişme. İnsanlar zamanında grafitiyi sanat olarak algılamıyorlardı ama şimdi sanatmış diyorlar” (AHES, 29).

Alt tabakadan üst tabakaya doğru gidildikçe, grafiti daha çok estetik kaygısıyla hareket etmekte ve grafitiler piyasada alınıp satılabilen birer metaya dönüşebilmektedir. Kimi grafiticiler ise, grafitinin galerilerde sergilenmesini ve meta haline gelmesini doğru bulmamakta, grafitinin ‘aurası’nın bozulmasını istemedikleri için sokakta ve duvarda kalması gerektiğini düşünmektedirler.

Ben bunu biraz tastiklemiyorum. Hani bence grafiti sokaklarda kalmalı, grafiti sokaklarıdır. Grafiti duvarda güzel. Ne bileyim A4 kağıdına ben sketchimi çizerim, taslağımı çizerim ama asıl duvara geçirdiğimde güzel olur. İşte duvarda kalmalı grafiti ya sergiye falan taşınmamalı bence (LESTRANGE, 20).

Görüşmelerde gençler sıklıkla grafiti ediminde bulunanları belirli bir tabakaya indirgenmenin doğru olmadığını, Türkiye’de her tabakadan gencin sokaklarda grafiti yapabildiklerini vurgulamaktadırlar: “Türkiye’de şunlar veya bunlar yapar diye bir durum yok. Ben babası fabrikatör olan çocuğunda grafiti yaptığını gördüm, annesi iplik dokumada çalışan çocuğunda grafiti yaptığını gördüm” (Mr. ROEY, 20).

Grafiti Gençliğinin Alt Kültürel Özellikleri

Bu bölümde grafiti gençliğinin alt kültürel özelliklerini belirleyebilmek için grafitici gençlerin kendilerine özgü olarak geliştirdikleri norm ve değerler, kullandıkları dil, giyim tarzı ve saç şekilleri, dinledikleri müzik türü ve boş zaman etkinlikleri gibi unsurlarına Denizli kent örneğinden hareketle bakılacaktır.

Grafiti alt kültürü içinde gençler arkadaşlık ilişkilerine değer vermekte, grafiti kültürünü değerli görmektedirler. Onlar grafitinin diğer gençlik alt kültürlerinden farklı bir kültür olduğunu düşünmektedirler. Grafitici gençlerin arkadaş çevreleri çoğunlukla grafiti ile ilgilenen gençlerden oluşmaktadır. Grafiti yazarları birbirlerini tanımasalar bile grafiti alt kültürüne mensup oldukları için birbirlerine saygı ve güven duymaktadırlar. Bu durum gençlerin aidiyet duygusuna sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim görüşme yapılan gençlerden Mrs. ROEY’in anlatısında bu durumu görmek mümkündür:

Grafiti kültürü çok ayrı bir kültür, diğer gençlikler gibi değil ve benim çok sevdiğim bir kültür. İnsanlar birbirini tanımasa bile onun bir writer olduğunu bildiği için ona bir saygı duyuyor writer’lar nerede olursa olsun Türkiye’nin neresinde olursa olsun mesela biz Diyarbakır’a gideceğiz, hiç tanımadığımız görmediğimiz writer arkadaşlarımızın yanına, sadece sosyal medyadan ya da duvarlardan gördüğümüz insanlar. Öyle güven oluşuyor çünkü aynı kültürdensin.

Grafiti yazarlarının içinde bulunduğu arkadaş grubunun grafitici gençlerin sosyalleşmesinde önemli bir rolünün olduğu görülmektedir. Denizli grafitisinden gençlerin kendi aralarında kurdukları ve diğer grafiti yazarlarıyla geliştirdikleri ilişki ağları onların grafiti piyasasındaki hareketliliğini sağlamaktadır. Gençler grafiti yapacakları zaman ya ortak bir mekânda toplanıp grafitilerini yaptıklarını ya da birbirlerini kendi mahallelerine davet ettiklerini belirtmektedir. Kendi aralarında geliştirdikleri misafirperverlik sadece kendi kentleriyle sınırlı değildir. Grafiti yazarları başka şehirlerden grafiticilerin birbirlerini kendi kentine davet ettiklerini, bir araya geldiklerinde ise şehri bombaladıklarını ** söylemektedirler Grafiti yazarlarının, farklı kentlerde olsalar bile, aralarında alt kültürel bir bağ kurdukları gözlenmektedir. Görüşme yapılan gençler, grafiti yazarları arasındaki bağ şu şekilde dile getirmektedir:

Biz piyasa olarak, grafiti piyasası olarak hep iç içeyiz Türkiye’de. Denizlililer de İzmir’e gider, İzmirli de Denizli’ye gider. İşte İstanbul’a gideriz hep beraber buluşur, öyle bir kültür var birlikte boyarız (Mrs. ROEY, 20).

** Bombing/bombalama, hızlı yapılan ve bir bölgedeki birden çok alanı imzalama veya spreyle boyama, bir tagger (imza atan) için diğer grafiti sanatçıları arasında saygı ve prestij kazanma yollarından biridir (Hughes, 2009, s.6).

Biz sadece Denizli’de yokuz. Biz başka şehirlerde de boyuyoruz veya gittiğimiz yerlerde de boyamak istiyoruz. Gittiğimiz yerdeki şehri bilmediğimiz için tanımadığımız için onlar bize dostça yanaşıyor, beraber sokakları boyuyoruz. Çünkü onların şehri onların yaşadığı yer. Bize geldiklerinde de biz onları misafir gibi ağırlıyoruz, bizim misafirimizsiniz diyoruz. Biz götürüp getiriyoruz gidecekleri yerlere. Boyuyoruz, beraber iş yapıyoruz (BANE, 18).

Grafiti yazarları, var olduklarını sadece Denizli kentinde değil, diğer kentlerde de göstermek istediklerini belirtmektedirler. Bunun için kent kent gezerek hem Denizli grafitisinin varlığını göstermekte, hem de bireysel olarak bende varım/ben buradaydım deme fırsatını yakaladıklarını dile getirmektedirler. Grafiti yazarları için grafiti piyasasında tanınır olma/ün kazanma önemlidir. Gençler, çok sayıda insanın görebileceği işlek noktalara ve zor olan yerlere, sayıca fazla olacak şekilde grafitilerini yapmak ve diğer arkadaşlarından farklı olmak istemektedirler. Grafiti yazarlarının tanınır ve farklı olma isteği kendi aralarında rekabeti doğurmaktadır. Görüşme yapılan gençlerin anlatılarında grafiti piyasasındaki rekabeti görmek mümkündür:

Mesela ben boyıcam, beraber boyıcaz. Mesela uyuyup kalıyoruz. Bizden önce uyanıp tren boyamaya gidiyor. Bizi uyandırmıyor. Ben boyadım diyecek çünkü. Rekabet var aramızda (Mr. ROEY, 20).

Bakıyorsun ki öyle bir yere yapmış ki adam herkes görebiliyor. Polisin yakalaması çok muhtemel bir yer, hani onu beş dakikada koyup gitmesi lazım. Ya bu adam buraya bunu nasıl yapmış, ben nasıl yapamam diye kahrediyorsun ve hayır o yapamaz benden daha iyisini yapamaz ben yapmalıyım diyorsun, ondan daha çok boyamak istiyorsun. Her şeyin en iyisini istediğin için bir rekabet var. Aslında birbirimizi çok seviyoruz, gerçekten çok seviyoruz (Mrs. ROEY, 20).

Arada bir kavgı var. Çünkü şöyle ben üç duvar boyamalıyım ki ben ismimi duyurayım bir yandan. O adam iki duvar mı boyamış ben üç duvar boyamalıyım (LESTRANGE, 20).

Grafitinin yazılı kuralları yoktur. Ancak grafiti yazarları, grafiti yaparken kendi koydukları kurallara göre hareket etmektedirler. Bu bağlamda onlar herkesin grafiti yapmasını doğru bulmamakta, grafitinin duvara yazılan “Ali Ayşe’yi seviyor” şeklinde karalamalar olmadığına dikkati çekmekte, grafiti yaptıkları yerleri seçerken özen göstermektedirler. Mrs. ROEY grafitide uyulması gereken kuralları şu şekilde dile getirmektedir:

Herkes eline spreyi alıp grafiti yapamaz, buna izin verilmemeli. Öyle olursa Ayşe Ali’yi seviyor karalamalar, tarihi eserlerin üstünü çizmeler, insanların dükkanlarının üzerini çizmeler. Bence grafitinin kuralları da vardır. Biz asla tarihi eser yerlerine yazmayız, asla dini kültürel bir şey olan camilere, kiliselere, tarihi yerlere, müzelere asla yazmayız, bir insanın dükkanına zarar verecek yerlere asla yazmayız. Ancak belediyenin duvarlarına, işte boş gördüğümüz duvarlara ya da mesela apartman görüyorsun onun yan tarafı biliyorsunuz hep siyaha boyarlar e gördünüz hoşunuza gitti oraya ya da kepenklere. Biliyorsunuz sadece gece kapanıyor onlar, sabah bir görünen tarafı yok ya da trafolarla belediyenin olan trafolarla yapıyoruz. Bunun bir adabı var.

Grafitide saygı önemlidir. Grafiti yazarları birbirlerinin yaptıkları çalışmalara saygı duymakta, yapılmış bir çalışmanın üzerini karalamamaya özen göstermektedirler. Nitekim görüşme yapılan grafiti yazarlarının anlatılarında bu durumu görmek mümkündür:

Yeni yapılan grafitiye dokunulmaz. Bir başka kural; duvar sahiplenilir mesela rez alırsın; rez yazırım ya da tag’imi atarım o duvarı sahiplendiğimi anlarlar (BORN, 17).

Cross diye bir şey var mesela. Cross başkasının çalışmasını kapatmaktır, karalamaktır. Bizim kültürümüzde, Türkiye’de ayıp karşılanan bir şey. Çünkü zaten az çalışma yapılıyor (Mr. ROEY, 20).

Grafiti yazarları birbirlerinin çalışmalarını kapatmamaya özen göstermektedirler. Ancak aralarındaki rekabetin kızıştığı, birbirlerini rakip gördükleri kimi durumlarda bazı grafiti yazarları yapılmış bir çalışmayı başka bir grafiti çalışması yaparak ‘cross’lamaktadır. Görüşme yaptığımız grafiti yazarları nadir de olsa bu gibi durumların olabildiğini ancak bunun da bir kuralının olduğunu dile getirmektedirler:

Sen çok güzel bir grafiti yapmışsın, ben üstüne kimsenin beğenmeyeceği bir grafiti yaparsam o cross atmak değil emeğe saygısızlık oluyor. Cross atan kişi cross attığı kişiye göre daha güzel grafiti yapmak zorunda (BORN, 17).

Gençlerin değer verdiği bir diğer konu ailedir. Görüşülen grafiti yazarları aile ilişkilerini benimsediklerini, aileleriyle aralarında bir çatışma olmadığını belirtmektedirler. Kimi grafiti yazarları ailelerinin grafitiye bakış açılarının olumlu olduğunu, ancak sokağın tehlikeli olduğunu düşündüklerini ve illegal olarak grafiti yapmalarından endişelendiklerini, kendi gözetimlerinde ve izinli grafiti yapmaları konusunda ise kendilerine destek olduklarını dile getirmektedirler:

Babama dedim ki, ben duvara grafiti yapacağım. O da dedi ki tamam oğlum dedi. Onun bildiği köprü altı bir yer varmış, oraya gittik, orda yaptım. Babamda geldi benimle. İzledi beni, gözcülük yaptı bana (FATE, 15).

Ailem doğum günümde falan boya aldılar sağ olsunlar. Ama işte bu illegal tarafına biraz daha karşı çıkıyorlar hani sonuçta evlatlarıyım falan, onlar da bana bir şey olsun istemiyor. Ki haklılar yani işte onların biraz endişelerini aşarsak sokağa da salarlar yani, ama destek veriyorlar (SREG, 16).

Kimi grafiti yazarları da ailelerinin, kendilerinin illegal grafiti yapmaları konusunda endişelenmediklerini öyle ki, kendilerini her türlü grafiti yapmaları konusunda olumlu karşıladıklarını dile getirmektedirler:

Babam ilk başta dedi, sen ne yapıyorsun sürekli üstün boya? Dedim baba ben grafiti yapıyorum, grafitiyle ilgileniyorum, sokakları renklendiriyorum. İyi kızım güzel, peki polis ne diyor bu işe? Ben diyorum işte yüz lira bir yaptırımı var, suç olarak geçmiyor sadece çevreye zarar vermektен yüz lira para cezası ödüyorsun. Peki dedi içeriye girme durumun falan oluyor mu? Hayır baba olmuyor. İyi kızım o zaman yap dedi, sen istiyorsan yap dedi. Kardeşimde yapıyor. Annemle babam gittiler ben ve kardeşimin duvarının önünde fotoğraf çekildiler mesela öyle bakıyor ailem (Mrs. ROEY, 20).

Grafiti gençliğinin benimsediği ortak değer ve normlar dışında geliştirdiği ortak bir dil de bulunmaktadır. Grafiti yazarları cross atmak, bombing, 'tag'lemek gibi grafitiyle ilgili kelimeler kullanmaktadırlar. Bu kelimeler çoğunlukla İngilizce kökenlidir. Onlar kendi aralarında konuşurken, kamusal alan haricinde, birbirlerine mahlaslarıyla hitap etmektedir. Öyle ki, grafiti yazarlarının kendi aralarında geliştirdikleri dilin, grafiti kültürü dışındaki kişiler tarafından anlaşılmasının güç olduğu söylenebilir. Nitekim görüşme yapılan grafiti yazarları grafiti kültüründe sıklıkla kullanılan kelimeleri şu şekilde dile getirmektedirler:

Boş duvar olduğu zaman diyoruz ki bombalayalım. Bombalamak tabiri çok fazla vardır bizde. Yani oraya bir ilk gözlem yapılır, ondan sonra bombalanır. Yani orayı anında boyamak ve ayırmak (DİSC, 30).

Check etmek; bir tane check eden arkadaşımız var onun amacı kontrol etmek. Boyamız olmadığı biz ruloyla da yazıyoruz, buna da rulluk deniyor. Line; çizgi. Fiiling; iç boyama. Highlight; içinden çektiğimiz parlatmalar, beyazlıklar. Bunny; grafiti yapan kız writer. Toy; grafitiye yeni başlayan insana toy denir (Mr. ROEY, 20).

Bir grafitici trenin komple vagonunu kapattıysa ona whole train denir. Train line vardır; metronun olsun, trenlerin olsun geçtiği yol üzerindeki duvarlara train line denir (RONEN, 21).

Grafitiye özgü terimler var. Daha çok İngilizce terimler ama grafitiyle iç içe girmiş terimler. Mesela biz background deriz arka plana. Mesela daha old school daha eski grafiticiler bulut tabirini kullanır. Bulut yani arka plan (Mrs. ROEY, 20).

Grafiti alt kültürünün önemli belirleyicilerinden bir tanesi de giyim tarzı ve saç şekilleridir. Gözlem ve görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle grafiti kültürüne mensup gençlerin bol/salaş ve spor giyindikleri söylenebilir. Bol pantolonlar, bol t-shirt'ler, 'cap'ler (hip hop şapkaları) vb. kıyafet ve aksesuarlar, yani hip hop tarzı giyim, grafiticilerin giyimlerinin karakteri.

teristik özelliklerindedir. Hip hop tarz yerine spor tarzda giyinen grafiti yazarları da bulunmaktadır. İlegal grafiti yapanlar spreyci boyalarını saklayabilmek için özellikle bol giyindiklerini, üzerlerinde kapşonlarının ve sırt çantalarının olmasına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Giydikleri ayakkabıların ise spor ve rahat olmasını tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Saç şekillerinde ise rasta saç modeli dikkatimizi çekmiştir. Görüşme yapılan gençlerde rasta saç tarzı kullananlara rastlanmış, grafiticiler arasında rasta saç kullanımının yaygın olduğu öğrenilmiştir. Grafiti yazarları, grafiticilerin giyim tarzı ve saç şekillerine ilişkin şu ifadelerde bulunmuşlardır:

Grafiticiler mesela kafasına cap takar, kolunda bandanayla gezer ya da atıyorum uzun bol x-large ya da xx-large t-shirtler giyer, baskılı t-shirtler giyer. Mesela t-shirtlerin üstünde tagler vardır, semboller vardır; mesela genelde mikrafon, radyo ya da spreyci kutusu (BORN, 17).

Bir ortama girdiğimde ben bunlar evet bunlar writerdir diyebiliyorum. Neden? Çünkü onun giyim tarzına bakıyorum; biraz daha bol giyinirler, capler, işte takılar daha farklıdır, saçlar rasta. Mesela şu an benim saçım rasta, şey Mr. ROEY'in de saçını rastaydı (Mrs. ROEY, 20).

Gençlerin dinledikleri müzik türü, onların yaşam tarzını önemli ölçüde yansıtmaktadır. “Gençlik alt kültürlerini farklılaştıran en somut gösterge onların müzik beğeni düzeyleri ile yaşama biçimlerinin görünür örnekleridir” (Doğan, 1994, s.47). Grafiti yazarlarının tamamı rap müzik dinlemektedirler. Grafitinin hızlı, heyecanlı ve rekabetçi bir yapısı vardır. Gençler grafitinin bu kimliğini en iyi yansıtan müzik türünün rap olduğunu düşünmektedirler. Grafiticiler arasında rap müziğin yaygın olmasında grafiti ve rap müziğin hip hop geleneğinden gelmesinin etkisi vardır: “Grafiti denince direk aklıma rap gelir; hip hop kültürü” (ROSK, 20).

Grafiti yazarlarının öncelikli tercihleri rap olmakla birlikte r&b de dinlemektedirler. Kimi zamanlar da Anadolu rock, elektro, house müzik, türkü ve özgün müzik dinlediklerini belirten grafiticiler bulunmaktadır.

Gençler boş zamanlarında çeşitli aktiviteler yapmaktadırlar. “Gençlik alt kültürü, gençlerin giyim, müzik, dans vb. konularda hoşlandıkları şeyleri kendi grupları içinde yerine getirmelerine olanak tanımaktadır” (Burcu, 1997, s.79). Grafiti gençliği boş zamanlarını çoğunlukla grafiti yaparak değerlendirmektedir. Ancak gençlerin grafiti yapmak için sokağa çıkmaları, onların grafiti boyalarının olup olmamasıyla yakından ilgilidir. Boyaları olmadığında yanlarına marker kalemlerini alıp sokaklarda tag atmaktadırlar. Sokağa çıkmadıklarında evde blackbook'larına sketch çizerek vakit geçirmektedirler. Kimi gençler, grafiti dışında boş zaman etkinlikleri olarak rap yaptıklarını ya da break dance yaptıklarını belirtmektedirler. Grafiti, rap, break dance bunların hepsi hip hop kültürünün bir dalı olduğundan birbirleriyle karşılıklı etkileşim halindedir. Gençler duygularını grafiti yaparak duvara yansıtabilirken, kimi durumlarda duvara yansıtamadıkları duygularını rap yaparak ya da dans ederek dışa vurabilmektedirler.

Kitap okuma durumlarına bakıldığında, gençler kitap okumayı sevdiğini ifade etmektedirler. Okumayı tercih ettikleri kitapların daha çok polisiye, tarihi, felsefi ve sanatla ilgili kitaplar olduğunu söylemektedirler. Aralarında mizah dergisi ya da çizgi roman okumayı sevdiğini belirtenler de vardır. Grafiti gençliği arasında sosyal medyayı etkili kullanmak önemlidir. Grafiti yazarları sosyal medya aracılığıyla kendi çalışmalarını internet ortamında sergileyebilmekte, diğer grafiti yazarlarının yapmış oldukları çalışmalarını izleyebilmekte, farklı şehirlerden grafiticilerle tanışıp arkadaşlıklar kurabilmekte ve yurt içinden veya yurt dışından hayranı oldukları grafiti gruplarını takip edebilmektedirler. Ancak sokaklar, onların esas olarak tanınır olmasını ve ün kazanmasını sağlamaktadır. Onlar sokaklarda sadece grafiti ile uğraşanlara değil toplumun her kesimine ulaşma imkânına sahip olabilmektedirler. Sokaklar onların sosyal medyası haline gelmektedir: “İnsanlar like'ı önemserken instagramda beğeniyi önemserken, biz sokaktaki beğeniyi önemsiyoruz. İnsanların duvardaki beğenisini önemsiyoruz” (Mr. ROEY, 20).

Grafiti yazarlarının toplanma mekânları özü itibarı ile sokaklardır. Kimi kentlerde Mr. ROEY'in belirttiği gibi, grafiti malzemeleri satan dükkanlar bulunabilmekte, grafiticiler bu tür mekanlarda da bir araya gelebilmektedirler. Denizli'de ise grafiti malzemesi satan bir mekân olmadığından Denizli grafiti gençliği genellikle sokaklarda bir araya gelmektedir. Alışveriş merkezlerine gitmeyi sevmemektedirler. Nitekim görüşülen gençler toplanma mekânlarına ilişkin şu ifadelerde bulunmaktadır:

Biz genelde alışveriş merkezlerinde falan değil, sokaklarda buluşuruz. Kendi grafitilerimizin önünde buluşup mesela orda grafitime bir şey olmuş mu, duvar parçası düşmüş mü ya da gelip birisi üstüne bir şey yapıp savaş başlatmış mı? Bunlara bakmak için genelde grafitilerin bulunduğu noktalara çok fazla gideriz (BORN, 17).

Biz sokaktayız, biz köşebaşındayız veya parklardayız. Ya köşede acapella atarız veya parkta otururuz. Zaten hep boyuyoruz, sokaktayız kendimizi özgür hissettiğimiz yer orası (BANE, 18).

Grafiti gençliği için sokaklar, Henri Lefebvre'nin (1989) kullandığı şekliyle "mekân üretme" (production of space) anlamında son derece önemlidir (akt. Kaya, 2008, s.476). Şehrin her yerine imza/tag atmak, riskli yerlere grafiti yapmak, köşebaşlarında ve parklarda bir araya gelip arkadaşlarıyla sohbet etmek, otorite sahiplerinin alanlarının aksine, kendilerine ait bir sosyal mekân yaratmak için gençlerin başvurdukları davranış biçimleridir (Kaya, 2008, s.476).

Denizli grafiti gençliğinin alt kültürel özelliklerini irdeledikten sonra, beklenti ve sorunlarına değinmek yerinde olacaktır.

Grafiti Gençliğinin Beklenti ve Sorunları

Grafiti yazarlarının iş yaşamlarına, eğitimlerine ve grafiti kariyerlerine ilişkin olmak üzere beklentileri bulunmaktadır. Grafiti yazarlarının üçü çalışmakta, diğerleri ise öğrencidir. Çalışan grafiti yazarları iş hayatlarında başarılı olmayı beklemekte, üniversite okuyan gençler okullarını bitirip kendi alanlarında ilerlemeyi düşünmektedirler. Lise ve üniversiteye hazırlık öğrencileri ise güzel sanatlar fakültesini kazanmak istemektedirler. Gençlerin grafitiye ilişkin beklentilerine bakıldığında grafiti piyasasında tanınır olmak ve herkesin saygı gösterdiği bir grafiti yazarı olan TURBO gibi olmak istemektedirler.

Grafitide en iyilerinden olmak isterim. TURBO'ya nasıl saygı duyuluyorsa bir gün ROEY denildiğinde de o saygının oluşmasını isterim. Şu an mesela bizden küçük writerlar var mesela onlar bize bir saygı duyuyor bu bile çok hoşuma gidiyor. İlerde hani bir TURBO olabilirsem ne mutlu bana (Mrs. ROEY, 21).

Denizli grafiti gençliğinin kendi grafiti kariyerlerine ilişkin beklentileri olduğu kadar, Denizli grafitisine dair de beklentileri bulunmaktadır. Onlar grafiti piyasasında Denizli'nin adını üst sıralara çıkarmak, diğer kentlerde Denizli grafiticilerinin isimlerinin bilinmesini ve Denizli grafitisine saygı duyulmasını istemektedirler.

Grafiti yazarları grafitinin gençler için faydalı olduğunu düşünmektedirler. Görüşme yapılan gençler sıklıkla grafiti sayesinde kötü alışkanlıklara yönelmediklerini, grafiti boyaları alabilmek için para biriktirdiklerini bu sayede tutumlu olmayı öğrendiklerini dile getirmektedirler. Onlar daha çok gencin, eğer ki yetenekleri varsa, grafitiyle ilgilenmesini, grafitinin toplum tarafından olumlu olan yanlarının görülmesini beklemektedirler.

En azından kötü şeylerden uzak durdum. Sanırım paramı çarçur etmek yerine daha düzgün kullanmayı öğrendim. İnsanlar çok mesela parayı nereye harcayacaklarını bilemedikleri için uyuşturucuya, alkole, kumara harcayanlar var. Ki okuduğum okulda kötü bir okuldu, belki bende öyle olabilirdim. Ama bence grafiti beni bunlardan ayırdı yani korudu. Oyalanacak, uğraşacak bir şeylerim vardı. Yani gece grafiti yapıyorsam gündüz mesela defterime sketch atıyordum vakit geçiriyordum (RONEN, 21).

Benim gelecekte beklediğim gençlerin grafitiye daha iyi bakmaları, kötü alışkanlıklardan uzak durup grafiti yapmaları. Sokağına gelip onun uyuşturucu sattığı yerde, zehir sattığı yerde grafiti yapanları görüp, uyuşturucu satmayı bırakıp, grafitiye başlayan insanlar bile var (BORN, 17).

Grafiti gençliğinin sorunlarına bakıldığında ise gençlerin öncelikli sorunu grafiti boyalarının pahalı olmasıdır. Türkiye’de grafiti boyaları üretilmemekte, dışarıdan ithal edilmektedir. Dolarla fiyatlar dolar üzerinden belirlenmektedir. Doların yükselmesi, boyaların da fiyatlarının yükselmesi anlamına gelmektedir.

Bence en büyük sorun maddiyat ya. Şu sıralar boya fiyatı çok arttı mesela on iki liradan şu an otuz liraya geldi. Astarla yapan arkadaşlarım var sprey boya alamadığı için (ROSK, 20).

Grafiti yazarları, yaptıkları grafitiler beğenildiği ve toplum tarafından onay gördüğü zaman memnun olduklarını, kendi yaptıkları grafitilerin önünde insanların fotoğraf çekilmesinden mutlu olduklarını belirtmektedirler. Toplumda grafitiyi beğenenler olduğu kadar, grafitiden hoşlanmayanlar da bulunmaktadır. Grafiti yazarlarının maddiyattan sonra gelen sorunları, grafitiye ve grafiticilere karşı ön yargıların olmasıdır. Grafiti yazarları kendilerinin çoğu zaman anlaşılmadığı, yaptıkları grafitilerin toplum tarafından sanat olarak görülmediği konusunda serzenişte bulunmaktadır. Onlara göre, grafiti bir sanattır. İlegal grafiticiler kamusal alanlara izinsiz bir şekilde grafiti yaptıkları için, kuralları ihlal etmiş olurlar. Bu durumda izinli ya da izinsiz grafiti yapan grafiticiler, kurallardan sapan, sapkın davranışta bulunan kişiler olarak toplumun bazı kesimleri tarafından etiketlenebilir. Yani grafiticiler, Becker’ın (2013, s.23) ifade ettiği gibi, “özel bir kişilik türüne sahip olarak görülebilir; ya da toplumsal grubun biat ettiği kurallar çerçevesinde yaşamak konusunda güvenilmeyecek biri olarak değerlendirilebilir. Kuralı ihlal eden kişi haricî olarak algılanır”.

Görüşme yapılan grafiti yazarları, grafitinin siyasi bir eylem olmadığını ve grafitiyi politik bir araç olarak kullanmadıklarını belirtmektedirler. Günümüzde duvara yapılan yazı ya da resimleri içeriğine bakmadan siyasi yazılamalar olarak görenler bulunmaktadır. Türkiye’de 80’ler ve 90’larda politik amaçlı duvar yazılamaları yapılmaktaydı. O dönemlerden günümüze, duvara yapılan yazı ya da resimlere karşı bir ön yargı bulunmaktadır. O kadar ki, grafitileri siyasi amaçlı yazılamalar ve grafiticileri de siyaset yapan gençler ya da ‘anarşist’ gençler olarak niteleyenler olabilmektedir. Grafiti yazarları grafitinin siyasetle anılmasından rahatsızlık duyduklarını belirtmekte, içlerinden biri hariç diğer hepsi siyaseti sevmediklerini sıklıkla dile getirmektedirler:

Siyasetten nefret ediyorum. Grafiti siyaset değildir, sanattır (RONEN, 21).

Ben grafiticiyim. Ben sağcı veya solcu değilim. O yüzden toplumdaki bu algının, bu mentalitenin yıkılması lazım (Mr. ROEY, 20).

Ön yargılar çok fazla. Siyasi olaylarda insanlar duvarlara yazı yazıyorlardı siyasi içerikli. Bu zamanımıza kadar gelen, insanların bilinçaltında kalan; ben bir şey yapacağım da sen oraya ne yapıyorsun? Siyaset mi yapıyorsun? Yoksa siyasi içerikli şeyler mi yazıyorsun? Yazma git buradan dediler. Arkamdan bir şey attıkları, sopayla kovaladıkları çok oldu. İnsanların ön yargısı var (ROSK, 20).

Grafitici gençlerin grafitiye ilişkin maddiyatla ilgili, grafiti ve kendilerine yönelik ön-yargıların olması ile ilgili sorunlarının dışında bir diğer önemli sorunları grafitinin yasak olması ve grafiti yapacak yer bulamama sorunudur. Gençler çalışmalarını yapabilmek için kendilerine yer temin edilmesini beklemekte, ancak bu talepleri karşılık bulamamaktadır. Görüşme yapılan grafiti yazarları yer sorunuyla ilgili şöyle serzenişte bulunmuşlardır:

Grafiticinin sorunları; yani boyamak istediğinde bir yer bulamaması. Bizim durumumuzu iyice kısıtlıyorlar. Bize herhangi bir yer vermiyorlar. Şurayı boyayabilirsiniz, işte bunu temizleyin tekrardan boyayın diye bir bölge vermiyorlar. Sıkıntımız hiçbir şekilde bulamıyoruz boyayacak bir yer veya çalışma yapacak bir yer bulamıyoruz sıkıntımız bunlar (DİSC, 30).

Yasak bir şey yapıyoruz, bunun da bilincindeyiz. Keşke yasak olmasa her yer boyanabilse (AHES, 29).

Gri, asık suratlı bomboş duvarlar var, buralar için neden izin vermiyorlar ki. Keşke iznimiz olsa da o duvarlara bizde sanatımızı, grafitimizi yapabilesek (TEAT, 15).

Denizli grafiti gençliğinin bir diğer sorunu ise, grafiti piyasasında üst noktalara gelmiş kimi grafiti yazarlarının diğer grafiti yazarlarıyla iletişim kurmak ve bilgilerini paylaşmak istememeleridir. Görüşme yapılan yazarlar grafitiyi aynı zamanda bir “ego savaşı” olarak tabir etmektedirler. Grafiti gençliği arasında her ne kadar alt kültürel bağlar olsa da tanınır olma/ünlü olma dürtüsü onları rekabete sürükleyebilmekte, ego tatmini için grafiti yapabilmektedirler.

Sonuç

Bu araştırmada grafiti alt kültürünün sosyolojik olarak bir değerlendirmesi Denizli kent örneğinden hareketle yapılmaya çalışılmıştır. Grafiti gençliğinin toplumsal özellikleri, kentte grafiti yapma şekilleri, grafitiyi algılama biçimleri, beklenti ve sorunları, bu gençleri grafitiye yönelten etkenlerin neler olduğu derinlemesine görüşmelerden ve gözlemlerden elde edilen verilerden hareketle ortaya konulmuştur. Alt kültürü grafiti üzerinden betimleyen bulgulardan Denizli grafiti gençliğinin grafiti yapan akranlarla birlikteliklerinin onların sosyalleşmesine katkıda bulunduğu, yeni katılan üyelerine grafitiye özgü norm ve değerleri aktararak grafiti kültürünü devam ettirdiği, boş zamanlarını değerlendirme şekilleri, kendi geliştirdikleri normları ve iletişim tarzları, buluşma mekânları, giyim tarzları, dinledikleri müzik gibi alt kültürel kodlarla kendilerine özgü yaşam tarzı inşa ettikleri, bu haliyle bir alt kültür grubu özelliği taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Denizli grafiti gençliği aralarında bir yaş hiyerarşisinin olduğu, erkek egemen bir görünüme sahip, alt orta sınıfa mensup ailelerden gelen gençlerden oluşmaktadır. Denizli grafiti gençliği içinde güzel sanatlar fakültesinde okuyan ve güzel sanatlara hazırlanan öğrencilerin olması grafiti yapan gençlerin sanata olan yatkınlıklarını göstermektedir. Yapılan derinlemesine görüşmeler, gençlerin üniversitede okudukları ya da okumak istedikleri bölümde grafitinin önemli bir etkisinin olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki, gençler grafitici olmak sayesinde, “özel bilgi ve yetenekler geliştirir. Bu etkinlikler yoluyla, formel eğitim alanında da kullanılabilecek ve Bourdieu’nün deyimiyle kültürel sermayeye dönüştürülebilecek yetenekler edinirler” (Spatscheck, 2014, s.103).

Grafiti yazarları var olduklarını göstermek, duygularını dışa vurmak, bir şeylerle meşgul olmak, haz duymak gibi etkenlerle grafitiye yönelmektedirler. Derinlemesine görüşmeler, grafiti yazarlarının manevi tatmin sağlamak için daha çok izinsiz grafitiye yöneldiklerini, maddi kaygıları öne çıktığında ise legal grafiti yaptıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Çeşitli motivasyonlarla izinli ya da izinsiz olarak grafiti ediminde bulunan gençler, bu sayede gündelik yaşamın sıradanlığı ve monotonluğundan kısa bir süre uzaklaşıp, nesnel zaman yerine kendi yarattıkları zamanı deneyimlemektedirler. Onlar kent sokaklarında ve kentin işlek caddelerinde yaptıkları grafitilerle kent mekânlarını yeniden üretirken, diğer grafiti yazarları ve kent bireyleri ile iletişim kurabilmektedirler.

Grafiti yazarları grafitiyi duyguların dışa vurumu olarak tanımlamakta, grafitiyi bir sanat olarak algılamaktadırlar. Gençlerin grafitiyi baş kaldırı olarak yapmadıkları ortaya çıkmaktadır. Alt kültürler sembolik bir direnişi temsil ederler. Denizli grafitisinde, gençler farkında olmasalar da sembolik bir direniş sergilerler. Kentte grafiti yapabilmek için alan mücadelesi vermeleri bunun bir göstergesidir.

Grafitinin, gençlerin sosyalleşmesine katkısının olduğu görülmektedir. Grafiti yazarlarının aralarında geliştirdiği bir sosyal ağ bulunmaktadır. Denizli'deki grafiti yazarları kendi aralarında ve diğer kentlerdeki grafiticilerle iletişim halindedirler. Gençler, kendi yaş gruplarının mensubu olduğu grafiti alt kültüründe, Bourdieu'nun dikkati çektiği bir diğer sermaye türü olan 'sosyal sermaye' edinebilmektedirler. "Akranlarla ve sosyal ağlarla aktif iletişim yoluyla, karşılıklı tanıma, destek ve gelişim süreçleri katılımcıların sosyal sermayesini artırır" (Spatscheck, 2014, s.103).

Kimi mülk sahipleri mekânlarına grafiti yaptırmak istemekte, bunun için grafiti yazarlarına ulaşmakta ya da grafiti yazarları mekân sahipleriyle kendileri irtibata geçmektedir. Grafiti yazarları boş zamanlarında para karşılığında bu mekânlara grafiti yapmaktadırlar. Böylelikle grafiti yeteneklerini 'ekonomik sermaye'ye dönüştürmektedirler.

Toplumda grafiticilere karşı ön yargılar vardır. Bu ön yargılar gençlerin yaptıkları grafitilerin siyasi bir eylem olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ön yargıların yıkılması için grafitinin topluma tanıtılması ve gençlerinde grafitiyi yasal yollardan yapması gerekmektedir.

Bu araştırma, gençlerin grafitiyi sevdiklerini, grafitinin gençlerde tutkuya dönüşebildiğini göstermektedir. Grafiti gençliğinin önemli bir kısmı izinsiz olarak grafiti yapmakta; erk sahipleriyle grafitici gençler arasında alan mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Bu mücadeleyi uzlaşmaya çevirmek mümkündür. Belediyeler ile gençler işbirliğine gidebilirler. Belediyeler gençlere daha çok yasal duvar temin ederek, onların legal grafitiye yönelmelerini sağlayabilirler. Ayrıca kentte yer alan trafoların grafiti yazarları tarafından boyanmasına izin verilirse kent gri-likten arındırılıp renklendirilir. Böylelikle gençlerin izinsiz olarak grafiti yapmalarının önüne geçilebilir ve daha güzel ve mutlu bir kent görünümü elde edilebilir.

Grafiti yazarları grafitiyle uğraşmalarının kendilerini kötü alışkanlıklardan uzak tuttuğunu görüşmelerde sıklıkla dile getirmektedir. Grafiti, gençlerin hayal güçlerini kullanmalarına olanak vermektedir. Görüşmeler grafitinin gençlerin sanata olan yatkınlıklarının farkına varmalarını ve çizim yeteneklerinin artmasını sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda Belediyeler gençlerin ilgisini çeken grafiti etkinlikleri düzenlemeli, grafiti eğitiminin verildiği kurslar açarak gençlerin sanatsal faaliyetlerde bulunmalarını sağlamalıdır. Ayrıca grafitici gençler ile okullar işbirliği yapmalıdır. Böylelikle grafiti yazarları izinsiz grafitiler yapmak yerine okul bahçelerinin duvarlarını grafitilerle süsleyebilirler ve okul bahçelerini daha renkli ve çocukların ilgisini çeken bir hale dönüştürebilirler.

Kaynakça

- Akcan, F. (2011). *Dağcılık alt kültürü: semboller, anlamlar, kimlikler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Avramidis, K. & Drakopoulou, K. (2015). Moving from urban to virtual spaces and back: Learning in/from signature graffiti subculture. P. Jandrić and D. Boras (Eds). *Critical learning in digital Networks*, 133-160. New York: Springer.
- Becker, H. (2013). *Hariciler (Outsiders)* (Ş. Geniş ve L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık,.
- Bowen, T. (1999). Graffiti art: A contemporary study of Toronto. *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research*, 41(1), 22-39.
- Burcu, E. (1997). *Çıracak ve kalfa gençlik altkültür grubu hakkında sosyolojik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Çoban, F. (2013). "Riot Is Not Diet": Berlin Örnek Alanında Kadın Graffiticiler. *Fe Dergi*, 5(1), 76-87.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I; Eylem, uygulama, üretim sanatları* (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Doğan, İ. (1994). *Bir altkültür olarak Ankara Yüksel Caddesi gençliği*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ehrlich, D. & Ehrlich, G. (2007). Graffiti in its own words. *New York Magazine*. Erişim Tarihi: 08.11.2018 <http://nymag.com/guides/summer/17406/>
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hebdige, D. (1988). *Gençlik ve altkültürleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- <http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=7738> Erişim tarihi: 06.09.2019
- <https://www.uplifers.com/turkiyenin-ilk-graffiti-efsanesi-turbo-ile-graffiti-sanati-ve-hiphop-kulturu-uzerine/> Erişim Tarihi: 10.11.2018
- <http://www.uzmantv.com/graffiti-yapmak-suc-mudur> Erişim tarihi: 10.11.2018
- Hughes, M. (2009). *Street art & graffiti art: Developing an understanding*. (Unpublished Master's Theses). Georgia State University.
- İnal, İ.G. (2011). *Graffiti sanatının belgesel sinemadaki yansımaları "duvarın sesi"*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Jenks, C. (2007). *Altkültür toplumsalın parçalanışı* (N. Demirkol, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jöntürk. (2003). *Bir gençlik çılgılığı hiphop kültürü*. İstanbul: Akyüz Yayın Grubu.
- Kaya, A. (2008). Rap pedagojisi aracılığıyla eleştirel bir eğitim yöntemi: Alman-Türk hip-Hop gençliği. N. Yentürk, Y. Kurtaran ve G. Nemutlu (Der.). *Türkiye'de gençlik çalışması ve politikaları*, 459-480. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lachmann, R. (1988). Graffiti as career and ideology, *The American Journal of Sociology*, 94(2), ss. 229-250.
- Lewisohn, C. (2008). *Street art: The graffiti revolution*. New York: Abrams.
- Maffesoloni, M. (1996). *The time of the tribes* (D. Smith, Çev.). Londra: Sage Publications.
- Perasović, B. (2014). 'Güncel bağlamda gençlik kültürü kavramı'. V. Yılmaz ve D. Bahçeci (Der.). *Gençlerin siyasi katılımı*, 89-98. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları – No: 6.
- Reisner, R. ve Weschsler, L. (1992). *Dünya tosunlarından duvar yazıları antolojisi* (B. Çorakçı, Çev.). İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Samancıoğlu, Z.C. (2014). Türkiye'nin ilk Graffiti efsanesi Turbo ile Graffiti sanatı ve Hip-hop kültürü üzerine. Erişim Tarihi: 10.11.2018, <https://www.uplifers.com/turkiyeninilkgraffiti-efsanesi-turbo-ile-graffiti-sanati-ve-hiphop-kulturu-uzerine/>
- Spatscheck, C. (2014). Toplum ve gençlik kültürleri - Gençlik çalışması için yorumlar ve sonuçlar. Y. Kurtaran ve L. Yurttagüler (Der.). *Gençlik çalışmaları tarihi*, 99-113. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları – No: 4.

Türkmen, M. E. Grafiti yapmak suç mudur? Erişim tarihi: 10.11.2018, <http://www.uzmantv.com/graffiti-yapmak-suc-mudur>.

Üzüm Tan, M. (2010). *Kentli gençlik ve sokak kültürüne sosyal antropolojik bir yaklaşım: Grafiti ve sokak kültürü*. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Yaman, Ö.M. (2013). *Apaçi gençlik*. İstanbul: Açılımkitap.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Uluslararası Ekonomi ve Kùltürlerarası Etkileşim Diyalektiğinde Arap Turist Anlatısını Çerçeveleyen Söylemler: Trabzon Örneği

Discourses Framing Arabian Tourist Narrative in International Economy and Intercultural Interaction Dialectics: The Case of Trabzon

Bayram SEVİNÇ*

Öz

Geleneksel toplumlarda seçkinlere has olan seyahat, endüstrileşme ile birlikte modern bireyin hareketliliğini üreten turizme dönüşmüştür. Turizm, geç modern dünyada ikamet mahallinin ötesinde hareketliliği bir diğer ifadeyle boş zaman pratiğini temsil eden bir olgudur. Modern turist hareketliliğin demokratikleşmesi neticesinde yaygınlaşan imkânların bir sonucudur. Bir yandan uzak destinasyonlara hareketliliğe öte yandan sosyal ve kültürel etkileşimlere yol açan ve hem ekonomik hem de sosyokültürel bir olgu olan turizm, birey ve grupların birbirleri hakkındaki anlatısını biçimlendirir. Son zamanlarda Trabzon’da turizm, 1990’lı yıllarda Rus turistlerle başlayan ve 2000’lerde Arap turistlerle devam eden bir yapıya sahiptir. Son dönemlerde turizm, Arap turistlere yönelik kentsel değişimlerle birlikte (çok sayıda otel, araba kiralama şirketi, restoran, eğlence merkezi gibi oluşumlarla) ekonominin ana unsurlarından biridir. Fakat bu ekonomik özelliğin yanı sıra Arap turistlerle etkileşim sonucunda oluşan yeni bir anlatı ve temsil biçimi de söz konusudur. Bu araştırmada söz konusu yeni anlatı eleştirel söylem analizi yöntemine dayanılarak sorunsallaştırılmış ve temel nitel araştırma deseni üzerinden yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Sektör çalışanları ve işyeri sahiplerinden 30 kişi ile görüşülmüştür; konaklama, araç kiralama ve alışveriş kurumları merkezdedir. Betimsel analizle yapılan değerlendirme sonucunda Arap turistlere dair en önemli sorunun dil engeline dayandığı ve en temel betimlemelerin de bu engelin etkisiyle şekillendiği yönündedir. Arap turistlere yönelik söylemde olumsuzluk yanılgısı olarak tanımlanan tutumun baskın olduğu tespit edilmiştir. Böylece söylem odaklı bu çalışma, literatürde henüz yetkin bir şekilde incelenmemiş bir alanda özgün katkılar ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Turist, Kırsal Turizm, Trabzon, Turist Temsili, Turizmde Söylem.

Abstract

Travel, which is the privilege of elites in traditional societies, has been transformed into tourism that produces the mobility of the modern individual together with industrialization. Tourism in the late modern world is a phenomenon that represents the mobility beyond residential area, in other words, it is a phenomenon representing leisure practice. Modern tourists are the result of the opportunities that are widespread due to the democratization of mobility. Tourism, which is an economic and sociocultural phenomenon leading to mobility and socio-cultural interactions with remote destinations, shapes the narrative of individuals and groups about each other. Tourism in Trabzon recently started in the 1990s with Russian tourists and continued with Arab tourists in the 2000s. In recent years, tourism is one of the main elements of the economy with urban changes (such as many hotels, car rental companies, restaurants, entertainment centers) for Arab tourists. However, besides this economic feature, there is also a new narrative and representation occurring as a result of interaction with Arab tourists. In this research, the new narrative was problematized on the basis of the critical discourse analysis, and semi-structured interviews were conducted within the basic qualitative research design. Interviews were conducted with 30 people consisting of sector employees and business owners; accommodation, car rental and shopping stores are in the center. Because of the evaluation conducted with descriptive analysis, it has been found that the most important problem about Arab tourists is based on language barrier and basic descriptions are shaped by the effect of this obstacle. It has been identified that the attitude defined as negativity bias in the discourse for Arab tourists is dominant. Thus, this discourse-oriented study revealed original contributions in an area that has not yet been competently studied in the literature.

Key Words: Arabian Tourist, Rural Tourism, Trabzon, Tourist Representation, Discourse in Tourism.

Giriş

19. yüzyılla birlikte seyahat kültürünün binlerce yıllık formunun yanı başında turizm endüstrisi ortaya çıkmıştır (Lanquar, 1991, s.7). Sanayi toplumunun dinlencesi, geleneksel toplumun seyahatine ek iken sanayi sonrası toplumların boş zamanları değerlendirme faaliyeti (tüketim toplumu pratiği) de günümüzün baskın formudur (s.10, 13). Olguya dair anlatılarda ilk zamanlarda ekonomik yaklaşım baskın iken günümüzde sosyo-kültürel ve etkileşim odaklı analiz söz konusudur (Franklin, 2003, s.2). Söz gelimi sosyokültürel analizin temel temalarından

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bsevinc@ktu.edu.tr.

olan kavramlara (yabancı vb.) odaklanan Georg Simmel, sosyal etkileşimlerden ortaya çıkan formlarla fragmental yorumlar yapar (2006, s.85-102). Küreselleşmenin arttığı 1980'li yıllara kadar üst sınıfların imkânlarına hitap eden turizmde günümüzde orta sınıflara yönelik imkânlar artmış ve (Lanquar, 1991, s.14) böylece sosyal etkileşim formlarında ve temsil ve kimlik konularında yeni tarzlar söz konusu olmuştur. Turizm günümüzde ekonomik bir alan olmanın yanı sıra gündelik yaşamın örgütlenmesinde de başat faktördür (Franklin, 2003, s.22); benzer şekilde tüketimcilik olarak deneyimlenen turizm, aynı zamanda modernliğin küreselleşmesi ve seyahatin demokratikleşmesi açısından değerlendirilmektedir (s.26). Turist, modernliğin önemli tiplerinden biri olarak kendine has tutum ve davranışlarla betimlenir; bu bağlamda 'onu yapma, onu sadece turistler yapar' şeklindeki davranış betimlemeleri ahlaki üstünlük gibi bazı varsayımları da içerecek şekilde dile yansımıştır (MacCannel, 1999, s.10). Nitekim sosyolojik teorinin turizme yönelik ilgi ve araştırmaları (turist, turist ve yerel halk arasındaki ilişki, turizmin etki ve sonuçları ve turizmin yapı ve işlevi) söz konusu etkileşime de odaklanmıştır (Holden, 2005, s.44). Nihayetinde modern insanın karakteristik özelliklerinden biri olarak betimlenen hareketliliğe dair sosyolojik ilgi, uluslararası bir turizm analizi ile başlayan (Cohen, 1972, s.164-165) günümüzde küresel turizm (Theobald, 2005) ile devam eden bir açıklama arayışındadır.

Birey ve grupların kendileri ve başkalarına dair imge, tasvir ve temsilin inşasında etkileşim ve yargılar belirleyici olduğu gibi deneyimler de biçimlendiricidir (Goffman, 2017, ss.10, 42); çünkü başkası hakkındaki izlenimin oluşumu, farklı kaynaklardan edinilen bilgilerin oluşturduğu dinamik bir sürecin yargıya varmasıdır (Kağıtçıbaşı, 1999, s.218). Söz konusu imgelemin çerçevelenmesinin tarihsel ve toplumsal koşullara bağlılığı, söylemi oluşturan dinamiktir. "Söylem; insanları, şeyleri ve hatta bilgi ve soyut düşünce sistemlerini betimlemenin, tanımlamanın, sınıflandırmanın ve onlar hakkında düşünmenin bir yolu olarak düşünülebilir" (Smith ve Riley, 2016, s.177). Söylem analizinin kendisiyle çokça anıldığı Michel Foucault'nun vurguladığı gibi iktidar ve bilgi arasındaki bağı işaret eden söylemin düzeni, aynı zamanda kimliklerin oluşumunu ve ötekinin inşasını da imlemektedir (1987, s.21-68). Birey ve grupların referans noktası, onların inşa ettiği dünyadaki söylem ve eylem kalıplarını biçimlendirir. Söylem, gündelik yaşamın rutin işleyişinin kültürel kodlarına işaret ettiği için turistlerin dilde nasıl temsil edildiği meselesi, kodlara yönelik referans sisteminin anlaşılmasını gerektirir. Böylece toplumsal çerçevelerin sunduğu kategoriler onların içerdiği nitelikler ve onlara sahip kişi kategorileri söz konusudur (Goffman, 2014, s.30; Goffman, 1986, s.21-24) ki toplumsal kimlik (varsayılan ve fiili), bu yapı üzerine inşa edilir. İnsanlara dair itibar ve itibarsızlık içeren betimlemeler, bir ilişki dili içerisinde oluşturulurlar; onlar verili bir özden öte bir söylem inşasıdır (s.31). Bu bağlamda grup normlarının kusur olarak gördüğü tutum ve davranışlar, itibarsızlaştırılmış bir kimlik ve statü inşasında etkin olur. Birey veya grupların normal veya ahlaki bir lekeyle (s.69) tanımlanması da bu referans sistemine dayanır.

Farklı motivasyonlarla (gezi, tanıma, inanç, dinlenme, yeme-içme, merak vb.) yapılan turistik seyahatler, imge ve söylemin şekillenmesinde etkilidir. Turistlerin ve hizmet satıcıların gündelik yaşamda "benliklerini sunma" biçimleri (Goffman, 1956, s.10-46) onların algılanma tarzını ve anlatılarını etkiler. Esasen genel olarak turist-ilişkili hizmetlerin sunulduğu ortam ve ilişkilerle birlikte ortaya çıkan sistem, yerleşik kültür ve toplumsal pratiklerden arındırılarak açıklanamaz (Urry, 1999, s.178). İnsanların grup normlarına uymadığı durumlarda onlara yönelik etiket "sapkın" sıfatıyla inşa edilir (Becker, 2013, s.30). Turist, bir grubun davranış normlarına uyarken diğerininkine uymadığı için onu sapkın olarak tanımlamanın zorluğu söz konusudur; aynı toplumda genelin kabullerine dayanan referans üzerinden inşa, herkes tarafından kabul edilen bazı kurallara işaret eder. Nihayetinde "üzerinde uzlaşmaya varılmış herhangi bir kuralın ihlali olarak" tanımlanan sapkınlık, turistlere yönelik "temiz değil" gibi etiketlerle işlemektedir. Böylece sapkın davranışlara yönelik tanım ve etiketin toplum tarafından üretildiği

kabul edildiğinde (sembolik etkileşimci perspektif) (s.31), turizm gibi gruplar arası etkileşimin merkezi olduğu sosyalitelere üretilen söylemler önem kazanır. Etkileşimin sözel kısmında (yabancı dil) sorunlar olduğu gözlenen Trabzon’da turistler, kişilerarası iletişimin %60’ından fazlasını teşkil ettiği dile getirilen sözel olmayan davranışlarda da (jest, mimik, beden duruşu, dokunma vb.) (Navarro ve Karlins, 2015, s.22) doğru anlaşılma veya farklı kültürel kodlara taşınma sorunu yaşayabilmektedir.

Trabzon hem tarihi yer ve eserleri hem Uzungöl ve Zigana, Hıdırnebi, Haçka, Kayabaşı gibi yaylaları başta olmak üzere doğası (Kızılırmak, Albayrak ve Küçükali, 2014, s.76; Gülpınar-Sekban, Bekar ve Acar, 2018, s.350; Çavuş, 2012, s.218) hem Sümela (Zaman, 2005, s.3, 8-9, 14) gibi inanç merkezleri hem de denizi dolayısıyla iç ve dış talepler için turistik bir şehirdir. Ayrıca Rize İkizdere kaplıcası gibi (Zaman ve Birinci, 2011, s.423) gün içinde ziyaret edilebilecek mesafedeki turistik yerler de Trabzon için tercih parametresindedir; böylece kent, farklı turizm türlerinin (yayla, inanç, spor gibi) mekânı olmaktadır.[†] Öte yandan son dönemlerde Arap turistlerin Batı’da deneyimledikleri İslamofobi gibi dışlayıcı pratiklerin de etkisiyle ülkeye ve kente yönelmesinin neticesinden hem sektörel büyüme ve etkinlik artışı (Türkiye, Müslüman turistlerin ziyaret sıklığında üçüncü sıradadır) hem de helal tüketim gibi yeni nişlerin oluşması söz konusu olmuştur; bu durum, Trabzon için çevre illere göre daha belirgin bir farklılık meydana getirmiştir (Sezer, 2017, s.35). Genel turistik karakteristiği[‡] dolayısıyla kent, son yılların istatistiği dikkate alındığında % 17 ila 40 arasında yabancı turistin yanı sıra yerli turiste ev sahipliği yapmaktadır. Değişen rakamlar, hizmet sektörünün politik ekonomiyle ilişkili hassasiyetinin de göstergesidir (s.36).

Turizm, bir hizmet sektörü olarak (yani “soyutluk, ayrılmazlık, heterojenlik, dayanıksızlık ve sahiplik” [Perçin ve Bektash, 2018, s.3] nitelikleriyle) fayda odaklı faaliyetler içerdiği için toplumsal etkileşim sunumun odağındadır. Öte yandan “müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesi” (s.4) olarak tanımlanan hizmet kalitesi (ki onun temel boyutları “fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati” kavramlarıyla betimlenir, s.5), günümüz kurumsallaşma ve profesyonelleşme kültüründe sektör için önem arz etmektedir. Öte yandan turistin varlığı, kentsel yapı ve öğelerinin biçimlenmesine yönelik taleplerin etkililiği (Shaukland, 1999, s.30; MacCannel, 1999, s.51) anlamına gelir ki Arabzon gibi ironik tanımlamaların yanı sıra ışıltılı mekân dizaynlarının öne çıktığı tasarımlar hatta salt Arap turiste yönelik bazı restoranların turistin yerel kültüründeki doku üzerinden şekillenmesi bu durumun net sonuçları olduğunu göstermektedir. Bir turistik destinasyonun iklim, konaklama, manzara ve yemek üzerinden yorumlanan cazibesi (Girgin, 2018, s.795), bölgenin rekabet gücünü belirlediği gibi turist karakteristiğini de belirler. Doğu Karadeniz’i tercih eden yerli turistlere dair bir araştırma doğal güzelliklerin (%87,8 ile) ilk sırada yemeklerin ise (%29,6 ile)

[†] Doğu Karadeniz bütünlüğünde bakıldığında “*başta dağ ve yayla turizmi, termal turizm, kültür turizmi, yaban hayatı ve kuş* (özellikle dağ horozu/huş tavuğu) *gözlemciliği* olmak üzere, *kano-rafting, heliski, kampçılık, fotoğrafçılık, dağ bisikletçiliği* gibi doğaya dayalı çeşitli rekreasyonel etkinliklerin” (Zaman ve Birinci, 2011, s.414) turizm çeşitliliğini biçimlendirdiği ifade edilebilir. Bu çeşitlilik ve bölgesel hareket imkânı, Trabzon’da konaklama sektörünün büyümesinin de kaynağıdır (Kızılırmak, Kaya ve Şişik, 2014, s.35).

[‡] “Trabzon ili; başta Uzungöl olmak üzere Erikbeli Yaylası, Karadağ Yaylası, Hıdırnebi Yaylası gibi yaylalarıyla, Altındere Vadisi Milli parkı gibi hassas koruma alanlarıyla, Zigana Dağı gibi kış turizmi alanlarıyla, zengin bitki örtüsü ve yabani hayvan varlığıyla, üzerinde şelalelerin olduğu coşkun akan dereleriyle, Uzunkum, Çamburnu ve Akçaabat kumsallarıyla değerlendirilebilecek bir doğal turistik çekiciliklere sahiptir. Bunun yanı sıra başta Sümela Manastırı olmak üzere tarihi kilise ve manastırlarıyla, tarihi kaleleriyle, tarihi cami ve türbeleriyle, tarihi çeşme ve köprüleriyle, geleneksel meskenleriyle, yöresel lezzetleriyle, düğün ve eğlenceleriyle, yöresel müzik ve oyunları, geleneksel yayla festivalleriyle gibi dikkat çekici pek çok tarihi ve kültürel turistik çekiciliğe sahiptir. Bunlara ek olarak Trabzon turistik altyapı, erişim ve konaklama imkânları bakımından da önemli bir turizm arzına sahiptir” (Sezer, 2017, s.35).

dördüncü sırada yer aldığı verisine ulaşmıştır (Cesur ve Avcıkurt, 2018, s.26). Turistik cazibe açısından şenliklerin önemi de vurgulanmalıdır (Kaya ve Yılmaz, 2018, s.69).

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, son dönemlerde önce çıkan bir etkileşim alanında üretilen söylemlerin analizine odaklanmaktadır. Bu bağlamda kuramsal zemini *eleştirel söylem analizi* olarak belirlenen çalışmada sosyoloji alanında genel olarak Erving Goffman'la belirgin bir işleyiş kazanan söylem odaklı analizlere dayanılmış ve birey ve grupların kendilerine ve başkalarına dair algılarını ortaya koyan (Goffman, 1974; Wodak, 1996, s.114) ifadelerdeki güç, etkileşim, hâkimiyet, dışlama ve ayrımcılık gibi konulara odaklanan eleştirel söylem analizinin ortaya koyduğu (van Dijk, 2015) etkileşim halindeki aktörlerin dilde nasıl temsil edildiğini incelemeyi hedeflemiştir (Reese, 2007, s.11). Goffman'ın çerçeveleme (framing) olarak tanımladığı yapıyı oluşturan söylemlerin (Goffman, 1974, s.124) bir sahne olan dünyadaki inşa edici gücü, ifadelerin muhataplarının “yerini belirleme, algılama, tanımlama ve etiketleme” işlevlerinden yola çıkar; söz konusu güç; olay, olgu ve varlıkların anlamlandırılması sistematüğini yorumlar üzerinden ortaya koymaktadır (Snow vd., 1986, s.467). Goffman (1974, s.563) için bireyin kendi deneyimlerini organize ediş ve söylem ve dil aracılığıyla (ifadeler, semboller vb. kullanılarak) dünyasını inşa ediş temel temadır. Böylece esasen gerçekliğin yorumlarıyla insanların gerçek dünya hakkındaki düşüncelerini biçimlendiren söylemin gücü (ki Michel Foucault bu konuda ayrıntılı analizler ortaya koymuş ve söylemin gücüne dair önemli uyarılarda bulunmuştur; Foucault, 2014), anlatının bir seçim ve eleme sistemi olduğunu vurgulamaktadır (Entman, 1993, s.52). Teun van Dijk, Ruth Wodak ve Norman Fairclough başta olmak üzere birçok araştırmacının katkılarıyla (van Dijk, 2008; Fairclough, 1992; Wodak, 1996) şekillenen (ve Althusser, Foucault gibi öncüllere dayanan) *eleştirel söylem analizi* dilde beliren güç, hâkimiyet, iktidar ve ideoloji temalarını (dili bir sosyal eylem olarak gördüğü için) merkeze almaktadır. Böylece söylem, bilinç ve toplum üçlüsü üzerinden bir analiz ortaya konmaktadır (van Dijk, 2015, s.64). Bu araştırma, turizm sektörü bağlamında şekillenen etkileşim dinamiklerini ve modelini, ortaya konan söylemler üzerinden eleştirel olarak ele aldığı için söz konusu yaklaşımı benimsemiştir.

Trabzon'da *Arap turistlerin dilde temsilini inşa eden anlatılara* dair bu nitel araştırmada, etkileşim sistematüğünde oluşan algıların dile getirilişini mümkün kıldığı için *temel nitel desen* türü ve *yarı yapılandırılmış mülakat* tekniği kullanılmıştır. Böylece amaçlanan söylem analizi için gerekli verilerin temini dolayısıyla söz konusu desen tercih edilmiştir. Nitel araştırma, insanların dünyalarını nasıl kurduklarını, sosyal gerçeği nasıl inşa ettiklerini ve belli tecrübelerine ne anlam verdiklerini keşfetmeyi amaçlar (Creswell, 2007, s.36). Araştırma deseninin odağında “oluşturulmuş ancak keşfedilmemiş” anlam ve yorumlara ulaşma gayreti bulunur. Bu amaçla elde edilen verilerin analizi “tekrarlayan örüntüleri belirlemeyi” mümkün kılan tümevarım yoluyla ve betimsel içerik analizi ve onun gereği olan tema, kategori ve alt kategoriler kullanılarak yapılmıştır (Merriam, 2015, s.22-23). Katılımcılara yöneltilen sorulardan oluşan kavram yelpazesi, betimsel analizin uygulanmasında (kategorilendirmede) etkin kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.224 vd.). Çalışma grubu, turizm sektöründe hizmet sağlayıcılardan oluşan ve hem işyeri sahibi hem de çalışanlarını kapsayan bir kompozisyona sahiptir. Trabzon'da bulunan işletmelerde Arap turistlere hizmet sağlayan yapıların üyesi bireylerden oluşturulan çalışma grubu, temelde iki kategoriye sahiptir; konaklama (ve onunla ilişkili ulaşım) ve alışveriş dükkanları/mağazaları. Çalışma grubu, nitel araştırma deseninin bir gereği olarak *amaçlı örnekleme türlerinden* biri olan *maksimum çeşitlilik tekniği* ile seçilmiş ve veri doyumunun sağlandığı 30 kişide karar kılınmıştır. Araştırmanın bulgularının yordama gücü, benzer nitelikteki çalışma gruplarıyla sınırlıdır. Çalışma grubunun olgusal tasviri şu şekildedir: Kadın %16,7 (5 kişi), erkek %83,3 (25 kişi); gelir durumu 0-2000 (%20), 2001-4000 (%43,3), 4001-6000 (%26,7), 6001-8000 (%3,3), 8001 ve üstü (%6,7); medeni durum: bekâr (%43,3),

evli (%56,7); eğitim durumu: ilkokul (%3,3), ortaokul (%13,3), lise (%40), ön/lisans (%40), lisansüstü (%3,3).

Tablo 1: Çalışma grubunun demografik nitelikleri

K1	K, 27, B, Lise, Mağaza Müdür Yard.	K16	E, 28, E, Lise, Oto Kiralama
K2	E, 60, E, Ön/lisans, Tekstil Sektörü	K17	E, 24, B, Lise, Oto Kiralama
K3	K, 20, B, Lise, Satış Danışmanı	K18	K, 28, B, Ön/lisans, Satış Danışmanı
K4	K, 19, B, Lise, Satış Danışmanı	K19	E, 27, B, Ön/lisans, Satış Danışmanı
K5	K, 26, B, Ön/lisans, Satış Danışmanı	K20	E, 25, B, Ön/lisans, Turizm Sektörü
K6	E, 39, E, Lise, Satış Danışmanı	K21	E, 28, E, Lise, Turizm Sektörü
K7	E, 25, B, Lisansüstü, Satış Danışmanı	K22	E, 34, E, Lise, Optisyen
K8	E, 43, E, Ön/lisans, Hizmet Sektörü	K23	E, 51, E, Lise, Esnaf
K9	E, 30, B, Ön/lisans, Ofis Müdürü	K24	E, 38, E, Ortaokul, Eczacı Teknisyeni
K10	E, 42, E, Lise, Yurt İşletmeni	K25	E, 46, E, İlkokul, Turizm Sektörü
K11	E, 33, E, Ön/lisans, Turizm Sektörü	K26	E, 30, B, Ön/lisans, Lokantacı
K12	E, 35, E, Ön/lisans, Yurt İşletmeni	K27	E, 54, E, Ortaokul, Şoför
K13	E, 32, E, Lise, Hizmet Sektörü	K28	E, 30, E, Ön/lisans, Esnaf (Ayakkabı-Çanta)
K14	E, 21, B, Ön/lisans, İşletmeci	K29	E, 53, E, Lise, Esnaf (Gıda), Hissedar (Sağlık)
K15	E, 29, B, Ön/lisans, Satış Danışmanı	K30	E, 48, E, Ortaokul, Esnaf (Gıda-Yöresel Ürünler)

Dil ve İmgede Arap Turist

Sektör Tasviri ve Müşteri Profili

Her ne kadar yaşam alanından başka destinasyonlara kısa süreli hareketliliği ifade etse de turizm, bir yandan etkileşimler (tüketim, kimlik ve sosyal örgütlenme gibi) üzerinden gündelik hayatı biçimlendirirken öte yandan bireyin kendini konumlandırma ve tanımlamalarında etkindir (Franklin, 2003, s.26). Dolayısıyla salt ekonomik bir alan olmanın ötesinde varlık bulan hizmet sektörü, kültürler arası etkileşim açısından önem taşır. Trabzon’da sektörün bütün alanları için “*Turizm işi yazın 3-4 ay devam ediyor*” (K18) ifadesi geçerli olduğu gibi aynı zamanda “*Yani kendi yağımızda kavrulma şansımız ortadan kalktı*” (K30) yorumu (yani yatırımlarının Arap turistlere bağımlılığı) da geçerlidir. Bu kısıt, diğer dönemlerde bazı hizmet alanları için öğrencilerle telafi söz konusu olsa da söz konusu ekonomik katkı, işletmenin sabit giderlerini karşılayan ve sezona ulaşmasını sağlayan bir karakteristiğe sahiptir. Alışverişte ise bu konuda (özel olarak turistlere hitap eden işletmeler dışarda bırakıldığında) daha yönetilebilir bir durum söz konusudur. Katılımcıların %16,7’si yılda ortalama 250 Arap turiste hizmet verdiğini belirtirken 600 müşteriye kadar hizmet %40’ı oluşturmaktadır; üç bin müşteri %83,3’ü oluştururken kalan yüzdeler dilimi oluşturan kısım üç ila on bir bin müşteriye hizmet vermektedir. Böylece 100 ila 11000 müşteri arasında bir dağılım söz konusudur; %50 oranı, ortalama 900 müşteriye hizmet verildiğini göstermektedir. Turistlerin ülke bağlamında dağılımı ise şu şekildedir: Bahreyn (2), Birleşik Arap Emirlikleri (1), Dubai (7), Irak (1), Katar (9), Kuveyt (9), Suudi Arabistan (17), Suriye (1), Umman (2), Ürdün (1) Körfez Ülkeleri (1).[§] Baskın demografinin Suudi Arabistan’dan olduğu gözlemi, turist profiline dair karşılaştırmalarda ortaya çıkan ekonomik açıdan yüksek kültürel açıdan düşük profil ile birlikte değerlendirildiğinde Arap turist imgesinin çerçevelenmesi ve inşasında söz konusu ülke vatandaşlarının etkisinin başat olduğu anlaşılmaktadır.

Veriler Arap turist profilinin geniş bir yelpazeye sahip olduğunu (birçok meslek ve sınıftan insanların kente geldiğini) göstermektedir. Konaklama sektöründe bütçe ve aile yapısının belirleyici olduğu, çocuk sayısı çok olan ailelerin apart formatına, çocuksuz ailelerin ve bekârların otellere, üst sınıfın ise lüks otellere yöneldiği ifade edilmiştir (K10). Profil değişken olsa

[§] Verilen sayılar, katılımcıların ‘hangi ülkeden gelen turistlere hizmet veriyorsunuz?’ sorusunun cevabında sıraladıkları ülkelerin toplamını vermektedir.

da çeşitliliği dikkat çekicidir; birçok orta sınıf mesleğinin yanı sıra petrol zenginlerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Hizmet konusunda bütün turistlerin eşit tutulduğu kaydedilir: “*Türklerle hangi hizmeti sunuyorsam onlara da aynı hizmeti sunuyorum*” (K7); “*Bizim için Arap turist, başka turist diye bir şey yok hepsi aynı, hepsine aynı hizmeti sunarız*” (K6). Profilin güçlü vurgularından biri, ülke farkıdır ki bu hem ekonomik hem de kültürel farklılığı içerir: “*Suudi Arabistan’dan gelenler genelde orta gelirli oluyor, Katar’dan falan gelenler biraz daha iyi gelirli*” (K13). Lükse düşkünlük vurgusu ve çok para harcama pratiğine dair anlatıların karşıt tamamlayıcısı, pazarlık örüntüsü ve indirim talebindeki ısrardır: “*... genelde çok indirim isteyen bir profil var*” (K1). Bireysel veya grup düzeyindeki farklılıklar sektör çalışanları için ülke farkının işaretleridir. Ülke bazındaki değişimlerin ortalaması ise yüksek düzeyde talepler, ekstra beklentiler (konaklama hizmeti verenlerden ulaşım hizmeti de beklemek veya her odada klima isteği gibi mevcut yapılar için ekstra olarak değerlendirilen talepler), lükse düşkünlük ve para harcamada rahatlık ve kalabalık halde gezme pratiği üzerinden kurulmaktadır. Tüketim pratikleri ve petrol olgusu bir araya geldiğinde zenginlik imgesi oluşur (K12). Ekonomik açıdan olumlu (pazarlık eğilimi hariç) görülen profil, kültürel alanda olumsuz yönelmektedir. Kültürel imge, birkaç baskın olumsuz nitelik dikkate alınmadığında (temizlik gibi) olumlu ve olumsuz betimlemelerin yakın bir ağırlık taşımakta olduğu anlaşılmaktadır:

“*Sen ne kadar saygılı olursan ol, onun kültür seviyesi düşük olduğu için problem oluyor, sorunlu yani Araplar... Bu bizde de vardır ama onlar da daha çok.*” (K2)

“*Kimisi iyi, kibar, kimisi sıkıntılı, ağzında kürdan, kaba.*” (K17)

“*Kibar olanı da var, kaba olanı da var.*” (K15)

“*Onlar çok iyi insanlar çünkü bizim Türk milleti gibi girip dağıtıp çıkmıyorlar. Ne almak istiyorlarsa girip onu alıp çıkıyorlar.*” (K3)

Katılımcılardan kendi işyerini açan bazılarının daha önce İstanbul gibi kentlerde aynı işte çalıştığı dolayısıyla deneyime ve bütüncül bir bakışa sahip olduğu gözlenmektedir; öte yandan tekstil sektörü, kurumsal mağazalarda deneyim kazanmışlığın işaretidir (örn. K7). Konaklama hizmeti veren işletmeler başta ulaşım olmak üzere diğer taleplerle de karşılaşır: “*... bizden kiralık araç beklentisi oluyor, tur beklentisi oluyor ya da şoförlü araç beklentisi oluyor*” (K8). Özellikle gezi turları düzenleme veya düzenleyen firmalarla çalışma yaygındır (K9, K11). Konaklama sektörü internet ile sıkı bir ilişki içindedir ki oradan tercih yapılmakta ve tanıtım orada şekillenmektedir (K12); sektörün bir diğer özelliği, “*Kışın öğrenciye, yazın Araplara yönelik*” hizmet sunmasıdır (K10, K11, K18). Konaklama ve tur hizmeti birlikte verildiği için tercümanların rolü hayattır; bu nedenle işletmeler kendi rehberlerini edinmeye yönelmiştir (K13). Arap turistlerin bölgeye yoğun ilgisi süregeldikçe ev ve arsa satın alma pratiği yükselmektedir ki bu durum, konaklama sektörü için bir risk faktörüdür: “*İnşallah Araplara daha az satış olur; arsa, ev, tapulu şeyler daha az satılır ki bizde ekmek yiyebilelim*” (K14). Konaklama ile ilişkili temel hizmet alanlarından biri, araç kiralama; “*şoförlü veya şoförsüz olarak*” (G22) sunulan bu hizmet, havalimanı civarında ve konaklama alanlarında yoğunlaşmıştır; fakat işleyişinde farklılıklar söz konusudur. Örneğin günde sekiz ve on saat çalıştığını belirten katılımcılar (G27, G25) olduğu gibi vardiyalı bir şekilde 24 saat hizmet verdiklerini belirtenler de var (G24).

Araç kiralama ve gezi (tur) sektöründe çalışanların betimlemeleri *turist*, *müşteri* ve *misafir* kavramları etrafında şekillenmektedir: “*Yaptığım iş Arap misafirleri gezdirmek*” (K20). “*... araç kiralama hakkında yardımcı oluyoruz*” (G26) gibi (ekonomi değil) kültür odaklı betimlemeler var. Alışveriş alanında *müşteri* ve *misafir* tanımları baskın (K30). İşletmeler internet sitesi üzerinden seçildiği (K27) gibi kente varıştan sonra konaklama yerinin yardım ve delaletiyle yüz yüze de seçilmektedir. İmkânları iyi düzeyde olan turistler bütün hizmetlerin total olarak çözülmesinden yana bir tercihe sahiptir: “*Ekonomik düzeyleri oldukça iyi olan turistler*

genelde bizi tercih ediyor. Konaklama, restoran, gezi turları, hava alanından karşılama hizmetleri sunuyoruz” (K11). Ekonomi ve kültür arasındaki bir diğer ilişki, ekonomik güce dayanan bir kültürsüzlük imgesinin inşasındadır: “Ceplerindeki parayla seni esir alıyorlar, rehin alıyorlar... Parayla beraber istediklerini yapabileceklerini düşünüyorlar. Bir şey alırken dahi çok zorluyorlar sizi.” (K16) Yoğun harcama ve tüketim ile pazarlık arasında bir ikilem oluşturur: “... bir yerde parayı önemsemiyorlar bir yerde parayı önemsiyorlar” (K27). Katılımcılarda para konusunda iki temel yaklaşım var: İlki Arap turistlerin paraya önem vermediği yönünde (“Paraya önem vermiyorlar, sadece hizmet görmek istiyorlar” [K14]) iken ikincisi paranın getirdiği güvene dayanan hizmet talebindeki aşırı tutum (“Sana diyorlar ki para veriyorum, ben köle tuttum. Yani para verdikleri zaman seni istediği gibi her tarafa götürür, ne dersem onu yapacak anlamında düşünüyor” [K18]) şeklindedir. Para konusunda bir diğer veri, “... genelde zaten Arapları devletleri gönderiyor... Hac merasimi ile oralar çok kalabalık olacağı için devletleri yazın Arapları bütün dünyaya dağıtıyor” (K14) ifadesiyle aktarılan destektir. Bu durum, “Havalimanından aldıktan sonra tekrar havalimanına bırakana kadar her hizmeti veriyoruz. Sırf Araplar için yapılmış bir restoranımız var. Tur hizmetimiz var” (K14) açıklamasında beliren bir sistem kurmaya yönelik motivasyonun kaynağıdır.

Kuşamlarına bakarsan paçoz dersin. Yani bunda para yok altı ayrı üstü ayrı. Üstü başı pis. Üstlerine başlarına dikkat etmiyorlar. Zaten bayanlar çarşaf giyiyorlar. Erkeklerin değişik bir giyim tarzları var. Ama tam aksine para onlarda. Değişiklikten kastım eşofmanın altına şalvarın altına klasik ayakkabı giymiş. Kumaş pantolonun altına spor ayakkabı giymiş. Ama gözlemlenen şu: Rahatına aşırı düşkün bir toplum. Onun haricinde parayı rahat harcayan, istediğini bulduğunda paranın hesabını vermeyen aslında kolay bir müşteri ne istediğini bilen bir müşteri profili aslında Araplar bizim için. Aslında esnafı yormayan bir profil. Geliyor telefonla bu var mı var ne kadar? İşte atıyorum 150 lira. Bunun üç rengini istiyorum. Var mı? Var. Hayırlı olsun. (K28)

Ekonomi konusunda en çok rahatsızlık sürekli ve yoğun pazarlık yapan Arap imgesine dairdir. Birçok katılımcı için bu temel ve tek sorundur: “Araplar öyle sıkıntılı değil. Sadece pazarlık konusunda biraz sıkıntı yaşıyoruz” (K21). Ekonomik güç ve talepler bir araya geldiğinde bazı katılımcıların vurguladığı paraya dayanan talepkârlık söz konusu olur ki bu durum, seçkinlik beklentisi üzerinden -yani ekonomik durumun işaret ettiği sınıfsal konum ile kültürel sermaye arasındaki bağa işaret olarak- okunmaktadır: “Maddi açıdan zenginler ama eğitim açısından çok fazla gelişmiş değiller. Sadece kendi paralarıyla bir şeyleri satın alabileceğini düşünen kesim geliyor bize” (K25). Ekonomik ve kültürel sermaye (Bourdieu, 2015, s.34-101) karşılaştırması “... aslında iyi insanlar. Ama bazıları görmemiş, yani biraz cahil. Kötü anlamda demiyorum ama cahil insanlar” (K23) şeklinde olgusal bir toleransa varabilmektedir. Bu ikilem, bazı işyerlerinin Arap turistlerden uzaklaşmasına neden olur: “Burada oturup yemek yemesinden, tuvaleti kullanmasına kadar ben hizmetimi veriyorum ama karşılığında herhangi bir temiz davranış görmediğim için ben kendi dükkânıma sokmayı doğru bulmuyorum” (K19). Sürekli karşılaştığımız temizlik vurgusu, birkaç katılımcı tarafından Müslümanlıkla ilişkilendirilerek o bağlamdaki bir kusur olarak değerlendirilmiştir: “Arapları herkes çok Müslüman, çok temiz düşünüyor ama aslında öyle değil” (K18). Aynı katılımcı durumu genellemenin yanı sıra şöyle birlikte kültürel kodlarla izaha yönelir:

“Ama içlerinde çok iyi olanları da var tabii ki. Mesela ülkelerinde köleleri var onların, burayı da aynı öyle zannediyorlar. Para veriyor seni çalıştırıyor ya orada, zannediyor ki ona para verdim şoför benim emrimde, ne dersem yapar diye. Parasını verdim, her şeyi yapabilirim anlamında düşünüyorlar. Ama geldiklerinde buranın çok farklı olduğunu gördükleri zaman çok sıkıntı olabiliyor.” (K18)

“Arap müşterilerin hepsini aynı kefeye koymak olmaz... İlk geldiklerinde bizle bir pazarlık falan yapmıyorlardı. Sonradan daha çok pazarlık yapmaya başladılar. Fiyat konusunda bizi eleştirmeye başladılar. Ama diğer konularda, Trabzon’da çok rahat ettiklerini söylüyorlar.” (K29)

Arap turist imgesinin bir diğer ögesi rahat olduklarına, rahat davrandıklarına dair betimlemelere dayanır. Bu bağlamda yapılan yorumlar, çoğunlukla para ödeyen birinin ona dayanan rahat tutumu üzerinden örülmektedir: “*Bir günde her yeri gezmek istiyorlar. Otele gittiğinde şoförü çok bekletiyorlar. Biraz daha kafalarına göre hareket ediyorlar. Çok rahat insanlar*” (K20). Rahat davranma yorumu, konaklamalarda davranışlara yönelirken mağazalarda ortalığı dağıtma, kalabalık gezip birçok nesneyi inceledikten sonra dağınık bırakma üzerinden betimlenir (K15, K16). Bu bağlamda dil problemi, birçok işlemin kısılmasında en önemli faktördür; bu durum, turistin kendi işini kendi görmeye çalışması ve turist olmanın getirdiği esnek davranış sistemi neticesinde “*Hayata biraz gevşek bakıyorlar... Bir de biraz vurdumduymazlar*” (K27) gibi yorumlar söz konusu olmaktadır. Rahatlık konusundaki bir diğer argümantasyon, kendi çocuklarına yönelik müdahaleci olmayan tutumları üzerinden bir tahkiyeye sahiptir: “*Çok aşırı rahatlar. Kendi çocuklarına karşı hiç bağırma çağırmaları, uyarıları yok. Yani bırakıyorlar kendi haline, çocuk orada ne yapıyor ona bakmıyorlar. Yani en büyük sıkıntımız mağazanın içerisini dağıtmaları. Yerli müşterileri bozuyorlar ister istemez. Çünkü çok rahatlar, biri yerde yatıyor, biri koltukta uyuyor*” (K16). Hizmet alanı değiştiğinde “*Kişisine göre değişiyor*” (K24, K26, K29) yorumu etkin olduğu gibi işyeri sahibi ve çalışan arasında da bakış açısı farkı vardır; ilki meseleyi daha genel ve sektöre getiri gibi açılardan ele almaktadır.

“*Çok rahatlar, relakslar. Duyarlılıkları yok. Bir şeylere nezaket gösterme gibi kuralları yok. Tamamen kendilerine özgü bir yaşam tarzları var. Orada da tamamen kendi dünyalarında yaşıyorlar. Ekonomik olarak bölgemize gelen turistlerin birçoğu orta ya da düşük derecede. Ama her ne olursa olsun Arap turistin bu bölgeye kattığı en büyük özellik ticari hareketlilik sağlıyor. Yani uzun vadeli kalıyorlar. Ailece geliyorlar, yiyorlar, içiyorlar. Sohbet ediyorlar, alışveriş yapıyorlar, giderken hediye alıyorlar... Kültürleri bize uygun değil, yani bize uygun baktığımız taraftan sadece İslamiyet. Ama ben onların İslami yaşıntılarının da bizimkinden farklı olduğuna inanıyorum.*” (K30)

Katılımcılar ülke bazında farklılıkları vurgulamaktadır: “*Suudi Araplar genelde kibar değiller, Dubai ve Bahreyn kısmından gelenler gayet kibarlar*” (G28). Arap kültürünün farklılığına dair baskın vurgu, özelde yemek, giyim kuşam ve tutumlara odaklanmaktadır: “*Bizim kültüre göre çok daha farklı bunlar; biraz daha muhafazakâr, özellikle kadınlarını bayağı bir koruyorlar bizden uzak tutmaya çalışıyorlar, iletişim bile kuramıyoruz onlarla. O konuda bayağı bir sıkıntı yaşıyoruz yani biz de özellikle dikkat etmeye çalışıyoruz*” (K13). Bu konuda tamamen yalıtılmış bir iletişim modeli olmadığı karşıt verilerden anlaşılmaktadır: “*Hiçbir şekilde eşlerini bizle diyaloga sokmuyorlar. Ama eşlerini bizimle konuşuran da var*” (K24). Esasen sektörde birçok alanda erkek çalışanın baskınlığı bahsedilen kültürel tutumla birleştiğinde zaten var olan dil sorununun üstüne bir başka iletişim engelinin eklenmesi neticesi doğmaktadır. Öte yandan çok eşlilik ögesi, imgenin bir diğer faktörüdür: “*Bazı müşterilerin bir sürü eşi oluyor. Hani bu bizim tasvip ettiğimiz bir kültür değildir*” (K25). Katılımcılar turistler için ekonomi ve kültür arasında ters bir korelasyon kurmuştur: “*Suudiler daha çok alışveriş yapan, bizim için daha iyi bir pazar oluşturan ama davranış bakımından bir Kuveyt ve Katarlılar gibi değiller. Kuveyt ve Katarlılar daha medeni daha kültürlü, daha sıcakkanlı... Kuveyt ve Katarlılar daha medeni daha kültürlü. Onlarla beraber çok fazla şeyimiz olmuyor. Potansiyel olarak daha azlar. Suudiler daha çok. Daha kalabalık aile geliyorlar*” (K29).

Erkek Arap turistlerin koruyucu ve kısıtlayıcı tutumu vurgulandığı gibi kadınlarında baskın dış giyimin “*...dış görünüş olarak tamamen kapalı, çarşafa bulanmış olan insanlar gibi görüyoruz*” (K16) ifadesindeki gibi betimlendiği gözlenmektedir. Giyim kuşam konusunda Arap turist imgesi şu sıfatlarla betimlenir: Kapalı, (K16, K13), peçeli (K4), “*Tesettür ağırlıklı tamamen kapalı giyinenler*” (K5), siyah çarşaf giyinenler (K3), “*Aşırı süslü ya da aşırı paspal orta noktaları yok*” (K5), büyük ve bol giyinenler (K6), ferace, uzun elbise, sarık giyinenler

(K9). Bütün bu tanımlamaların odak noktası farklılık kavramıdır: “*Bence düzgün bir görünümüleri yok... Kokuları parfümleri çok ağır, çok rahatsız edici olabiliyor*” (K5); “*Ayrıca giyim kuşama da çok beceremiyorlar. Genelde olağanın dışında bol olsun büyük olsun diye büyük ve bol giyinmeye çalışıyorlar*” (K6); “*Bayanlarda ferace tarzı tamamıyla kapalı bir giyinme söz konusu sadece göz kısmı görünüyor. Erkeklerde uzun elbise tarzı giyimler var ve sarıkları var. Türkiye’ye geldiklerinde genelde giyim tarzlarını değiştirmiyorlar ama Kuveyt ve Katar giyim konusunda biraz daha Türkiye’dekine yakın giyiniyorlar.*” (K9)

Turistlerin kararsızlığı ve ona dayanan sözlerin zayıflığı özellikle taşıma ve konaklamada sorun teşkil etmektedir: “*Taşımacılar veya tur şirketleri diyelim onlar nasıl çok kararsız olduklarını söylüyorlar. Laflarına çok sadık değiller bazen yani söylediklerinin dışına çıkabiliyorlar. Yani çok sadık olmuyorlar söylediklerine. İnkâr edebiliyorlar bazen yaptıkları yanlışları*” (K12). Kararsızlık, birçok bakımdan kurumsallaşma eksikliği, güvensizlik ve pazarlıkla birlikte işlemektedir: “*Tutarlı bir millet değiller. Çok hızlı karar verip kararlarında net değiller. Çok çabuk kararlarını değiştirme özellikleri var. ... Aldıkları ürünü tekrar getirip defalarca değiştirdikleri olabiliyor... Bir de anormal bir pazarlık yapıları var... Ama bizim mağazalarımızda kurumsal yapıya uyum gösteriyorlar. Gittikçe buna uyuyorlar. Dışarda kurumsal olmayan yapıların içerisinde çok ciddi pazarlıkların yapıldığı, atıyorum 100 liradan başlayıp da 40 liraya kadar fiyat indirimlerinin yapıldığını duyuyoruz. Onlar da bunu bildikleri için her yaptıkları alışverişte discount discount diye şartları zorluyorlar ama biz o şeylere girmiyoruz*” (K30).

Arap Turistlerin Kültürü ve Üslubu

Katılımcıların Arap kültürünü topluca değerlendirmelerini istediğimiz soruda giyim kuşam sektörü çalışanları genel olarak *farklı, soğuk ve kaba* bir profil betimlemesi yapmıştır. Etnosentrizm, bireyin başka kültürleri kendi kültürünün merceğinden (merkezinden) ele almasını ifade eder; çalışma boyunca özellikle alışveriş sürecinin uzunluğu (örneğin bir kıyafetin beğenilmesi, seçilmesi, denenmesi, pazarlığı) ile pozitif korelasyona sahip bir etnosentrizm olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda “*Farklı bir kültürleri olduğunu düşünüyorum. Onun da yaşadığı yerlerden dolayı, hayat şartlarından dolayı öyle olduklarını düşünüyorum. Biraz kaba kültürsüz ve soğuk insanlar biraz da rahat insanlar*” (K1) ifadesindeki gibi kendisine benzemeyeni kültürsüz tanımlayan yaklaşımın yanı sıra “*Onların kültürü ile ilgili geri kalmış diyebilirim... Cahil bir insanın davranış şekillerini uyguluyorlar*” (K2) ifadesindeki gibi bir geri kalmışlık betimlemesi de söz konusudur. Genel olarak Arap turistlerin rahat olduğu, davranışlarında beklenen bazı denetimlerin bulunmadığı düşüncesi hakimdir; “*Çok dağınıklar yani çok pis ve dağınıklar; ama hepsi öyle değil yine de geneli öyle*” (K4) ifadesinin kullandığı dağınıklık sıfatı yaygın bir kullanıma sahiptir. Tatil anlayışı ve alışveriş pratiği farkı, Arap turistlerin davranışlarının yapısal sorun olarak betimlenmesine neden olur. Bir katılımcının orta noktalarının bulunmadığına yani iki aşırı uçta bulduklarına dair betimlemesi, birçok katılımcının anlayışını dile getirmektedir (K5). Öte yandan “*Aramızda pek bir fark yok gibi, kültürümüz çok yakın*” (K8) düşüncesi, konaklama sektöründe dile getirilmiştir ki daha uzun gözlem imkânına dayanan bir ifade ve giyim sektörünün kısa ve yoğun etkileşiminin getirdiği basınçtan uzak bir değerlendirme olması, onu önemli kılmaktadır. Kültür ve gündelik davranış seti açısından görülen mesafe, kimi katılımcının dinî alanda ortaklıkları vurgulamasında beliren bir iletişim odağını söz konusu etmektedir:

“*Bir de Arap kültürüyle İslam felsefesi açısından birbirimizle bağlantılarımız olduğu için en azından aynı ilaha, Allah’a inandığımız için hoş diyaloglar geçiyor aramızda. Araplar fazla steril değiller, pisler. Yeme kültürlerinde bir sıkıntı var, elleriyle yemek yedikleri için çirkin bir görüntü oluyor karşıdan bakınca. Bize göre yeme kültürleri geri kalmış. Ama onun haricindeki şeylerde, üstlerine başlarına senden benden daha çok özen gösteriyorlar. Belki dışardan bir çarşaf görüntüsü altında ama içten giyindikleri hep kaliteli ve temiz ürünler.*” (K21)

Yemek kültürüne dair değerlendirmelerde farklılık vurgusu baskındır; “*Yemek kültürümüz biraz ayrı... Bize daha baharatlı ya da biraz daha kokusu farklı gibi geliyor*” (K8) şeklindeki betimleme, yemeğin yapısına vurgu yaparken aynı zamanda “*ne bulsalar yiyorlar*” (K11) ifadesi de turizm pratiğindeki deneyimlere açıklık veya kültürün geniş bir yelpazeye sahip olması olarak görülebilir. Yemek konusunda genel betimlemeler, et ağırlıklı bir mutfak tercihinin bulunduğunu göstermektedir. Esasen birçok katılımcının yalnızca temizlik ve yemek gibi unsurları vurgulayan farklılık betimlemesi (örneğin “*Yemekte çok farklı tercihleri var mesela ve temizlik konusunda da bizimle pek bağdaşmıyorlar*” [K10]), dil engelinin de getirdiği bir kısıtlı etkileşim modeline dayandırılabilir. Bu bağlamda iletişim ve gözlemin mümkün olduğu tüketim pratiklerindeki farklılıklar etnosentrik bakış açısının da etkisiyle zaman zaman ötekileştirici bir dile yönelmektedir. Tüketim pratiklerine dair bir diğer algı, israf betimlemesine dayanır: “*İslamî açıdan baktığımız zaman temizlik anlamında ve de çok müsrifler yani bir şeyi kullanacakları ya da yiyecekleri kadar değil fazlasını alıyorlar gerisini de israf ediyorlar, bırakıyorlar yani*” (K12). Yoğun tüketim pratiği, “*Kendileri pek yemek yapmaz çok nadir yaparlar, dışarıdan sipariş verirler; hani boğazlarına da bayağı bir düşünler, yani yedikçe yiyorlar*” (K13) ifadesindeki gibi tüketime düşkünlük olarak da betimlenir. Ayrıca apart tarzı yerlerde mutfak imkânına rağmen yemek yapmamaları da bir farklılık olarak görülmektedir. İçecek açısından bakıldığında Arap turist imgesi, kuramsal (deneyim öncesi) olarak alkol ve Coca Cola gibi içeceklerin dâhil olmadığı bir betimlemeye sahip iken bu tür gözlemler dikkat çekmektedir: “*Alkol içenler, kullananlar bile çıkıyor yani şaşırtıyorlar beni*” (K13).

İşletmelerde genel kanaat iki Arap turist kategorisi olduğu yönündedir. İlki kendi imkânlarıyla gelen ve geldiği yerin elitlerinden olan gruptur ki onlara yönelik algı, kültürlü kavramıyla özetlenebilir. İkinci kategoride ise ülkelerinde devletin teşvik edip maliyetini yüklediği grup gelir ki onların daha düşük kültür seviyesine sahip olduğu kanaati baskındır. Böylece ekonomik imkân veya para ile kültür arasında bir detay eklenmektedir: “*Aralarında elit olanlar, kültürlü olanlar, zengin olanlar, zengin değil de eğitilmiş olanlar da var. Doktoru da geliyor öğretmenini de geliyor. Ama genel olarak ülkelerinden krallarından parayı alıp zorla tatile gönderilmiş bir insan topluluğundan bahsediyoruz. O yüzden çok kültürlü olduğunu zannetmiyorum, parayı harcamak için buraya geliyorlar o kadar, başka bir şey yok*” (G22). Kültürlü olma ölçütü, anlaşılabilir gündelik hayat pratiklerine dair gözlem ve yorumlara dayanır, çünkü dil engeli dünya algısını ve içeriğini bilmeyi imkânsız kılmaktadır; “*2-3 dil bilen var içlerinde. Bizde bu denli dil bilgisi yok. Ama kültürel olarak bizden daha düşüklük bence. O kadar gelişmemişler, gelişmiş bir toplum değiller*” (K18) ifadesi, kültürel değerlendirmelerde ölçütün önemini hatırlatmaktadır. Kültürdeki en önemli kusur temizlik iken ikinci olarak davranışlardaki denetimsizlik dile getirilmektedir. Bu denetimsizliğin kabalık olarak değerlendirildiği bazı beyanlarda kölelik olgusu vurgulanmıştır: “*Çok pisler. Yediği şeyi yere atar, araba olsun, ev olsun hiç fark etmez onun için. Bunun sebebi; onların köleleri var, temizliği hep onlar yapar. Onun için yediğini atar, arkadan gelen temizlesin. Burada da arabaya veriyor ya para zannediyor ki adam temizleyecek, parasını verdim ben nasıl olsa diye düşünerek yiyip atar yere*” (K18). Turistlerin yanlarında gelen bazı bakıcı ve hizmetçilerin varlığı, kölelik ögesinin Arap turist imgesindeki yerini pekiştirmektedir. Bireyin tutumları onaylansa da bazı durumlarda genel kültürel form zıtlık oluşturmaktadır: “*Kültürleri insanîyet olarak kişi olarak gerçekten iyiler; ama bizimle kültürleri uyuşmadığı için tabii ki kutuplaşma yaşıyoruz*” (K27).

Katılımcılardan Arap turistlerin üslubunu (konuşma, tutum ve davranışta) değerlendirmeleri istenmiştir. Bütün katılımcılar ülkeden ülkeye göre değiştiğini (kimilerinin çok sıcakkanlı, samimi, hoşsohbet ve kibar kimilerinin ise çok sert, kaba ve samimiyetsiz insanlar olduğunu) belirtmiştir. Böylece durumun ülke bazında değiştiği, iyi ya da kötü olmanın tek bir Arap

halkına mal edilmediği anlaşılmaktadır. Arap turistlerin üslubu iki ana kategoriye ayrılır ki burada hem sınıfsal hem de ülke bazında bir ayrım hâkimdir: “Çok kabalar üslupları çok sert ve çok resmiler. Kaba, samimiyetsiz ve soğuklar; fakat şöyle de bir şey var dönem dönem gelenler arasında farklılık var, yani hepsi aynı değil. Her ülkeden gelenler farklı. Kimi kaba iken kimi çok samimi, kimi çok iyi kimi çok kötü değişiyor yani farklı ülkelere gelen Araplara göre” (K1). Ülke tasnifi, “Katarlı ya da Ürdünlü geldiği zaman bize daha sıcakkanlı konuşuyor; fakat Suudiler geldiğinde onlar daha kaba, kendini beğenmiş, kibirli” (K7) ifadesindeki gibi betimlemelere sahip. Suudilere yönelik olumsuz imge baskındır: “Kuveyt’ten gelenler diğerlerine göre daha temizler, daha nazikler, daha anlayışlı ve daha görgülüler. Mesela bir Suudi Arabistanlının kaldığı odaya kesinlikle çıktıktan sonra teknik servis gönderiliyor. Kırıyorlar, döküyorlar, para verdim burası benim gibi düşünüyorlar” (K11).

Tutumlarında baskın betimlemelerden biri, inatçılıktır (K2). İşyeri çalışanlarının kullandığı bir diğer kavram *ukalalık*, *küçümsemedir*. (K3) Konaklama hizmeti veren işletmelerde turist profiline dair daha ayrıntılı bir betimleme imkânı olduğu için şehir üzerinden bir tasnif söz konusu olabilmektedir: “Cidde gibi metropol şehirlerde yaşayan insanlar, bizim Ankara’da İstanbul’da yaşayan insanlar gibi... Kuralcı demeyeyim de daha çok emrivaki bir hitap tarzları var. Fakat diğer şehirlerde yaşayanlar gayet samimi, her şeyi olgunlukla karşılıyorlar, bir şey isterken rica ediyorlar, ekstra bir şey isterlerse muhakkak ücretini soruyorlar...” (K8). Müşteri portföyü, katılımcının işyerindeki konumu gibi faktörler değerlendirmelerde olumlu-olumsuz arasındaki ölçeği belirlemektedir; örneğin iyi portföy ve işyeri sahipliğine sahip birinin ifadeleri şu şekildedir: “Yani konuşma üslupları, davranışları gayet kibar, normal, iyi” (K21).

“Konuşma tarzları kibar. Ama sadece şu var, kaza esnasında, mesela arabada herhangi bir hasar yaptıkları zaman sıkıntı yaşıyoruz. O zaman dolayısıyla konuşmaları falan hemen değişiyor. Bir anda değişiyor tanyamıyorsunuz. Yani bu durumlarda kaba olabiliyorlar.” (K23)

“Gerçekten kibar insanlar. Davranışları da olumlu, hiç eksi bir davranış şu ana kadar rastlamadık. Karşıdan bir tepki gelirse onda da etkiye tepki yapıyor tabii ki.” (K27)

Temizlik konusunda olumsuz tutum baskın iken genel tutumlarda ortalama üzerinden bir tanımlama var: “Yani kişiye göre değişiyor kimi çok kibar davranırken kimileri ise çok kaba davranıyor” (K4); “Rica ediyorlar genelde memnunum ben bir problem yaşamadık” (K5); “Bize karşı çok nazikler. Şu ana kadar kaba biriyle, tartıştığım biriyle karşılaşmadım” (K10) gibi olumlu betimlemelerle “Tepkileri sert oluyor, bire bir iletişim kuramıyorsun, çok zorlanıyoruz Araplarla” (K13) gibi olumsuz tasvirler söz konusu olduğu gibi genel eğilim orta karar bir tasvire dayanır: “Arapların genel olarak tutum ve davranışlarına baktığımızda yüzde elli, elli diyebilirim. Bazen olumlu oluyor bazen olumsuz bir şekilde davranıyorlar. Yine ülkeden ülkeye göre fark ediyor. Onu anlayabiliyoruz yani ayırt edebiliyoruz” (K7). Sorun kaynağı olarak turistlere işaret eden beyanlar daha baskın iken özeleştirici ifadeleri de söz konusudur: “Açıkçası Arapların kendilerinde sıkıntı olduğunu düşünmüyorum, sıkıntıyı biraz da kendi insanlarımız oluşturuyor. Çünkü herkes para kazanma peşinde” (K9). Sorun betimlemeleri kaba, kaba değiller, çekingenler, her ikisi, sorun durumunda (kaza gibi) kabalaşıyorlar şeklinde farklı kategorilere sahiptir.

“Bazı müşterilerimiz var, o da ne kadar diyeyim 10 Arap müşteriden 2 tanesinde bu durum oluyor, bunlar sadece bize karşı nazik ve kibarlar. Hani güzel eğitim almışlar ama geri kalanları çok pisler, bizi sadece hizmet veren bir makine olarak görüyorlar. O bana parasını verir benden hizmetini alır, seni insan olarak değerlendirmiyorlar.” (K25)

Arap turistlerin tek başlarına ve aileleriyle birlikte iken tutum ve davranışlarında farklılık olup olmadığı sorgulamasında ilkinde daha hareketli ve sınırları zorlayan ikincisinde daha kontrollü olduklarına dair kanaatler dile getirilmiştir; farklılık görmediğini belirten katılımcı (K1) olduğu gibi “Aile ortamında biraz daha çekingen kalıyorlar. Bireysel geldiklerinde daha etkili oluyorlar” (K2) betimlemesinin belirttiği ve yaygın olarak kabul edilen algı da söz konusudur. Ailenin kalabalığının getirdiği kargaşa betimlemesi gibi (K3) süreçleri uzatan bir etki de

dile getirilmektedir: “... Aile olarak mesela bir kıyafeti bile yanında beş kişi varsa beşine de soruyor. Bireysel olarak geldiklerinde ise genelde beğendiğini alıp gidiyorlar” (K4). Aile ile birlikte bulunmanın bir diğer etkisi, çocuklara yönelik müsamananın getirdiği kargaşadır (K17); “Aileleriyle birlikteyken çocuklarını çok serbest bırakıyorlar, onlara hiç kızmıyorlar. Çok rahat davranıyorlar” (K20). Rahat tutum, bir soyut analiz ve genelleme de üretir: “Sanırım kendi ülkelerinde biraz tutuklar, serbest değiller. Ama burada o serbestliği yakalayınca ne yapacaklarını şaşırıyorlar” (K19). Öte yandan turistlerin tutumunda cinsiyet ayrımı olduğu dile getirilmiştir: “Erkeklere karşı nazik değiller” (K14). Rahatlık bir başka yani kendisiyle ilgilenmesini önceleyen tutumla birleştirilir: “Genel olarak biraz daha asabi, sabırsız olarak değerlendirilebiliriz.” (K26).

“Aileleri ile geldikleri zaman daha çok tutucu davranıyorlar veya bizim gördüğümüz üzere öyle diyelim. Mesela araçta eşi ön koltukta oturuyorsa biz ön koltuğa oturmada problem yaşıyoruz. Öyle bir kültür farklılığı oluyor. Genel olarak baktığımız zaman rahat insanlar, birebir hemcins olduğu zaman rahatlıkla anlaşabiliyorsunuz ama ailesi olduğu zaman tabii biraz daha katı kuralları var.” (K27)

“Yaşlı olanlar daha bir kalabalık bir şekilde geliyorlar. Yaşlı olan baba çocuğuna herkesin içinde ulu orta bir şekilde, bir iş merkezinin ortasında bağırıyor ve ona şiddete kadar gitti. Genel olarak çiftler geldiğinde ise çiftler daha böyle birbirleriyle yardımsever bir şekilde hatta erkek bir kadına bu sana yakışır anlamında davranışlarda bulunuyor, gençler hep birbirine karşı daha iyi ... Bireysel geldiklerinde daha uyumlular. Yaşlılarında ya da kalabalık geldiklerinde daha bir karışıklık oluyor.” (K7)

“Anormal derecede hanımcılar. Yani bizde öyle derler. Onlarda nasıl tabir ediliyor bilmiyorum. Her şey kadına teslim onlarda. Bakıyorsun para çantasını kadın taşıyor, ya da kadın bir şey beğendi erkeğin beğenmesi önemli değil. Bu alınacak mı alınacak. O adam o kadın için her şeyi yapıyor. İtiraz etme şansı yok. Çocuklarına falan davranışları gayet iyi, sabırlı, vurdumduymaz.” (K28)

Turistlerin aileleriyle birlikte olanlarının yalnız gezenlere göre daha sorumlu davrandığı belirtilir; “Ailesiyle gelen daha temkinli, daha üsluplu oluyor. Yalnız gelen biraz daha uçuk oluyor, daha vurdumduymaz oluyor” (K10). Konaklama sektöründe aile ile birlikte geldiğinde iletişim ve etkileşimin minimum düzeyde tutulmasına yönelik bir eğilim olduğu dile getirilmektedir. Özellikle kadınların konuşmalara dâhil edilmeden işlemlerin yapılması tercihi vurgulanır; “Biraz daha sahiplenici, tutucu davranıyorlar” (K11). Bu eğilimin tamamlayıcı unsuru, güvenlik kavramıdır: “... tutucular o konuda... bayanlarla iletişim kurmamızı istemiyorlar, bizim kültürümüzde olduğu gibi. Bir de tek geldikleri zaman güvenliği sormuyorlar ancak aileleriyle geldiklerinde güvenliğe dikkat ediyorlar” (K12). Arap turiste yönelik algı, ataerkillik tasviri de taşımaktadır: “Onlarda genel olarak baba ne derse o oluyor. Bize yansıdığı kadarıyla, hanımların söz hakkı yok. Erkek ne derse o oluyor. Belki kendi içlerinde istişare yapıyor olabilirler ama bize gelenlerde bayanlarla diyalog olmuyor.” (K9); “Bir de ne derse erkeğin her dediği oluyor. Ataerkil bir toplum” (K22). Erkek turistlerin kadınlara yönelik tutumları için muhafazakârlık, tutuculuk, korumacılık, kıskançlık gibi kavramlar kullanılmaktadır. Aile bağının güçlü olduğu da vurgulanır: “Arapların ailelerine düşkün olduklarını mağazamızda görüyoruz... Ama çocuğunun da eşlerinin de istedikleri ne olursa hepsini alıyorlar.” (K15); “Çünkü onlarda da eşlerinin görüşü çok önemli olduğu için özellikle eşlerinin görüşlerine uygun ürünler almaya çalışıyorlar, eşlerini dinliyorlar” (K21). Kadınlara ve çocuklara yönelik erkek tutumu özelde analiz edilmektedir:

“Aile arasında birbirilerine çok bağlılar gibi. Aile bağları çok kuvvetli. Çocuklarına hiç bağırmıyorlar, çok düşkünler, beraber geziyorlar, her şeyi beraber yapıyorlar. Çocuklarına karşı anlayışlılar... Yalnız gençlerinde sıkıntı var. Gençleri, genç kuşak, özellikle anne-babasız gelen kuşak biraz daha kibirli, çok hareketli, parayla beraber bir şey yapabileceklerini sanıyorlar.” (K16)

“Birbirlerine bağımlı; soran, danışan bir aile yapıları var ... Kalabalık bir aile yapıları var. Bir erkek üç tane eş, dört tane eş, her alımda sorgulayan birbirine soran istişare ettiklerini görebiliyoruz.” (K30)

Problem Alanları

Dil

İletişimin temel formu olan dil; söz, tutum ve davranışların anlamını (veya kodunu) çözmek için merkezi öneme sahip sembolik bir sistemdir. Bu araştırmanın tespitlerinden biri, turistler ile sektörde çalışanlar arasında yüksek düzeyde önem arz eden bir dil problemi olduğudur; hizmet sağlayıcılar hem dil sorununa (K30) hem de tercümanların çözüm olmadığı durumlara işaret etmiştir: *“Bazen tercüman, tercüme etmesi gereken şeyleri tercüme etmiyor ya da yanlış tercüme ediyor ve ardından sıkıntılar olabiliyor”* (K9). Trabzon’da Arap turistlere yönelik hizmetlerdeki dil sorunu Arapça ve İngilizce odaklıdır. Bu bağlamda hem hizmetlerin kompozisyonunda hem ücretlendirmelerde hem de kültürel kod ve hassasiyetlerin anlaşılmasında bir bariyer olan dil, Arap imgesinin inşasında da başat biçimlendirici faktördür. Sektörün tercüman istihdam etmeyen (veya küçük ölçekli olduğu için edemeyen, berber vb.) işletmelerinin çalışanları, bir katılımcının *“Arap dili ile pek anlaşamıyoruz ama genelde beden dili ile anlaşmaya çalışıyoruz”* (K1) ifadesiyle özetlediği çözüm yoluna gitmektedir. Elbette tercüman istihdam eden işletmeler de var (ör. K9). Dil konusunda baskın tercih, sektör çalışanları için İngilizce (K16) iken yaşlı Arap turistler için Arapça ve genç turistler için İngilizce ve Arapçadır. *“İletişimde sıkıntı yaşıyoruz”* (K2, K6) beyanı, dilin turizm konseptini yoğun bir şekilde etkilediğini gösterir: *“Dil problemi yaşıyoruz onlar Arapça konuşuyorlar biz Türkçe konuşuyoruz. Bazen zorlanıyoruz ama genelde birbirimizi anlayabiliyoruz. İletişim sorunundan başka problemimiz yok”* (K3). Esasen iletişim sorunu, aynı zamanda anlam dünyalarını kavrama sorunudur:

“Kültürlerini anlayacak kadar adamlarla iletişimizi yok. Yani dil olarak anlaşamadığımız için... İletişime geçemediğimiz için adamlar görgülü mü görgüsüz mü, kültürlü mü, ama nedir alışveriş diline yansımından anlıyorsunuz. Söylediğim gibi her toplumda olduğu gibi bizim toplumda da olduğu gibi, onlarda da şu var: yani cahili var, boşboğazı var, ukalası var, alçakgönüllüsü var. Mesela akşamüstü bir bayan geldi kızıyla beraber. Alışveriş yaptı. Böyle çatpat tabiri caizse tarzanca anlaşılıyor işte. Kadın öğretmen çıktı, kızı doktor çıktı. Yani alışveriş esnasındaki tavırlarında belli oluyor zaten. Saygıdeğer oldukları, kültürel seviyelerinin yüksek olduğu belli ama çok tespite bulunamıyoruz yani.” (K28)

Dil problemi (K17) ve anlaşamama sorunu (K6) olarak betimlenen mesele, alanın bütün yönlerini -her iki taraf için- etkilemektedir; sözgelimi mesele dini mensubiyet üzerinden okunabilmektedir: *“Arapça bilen çok az diye şikâyet ediyorlar, siz Müslümansınız neden Arapça bilmiyorsunuz gibisinden diyen çok oluyor.”* (K12). Genel tercihleri Arapça konuşulmasından yana olsa da bazı turistlerin Türkçe bilmesi meselenin hafifletici öğesidir:

“Türkçeyi bilen bazen oluyor, dizilerden Türkçeyi öğrendiklerini söyleyenler oluyor ve Türkçeyi gayet iyi konuşuyorlar. Türkçe bilenlerle herhangi bir sorun yaşamıyoruz fakat bazılarıyla İngilizce anlaşmaya çalışıyoruz ama sadece Arapça konuşurlarsa o zaman sıkıntı yaşıyoruz. Genellikle yaşlıları Arapça biliyor ama İngilizce bilmiyor; daha çok gençleri İngilizce bildiği için gençlerle anlaşmak daha kolay oluyor.” (K7)

“Genç nesilden Türkçe de konuşabiliyoruz. Onlar sayesinde bir nebze de olsa Arapça öğrenebildik.” (K29)

Temizlik

Arap turistlerin temizlik kültürlerinin zayıf olduğuna dair ifadeler şu şekildedir; Genel olarak: *“temizlik kültürleri sıfır”* (K11), *“Genelde temiz olmayan insanlar daha doğrusu temiz bırakmıyorlar çıktıkları yeri. Nadir olarak arkasını toplayan insanlar var”* (K9), *“Titiz değil, çok dağınıklar ve pisler”* (K10), *“Pis oldukları için sorun yaşıyoruz”* (K19), *“Çok temiz değil, bunlar da tamamen Arabistan’ın vermiş olduğu bir şey yoksa burada doğmuş olsalardı temiz olurlardı...”* (K14). Araçta: *“Pisler, yediklerini arabanın içine atıyorlar”* (K20). İşyerinde: *“Aynı zamanda çok pisler, yediklerini içtiklerini mağazaya atıyorlar”* (K1), *“Gittikleri lokantalarda elleriyle yemek yiyorlar, insanları rahatsız ediyorlar.”* (K20) Konaklamada: *“Çok*

pis oluyorlar ya, çok sıkıntı çıkarıyorlar bize, ekstra bir temizlik elemanı tutsak ancak yani... çöp, ne bulduysalar arabaya atıyorlar, çöp kutusu gibi arabayı kullanıyorlar, yerler çöplük yani resmen arabada, oteli de anlatsam arabadan bir farkı yoktur..” (K13). Temizlik meselesi, herhangi bir Arap turiste dair sohbetin temel konusudur; ona değinmeden hiçbir turizm veya turist değerlendirmesi yapılmamaktadır. Konu bir yandan Arap turistin kültürel geriliğine işaret üzerinden okunurken öte yandan sektör çalışanlarına yönelik kibir içerikli muamele olarak yorumlanmaktadır ki her ikisinin odağında çalışanlar için sorun üretimi meselesi söz konusudur.

“Biz genelde biraz esnafta da böyle; hani mal satayım, parayı alayım, yollayayım, sıradaki gelsin munda olduğu için insanların kültürlerine inebilecek kadar irtibat kurmuyoruz. Maalesef olmuyor. Belki turizmciler konaklama söz konusu olduğu için daha iyi bilir. Ama bizde görüyoruz işte. Turizmci tanıdıklarımız da var. Mesela pis olduklarını söylüyorlar. İslamiyet’i yaşayan bir topluluk olarak bu pislik, yani bu kültür müdür, inaniş müdür adı nasıl koyulur bilmiyorum ama çok pis olduklarını söyleyebilirim. Hijyenden uzak bir toplum olduklarını söyleyebilirim. Bizim inandığımız İslam’dan uzak olduklarını söyleyebilirim... İslamiyet’te bize anlatılan bizim okuduğumuz, bizim öğrendiğimiz; üstün temiz olacak, kıldığın yer temiz olacak, ortam namaza müsait olacak. Bunların hiçbiri yok. ... Çok pisler, çok rahatlar, müthiş derecede rahatlarına düşkünler. ... Adam çekecek bile kullanmıyor. Adam ayağını atacak, ayak kendiliğinden ayakkabının içine girecek yani. Müthiş rahat ya hiç yorulmayayım. Müthiş rahatlar. Sabırlı mı dersin rahatlık mı dersin? Adam arabadaki çocuğa, olsun da 5-6 aylık, çocuk ağlıyor. Dönüp çocuğa diyor ki: Sabır haci! Sabır!. İnsan çocuğuna böyle rahat davranabilir mi? İşte böyle relaxlar.” (K28)

Temizlik-dindarlık ilişkisi, “Temizlik, imandandır” gibi normların hâkim olduğu Türkiye pratiğinde önem taşıdığı için kimi katılımcılar bu bağa işaret etmekte ve gerek genel olarak (“Kültür olarak uyduğumuz yönler de var belli şeylerde ama bu kadar pis olup da Müslüman olmaları da ilginç geliyor bana” [K16]) gerekse pratik düzeyinde (“Bir de temizlik yani temiz değiller ve namaz kılacakları yerde normal ayakkabılarıyla gezabiliyorlar, o temizlik konusunda çok dikkat etmiyorlar, yani Müslüman sonuçta kıldığı yerle şey yaptığı yerin temiz olması gerekiyor” [K12]) bazı yorumlar yapılmaktadır. Temizlik kültürü veya dağınıklıkla ilgili izah olabilecek gözlemlerden biri, kendileriyle birlikte getirdikleri ve hizmetlerine bakmakla yükümlü olan bazı kadın çalışanlarına (kimisi onları köle olarak tanımlamıştır) güvenen pratikleri ve turistin sadece tüketimle ilgilenip geri kalan kısımda denetim sergilememesi gözlemleri dikkate alınabilir: “Temizlik kültürleri yok. Belki kendi ülkelerinde hizmetçileri vardır ve o yüzden burada da birilerinin arkalarını toplayacağını düşünüyorlardır, onu bilemiyorum” (K9) ifadesi, turistlerin sınıfsal durumunun da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Temizlikle ilgili bir yaklaşım, turistlerin para harcamaının getirdiği güven veya kibirle hareket ettiğine dairdir: “Çok pisler, ... Yediklerini arabanın içine atıyorlar. Çöp poşeti koyduğumuz halde yine arabanın içine atıyorlar yediklerini. Çocuklar koltukların üstünde oynuyorlar ayakkabılarıyla. Çok fazla rahat oldukları ve rahat davrandıkları için, pis oldukları için sorun yaşıyorum” (K20).

Fiyatlardan Şikâyet ve İndirim Talebi

Katılımcıların Arap turistlerin en çok şikâyet ettiği meselelere dair değerlendirmelerinde baskın cevap, “fiyat”lara dairdir. Fiyat konusunda üç kategori söz konusudur: İlki, indirim ve pazarlığın kültürel örüntü olması nedeniyle fazla vurgulu yaşanması, ikincisi kıyaslamaların gözlem üzerinden yapılması (örneğin bir berberde kendisinden önce gelmiş bir müşterinin ödediği miktarı gören turistin önceden alacağı hizmetin fiyatını sorup kabul ettiği halde o gözlemden dolayı farklı hissedip önceki müşterinin -yerli biri- ödediği ve anlaşmanın çok altında olan –ve aynı hizmeti kapsamayan- fiyatı ödemeye ısrar etmesi gibi) nedeniyle anlaşmazlıkların yaşanması ve son olarak fahiş fiyatlara yönelen olumsuz örnekler dolayısıyla oluşan his dünyasında her fiyatın sorgulanması. Bu durum, hizmet sağlayıcılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Öte yandan turistler için fiyat konusundaki tutum, onlara yönelik genel algı ve tutumun bir göstergesi olarak ele alındığı için kötü davranıldığı hissiyatı söz konusu olmaktadır.

“O da fiyatların pahalı olmasıyla alakalı değil bence tamamen daha çok indirimli almak istedikleri için yani bizimle alakalı bir durum değil.” (K1)

“Genelde art niyetli insanlar tarafından kandırıyorlar, onlar da kendilerine daha dikkat ediyorlar.” (K2)

“Arap oldukları için fiyatı fazla söylediğimizi düşünüp şikâyet ediyorlar. Mesela bu kuruşlardan anlamıyorlar; diyelim ürün 29.99 ama biz kuruşu veremediğimiz için 30 TL alıyoruz o kuruşu bile almak istiyorlar.” (K4)

“En çok şikâyet ettikleri mesele şu ki sunulan hizmette alınan ücretin kendilerinden diğer müşterilere göre daha fazla alındığını düşünmektedirler ki bunda da bence haklılar.” (K7)

“Çok pahalı buluyorlar burayı. Bizim apartı da Trabzon’u da genel olarak pahalı buluyorlar yani. En ucuz fiyattan ücretlendirme yaptığımızda bile, ondan bile indirim talep ediyorlar.” (K13)

Fiyat konusunda iki temel algıdan dolayı farklılık yaşanmaktadır; ilki, Arap kültüründeki pazarlık yapmanın sünnetine dair yüksek düzeydeki algı ve tutum. Bu durum, onların sürekli farklı yorumlanmalarına neden olabilmektedir. İkinci olarak birkaç katılımcının işaret ettiği bir sorundan dolayı Arapların indirimi pazarlıktan ziyade aldatılmama güdüsüyle yaptığı anlaşılmasıdır; bazı işletmelerdeki yüksek fiyatların bir yan sonucudur. Çalışanlar tarafından pazarlıkçılık olarak tanımlanan bu tutum, paranın getirdiği güven ve kibir üzerinden de değerlendirilmektedir; çünkü bir malın fiyatının yarısını hatta daha aşağısını öneren tutum bu şekilde anlamlandırılmaktadır: “Diğer bir problem çok pazarlıkçılar ve ukalalar” (K6). Ayrıca “Tek sorun yaşadığımız şey fiyat, sürekli indirim istiyorlar. Fiyatlar uygun olsa da pahalı buluyorlar. Fiyat ne olursa olsun ek indirim istiyorlar” (K1) ifadesinde dile getirilen fiyatın kendisinden bağımsız tutum, zenginlikle birlikte ele alındığında konu ekonomik alandan kültürel alana çekilmiş olmaktadır. Bazı hizmet alanlarında, sorun daha tekilleşmektedir; örneğin: “İlaç sektöründe, reçetesiz satışı olmayan ilaçlar dışından bir sıkıntı söz konusu değil” (K17). Fiyat konusunda da dil engeli öne çıkmaktadır; “Bazen yanlış anlaşılmalara oluyor. İngilizce konuştuğumuz için, onların da bazıları tam anlamıyla bunları bilmiyorlar ya da yanlış anlamalara neden olan konuşmalar geçiyor. Onun haricinde genelde pek sorun yaşadığımız olmuyor. Sadece pazarlık konusunda sorun yaşıyoruz. Çok fazla indirim istiyorlar, pazarlık yapıyorlar” (K21). İletişimde sözün gücünün azalmasıyla oluşan güven sorunu; aldatılma durumunda önce yüz, sonra beden hareketleri ve nihayetinde sözlere odaklanıldığı için (Kağıtçıbaşı, 1999, s.221) konuşmaların içeriğinin etkisini düşürmektedir. Fiyatların yanı sıra ürünlere yönelik değişim talebi gibi diğer hizmet öğelerinde de dil engeli ve kültürel farklar sorun kaynağı olabilmektedir:

“Şöyle söyleyeyim değişilmeyecek ürünü ısrarla değiştirmek istemeleri, fiyatı görüp tekrar fiyat sormaları, sürekli biz haklıyız gibisinden konuşma tarzları. Mesela burası kalabalık oluyor diyelim hemen sen benimle ilgilenmiyorsun, sen beni beğenmiyorsun gibi konuşuyorlar ve kendilerine aşırı ilgi istiyorlar. Bunun dışında en büyük karşılaştığımız sorun indirim. 10 liralık bir üründe bile indirim istiyorlar.” (K4)

“Özellikle barkotlu ürünlerde indirim yapılmayacağını bildikleri halde indirim istiyorlar. Bu biraz sıkıntılı bir durum yaratıyor ama onun dışında çok bir sıkıntı olmuyor. Bakıyorlar bakıklarını alıp çıkıyorlar çok rahatsız edici bir durum yok. Bazen Türkler onlardan daha rahatsız edici olabiliyor ama dediğim gibi Arapların aşırı pazarlıkçı bir anlayışı var ve bazı yerlerde anlayışsız olabiliyorlar.” (K5)

Sektör, fiyat konusunda ülke farkından kaynaklanan tanımlamalarının getirdiği algıyı vurgulamaktadır. Öte yandan “Onlar da parayla her şeyi yaptıracağını zannettikleri için şu an bir şeyler yaptırmak için sürekli ekstra bir para vermek zorunda kalıyor. Ondandır şikâyetçi oluyor, diyor ki çok pahalı çok pahalı” (K22) ifadesinde dile getirilen yaklaşım, ekstralar üzerinden durumu izah etmektedir. Fiyat ve indirim üzerinden yaşanan gerginlik aynı zamanda müşteri memnuniyeti için önemli bir öge olan duygu durumu ve yansımalarını da olumsuz etkilemektedir: “Onların anlatmasına göre insanların onları kazıklaması, haksız kazançlar, insanların onlara kötü davranmaları, Güleryüz eksikliği gibi şeylerden yakındıklarını söylüyorlar” (K16). Fiyat tartışmalarında farklı uygulamalara ve bazı keyfiliklere yönelik anlatı dikkat çekmektedir: “Fiyat dengesizliğinin farkındalar, kendilerinden fazla ücret alındığını biliyorlar ve güvenmiyorlar. Genelde fiyat anlaşmazlığı çıkıyor. Türklere 3 TL ise onlara 3 dolar olarak

lanse ediliyor mesela” (K9). Sorunlar; pahalılık, fiyatlar, maddiyat ve ücretler kavramlarıyla betimlenir. Öte yandan güvensizlikten dolayı kredi kartı bilgilerini vermeme şeklinde bir tutum/sorun da söz konusudur; özellikle ilk gelişlerinde bireylerde bu tutumun baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bazı uygulamaların güven sorununa dolaylı etkisi olduğu dile getirilmektedir; sözgelimi trafik cezası sonradan geldiğinde kredi kartından yapılan tahsilat, fazla para alındığı yönünde yorumlanarak anlatıldığında, potansiyel turiste ülkeye gelmeden önce bir algı oluşmaktadır: *“Trafik cezası oluyor, arıyoruz, hiçbir şekilde ulaşamıyoruz; kredi kartı bilgisi olduğu için mecbur kredi kartından çekiyoruz”* (K24).

“Kazıklanmak bu adamlarda bir fobi olmuş. Daha adam mağazaya girmeden discount diyor. İlk zamanlar kızıyordum. Yok diyordum. Sonra sonra sistemi çözünce no problem diyorsun.” (K28)

“Yani genelde taksicilerle restoran konusunda şikâyetleri var. Restoranlarda işte yemedikleri yemeklerin kendilerine yazıldığından bahsediyorlar. Bir de fahiş fiyat yazıldığından bahsediyorlar. Otelcilik hizmetlerinde dönem dönem rezervasyonlarda uygunluk olmadığından şikâyet ediyorlar. Daha çok merdiven altında hizmet veren kurumlarda olduğunu görüyoruz. Kurumsal yapılarda bu söz konusu değil.” (K30)

“Eyfel kulesinde nescafe 10 Euro ama alt katında 1 Euro. Onun için Türkiye’de de fiyat farklılıkları olabilir. Turizme hizmet edilen noktalarda böyle oluyor maalesef. Bu da kira giderleri var bunu içerisinde, personel giderleri var bunu içerisinde vesaire vesaire. Onun için bunların fiyat konusunda bizi eleştirmelerini çok fazla doğru bulmuyorum.” (K29)

Güvensizlik

Arap turist imgesindeki “kaba” sıfatı bileşeninin en önemli nedenlerinden biri, fiyat konusunda yaşanan güvensizlik ve hileye maruz kalma korku veya düşüncesidir. Bu bağlamda sektör çalışanlarının bazı yerlerdeki uygulamaları eleştiren ifadeleri (K16), turistlerin maruz kaldığı uygulamalardan dolayı güvensizlik yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Aldatılma korkusu, bazı örneklerin dilden dile dolaşan anlatısıyla inşa olurken genel olarak turist temkini de eklendiğinde bir güvensizlik ortamı söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda alınan hizmetlerin gereklerinin yerine getirilmesinde çıkan sıkıntılar da karşılıklı güven sorununa neden olmaktadır: *“Mesela; biz araba kirliyoruz ve onlar arabayı istedikleri gibi kullanabileceklerini düşünüyorlar. Sıkıntı çıktığında masrafları karşılamıyorlar. Çoğu insanımız da onları sömürmeye çalıştığı için güven kaybı yaşıyoruz. Güvenlerini kazanmak konusunda da problem yaşıyoruz”* (K9). Araç kiralama hususunda yaşanan bu sorun, konaklama kısmında şu şekildedir: *“Müşterilerimiz bazen turizm ofislerinden oda satın alıyorlar, turizm ofisleri olmayan şeyleri varmış gibi gösteriyor ve ücreti fazlasıyla alıyorlar. Biz böyle sorunlar yaşıyoruz... geldiklerinde bu bahsedilen hizmetleri alamayınca bazen problemler yaşıyoruz”* (K8); *“Bize karşı bir güvensizlik var tabi. O da yine bizden kaynaklı. Adama sen bal diye şekerli suyu satarsan, yediği yemeğin adisyonuna ekmeği işaretlersen, bir kahveyi 25 liraya, bir nargileyi 100 liraya...”* (K28). Dolayısıyla sektördeki norm dışı uygulamalar dolayısıyla bir güven sorunu söz konusudur. Bu durum, fiyat konusunda güvensizlik (K14) ürettiği gibi pazarlık pratiğinin (ki kendi kültürlerindeki normun da etkisi var) sıkı yürütülmesine de neden olmaktadır (K18).

Araç kiralama alanında kazalardan sonra hasarın tahsilinde sorunlar yaşandığı gibi (K23) araçlarda hasarın daha önce mevcut olduğu iddiası da turistlerce dile getirilmektedir: *“Araçlarda hasarlar meydana getiriyorlar. Bunları, kendi yaptıklarını kabul etmiyorlar. Bu şekilde sorunlar sürekli başımıza geliyor”* (K24). Aracın geri verilmesinde farklı sorunlar yaşanmaktadır: *“Mesela yakıt farkı. Yakıtta bir sıkıntı yaşıyoruz. Biz ful depo veriyoruz, onlardan bazen eksik geliyor. Hizmet bedeli yansıtmamız gerekiyor. Bu durum Türk müşterilerde de var Arap müşteriler de de oluyor. Arap müşterilerde genellikle şöyle bir sorun var; sanki biz onlardan ekstra bir para alıyoruz gibi düşünüyorlar”* (K25). Turistlerin (güvensizliğin de etkisiyle) firmaların istediği prosedürlerden uzak durduğu ve bunun sorun ürettiği belirtilmektedir

(K26). Hizmet satıcılarının refleksif sorgulamaları, güvensizlik konusundaki referanslara dikkat çekmektedir:

“Yani aslında bizim Arap müşterilerimizden yaşadığımız onlardan kaynaklı bir sorun yok. Aslında bütün sorun bizde yani esnafta. Düzgün muamele yok, olurundan fazla satma gayreti var, orijinal olmayı orijinal diye satma, işte yerli müşteriye beş liraya sattığın ürünü Araba on beş liraya satma gayreti, işte ne koparırsam kardır felsefesi var. Aslında yanlış. Eğer sorun olarak nitelendirilecekse az da olsa bir kesiminde şu var: Ben para veriyorum, benim param var, ben burada istediğimi yaptırabilirim. Ya bir müşteri olarak bu hale getiren biziz. Yani parasını almak için her şeyi veriyoruz, her şeyden feragat ediyoruz. Toplum olarak bu bizim zafiyetimiz belki de. Bunu şöyle örnek vereyim: bir gün bir müşteri alışveriş yapmaya geldi. Mağazada müzik çalıyor. Adam tutturdu müzik haram, kapat müziği. Müziği kapatmadan alışveriş yapmam. Yaparsın yapmazsın. Sonuçta mağlup olan biz olduk. Ekonomik mağduriyetten ötürü” (K28).

Memnuniyetsizlik

Arap turist imgesinin bir diğer önemli ögesi (talepkârlıkla doğrudan ilişkili) memnuniyetsizliktir. Bu tutumun kaynaklarından biri para ödemenin getirdiği bir talepkârlık hakkı iken diğeri standart arayışıdır: *“Fazlasıyla lüks arayışları var. Hiçbir şeyden memnun kalmıyorlar. Altın varaklı çeşme yok diye şikâyet aldığımız oluyor” (K11).* Bu tutum, her istediklerinin olmasını ifade ettiği gibi her şeyin istedikleri şekilde olması talebini de içerir. Böylece norm ve prosedürlere uyma arzusunda olan sektör çalışanları sorunlarla karşılaşmaktadır. Öte yandan talep hakkı hissiyatının getirdiği bir rahatlık ve bununla bağlantılı kabalık algısı da dile getirilmektedir (K17). *“Çok istekli oluyorlar...” (K13)* diyen bir katılımcı, kentte ihtiyaçları olan her şeyin çalışanlarca halledilmesi inancında olan bir turist modeli tasvir etmektedir. Talepkârlık, bazı turistlerin hizmet akışında tecessüm eder: *“Bir günde her yeri gezmek istiyorlar. Bunun da mümkün olmadığını gördükleri zaman şikâyet ediyorlar” (K20).* Ayrıca, işletmelerin imkânlarının ötesine geçen taleplerdeki ısrar, bir başka sorun alanına işaret etmektedir:

“Olmayan şeyi ısrarla istiyorlar. Mesela resimlere bakıyorlar, rezervasyon yapıyorlar. Rezervasyonda, sonuçta yaparken, dairenin tüm özelliklerini falan görüyorlar. Ama geldiklerinde buna itiraz edebiliyorlar, işte biz burayı beğenmedik gibisinden. Sonuçta bir rezervasyon yapılmış, sen burayı tutmuşsun yani sana ayrılmış burası, burada kalmak zorundasın yani. .... Bazen o tip sıkıntılar yaşayabiliyoruz yani rezervasyonlarına çok sadık değiller. ... Mesela her odada klima istiyorlar bazen, her odada olmuyor mesela dairelerin. Şöyle olmuyor; bizim 2+1 burası genelde dizayn, yani iki tane klimamız var bir oturma odasında bir de ana yatak odasında, bir odamızda yok. Onu bile diyorlar burada niye yok gibisinden onu çok problem ediyorlar. Tuvalet konusunda mesela, beş altı kişi oldukları için iki üç tuvalet talep ediyorlar dairelerde. Buradaki binaların çoğunda yok zaten tek lavabodur yani. İnterneti problem ediyorlar hızından dolayı.” (K12)

Arap turist imgesi, çalışanlar için *olumsuzluk yanılıgısına* (Kağıtçıbaşı, 1999, s.226) varıdırabilen yani kişiye dair izlenimde olumsuz özelliklere ağırlık veren bir model sergilemektedir. Burada özellikle temizlik ve tutumlar üzerinden işlenen bir imge söz konusudur. Araştırmanın genel verileri dikkate alındığında Arap turiste dair “bir toplumsal gruba ilişkin inanç ve yargılar”dan (s.251) oluşan belirli kalıp yargıların hâkim olduğu gözlenmektedir. Bu yargılarda baskın olan yorumlar, turist olarak Arap yerine Müslüman Arap gibi turizm dışındaki imgelere de dayanır ki bu da turizmin şölen, oyun, tüketim ve savurganlık gibi yaygın öğelerini (Lanquar, 1991, s.58) farklı yorumlamaya götürmektedir. Dahası, orta sınıftaki turistik kültürden bahsedilen bir alanda (s.66) sektör çalışanlarının dikkate alması gereken yeni bir olgu bulunmaktadır. “Turizm, bireylerin fiziksel karşılaşmalarıyla bir kültürler şoku, toplumlar şoku oluşturmaktadır. Bu karşılaşma, var olan gruplar için bir aşma ve olumlu bir meydan okumayı sağlıyorsa, değerler sistemini zenginleştiren bir etken olabilir. Karşılaşmanın sosyal ve kültürel alanı karmaşıktır” (s.81). Zaman, mekân, dil, karşılaşma yapıları gibi koşullar ve turizm formu, karşılaşmaların kısa olmasına ve şüpheli tutumların giderilememesine neden olabilmektedir; fakat ikinci ve sonraki gidişlerde oluşan güven, turistin deneyimlerini farklılaştırır. Etkileşimin bedelli doğası, yani ekonomik boyutun baskınlığı ise hizmet verenlerin alanlar karşısında zayıf

konuma düşmesini netice verebilmektedir. Bu durumun bir diğer sonucu, turistlerin (dil engelinin de etkisiyle) kültür ve sosyal dokudan ziyade doğaya yönelmesidir (s.82-83). Esasen, John Urry'nin (2002, s.2-3) *turist bakışı* tanımının işaret ettiği; devingenlik, boş zaman etkinliği olma, üretici çalışma biçimiyle ilgili olmayan amaçlara yönelme, kitlesel olma, göstergeler yoluyla inşa edilme ve yeni nesnelere peşinde koşma gibi nitelikleri dolayısıyla turistlerin hizmet satıcılardan farklı bir bakışa sahip oldukları belirtilmelidir.

Farklı Bakış Açıları ve Karşılaştırmalar

Sektörün Arap Turist Değerlendirmesi

Kendisi dışındaki hizmet sağlayıcıların Arap imgesini sorduğumuz katılımcılar, genelde temizlik, güven ve pazarlık temaları üzerinden bir anlatı ortaya koymuştur: “*Kabalar, temiz değiller. Tek söylenen şey bu, yemek sektöründe de aynı kıyafet sektöründe de aynı şeyler söyleniyor. Ben de bunlara katılıyorum*” (K1); “*Onlar da genelde Arapların kültürsüz olduğunu söylüyorlar. Ben bunları çok da dikkate almıyorum*” (K2); “*Çocukları ile pek ilgilenmiyorlar, çocuğu bırakıyor başka bir yere gidiyor çocuklarına bakmıyor*” (K4). Genel olarak herkesin Arap turistleri salt ekonomik açıdan ele aldığı dile getirilmektedir; dahası bu katkıları dolayısıyla “*sonuç olarak hepimizin para olarak görmüş olduğu bir müşteri grubu var. Sonuçta onların sayesinde piyasada güzel bir para dönüyor*” (K16) betimlemesinde beliren ekonomik önem de fark edilmektedir. Öte yandan iktisadî bakış tahammül üzerinden yürüdüğü ve kültürel boyut eklenmediği için sistemin devamlılığına dair şüpheler vardır: “*Mecburi olarak onları çekiyorlar paradan dolayı. Ama ben kovuyorum. Benim tanımladığım gibi tanımlayamazlar. Çünkü ben dükkâna sokmuyorum onları. Buraya gelen yerli müşterilerimizin huzurunu bozuyorlar, onlar da istemiyorlar*” (K19). Karşıt düşünce şu şekildedir: “*Eğer bu işi yapıyorsan katlanacaksın, yapacak bir şey yok*” (K20). Çözüm esasen kültürel boyutun eklendiği profesyonellikten geçmektedir. Bir başka eleştiri, hizmet-para dengesinden uzak tutumu vurgular: “*Araplarla hepsi şöyle sorun yaşıyor; aldıkları paranın karşılığında hizmet vermek istemiyorlar*” (K27).

Arap turist imgesi, salt iktisadî bakış açısının getirdiği bir değerlendirmelerden de olumsuz etkilenmektedir: “*Arap müşterileri burada aslında biraz geçim kaynağı gibi görüyorlar. Geçimini sağlayacak bir maddi gelir olarak görüyor ama açıkçası çok da severek anlatmıyorlar*” (K5) şeklindeki bir yorum, aynı zamanda “*...bence nankörlük yapıyorlar*” (K6) uyarısında beliren ekonominin dayanaklarından birinin korunmamasına dair tutumun eleştirisine dönüşür; dahası, sektörün gerekliliği ve mantığı açısından bir yaklaşım sorunu dile getirilir: “*Şu bir gerçek: Arap'tan herkes memnun. Arap'tan bir şikâyeti olan bu zamana kadar duymadım. Şey diyenler oluyor işte, çoluk çocuk geliyorlar, çocuklar etrafı dağıtıyor. Ya dağıtsın parayı versin karşılığında bu saygısızlık değil, bir terbiyesizlik değil. Yerli yabancı fark etmez, sen eğer müşterinin tavrından, hareketinden rahatsız olacaksan adama hizmet etmekten gocunacaksan bu işi yapman yanlış*” (K28). Bu bağlamda ticari etiğin ihlaline dair olumsuz tutumların uzun vadede sonuçlarındaki tehdit özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim Rus turistlere dair deneyim, bir değerlendirme imkânı verir:

“*Arap da olsa başka bir ülkeden de gelen bir turist de olsa onlara iyi bir şekilde davranmamız gerekiyor; çünkü turizmin geleceğinde neler olacağını bilemeyiz. Yıllar önce Trabzon'da büyük bir Rus akımı vardı ve Ruslar 90'lı yıllarda sürekli gelmekteydi. Bunun hiç bitmeyeceğini düşünen bir esnaf vardı ve onlara çok hor bir şekilde davranıyorlardı. Sonuçta 2000'li yıllara geldiğimizde tam tersi bir durum oldu ve Ruslar bu davranışlardan dolayı Trabzon'a gelmemeye ya da çok az gelmeye başladı. Şuan da Araplar çok sık bir şekilde ziyaret ediyor; fakat eğer biz bu şekilde onlara davranırsak yarın bir gün aynı durumu yaşayacağımız kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkacak, çünkü tecrübeler bize bunu gösteriyor.*” (K7)

Söz konusu problemin çözümü için il turizm müdürlüğü, valilik ve belediyenin meseleyle ilgilenmesi (ki mevcut durum yeterli görülmemektedir) ve turizm sektöründe eğitim, sertifikasyon gibi uygulamalarla profesyonelleşmeye gidilmesi gerektiği belirtilmektedir. Önerilerdeki en önemli vurgulardan biri, turistlerin kültürüne dair eğitim ve farkındalığa dayanır ki özellikle konaklama sektöründe bu yorumlar söz konusudur: “*Gelen insanların aile yapıları, kadın-erkek ilişkileri ya da ailelerine karşı nasıl davranacaklarını anlatmaları gerekiyor. Sonuçta onlar farklı insanlar, yabancı bir millet ve sen kendi milletinmiş gibi onlara davranamazsın ve bir de bir hizmet alıyor sonuçta, adam tatile gelmiş, eğlenmeye gelmiş ve tatile gelen bir insanı oradan oraya, A noktasından B noktasına taşıyamazsın. Tabii ki ona hem kendi kültürünü anlatacaksın hem kendi şehrinin anlatacaksın hem güler yüzlü olacaksın ki bir daha gelsin*” (K8). Tesislerdeki yapısal sorunlar, çalışanların profesyonellik durumu ve hizmetlerin denetlenmesindeki eksiklikler vurgulanmaktadır. Özellikle yayla ve kent birlikteliği ele alındığında sorunların (temizlik vb.) daha çok büyüdüğü dile getirilmektedir. Nihayetinde “*Esnafa kalmış bir turizmimiz var. Esnaf da ne yapar; kısa zamanda para kazanmaya bakar. Standart olmaz yani*” (K8) uyarısı, kurumsallaşmanın önemini fark edildiğini göstermektedir; “*Daha öncesinde günlük düşünüyordu, şimdi ilerisini de düşünüp ona göre davranan, bizim gibi insanlar olduğunu da düşünüyorum. Elinizdeki Arap avantajını 1-2 sene çok kötü kullanıp da hepten kaybetmek var*” (K16). Bu bağlamda kurumsallaşma farkının vurgulandığı gözlenmektedir: “*Lokal firmalarda şu oluyor; Arap müşterisi sadece para olarak görünüyor. Bu sefer de ne oluyor, hemen yakınlarına yapışma durumu oluyor. Sanki otobüs garındaymış gibi hemen yakalarına yapışıyorlar, kendilerine çekmeye çalışıyorlar*” (K25).

Katılımcıların Turist Kıyaslaması

Katılımcılardan Arap müşterilerini başka kökenden olan turistlerle kıyaslamaları istenmiştir. Çoğu katılımcının verdiği cevaba bakıldığında büyük oranda olmasa da gözle görülür bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Katılımcılar Arap turistlerin en çok giyim kuşam olarak diğerlerinden farklı ve başka kökenden gelenlerin daha kibar olduğunu belirtmiştir. Fakat bütün Arapların aynı olmadığı, ülkeye ya da kültür seviyesine göre değiştiklerini de belirtmişlerdir. Farklılık konusunda ekonomi açısından Araplar olumlu değerlendirilmektedir: “*Dışardan gelen yabancı turistler hiçbir şey almıyorlar. Arap turistler alışveriş konusunda çok fazla miktarda ürün alıyorlar*” (K29); “*Yani ticarî olarak baktığınız zaman Arap turist bu şehirde, ekonomik bir değer arz ediyor. Para bırakıyor. Yani alışveriş yapıyor. Bir Avrupalı turist bir Arap gibi alışveriş yapmıyor*” (K30). Kültürel açıdan ise olumsuzluk ekonomiye oranla daha yüksek orandadır:

“Araplar çok farklılar... Geldiklerinde kendilerini o kadar belli ediyorlar ki, mesela bizim Rus müşterimiz de çok fazla Gürcistan'dan gelen müşterimiz de çok fazla. İranlı müşteriler ile çok farklılar mesela. İranlılar daha samimi daha çok muhabbet etmeyi seviyorlar, sıcaklar onlara göre daha iyiler. Araplar onlara göre daha resmi ama dediğim gibi onların da dönem dönem gelenleri arasında farklılık var.” (K1)

Turist gruplandırmasında Avrupalı kategorisi üst sıraya yerleştirilirken “*Tabii ki Avrupalı tamamen farklıdır. Konuşmasını bilen ölçüsünü bilen insanlar. ... Araplar öyle değil*” (K2) ifadesinde belirttiği gibi hiyerarşide Arapları alt sırada gören olduğu gibi “*Araplar benim için ayrı, bence daha cana yakınlar. Onlar da biz onlarla güzel iletişime geçelim konuşalım istiyorlar, Türkçeyi öğrenmek istiyorlar*” (K3) ifadesinin belirttiği yaklaşım da söz konusudur. Rus turistler daha alt kategoride görülür; “*Ruslar onlardan daha beter. Araplar daha samimi, Ruslar daha resmi ve kabalar*” (K4). ‘Bir fark yok’ yaklaşımı ise bireye odaklanan bir yorum geliştirir: “*Kültürlü olan, okumuş, farklı farklı ülkeler görmüş insan bunu yapmıyor zaten. Kültür seviyesine göre değişiyor*” (K5); bir diğer katılımcı birey odaklı farkı şöyle betimlemektedir:

“Arap müşteriler de kendi içinde değişiyor ama genel olarak baktığımızda mesela bir Arap geliyor bir Rus müşteriden ya da bir Gürcü müşteriden daha düzenli oluyor ya da bir Arap geliyor bir Rus'tan ya da

bir Gürcü'den daha beter oluyor. Genel anlamda bakarsak yarı yarıya bir sonuç çıkar. Çünkü genel anlamda baktığımızda bu Arap olsun diğer Trabzon'a gelen turistler olsun bizim kültürümüze yabancı olduğu için biz onları ancak yarı yarıya kıyaslayabiliriz. Çok aman aman bir fark olmuyor yani hemen hemen aynı. Hatta Gürcüler fiyat konusunda Araplardan daha ısrarcı olabiliyor ama genel anlamda Ruslar daha ılımlı gibi diyebilirim ama Araplar ve Gürcüler fiyat konusunda gerçekten daha şikâyetçiler.” (K7)

“Müşteri olarak baktığımda pek farklılık göremiyorum. Araplar daha geleneksel, diğer turistler daha modernler, giyim tarzı olarak. Onun haricinde hepsi gayet kibarlar.” (K21)

Öte yandan konaklama sektöründeki eksik hizmette hoşgörü şöyle tanımlanır: *“Nedenini Araplara anlatabilirsin fakat bir Avrupalıya bunu anlatamazsın. Avrupalı sorunun nedenini bilir, anlar ama anlamak istemez. Muhakkak bunun karşılığında sizden bir şey talep eder”* (K8). Kültür ve ekonomi arasında da bir başka denklem kurulur: *“Araplar parayı veriyor pis bırakıyorlar, Türkler ve İranlılar para vermiyor temiz bırakıyorlar o şekilde ayırım yapabiliriz”* (K12). Diğer katılımcıların bir kısmında da görülen bu yaklaşım, zengin ama kültürel anlamda sorunlu görülen bir müşteri profili olarak görülen Arapları söz konusu etmektedir. Arap turistlerin hem grup düzeyinde yüksek sayıya sahip olması hem gezi ve para harcamaya etkili yönelmeleri onları farklı kılmaktadır. Öte yandan samimi yaklaşımlarına dair vurgu da söz konusu; yorum, temizlikle ilgili ve davranışsal bazı sorunlar paranteze alınarak yapılmaktadır: *“Avrupalı turistlerde müthiş derecede bir saygı var, Güler yüz var. Ama Araplar daha sıcak, daha rahatlar, Avrupalı turist biraz daha çekingen. Aralarında samimiyet farkı var”* (K16). Gelişmişlik söylemi, ülke düzeyinden yola çıkan bir genelleme de inşa edebilmektedir: *“Aralarında kültür farkı var. Avrupalı daha kültürlü, gelişmiş, Araplar daha geri kalmış. Gelişmiş ülkelerden gelen turistler daha kültürlü, Körfez ülkelerden gelen misafirler biraz daha kültürsüz eğitim anlamında geri kalmış”* (K20).

“Fransız ve Rus turistler geldi bana. ... Araplar aynı bizden biri gibi, öyle geliyor oturuyor ama onlar çok daha dikkatli seni kırmamak için veya sen fiyat dediğinde sana itiraz etmiyor. Daha nezaketliler daha hoşgörülüler. Araplar biraz daha bize yakın. Belki biz de Avrupa'ya gitsek onlar gibiyizdir” (K10)

“Siyah ile beyaz kadar farklılar. Konuşma üslubu olsun, giyimleri olsun, yemek kültürü olsun, temizlik olsun çok farklılar. Mesela bir Fransız ya da Alman kahvaltıda gidiyor bir zeytin alıyor, doymazsa gidiyor bir daha alıyor. Ama Araplar büfeyi masaya taşıyorlar, hiçbir şeyi yemiyorlar her şey çöpe gidiyor.” (K11)

“Almanya, İngiltere, İspanya... Onlarla kıyasladığımızda Araplar biraz daha sabırsız oluyor, samimiyet açısından Avrupa'dan gelenler daha sıcak oluyorlar.” (K25)

Kurumsallaşma arzusunda olan ve kurumsallaşmış işletmeler, turizm sektörünün güçlenmesi ve istikrarı için turist profiline bakılmaksızın profesyonelleşmenin gerektiğini savunmaktadırlar; *“Böyle olmalarına rağmen Türkiye'nin onlara çok ihtiyacı var. Çünkü Trabzon'u yazın ayakta tutan Araplardır”* (K2). Bu anlamda *“Gelen turistleri Arap ya da farklı ırk diye ayırt etmemek lazım. Turist sonuçta turisttir ona göre davranmak gerekiyor”* (K5) şeklindeki değerlendirme ile *“Otelcisi, restorancısı, dolmuşçusu, servisçisi, otobüsçüsü hepsi ondan kazanıyor. Bize bir zararları yok onlara iyi davranmamız lazım, ekmeğimizi onlardan yiyoruz”* (K6) yorumu arasında kurulan bağda sektörün rasyonel düzenlenmesine dair bir beklentinin tecessümü gözlenmektedir.

“Ülkemize gelen turistlere özellikle de Trabzon açısından baktığımızda Trabzon'a gelen turistler Arap olsun, Rus olsun, Gürcü olsun veya diğer yerlerden gelen olsun, hepsine bir Türk'e nasıl davranıyorsak aynı şekilde davranmamız gerekiyor; çünkü turizm sayesinde insanlar ciddi bir gelir elde ediyorlar ve bu gelir kaynağını insanların kaybetmemesi lazım. Geçmişte yapılan hataların yeni gelen turistlere yapılması lazım. Çünkü... en önemli gelir kaynaklarının başında turizm geliyor ve turizmde en çok paya sahip olan Araplardır. Bu bakımdan onlara karşı daha iyi bir şekilde olmalı ve davranmalıyız ve onlara biraz

güven vermeliyiz. Sadece Araplara değil diğerlerine de aynı şekilde güven vermeliyiz ve insanları buradan kaçırarak hareketlerle değil de onların buraya gelmelerini teşvik edecek hareketlerde bulunmalıyız.” (K7)

“... keşke biraz daha temiz olsalardı.” (K13)

Güven tesis edilmesi, personelin eğitilmesi, hoşgörü ve iyi tutumların geliştirilerek artırılması, sektörün denetim mekanizmalarının geliştirilmesi, fiyatlarda denge ve tutarlılığın inşa edilmesi, kitapçıkların hazırlanması (K8) sürdürülebilir turizm için arzulanan başat öğelerdir. Geleceğe dair kaygılar, turistlerin deneyimlerinden dolayı bölgeyi terk etmesine matuftur ve buna varmaya neden olacak tutum, davranış ve uygulamalardan uzak durulması gerektiği dile getirilmektedir. Öte yandan bu sorunlarla birlikte turistlerin arzuları bir araya geldiğinde ev, kat ve arsa alma gibi yerleşmeye yönelen ve sektörün hizmet işlemlerini sekteye uğrattacak uygulamadan uzak durulmasına, bir diğer ifadeyle *“Araplara verilen tapular azaltılmalı, daha çok gezdirip gönderilmeli, burada kalmaya zorlanmamalı”* (K14) ifadesinde dile gelen turistin turist olarak kalmasına yönelik bir talep söz konusudur.

Sonuç

Arap turist anlatısının Müslüman Arap imgesiyle diyalektik ilişkisinde ortaya çıkan bulgular, Trabzon turizm sektöründe son dönemlerde doğa ve tarih üzerinden şekillenen tercihlerin etkisiyle oluşan etkileşim üzerinden biçimlenmektedir. Arap turistlere yönelik anlatıda öne çıkan en önemli sorunlar dil, temizlik kültürü, davranışlarda denetimsizlik, rahatlık, güvensizlik ve memnuniyetsizlik şeklinde kategorilendirilebilir. Hepsinin merkezinde iletişim ve anlaşamama sorunu olarak dil meselesi bulunur; bununla bağlantılı olarak temizlik kültürü önem arz etmektedir. Dil -özelde Arapça ve İngilizce- bağlamında yaşanan sorun, küçük ve orta ölçekli işyerlerinde beden diliyle ve teknolojik araçlar yoluyla çözülmeye çalışılırken kurumsallaşmış işletmelerde tercüman veya dil bilen eleman istihdamı tercih edilmektedir. Dil ve etkileşim olmadığında Arap turistin davranışlarının arkasında yatan sistemin anlaşılabilmesi, çalışanların kendi etnosentrik yorumlarıyla meseleyi ele almasını netice verir. Nitekim turistlerle daha az sorun bağlamında iletişimi olan iş yeri sahiplerinin çalışanlarına oranla daha toleranslı ve görecelilik içeren yaklaşımlara sahip olduğu gözlenmektedir. Bir restoranda gözlem yapan Arap turistin kasaya ödemeye gittiğinde dil ile iletişim yerine rakamlara ve hesap makinasının ekranına dayanan eylem odaklı bir anlaşmaya dâhil olması, onun kendisinden önceki müşterilerin hizmet ve fiyatlarına dair algısında bazen sorunlar üretmektedir. Dil sorunu aynı zamanda güvensizliğin ve pazarlık pratiği gibi kültürel kodların anlaşılabilmesine neden olmaktadır; bu durum, aynı zamanda toplum ve kültür yerine doğaya yönelen bir turist pratiği üretmektedir. Zengin birinin pazarlık pratiği, hileye maruz kalmama ya da kültürel bir kod dolayısıyla varlık bulmaktadır; fakat sektör çalışanları, bu konudaki ısrar ve tutumları ithama varan olumsuz bir yorum ile karşılaşmaktadır. Sektörün bazı alanlarındaki kişilerce uygulanan yanlış fiyat politikaları, turistlerin güvensizlik hissinin temelinde yatan bir diğer unsurdur. Aktarılan sorunların vurgulandığı turistlere yönelik anlatılarda hem sınıfsal hem de ülke düzeyinde ayrımlar ortaya konduğu ve böylece Suudi Arabistan’dan gelenlerin Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Ürdün gibi diğer ülke vatandaşlarına göre daha sorunlu bir imgeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sınıfsal bağlamda ekonomi ve kültür arasında bir ayrım yapıldığı ve ekonomik düzeyin yükselmesiyle beklenen kültürel sermayenin yüksekliği arasında bir tezat olduğuna dair kanaatlerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Son tahlilde *olumsuzluk yanılgısı* olarak tanımlanan ve birey veya grupların olumsuz özelliklerine odaklanarak olumluları ihmal eden bir tutumun söz konusu olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Becker, H. S. (2013). *Hariciler (outsiders): Bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. (Ş. Geniş ve L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

- Bourdieu, P. (2015). Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi. (D. Fırat Şannan ve A. Günce Berkkurt, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Cesur, E. & Avcıkurt, C. (2018). Kırsal turizm bölgelerini ziyaret eden turistlerin bölge mutfağına yönelik görüşleri: Doğu Karadeniz mutfağı. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 8(1), 22-32.
- Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 39(1), s.164-182.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches* (2nd Edition). Londra: Sage Publications.
- Çavuş, A. (2012). İnanç turizmi işleviyle gelişmekte olan Haçka yaylası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17, 215-229.
- Entman, R.M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin düzeni*. (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar: seçme yazılar 2* (4. Baskı). (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Franklin, A. (2003). *Tourism: An introduction*. Londra: Sage.
- Girgin, G. K. (2018). Yerel gıdaların tüketilmesine yönelik turist motivasyonlarının ölçülmesi: Antalya'da bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 793-810.
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Goffman, E. (1974/1986). *Frame analysis: An essay on the organization of experience* (2nd Edition). Boston: Northeastern University.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S.N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim ritüelleri: Yüz yüze davranış üzerine denemeler*. (Adem Bölükbaşı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E.(1986). *Frame analysis: An essay on the organization of experience* (2. Baskı). Boston: Northeastern University.
- Gülpınar-Sekban, D. Ü., Bekar, M. & Acar, C. (2018). Trabzon ilinin yayla turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi [değerlendirilmesi] ve farkındalık yönünden incelenmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 349-361.
- Holden, A. (2005). *Tourism studies and the social sciences*. Londra ve New York: Routledge.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni inan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş* (10. Baskı). İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kaya, M. ve Yılmaz, C. (2018). Kültür coğrafyası ve kültürel miras açısından Doğu Karadeniz'de 'otçu göçü geleneği ve Kadirga otçu şenlikleri'. *Türk Coğrafya Dergisi*, 71, 69-79.

- Kızılırmak, İ., Albayrak, A. & Küçükali, S. (2014). Yöresel mutfağın kırsal turizm işletmelerinde uygulanması: Uzungöl örneği. *Uluslararası ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4(1), 75-83.
- Kızılırmak, İ., Kaya, F. & Şişik L. (2014). Kırsal turizm açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki konaklama işletmelerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4(2), 26-36.
- Lanquar, R. (1991). *Turizm ve seyahat sosyolojisi*. (G. Öztunalı-Kayır, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- MacCannel, D. (1999). *The tourist: A new theory of the leisure class*. Berkeley: University of California Press.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Navarro, J. & Karlins, M. (2015). *Beden dili* (14. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Perçin, S. & Bektash, E. (2018). Turizm şirketlerinin hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Trabzon ili örneği. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 1-23.
- Reese, S.D. (2007). The framing project: A bridging model for media research revisited. *Journal of Communication*, 57(1), 148-154.
- Sezer, İ. (2017). Helal turizm açısından konaklama tesislerinin değerlendirilmesi: Trabzon ili örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7(1), 34-43.
- Shaukland, G. (1999). Tarihi değeri olan kentlere neden el atmalıyız. (K. Tuncay, Çev.). *Cogito*, (8), 23-35.
- Simmel, G. (2006). "Metropol ve tinsel hayat." *Modern kültürde çatışma* içinde (85-102). (N. Kalaycı, Çev.). 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, P. & Rilel, A. (2016). *Kültürel kurama giriş*. (S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Snow, D.A., Rochford Jr. E.B., Worden, S.K. & Benford, R.D. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464-481.
- Theobald, W. F. (Ed.). *Global tourism* (3rd Edition). Amsterdam: Elsevier.
- Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek*. (R.G. Ögdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Urry, J. (2002). *The tourist gaze* (2nd Edition). Londra: Sage.
- van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and context: A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, T.A. (2015). Critical discourse studies: A sociocognitive approach. *Methods of critical discourse analysis* içinde (63-85, 3. Baskı). R.Wodak ve M.Meyer (Ed.). London: Sage.
- Wodak, R. (1996). The genesis of racist discourse in Austria since 1989. *Texts and practices: readings in critical discourse analysis* içinde (107-128). C.R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard (Ed.). Londra: Routledge.

- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 7. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Zaman, M. (2005). Türkiye'nin önemli inanç turizmi merkezlerinden biri: Sumela (Meryama) Manastırı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 1-24.
- Zaman, M. & Birinci, S. (2011). Doğu Karadeniz'de termal turizminin geliştirilebileceği merkezlere yeni bir örnek: İkizdere kaplıcası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 405-429.
-

**POLITICAL SCIENCE
AND
INTERNATIONAL
RELATIONS**

Sosyal Sermaye Bileşenlerinin Kamu Yönetimine Etkisi: Gaziantep Valiliği Örneği

The Effect of Social Capital Components on Public Administration: Gaziantep Government Sample Study

Esra ÇIKMAZ*

Öz

Gerçekleştirilen bu araştırmanın amacı, kamu yönetiminde sosyal sermayenin düzeyini ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın Gaziantep Valiliği'nde yapılması, kamu yönetiminde temel paradigma haline gelmiş olan sosyal norm ve değerlerin var olmasında düzey olarak merkezi yönetim birimi olma düşüncesine dayanmaktadır. Araştırmanın verileri, kamu hizmeti yürüten orta ve üst düzey yöneticilerle yapılan mülakatlarla elde edilmiştir. Bu kapsamda, araştırmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Yapılan mülakatlardaki görüşme soruları uzman görüşlerinden yararlanılarak şekillendirilmiştir. Araştırma sonucunda, sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisi incelendiğinde; sosyal sermaye değerleri, sosyal sermaye bileşenlerinin yerleşmesi ve kurumsal başarı açısından etkisi olduğu görülmüştür. Araştırmanın bulgularına ait tüm etkiler ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Sermaye Bileşenleri, Kamu Yönetimi, Kurumsal Başarı.

Abstract

The aim of this research is to reveal the level of social capital in public administration. The implementation of the study in the governorship of Gaziantep is based on the idea of being the central administration unit as the level where the social values which have become the basic paradigm in public administration are transferred and gained. The data of the study were obtained through interviews with middle and high level executives carrying out public service. In this context, a descriptive study was conducted in the survey model, and the interview questions were shaped by taking advantage of expert opinions. As a result of the study, the effect of social capital components on public administration; social capital values, social capital components and institutional success. All effects of the findings of the study were evaluated in detail.

Keywords: Component of Social Capital, Public Administration, Corporate Success.

Giriş

Son yıllarda, sosyal sermaye kavramı ortaya çıkarak, bilimsel olarak incelenmeye başlanmıştır. Sosyal sermaye, toplumu oluşturan bireylerin kurmuş oldukları ilişkiler bütünü olduğunu savunan bir kavram olarak literatürde yer almaktadır. Ekonomik gelişmeye ve büyümeye etkileyen her türlü bileşenler (politik, örgütsel, çevresel, kültürel, beşerî, bilimsel, teknolojik) bir sermaye olarak kabul edilmektedir (Collier, 1998, s. 16). Bu nedenle, söz konusu bileşenlerin kendi aralarındaki koordinasyon dikkate alınarak, ülkelerin kalkınmasında aktif politikalarda rol oynayıcı olması gerekmektedir.

Sosyal sermaye kavramı toplumun oluşumunda ve devamlılığında temel yapı taşı olmasından dolayı, gerek bireysel düzeyde, gerekse toplumsal düzeyde birbiri için gerekli ve birbirini tamamlayan iki unsurdur. Bireysel düzeyde sosyal sermaye kişinin kendi çıkarı ve memnuniyetinden ziyade toplum ve kişisel hedeflere ulaşmada motive etmektedir (Onyx, Bullen, 2000, s. 25). Kostova ve Roth (2002), sosyal sermayenin en küçük ve en temel sosyal gruplarda, ailede, en büyük gruplarda, bir ülkede ve bunların arasında kalan her türlü grupta yerleşik olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, toplumlardaki sosyal sermayenin örgütlerdeki varlığı da araştırma konusu olmuş ve bu durum örgüt kuramları kavramını ortaya çıkarmıştır (Yıldırım ve Suna, 2017).

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, esracikmaz@gantep.edu.tr

Bu çalışmada sosyal sermaye olgusu, sosyal yerleşiklik kuramı çerçevesinde incelenmiş ve soyut bir kavram olan sosyal sermayenin, kamuda nasıl somutlaştırıldığına gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu noktadan hareketle, araştırmada öncelikle sosyal sermaye kavramı ve bileşenleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Gaziantep Valiliği'nin merkezi yönetim yapısı göz önünde bulundurularak, sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisi üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla, kurumun yapısı ve yönetici, vatandaş ve çalışan eksenindeki mevcut durum gözlemlenmiştir. Araştırmada temel amaç kamu yönetiminde sosyal sermayenin düzeyini ortaya çıkararak, sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkilerini araştırmaktır.

Kamusal Sosyal Sermaye

Collier, sosyal sermayeyi sivil toplum sosyal sermayesi ve kamusal sosyal sermaye olarak ikiye ayırmaktadır. Sivil toplum sosyal sermayesi kendiliğinden organize olan gruplardan meydana gelen kurumlarla ilgilidir. Bu kurumlar; çeşitli örgütler, dernekler, topluluklar, sivil toplum örgütleri vb. yapılardır. Sivil toplum sosyal sermayesi, bu yapılardaki kurallar olduğu kadar, insanların ait oldukları bu yapılarda paylaştıkları normlar, inançlar, tutumlar, vb. değerlerdir. Kamusal sosyal sermaye ise, devlet veya özel sektör tarafından desteklenen resmi kurumlarla ilgilidir (Collier, 1998, s. 16).

Sivil toplum örgütleri sosyal sermayeye her zaman pozitif yönde katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle, araştırmacıların bir çoğu sivil toplum örgütlerinin olumlu katkısının yanında olumsuz etkilerinin de olduğunu ifade etmektedirler. Sivil toplum örgütünün hedef ve faaliyetlerinin ülkenin ve toplumun genel politikalarıyla benzeşmesi, bu konuda belirleyici bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Birçok ülkede terör niteliğinde, ekonomik ve siyasi alanda faaliyette bulunan ve yasa dışı yapı sergileyen değişik sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Bu tür sosyal örgütler, sosyal sermayeye olumlu etkide bulunmayıp, toplumsal çözülmeye ve ayrışımara yol açmak nedeniyle toplumları olumsuz yönde etkiledikleri düşünülmektedir (Karagül ve Masca, 2005, s. 45).

Sivil toplum sosyal sermayesi ile kamusal sosyal sermaye kavramları birbirine bağlıdır (Collier, 1998, s.16). Bu bağlılık, birbirlerinin tamamlayıcısı veya ikamesi olmaları şeklindedir. Örneğin; yönetim iyi işliyorsa, güçlü vatandaşlık topluluklarının bu iyi yönetimi ilerletmesi beklenmektedir. Benzer şekilde, devletin istikrarı sosyal istikrara ve halk desteğine bağlı olmaktadır.

Kamu kesimi sosyal sermayesi ise, kaynağını kamu kesiminin siyasal ve sosyal yapısından alır. Güven ortamının oluşturulmasında, gelir dağılımı adaletinin sağlanması ve çalışanların emeklerinin karşılığını almada herhangi bir şüphesinin bulunmaması en önde gelen şartlardır (Karagül ve Masca, 2005, s. 37-52).

Sosyal Sermayenin Bileşenleri

Sosyal sermaye konusunu ele alan bilim adamları kavramın farklı noktalarına dikkat çekmişlerdir. Putnam (2000), sosyal sermayenin bileşenlerinin ağlar, normlar, güven ve işbirliği olduğunu belirtirken, Coleman bu bileşenlerin (1998) güven, yükümlülükler, beklentiler, normlar, ilişkiler ve işbirliği olduğuna değinmiştir. Sosyal sermaye kavramını ele alan King (2004), ise sosyal sermayenin bileşenlerini güven, vizyon paylaşımı, işbirliği

oluşturma olarak ifade ederken, Fukuyama ise (1998) karşılıklılık, güven, işbirliği ve sosyal normlar, Cohen ve Prusak ise (2001) bu bileşenleri güven, aidiyet, işbirliği ve ilişki ağları şeklinde değerlendirmiştir (Ekinci, 2012, s. 25).

Ana tema güven ve uzun süreli insan ilişkilerine dayalı işbirliğidir. Bu bağlamda, sosyal sermaye bileşenleri güven, sosyal ağlar, karşılıklılık, sosyal değer ve normlar şeklinde ifade edilebilmektedir.

Sosyal ağlar

Sosyal sermaye, gelişmekte olan ülkelerin temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Sosyal sermayenin bileşenlerini oluşturan güven, normlar, karşılıklılık ve sosyal ağlar gibi kavramlardan belki de en önemlisini sosyal ağlar oluşturmaktadır. Bu bileşenin alt yapısı da güven unsuruna dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile sosyal sermaye, bir toplumdaki bireyler arası ilişkilerde, kamu ve sivil toplum örgütlerinde güven duygusunun var olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal sermayenin önemli bileşeni olarak görülen güven, sosyal açıdan sistemlerin ve örgütlerin bütünleyicisi olarak işlev kazanmaktadır (Fukuyama, 1998, s. 14).

Putnam, sosyal ağların sosyal sermayenin oluşmasında gerekli bir bileşen olduğunu savunmaktadır. Örgütsel açıdan bağlılığın oluşması için sosyal ağlar esas bir yapı teşkil etmektedir (Field, 2008, s. 16). Sosyal ağların oluşum amacı, bu ağlar içindeki bireylerin amaçlarını gerçekleştirmektir. Sosyal ağlar, sosyal sermayenin ana kaynağı oluşturduğu gibi toplumdaki bireyler arasında gerçekleşen işbirliğinin de temel göstergesini belirlemektedir. Sosyal ağlar, kaynaklara ulaşmayı kolaylaştırdığı, bireylere dolaylı yoldan fayda sağladığı ve sonuçlara etki ettiği sürece sosyal sermayeyi oluşturmaktadır. Toplumdaki sosyal ağlar işbölümüyle, yükümlülüklerin daha kolay bir şekilde yapılmasını sağlayarak, hayatı kolaylaştırmaktadır (Öğüt ve Erbil, 2009, s. 19).

Sosyal ağlar, kamuda çalışan personellerin yönetim ile bağlantı kurmasında en etkili parçalardır. Kamu yönetiminde çalışan personellerin bu ağların içinde yerini alması gerek personelin aidiyet duygusu edinmesi gerekse de kurum kültürünü kısa zamanda edinmesi bakımından etkili sonuçlar sağlamaktadır. Bu nedenle ağların çalışanlar ve yönetim açısından önemlidir (Öğüt ve Erbil, 2009, ss. 19-20). Dolayısıyla amaçlar doğrultusunda düzenlenerek kurulan ağlar, örgütsel bağlılığı arttırarak, az zamanda kaliteli işlerin kolay ve akıcı bir şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlayacağı bir gerçektir.

Sosyal ağlar, kamu yönetiminde yönetici ile çalışan personel arasındaki statü farkından kaynaklanan iletişim engelini aşılmasında önem taşımaktadır. Bununla birlikte, kamu kurum ve kuruluşlarındaki yöneticiler amaca uygun ağ yapılarını çeşitlendirerek bu yapıları desteklerse işbölümünün arttırıldığı, çalışanların ortama uyum sağladıkları bir yer haline getirilebilir (Field, 2008, s. 17).

Güven bileşeni

Güven, karşılıklı ilişkilerde ve kurumlarda, sosyal sermayenin gerekli bir bileşenidir. Güven bileşeninin yüksek seviyede olduğu toplumlarda, örgütsel olarak çalışmalara daha sitemli olarak yürütülmekte ve örgüt başarısı daha kısa sürede temin edilmektedir (Karadoğan Doruk, 2009, s. 195). Yönetimde istenilen karşılıklı olarak yaşanabilecek güven bileşeninin

yüksek olduğu bir ortamdır. Bugün, yönetimlerde güven ve aidiyat duygusu sorunları mevcuttur. Bu sorunların önlenerek çözüm yollarının üretilmesi örgüt verimliliğinin artırılması açısından gereklidir.

Kamu yönetiminde sosyal ilişkilerin yönetici, vatandaş ve çalışan ekseninde uyum içerisinde gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Toplumdaki bireylerin bağlı oldukları sosyal ağlardan faydalanarak, iyi bu ağlarla iyi ilişkiler kurmasında rol oynayan güven bileşeni temel bir bileşendir (Field, 2008, s. 17). Bu noktadan hareketle, kamusal örgütlerde güven unsurunun olması iş verimliliğini artıracaktır.

Fukuyama, sosyal sermayenin varlığını toplumlarda güven kavramına bağlamıştır. Güvenin olmadığı yerde uzun süreli ilişkiler içinde olan sosyal grupların varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu sosyal grupları oluşturan bireyler bu ilişkilerinde gönüllülüğü hedef almaktadır. Dolayısıyla, güven olursa işbirliğinden bahsedilebilmektedir. Ancak birbirlerinde güven eksikliği yaşayan bireyler arasında işbirliği ve takım çalışmasından bahsetmek mümkün değildir. Güvenin zayıfladığı ortamlarda ilişkiler, kurallar ve düzenlemelere dayalı olacak, baskıcı yöntemler ilişkileri şekillendirecektir (Fukuyama, 1998, ss. 37-38). Böyle bir anlayış ise varoluşu bir zenginlik olarak ifade edilen sosyal sermayeden çok uzaktır.

Kamu yönetiminde güvenin olmasında en etkili rolün sahibi yöneticiler olmaktadır. Sosyal sermayenin oluşumunda yöneticilerin çalışanlarla kurduğu ilişkiler güven duyulabilir nitelikte olmalıdır. Bu bağlamda, yönetici çalışanlarına karşı adil bir tutum sergilemeli, sosyal ilişkilere gelişim ve yenilik katmalı, çalışanların performans değerlendirmelerini şeffaf bir şekilde gerçekleştirerek, değerlendirmelidir. Dolayısıyla, güvenin tutunmasını sağlayan bu davranışlar yöneticilerin sosyal sermaye yapılarını oluşturmaktadır (Yatkın, 2009, s. 201).

Değer ve normlar

Normlar ve değerler bir sosyal topluluğa dahil olan bireylerin ait olduğu toplum içerisinde hangi tutum ve davranışlarının ahlaki ya da etik olup olmadığı yargısına vardırıran toplumdaki bireylerce kabul edilen değer ölçütleri bütünüdür (Knack ve Kefer, 1997, s. 1254). Sosyal hayatın düzenlenmesinde önemli bir görev üstlenir. Bu yüzden sosyal açıdan ele alınan tüm konularda üzerinde durulması gerekir.

Sosyal hayatta insanların bir arada hareket etmesinde temel kuralları düzenleyen değer ve normlar, sosyal sermayenin yapılandırılmasında da aynı rolü üstlenir. Sosyal sermayenin kavram olarak ortaya konabilmesinde bir düşünce sistemi olarak da değerlendirilebilecek değer ve normlar ağlarla birlikte kilit bir nitelik taşır. Sosyal sermaye unsurlarından biri olan “güven”, değer ve normlar üzerinden temellenerek oluşur da denebilir. Aynı toplumda yaşayan bireyler arasında aynı normlar kabul görür ve bu kabulün dışına çıkıldığında bireyler arasında güven çöker, bunun sonucu olarak sosyal ağlarda gerçekleşecek zedelenmeden ötürü sosyal sermaye sisteminde bir delik oluşacaktır. Tüm bu süreç göz önüne alındığında normların sosyal sermayede çok temel bir rolü olduğu gerçeği ifade edilmelidir.

Normlar üzerinden kurulan toplumsal baskının hangi yönde olduğu ve hangi sonuçlar doğuracağı bu noktada önemlidir. Normlar bu normları benimsemiş bireyleri ahlak ve yasa dışı, sosyal sermaye unsuruna zarar verecek tutumlardan alıkoyuyorsa başarıya ulaşmış

demektir. Bu bağlamda Putnam sosyal hayatta güven olgusunu destekleyen normların bireyler arasında işbirliğini kuvvetlendirdiği için zamandan tasarruf edildiğini ve işlem maliyetini azalttığını belirtir. Nitekim bireyler arasında norm birliğinin sağlanamadığı bir toplumda yaşanacak kargaşaların çözümü için yasal haklara başvurulacak bu durumda da maddi ve manevi kayıplar olması olasıdır (Putnam, 1995, s. 172). Bu bilgiler ışığında, iyi bir kamu yönetimi anlayışında var olan sosyal değerler ve normlar hedeflerine ve bünyesinde barındırdığı/barındıracağı devlet politikalarına ilişkin değilse sosyal sermayenin oluşturulmasına katkı sağlayamaması düşünülmektedir.

Karşılıklılık

Sosyal sermaye bileşenlerinden olan günümüz diliyle karşılıklılık; sosyal ağların ve normların hatta güven unsurun temelini oluşturur. Karşılıklılık kavramın kelime yapısından da anlaşılacağı üzere “ilişkilerde çift yönlülük” ifade edilebilir. Toplum bireylerinin oluşturduğu bu geniş ve karmaşık yapı ancak karşılıklılık kavramının varlığı ile sağlam yapılandırılabilir. Toplumdaki bu durum basit bir duvar örülmesine benzetilebilir. Duvarın örülmesi için ister briket, isterse tuğla kullanılсын mutlaka bu malzemelerin arasına çimentodan oluşan harç sürülür. İşte sürülen bu harç karşılıklılık kavramını en iyi açıklayan benzetme olduğu düşünülmektedir (Yıldırım ve Suna, 2017, s. 58).

Literatürde bu kavramı ele alan ilk kişi Putnam olmuştur. Dengelenmiş karşılıklılık ve genellenmiş karşılıklılık olmak üzere iki tür karşılıklılık normu bulunmaktadır. Dengelenmiş karşılıklılık, bireyler arasında eşit değerdeki durumların karşılığını ifade etmektedir. Örneğin; işyerinde çalışan bireylerin yılbaşında birbirlerine hediye vermeleri gibi. Genellenmiş karşılıklılıkta ise sürekliliğe değinen bir durum söz konusudur. En güzel örnek, sağlam, kaliteli ve vefakar bir arkadaşıdır. Şimdi yapılan bir yardımın gelecekte ödeneceğine dair karşılıklı beklentileri içerir (Özdemir, 2007, s. 34). Çünkü; kavramın uygulamalı modeli şöyledir; “Bunu şimdi senin için yapıyorum çünkü inanıyorum ki bu yaptığım iyilik senden veya başka birinden bana tekrar geri dönecektir” (Yıldırım ve Suna, 2017, s. 58). Putnam, kavramı kullandığında genelleşmiş karşılıklılık normları olarak ele almıştır Fukuyama ise sadece karşılıklılık olarak ifade etmiştir. Fukuyama’ya göre karşılıklılık ilkesi gereğince kişiler kendi çıkarları yerine toplum çıkarlarını dikkate alırlarsa ve verdikleri sözü yerine getirme erdemine sahip olurlarsa; kişiler şahsi hedeflerine ve bireylerin oluşturduğu toplum ise ortak amaçlarına daha kolay ulaşabileceklerdir (Fukuyama, 2005, s. 75).

Sosyal sorumluluklara dayalı yapılmış olan tüm çalışmalarda karşılıklılık kavramı önemli bir yere sahiptir. Kurumsal sorumluluk ile birlikte kullanılmaktadır. Karşılıklılık seviyesinin az olduğu kamu kurum ve kuruluşlarında sosyal sermayenin diğer bileşenlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, kamu personellerinde, güvensizlik, zayıf sosyal ilişkiler ve düşük seviyede iş performansı ve memnuniyeti söz konusu olacaktır (Kostova ve Roth, 2002).

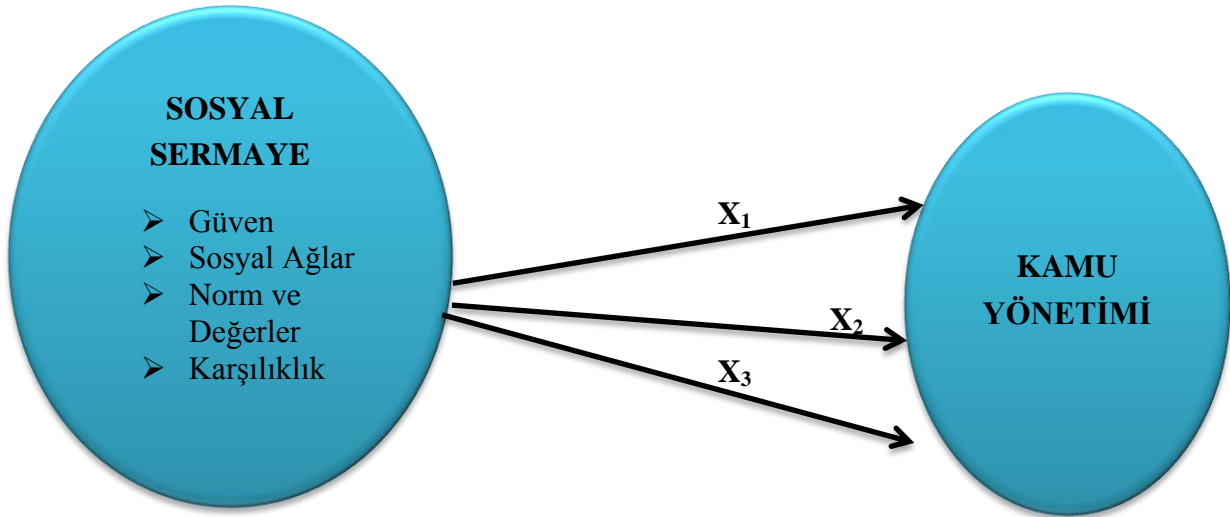
Yöntem

Araştırmanın amacı, sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisini incelemektir. Bu kapsamda; sosyal sermaye bileşenlerini barındıran bir kamu yönetimi anlayışının çalışanın performansı üzerinde etkisi araştırılmıştır. Keşifsel olarak tasarlanan araştırmanın verileri, Gaziantep Valiliği’nde çalışan orta ve üst düzey yöneticiler (3 vali

yardımcısı, 6 il müdürü, 12 müdür yardımcısı, 14 şube müdürü) ile olan mülakatları içermektedir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, tarama modellerinden ilişkiyel tarama modeline uygun olarak kurgulanmıştır. İlişkiyel tarama modelleri, iki ya da daha fazla değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleri olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

Şekil 1 incelendiğinde, sosyal sermaye bileşenlerinin (güven, sosyal ağlar, norm ve değerler ile karşılıklık) kamu yönetimine etkisini incelemek için bir modelin kurgulandığı görülmektedir. Kurgudaki X_1 , X_2 ve X_3 değişkenlerinin açıklamaları aşağıda gösterilmiştir:

X_1 : Sosyal Sermaye Değerleri Açısından Etkisi

X_2 : Sosyal Sermaye Anlayışının Yerleşmesi Açısından Etkisi

X_3 : Kurumsal Başarı Açısından Etkisi

Veri Toplama Süreci

Araştırmada ayrıntılı bilgi elde edilmesi bakımından, veri toplama sürecinde, tüm soruların önceden tanımlandığı bir görüşme formu hazırlanmıştır. Yapılan çalışmanın nitel bir araştırma olması nedeniyle, görüşme soruları açık uçlu şekilde hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemlerinden olan “içerik analizi” yöntemi kullanılarak, MAXQDA ile değerlendirilmiştir. Çalışma soruları doğrultusunda kamu yöneticileri ile yapılan görüşmelerde sosyal sermaye unsurlarını barındıran bir kamu yönetimi anlayışının çalışanın performansı üzerinde etkisinin neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Araştırma örneklemini Gaziantep Valiliği’nde görev yapan 35 yönetici oluşturmaktadır. Örneklem grubu, 35 kişiden oluşmaktadır. Bertaux’a göre nitel olarak yapılan araştırmalarda örnek büyüklüğünün en az 15 olması uygun görülmektedir (Berg, 2001, s.120). Dolayısıyla, 35 kişi ile mülakatların yapılmasıyla ulaşılan 161 yorum ve örneklem büyüklüğünün içerik analizi için kabul edilebilir bir sayıda olduğunu söylemek mümkündür.

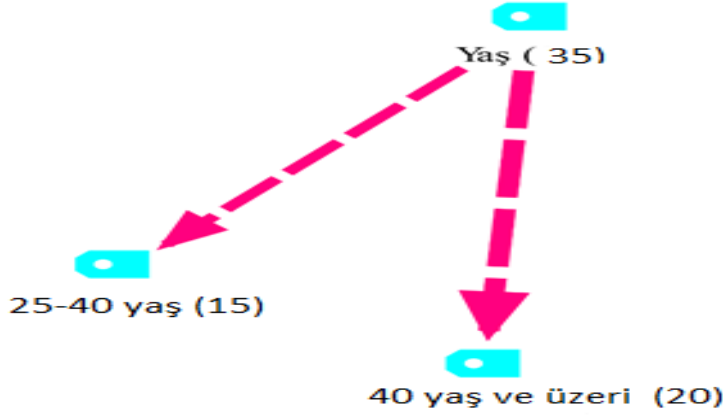

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde araştırmada kullanılan nitel yöntem çerçevesinde, araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ve sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisini belirlemeye yönelik bulgularına yer verilmiştir.

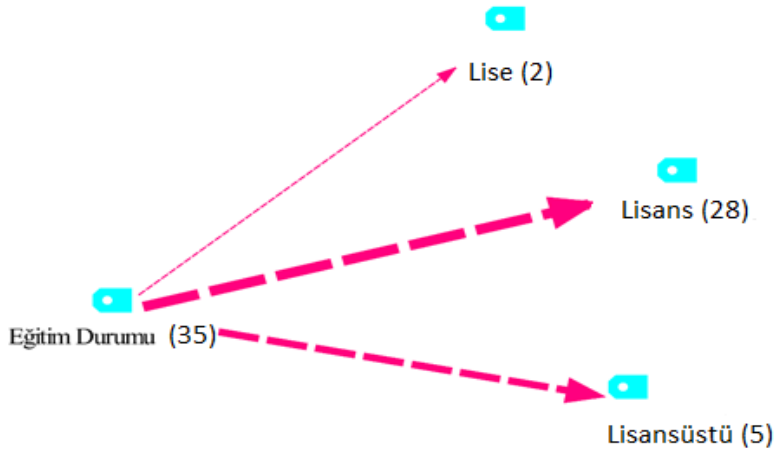
Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin MAXQDA bulguları, Şekil.2, 3, 4 ve 5'te gösterilerek, açıklanmıştır.

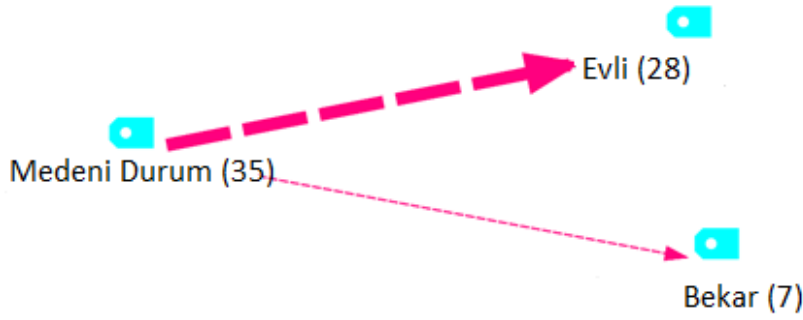
Şekil 2: Katılımcıların yaşlarına ilişkin MAXQDA bulguları

Şekil 2 incelendiğinde, katılımcılardan 20'sinin (%57,14) 40 yaş ve üzerinde olduğu, 15'inin (%42,85) ise 25 ile 40 yaş arasında olduğu görülmüştür.

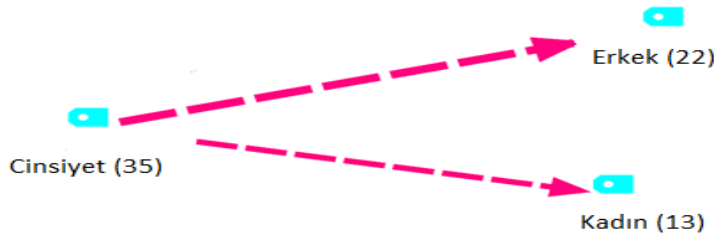
Şekil 3: Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin MAXQDA bulguları

Şekil 3 incelendiğinde, katılımcıların 28'inin (%80) lisans, 5'inin (%14,28) lisansüstü ve 2'sinin (%5,71) ise lise mezunu olduğu görülmüştür.

Şekil 4: Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin MAXQDA bulguları

Şekil 4 incelendiğinde, katılımcıların 28'inin (%80) evli, 7'sinin (%20) ise bekar olduğu görülmüştür.

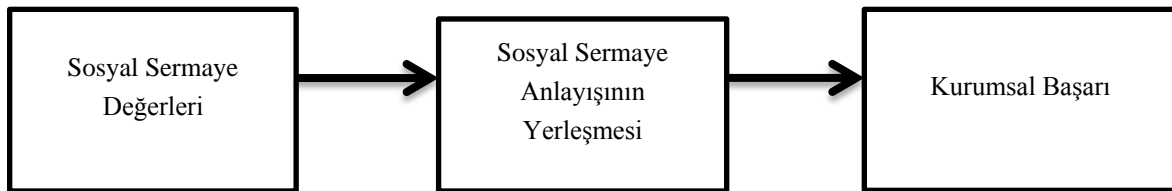

Şekil 5: Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin MAXQDA bulguları

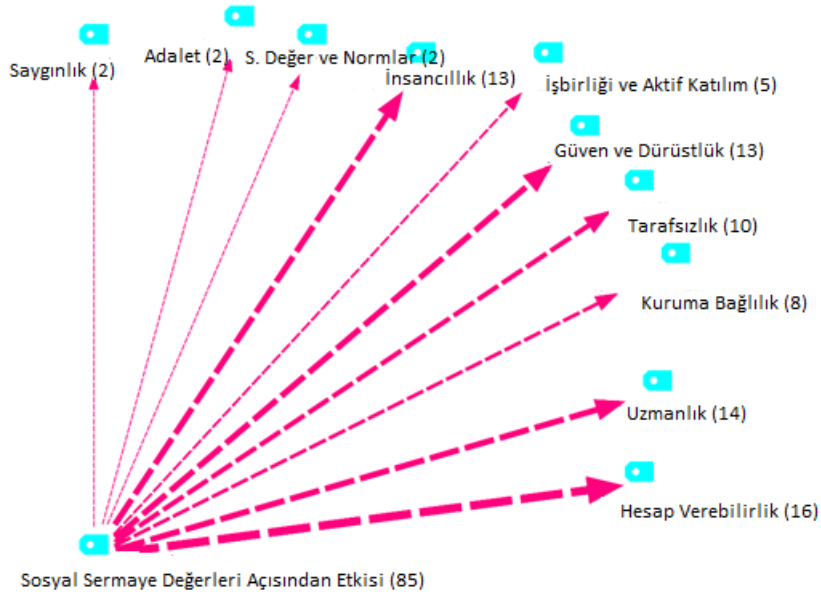
Şekil 5 incelendiğinde, katılımcılardan 22'sinin (%62,85) erkek, 5'inin (%14,28) kadın yönetici olduğu görülmüştür.

Sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisini belirlemeye yönelik bulgular

Araştırma kapsamında, kamu hizmeti yürüten yöneticilerle yapılan mülakatlar için hazırlanan görüşme soruları uzman görüşlerinden yararlanılarak şekillendirilmiş olup katılımcılar aracılığıyla sağlanan veriler MAXQDA ile değerlendirilmiş ve sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisinin belirlenmesi; verilerin kodlanması, kodların düzenlenmesi, kodların şekillendirilmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması olmak üzere beş aşamada gerçekleştirilmiştir. Sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisi üç ana temada toplanmıştır. Buna göre; sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimini sosyal sermaye değerleri, sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi ve kurumsal başarı açısından etkilediği görülmüş ve Şekil 6'da gösterilmiştir.

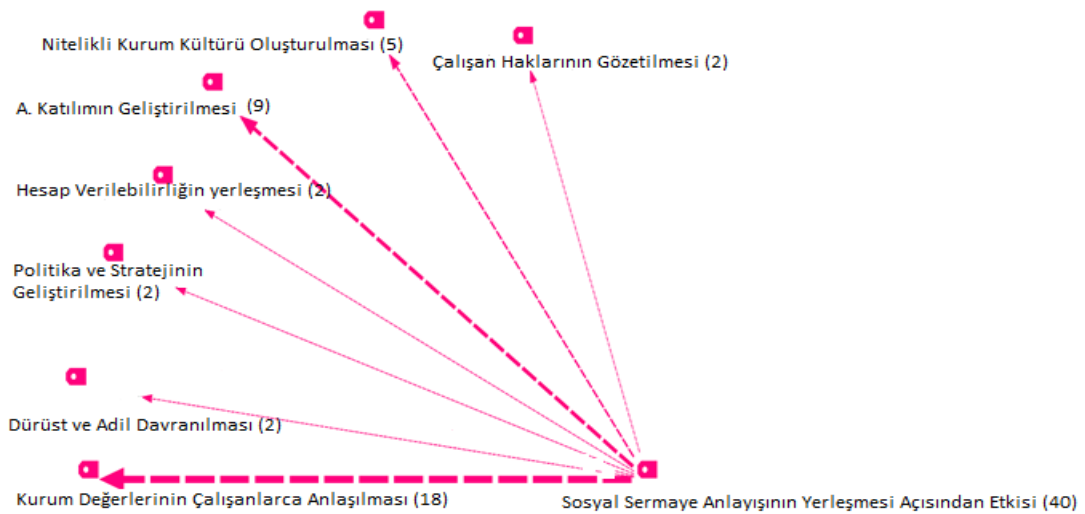
Şekil 6: Sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkilerinin tematik olarak gruplandırılması

Şekil 7: Sosyal sermaye bileşenlerinin sosyal sermaye değerleri açısından kamu yönetimine etkisine ilişkin MAXQDA bulguları

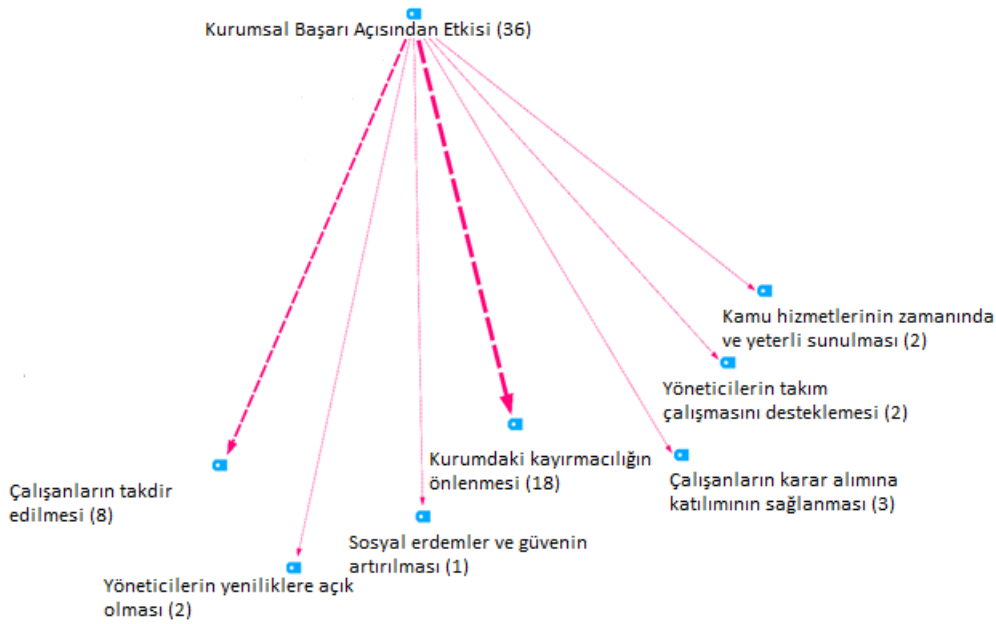
Şekil 7 incelendiğinde, yöneticilerden 16 kişi gibi büyük bir çoğunluğun, çalışanların işyerinde yöneticilere hesap verebilmesi, insancıl, güvenilir, tarafsız, dürüst ve kuruma bağlı olmasının sosyal sermaye bileşenlerinin sosyal sermaye değerleri açısından kamu yönetimini etkilediği görülmektedir. Bununla beraber, yöneticilerin çalışanlara adil davranması ve sosyal norm ve değerlerin kazanım sağlatmasının diğer bir etki olduğunu belirttikleri görülmektedir.

Şekilde görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir çoğunluğu (n=13) güven ve dürüstlük ile insancılık ifadelerine önem vermiş olduklarını belirtmektedir. Bu durum, vatandaşın gereksinim duyduğu düzenli bir kamu yönetimi anlayışını beraberinde getirmesi gerekliliğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, kamuda çalışan personellerin güvenilir, dürüst ve insancıl olarak yerine getirmesi sosyal sermaye anlayışının varlığını ve sürdürülebilirliğini yansıtacaktır.

Şekil 8: Sosyal sermaye bileşenlerinin sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi açısından kamu yönetimine etkisine ilişkin MAXQDA bulguları

Şekil 8’de sosyal sermaye bileşenlerinin sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi açısından kamu yönetimine etkisi incelendiğinde, 40 ifade altında toplandığı görülmüştür. Buna göre kurum değerlerinin çalışanlar tarafından anlaşılmasına (f=18) yönelik ifadeye yer verdikleri görülmüştür. Bunu sırasıyla kamu yönetiminde aktif katılımın geliştirilmesi (f=9), nitelikli kurum kültürü oluşturulması (f=5) izlemektedir. Öte yandan, kamu yönetiminde hesap verilebilirliğin yerleşmesi, politika ve stratejinin geliştirilmesi, çalışan- yönetici ve vatandaş üçgeninde dürüst ve adil davranılması ile çalışan haklarının gözetilmesi (f=2) ifadeleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kamu yönetiminde sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi için bazı noktalara değinilmesi gerekmektedir. Öncelikle, kurum kültürü ve değerlerinin anlaşılması nitelikli kurum kültürünün oluşması yönünde atılması gereken önemli bir adımdır. Kamu çalışanlarının demokratik bir yönetim anlayışı için hizmete uygun olarak güven zedeleyen davranışlardan kaçınması gerektiği gibi yönetimin de adil bir şekilde yol gösterici olarak davranması ön görülmektedir.

Şekil 9: Sosyal sermaye bileşenlerinin kurumsal başarı açısından kamu yönetimine etkisine ilişkin MAXQDA bulguları

Şekil 9’da sosyal sermaye bileşenlerinin kurumsal başarı açısından kamu yönetimine etkisi incelendiğinde, 36 ifade altında toplandığı görülmüştür. Buna göre kamudaki kayırmacılığın önlenmesi (f=18) yönelik ifadeye yer verdikleri görülmüştür. Bu ifadenin kamu yönetiminde kurumsal başarının sağlanması için sık tekrarlandığı görülmektedir. Bu durum, kamuda kayırmacılığın var oluşundan ve bu varoluşun önlenmesi için bazı çalışmaların yapılmasının öneminden bahsettirmektedir. Bunu sırasıyla kamu yönetiminde çalışanların takdir edilmesi (f=8), çalışanların karar alımına katılımının sağlanması (f=3) yöneticilerin yeniliklere açık olması ile takım çalışmasını desteklemesi, kamu hizmetlerinin zamanında ve yeterli sunulması (f=2) ve sosyal erdemler ve güvenin artırılması (f=1) izlemektedir. Dolayısıyla, kamu kurumunun başarısı açısından çalışanların güven unsuru ve aktif katılımın bulunduğu, kayırmacılığın olmadığı bir ortamda vatandaş odaklı olarak çalışması için kamu hizmetlerinin gerek nitelik olarak gerekse de nicelik olarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Gerçekleştirilen bu araştırmada sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisi incelenmiştir. Bu etkiyi değerlendirmek için yöneticilerle yapılan görüşmeler sonucunda derlenen ifadeler nitel araştırmalar için kullanılan MAXQDA paket programı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Buna göre, sosyal sermaye bileşenlerinin kamu yönetimine etkisi “sosyal sermaye değerleri”, “sosyal sermaye değerlerinin yerleşmesi” ve “kurumsal başarı” açısından etkisi olmak üzere toplam 3 bileşen altında detaylandırılmıştır (Bkz. Şekil 6). Bu 3 bileşen altındaki 24 farklı ifade 161 defa vurgulanmıştır. Oluşturulan bu bileşenlere göre kamudaki yöneticilerin ifadelerinde en sık tekrarlanan ifadelerin sosyal sermayenin değerleri açısından etkisi bileşeni olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi açısından ve kurumsal başarı açısından etkisi bileşeni izlemektedir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, kamu kurumlarında bulunan sosyal sermaye ve bileşenlerinin varlığının bir anlamda fotoğrafı çekilmiştir. Buna göre; yöneticiler genel olarak kamusal alanda sosyal sermayenin yönetimde etkili olduğunu ve bu etkilerin sosyal sermaye değerleri, sosyal sermaye anlayışının yerleşmesi ve kurumsal başarı açısından etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Yöneticiler, kamu kurumlarında kurumsal hedeflere yönelik sosyal sermayeden faydalanabilmek için çalışanların bu sermaye ve bileşenlerine ilişkin bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi gerekliliği düşünmektedirler.

Kamu yönetiminde çalışanların işlerine karşı oluşturduğu olumlu hisler gerek kişinin gerekse de hizmet gereksinimi olan vatandaşa olumlu katkı sağlayacaktır. Burada yöneticilere ve çalışanlara düşen ayrı ayrı görev ve yükümlülükler bulunmaktadır. Yöneticilerin iş ortamında sosyal sermaye değerlerini etkili kılarak, çalışanlarla arasındaki sosyal ilişkileri geliştirici gurup yapılandırmasını sağlamaktır. Dolayısıyla, kamu yönetiminde bulunan sorunların çözümünde kamuda görev alan yönetici ve çalışanların saygın, hesap verilebilirlik ilkesini benimseyen, kayırmacılığı önleyen, bireysel çıkarılardan ziyade verimli iş politikası ve stratejilerini ön plana çıkaran kişilerden oluşması önemli rol oynayacaktır. Ulaşılan bu sonuçlar neticesinde, kamu yönetiminde yaşanan sorunların giderilmesi için alınması gereken bazı önlemlerden bahsedilmesinin de yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, hiyerarşik yönetim zincirinde aktif katılımın sağlanarak takım çalışmasına geçilmesi önerilmektedir. Bununla birlikte, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ana rolü oynayan çalışanlara ödüllendirici ve teşvik edici politikaların geliştirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research message for the social sciences*. Boston: Allin and Bacon.
- Cohen, D. & Prusak, L. (2001). *Kavrayamadığımız zenginlik: kuruluşların sosyal sermayesi*. (A. Kardam, Çev.). İstanbul: Metal Sanayicileri Sendikası.
- Coleman, J. (1998). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Collier, P. (1998). Social capital and poverty. *The World Bank Social Development Family Environmentally And Socially Sustainable Development*, 12, 251.
- Ekinci A. (2012). İlköğretim okullarında sosyal sermaye düzeyinin örgüt içi bilgi paylaşımına etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12, 2505-2520.
- Eşki, H. (2009). *Sosyal sermaye önemi, üretimi ve ölçümü üzerine bir alan araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. (B. Bilgen ve B. Şen, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Frey, B. (1979). Economic policy by constitutional contract. *Kyklos*, 32, 301-314.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven, sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. (A. Buğdaycı, Çev.) İstanbul: Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2005). *Güven, sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. (A. Buğdaycı, Çev.) İstanbul: Kültür Yayınları.
- Karadoğan Doruk, E. (2009). *Sosyal sermaye: İletişimde strateji ve kalite yönetimi/insanın toplumsal kuruluşu ve güven*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Karagül, M. & Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *Ekonomik Sosyal Araştırma Dergisi*, 1, 37-52.
- King, N. K. (2004). Social capital and nonprofit leaders. *Nonprofit Management & Leadership*, 14(4), 471-486.
- Knack, S. & Keefer, P. (1997). Does social have an economic payoff? A cross country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112, 1254-1260.
- Kostova, T. & Roth, K. (2002). Adoption of an organizational practice by subsidiaries of multinational corporations: institutional and relational effects. *The Academy of Management Journal*, 45(1), 215-233.
- Onyx, J. & Bullen, P. (2000). Measuring social capital in five communities. *The Journal of Applied Behavioral Sciences*, 36, 23-42.
- Öğüt, A. & Erbil, C. (2009). *Sosyal sermaye yönetimi*. 2.Baskı. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Özdemir, A. A. (2007). *Sosyal ağ özellikleri bakış açısıyla sosyal sermaye ve bilgi yaratma ilişkisi: akademisyenler üzerinde yapılan bir alan araştırması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-75.
- Putnam, R. (2000). Economic growth and social capital in Italy. *Eastern Economic Journal*, 21(23), 295-307.
- Yıldırım, İ. & Suna, B. (2017). Otel işletmelerinde sosyal ağlar ve müşteri temini: Gaziantep ilinde bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 661-675.

Transformation of the Somali Civil -War and Reflections for a Social Contract Peacebuilding Process

Somali İç Savaşının Dönüşümü ve Sosyal Sözleşme Barış İnşası Sürecine Yansımaları

Israel Nyaburi NYADERA*

Mohamed Salah AHMED**

Billy AGWANDA***

Abstract

The conflict in Somalia is nearing three decades since the bloody civil war that has eventually transformed into a war on terrorism begun. Three generations continue to experience the devastating impacts of the conflict that broke out in 1991. Despite the numerous peace efforts, there seems to be little success in overcoming the protracted conflict. Existing literature emphasize on the role of clan identity, poor governance and external factors as the main causes of the conflict but fall short of providing sustainable peacebuilding efforts. This article opines that in Somalia the bond between the government and the people has long been and efforts to revive the hopes and trust of the citizens on their government needs to be prioritised. It identifies several gaps in previous peace approaches that isolated public participation and gave room for laxity in implementation of the peace accords as some of the main challenges to peace. The paper argues that more elaborate efforts need to be taken to revive the social contract at two levels. One, among the people themselves and secondly, between the people and the government. The recommendation should be anchored on a new constitutional dispensation that will not only be bottom -up driven but also should address some of the deep-rooted grievances of key actors through a constitutional process.

Keywords: Somalia, Social Contract, Conflict Resolution, State-Building

Öz

Somali'de yaşanan çatışma, en son aşamasında kanlı bir iç savaşın terörle mücadeleye dönüşmeye başlamasından bu yana otuz yıla yaklaşmaktadır. 1991'de ortaya çıkan çatışmanın yıkıcı etkilerini üç kuşak deneyimlemeye devam etmektedir. Sayısız barışı sağlama çabasına rağmen, uzun süren çatışmanın üstesinden gelmede çok az başarı sağlandığı görülmektedir. Mevcut literatür, çatışmanın ana nedeni olarak kabile kimliğinin ve zayıf yönetişimin rolünü vurgulamaktadır, ancak sürdürülebilir barış inşası çabalarını sağlamada yetersiz kalmaktadır. Bu makale, Somali'nin vatandaşlarını bir millet olarak birbirine bağlayan ve hükümetle ilişkilerini güçlendiren bağlarını çoktan yitirdiğini göstermektedir. Böylelikle makale, insanlar arasında ve insanlar ile hükümet arasındaki sosyal sözleşmeyi canlandırmak için daha detaylı çaba sarf edilmesini önermektedir. Yeni bir anayasal muafiyete dayalı olarak önerilen iki aşamalı sosyal sözleşme, yalnızca insanlara yönelik değil; aynı zamanda kilit aktörlerin kökleşmiş şikayetlerinin bir kısmını da anayasal bir süreç aracılığıyla ele almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Somali, Sosyal Sözleşme, Uyuşmazlık Çözümü, Devlet İnşası

Introduction

The overthrow of Said Barre regime in 1991 was followed by the disintegration of key institutions of governance and demographic alterations in Somalia. The gap created by the absence of a central government left the country at the mercy of warlords who began to violently scramble for control of urban and rural assets as well as spheres of influence. Events that surround the months between 1991 and 1992 were so devastating displacing over 1.5 million people and leaving 25000 others dead (Healy & Bradbury, 2010, p. 10). Although the people who witnessed the disintegration of the state describe it as *burbur* ('catastrophe'), what the conflict has done to the Horn of African country nearly three decades is captured on the Failed

* Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Political Science and Public Administration, inyadera@gmail.com

** Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Political Science and Public Administration, gaalkacyo.burtinle@gmail.com

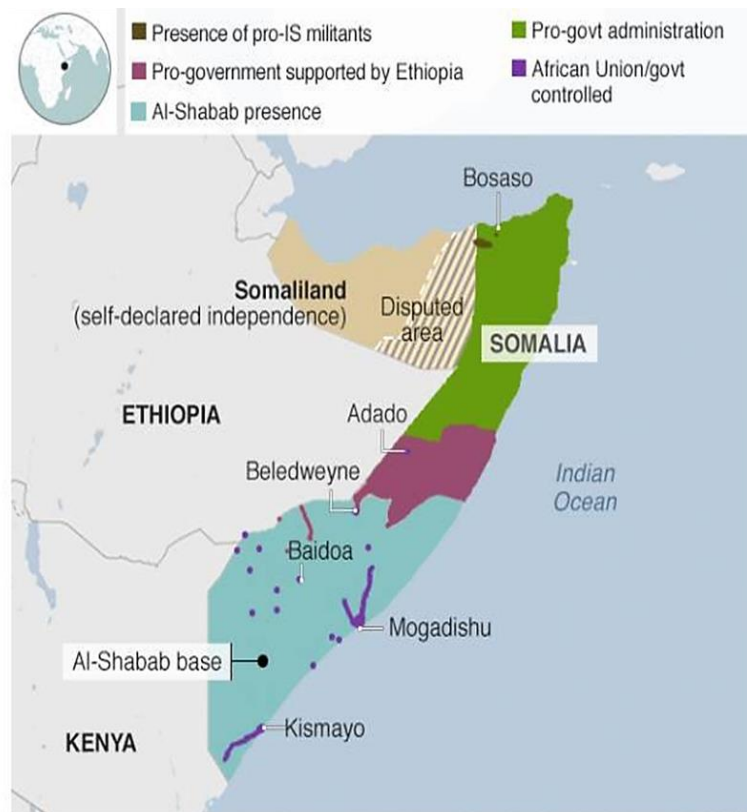
*** Istanbul Commerce University, Department of African Studies and International Relations, agwandabilly@gmail.com

regions continue to function without central authority through the complicate peace efforts despite the narrative that these territories are keen on state-building (Ingiriis, 2018a, p. 4; Johnson 2008, p. 5). These autonomous regions are only legitimizing clan territorializing system since they are founded on clan identity (Bootan, 1996; Rýdlová, 2007, p. 62; Hoehne, 2015; Ingiriis, 2018, p. 4). Federalism system that previous peace efforts recommended has further accelerated the clan territorializing (Brons 2001, p. 274; Ingiriis, 2018a, pp. 4-10; Rýdlová, 2007, p. 62; Johnson, 2008, p. 23; Magan, 2016, p. 38).

Nevertheless, it is important to highlight that the current political configuration is a political symptom and legacy left by the ousted military regime which makes the reconstruction of the state more challenging (Ingiriis, 2016, p. 60). However, it seems that clan federalism or clan territorializing which brought back the pre-colonial political structure with different labels and political system has become the vital solution for reconstructing the lost trust and reliance among the Somalis clans and reestablishing a functioning state once again in Somalia. This has been the new political formula of Somalia's post-civil war political elites and international community marketing it to overcome the current political messes. Hashim (1997) and Salwe (1996) came to the same conclusion, a political structure which enables the major clan's self-rule as it is today or in other words a clan territorializing.

Figure 1: Post state collapse political configuration in Somalia (Source: BBC, 2018)

Theoretical Framework

This theory emerged in the late 1950s and assumed that conflict is inevitable if two or more factions are involved in competition over the ownership and, or, use of resources. Competition may arise when there is a perception of scarcity, whether that is true or not. Proponents (Sherif, 1966; Coser, 1956; Jackson, 1993; Levine et. al, 1972) argue that conflict among groups occurs as a result of the incompatibility of interests and scarcity of resources. In other words, they argue that conflict among groups is rational due to the group's need to maximize their rewards by controlling more of what is supposed to be shared among different

---

groups (Campbell, 1965, p. 287). Hostility among groups is even highly likely if the item of the conflict in question is beyond the individual control and in fact, the conflict does not focus on the individual features but rather the group interest. In some cases, the conflict will arise when there is a feeling that one group is being discriminated against when it comes to opportunities.

What has been noted however is that group interest may not necessarily be the interest of an individual group, however, it is important that the group acts collectively to maximize their chances of becoming dominant (Gould, 1999, p. 359). Realists argue that conflict among groups is unavoidable and irrespective of how long it takes, a highly diverse society will eventually experience conflict. What distinguishes conflict among groups is the consequence because of the nature and intensity of the conflict. They assume that the cause of most conflict is competition for public goods such as political positions, territory, power, natural resources, status or pride, none of which is and can be exclusively monopolized by one group (Rapoport & Bornstein, 1987).

By looking at intergroup conflicts as a team game, this theory argues that each member of the group contributes either directly or indirectly to the team. The consequence of their contribution to the team is understood will determine whether the group will win. The group that emerges strong and can control public goods means that the contribution of its members was the most relevant one.

In the case of Somalia, the realistic theory can explain the conflict in a number of ways; foremost, it explains the configuration of actors in the war. Indeed the primary basis of groups involved in the Somali conflict is the clan identity. These are people with similar historical, economic, social and political interests that can best be realized, its members of the community are in key positions to influence the allocation of resources. The rationale behind the continuous demand for autonomy is that some of the weak clans consider themselves disadvantaged when it comes to elective positions since they do not have the numbers to defeat their opponents. The only alternative is to craft their own political entities that will give members of their clan's direct control of decision making and resource allocation. The case of Somaliland and Puntland in declaring their independence can be explained from this theory which in addition can also explain why the government has resulted to use force to take control of some parts of the country.

Somali's society is often viewed as homogeneous with a single history of origin, religion, and language. However, clan identity can be associated with the political and economic needs of the different groups. Somali's clans were divided long before the coming Europeans into the country. One may wonder why? Or ask the question why pre-colonial Somali state? The answer may lay with this theory. The assumption that scarcity of resources and in this case pastures and water to support their nomadic lifestyle led to the strong need to have strong groups in order to take up the competition can fit in this explanation. The absence of a central Somali authority before the coming of Europeans could have been caused by inadequate resources and the principle of survival for the fittest. It was this existing diffusion that the European exploited and were able to colonize the region. During President Barre's tenure, there were accusations of nepotism and discrimination in the allocation of state resource. This theory assumes that one group only needs to develop a feeling that the others are betraying or marginalizing them for conflict to begin. The nature of Somali's conflict has also seen rational actions on the part of clan members. For example, the existence of the many armed militias would not have been possible without members of their clan offering support or refusing to disclose their identity. In the long run, the inward-looking actions of people in Somalia towards their clan are sufficient to destroy whichever social contract that has been existing among the members of the community. The result has been the unending violence and conflict that have surpassed previous

---

---

peace efforts which seemingly appear to overlook the importance of reconvening the social contract.

The Outbreak And Transformation Of The Somali Conflict

The conflict in Somalia has historical roots that were worsened by the colonial administrative system and the post-independence winner takes all majoritarian political system. Historically, feud and disputes were a regular incident and mainly sparked by conflict over resources such as water, camel, and grazing (Salwe, 1996, p. 10; Elmi and Barise, 2006, p. 33). In this light, revenge amongst the clans was very popular alongside the struggle for the resource (Salwe, 1996, p. 10). However, even though there were conflicts among the clans, the “*Xeer*” system, a traditional approach to solving conflict was there to solve conflicts and restore peace (Elmi and Barise, 2006, p. 33). Distinctively, the precolonial pastoralist conflicts are not like what has been witnessed over the last three decades (Compagnon, 1992, p. 11).

Nonetheless, the indirect rule by the British enabled the traditional tribal authorities to administrate by appointing the chiefs or the clan leaders in efforts to simplify the governing of the colonial territory “(Salwe, 1996, p. 5; Rýdlová, 2007, p. 25). This had weakened and demolished the traditional system of Diya-paying groups. The “*Akils*” system was chosen as a replacement for the now ineffective *Xeer* system where a single person was given authority to administer law and order within the clan, carrying out colonial administration’s rules and regulations, bringing to justice those who committed crimes within the clan (Lewis, 1961, p. 201). The chief was chosen because of his loyalty to clan and colonial administration which created competition and rivalry among the clans to obtain this position. This was the first impact of the divide and rule policy towards Somalis which is effective until today (Salwe, 1996, p. 5). However, on the other hand, this also marks the beginning of structural conflict where the clan feuds and conflicts were institutionalized and structuralized. As Galtung asserts, structural violence, unlike personal or direct violence, is invisible as it does not require the existence of active violence in the structure where someone harms another, but, the structure itself is the violence and it enables inequality of power and life (Galtung, 1990; Ho, 2007, p. 4).

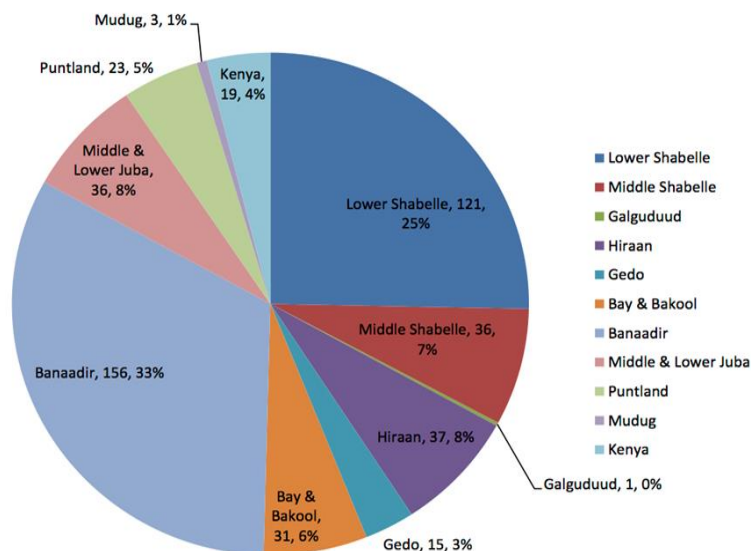
After Somalia got its independence in 1960, the South and the North which had been separated during the colonial period were reunited, and rapid urbanization and transformation from the traditional agriculture-based economy to a more sophisticated liberal market forced the people to change their approaches and attitude towards politics, economics, and culture. Various clans began rivaling for control of state institutions and power (Elmi and Barise, 2006, p. 34). In other words, post-colonial state formation fueled structural conflict in Somalia which created a new rivalry, confrontations, and competition. A year after independence, the vulnerability of Somalia as a young state became bare when a group of young commanders attempted a coup d’état within the former British protectorate Somaliland. They cited frustrations and an unfair political power-sharing among the clans as the reason for their attempt and demanded independence from southern Somalia (Italian protectorate) (Samatar and Samatar, 1987). Although the first coup failed, enough efforts were not taken to address the growing disappointment, dissatisfaction and displeasure continued. A second coup d’état then took place in 1969 led by Said Barre after the president was assassinated by one of his guards in Laascanood. This not only marked the end of a young evolving democratic culture and multiparty system in Somalia but also laid the foundation for a deep-rooted authoritarian regime that would lead Somalia into a bloody civil war (Samatar, 2002; Rýdlová, 2007, p. 40).

Despite the early milestones in political and economic spheres that military regime made in the first few years in power, things changed dramatically from 1977 after Siad Barre regime lost the war against Ethiopia. The same year, Mogadishu had cut relations with the Soviet Union losing lots of military and economic support while visible various armed groups begun to

---

emerge (Laitin and Samatar, 1987, p. 80). As the government lost public faith and confidence, the military regime began to use clan differences as a shield to stay in power (Rýdlová, 2007, p. 46; Laitin and Samatar, 1987, p. 93). As clannism increasingly became embedded and structurally infused in politics, the country crumbled into a dangerous civil war in 1991. Direct violence among the clans, the state collapsed, and chaos characterized the horn of Africa country. Over 300, 000 people died as the result of either disease, starvation or civil war in the first year. Not only were political actors involved, clan warlords, militias and religious extremists such as Al-Itihad al-islamiya emerged and begun scrambling for power (Brons, 2001, pp. 219-220; Rýdlová, 2007, p. 62).

Various peace and reconciliation initiatives have since taken place but none of them succeeded or produced an inclusive mechanism that can bond Somalis together and bring back the trust and confidence among the Somalis community and towards the government. Even the creation of the Islamic Court Union (ICU) in 2006 with much support of the business tycoons and people living in Mogadishu to oust the warlords controlling in Mogadishu did not succeed. The Islamic Court Union which later formed the US-backed group dubbed the “*alliance for the restoration of peace and counterterrorism*” transformed conflict and violence in Somalia into the war on terror (Ingiriis, 2018b, p. 10). The ICU was finally ousted by Ethiopian troops and Transitional Federal Government troops led by Abdullahi Yusuf. It disintegrated into various groups one of them being Al-Shabaab. The group had been operating secretly within ICU administrative structure but came out later after the ICU was defeated. The lack of quality training, equipment, and trust within the Somali police and Transitional Federal Government allowed Al-Shabaab to grow and expand its control of vast territories within Somalia. Al-Shabaab and other different groups operations in Somalia have made the country to slide into the category of weak states. These are countries whereby, the state and insurgent groups compete for legitimacy and economic resources as well as pursue their political and strategic interests (Eisenstadt, 1973; Médard, 1996, pp. 76-97). Increasingly, Al-Shabaab has become a regional security threat and has effectively carried out attacks on neighboring countries such as Westgate, Dusit Hotel and Garissa University in Kenya as well as the bombing in Uganda.

Figure 2: Al -Shabab attacks between July 2017 and January 2018

Previous Peace Efforts To The Somalia Conflict

The ongoing conflict in Somalia has not gone unnoticed and has attracted the attention of both local, regional and international actors who have embarked on several efforts to broker peace among the warring parties. As will be observed, these efforts have largely been

---

unsuccessful in providing temporary peace and later violence resumed. Such failure in these efforts has been explained by several reasons some of which include; the top-down approach that does not include the people, the failure of these agreements to address the major causes of the conflict as well as their inability to provide deals that all clans feel satisfied with. In the end, the peace efforts have been marred by mistrust and lack of agreeable terms among the parties. Below are some of the efforts made to bring the warring factions on the table to discuss peace.

The 1991 Djibouti Peace Conference

The president Djibouti in an effort to bring the warring parties to a peaceful agreement to end the war invited the actors to involve the country's capital to discuss a cease fire. At the time, the main protagonists were the groups allied to Ali Mahdi and General Aideed. Approximately 14,000 people had already been killed and 42,000 people were maimed (Lewis, 2002, p. 264). Regional neighbors to Somalia, Egypt, and Italy did support the Djiboutian government (Lyons & Samatar, 1995, p. 29). Diplomacy had reached hiatus when the peace conference was held. The conference did not yield fruits because it was being held without any form of road map for the actors to follow. Some of the representatives too had violent confrontations during the proceedings. Moreover, Mogadishu was thrown to the abyss due to the complete breakout of civil war fueled further by militia groups who did circumvent the law because we're not accountable to any functional state institution. Even if the parties were to have some agreement, it was difficult to implement them given that there was no superior institution in Somalia above the militias to curb the impunity among the third-generation militia factions. Due to the non-existent social contract binding the state and citizens, the Somali state had disintegrated and totally collapsed, the banana republic was sprouting.

General Aideed declined to attend Djibouti Peace Conference that was objectively convened to resolve the ensuing violent militia confrontations in Mogadishu despite the fact all the warring factions got an invitation to participate in the conference. Even though the absence of General Aideed created a structural challenge for the peace process, it did not create an impasse for the conveners who proceeded to convene the conference despite his absence (Menkhaus, 2007).

The conveners' demands for the conference convened to pursue the process to peace absent major actors in the conflict such as General Aideed, was a political faux pas for any provisions pertaining to inclusivity in embarking on a peace process. Moreover, some of the representatives (including Aideed) at the conference were not convinced that the organizer were neutral arbitrators in the conflict and pointed an accusing figure towards Egypt and Italy who he strongly believed sought to prevent him from usurping (Lyons & Samatar, 1995, p. 29). Additionally, the Somaliland National Movement refused to participate in the conference by arguing that it was no longer an actor in the conflict having declared independence in May 1991 (Lyons & Samatar, 1995). The main agenda by President Hassan Gouled who convened the conference was to call for the establishment of a transition government, a process that was being manipulated by both Egypt and Italy who wanted a certain candidate, Mr. Mahdi, to oversee the transitional government as its head (Adam, 2008, p. 156).

Djibouti Peace Conference did abort as a result of the wider framework of the conference and the process of mediation which was rejected as having breached the fundamental principle of neutrality (Mayer, 2004, p. 85). The reason many think this conference did not succeed is that the actors were reluctant to give in at such an early stage. Importantly I can observe that the actors involved (particularly General Aideed) had been yet to experience the MHS (mutually hurting stalemate) meaning there was hope by both sides that they could defeat their adversaries and take control of the whole country (Zartman, 2008, p. 54). Forces allied to General Aideed were pressing on and gaining more ground against forces allied to Ali

---

Mahdi and the newly overthrown government of Barre. The latter groups had not suffered major losses despite the former gaining more ground and therefore they too were not willing to enter into a peace agreement if they hope of getting the full victory. In other words, the peace conference organizers did not provide sufficient incentives to not just bring the warring parties to the table but also to get them to sign a peace deal which most likely would require sharing of power (Zartman, 1999, p. 291). The Djibouti conference ended without any tangible agreement and the war continue.

At this stage it is important to recognize that some of the most decorated commanders and generals of the Somali government were taking sides with the militia groups, giving them tactical and strategic advice. Clanism also played a key role at the conference as the head neither of the militia heads was willing to compromise in the sense that Somalia's political power be given to a member of the other clan. Each of them wanted their own member to head the transition authority. According to Vinci (2009, p. 72), heavily armed factions tried to exploit their military influence in Somalia in order to manipulate the recommendations of the conference. As such, this becomes a clear demonstration that the different factions still considered military action and capacity as the preferable tool of conflict resolution.

Notably, during the conference, some of the militia groups especially in Mogadishu were also gaining massive support from members of their clan and this could have been a good incentive for them not to disappoint their support base by giving in to an agreement with their 'enemies'. As such, the vacuum that was established by the collapse of the state in 1991 contributed to the underwhelming outcome of this conference because mediating parties were more concerned with filling this existing political vacuum rather than the underlying causes of this conflict as well as the impact of the absence of General Aideed in the conference and who is believed to have had a very formidable military force following the fall of Siad Barre.

As such, not only did the Djibouti Peace Conference lack credibility internationally, it also lacked this credibility within Somalia as it did not have an aegis from the citizens in Somalia who were highly divided along clan affiliations and which was exploited by militias factions who considered this as a stepping stone to the next phase of conflict. Sahnoun (1994, p. 10) denotes that the attitude and lack of willingness to compromise sent a negative image to other actors in and out of the continent who may have intended to play a role in Somali peace by then. It was clear that the militia groups were not prepared to underwrite the conflict in Somalia through a negotiated peace process and as such even the UN took a back seat and did not discuss the Somalia issue or provide any support towards the peace process.

Meanwhile, during all these processes involved in the conference activities, violence in Mogadishu was escalating drastically. As such, the Djibouti Peace conference was immediately followed by the 1993 Addis Ababa conference at a time when different militia factions had established strong spheres of influence in different regions in Somalia. State political power was now in the reach of rogue militia leaders who intensely battled each other. Notably, the Addis Ababa peace conference had relatively stronger and improve the support of the international community.

The Conference in Addis Ababa

The second effort was to bring peace in was through the Somali National Reconciliation Conference held in Addis Ababa, Ethiopia in 1993 at the behest of the UN following US presence in Somalia (Bradbury, 1994, p. 22). Moreover, Lewis (2010, p. 129) contends that the UN took advantage of the relative calm brought about by the presence of soldiers in the capital city. As such, this study suggests that this conference on National Reconciliation was quickly arrived at without rationalistic understandings of the dynamics because it was a decision arrived at out of expediency. The UN dominated the planning and implementation of the conference

---

and thus failed to a certain extent to have an intimate understanding of what was going on since it had abandoned the Somali case for a long time.

The structure and how the conference was held remained highly criticized even before its official inauguration. The presence of militia groups in the conference was highly criticized by civil societies even though it is a practical aspect that for any peace deal to be arrived at in conflicts, the militia groups had to be involved. Additionally, civil society organizations advanced the argument that the selection of delegates to the conference ought to have been more transparent and democratic even though it was an established fact that Somalia had already slipped into domestic anarchy. This means that any discussion on peace had to involve all actors even those which were considered armed militia groups.

Osman (2007, p. 104) opines that another stumbling block for the Addis Ababa conference was the nature of delegation selection which did not take into consideration the significance of clan identity instead the organizers picked the majority of the delegates from the Mudug region. Estimates that out of the 15 militia groups in attendance, 11 were from the Mudug clans and this was not well embraced due to the fact that clannism was introduced as instruments of power at the conference in what was seen as a continuation of the Djibouti process. But more importantly, this conference did not also manage to address the issue of the organizational structure of power and clan balancing thereby not expected to have yielded any fruits since key actors in the conflict were not present. Moreover, there was also already confrontations between United Nations and General Aideed on who to select the conference delegates in a crisis that saw UN advance for more transparency in the process (Elmi, 2010, p. 22). Accordingly, the UN won in its position regarding the selection criteria for the delegates but lost its commitment in seeing through the implementation of the recommendations arrived at during the conference partly due to the fact that General Aideed also declined to live up to the resolutions made at the conference.

The 27th March 1993 saw the signing of the final agreement that reaffirmed the disarmament and ceasefire agreement as well provisions for the institutionalization of a transitional government through the reestablishment of political and administrative structures by representatives or leaders of the fifteen militia factions who participated in the conference. It did exclusively have provision for the establishment of Transitional National Assembly (TNA), some administrative units and councils inclusively to all the eighteen regions and districts in Somalia.

The Transitional National Council was tasked with a selection of 3 representatives, with provisions for one woman regionally in the 18 regions, and 5 seats for Mogadishu and one nomination of each of the 15 militia groups that participated in the conference in the Ethiopian capital. These administrative bodies were to in place in two years. Additionally, there was the establishment of committees to coordinate the disarmament of civilians, write a draft constitution, reconciliation and disputes resolution (Bradbury, 1994, p. 23). The timeframe for the implementation of the agreements was deliberated upon in the conference and the Transitional National Charter was to be availed for endorsement.

The following were the signatories of the Addis Ababa peace process:

NAME OF THE GROUP	LEADER
Somali African Multi Organisation	Mohammed Arbou
Somali Democratic Alliance	Mohammed Abdulahi.
Somali Democratic Movement	Abdi Mayow & Mohammed Nur
Somali National Democratic Union	Ali Ismail
Somali National Front-General	Omar Haji
Somali National Union	Mohammed Rajis
Somali People's Movement	General Aden Abdullahi & Ahmed Hashi
Somali Salvation Democratic Front	General Mohammed Musse
Southern Somali National Movement	Abdi Warsame
United Somali Congress	General Mohammed Aideed
United Somali Congress	Mohammed Qanyere
United Somali Party	Mohammed Abdi.
United Somali Front	Abdurahman Dualeh

Source: Author Compilation from different sources

Various interests of these signatories were accommodated within the wide scope the Addis Ababa Agreement because the signatories were constituted by factoring in the lineage, patronage, and clans of whose behalf they claimed to represent their various interests. Even though the conference was an initiative of the United Nations, there was no commitment from this international institution relative to follow-up or the provision of financial resources to support this process of implementation. According to Lewis (2010, p. 115), the organizers of this conference were motivated by the aim of establishing a central government in Somalia. This study, however, suggests that the establishment of a government ought to be a mature result of conflict resolution processes and therefore be the final outcome of the conflict resolution process that also put into consideration the involvement and participation of the public.

According to Moller (2009, p. 14), the establishment of the central government approach is a state-building process founded on the structure of the international system that is centered around statehood thus, absent interaction with statelessness. This approach also failed to take account of the process and circumstances that surround the emergence of Somalia as a state. Additionally, what had been left and considered as a state during this time were militia groups that sprung up everywhere because of the absence of checks and balances.

Bradbury (1994, p. 26) documents that even though the thought the Addis Ababa conflict was ongoing, leaders of different militia groups were actively involved in power politics games and that these leaders of militia groups initiated internal regional peace conference objective to attain power. Consequently, 2 conferences were initiated with focus on Kismayu and regions around Juba on one hand and the regions in Mudug and Galgabuud on the other. Ultimately, after the Kismayu Peace Process, another conference supported by UNOSOM was held in Jubaland.

On the other hand, the Galkiyo process was birthed from local initiatives by Merahan, Majerten, and Habr Gidir clans and did not know to secure the support on the UN because of the involvement of General Aideed. This initiative came on the back of a military setback handed to General Aideed by another militia group lead by Abdullahi Yusuf following confrontations over grazing land. Lewis (2002, p. 287), argues it was this defeat of General Aideed that greatly influenced him to participate in the Ethiopian accord.

According to Lewis (1993), that the origin of the Galkaiyo process was not crystal but provided two sets of assumptions. Firstly, argues that this process in Galkaiyo could have been the initiatives of General Aideed and Abdullahi Yusuf and secondly, that, this process might have also been a hijacked initiative of the clan elders but hijacked by these two military leaders purposely to strengthen their support bases following the Addis Ababa conference. Indeed, the Addis Ababa process was highly contentious by the militia leaders who perceived it as a platform to project military power.

On the path of diplomatic establishment of peace, Bradbury (1994, p. 28) argues that the drafted peace agreement for the Central and Southern Somalia was instituted by General Aideed with the hope of attracting financial and logistical aid from UNOSOM. However, this request was declined by UNOSOM because by doing that, the UN structure would not have fulfilled its principle of being a neutral actor in the mediation process that involved several other militia factions. But Vinci (2009) emphasizes that in respect of the UN conduct in Somalia, UN was often treated more as an actor in the conflict than a mediator in its actions in balancing power among the militia groups thus compromising its purpose of finding a long-term solution to the conflict.

Moreover, the dispute of Mudug led to the division of the SSDF into a military and political faction and their military success against General Aideed influenced them to participate in the Addis Ababa conference and became a signatory to the agreement (Lewis, 2002, p. 287). However, the UN made a miscalculation in its attempt to sideline General Aideed both politically and militarily, and therefore once again violating the fundamental tenet of mediation which is neutrality of mediators in conflict (Mayor, 2004, p. 85).

This attempted marginalization of General Aideed created an environment of polarization the already existing weak relations between the United Nations Assistance Mission in Somalia (UNOSOM) and General Aideed resulted to the 24 Pakistani UN peacekeeping soldiers killed during their mission in Somalia. The UN impartiality in dealing with the clan-based political system in Somalia was not well received by other militia factions. Indeed, the clan-based political system has entrenched itself to become a key feature for the Somali political system. (Rotberg, 2004, p. 6).

The significance of the role occupied by general Aideed in the Addis Ababa peace process manifested when the conference was aborted following the pull of General Aideed from the conference. Based on his militia capacity, he was in a position to influence the proceedings of the Addis conference. The mediating actors did not put this factor into consideration the organizational capacity who had the capacity to significantly shift the status of the conflict in Somalia should the mediation team expanded an olive to him. On the contrary, players in the mediation were blinded by the defeat handed to General Aideed by a rival militia group thus significantly reducing chances peace agreement. Indeed, the previous events characterized by the confrontations between Aideed and UN forces proved a greater obstacle to the Addis Ababa peace process.

Moreover, the withdrawal of United Nations-Sanctioned Multinational Force (UNITAF) from Mogadishu following an intense urban conflict with militias loyal to General Aideed marked the complete collapse of the Addis Ababa process as the Transitional National Council did not see the light of day due to the absence of proper political goodwill. Maneuvering by the various players in the conflict was evident in their organization of peace processes in their regions of influence with some attracting United Nations support. Zartman (2008, p. 17), argues that the conflict was not yet ready for a peaceful resolution because of deeply rooted but still existing conflicts among militia groups.

There was no inclusion and consensus on a number of issues such as the disarmament of the various armed groups was not well addressed. The role of actors such as clan leaders who are pivotal in Somalia's socio-political and cultural ways of life were not taken into consideration, and even more concerning was the decision not to include Aideed and his troops in this process yet he was the most powerful and influential group in the war-torn state (Lewis, 2010, p. 132; Adam, 2008, p. 99; Rutherford, 2008, p. 146).

Critics have also attributed the failure on the lack of efforts to address the dominant reasons why Somalia was at war such as disputes over grazing fields in the negotiations. Certain important matters such as confrontations over grazing land in the Mudug region were not addressed in favor of a quick political solution that sought the establishment of a central government. Also, the ceasefire and disarmament was not pursued through a well-structured framework in order to contain the militia groups

The Cairo Peace Conference (1997)

The governments of Egypt, Libya, and Yemen did co-sponsor the Cairo peace conference and in which various leaders of the warring groups (28) attended. Interestingly, the groups fighting in Somalia had got new external allies and were divided between two camps. On the one hand, there are those supported by Libya and others were supported by Ethiopia (Elmi and Barise, 2006, p. 40). The SNA and the SSA were represented by Mahdi and Adieed respectively. Once again, the core objective of this conference was to try and convince the main actors involved in the war to form a government of unity before other processes could be done. The rationale is that they thought with a government in place violence could easily be stopped. But differences began to emerge almost immediately as members disputed the kind of government that was supposed to be adopted. As these differences seemed not to be easily reconcilable, Ethiopia supported group was influenced to stage a walkout in protest that their demands were not being heard. The moment this group led by General Nur and Ahmed left the conference, the meeting collapsed and once again the people of Somalia lost an opportunity to solve the war that now was getting out of hand (Elmi & Barise, 2006, pp. 39-40).

As such, the failure of the Cairo process became sealed the moment both leaders of the two alignments walked out and allegedly went to Addis Ababa. Indeed, it can be deduced that both the Addis Ababa and Cairo peace processes had absent proper structural frameworks for the resolution of this conflict. The reestablishment of the state through the central government was never a long-term solution to a conflict of the nature witnessed in Somalia., Noteworthy, we have varied opinion on conflict resolution actors as conflict analysts tend to be more preoccupied with the long-term shifts and evolutions of conflict resolution experts seem to be focused on the short term conflict resolution strategies as was well manifested in both the Addis Ababa and Cairo peace processes (Kriesberg, 2009, p. 29)

The Arta Peace Conference (2000)

Following the complete failure of both the Addis Ababa and Cairo peace processes, Djiboutian President Ismail Omar once again embarked on a more ambitious agenda to attempt mediating a peace treaty for Somalia in 2000 (Lewis, p. 291). This new agenda received widespread support chiefly from the US, Libya, Intergovernmental Authority on Development (IGAD), Egypt and Italy.

In this conference, an estimated 60% of the 245 representatives in the Transitional National Authority were drawn from Siad Barre's former members of the legislature arm of government (Lewis, 2008, p. 82) and thus, raising the question of the legitimacy of the entire process even before its implementation commenced. Both the Transitional National Government (TNG) and Transitional National Assembly (TNA) lacked the support of a wide

---

section of Somali citizens as well as other rebel factions led by individuals such as Dhere Mohammed, Abdullahi Yusuf Aideed, Musa Saudi. The focus on a clan in political power dynamics had been attested to be an instrument of failure and this became even more reinforced that by the perceived understanding that the Transitional National Government existed to serve the sub-clan that provided the more solid political support.

For instance, Murphy (2011, p. 75) documents that the Transitional National Government attracted support from the Habr Gidir of Hawiye clan and had control of a few streets in the capital. Additionally, the Transitional National Government did not attract full support of the warlords or other major clan groupings and was alleged of perpetuating the marginalization of some groups (Murphy, 2011). Additionally, the area of influence under the governance of the Transitional National Government was very small in Mogadishu as the rest of the city was still under the sphere of influence of the militia groups (Lewis, 2008, p. 82).

In Arta peace process, key figures such as Salat Hassan had significant positive influence towards the peace process as he was able to pacify areas that fell under the mandate of the Transitional Government through nurturing a cordial understanding with Islamic leaders such as Shaik Dawir who had been accused by the US of being affiliated to the al-Qaeda terrorist group and this relationship consequently had unintended impacts on the political dynamics of Somalia (Teddase, 2003, p. 60). The Transitional National Government became deeply involved with the Sharia court system which became a key institution in the development of government systems in Mogadishu (Tedasse, 2003, p. 43). As such, while the Transitional National Government was struggling to attain legitimacy both domestically and internationally, the Islamic courts grew in popularity both in Mogadishu and adjacent regions.

The absence of attention on resolving the roots of the conflict and the establishment of a framework to specifically address the underlying causes comprehensively can be argued as some of the reasons that led to the Arta peace process not to achieve its aims. Again, the emphasis put on establishing a central government before resolving the conflict realities proved to a short-sighted strategy for a lasting peace agreement and especially for a conflict that had continuously shown resistance to a military resolution.

According to Risse (2011, p. 11), Salat Hassan's pursuit for global recognition was purposely to create sovereignty for Somalia whose capacity for state power had totally collapsed and could not protect itself against invasion by other external forces or states. However, this study suggests that this enthusiasm with legitimacy by the Transitional National Government of Salat Hasan should have been channeled towards consolidating domestic legitimacy across class and different sub-clans.

The international legitimacy of the Transitional National Government of Somalia had been undermined extensively by Ethiopia when in 2000, it stated that Ethiopia's position on the Arta peace process was incomplete and proceeded to organize all the factions that had been opposed to the Arta peace process. Moreover, Elmi and Barise (2006) claim that also exploited the dissatisfaction of some of the actors who were in Arta most of whom were not happy with the positions they were given.

The Mbagathi Peace Conference (2004)

The Intergovernmental Authority on Development (IGAD), convened the Mbagathi Conference following the failure of previous peace processes. However, it also repeatedly failed to take into consideration the important dynamics that had led to the failure of previous peace efforts. Notably, this conference took place at a time marked by global security challenges specifically on the question of terrorism following the September 9th, 2001 terrorist attack on America.

As such, the US government perceived Somalia as a possible host ground for al-Qaeda terrorists or their affiliated sympathizers and therefore the Bush administration was determined to influence the eventual outcome so that a pro -American actor would head the new government (Nyadera & Bincof, 2019). I believe that America was more concerned about its foreign policy and domestic interest more than what was going on in Somalia. The war on terror had become an important tool in the United States policy and influenced its global behavior.

The Bush administration viewed the ungoverned spaces inside Somali valuable targets for an armed group with global aims. The bombing of American embassies in 1997 (Nairobi & Arusha) was believed to have been planned in Somalia and those involved also received training in some of the militia camps in the country. Therefore, the department of state was keen on having an ally in Somalia who would collaborate with security agencies from the US to defeat terrorist activities in the Horn of Africa. This was an ambitious goal by the Americans since the public opinion of Somali's was completely against western actors whom the public had been told were keen on destroying Somali's social, cultural and religious pillars. Similarly, state-building theorists such as Menkhaus (2003, p. 19) are reluctant to accept that this conference would have yielded anything tangible for the Somali people since external actors had hijacked the process and were fronting their own interest ahead of the suffering and losses people in Somalia were experiencing. Secondly, the conveyers of this conference did not also examine the attitude locals had in the state. For those who had lived under the authoritarian regime of Siad Barre, the government was nothing more than a club of cronies' keen on enriching themselves and gaining power over the rest (Menkhaus, 2003). This attitude still exists to date as recent surveys indicate people have very little trust in the various arms of government.

Other who made a similar observation contends that the international actors involved in the peace negotiations have a bias towards a particular system of governance which is the modern state system (Moller, 2009, p. 14). They bring this attitude to the negotiating table and forget to take into consideration what Somalis are used to in terms of the governance system and what they think can work for them in terms of bringing peace. Some observers have also raised concern over what they call an obsession with state-building instead of focusing on building peace Menkhaus (2003, p. 21). As the war continues to rage and wreck the horn of Africa nation, actors were busy trying to design a state which perhaps they thought would provide valuable instruments to achieve peace. By the time this conference was being held in Kenya, the Transitional National Government (TNG) was losing control of large parts of the country to militia groups and since the Transitional National Government (TNG) was a product of peace initiatives organized by international and regional actors, some of these militia begun spreading propaganda that external actors had imposed an illegitimate government on them and at the time Ethiopia and Kenya were seen as the masterminds of this act.

As such, this study deduces that a neo-realist understanding of security interests that are crowded by concepts of balance of power became a significant factor in determining intervention into the conflict by various leading mediating countries without much regard to establishing a sustainable solution to the conflict. Also, this overlooked concern was more expounded by a narrow understanding of national security outside the context that the security of Somalia is a fundamental issue of regional stability and by extension regional states national interests.

The Mbagathi conference also failed due to rejected terms representation that provided for the larger 4 clans namely; Digil, Darod, Dir and Hawiye to each appoint 61 representatives in parliament and that the remaining coalition of smaller clans get 31 seats in the legislative arm of government. Accordingly, Brown (2001, p. 211), attach the insistence on clan identity in conflict resolution that was open to exploitation by opportunistic politicians driven by the selfish agenda of power and wealth acquisition.

Recommendation and Conclusion

The conflict situation in Somalia has been overstretched to the extent it significantly continues to test the resilience and repertoires of those keen on bringing peace to the Horn of Africa nation. Indeed, the experience and prolonged period of war in Somalia is one that few consultants, academicians, donors or international organizations providing strategies and models of peace have lived through. Perhaps, this explains why previous proposals for peace in most collapsed states such as Somalia and elsewhere have been characterized by efforts to recreate the state based on the assumptions of the Treaty of Westphalia of 1648 (Leonard, et al, p. 2). While this approach has in some cases prevented some states from complete collapse, the downside of it is that it has not succeeded in establishing a conducive environment for the whole political system to function efficiently. In some instances, it gives the ruling elites control of vast territories without the necessary ingredients needed to sustain a state such as a stable internal governance structure. This has been the case not only in Somalia but also in Sierra Leone, the Democratic Republic of the Congo and Libya.

Another observation made from the previous peace efforts in Somalia is that the proposed approaches are heavily influenced by the ideas of Thomas Hobbes which describes life in the absence of a central authority (*Leviathan*) as “nasty, brutish and short” (Hobbes, 2016, ch. 4). This assumption further encourages that the first stage of solving conflict should be restabilizing a central authority which is assumed collapsed because the social contract between the people and the state had failed (Beichman, 2008; Winter, 2004). The continued cycle of violence in Somalia despite the several efforts to bring peace means that actors in these peace processes have not taken into consideration the unique features of a contemporary African state. Noteworthy, the existing approaches do have significant relevance and cannot be overlooked. First, the assumption by Hobbes that governments/ states are best placed to offer citizens the highest level of security is true. It is also true that the absence of central authority would plunge society into conflict. On the other hand, there is sufficient proof that the state can be the perpetrator of insecurity and predation as we have seen during the conflicts in Sierra Leone, the Democratic Republic of the Congo and Libya. Somalia has also demonstrated that some ‘non -state’ actors are capable of upholding peace and stability in some territories where the state has collapsed with the case of Somaliland being an example with its alternative government (Leonard & Samantar, 2011; Little, 2003; Prunier, 2009; Menkhaus, 2006; Kamara, 2016).

One of the gaps Somali peacemakers have failed to bridge is the question of legitimacy. The importance of legitimacy towards the stability of a state cannot be emphasized enough. This touches on among other issues the ability of the state to have obedience and control of the citizens. Sometimes, states have been able to gain legitimacy from its citizens as long as they provide material and possess coercive tools. Countries such as Zaire (today Congo) and Somalia have suffered almost a similar fate as the central authorities in these countries lost claim of obedience from members of the society (Etzioni, 1964; Young & Turner, 1985). Going forward efforts made to bring peace to Somalia will need to take into account the contemporary situation in the country.

This paper, therefore, recommends a new social contract (Constitution) for Somalia, but not just a social contract in the classical definition of Thomas Hobbes, but a modified one with broader reach and inclusion of the people. What classical social theorists such as Kant, Locke, Hobbes, and Rousseau provided was a philosophical experiment that encourages members of the society to give up some of their privileges and rights to a higher authority which would, in turn, be responsible for law and order. This philosophical approach was based on the assumption of how individuals behave and what factors can make them recognize an institution

---

as legitimate. The philosophers also assumed that the social contract was single based ie between the people and the state. It is this specific assumption that we seek to modify in order to fit the contemporary needs of African states that are having conflicts. Here we recommend that instead of a single social contract, two social contracts be adopted in the Somali peace process. Apart from the two social contracts we also propose two bargains in order to include different actors in the peace process.

What Somalia is facing since the collapse of the government in 1991 is increased mistrust of a central authority rightfully so because the central government lost control on the monopoly of force and failed to provide security to the people and their properties. The social contract will, therefore, attempt to restore the lost trust and state control by creating a civil society in which the people of Somalia will have participated in its creation.

The Community Contract

Peace efforts for Somalia need to take a different direction. The emphasis on creating the central government has proved incapable of ending the crisis. This paper recommends that a bottom-up process that will be characterized by increased participation of the Somali people in forging peace among themselves. Historical factors such as colonialism had an impact on the creation of the African state. The impact of this is that communities were not involved in the process of state creation from the beginning thus laying a weak foundation for national unity. Gellner (1983, pp. 6-7) in his definition of a nation argues that "Two men are of the same nation if and only if they recognize each other as belonging to the same nation." Gellner gives further insight into the potential weakness of establishing a state without consulting members of the community. In other words, members of the community must be ready to recognize that other individuals also have equal rights to live and be part of society. The extent of socio-political, cultural and economic discrimination among communities in Somalia through systems such as the 4.5 become serious obstacles to peace. Therefore, we argue that the reconstruction of the Somali state will need to factor in community contract and not only a contract between the people and the state.

The structure of modern African societies is characterized by great division among the people. These divisions range from ethnicity, clanism, urban-rural population (Mamdani, 2018), economic classes as well as religious division. Nonetheless, their allegiance is strongly based on the community which in turn has a contract with the state. This is evident during election campaigns where representatives of the clan or ethnic group will approach politicians with a list of demands they want to be fulfilled to the community in case the candidate wins. Based on Button's (2008) argument that the social contracts will require cultural institutions and values to help in their implementations since the contracts are not self-enforcing, social contracts between communities will have a positive impact on national politics.

Given the clan-based dimension that the conflict in Somalia took, it is important to emphasize the importance of social contract between the communities which will entail among other things the agreement to respect other clans right to exist and collective unity to achieve national goals. Somalia has existing traditional avenues such as the Xeer laws which not only offers reconciliation approaches and conflict resolution mechanism, it also defines the *diya*-paying system which can be the basis for the community social contract. The conflict has left millions of people either killed, injured or displaced and it will take a special form of intervention to overcome any form of revenge or grudge that one group may hold against the other. Clan elders owe the younger generations a better future and will need to have an important role to play in forging peace among communities. There needs to be a process of bringing together the Somali people as equal members of the state and this will need recognition

---

of each other. Apart from the traditional avenues, the new constitution we will be explaining in the subsequent sections will also provide legal backing to the community social contract

The Contract Between the State and the People

Once the community contract has been established, the Somali people will need to enter into a contract with the state through a constitutional process that will lead to the formation of a two-tier system of government. The new constitution will outline the obligations and duties of the state to the people, and the responsibility of the people to the state. Looking back at the colonial regimes that ruled the continent between 1880 and 1970s, despite their superior military capabilities, their administration needed some form of compliance from the locals. To this end, several agreements were entered in between the traditional/local authorities and the colonial governments (Oliver et al., 1966, p 207). The traditional legitimacy of these local authorities made it possible for the local chiefs to encourage their followers to comply with the rules and regulations of the government which in turn provided the protection of the local chief thus creating what Marx Weber refers to as a legal-rational state (Weber, 1947). Even after independence, most Africans are tied to the authority of their traditional leaders stronger and simply attached to the state legally. This is evident in the manner voting is done during national elections whereby members of a particular clan or ethnicity will vote for someone local leaders have thrown their weight on irrespective of their qualification or capacity.

The new social contract, or in other words the new constitution will need to address the following issues; the structure of the central government, which may need to diverge from the winner takes all to a consensus model which will ensure that the interest of different cleavages is captured. There will need to establish functional regional governments under the devolved system which should focus on supplementing the central government efforts of service delivery to the people and not competing among themselves. Another important addition to the new social contract is a number of independent bodies specifically one to oversight the constitution implementation process, revenue allocation commission, an independent electoral commission, an independent police oversight authority, a national cohesion, and integration commission that will monitor hate speech and a civilian threat to peace among others. The new constitution will need to address the question and grievances of regions that are threatening to become independent, the state's monopoly of coercion and territorial integrity of the country. Given the importance of development in any state, Somalia will need to form a medium- and long-term strategic vision whose implementation need to be driven by an independent agency and should address social, economic, technological and human development index gaps in Somalia.

The powers of the central government may need to be limited to among other areas, national security, defense, foreign policy, health and education in order to increase efficiency while devolving functions such as agriculture, environmental management, culture and tourism, early childhood education and any other appropriate role that will need public participation. This will allow regional leaders to be accountable to the people and reducing stakes that come with the competition for a central authority. What Somalia needs is a transformation of its social political and economic spheres as well as building on the experiences of the conflict to develop a new mindset of tolerance and unity among the people.

References

- Adam, H. M. (2008). *From tyranny to anarchy: The Somali experience*. Trenton, NJ: Red Sea Press.
- Bakonyi, J. & Stuvøy, K. (2005). Violence & social order beyond the state: Somalia & Angola. *Review of African Political Economy*, 32(104-105), 359-382.
-

-
- Baldacci, G. (1909). The Promontory of Cape Guardafui. *Journal of the Royal African Society*, 9(33), 59-72.
- Barnes, C. & Hassan, H. (2007). The rise and fall of Mogadishu's Islamic Courts. *Journal of Eastern African Studies*, 1(2), 151-160.
- Beichman, A. (October 16 2008). Troubled Nations. Hobbesian World, *Washington Times*, 16.
- Bercovitch, J., Kremenûk, V. A., Zartman, I. W., & SAGE. (2013). *The Sage handbook of conflict resolution*. Los Angeles, CA: SAGE.
- Berman, B. J. (1998). Ethnicity, patronage and the African state: the politics of uncivil nationalism. *African Affairs*, 97(388), 305-341.
- Bootaan, A. A. (1996). *Somalia: Federal State or Federation of Tribes*. Paper presented at the 6th International Congress of Somali Studies, Berlin. December 6–9.
- Bradbury, M. (1999). *The Somali conflict: Prospects for peace*. Oxford England: Oxfam.
- Brons, M. (2001). *Society, security, sovereignty, and the state in Somalia: From statelessness to statelessness?*. Utrecht: International Books.
- Brown, M. E. (2001). Ethnic and Internal Conflict: Causes and Implications. In: Crocker, C.A., Hampson, F.O. & Aall, P. (eds). *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, pp. 209-226.
- Burton, R. (1970). *First footsteps in East Africa: or, an exploration of Harar*. New Haven, Conn: Human Relations Area Files.
- Button, M. E. (2010). *Contract, culture, and citizenship: Transformative liberalism from Hobbes to Rawls*. Univ. Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press.
- Ciisa-Salwe, M. (1996). *The collapse of the Somali state: the impact of the colonial legacy*. London: Haan.
- Compagnon, D. (1992). Political decay in Somalia: from personal rule to warlordism. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 12(5), 8-13.
- Daniels, C. L. (2013). *Somali piracy and terrorism in the Horn of Africa*. Lanham, Md: Scarecrow Press.
- Doornbos, M. (2000). When is a state a state? Exploring Puntland. *Trajectoires de libération en Afrique contemporaine*. Paris: Karthala, 125-139.
- Drysdale, J. G. S. (1992). *Somaliland 1991: Report and reference*. Hove: Global-Stats.
- Eisenstadt, S. N. (1973). *Traditional patrimonialism and modern neopatrimonialism*. Beverly Hills, Calif: Sage.
- Ekeh, P. P. (1975). Colonialism and the two publics in Africa: A theoretical statement. *Comparative Studies In Society and History*, 17(1), 91-112.
- Elmi, A. A. and Barise, A. (2006). The Somali Conflict: Root causes, obstacles, and peace-building strategies. *African Security Studies*, 15(1), 32-54.
- Etzioni, A. (1965). *Modern organizations*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Fahy, K. (1999). Post-governance Somalia beyond 2000: Prospects for a Nation without a State?. *Trocaire Development Review*, 7(2), 81-104.
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291-305.
-

-
- Gellner, E. (1983). *Nations, and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, Glencoe.
- Hansen, S. J. (2016). *Al-Shabaab in Somalia: The history and ideology of a militant islamist group*. New York: Oxford University Press.
- Hashim, A. B. (1997). *The fallen state: Dissonance, dictatorship, and death in Somalia*. Lanham (Md.: University Press of America.
- Healy, S., & Bradbury, M. (2010). Endless war: A brief history of the Somali conflict. *Conciliation Resources*, 21(1), 10-14.
- Ho, K. (2007). Structural violence as a human rights violation. *Essex Human Rights Review*, 4(2), 1-17.
- Hobbes, T. (2016). *Thomas Hobbes: Leviathan (Longman Library of Primary Sources in Philosophy)*. Abingdon: Routledge.
- Höhne, M. V. (2015). *Between Somaliland and Puntland: Marginalization, militarization and conflicting political visions*. London: Rift Valley Institute.
- Ingiriis, M. H. (2016). *The suicidal state in Somalia: The rise and fall of the Siad Barre regime, 1969–1991*. Lanham : University Press of America.
- Ingiriis, M.H. (2018a). From Al-Itihaad to Al-Shabaab: how the Ethiopian intervention and the ‘War on Terror’ exacerbated the conflict in Somalia. *Third World Quarterly*, 39(11), 2033-2052.
- Ingiriis, M.H., (2018b). From Pre-Colonial Past to the Post-Colonial Present: The Contemporary Clan-Based Configurations of State building in Somalia. *African Studies Review*, 61(2), 55-77.
- Kamara, A. R. (2016). *Post-war reconstruction in failed states: The case of Sierra Leone*. Ontario: Flowers Publications.
- Laitin, D. D. & Samatar, S. S. (1987). *Somalia: Nation in search of a state*. Boulder, Colo: Westview Press.
- Leonard, D. K., Mushi, F. M., Samantar, M., & Vincent, J. (November, 2011). Social Contracts and Security in Sub-Saharan African Conflict States: The Democratic Republic of Congo, Sierra Leone, and Somalia. Paper for presentation to the African Studies Association, Washington, D.C. Accessed on 12 May 2019 from: <https://www.files.ethz.ch/isn/133992/Contracts%20and%20Conflicts%20-%20ASA.pdf>
- Leonard, David K. and Mohamed S. S. (2011). What does the Somali experience teach us about the social contract and the state? *Development and Change*, 42(2), 559-584.
- Lewis, I. M. (2005). *A modern history of the Somali: Nation and state in the Horn of Africa*. Oxford: James Currey.
- Lewis, I. M. (2008). *Understanding Somalia and Somaliland – Culture, history, society*. London: Hurst Publishers Ltd.
- Lewis, I. M. (1999). *A Pastoral Democracy: a study of pastoralism and politics among the northern Somali of the Horn of Africa*. Oxford: James Currey Publishers.
- Lewis, I. M. (2002). *Ecstatic religion: a study of shamanism and spirit possession*. Abingdon on-Thames: Routledge.
-

-
- Little, P. D. (2003). *Somalia: Economy without the state*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lyons, T. & Samatar, A. I. (2010). *Somalia: State collapse, multilateral intervention, and strategies for political reconstruction*. Massachusetts: Brookings Institution Press.
- Magan, A. I. (2016). *Somalia: instability, conflict, and federalism*. Master's thesis, Norwegian University of Life Sciences, Ås.
- Makinda, S. M. (1993). *Seeking peace from chaos: humanitarian intervention in Somalia*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.
- Mamdani, M. (2018). *Citizen and subject: Contemporary Africa and the legacy of late colonialism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Médard, J.-F. (1996). Patrimonialism, neo-patrimonialism and the study of the postcolonial state in Sub-Saharan Africa. In H.S. Marcussen (ed.), *Improved Natural Resource Management, the Role of Formal Organisations and Informal Networks and Institutions*, Roskilde: Roskilde University, 76-97.
- Menkhaus, K. (2003). State collapse in Somalia: second thoughts. *Review of African Political Economy*, 30(97), 405-422.
- Menkhaus, K. (2007). Governance without government in Somalia: spoilers, state-building, and the politics of coping. *International Security*, 31(3), 74-106.
- Mohamoud, M. A. (2015). Federalism for Somalia: Internal and External Challenges in the Post-Transitional Period. Paper presented at the High-quality Research Support programme (HQRS). Available from: <http://ocvp.org/docs/Cahort1/14.pdf>
- Møller, B. (2009). *The Somali conflict: The role of external actors* (No. 2009: 03). DIIS Reports/Danish Institute for International Studies.
- Muravchik, J. (2005). *The future of the United Nations: Understanding the past to chart a way forward*. Washington, DC: AEI Press. ISBN 084466163X.
- Nyadera, I. N. & Bincof, M. O. (2019). Human security, terrorism, and counterterrorism: Boko Haram and the Taliban. *International Journal on World Peace*, 36(1), 4-15.
- Oliver, R., & Fage, J. D. (1972). *A short history of Africa* (No. 960 O5 1972). 40. Baltimore: Penguin Books.
- Prunier, G. (2006). *From genocide to continental war: The 'Congolese' conflict and the crisis of contemporary Africa*. London: Hurst & Co.
- Rutherford, K. (2008). *Humanitarianism Under Fire*. Sterling: Kumarian Press.
- Rýdlová, B. (2007). *Civil war in Somalia: A colonial legacy*. Unpublished Masters Thesis, Univerzita Karlova.
- Samatar, A. and Samatar, A. I. (1987). The material roots of the suspended African state: Arguments from Somalia. *The Journal of Modern African Studies*, 25(4), 669-690.
- Samatar, A. I. (2002). Somalis: Africa's first democrats. *Bildaan: International Journal of Somali Studies*, 2, 1-65.
- Sorens, J. P. and Wantchekon, L. (2000). *Social Order without the State: The Case of Somalia*. Yale Center for International and Area Studies, Council on African Studies. Accessible from: <https://www.files.ethz.ch/isn/47024/AS02.pdf>
-

-
- Sousa, R. R. P. D. (2014). External interventions and civil war intensity in south-central Somalia (1991-2010). *Cadernos de Estudos Africanos*, 28(2), 57-86.
- Teutsch, F. (1999). *Collapsing expectation: national identity and disintegration of the state of Somalia* (No. 78). Centre of African Studies, Edinburgh University.
- Touval, S. and Zartman, I.W. eds. (1985). *International mediation in theory and practice*. Westview Press with the Foreign Policy Institute, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University.
- Turner, T. E. (1985). Zaire: Stalemate and Compromise. *Current History*, 84(501), 179-183.
- Weber, M (1947). *The theory of social and economic organization*. New York: The Free Press.
- Winter, J. (2004). "Living in Somalia's Anarchy." *BBC News* 18. Accessible from: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/173/30472.html>
- Zartman, I. W. and Berman, M. R. (1982). *The practical negotiator*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Zartman, I. W. (1983). *The political economy of Nigeria*. New York: Praeger Publishers.
- Zartman, I. W. (2000). Ripeness: The hurting stalemate and beyond. *International Conflict Resolution After the Cold War*, 2, 225-250.
-

Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi

Sports Diplomacy from Public Diplomacy Perspective

Ashı YAĞMURLU*

Öz

Kamu diplomasisi bir ulusun değerlerini, kurumlarını ve kültürünü uluslararası kamuoyuna anlatma çabasıdır. Kültür kamu diplomasisi içinde çok önemli bir yere sahiptir ve çok çeşitli başlıklarda ele alınır. Spor, makalede kültürel bir öge olarak ele alınmıştır. Kamu diplomasisi içinde ele alınan kültürel öğeler genel olarak seçkin üst kültürün öğeleriyle spor popüler kültürün bir parçası olarak farklı bir noktada durmaktadır. Spor hem küresel hem de yerel kültürün bir parçasıdır. Hem dışlayıcı hem birleştiricidir. Spor diplomasisini anlayabilmek için makalede öncelikle kamu diplomasisi ve alt başlığı olarak kültürel diplomasi ele alınmıştır. Spor diplomasisi için, sporun ne olduğu, nasıl yaygınlaştığı, hangi aktörlerin bu alanda faaliyet gösterdiği ve spor diplomasisi içinde öne çıkan temalar örneklendirilerek sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Spor, Kamu Diplomasisi, Kültürel Diplomasi, Yumuşak Güç, Spor Diplomasisi

Abstract

Public diplomacy is promotion of a country through values, institutions and culture. Culture is a major element in public diplomacy and exists in many forms. In the article, sports is counted as a component of a culture and discussed as a form of public diplomacy. In public diplomacy literature, most of the cultural artifacts are belonging to high culture except few. Sports is definitely one of them and a form of mass culture. Sports is part of both local and global culture. Includes and excludes other nations. In the article, in order to understand what is sports diplomacy, first definition of sports, historical background and the main actors of sports are discussed and aim of sports diplomacy are examined with some of the main themes in the literature.

Key words: Sports, Public Diplomacy, Cultural Diplomacy, Soft Power, Sports Diplomacy

Giriş

Kamu diplomasisi bir milletin uluslararası arenada kendi ulusunun düşüncelerini, ideallerini, kurumlarını, değerlerini ve kültürünü anlatarak kültürler arası etkileşim kurma ve kendi ulusal saygınlığını artırma çabalarına verilen addır. Kamu diplomasisi küreselleşme olgusuyla birlikte giderek önemini arttıran bir olgu olmuştur. Kamu diplomasisi makalede uluslararası halkla ilişkilerin bir yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle konu disiplinler arası nitelik taşımaktadır. Makale kültürel diplomasi içinde yer alan sportif etkinlikleri spor diplomasisi olarak adlandırmakta ve spor diplomasisinin sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Nitel ve tanımlayıcı bir araştırma yöntemi izlemiş olan çalışma konu ile ilgili veri toplama yöntemi olarak literatür analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın en büyük sınırlılığı spor ve diplomasi alanında Türkiye’de gerçekleştirilmiş çalışmalarının kısıtlı olmasıdır. Makaledeki sorunsal, spor ve kamu diplomasisi başlıklarının ilişkilendirilerek kamu diplomasisi çalışmaları içinde yapılandırmaktır. İlkçağlardan beri spor hem bir eğlence hem de bir ulusun gücünün simgesi olarak toplumsal hayatın önemli bir ögesini oluşturmuştur. Ancak bugün anladığımız anlamda spor 19. yy da ortaya çıkmış ve Batı merkezli bir etkinliktir. Spor kültürel diplomasinin geleneksel öğeleri olan yüksek kültür öğelerinden farklı bir yapıya sahiptir. Uluslararası spor yarışmaları bir yönüyle geleneksel etkileşim, diyalog, farklılıklara saygı gibi temaları bünyesinde bulundururken bir yanı sıra şovenizm, dışlama, ötekileştirme gibi aslında kamu diplomasisi içinde hiçbir şekilde yeri olmayan temaları da içermektedir. Makalede öncelikle kamu diplomasi ve kültürel diplomasi açıklanacak ve sonra spor diplomasisi, ne olduğu, gelişimi ve farklılıkları örneklerle ele alınmaya çalışılacaktır.

Kamu Diplomasisi

8 Ocak 1918 tarihinde Woodrow Wilson tarafından açıklan Ondört İlke’nin ilkinde, diplomasinin kamuoyunun gözleri önünde yürüyeceği ve açık diplomasinin gerçekleşeceği

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, yagmurlu@ankara.edu.tr

açıklanmıştır, bu tarihten beri diplomasinin kapalı kapılar ardında, hükümdarlar, diplomatlar veya politikacılar arasında yürütüldüğü günlerin bittiği kabul edilmektedir. Küreselleşme ve yeni iletişim teknolojileri, diplomasi ve uluslararası ilişkiler alanının içine kamuoyunun çok daha fazla dahil olmasını sağlamıştır. Devletler sadece kendi ulusal kamuoylarını değil uluslararası kamuoyunu da göz önüne almak zorundadırlar. Manheim'in ortaya koyduğu gibi diplomatik iletişim, devletlerden insanlara doğru iletişimi içeren bir şekilde genişlemiştir (Manheim, 1994, s. 3). Kamu diplomasisi veya kamuoyu diplomasisi (Zamorano, 2016, s. 168) işte bu genişlemenin bir ürünüdür. Kamu diplomasisi ulusların, uluslararası kamuoyuna kendilerini, ideolojilerini, kültürlerini, hayat tarzlarını anlatmaları ve bu sayede kurumları, sistemleri ve ideolojilerine yönelik saygınlık kazanmak için gerçekleştirdikleri etkinliklerdir. Kamu diplomasisi “bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoyuna anlatma amacıyla uygulanan politika” şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr, 2018). Gregory'e göre, kamu diplomasisi “devletler, devletlerin oluşturduğu birlikler, devlet içi ve devlet dışı aktörler tarafından; ilişki kurma ve yönetme amacıyla kültürel tutum ve davranışları anlamak ve kendi çıkar ve değerlerini gerçekleştirme amacıyla düşünceleri etkilemek ve davranışları yönlendirmek için kullanılan bir araçtır” (Gregory, 2011, s. 353). Lee ve Ayhan ise kamu diplomasisini daha geniş bir perspektiften tanımlamaktadırlar, “kamu diplomasisi devlet ve devlet dışı aktörler tarafından, savunma, etki, gündem yaratma ve yönlendirme; diğer dış politika amaçlarını destekleme; sunum ve saygınlık sağlama; yanlış anlamaları düzeltme; diyalog ve karşılıklı anlayış geliştirme; ve evrensel değerlerde uyum gibi amaçlar için kullanılan bir araçtır” (Lee ve Ayhan, 2015, s. 57). Yani kamu diplomasisi sadece devlet aygıtı içinde yer alan kurum ve kuruluşlar tarafından değil, devlet dışı örgütler tarafından da gerçekleştirilebilir ve daha da önemlisi sadece devletlerin günlük siyasalarını rasyonalize etmek veya savunmak için değil, farklı uluslar arasında ortaklıklar ve ilişki kurmak ve evrensel değerlere uyum gibi bir ulusun veya devletin toplumsal yapısında değişimi de içeren faaliyetleri de bünyesinde barındıran bir etkinliktir.

Kamu diplomasisi literatüründe sıklıkla yumuşak güç meselesi tartışılmaktadır. Kavramı gündeme taşıyan Joseph Nye'dir. Nye uluslararası ilişkilerde sert güç ve yumuşak güç ayrımı yapmaktadır. Nye ve Welch güç kavramının uluslararası ilişkilerde istenen sonuçları elde etmek için başkalarını etkileme becerisi olarak tanımlamaktadır. Sert güç, “caydırıcı tehditler, ekonomik yaptırımlar ve olumlu davranışları ödüllendirme vaadi biçiminde uygulanmaktadır” (Nye ve Welch, 2015, s. 323). Bir ülkenin askeri ve ekonomik gücü onun sert gücü olarak adlandırılmaktadır. Öte tarafta yumuşak güç bulunmaktadır. Nye, kültür, değerler ve politikaların bir ulusun yumuşak gücünü ortaya koyan öğeleri olduğunu ifade etmektedir (Nye, 2008, s. 94). Nye kamu diplomasisine temel oluşturan yumuşak güç kavramında gücün soyut yönü diye tanımladığı kültür, ideoloji ve kurumlar gibi kaynaklarla başkalarını sizin istediğinizi isteme noktasına getirmek şeklinde açıklamaktadır. Böylece hiçbir zorlama olmadan sizin değer, ideoloji ve yaşam pratikleriniz uluslararası arenada benimsenip içselleştirilebilir. Yumuşak güç bununla birlikte sert gücü dışlayan bir uygulama değildir. Yumuşak güç sert güçle sürekli dirsek temasında bulunur. “Maddi başarı bir kültürü ve ideolojiyi çekicileştirirken, ekonomik ve askeri başarıdaki azalmalar kendinden kuşku duymaya ve kimlik krizlerine yol açar” (Nye ve Welch, 2015, s. 59). Güç, uluslararası arenada itibarlı olmayı, saygın olmayı ifade etmektedir ve yazarların da ortaya koyduğu şekilde sert güç ve yumuşak güç birlikte itibarı arttırmak için işlev görür. Wang, kamu diplomasinin temel amacının uluslararası düzeyde itibar yönetimine dayalı olduğunu savunmaktadır. Ulusal itibarı yüksek bir ülkenin yumuşak gücünün de yüksek olduğu söylenebilir. Kamu diplomasisinin amacı uluslararası düzeyde olumlu düşüncenin oluşturulup yönetilmesidir (Wang, 2006, s. 91). Kültürel öğeler içinde spor da ülkenin yumuşak gücünü gösteren bir öğedir ve ülkenin uluslararası arenada gücünü göstermenin bir aracıdır. Hem kamu diplomasisi hem de yumuşak

güç çerçevesinde göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta vardır. Günümüzde bir ulusun veya devletin itibarı onun küresel değer olarak kabul edilen insan hakları, demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları içselleştirme düzeyiyle çok yakın ilişkilidir. Bu değerleri dışlayan uygulamalara sahip toplumlar, ekonomik gelişmişliği ne kadar yüksek olursa olsun, itibarlı olamamaktadır. Öte yanda bir toplum kendi içinde bu bahsettiğimiz küresel değerleri benimsese de dış politikada potansiyel ya da fiili olarak saldırgan politikalar yürütüyorsa yine uluslararası itibarı sorgulanmaktadır.

Kamu diplomasisi uygulamaların neler olduğuna dair çok farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Örneğin Smyth (2001) ABD kamu diplomasisi çalışmalarını değerlendirmiş ve beş başlık altına toplamıştır. Bunlar, medya diplomasisi (kamu açıklamaları); kamu bilgilendirme çalışmaları (Uluslararası Bilgilendirme Programları Ofisi); uluslararası yayın hizmetleri (Amerikanın Sesi); eğitsel ve kültürel programlar (Fulbright) ve son olarak politik örgütlenmeler (Ulusal Demokrasi Vakfı) kamu diplomasisi faaliyetlerinin alt başlıkları olarak ifade edilmiştir. Malone (1988) kamu diplomasisi faaliyetlerini iki grupta ele almış, bilgilendirme ve haber programlarını içeren siyasal savunma veya siyasal iletişim ve ikinci olarak kültürel değişim programlarını içeren kültürel iletişim şeklinde ikili bir sınıflandırmayla kamu diplomasiyi ele almıştır. Kim kamu diplomasisinin geleneksel iki uygulamanın; eğitim, sanat ve kültürel değişim programları ve uluslararası yayıncılık olduğunu ifade etmektedir (Kim, 2017, s. 294). Cull (2008) kamu diplomasiinin beş temel alanı olduğunu ifade etmektedir, dinleme (araştırma ve inceleme); savunma (siyasal ve/veya ekonomik çıkarların korunmasına yönelik etkinlikler); değişim diplomasisi; uluslararası yayıncılık ve kültürel diplomasi. Yazarlar farklı sınıflandırmalar yapmış olsa da kamu diplomasi içinde kültürel diplomasi her zaman yer bulmaktadır. Makalenin konusunu oluşturan spor diplomasisini ele almak için öncelikle kültürel diplomasiinin ne olduğunu açıklamak gerekmektedir.

Kültürel Diplomasi

Kültürel diplomasi veya bazı yazarların ifadesiyle kültür ve sanat diplomasisi (Grincheva, 2010, s. 169) başlığını tartışmak için öncelikle kültür kavramını tanımlamak doğru olacaktır. Kültür bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Topluma bir kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik duygusu verdiği için toplumda düzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür (kultur.gov.tr, 2019). Kültür, “bir toplumun üyesi olarak insanın öğrendiği, kazandığı, bilgi, sanat, gelenek, görenek, beceri ve alışkanlıklarını içine alan karmaşık bir bütündür” (Aktan ve Tutar, 2007, s. 11). Kültür, her toplumun kendisini diğerlerinden farklılaştıran değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeni vasıtasıyla oluşturulan simgesel ve maddi ürünlerden oluşmaktadır (Tolan, 1983, s. 227). Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kültürü, “insanın bir toplumun üyesi olarak geliştirdiği, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve benzeri uygulama ve alışkanlıkları” şeklinde tanımlamaktadır (unesco.org, 2018). Kültürün bileşenleri olarak, yaşam biçimleri, dil, sözlü-yazılı edebiyat, müzik ve şarkı, sözsüz iletişim, din ve inanç sistemleri, tören ve seremoniler, spor ve oyunlar, üretim biçimleri ve teknoloji, doğal ve insan yapısı çevre, yemek, giyinme ve barınma, gelenek ve görenek gibi pek çok öge sayılmaktadır.

Kültürel diplomasi kamu diplomasiinin çok önemli bir parçasıdır. Yazında yaygın olarak kullanılan tanıma göre, kültürel diplomasi “uluslar ve onu oluşturan insanlar arasında düşünce, bilgi, sanat ve kültürün çeşitli yönlerinin değiş tokuşu ile karşılıklı anlayış yaratmaktır” (Cummings, 2003, s. 1). Kültürel diplomasi, diğer ülkelerle olan ilişkiyi güçlendirmek, sosyo-kültürel ortaklıklar kurmak veya ulusal çıkarları geliştirmek amacıyla kültür veya kimliğin öğeleri olan fikir, değer, gelenek ve benzerlerinin kullanıldığı eylemler bütünü olarak tanımlanabilir (culturaldiplomacy.org, 2019). Bir başka tanıma göre de kültürel

diplomasi, “düşünce, bilgi, değer, sistem, gelenek, inanç ve diğer kültür yaklaşımlarının karşılıklı anlayış geliştirmek amacıyla değiş tokuşu” şeklinde ifade edilmektedir (US Department of State, 2005, s. 4). Scott-Smith kültürel diplomasinin sekiz amacı olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; diğer uluslarla diyalog geliştirmek ve güven inşa etmek; kültürel ve siyasal tanımayı sağlamak; ekonomik çıkar sağlamak; ulusal kültürün imajını ve saygınlığını arttırmak; önyargıları ortadan kaldırmak; ulusal kültürle ilgili olumsuz görüşlerle mücadele etmek; ileride başka alanlarda gerçekleştirilebilecek ortaklıklar için zemin hazırlamak; belirli söylem, inanç veya ideolojilere dayalı bir dünya görüşü ortaya koymak olarak tanımlanmıştır (Scott-Smith, 2016, s. 187). Buna göre ülkelerinin kendi kültürlerini tanıtırken hem siyasal hem ekonomik alanda olumlu intiba oluşturmayı, kendileriyle ilgili olumsuz görüşleri düzeltmeyi ve saygınlıklarını arttırmayı ve tabii diyalog kurmayı amaçladıkları söylenebilir.

Akademide, sivil toplum örgütlerinde ve kamu kurumlarında kültürel diplomasiyi tanımlayanlar etkinliğin iki yönlü iletişimi içerdiğini ve karşılıklı etkileşim yaratmaya odaklandığını ve kültürel diplomasideki amacın işbirliği yaratmak olduğunu ifade etmektedirler. Ülkenin insanları, kültürü ve politikaları ile ilgili olumlu görüş yaratmasının uluslararası sistemde çatışmaları engelleyeceği ve bunun da toplumlar arasında anlayışı geliştirerek işbirliği ve barış getireceği düşüncesi kültürel diplomasinin temel vurgusunu oluşturmaktadır. Ancak gözden kaçmaması gereken önemli bir nokta, kültürel diplomasinin ulusal değerlerin yayılması ve savunulmasını içeren bir yönü olduğudur. Kültürel diplomasi kültürler arası ilişkiden farklı bir anlam taşımaktadır. Kültürler arası ilişki tarihin başından beri vardır ve var olmaya devam edecektir. Kültürel diplomasinin önemli bir işlevi ise, bir ulusun kültürel pratiklerinin yayılması, kabul görmesi ve yaygınlaşması için gerçekleştirilen sistematik etkinlikleri içermesidir. Bunların, ulusun stratejik çıkarlarını geliştirmeye yönelik uzun soluklu etkinlikler olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle kültürel diplomasi içinde propaganda vurgusu açık veya örtük şekilde varolmaktadır. Zaharna'nın da dikkat çektiği gibi, kültürel diplomasi, kamu diplomasisi ve propaganda ile ilişkili ve devletlerin kontrol altında tutmaya çalıştığı bir alan olarak, ulusal kimliği oluştururken dayandıkları sanat, bilim ve diğer kültürel ifadelerin toplamı olarak ortaya çıkmaktadır (Zaharna, 2016, s. 169, 180). Kısaca aynı kamu diplomasisinde olduğu gibi kültürel diplomasinin bir yönüyle tek yönlü iletişimi içeren niteliği olduğu göz ardı edilmemelidir.

Kültürel diplomasi çok farklı aktörler tarafından gerçekleştirilmektedir, örneğin, Cull kültürel diplomasiyi “ünlü bir müzisyenin uluslararası turnesini de içeren bir şekilde kültürel pratiklerin yayılması” şeklinde açıklamıştır (Cull, 2008, s. xv). Kültürel diplomasiyi gerçekleştiren aktörler iki grupta toplanabilir. Birincisi, devlet aygıtının içinde yer alan kamu kurumları ve kuruluşlarıdır. İkincisi ise birey olarak sanatçılar, sanat ve kültür işinde olan ticari kuruluşlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri şeklindedir (Kim, 2017, s. 317).

Kavramın ortaya çıkışının 1870'ler olduğu ifade edilmektedir. Ulusal dil ve yüksek kültürün yayılması için gerçekleştirilen çabalar kültürel diplomasinin başlangıcı olarak ifade edilmektedir (Paschalidis, 2009, s. 277). Paschalidis (2009) kültür enstitüleri üzerine yazdığı makalede, kültürel diplomasinin dört aşamadan geçtiğini anlatmaktadır. İlk dönemi kültürel milliyetçilik (1870-1914) olarak adlandırmıştır. Fransız, İtalyan, Alman ve İngiliz Kültür Enstitülerinin kuruluşu bu döneme denk gelmektedir. İkinci dönemi, kültürel propaganda (1914-1945) olarak adlandırmıştır. Dünya Savaşı dönemlerinde entellektüellerin ve sanatçıların resmi propaganda içinde kullanımı bu dönemin özelliği olarak vurgulanmıştır. Üçüncü dönem, kültürel diplomasi (1945-1989) yani, kültürel propagandanın Soğuk Savaş döneminde genişletilmiş hali olduğu ifade edilmiştir. Ve son olarak kültürel kapitalizm (1989-) kültürel kaynak, deneyim ve üretimlerin ticarileştiği ve farklı aktörlerin kültürel diplomasiye dahil olduğu dönem. Günümüzde neredeyse her ülkenin kültürel diplomasi etkinlikleri yürüttüğünü

ifade etmiş ve önemli bir saptamada bulunmuştur. Paschalidis dünya üzerinde varolan tüm kültür enstitülerinin dörtte üçünün, Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere gibi eski emperyalist ülkelerden oluştuğunu buna Rusya ve Çin dahil edildiğinde ise oranın yüzde 90'ı bulunduğunu ifade etmiştir. Bu ülkelerin kültür enstitülerini açtıkları bölgelerin de daha önce kontrol veya etkinlik gösterdiği bölgeler olduğu da makalede vurgulanmıştır (Paschalidis, 2009, ss. 286-287). Yani her ne kadar çok kutuplu bir dünya düzeninden söz edilse de, kültürel diplomasi açısından bazı ülkelerin baskın rol oynadığı açıktır.

Kültürel diplomasi sadece kültür enstitülerinden oluşmamaktadır. Alandaki yayınlar incelendiği zaman, dans (Bolşoy Balesi), müzik (Caz), spor (Olimpiyatlar, NBA, Futbol, FİFA), sinema (Hollywood), müzik yarışmaları (Eurovizyon), kütüphaneler, diziler (Türk dizileri), mimarlık, sergiler (EXPO), burslar (Fulbright), edebiyat, insani yardım, arkeoloji ve hatta bahçe düzenlemesini içeren akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar aynı zamanda kamu diplomasisi içinde kültürel diplomasinin başlıca örneklerini de sıralamaktadırlar. Özellikle devlet örgütleri tarafından sunulan kültürel diplomasi içeriklerin büyük çoğunluğunun yüksek kültürü ve dolayısıyla niş bir kamuoyunu hedef aldığı görülmektedir. Yüksek kültür toplum içinde elit grupların sahip olduğu kültüre denilmekte ve klasik müzik veya caz müzik dinlemek, resim veya heykel gibi sanat dallarıyla ilgilenmek bu kültürün değerleri arasında kabul edilmektedir. Yüksek kültürün anti tezini ise popüler veya yaygın kültür oluşturmaktadır. Toplumun büyük çoğunluğunun yaşam pratikleri popüler kültür içinde yer alır. Sinemadaki vizyon filmini izlemek, maça gitmek, pop müzik dinlemek gibi pratikler popüler kültür içinde yer alır. Özellikle devlet örgütü içinde yer alan kurumların gerçekleştirdiği kültürel diplomasi uygulamaların büyük çoğunluğu yüksek kültürü içeren öğeleri sunma eğilimi göstermektedir. Örneğin Amerikan kültürel diplomasisi olarak caz müzikten bahsedilmekte ancak popüler olarak dinlenen R&B'nin adı hiç geçmemektedir. Aynı durum aslında burslar için de geçerlidir, Fulbright gibi burslara kabul kısıtlı sayıdaki akademik başarılı bireye hitap etmektedir. Bu eğilimi dışarıda bırakan birkaç örnek bulunmaktadır ve spor bunların başında gelmektedir. Makale bu nedenle kültürel diplomasi uygulamaları içinde spora odaklanmıştır. Spor hedef kitlesi açısından kesinlikle popüler kitlenin ilgi alanına girmektedir ve uluslararası kamuoyunda çok büyük kitlelere ulaşmanın önemli bir aracı olarak yer bulmaktadır.

Kültürel diplomasiyle ilgili çok çeşitli örnekler bakılıp her toplumu diğerlerinden farklı kılan kültürel pratikleri olduğunu varsayarsak, her tür kültürel pratik veya kültürel öğe uluslararası düzeyde kabul görebilir mi sorusu akla gelmektedir. Günümüz koşullarında bir kültürel öğenin uluslararası düzeyde bir değer olarak sunulması için bazı koşulları taşıması gerektiği söylenebilir. Kültürün kabul görmesi için insan doğasına uygun olması, yaşamı kolaylaştırması, katlanılabilir hale getirmesi ve renklendirmesi gerekmektedir. Ancak bu içeriklere sahip olmasının yanı sıra demokrasi ve insan haklarına aykırı bir pratik kültürel bir değer olarak sunulamayacağı ortadadır. Yani yoga bir kültürel öğe olarak sunulabilirken, kast sistemi kabul görüp saygı gösterilecek bir değer olarak sunulamamaktadır.

Spor Diplomasisi

Spor, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğüne göre, “Bedeni veya zihni geliştirmek amacıyla kişisel veya toplu olarak gerçekleştirilen, bazı kurallara göre uygulanan hareketlerin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr, 2019). Yaz Olimpiyatlarında tanımlanmış

branşlar † ve Kış Olimpiyatlarında tanımlanmış branşlar ‡ dışında akıl sporları olarak adlandırılan, briç, satranç ve son zamanların en popüler spor dalı olan e-spor spor atletik bir güç gerektirmeyen spor dallarını oluşturmaktadır. Bu sayılan akıl spor dalları ülkemizde Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü tarafından Lisans verilen spor dalları içinde yer almaktadır. Spor neredeyse tüm dünyada devletlerin eğitim ve sağlık düzenlemeleri içinde desteklenen bir aktivitedir.

Her ne kadar, Eurobarometer istatistiklerine göre Avrupa Birliği üye ülkeleri vatandaşlarının yarısı hiç spor yapmadığını ifade etse de (ec.europa.eu, 2019) spor dünyada çok büyük izleyici kitlesini kendine çekmektedir. Dünyada en çok sevilip takip edilen spor 4 milyar takipçisiyle futboldur. İkinci sırada 2,5 milyar takipçisiyle kriket gelmektedir. Üçüncü sırada 2 milyar taraftarıyla hokey yer almaktadır. Dördüncü 1 milyar taraftarıyla tenis ve beşinci 900 milyon taraftarıyla voleyboldur. Bu sıralamadaki ilk üç spor İngiltere, tenis Fransa ve voleybol ABD kökenli sporlardır (worldatlas.com, 2019).

Sporun tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu doğru olsa bile bugün anladığımız ölçekte spor aslında son derece yeni bir olgudur ve başlangıcının 19. yüzyıl olduğu söylenebilir. Futbol 1863'de, basketbol 1891'de, voleybol 1895'de, tenis 1873'de, polo 1876'da, halter 1891'de bugünkü kuralları ile ortaya çıkmıştır. Başlangıçta çoğunlukla seçkin üst zümrenin boş vakit geçirmek için eğlence amaçlı yaptıkları spor dalları özellikle devlet okullarının yaygınlaşması ve sağlam kafa sağlam vücutta bulunur düşüncesinin yaygınlaşmasıyla spor 'halka' yayılmıştır. Askeri alanda da güçlü bir toplumun varılması için sporun önemi görülmesi bu yayılmada etki yapmıştır. Sporun popüler hale gelmesinde üç etken ön plana çıkmaktadır. Birincisi Olimpiyat Komitesinin kuruluşu ve Olimpiyat Oyunları, ikincisi sömürgeleşme ve üçüncüsü kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sporun yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Uluslararası Olimpiyat Komitesi ve Olimpiyat oyunları sporun küresel bir nitelik sağlamasında büyük önem taşımaktadır (Kobierecki, 2013, s. 51). Uluslararası Olimpiyat Komitesi 23 Haziran 1894 gününde Pierre de Coubertin önderliğinde kurulmuş olan, merkezi İsviçre'de bulunan, Olimpiyat Oyunlarını düzenleyen kuruluştur. Kuruluş günümüzde, Yaz Olimpiyatlarını, 1924'den beri Kış Olimpiyatlarını ve 2010 itibariyle de Gençlik Olimpiyatlarını düzenlemektedir. Komite antik dönemdeki Olimpiyat Oyunlarını tekrar canlandırarak spor aracılığıyla daha iyi bir dünya idealine ulaşmayı amaçlamaktadır. Olimpiyat Komitesinin verdiği katılım sayıları sporun nasıl popülerleştiğini katılan ülke ve sporcu sayılarıyla da ortaya koymaktadır. Modern dönemde düzenlenen ilk Olimpiyat Atina'da 1896 yılında gerçekleştirilmiş ve 14 ülkeden 241 sporcu yarışmalara katılmıştır. İkinci Olimpiyat Paris'de gerçekleşmiş ve 24 ülkeden 997 sporcu katılmıştır. 1928 Amsterdam Olimpiyatlarında 46 ülkeden 2883 sporcu yarışmıştır. 1960 Roma Olimpiyatlarında bu sayı 83 ülkeden 5338 sporcuya ulaşmıştır. 1972 Münih Olimpiyatlarında 121 ülkeden 7134 sporcu yarışmıştır ve son olarak 2016 Rio Olimpiyatlarında 205 ülkeden 11303 sporcu yer almıştır (olympic.org, 2019). Yaz olimpiyatları giderek daha çok ülke ve sporcu katılımıyla gerçekleşmekte ve tüm dünyadaki en büyük spor organizasyonu olarak kabul edilmektedir.

Sömürgeleşme sporun dünya nüfusunun büyük çoğunluğunca bilinir hale gelmesi ve sporun yaygınlaşması açısından önemlidir. Tarihsel olarak aslında her bölgede bilinen ve oynanan pek çok spor mevcuttur. Ancak pek çoğu kaybolup gitmiştir. Özellikle İngiltere'nin

† Atıcılık, Atletizm, Badminton, Basketbol, Beyzbol, Binicilik, Bisiklet, Boks, Jimnastik, Dağcılık (Sportif Tırmanış), Eskrim, Futbol, Golf, Güreş, Halter, Hentbol, Hokey, Judo, Kano, Karate, Kaykay, Kürek, Masa Tenisi, Modern Pentatlon, Okçuluk, Softball, Sörf, Sutopu, Taekwando, Tenis, Triatlon, Voleybol, Yelken, Yüzme (Atlama, Senkronize yüzme).

‡ Alp Disiplini, Artistik Buz Pateni, Biatlon, Buz Hokeyi, Curling, Kayakla Atlama, Kayaklı Koşu, Kısa Mesafe Sürat Pateni, Kızak, Kuzey Kombine, Serbest Stil Kayak, Skeleton, Snowboard, Sürat Pateni, Yarı Kızağı

spor tarihindeki yeri çok önemlidir. Hem varolan sporlara kurallar koyması hem de yeni sporlar icat etmesi ve küresel bir imparatorluk olarak yayıldığı bölgelere kültürel pek çok öğeyi ve sporlarını götürmesi spor tarihi açısından son derece önemlidir. Bu spor dallarını küresel hale getirici etki yaratmıştır. Örneğin, İngiltere kökenli bir spor olan kriket, Pakistan, Hindistan ve Güney Afrika'da milli oyun olarak kabul edilmektedir. İngiliz Milletler Topluluğu Oyunları (Commonwealth Games) 1930'dan beri gerçekleşmekte ve günümüzde 71 ülkenin katılımıyla 18 farklı branşta yarışlar gerçekleştirilmektedir. Oyunlar bu ülkeler arasındaki kültürel bağın devamlılığına hizmet eden bir araçtır.

Sporun yayılmasında pek çok etken var olsa da son olarak sporun yayılmasında etki eden bir etmen olarak kitle iletişim araçlarından söz etmek uygun olacaktır. Kitle iletişim araçları ve spor ilişkisi karmaşıktır. Spora olan ilgi arttıkça kitle iletişim araçlarında sporun yer alması da artış göstermiştir ve öte yanda, kitle iletişim araçları sporu yaygınlaştırıcı etki yaratmıştır. Sporun büyük kitleler tarafından öğrenilmesi ve izlenilmesini sağlamıştır. Sporun uluslararası kamuoyu için sergilenen bir gösteri haline gelmesi onun kitle iletişim araçlarında yer bulması ile yakından ilişkilidir. Bunun başlangıç noktasının 1936 Berlin Olimpiyatları olduğu söylenebilir. Berlin Olimpiyatları ilk kez televizyondan yayınlanan sportif etkinliktir. 1920'lerden bu yana önce ABD'de sonra İngiltere'de spor müsabakaları radyodan yayınlanmıştır. Ama Berlin Olimpiyatları hem televizyondan yayınlanmış hem de film ve belgesel olarak sinema salonlarında gösterilmiştir.

Günümüzde televizyonda en çok kişi tarafından izlenmiş olan etkinliklere bakıldığında neredeyse tüm listenin sportif etkinliklerden oluştuğu görülmektedir. Dünyada 4 milyar kişi Pekin Olimpiyat Açılış törenini izlemiştir (statista.com, 2019). 2018 yılında Rusya'da düzenlenmiş olan Dünya Kupası 3.5 milyar kişi tarafından izlenmiştir. Bu sayı dört yaş üstü dünya nüfusunun yarısından fazlası etmektedir. 2018'de gerçekleşen FIFA Dünya Kupası Fransa-Hırvatistan final maçı ise 1 milyar kişi tarafından izlenmiştir (fifa.com, 2019).

Spor popülerleşince ve uluslar arasındaki yarışmalar sistematik hale gelince kültürel diplomasi içinde yer alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Spor diplomasisi sporcular tarafından devletleri için veya devletleriyle birlikte temsil ve diplomatik etkinliklerde bulunmalarıyla ilgilidir. Geleneksel diplomasiden de destek alan bu uygulama; spor insanlarını ve spor etkinliklerini yabancı kamular ve örgütlerin gözünde devletin dış politika hedefleri ile daha uyumlu algıların biçimlendirilmesinde; bağlantı kurma, bilgilendirme ve olumlu imaj yaratmada kullanılmaktadır (Murray, 2012, s. 581). Bu eğilim spor diplomasisini dış politika amaçlarına hizmet eden bir araç olarak değerlendirmektedir. Diğer bakış ise spor diplomasisin çok farklı aktörler arasındaki ilişkilerle oluştuğunu örneğin FIFA ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi, spor klüpleri, medya, şirketler gibi ve bu sebeple de uzlaşma, temsil ve iletişim açısından farklı bir diplomatik pratik sergilediğini ifade etmektedir (Murray, 2013, s. 193).

Tüm dünyada giderek daha fazla ülke dışişleri faaliyetleri içinde spor diplomasisine yer vermektedir. Fransa Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde spor diplomasisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Fransa'da düzenlenen spor etkinlikleri Roland Garros veya Tour de France gibi hakkında bilgi verilmekte, dünyanın en iyi kayak destinasyonu olduğu paylaşılmakta, yabancı sporcuların spor liglerinde yer aldığı ifade edilmekte ve spor etkinliklerinin ülke ekonomisine olan katkıları hakkında bilgiler sunulmaktadır (diplomatie.gouv.fr, 2019). ABD kamu diplomasisi çalışmaları Dışişleri Bakanlığı altında yer alan Kamu Diplomasisi ve Kamusal İlişkiler Müsteşarlığı tarafından yürütülmektedir. Müsteşarlık örgütlenmesi içinde Eğitim ve Kültürel İlişkiler Dairesi, Uluslararası Bilgilendirme Programları Dairesi, Kamusal İlişkiler Dairesi, Küresel Bütünleşme Merkezi, Siyasa, Planlama ve Kaynak Ofisi ve EXPO Birimi bulunmaktadır. Spor diplomasisi etkinlikleri Eğitim ve Kültürel İlişkiler Dairesi çatısı altında gerçekleştirilmektedir. Spor elçileri, spor ziyaretçileri programı, spor bursları bu başlık altında sunulmaktadır (eca.state.gov, 2019). Katar Dışişleri

Bakanlığı da spor diplomasi başlığına dış politika bağlantısı altında yer vermiştir. Sporun barış, saygı ve tolerans için önemini vurgulamış ve 2022 Dünya Kupasına ev sahibi olacağını da bu başlık altında duyurmuştur (mofa.gov.qa, 2019).

Sporadaki temel örgütlenme birimleri olan spor kulüpleri sivil toplum örgütü olarak işlev görmektedir ve devletten kaynaklanmayan ve devletçe yönetilmeyen yapıları sivil toplum örgütlerinin ayırt edici özelliğidir (Devecioğlu ve Çoban, 2005). Spor kulüpleri, sivil toplum örgütü olarak belirli kurallara göre kurulan (yasa, tüzük, yönetmelik, sözleşme gibi) üyelerinin her birinin yetki ve sorumlulukları belli olan (başkan, yönetim kurulu, denetçi, üye), amatör ve profesyonel spor branşları ile topluma hizmet veren, her yaş grubunun spor yapabileceği tesis, araç-gerece sahip olan ve yüksek performanslı sporcuların yetiştirilmesini hedefleyen özel hukuk kuruluşlarıdır (Durmuş, 1999, s. 27). Kamu diplomasisi alanında sivil toplum örgütlerinin önemi sıklıkla vurgulanmaktadır (Gilboa, 2001; Bros, 2017; Zatepilina, 2009; Lee ve Ayhan, 2015). Bunların bağımsız niteliği uluslararası düzeyde için elitist olmayan çok özgün bir ilişki kurma fırsatı sağlamaktadır. Sivil toplum örgütlerinin büyük çoğunluğu doğrudan kamu diplomasisi yapmak için oluşmuş örgütlenmeler değildir ve aslında kendi amaçlarını gerçekleştirmek için varlık göstermektedirler. Ancak uluslararası arenadaki başarıları ve saygınlıkları ülkelerin kamu diplomasisi insiyatiflerine katkı sağlayıcıdır.

Spor diplomasisi birbirinden çok farklı amaçlar için kullanılabilir. Spor hem Uluslararası Olimpiyat Komitesi hem de FIFA gibi uluslararası spor örgütlerinin de vurguladığı gibi birleştirici, diyalogu arttırıcı ve dünya barışına katkı yapıcı işlev görebilir. Spor elçileri ve spor alanında verilen burslar bu şekilde etki yaratmaya yöneliktir. Ama bir yanıyla da ulusal gururun ortaya koyulması, ulusal kimliğin sunumu, ülkenin başarılı ve güçlü olduğunun ifade olarak işlev görür. Bu en olumlu ifadesiyle ülkenin yumuşak gücünün sergilenmesinin, en sert yorumuyla da propaganda aracıdır. Bu yelpaze içinde spor diplomasisinin dikkat çeken bir kaç tema örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Ülkenin Başarısının Göstergesi Olarak Spor

Spor bir ülkenin başarılı güçlü bir ülke kendini dünya kamuoyuna sunması için bir araç olarak işlev görmektedir. Bu temelde iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi bir mega spor etkinliğine ev sahibi olarak, ikincisi ise sporda başarılı bir ülke olarak. Uluslararası sportif etkinlikler sadece sportif niteliğiyle değerlendirilemez bunlar aynı zamanda bir ülkenin varlığının da onayı anlamına gelmektedir. Katılan sporcular hem kendilerini hem de ülkelerini temsil etmektedirler. Kazanılan madalyalar hem bireysel olarak o sporcunun başarısını hem de o ülkenin bir sporcu yetiştirebilecek ekonomik ve toplumsal sistemlere sahip olduğunun göstergesi olmaktadır. Spordaki başarılar kendilerini o ülkeye ait hisseden milyonları gururlandırıp mutlu edebilmektedir. Spor bu bağlamı dolayısıyla ülkenin yumuşak gücü ve kamu diplomasi aracı olarak yer bulmaktadır (Finlay ve Xin, 2010, s. 878).

Uluslararası spor etkinlikleri içinde Olimpiyat Oyunlarının ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. Oyunlara katılan devletlerin sayısı, müsabakaların çok farklı spor disiplinlerinde gerçekleşiyor olması ve büyük kitleler tarafından takip edilmesi bu etkinliği sportif başarının bir göstergesi haline getirmiştir. Olimpiyat oyunları mega etkinlik olarak kabul edilmektedir. Mega etkinlik olarak adlandırılan etkinliklerin temelde dört ayırt edici özelliği olduğu ifade edilmektedir. Bunlar, büyük çaplı ziyaretçi sayıları, geniş kitlelere ulaşmaları, yüksek maliyetleri ve çevre ve nüfus üzerinde etki yaratmaları olarak açıklanmaktadır. Müller, Olimpiyatlar ve Dünya Kupası gibi etkinliklerin dünya üzerinde gerçekleşen en büyük etkinlik olduğunu ve giga etkinlik olarak adlandırılması gerektiğini ifade etmektedir (Müller, 2015, s. 634). İster mega ister giga olarak adlandırılın bu ölçekteki etkinliklere ev sahibi olmak büyük bir prestij kaynağı olarak değerlendirilmektedir. ABD Olimpiyat kategorisinde lider durumdadır, 4 Yaz ve 4 Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yapmıştır (1904, 1932, 1984, 1996,

1932, 1960, 1980, 2002). Olimpiyatlar çok büyük maliyetlere mal olmaktadır. 2008 Pekin Olimpiyatı 40 milyar dolara mal olmuş, 2014 Sochi Kış Olimpiyatı ise 55 milyar dolar harcamaya sebep olmuştur. Yapılan yatırımların karşılığının turizm veya yayın haklarıyla karşılanması söz konusu değildir. Bu yatırımların karşılığı Olimpiyat düzenleyecek kadar büyük bir ülke olduğunun dünyaya sunumudur.

Bu ölçekte bir sportif etkinlikte bir ülkenin kaç tane madalyaya sahip olduğu da önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Chen, 2012, s. 757). Yazında madalya sayısının ülkenin itibarını belirleyen bir öğe olarak sunulduğu ilk sportif etkinliğin 1936 Berlin Olimpiyatları olduğuna dair bir oydaşma bulunmaktadır. Nazi Almanyası Olimpiyatlarda yetiştirmiş olduğu atlet savaşçılar aracılığıyla dünyaya fiziksel ve ruhsal olarak Alman ırkının ne kadar üstün olduğunu göstermeyi amaçlamıştır (Large, 2007, s. 165).

Aslında ana tema fazla değişmemiştir, her ne günümüzde açıkça ifade edilmese de olimpiyat arenasını yeni bir savaş alanı olarak sunulmakta ve atlet savaşçılar başarılarıyla ülkelerini onurlandırmaktadırlar. Soğuk Savaş dönemi (1947-1991) spor diplomasisinin propagandaya benzer bir içerikle uygulandığı bir dönem olmuştur. Sovyet-Amerikan spor rekabeti SSCB'nin 1952 Helsinki Olimpiyatlarına katılmasıyla başlamıştır (Kobierecki, 2013, s. 55). Helsinki bugüne kadar Yaz Olimpiyatlarının gerçekleştirildiği en kuzeyde yer alan ülkedir ve 2008 Pekin Olimpiyatlarına kadarki en çok dünya rekorunun kırıldığı Olimpiyat oyunlarıdır. Bu oyunların en önemli tarihsel özelliği SSCB ve İsrail'in ilk kez bu olimpiyatlarla yarışlara katılmaya başlamalarıdır (olympic.org, 2019). Bu Olimpiyatın en çok madalya kazanan ülkesi ABD'dir. 40 altın, 19 gümüş ve 17 bronz madalya ile toplam 76 madalya kazanmıştır. SSCB ise 71 madalya ile ikinci sırada yer almıştır ve 22 altın, 30 gümüş ve 19 bronz madalya kazanmıştır. Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiş olan 10 Yaz Olimpiyatının altı tanesinde en çok madalyayı SSCB, dört tanesinde ise ABD kazanmıştır (topendsports.com, 2019). Bu arada Sovyetler Birliği dışındaki doğu bloku ülkelerinin başarıları da dikkat çekmektedir. İki taraf da açıkça sporu kendi ideolojilerinin itibarını gösteren bir araç olarak kullanmıştır.

Madalya sayılarıyla spor diplomasisi yapma sadece Soğuk Savaş dönemine dair bir olgu değildir. Olimpiyatları düzenleyen ülkeler hem ev sahibi olmanın saygınlığını kullanmak istemekte hem de kazandıkları madalyalarla ulusal itibarlarını duyurmak istemektedirler. 2008 Pekin Olimpiyatları sürecinde Çin kendi itibarını geliştirmek ve uluslararası kamuoyuna Çin'in yumuşak gücünü ifade edebilmek için spor diplomasisini kullanma yolunu seçmiştir (Finlay ve Xin, 2010, s. 878). Çin, uluslararası platformda spor başarısını elde edebilmek için, Sovyet modelini örnek alarak Jughuo Tizhi adı verilen sisteme göre sporcu yetiştirmiştir (Kobierecki, 2013, s. 59). Olimpiyatlara sadece ev sahibi olmak değil aynı zamanda Olimpiyat madalyası kazanmak için verilen çaba karşılıksız kalmamış 51 altın olmak üzere toplamda 100 madalya kazanılmıştır.

Devletler Arasında Dostluk Kurma Aracı Olarak Spor

Her ne kadar George Orwell spor için 'içinde öldürme olmayan savaş' demişse de spor müsabakalarının barışa katkısı da bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler, Spor ve Barış adlı raporunda, sporun temel olarak ilişki kurma yolu sunarak spora katkı yaptığını ifade etmektedir. Spor etkinliklerine katılımın aralarında çatışma bulunan grupların spor yapmalarından doğan ortak kimliği paylaşımları ile yakınlaştıkları söylenmektedir (un.org, 2019, s. 207). Spor, ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olan bir faktör olarak tarihte örneklerle yer almaktadır. Spor diplomasisi ile ilgili kaynaklarda pinpon veya masa tenisi diplomasisi sıklıkla örnek olarak verilmektedir (Kobierecki, 2013; Cha, 2016; Hong ve Sun, 2000; Hong ve Xiaozheng, 2002). 1971 yılında Japonya'nın Nagoya şehrinde gerçekleşen Dünya Masa Tenisi Şampiyonası sırasında 19 yaşındaki Amerikalı oyuncu Glenn Cowan

yanlışlıkla Çin Halk Cumhuriyeti oyuncularını taşıyan otobüse biner. Amerikalılarla ve Batılı ülke oyuncularıyla hiçbir iletişim kurmamaları tembih edilmiş olan oyuncular şaşkınlıkla donakalırken, takımın en iyi oyuncusu ve lideri olan Zhuang Zedong kalkıp Amerikalı oyuncuyla tokalaşır ve tercüman aracılığıyla konuşur. Bu ilk temastan sonra Zhuang Zedong ve Glenn Cowan arasında bir hediye alışverişi gerçekleşir. Bu olay Şampiyonanın en gözde gündemini oluşturur. Olayları işiten Mao'nun Zedong için sadece iyi bir pinpon oyuncusu değil aynı zamanda iyi bir diplomatmış dediği söylenir. Mao, on kişilik ABD masa tenisi takımını, yöneticilerini ve eşlerini turnuva sonunda tüm masrafları hükümetçe karşılanan bir Çin gezisine davet eder. Devrimden sonra tamamen kapalı olan Çin'e sporcuların yaptığı bu gezi basın organlarında geniş yer bulur. Devamında dönemin ABD Başkanı Nixon Çinli oyuncuları ABD'ye davet eder ve sekiz şehri kapsayan bir gezi gerçekleşir. 1949'da kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu tarihe kadar ABD ile hiçbir resmi diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. 1950 yılında Kore Savaşı dolayısıyla iki ülke arasında süregiden bir gerilim vardır. 1960'lı yıllarda 1945 yılında aralarında dostluk ve ittifak anlaşması bulunan Çin ve Sovyetler Birliği arasında çatlak oluşunca bundan da faydalanmak isteyen ABD, Çin ile ilişkilerini geliştirme politikası gütmüştür. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için bir fırsat olarak kullanılmış ve 21 Şubat 1972 yılında Nixon'un Pekin ziyareti gerçekleşmiş ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır (Dedekoca, 2017, ss. 145-147).

Her ne kadar başarılı olarak sürdürülemez de Türkiye ve Ermenistan arasında 2008 ve 2009 yıllarında önce Yerevan ve sonra Bursa'da gerçekleşen iki futbol maçı spor diplomasisi açısından bir örnek olarak yer almaktadır (Murray, 2013). Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan maç dolayısıyla karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve daha sonra bu süreç Türkiye ve Ermenistan'ın diplomatik ilişkiler kurması ve sınırın açılmasına yönelik çeşitli çalışmalar için zemin oluşturmuştur.

Protesto Olarak Spor

Bu olumlu örneklerin tam zıttı örnekler de bulunmaktadır. Spor bazı durumlarda ülkeler arasındaki siyasal ayrılıkların altını çizmek ve/veya bir olayı uluslararası kamuoyu nezdinde görünür hale getirmek için kullanılmaktadır. 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda Hollanda ve İspanya Sovyetler Birliği'nin Macaristan'ı işgalini protesto etmek için katılmamışlardır. Süveyş Kanalı krizi yüzünden Mısır, Lübnan ve Irak yarışları boykot ederken, öte yanda Çin Cumhuriyeti adıyla Tayvan'ın yarışlara katılması sebebiyle de Çin Halk Cumhuriyeti olimpiyatlara katılmamıştır. 1980 Moskova Olimpiyatları Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi gerekçe gösterilerek ABD tarafından boykot edilmiştir. ABD'nin başlattığı boykot Türkiye'nin de dahil olduğu 65 ülke tarafından desteklenerek yayılmıştır. Olimpiyatlara katılan 15 ülke ise açılış töreninde ülke bayrakları yerine olimpiyat bayrağı taşıyarak bir protesto gerçekleştirmişlerdir. Batı bloğu ülkelerinin katılmadığı bu olimpiyatlar 1984 Los Angeles Olimpiyatları da Sovyetler Birliği tarafından anti-komünist propaganda dolayısıyla can güvenliğinin olmadığı iddiasıyla boykot edilmiştir. Sovyetler Birliği'ne 13 ülke destek vermiş ve oyunlara katılmamıştır. Bu boykotun 1980 boykotunun rövanşı olduğu ve aslında 1980 boykotu yapıldığı yıl kararlaştırıldığı da ifade edilmektedir (Tulli, 2018, s. 224)

Protesto ve boykotların sembolik bir değeri vardır ve odaklandığı konuyla ilgili algıları değiştirmeyi amaçlar (Gomez, 2018, s. 176). Bu tür protesto ve boykotlar sadece devletler tarafından değil sivil inisiyatifler tarafından da düzenlenmektedir. 1978 yılında Arjantin'de gerçekleşen Dünya Kupası bir sivil inisiyatfin ilk kez protesto eylemleri yaptığı bir sportif etkinlik olarak tarihe geçmiştir. Generaller tarafından yönetilen cunta hükümeti New York'lu bir halkla ilişkiler şirketi ile çalışarak Arjantin'i daha iyi göstermeye çalışmış olsa da yapmış olduğu insan hakları ihlalleri dolayısıyla tüm dünyada protestolarla karşılaşmıştır. O dönemi ünlü iki Hollandalı oyuncusu turnuvaya katılmayı reddetmiş ve cuntanın eylemlerini kınamıştır (Gomez, 2018, s. 177).

Sonuç

Spor ve diplomasi aslında zıt kavramlar olarak değerlendirilebilir. Spor yarışmayı, mücadeleyi, kazan/kaybet ilişkisini, ötekileştirme ve dışlamayı çağrıştırmaktadır. Diplomasi ise diyalog, ilişki kurma, kazan/kazan ilişkisini ve toplumlar arasındaki eşitliğe atıf yapmaktadır. Diplomasi ile sporun birlikteliği bu nedenle son derece dikkat çekici bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir kültürel öge olarak spor, yerel değil küresel bir değer olarak günümüz dünyasında yer bulmaktadır. Hangi ulustan kaynaklandığının önemi olmaksızın dünyanın her yerinde yapılmakta, izlenmekte ve sevilmektedir.

Spor diplomasi, kamu diplomasisi yazınında bir kültürel diplomasi uygulaması olarak ele alınmaktadır. Pek çok farklı amaç için yapılmaktadır. Makalede spor diplomasisinin göstergesi olarak, dostluk kurmak ve protesto etmek için kullanımları ele alınmıştır. Bunlardan ilki sporu ulusun üstün özelliklerinin bir örneği olarak uluslararası kamuoyuna sunumudur. Sportif etkinliklerin kafaları ve kalpleri fethetmek için kullanılması spor diplomasisinin önemli bir amacını oluşturmaktadır. Uluslararası spor organizasyonu düzenlemek, uluslararası spor yarışmalarında madalya kazanmak böyle bir etki yaratmaktadır. Ancak kültürel kapitalizm bundan ötesini de spora eklemlemiştir. Spor çok önemli bir endüstridir. Bazı bölgeler sportif aktivitelerden büyük gelir elde etmektedirler, örneğin kayakta St. Moritz veya dalışta Baa Mercan Adası gibi. Sporda bazı ülkeler ekol yaratarak sporcu ve teknik personellerini uluslararası piyasaya sunabilmektedirler. Spor ürünleri giyim, ayakkabı, alet, aksesuar gibi çok geniş çeşitlilikte ürünlerden oluşmakta ve ticari talep görmektedir. Spor, sponsorları kendine çekerek, hem spor ve sporcuya, hem de sponsor kuruluşu maddi kazanç ve itibar sağlamaktadır. Spor çok çeşitli araçlarla ulusal kültürün imajını ve saygınlığını arttırıcı işlev görmektedir ve hakkındaki önyargı ve olumsuz görüşlerle mücadele için imkân sunmaktadır.

İkincisi sporun dostluk ve güven geliştirmek için kullanımınıdır. Spor çeşitli uluslararası yarışmalarla diğer uluslarla diyalog geliştirmek ve güven inşa etmek için kullanılmaktadır. Spor sayesinde farklı uluslar arasında kurulan ilişkiler başka alanlarda ortaklıklar için zemin sunmaktadır. Spor içinde çok farklı aktörlerin bulunduğu bir yapıdır, Uluslararası Federasyonlar, Olimpiyat Komitesi, spor medyası, spor dallarının sporcuları, antrenörleri ve spor insanları arasında iletişim ağları bulunmaktadır. Başarılı spor insanları aynı zamanda büyük takipçileri olan kamuoyu önderleridir, bu yüzden örneğin Birleşmiş Milletler Barış Elçileri içinde sporculara yer vermektedir. Aynı sebepten ABD kamu diplomasisi uygulamaları içinde spor elçileri bulunmaktadır. Spor organizasyonları ülkeler arasındaki barış ve dostluk için birleştirici bir öge olarak kullanılmaktadır.

Makalede son olarak sporun bir protesto aracı olarak kullanımına yer verilmiştir. Spor yüksek izlenme oranlarıyla öne çıkmaktadır. Kitle iletişim araçları sportif etkinliklere büyük yer ayırmakta, fiili olarak o mekânda bulunup spor karşılaşmalarını izleyenlerin ötesinde tüm dünyaya yayılan küresel bir dil oluşturmaktadır. Spor bu nedenle bir olay veya durumun kamuoyu gündemine taşınması için bir araç olarak işlev görmektedir. Hem ülkeler hem de sivil inisiyatifler sporu bu amaçla kullanmakta ve boykotlar ve protestolar aracılığıyla kamuoyunun dikkatini çekmeyi amaçlamaktadırlar. İletişim araçlarının gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma etkisi spor içinde kullanılmaktadır.

Bu kadar çeşitli fırsatları içinde bulundurması spor diplomasisinin stratejik bir iletişim yönetimi olarak dış politika araçları içinde görülmesini sağlamıştır. Pek çok ülke bu yönde çalışmalar yapmakta ve spor diplomasisini kamu diplomasisi etkinlikleri içinde değerlendirerek etkin kullanımı için planlamalar yapmaktadırlar. Spor insanların gündeminde olmaya devam ettikçe kamu diplomasisi için ulusal itibarı arttırıcı ve ülkeler arasında etkileşim kurma amacıyla kullanımı da devam edecektir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. & Tutar, H. (2007). Bir sosyal sabit sermaye olarak kültür. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6, 5-12.
- Bros, N. (2017). Public diplomacy and cooperation with non-governmental organizations in the liberal perspective of international relations. *Journal of Education Culture and Society*, 1, 11-22.
- Cha, V. (2016). Role of sport in international relations: National rebirth and renewal. *Asian Economic Policy Review*, 11, 139–155.
- Cull, N. J. (2008). *The Cold War and the United States Information Agency*. Cambridge: Cambridge Press.
- Cultural Diversity (10.02.2018). <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/cultural-diversity/>
- Cummings, M. C. Jr. (2003). *Cultural diplomacy and the United States government: A survey*. Washington: Center for Arts and Culture.
- Dedekoca, E. (2017) ABD-Çin ilişkilerinde kriz yönetimi. *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 141-168.
- Devecioğlu, S. & Çoban, B. (2005). Spor kulüplerinin sivil toplum örgütü olarak toplumsal işlevi. *Siyaset ve Toplum Dergisi*, 3, 181-191.
- Durmuş, A. G. (1999). *Futbol kulüplerinin stratejik yönetimi*. Ankara: Bağırğan Yayınevi.
- Eckstein, R. (1993). Ping pong diplomacy: A view from behind the scenes. *Journal of American-East Asian Relations*, 2(3), 327-342.
- Feizabadi M. S., Delgado, F., Khabiri, M., Sajjadi, N. & Alidoust, E. (2015). Olympic movement or diplomatic movement? The role of Olympic Games on development of international relations. *Journal of Sports Science*, 3, 186-194.
- Finlay, C. J., Xin, X. (2010). Public diplomacy games: A comparative study of American and Japanese responses to the interplay of nationalism, ideology and Chinese soft power strategies around the 2008 Beijing Olympics. *Sport in Society*, 13(5), 876–900.
- Gilboa, E. (2001). Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects. *Diplomacy and Statecraft*, 12(2), 1-28.
- Gomez, C. (2018). Boycotts and diplomacy: When the talking stops. S. Rofe (Ed.) *Sport and Diplomacy* (169-184). Manchester: Manchester University Press.
- Gregory, B. (2011). American public diplomacy: Enduring characteristics, elusive transformations. *Hague Journal of Diplomacy*, 6(3), 351-372.
- Grincheva, N. (2010). U.S. arts and cultural diplomacy: Post-Cold War decline and the Twenty-First Century debate. *The Journal of Arts Management, Law and Society*, 40, 169-183.
- Grix, J. ve Houlihan, B. (2014). Sports mega-events as part of a nations's soft power strategy: The cases of Germany (2006) and the UK (2012). *The British Journal of Politics and International Relations*, 16, 572-596.
- Hong, F. & Xiaozheng, X. (2002). Communist China: Sport, politics and diplomacy. *The International Journal of the History of Sport*, 19(2-3), 319-342.
- Hong, Z. & Sun, Y. (2000). The butterfly effect and the making of 'ping-pong diplomacy'. *Journal of Contemporary China*, 9(25), 429-448.

- Kim, H. (2017). Bridging the theoretical gap between public diplomacy and cultural diplomacy. *The Korean Journal of International Studies*, 15(2), 293-326.
- Kobierecki, M. M. (2013). Sport in international relations expectations, possibilities and effects. *International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 15(1), 49-74.
- Kültür Nedir? (8.02.2019). <http://www.kultur.gov.tr/TR-96254/kultur.html>
- Large, D. (2007). *Nazi games: The olympics of 1936*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Lee, G. & Ayhan, K. (2015). Why do we need non-state actors in public diplomacy?: Theoretical discussion of relational, networked and collaborative public diplomacy. *Journal of International and Area Studies*, 22(1), 57-77.
- Manheim, J.B. (1994). *Strategic public diplomacy and American foreign policy: The evolution of influence*. NY: Oxford University Press.
- Medal Tally (12.02.2019). <https://www.topendsports.com/events/summer/medal-tally/1952.htm>
- Murray, S. (2012). The two halves of sports-diplomacy. *Diplomacy and Statecraft*, 23(3), 576-592.
- Murray, S. (2013). Introduction, Sports diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 8, 191-195.
- Müller, M. (2015). What makes an event a mega event? Definitions and sizes. *Leisure Studies*, 34(6), 627-642.
- Nye, J. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109.
- Nye, J & Welch, D. A. (2015) *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak* (R. Akman, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Olympic Games (12.02.2019). <https://www.olympic.org/helsinki-1952>
- Paschalidis, G. (2009). Exporting national culture: Histories of cultural institutes abroad. *International Journal of Cultural Policy*, 15(3), 275-289.
- Pigman G. A & Rofe J. S. (2014). Sport and diplomacy: An introduction. *Sport in Society*, 17(9), 1095-1097.
- Scott-Smit, G. (2016). Cultural diplomacy. A. R. Holmes. (J. S. Rofe Eds.) *Global diplomacy: Theories, types, and models* (ss. 176-189). NY: Routledge, New York.
- Smyth, R. (2001). Mapping US public diplomacy in the 21st century. *Australian Journal of International Affairs*, 55(3), 421-444.
- Spor (14.02.2019) <http://sozluk.gov.tr>
- Sport and Physical Activity Rates 2018 (14.02.2019). https://ec.europa.eu/sport/news/2018/new-eurobarometer-sport-and-physical-activity_en
- Sports and Peace (15.02.2019). https://www.un.org/sport/sites/www.un.org.sport/files/ckfiles/files/Chapter6_SportandPeace.pdf
- Sports Diplomacy (13.02.2019). <https://eca.state.gov/programs-and-initiatives>

-
- Sports Diplomacy (13.02.2019). <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/sports-diplomacy/>
- Sports Diplomacy (13.02.2019). <https://www.mofa.gov.qa/en/foreign-policy/international-cooperation/sports-diplomacy>.
- Tolan, B. (1983). *Toplum bilimlerine giriş*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Tulli, U. (2018). ‘They used americana, all painted and polished, to make the enormous impression they did’: Selling the Reagan revolution through the 1984 Olympic Games. (S. Rofe Ed.) *Sport and diplomacy* (ss. 223-242). Manchester: Manchester University Press.
- Wang, J. (2006). Managing national reputation and international relations in the global era: Public diplomacy revisited. *Public Relations Review*, 32, 91-96.
- What are the Most Popular Sports in the World? (13.02.2019). <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-the-most-popular-sports-in-the-world.html>
- What is Culture? (6.02.2019). http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy
- Zamorano, M. M. (2016). Reframing cultural diplomacy: the instrumentalization of culture under the soft power theory. *Culture Unbound*, 8, 166-186.
- Zatepilina, O. (2009). Non-state ambassadors: NGO’s contribution to america’s public diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 5(2), 156-168.
-

BUSINESS

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi Ve Öğrencilerin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Olma Hedefleri: İnönü Üniversitesi Uygulaması

Social Cognitive Career Theory And Students' Goal of Being A Certified Public Accountant: İnönü University Application

Ahmet Fethi DURMUŞ*

Fikret OTLU**

Özge ÖZKAN***

Öz

Ülkemizde son yıllarda özellikle iktisadi ve idari bilimler fakültelerinden mezun olan ve iş bulamayan öğrenci sayısı hızla artmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin kariyer planlamaları üniversite hocalarının daha fazla etkin olması gereken alanlardan biridir. Bu çalışmada sosyal bilişsel kariyer kuramı kullanılarak öğrencilerin kariyer planlamasında Serbest Muhasebeci Mali Müşavir'lik (SMMM) mesleğinin hangi basamaklarda olduğu ve mesleği tercih etme ya da etmemede etkili olan kriterlerin neler olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı modeli, öğrencilerin kariyer ilgi alanlarının, amaçlarının ve niyetlerinin öz-yeterlik inançları ve sonuç beklentileri ile nasıl bağlantılı olduğunu açıklamak için kullanılan yararlı bir araç olarak görülmektedir. Sonuçlar, SMMM olma hedefinin, öz yeterlilik ve sonuç beklentileri ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilişsel kariyer teorisi, Muhasebe Kariyeri, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir.

Abstract

In recent years, the number of students graduated from the faculties of economics and administrative sciences and who can not find a job is increasing rapidly in our country. Therefore, career planning of students is one of the areas whom professors in academia, students should be more active. In this study, social cognitive career theory was used to investigate what stages of the certified public accountant (CPA) profession are in the career planning of the students and what are the criteria that are effective in choosing or not choosing a profession. Social Cognitive Career Theory (SCCT) model as a useful tool to explain how students' career interests, goals, and intentions are related to their self-efficacy beliefs and outcome expectations. Results showed that the goal to become a certified public accountant (CPA) was significantly and positively correlated with the self-efficacy and outcome expectations.

Key Word: Social Cognitive Career Theory; Accounting Careers; Certified Public Accountant

Giriş

Kariyer ve meslek seçimi hayatın önemli ve kaçınılmaz görevlerinden biridir. Üniversite yılları, öğrencilerin istihdam, eğitim, kariyerleri ile ilgili karar verme sürecinde çok önemlidir. Pek çok öğrenci için ise kariyer kararı vermek, bireyin geleceği, psikolojik ve fiziksel refahı, yaşam kalitesi, sosyal kabulü gibi sebeplerden ötürü kafa karıştırıcıdır. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olmak fikri ise bu mesleği seçen öğrenci için daha titiz ve yoğun çalışmayı gerektiren buna karşın bağımsız çalışma koşulları sağlayan ilgi çekici ve prestijli meslek olması bakımından cazibesi olan bir fikir olarak görülmektedir.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler halkın mali çıkarlarını korumada önemli bir görev üstlenmektedirler. Bu yüzden Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin kalitesini korumak amacıyla devlet tarafından zorlu standartlar belirlenmiştir. 4 yıllık açık veya örgün öğretimden iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve ya dengi fakültelerden mezun olmak, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına başvuruda bulunarak belirli bir bedel karşılığında dosya açtırmak, staja başlama sınavına hazırlanmak ve kazanmak, 3 senelik staj süresini başlatmak ve bu süreçte sigortalı olarak çalışıp 3 ayda bir mali müşavirler Odasına bordro teslim etmek, staj süresini

* Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ahmet.durmus@inonu.edu.tr

** Prof.Dr. İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü fikret.otlu@inonu.edu.tr

*** Dr. Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, be-nozgeozkan@gmail.com

tamamlandıktan sonra 8 dersten klasik sınava girmek (yeterlilik sınavları) ve geçerli not aldıktan sonra belgeyi almaya hak kazanmak serbest muhasebeci ve mali müşavir olmak için gereken şartlardır. Ekstra bir eğitim almak ve bu masrafları karşılamak, sınavlar ve dosya açım için ödemeler yapmak, zorlu sınavlara hazırlanmak öğrenciler için ciddi bir zaman ayırma ve finansal olarak belli bir yükümlülük getirmektedir.

Bu çalışma da, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin Serbest muhasebeci mali müşavir olmaya ilişkin kariyer ilgi alanları, hedefleri, öz yeterlilik inançları ve sonuç beklentileri ile ilişkileri Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi modeli kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Muhasebe Mesleği

Muhasebe mesleği geçmişi çok eskilere dayanan her gün değişim ve gelişim içinde olan ve ekonomik yapının temel basamaklarında yer alan bir meslektir. Muhasebe mesleği işletmelerin verimli ve etkin çalışabilmeleri, iyi bir hesap sistemine sahip olmaları, güçlü bir denetim ve kontrol sistemi oluşturmaları, küreselleşen dünya ile birlikte işletmelerin ekonomik yapıya daha iyi entegre olabilmesini sağlamayı amaçlayan bir meslektir. Bu nedenle toplumun ekonomik ve mali yapısında önemli bir yer edindirmiştir.

Muhasebecilik ve malî müşavirlik mesleği faaliyet konusu 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik ve Yeminli Malî Müşavirlik Kanunu'na göre düzenlenmiştir. Kanunda mesleğin konusu işletmelere ait defterleri tutmak, beyanname ve diğer belgeleri düzenlemek, muhasebe sistemlerini kurmak ve geliştirmek, müşavirlik yapmak, belgelere dayalı olarak inceleme, tahlil ve denetim yapmak, mali tablo ve beyannamelerle ilgili görüş vermek ve raporlar düzenlemek, tahkim bilirkişilik yapmak şeklinde sıralanmıştır.

Mali müşavirlik mesleği değişen ekonomik ve teknolojik koşullarla birlikte işletmelerin beklentilerini karşılamak ve onlara defter tutmanın dışında danışmanlık hizmeti sunmaya doğru yönelen dinamik bir meslektir. Bu nedenle mesleğin gelişimi ekonomik ve teknolojik gelişimlere paralel olarak hem insan kaynaklarında hem de uygulamalarda kendini göstermektedir.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olabilmek için belirtilen lisans alanlarından mezun olmak (Hukuk, iktisat, maliye, işletme,vb.) ve ya bu fıkrada belirtilen bilim dallarından lisanüstü seviyede diploma almış olmak, üç yıl staj yapmış olmak, Serbest muhasebeci malî müşavirlik sınavını kazanmış olmak ve ruhsat almış olmak gerekmektedir. (<http://archive.ismmmo.org.tr>).

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi

Kişinin kariyer gelişiminde, kariyer kararlarını açıklamak için sosyal bilişsel kariyer teorisi birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu teori Bandura'nın (1986, 1997) insanlar, davranışları ve çevreleri arasındaki etkileşimi vurgulayan sosyal bilişsel kuramının uzantısı olarak Lent, Brown ve Heckett (1994, 2000) tarafından geliştirilmiş ve Hackett ve Betz'in (1981) kariyer öz yeterlilik teorisinin kariyer seçeneklerinin gelişimini açıklamasına yardımcı olmuştur.

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi (SBKT), mesleki kariyer gelişim sürecinde çıkarların, yeteneklerin ve değerlerin önemini kişilik faktörü kuramları olarak kabul eder. Aynı zamanda kişilerin kariyer seçimi gibi önemli gelişimsel kilometre taşlarını ve kariyer geleceği üzerinde önemli etkisi olan engelleri nasıl ele aldığı ile ilgilenmektedir. SBKT, kişilik faktörü teorilerinin aksine, hem insanların hem de çevrelerinin dinamik ve duruma özel yönlerini vurgular (Büyükgöze-Kavas, 2011, s. 35-36).

Teori, bireyin akademik bir kariyer seçimini geliştirilmesi ve bu seçimini takip edebilmesine yol açan dinamik süreçleri açıklayan bir çerçevedir. Bu süreç, çeşitli kişisel girdilerden ve zamana bağlı olarak değişen çevresel ve durumsal faktörlerden etkilenir (Schoenfeld vd.,

2017, s.4). Kurama göre, bu süreç bireyin kendi kariyer gelişimini etkilerken, aynı zamanda birey kontrolü altında olmayabilecek sosyal ve ekonomik koşullar gibi engellerle de karşılaşacaktır. Kuram insanların kendi kariyer davranışlarını yönlendirebilme kapasitelerini vurgulamaktadır.

Sosyal bilişsel kariyer teorisi (Lent, Brown ve Hackett 1994), kariyer çıkarlarını ve kariyer seçimindeki hedefleri anlamak için kariyer literatürün de tartışılan en kabul görmüş ve onaylanmış modellerden biridir. Bu teorinin temel değişkenleri, bireyin sonuçlara yönelik beklentilerini ve performansla yönelik niyetlerini etkileyen öz yeterlilik; gelecekteki performansını veya hedeflerini etkileyen sonuç beklentileri ve kişisel hedeflerdir (Segal vd., 2002, s.48) .

Öz yeterlilik

Öz yeterlik, bir bireyin belirli bir çaba gösterme becerisine sahip olup olmadığı konusundaki düşünceleri ile ilgilidir (Segal vd, 2002, s.49). Yani özyeterlilik bireyin yetenekli olmaya değil, kendi kaynaklarına güvenmesidir. Karşılaştığı durumlarla baş edebilmede yeterli becerileri olan fakat öz yeterliliği düşük olan birey becerilerini harekete geçiremeyecektir (Yıldırım ve İlhan, 2010, s. 302)

Bandura (1986), aynı beceri seviyesindeki iki bireyden birinin diğerine göre daha başarılı olduğu durumlarda, aradaki farkın önemli ölçüde bireylerin becerilerinden çok, becerileriyle ilgili algılarından kaynaklanabileceğini öne sürmüştür. Kurama göre, bireyin bir alanda çok düşük düzeyde yeteneğe sahip olduğu durumlarda, öz yeterlik inancıyla başarıyı yakalama şansının yükseleceğidir (Özden, 2014, s.22). Bireyin öz yetkinlik inancının yüksek olması, stresle başa çıkma, olumlu duygular hissetme, problem çözme, yüksek motivasyon ve başarılı sosyal ilişkiler gibi birçok değişkenle doğrudan ilişkilidir (Ünsal, 2014, s.396).

SBKT'ne göre, bireyin öz yeterlilik algısı dört kaynaktan beslenmektedir (Aşkar ve Umay, 2001, s.2):

1) Bireyin bireysel deneyimleri ya da bir beceri kazanmak için yaptığı çalışmalardan elde ettiği deneyimlerinin bilgisi. Güçlüklere rağmen kazanılan başarı bireyi başka güçlükler çıktığında çaba göstermeye iter.

2) Başka kişilerin deneyimleri; örneğin, başkalarının davranışlarını model alma yoluyla onların deneyimlerini paylaşma. Bireyin özellikle kendisiyle eşleştirdiği kişilerin gösterdikleri çabalar neticesinde başarılı olduklarını görmesi, onlar gibi çaba gösterdiği takdirde kendisinin de başarılı olacağı inancını güçlendirir. Aynı şekilde bireyin, kişilerin göstermiş olduğu çabalar karşısında başarısız olduklarını görmesi ise kendi öz yetkinliğine karşı inancını zayıflatacaktır.

3) Sözel ikna; bireyin bir durumla ilgili başa çıkma yolları ile ilgili aldığı önerilerdir. Kişinin davranışlarına karşı yapılan yapıcı değerlendirmeler, bireyin öz yetkinlik inançlarını yükseltecek, etrafındaki kişiler tarafından sözel olarak ikna edilmesiyle göstereceği çabalar da artacaktır.

4) Duygusal durum; bir bireyin öz yeterliğini değerlendirmede kaygı, stres ve korku düzeyini kontrol edebilmesi. Birey hazır olmadığı ve başarısız olmasının kesin olduğu durumlara sıkça maruz kaldığı takdirde öz yetkinlik inançları zayıflayacaktır.

Sonuç Beklentileri

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi, sonuç beklentilerinin kariyer çıkarlarının ve hedeflerinin önemli belirleyicileri olduğunu ileri sürmektedir (Gore ve Leuwerke 2000). Öz yetkinlik

inancı bireyin kendi kapasitesi ile ilgilidir. Oysa sonuç beklentileri bireyin davranışı yerini getirdiğinde elde etmeyi umduğu sonuçlardır (Lent vd., 2002). İnsanların genellikle kendilerini yetkin gördükleri aktiviteleri gerçekleştirdiklerinde sonuçların olumlu olacağına inandıkları düşüncesinden hareketle sonuç beklentisinin yetkinlik beklentisi tarafından belirlendiği varsayılmaktadır (Lent vd, 1994). Bu iki kavram birlikte bireylerin hangi aktiviteleri seçeceği ve bunları elde etmek için ne kadar çaba harcayacakları, karşılıklarına çıkan engellerle nasıl mücadele edecekleri gibi kararlarını da etkilemektedir (Bandura, 1977).

Öz yetkinlik inancında olduğu gibi sonuç beklentilerinde de bireylerin öğrenme tecrübeleri alınan kararlarda önemlidir. Birey belli bir davranışı başarıyla gerçekleştiren ve olumlu sonuçlar elde eden kişileri gördüğünde, kendisi de aynı sonuçları elde etmek için güdülenecektir. Yine aynı şekilde bireyin geçmiş tecrübeleri de alacağı kararlarda etkilidir. Bireyin belli bir davranışı yerine getirdiğinde hissettiği olumlu duygular, daha sonraki kararlarında bireyi aynı performansı göstermesi konusunda teşvik edecektir. Ancak birey başarısız olacağına inanıyorsa, ne kadar fazla kazanımları olacağına inanırsa inansın harekete geçmeyecektir (Ünsal, 2014, s. 401-402).

Kişisel Hedefler

Çevresel faktörler ve kişisel deneyimler kişinin davranışını şekillendirmeye yardımcı olsa da, belirli hedeflerin belirlenmesi, bireyin davranışlarını düzenli bir şekilde organize etmesine ve yönlendirmesine ve arzulanan niyetlerin başarıma olasılığını artırmaya yardımcı olur (Lent vd., 1994). Sosyal bilişsel kuram, hedeflerin davranışın özdenetiminde önemli bir role sahip olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, kişisel hedefler, "bireyin belirli bir faaliyete girme veya belirli bir sonuç üretme niyeti, bunun ne kadarını ve ne kadar iyi yapmak istediğini" gibi sorulara cevap olarak tanımlanır (Lent, 2005, s.105).

Yapılan çalışmalarda zorlayıcı hedeflerin kolay hedeflere göre bireylerin performansını arttırdığı, bireylerin daha fazla çaba harcamasıyla birlikte başarılı olduğu zaman zorlayıcı hedeflerin bireyi daha fazla tatmin ederek güdüleyici rol oynadıkları gözlemlenmiştir. Öz yetkinlik inancı yüksek olan bireylerin zor hedefler belirledikleri, daha düşük öz yetkinlik inancına sahip bireylerin ise kolay hedeflere yöneldiklerine dair araştırmalar söz konusudur. Yine akademisyenler ile yapılan bir araştırmada öz yetkinlik inancının kişisel hedefleri belirlediği ve bu hedeflerin de yapılan yayın sayısını etkilediği görülmüştür (Ünsal, 2014, s. 404).

Literatür Taraması

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi çerçevesinde yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir; Chartland ve Rose (1996) yaptıkları SBKT temelli çalışmada eğitsel ve mesleki kaynaklara ulaşımı sınırlı olan kız öğrenciler için 10 hafta süren bir program hazırlamışlardır. Bu programlar da yetkinlik ve sonuç beklentisinin elde edildiği 4 egzersizden bahsetmişlerdir: (a) katılımcılardan geçmiş yaşantılarındaki başarılı yaşantıları listelemeleri ve bunları diğer grup üyeleriyle paylaşmalarını isteyerek kişisel performans kaynağı oluşturulmuş, (b) kendilerine yakın sosyo ekonomik koşulları olan başarılı kişilerle onları bir araya getirerek akademik ve kariyer geçmişlerini grup üyeleriyle paylaşmaları istenmiş ve dolaylı öğrenme kaynağı oluşturulmuş, (c) sürecin her adımında uygulamacıların verilen görevleri yerine getirdiklerinde katılımcılara verdikleri olumlu geri bildirimler ile cesaretlendirme kaynağı oluşturulmuş (d) Heyecanlanma kaynağı için grup ortamında örnek iş görüşmeleri gerçekleştirilerek kariyer gelişiminde benzer kaygı verici durumlarda yaşanan duyguların davranışlar ve inançlarla ilişkisi üzerinde durulabileceği ifade edilmiştir.

Cervone vd. 2001 yılında yaptıkları çalışmada kişilik değerlendirme için sosyal bilişsel bir teori sunmuşlardır. Aşkar ve Umay (2001), çalışmalarında İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz yeterlilik algılarını incelemişler, Kurtaslan vd. (2012) çalışmalarında müzik öğretmenlerinin sosyal bilişsel kariyer kuramına göre öğretim teknolojilerine yönelik tutumlarını incelemiştir. Aksu 2008 yılında yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlilik inançlarını çalışmıştır.

Segal vd. (2002) yaptıkları çalışmada sosyal bilişsel kariyer teorisi temelinde işletme lisans öğrencilerinin serbest meslek amaçlarını öngörmeyi hedeflemiştir. Sonuçlar yüksek öz yeterliliğe sahip öğrencilerin serbest meslek sahibi olmaya yönelik niyetlerinin yüksek olduğunu göstermiştir.

Işık (2010) Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda yapmış olduğu çalışmada sosyal bilişsel kariyer teorisine dayanan bir grup müdahalesinin üniversite öğrencilerinin kariyer kararı yetkinlik ve mesleki sonuç beklenti düzeylerine etkisini incelemiştir. Öğrencilere Kariyer Kararı Yetkinlik Beklentisi Ölçeği ve Mesleki Sonuç Beklentisi Ölçeği uygulanmış, ölçek ortalamaları arasındaki gönüllü öğrencilerden deney ve kontrol grubu oluşturmuştur. Analiz sonucunda kontrol grubunda anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmemiş, uygulanan programın deney grubunda ise öğrencilerin kariyer kararı yetkinlik beklentilerini ve mesleki sonuç beklentilerini anlamlı düzeyde arttırmada etkili olduğu, mesleki sonuç beklentilerini de anlamlı şekilde arttırmada etkili olduğu gözlemlenerek SBKT temelli deneysel programın etkili olduğu belirtilmiştir.

Büyüköze –Kavas (2011) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin kariyer kararsızlığını etkileyen faktörleri sosyal bilişsel kariyer teorisine dayalı değişkenlerle incelemiştir. Bulgular, kariyer karar verme öz-yeterliliğinin ve algılanan anne-baba psikolojik özerkliğinin, kontrol odağı ile kariyer sonuç beklentilerini pozitif yönde; kariyer kararsızlığını ise negatif yönde etkilediğini göstermiştir.

Çetin (2011), öz yeterlilik ve kontrol odağının örgüt içi girişimcilikte rolü olup olmadığını incelemiş, iç girişimcilik süreçlerinin başarısında iç kontrol odaklı ve öz yeterliliği yüksek kişilerin önemini ortaya çıkarmıştır.

Özden (2014) çalışmasında algılanan sosyal destek, algılanan ebeveyn tutumları (aşırı koruyucu tutum, reddedici tutum, duygusal sıcaklık), kariyer kararı öz-yeterliliği ve mesleki sonuç beklentilerinin psikolojik iyi oluş üzerindeki doğrudan ve dolaylı yordayıcı etkileri incelenmiştir.

Muhasebe mesleği seçimine yönelik yapılan çalışmalar ise;

İlgaz'ın (1996) İstanbul'da yer alan üniversitelerin iktisat, işletme, işletme mühendisliği, İktisadi ve idari bilimler fakültelerinin Türkçe İngilizce eğitim alan 3. ve 4. sınıf öğrencilerine yönelik yaptığı çalışmada, öğrencilerin muhasebe mesleğini saygın ve geçerli buldukları için muhasebe bölümünü tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Yayla ve Cengiz (2005) çalışmalarında meslek seçimine etkili olan faktörleri incelemişler ve aile, çevre, geniş iş olanakları, yüksek kazanç gibi faktörlerin etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Dinç ve Karakaya (2008) çalışmalarında işletme bölümü son sınıf öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörler açısından muhasebe mesleğini nasıl algıladığı ve öğrenci özellikleri açısından bu algılamadaki farklılıkların neler olduğunu incelemişlerdir. Araştırma 10 üniversiteden 765 işletme son sınıf öğrencisine uygulanan anketten elde edilen verilerle yapılmıştır.

Çalışmada, muhasebe mesleğinin algılanmasında fayda-maliyet faktörü, kariyer beklentisi faktörü ve kazanç faktörünün daha belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Çelenk, Atmaca ve Horasan (2010), yaptıkları çalışma muhasebe öğrencilerinin muhasebe alanına ilgilerini, bu algıda etkili olan faktörleri ve öğrencilerin muhasebe alanına yaklaşımlarını belirlemek amacı taşımaktadır. Muhasebeye yönelmede muhasebe alanında çalışan tanıdıklarının nispeten etkin olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda muhasebe alanının seçiminde etkili olan diğer faktörlerden en önemlisi bu alanda iş bulma imkânının yüksek olmasıdır.

Ekşi vd. (2011) yaptıkları anket çalışmasında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarını incelemiştir. Fakülte, meslek yüksekokulu ve meslek lisesi düzeyinde uygulanan anketler sonucunda öğrenim düzeyi farklılıklarının algılama farkına neden olduğu gözlemlenmiştir.

Zeytinoglu (2012) Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Muhasebe bölümü öğrencilerinin motivasyonu ve beklentilerine yönelik bir çalışma yapmış ve çalışma sonucunda, öğrencileri motive eden unsurların eğitim düzeyi ve gelecekteki iş imkânları olduğunu; öğrencilerin büyük çoğunluğunun Ticaret Lisesinden gelen öğrenciler olması, muhasebe bölümünün tercih edilmesinde daha çok bilgi sahibi olarak geldiğini göstermiştir.

Bozkurt, Öksüz ve Karakuş (2013) tarafından yapılan çalışmada belirli bir eğitim kurumundan yola çıkarak Türkiye'deki muhasebe eğitiminin teorik olarak yeterliliği, meslek için yeterli olan mesleki ve ahlaki değerleri benimsetip benimsetmediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda çalışmada öğrencilerin muhasebecilik mesleği ile ilgili algılarının, muhasebe eğitiminden sonra nasıl değiştiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuçları incelendiğinde muhasebe eğitiminin muhasebecilik mesleği ile ilgili bilimler açısından öğrencileri bilgilendirmenin dışında oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymuştur.

Demirci, Erol ve Zeren (2015) yaptıkları çalışmada üniversite 3. ve 4. sınıf işletme bölümü lisans öğrencilerinin muhasebecilik mesleğine yönelik kariyer seçimlerinde kişilik özelliklerinin ve diğer bazı unsurların rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Muhasebecilik mesleğine yönelimin; bireyin ailesinin ortalama gelirine, not ortalamasına, muhasebe derslerini sevip sevmeme durumuna, muhasebe mesleği hakkında bilgi sahibi olma veya olmama durumuna göre farklılaştığı saptanmıştır.

Akın ve Onat (2015) yaptıkları çalışmada muhasebe mesleğinin seçiminde demografik özelliklerin etkilerini ve öğrencilerin meslek seçimini etkileyen mesleki tatmin, beklenti, bireysel beklentiler ve kariyer beklentilerinin muhasebe mesleğini seçmede etkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim alan bireylerin muhasebe mesleğine yönelmelerindeki ana etmenlerin iş olanaklarının fazla olması ve ihtiyaç duyulan bir meslek olması olarak belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin meslek seçimi ile ilgili faktörler değerlendirildiğinde ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim alan her iki grup üyelerinin, mesleki gelişime açık olması, ekonomik getirisinin tatmin edici düzeyde olması gibi nedenlerle muhasebe mesleğini tercih ettiği belirlenmiştir.

Kınay, Ciğer ve Koç (2017) tarafından yapılan çalışmada muhasebe ön lisans programında okuyan öğrencilerin muhasebe mesleği ile ilgili iş hedeflerinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin muhasebe eğitimini zorunlu olarak tercih ettikleri, muhasebe mesleğini ikinci meslek olarak tercih ettikleri görülmüştür. Yine çalışmada muhasebe bürolarındaki iş koşullarını yeterli bulmadıkları da gözlemlenmiştir.

Erdurdu vd. (2017) yaptıkları çalışmada muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleği ile ilgili genel düşünceleri mesleğe bakış açıları ve bu bakış açılarının demografik faktörlere göre farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarında cinsiyet yönüyle istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olmadığı; öğrenim durumu, yaş ve mezun olunan lise değişkenleri açısından bazı önermelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Çarıkçı (2017) çalışmasında ön lisans ve lisans düzeyinde muhasebe eğitimi almakta olan öğrencilerin muhasebe bölümüne yönelik motivasyonlarını irdelemiş ve muhasebe bölümü tercihinde etkili olan faktörlerin motivasyonları üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Öğrencilerin muhasebe bölümü tercihlerinde muhasebe mesleğinin cazibesi, meslek lisesi ve bilinç dışı olmak üzere 3 faktörün etki ettiği ve muhasebe mesleğinin cazibesi boyutunun öğrenci motivasyonu üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Karahan (2017) çalışmasında muhasebe dersini alan öğrencilerin, muhasebe meslek etiği algısını ölçmüş ve etik dersi almış öğrencilerle almamış olanlar arasındaki etik algısı arasındaki farklılığı incelemiştir. Araştırmada kullanılan veriler Gaziantep Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi merkez kampüsünde merkez muhasebe dersi almış öğrencilerden elde edilmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda, mesleki etik algısı ile cinsiyet ve öğrenim görülen okul tipi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Güner ve Çarıkçı (2018) çalışmalarında Batı Akdeniz bölgesinde ki mali müşavir olabilmek hakkına sahip olan öğrencilere anket yapılmış ve öğrencilerin demografik özelliklerine göre mali müşavirlik mesleğini tercih etme durumları ve mesleki algıları hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma sonucunda mali müşavirlik mesleğini yapma hakkına sahip olan öğrencilerin çoğunluğunun meslek hakkında bilgisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mohrweis (2006) tarafından yapılan çalışmada Muhasebe dersi alan işletme öğrencilerinden, derslerinde 'A' ve 'B' notu alan öğrencilere odaklanılmıştır. Kontrol grubundaki öğrencilere çalışmada muhasebe kariyerinin avantajları sıralanmış, daha üst düzey bir muhasebe dersine kaydolmaları teşvik edilmiş ve daha fazla bilgi edinebilmek için muhasebe departmanının web sitesini ziyaret ettikleri görülmüştür.

Tan ve Laswad (2006) bir öğrencinin muhasebe ana dalını sürdürme niyetini etkileyen faktörleri incelemek için muhasebe dersleri alan öğrencileri araştırmıştır. Muhasebe derecesine sahip olma niyetinde olan ve muhasebe dışı bölümlere ilgi duyan öğrenciler arasında üç değişken üzerinde farklar bulmuşlardır: (1) Muhasebede iş ve iş yükünün kişisel algısı,(2) önemli kişiler tarafından tutulan muhasebe alanının (örneğin ebeveynler) algıları ve (3) algılanan irade (örneğin, gerekli nicel becerilere sahip olma).Avustralyalı öğrencileri kullanarak yapılan çalışmalarda, bir muhasebe kariyerinin içsel değeri, muhasebede kariyer beklentileri, iş piyasası fırsatları, çalışma ortamı, finansal ödüller ve diğer kişilerin etkisi gibi faktörlerin, muhasebe mesleğinin seçimini etkilediği tespit edilmiştir (Sugahara ve Boland, 2009; Sugahara, Boland ve Cilloni, 2008).

Swain ve Olsen, (2012) Myers-Briggs Tip Göstergesini (MBTI), muhasebe öğrencilerinin muhasebe alanında kariyer seçmeleriyle ilişkili özellikleri tanımlamak için kullanmıştır. Sonuçlar, MBTI tarafından algılanan ve yargılayan olarak sınıflandırılan öğrencilerin bir kariyer tercihi olarak muhasebeye daha fazla ilgi gösterdiklerini göstermiştir.

Schoenfeld, Segal ve Borgia (2017) yaptıkları çalışmada sertifikalı bir muhasebeci olma isteğini sosyal bilişsel kariyer teorisi temelinde incelemiş sonuçta öz yeterlilik inançları ile sonuç beklentileri arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur.

Araştırmanın Metodolojisi

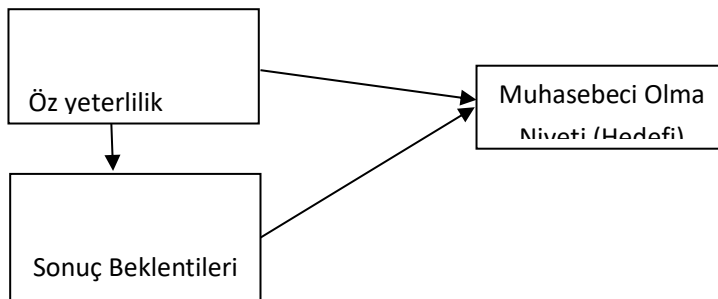
Bu araştırmada öncelikle muhasebe mesleği tanımlanmış ve Serbest muhasebeci mali Müşavir olabilme kriterleri sıralanmıştır. Daha sonra literatüre dayalı olarak Sosyal bilişsel kariyer modeli açıklanarak bu model ile ilgili yapılan çalışmalar literatür olarak verilmiştir. Düzenlenen anket formları ile İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi dördüncü sınıf öğrencilerinin kariyer hedefleri arasından serbest muhasebeci mali müşavirlik mesleğinin boyutu araştırılmıştır. Anket oluşturulurken muhasebeci olma hedefi bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve sonuç beklentileri ile öz yeterlilik değişkenleri bağımsız değişken olarak alınmıştır. Muhasebeci olma hedefi bir soru ile sorgulanmış “Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Olabilme ihtimaliniz yüzde kaçtır” sonuç beklentileri değişkenleri yüksek gelir, İş güvencesi, İlerleme potansiyeli, statü ve prestij, İlgi çekici (ilginç) iş, bağımsız çalışma, yoğun çalışma, gelecekte ihtiyaç duyulacak meslek olarak sıralanmış ve 5’li likert ölçeği ile düzenlenmiştir. Daha sonra bu değişkenlere SMMM olduklarındaki ulaşılabilirlik ihtimalleri (Tablo 4) tekrar sorgulanmış ve Tablo 3 ve Tablo 4 deki değişkenler çarpılarak sonuç beklentileri indeksi^{††} oluşturulmuştur. Diğer bağımsız değişken olan öz yeterlilik “Mali Müşavir olabilmek için gerekli tüm koşulları yerine getirebileceğiniz konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz” temel sorusu ve bunun ayrıntıları ile analiz edilerek öz yeterlilik indeksi oluşturulmuştur. Daha sonra model oluşturularak test edilmiştir.

Araştırma Amacı

Sosyal bilişsel kariyer modeli son yirmi yıldır öğrencilerin akademik ve kariyer hedeflerini belirleyebilmek için birçok alanda sıklıkla kullanılan bir modeldir. Bu araştırmanın amacı, geliştirilen anket formu aracılığıyla sosyal bilişsel kariyer teorisi temelli, üniversite öğrencilerinin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olma hedeflerine yönelik öz yeterlilik ve sonuç beklentilerinin etkisini incelemektir.

Araştırma Hipotezleri ve Sosyal Bilişsel Kariyer Modeli

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi akademik tercihlerin ve kariyer seçimlerinin gelişiminde etkili olan dinamik süreçlerin açıklanmasına yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu süreç çeşitli kişisel girdilerden ve zamanın bir fonksiyonu olarak birbirini etkileyen ve değişen çevresel ve durumsal bağlamsal faktörlerden etkilenir. Bu model üç ana değişkenden oluşmaktadır. Bu değişkenler kariyer niyetlerinin öz-yeterlilik inançları, sonuç beklentileri ve hedeflerden oluşmaktadır. Öğrencilerin öz-yeterlilik inançları ve sonuç beklentileri ne kadar güçlü olursa, zorlu bir kariyer hedefine ulaşma konusunda daha fazla çaba gösterecekleri ve kararlı kalacağı olasılığı üzerinde durulmuştur. Ek olarak, model daha yüksek öz-yeterliliğin daha yüksek sonuç beklentilerine yol açtığını belirtmektedir (Schoenfeld vd., 2017, s.4):

Şekil 1: Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı ve SMMM Olma Hedefi

^{††} Sonuç beklentileri indeksi oluşturulurken örneğin tablo 3 deki yüksek gelir tercihi sorusuna 3 cevabı verilmiş ve tablo 4 deki yüksek gelir elde ederim sorusuna 3 cevabı verilmişse yüksek gelir sonuç beklentisi 9 olarak hesaplanmıştır. Diğer 7 soru için aynı işlem yapılarak indeks oluşturulmuştur.

Model de öz yeterlilik, bireyin sahip olduğu yeteneklerinin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olabilmesine uygun olup olmadığına dair inancını belirtmekte ve öz yeterlilik ve sonuç beklentilerinin muhasebeci olma hedefine etkileri açıklanmaktadır. Model aşağıdaki hipotezlerle test edilmiştir.

Hipotez 1: Bireyin öz yeterliliği ile serbest Muhasebeci Mali Müşavir olma hedefi arasında pozitif bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Bireyin Serbest muhasebeci Mali Müşavir olduğundaki sonuç beklentileri ile Muhasebeci olma hedefi arasında pozitif bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Bireyin Serbest muhasebeci mali müşavir olabilmesi için sahip olduğu öz yeterlilik ile mali müşavir olduktan sonraki sonuç beklentileri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kapsamını, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda fakültede yer alan İşletme, İktisat, Maliye, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ekonometri ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinde 2017-2018 bahar döneminde okumakta olan 1527 öğrenci ile görüşülmüş bunlardan 516 sı anket katılarak yanıtlamıştır. Anketin birinci bölümünde öğrencilerin cinsiyet, yaş, mezun olduğu lise ve okuduğu bölüme ait değişkenler sorgulanmış, ikinci bölümünde sosyal bilişsel kariyer modelinde yer alan öz yetkinlik, sonuç beklentileri ve amaç (hedef) değişkenlerini sorgulayan sorulara yer verilmiştir. Anket formu oluşturulurken Jerry Schoenfeld, Gerry Segal ve Dan Borgia 2017 çalışmasından yararlanılmıştır.

Araştırma Bulgularının Analizi

Araştırmada kullanılan ankette bütün soruların birbiriyle tutarlılığını ve ele alınan oluştumu ölçmede homojenliği ortaya koymak amacıyla güvenilirlik analizi yapılmış Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır (Özdamar, 2002, s. 662-663). Çalışmamızda elde edilen Cronbach's Alfa değeri 0,875 (n=26), olarak belirlenmiştir. Bu da çalışmada kullanılan ifadelerin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 1: Öğrencilerin demografik özellikleri

Demografik Özellikler			
		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	304	58,9
	Erkek	212	41,1
	Toplam	516	100,0
Yaş	20 Yaş Altı	6	1,2
	20-23 Yaş arası	356	69,0
	23 Yaş üstü	154	29,8
	Toplam	516	100,0
	Düz lise	304	58,9

Mezun Olduğunuz Lise	Ticaret Lisesi	41	7,9
	Anadolu Lisesi	145	28,1
	Fen Lisesi	8	1,6
	İmam Hatip Lisesi	18	3,5
	Total	516	100,0
Bölümünüz	İşletme	124	24,0
	İktisat	120	23,3
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	82	15,9
	Uluslararası ilişkiler	75	14,5
	Maliye	58	11,2
	Ekonometri	57	11,0
	Total	516	100,0

Tablo 1 de ankete katılan öğrencilerin yüzde 58,9'unun kadın, yüzde 41,1'inin erkek oldukları, öğrencilerin yüzde 69,unun 20-23 yaş arasında olduğu, yüzde 58,9'unun düz lise mezunu olduğu ve yaklaşık yüzde 47,3'ünün işletme ve iktisat bölümünde okuduğu görülmektedir. Mali müşavirlik mesleği incelendiğinde büyük oranda mesleği tercih eden meslek mensuplarının işletme ve iktisat bölümlerinden mezun oldukları daha önceki araştırmalarımızdan tespit edilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olma hedefi

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Olabilme ihtimaliniz yüzde kaçtır.	%	Frekans	Yüzde
	0-20	161	31,2
	21-40	116	22,5
	41-60	138	26,7
	61-80	61	11,8
	81-100	40	7,8
	Total	516	100,0

Tablo 2 incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin yüzde 31,2'sinin serbest muhasebeci mali müşavir olabilme ihtimallerini yüzde 0-20 aralığında, yüzde 22,5'inin yüzde 21-40 aralığında, yüzde 26,7 lik katılımcının yüzde 41-60 aralığında ve yaklaşık 19,6 sının yüzde 61-100 aralığında gördükleri belirlenmiştir. Verilere bakıldığında öğrencilerin serbest muhasebeci mali müşavir olabilme ihtimallerini düşük gördükleri tespit edilmiştir. Bunun nedeninin staja başlama sınavının ve yeterlilik sınavlarının zorluğu ve üç yıllık staj süresinin uzunluğundan kaynaklandığı, öğrencilerin okulu bitirir bitirmez bir mesleğe atılma isteklerinin bu süreyle bağdaşmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin mali müşavirlik mesleğini tercih etme nedenleri

İfadeler	Hiç Önemli Değil	Önemli değil	Fikrim Yok	Önemli	Çok önemli	Ortalamalar
Yüksek gelir getiren bir meslek olması	5,0	6,6	7,9	56,2	24,2	3,88
Meslekte iş güvencesinin olması	4,1	3,5	9,1	45,9	37,4	4,09
Meslekte İlerleme potansiyelinin yüksek olması	3,3	3,5	11,0	42,4	39,7	4,11
Mesleğin yüksek statü ve prestije sahip olması	3,5	3,9	11,0	43,0	38,6	4,09
Mesleğin cazip ve ilgi çekici yönlerinin olması	4,5	8,1	17,2	46,3	23,8	3,77
Mesleğin bağımsız çalışma koşullarına sahip olması	3,3	9,1	17,1	39,7	30,8	3,86
Mesleğin yoğun çalışma koşullarına sahip olması	7,8	19,6	24,4	36,6	11,6	3,25
Yakın gelecekte şiddetle ihtiyaç duyulan bir meslek olması	6,8	10,7	26,4	35,5	20,7	3,53

Tablo 3 öğrencilerin mali müşavirlik mesleğini tercih etme nedenlerini ölçmeye yönelik sekiz sorudan oluşmuştur. Sorulara verilen yanıtların ortalaması 3,82 ile önemli ifadesine oldukça yakındır. Tablodaki ifadelerin genel olarak mesleği tercih etmede önemli etkisinin olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yaklaşık yüzde 80,4'ünün yüksek gelir getiren meslek olmasının önemli bir tercih sebebi olduğunu, yüzde 83,3'ünün iş güvencesinin olmasının önemli olduğunu, 82,1'inin meslekte ilerleme potansiyelinin olmasının önemli olduğunu, 81,6'sının mesleğin yüksek statü ve prestije sahip olmasının önemli olduğunu, 80,1'inin ilgi çekici ve cazip yönlerinin olmasının önemli olduğunu, 70,5'inin bağımsız çalışma koşullarına sahip olmasının önemli olduğunu, 56,2'sinin yakın gelecekte ihtiyaç duyulan önemli bir meslek olacağını düşündükleri buna karşılık yoğun çalışma koşullarına sahip olmasının mesleğin tercih edilirliliğini azalttığı gözlemlenmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olduklarındaki sonuç beklentileri

İfadeler	% 0-20	% 21-40	% 41-60	% 61-80	% 81-100	Ortalamalar
Yüksek düzeyde gelir elde ederim	8,1	12,4	32,4	32,2	14,9	3,33
İş güvencemi sağlarım	6,0	11,0	24,0	36,8	22,1	3,58
Mesleğimde ilerlemeyi sürdürürüm	4,7	8,3	19,6	34,5	32,9	3,90
Statü ve prestije sahip olurum	4,7	7,8	20,0	36,6	31,0	3,82

Mesleğin ilgi çekici yönlerinden yararlanırım	5,6	7,4	23,3	32,8	31,0	3,76
Bağımsız çalışma koşullarını sağlarım	6,2	10,5	22,1	32,0	29,3	3,68
Yoğun çalışma temposuna uyum sağlarım	7,9	10,7	26,6	33,9	20,9	3,49
İhtiyaç duyulan ve aranan bir meslek mensubu olurum	5,8	10,7	22,7	34,3	26,6	3,65

Tablo 4 öğrencilerin Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olduklarında mesleği tercih ederken ortaya koydukları beklentilere ne derece ulaşabileceklerini sorgulamayı amaçlayan sekiz sorudan oluşmaktadır. Tablo incelendiğinde meslek mensubu olduğunda yüksek gelir elde edebileceğini düşünenlerin oranının yüzde 47,1 olduğu, yüzde 58,9 unun iş güvencesini sağlayabileceğini düşündüğü, meslekte ilerlemeyi sürdüreceğine inananların oranının yüzde 67,4 olduğu, yüzde 67,7 sinin statü ve prestije kavuşacağını düşündükleri, ihtiyaç duyulan ve aranan bir meslek mensubu olacağını düşünenlerin oranının yüzde 60,9 olduğu ve yoğun çalışma temposuna ayak uydurabileceğini düşünenlerin oranının yüzde 54,8 olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Öğrencilerin öz yeterlilik inançları algı düzeyleri

İfadeler	Hiç Güvenmiyorum	Güvenmiyorum	Fikrim yok	Güveniyorum	Çok güveniyorum	Ortalamalar
Mali Müşavir olabilmek için gerekli tüm koşulları yerine getirebileceğiniz konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?	7,4	7,4	22,5	45,7	17,1	3,58
Mali Müşavirlik sınavı hazırlık kurs çalışmalarını başarılı bir şekilde tamamlamak konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?	6,0	7,0	13,6	52,1	21,3	3,76
Sınavlara hazırlanmak ve başarmak konularında kendinize ne kadar güveniyorsunuz (Staja başlama sınavı ve yeterlilik sınavları, etik eğitimi)	6,0	7,4	18,6	47,5	20,5	3,69
Diğer bütün gerekli görevler ve aktiviteleri yerine getirmek konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz? (3 yıllık staj süresini tamamlamak ve bu sürede verilen görevleri yerine getirmek)	6,0	6,4	17,1	44,8	25,8	3,78
Dosya ve sınav ücretlerini karşılayabilmek açısından kendinize ne kadar güveniyorsunuz?	8,1	8,3	18,2	42,2	23,1	3,64

Tablo 5 öz yeterlilik değişkeni ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. Sosyal bilişsel Kariyer teorisi öz yeterliliği yüksek olan bireyin hedeflerine ulaşmasının daha olası olduğunu savunmaktadır. Öz yeterlilik bireyin karşılaştığı durumlarla başa çıkabilme becerisi ya da zorlukları başarabileceğine olan inancıdır. Tablodaki sorularla öğrencilerin meslek mensubu olabilmek için gerekli koşulları yerine getirebilme konusunda kendilerine olan inanç (güven) düzeyleri test edilmiştir. Genel olarak öğrencilerin yüzde 62,8'inin meslek mensubu olabilmek için gerekli tüm koşulları yerine getirebilme konusunda kendilerine güvendikleri görülmektedir. Tablo da ayrıca bu koşullar özel olarak incelendiğinde; öğrencilerin yüzde 73,4'ünün mesleğe giriş

için gerekli sınavlara hazırlık kurslarını başarılı bir şekilde tamamlayacağını, yüzde 68'inin mesleğe giriş ve yeterlilik sınavlarını başara bileceklerini ve yüzde 65,3'ünün dosya ve sınav ücretini karşılama konusunda kendilerine güven duydukları görülmüştür.

Tablo 6: Sonuç beklentileri değişkenleri pearson korelasyon katsayıları.

	Yüksek Gelir	İş güvencesi	İlerleme potansiyeli	Statü ve Prestij	İlgi Çekici İş	Bağımsız Çalışma	Yoğun Çalışma	İhtiyaç Duyulacak Meslek
Yüksek Gelir	1							
Pearson Correlation								
Sig. (2-tailed)								
N	516							
İş güvencesi	,679**	1						
	,000							
	516	516						
İlerleme potansiyeli	,574**	,661**	1					
	,000	,000						
	516	516	516					
Statü ve Prestij	,601**	,617**	,727**	1				
	,000	,000	,000					
	516	516	516	516				
İlgi çekici iş	,483**	,509**	,632**	,656**	1			
	,000	,000	,000	,000				
	516	516	516	516	516			
Bağımsız Çalışma	,431**	,504**	,587**	,567**	,593**	1		
	,000	,000	,000	,000	,000			
	516	516	516	516	516	516		
Yoğun Çalışma	,388**	,438**	,460**	,441**	,482**	,425**	1	
	,000	,000	,000	,000	,000	,000		
	516	516	516	516	516	516	516	
	,510**	,547**	,624**	,593**	,579**	,526**	,554**	1

İhtiyaç Duyulacak Meslek	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
	516	516	516	516	516	516	516	516

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 6 sonuç beklentileri indeksinin değişkenleri arasındaki pearson korelasyon sonuçlarını göstermektedir. Tablodaki sonuçlar incelendiğinde 0,01 düzeyinde bütün değişkenler arasında pozitif yönlü ve önemli ilişkilerin olduğu görülmektedir. Ayrıca sonuç beklentileri indeksi bileşenleri arasında iç tutarlılığı açıklamak için yapılan Cronbach alfa analizinde de 0,889 gibi yüksek bir değer bulunmuştur.

Tablo 7: SMMM kariyer hedefleri modeli pearson korelasyon İstatistiği.

		Öz yeterlilik	Sonuç Beklentileri	SMMM olma Hedefi
Öz yeterlilik İndeksi	Pearson Correlation	1		
	Sig. (2-tailed)			
	N	516		
Sonuç Beklentileri İndeksi	Pearson Correlation	,511**	1	
	Sig. (2-tailed)	,000		
	N	516	516	
SMMM Olma Hedefi	Pearson Correlation	,426**	,345**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	516	516	516

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 7 de görüldüğü gibi bireyin öz yeterlilik algısı ile sonuç beklentileri arasında $p < 0,001$ düzeyinde $r = 0,511$ pozitif yönlü önemli bir ilişki vardır. Öz yeterlilik algısı yüksek olan bireylerin sonuç beklentilerinin de yüksek olduğu görülmektedir. SMMM olma hedefi ile bireyin öz yeterlilik algısı arasında $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı $r = 0,426$ pozitif bir ilişki görülmektedir. Ayrıca sonuç beklentileri ile SMMM olma hedefi arasında $p < 0,001$ düzeyinde $r = 0,345$ pozitif bir ilişki görülmektedir. Bu kapsamda model de test edilen hipotezlerin Durumu aşağıdaki gibidir.

Hipotez 1: Bireyin öz yeterliliği ile serbest Muhasebeci Mali Müşavir olma hedefi arasında pozitif bir ilişki vardır (KABUL)

Hipotez 2: Bireyin Serbest muhasebeci Mali Müşavir olduğundaki sonuç beklentileri ile Muhasebeci olma hedefi arasında pozitif bir ilişki vardır (KABUL)

Hipotez 3: Bireyin Serbest muhasebeci mali müşavir olabilmesi için sahip olduğu öz yeterlilik ile mali müşavir olduktan sonraki sonuç beklentileri arasında pozitif bir ilişki vardır (KABUL).

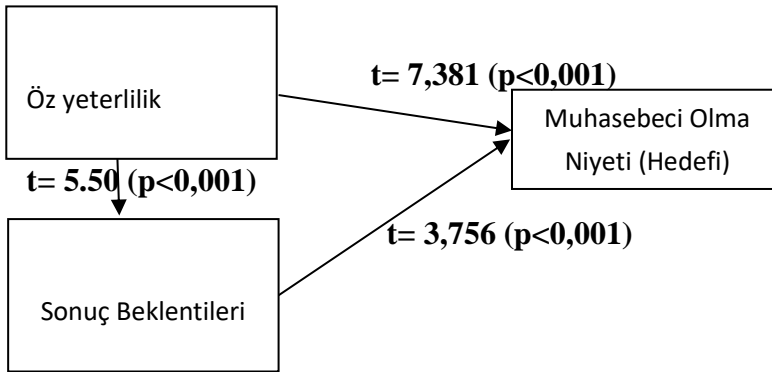

Hipotezlerin tamamı kabul edilmiştir. Öğrencilerin öz yeterlilikleri, hedefleri ve sonuç beklentileri arasında pozitif ilişkilerin olduğu görülmüştür.

Tablo 8: Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramına göre öğrencilerin SMMM olma niyetlerinin tahmini (çoklu regresyon analizi)

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-İstatistiği	p-Değeri	F-İstatistiği	R	R ²	Düzeltilmiş R ²
Intercept	-0,001	0,218	-0,006	,000	65,619	0,451	0,204	0,201
Öz Yeterlilik	0,480	0,065	7,381	,000				
Sonuç Beklentileri	0,045	0,012	3,756	,000				

Tablo 8 deki regresyon sonuçları hipotezleri desteklemektedir ve Öz yeterliliğin (özgüven) “sonuç beklentisi” algılarını etkilediğini ve öğrencilerin SMMM olmak için gerekli tüm koşulları yerine getirebileceklerine dair kendilerine olan güvenlerinin ve buna paralel oluşan sonuç beklentilerinin SMMM olma niyetlerini sürdürmelerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Modelde, $F=65,619$ Düzeltilmiş $R^2=0,204$ ve $\text{sig}<0,001$ düzeyinde öz yeterlilik ile muhasebeci olma hedefi arasında $t=7,381$, sonuç beklentileri ile Muhasebeci olma hedefi arasında $t=3,756$ ve ayrıca yapılan t istatistiğinde öz yeterlilik ile sonuç beklentileri arasında $t=5,50$ lik pozitif anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2: Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı ve SMMM olma Hedefi Sonuçları

Sonuç

Sosyal bilişsel kariyer kuramı öğrencilerin kariyer tercihlerini yaparken çevre, aile ve diğer dışsal faktörlerin etkisinin olabileceğini ancak bunlardan daha öncelikli olarak öğrencinin öz yeterliliği, sonuç beklentileri ve hedefinin belirleyici olduğunu savunan bir kuramdır. Bu kurama göre öğrencinin öz yeterliliği (bir işi başara bilmek için sahip olduğu yeteneklerin yeterli olduğuna ait inancı) ne kadar güçlü ise hedefin zor olup olmamasına bakılmaksızın motivasyonu ve hedefe olan inancının sürdürülebilirliği de o kadar güçlü olmaktadır. Ayrıca sonuç beklentileri bireyi motive eden diğer önemli bir unsurdur. Literatürde yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde çalışmamızla aynı paralelde sonuçların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kuram da yer alan değişkenler, öz yeterlilik, sonuç beklentileri ve hedef arasında pozitif yönlü güçlü ilişkiler ortaya çıkmıştır. Ülkemizde özellikle kariyer hedeflerinin belirlenmesi süreci ve bu hedefe ulaşma isteğindeki sürdürülebilirlik konusunda önemli sıkıntıların yaşandığı dikkate alındığında kariyer hedefinin en etkin süreçlerinden olan üniversite eğitimi sürecinde özellikle

kariyer planlama derslerinin öğrencilere ek olarak sunulması öneri olarak sunulmaktadır. Ayrıca özellikle Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olma süreci değerlendirildiğinde staja başlama sınavını kazandıktan sonra 3 yıllık zorunlu staj süresi mesleği tercih etme isteği olan öğrencilerde motivasyon kaybı yaratmaktadır. Bu nedenle bu staj süresinin en azından bir yılının mesleği tercih etme niyeti olan öğrencilere seçmeli ve uygulamalı ders olarak eğitim sürelerinde verilmesinin motivasyonu arttıracakını düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Akın, O. & Onat, O.K. (2015). Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler: Demografik farklılaşmalar üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 15, 297-312.
- Aksu, H.H. (2008) 'Öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlilik inançları', *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 161-170.
- Aşkar, P. & Umay, A. (2001), İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz yeterlilik algısı, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-8.
- Bandura, A.(1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.*, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* New York: W.H. Freeman.
- Büyükgöze-Kavas A. (2011) *Testing a model of career indecision among university students based on social cognitive career theory*' The Degree of Doctor of Philosophy, Middle East Technical University.
- Bozkurt, İ., Öksüz, S. & Karakuş, R. (2013) Muhasebe eğitiminin niteliği ve bu eğitimin muhasebecilik mesleği ile ilgili algılara etkisi: Çankırı Meslek Yüksek Okulu örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 60-76.
- Cervone, D., Shade, W.G. & Jencius, S. (2001), Social-Cognitive Theory of personality assessment', *Personality and Social Psychology Review*, 5(1), 33-51
- Chartrand, J. M. & Rose, M. S. (1996). Career intervention for at-risk populations: in corporating social cognitive influences. *Career Development Quarterly*, 44, 341-362.
- Çarıkcı, O. (2017) Muhasebe eğitimi almakta olan öğrencilerin motivasyonları ve muhasebe bölümünü tercihlerinin irdelenmesi' *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1223-1233.
- Çelenk, H., Atmaca, M. & Horasan, E. (2010). Marmara Üniversitesi'nde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe alanına bakış açılarının değerlendirilmesine yönelik bir araştırma, *Öneri Dergisi*, 33, 159-171
- Çetin, F. (2011), Örgüt içi girişimcilikte öz yeterlilik algısı ve kontrol odağının rolü, *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 69-85.
- Demirci, Ş.D., Erol, E. & Zeren, F. (2015), Muhasebecilik mesleğine yönelimde beş faktör kişilik ölçeği: işletme öğrencileri üzerine bir uygulama, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 25-37.
- Dinç, E. & Karakaya, A. (2008) Muhasebe mesleği seçimini etkileyen faktörlere yönelik lisans öğrencilerinin algılarındaki farklılıklar' *MÖDAV*, 4, 117-136.

- Ekşi, İ.H., Özçalıcı, M.& Büyükkonuklu, B. (2011). Meslek algılanmasında etkili olan faktörler: muhasebecilik örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 67-80.
- Erdurdu, İ., Deran, A.& Çelik, S.,(2017), Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının incelenmesi: Ömer Halis Demir Üniversitesi örneği', *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 34-48.
- Gore, P. A.& Leuwerke, W. C.(2000) Predicting occupational considerations: A comparison of self-efficacybeliefs, outcome expectations, and person-environment congruence. *Journal of Career Assessment*, 8(3), 237-250
- Güner,O.,& Çarıkçı,O. (2018) Mali Müşavir Olabilme Hakkına Sahip Olan Öğrencilerin Muhasebe Meslek Algısı Üzerine Bir Araştırma, *UIİİD-IJEAS (17. UIK Özel Sayısı)*, 627-640.
- Hackett, G.,& Betz, N. E. (1981), A self-efficacy approach to the career development of women. *Journal of Vocational Behavior*, 18(3), 326-339.
- Ilgaz, Y. (1996).Muhasebe eğitimi kalitesinin meslek imajına etkisi", SPK, Yayın:68, Ankara
- Işık, E. (2010) *Sosyal bilişsel kariyer teorisi temelli bir grup müdahalesinin üniversite öğrencilerinin kariyer kararı yetkinlik ve mesleki sonuç beklenti düzeylerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karahan. M. (2017) Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerde Mesleki Etik Algısı: Gaziantep ve Çukurova Üniversitesinde Bir Uygulama", *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 3(11), 1533-1541.
- Kınay, B., Ciğer, A. & Koç, N. (2017) Muhasebe önlisans programı öğrencilerinin iş hedeflerini belirlemeye yönelik nitel bir araştırma: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 454-469.
- Kurtaslan, Z., Arat, T.& Çakırer, S. (2012), Muzik öğretmenlerinin sosyal-bilişsel kariyer kuramına göre öğretim teknolojilerine yönelik tutumları', *İdil Dergisi*, 1(4), 84-103.
- Lent, R. W. (2005). A social cognitive view of career development and counseling. In S. D. Brown & Lent R W (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* , New York: Wiley.
- Lent, R. W., Brown, S. D., &Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45(1), 79-122.
- Lent,R.W., Brown, S. D., &Hackett, G. (2000). Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis. *Journal of CounselingPsychology*, 47(1), 36-49.
- Lent, R. W., Brown, S. D., &Hackett, G. (2002). Social cognitive career theory. In D.Brown & Associates (Eds.), *Career choice and development* (4th ed.,pp.255-311). San Francisco: Jossey-Bass.
- Mohrweis, L. C. (2006). Recruiting top students: A letter writing approach. *Journal of Accounting Education*, 24(4), 197-201.
- Özdamar, K. (2002), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-1, SPSS-MINITAB*, Kaan Kitabevi, Eskişehir.

- Özden, K. (2014), *Üniversite öğrencilerinde psikolojik iyi oluşun psiko sosyal yordayıcılarının sosyal bilişsel kariyer kuramı açısından incelenmesi* ' Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul
- Schoenfeld, J., Segal, G. & Borgia, D. (2017), Social cognitive career theory and the goal of becoming a certified public accountant", *Accounting Education: An International Journal*, 26 (2), 109-126.
- Segal, G.; Borgia, D. & Schoenfeld, J. (2002), Using social cognitive career theory to predict self-employment goals, *New England Journal of Entrepreneurship*, 5(2), 8.
- Sugahara, S. & Boland, G. (2009). The accounting profession as a career choice for tertiary business students in Japan – a factor analysis, *Accounting Education: An International Journal*, 18(3), 255–272.
- Sugahara, S., Boland, G., & Cilloni, A. (2008). Factors influencing students' choice of accounting major in Australia. *Accounting Education: An International Journal*, 17, 37–54.
- Swain, M. R., & Olsen, K. J. (2012). From student to accounting professional: A longitudinal study of the filtering process, *Issues in Accounting Education*, 27(1), 17–52.
- Tan, L. M., & Laswad, F. (2006). Students' beliefs, attitudes and intentions to major in accounting, *Accounting Education: An International Journal*, 15(2), 167–187.
- Ünsal, P. (2014), *Kariyer gelişim kuramları ve kariyer danışmanlığı*, 1. Basım, Nobel Yayıncılık.
- Yayla, H. & E. Cengiz (2005) Muhasebe mesleğinin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği" *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 3, 147-168.
- Yıldırım, F. & İlhan, İ.Ö. (2010), Genel öz yeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4).
- Zeytinoğlu, E. (2012). "Muhasebe bölümü öğrencilerinin motivasyonu ve beklentileri üzerine bir araştırma: Dumlupınar Üniversitesi örneği", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, 103-115.

Kentsel Lojistik ve Tramvay Yolcu Memnuniyetinin Demografik Özelliklere Göre Analizi: Gaziantep'te Bir Alan Çalışması

Analysis of Urban Logistics and Tram Passenger Satisfaction According to Demographic Characteristics: A Case Study of Gaziantep

İbrahim AKBEN*

İlker İbrahim AVŞAR**

Öz

Kentlerin nüfusu, eğitim imkânlarının iyileşmesi, eğitim seviyelerinin yükselmesi ve buna paralel olarak iş olanaklarının artması gibi çeşitli sebeplerle sürekli artış göstermektedir. Kent nüfusunun artmasının beraberinde getirdiği en büyük sorunlar ise gürültü kirliliği, hava kirliliği ve ulaşım sorunlarıdır. Ulaşım, özellikle yerel yönetimler tarafından çözülmesi gereken öncelikli sorunlardan biri olmakla birlikte bunun için raylı sistemler en iyi çözümler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep kent içinde sunulan tramvay taşımacılığı hizmeti memnuniyetini ölçmek ve demografik faktörlere göre kullanıcılar arasındaki farklılıkları araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda bir anket formu uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS 23 istatistik paket programında analiz edilerek bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada; sunulan tramvay hizmetinden memnuniyetin cinsiyete göre ve gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Lojistik, Tramvay, Gaziantep

Abstract

The population of cities is constantly increasing due to various reasons such as increased educational opportunities, educational levels and increased employment opportunities. The biggest problems with increasing urban population are; noise pollution, air pollution and transportation problems. Transportation is one of the primary problems to be solved by the local authorities, but rail systems are considered as the best solution.

The aim of this study is to measure the satisfaction of tram transportation services in Gaziantep city and to investigate the differences among users according to demographic factors. For this purpose, a questionnaire was applied and the data were analyzed in SPSS 23 statistical package program and the findings were tried to be reached. As a result of the study; It has been concluded that the satisfaction of the tram service is statistically significant in terms of gender and income level.

Keywords: Urban Logistics, Tram, Gaziantep

Giriş

Kentlerde yaşayan çok sayıda insan, evleri, işyerleri ve okulları arasında her gün yolculuk yapmaktadırlar. Bu yolculuğun bireysel araçlarla yapılması Türkiye gibi yakıtta dışa bağımlı ülkelerde ekonomik sıkıntılar oluşturabilir. Yakıt tasarrufu yapmak, çevreye duyarlı olabilmek adına kentlerde toplu taşıma yapılması ülke çıkarları açısından faydalı olacaktır. Kentlerdeki toplu taşımanın başarılı olabilmesi ise yolcuların memnuniyetine bağlıdır. Plansız kentlerdeki toplu taşıma girişimleri müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyebilir. Bir de plansızlığın yanına toplu taşıma sistemlerinin eksik veya hatalı işletilmesi eklenirse yolcuların memnuniyetsizliğini artıracak etmenler ortaya çıkabilir. Kentlerde toplu taşımanın lojistik ilkelerine uygun ve iyi planlanmış bir şekilde icra edilmesinin verimliliği artıracığı düşünülmektedir.

Lojistik kelimesi, Türkçe'ye mantıklı istatistik olarak çevirebileceğimiz Latince, logic ve statistics kelimelerinin birleşmesi ile oluşan logistics kelimesinden gelmektedir. Lojistik kavramı, askeri literatürde çok uzun zamandır kullanılmasına rağmen ticari literatürde

* Dr.Öğr.Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ibrahimakben@gmail.com

** Öğr.Gör., Gaziantep Üniversitesi, Enformatik Bölümü, avsar@gantep.edu.tr

kullanımı yeni sayılabilir. Bu kavramın değişik tanımlamaları da mevcuttur (Erkayman, 2007, s. 3).

Lojistik Derneği (LODER) verilerine göre lojistik: “Taşımacılık, depolama, paketleme katma değerli hizmetleri muayene, gözetim ve denetim, sipariş yönetimi, stok yönetimi, sigorta ve gümrük faaliyetlerinin bütünü” olarak ifade edilmektedir (Loder, 2018).

CSCMP’e (Council of Supply Chain Management Professional) göre lojistik yönetimi: “Müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için malların ve hizmetlerin kaynağından tüketim noktası arasındaki akışını ve depolanmasını etkin ve verimli bir şekilde planlayan, uygulayan ve kontrol eden tedarik zinciri yönetiminin bir parçasıdır” (CSCMP, 2013).

Kentlerdeki ürün hareketleri ticari faaliyetlerin sağlanması açısından gerekli olmasına karşın trafik sıkışıklığı, çevre kirliliği gibi birçok sosyal, çevresel ve ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunlardan dolayı yirminci yüzyılın son yıllarından bu yana stratejik şehir planlamasında yük taşımacılığı giderek önemli bir rol oynamıştır. Çözüm noktasında ise kentsel lojistik kavramına dayalı çeşitli müdahaleler önerilmektedir (Oliveira, Oliveira ve Correia, 2014, s. 497).

Bu çalışmada, hızla büyüyen kentlerdeki yaşam kalitesini doğrudan etkileyen kentsel lojistikte çevre kirliliği, trafik sıkışıklığı, taşıma maliyeti gibi sorunların potansiyel çözüm yollarından biri gibi gözüken raylı sistemin üyelerinden tramvay yolcu taşımacılığı ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın alan çalışması için Gaziantep kentinin seçilmesinin nedeni, bu kentte dört üniversitenin bulunması ve buna bağlı olarak bu kentin nüfusunun göç vb. nedenlerle sürekli artış göstermesidir.

Çalışmada, raylı sistemi kullanan kişilerin Gaziantep raylı sisteminden memnuniyetlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışma kentsel lojistik, kentsel lojistikte raylı sistem, Gaziantep’te raylı sistem ve alan çalışması olarak dört bölümden oluşmaktadır.

Kentsel Lojistik

Kentsel lojistikte bireysel taşıma aracı yaklaşımı yerine toplu taşıma aracı yaklaşımı öne çıkmaktadır (Egercioğlu ve Doğan, 2016, s. 492). Kentsel lojistik, gürültü, hava kirliliği, ulaşımdaya tıkanıklık ve karbon emisyonlarında daha sürdürülebilir hale gelme baskısı nedeniyle dünyadaki pek çok şehirde güncel bir endişe kaynağıdır (Zunder, Aditjandra ve Carnaby, 2014, s.226). Kentsel lojistik, yerleşim alanlarındaki lojistik uygulamalarına ait süreçleri kapsayan bir lojistik türüdür. Türkiye’de ve dünyada bu alanda yapılan çalışmalar diğer lojistik alanlarına göre daha az sayıdadır. Kent lojistiğinde hizmetin planlanması, uygulama yöntemi ve şehirde oluşturacağı etki ele alınması gereken konulardır (Erdumlu, 2006, s. 1).

Lojistik faaliyetlerde en önemli ögenin müşteriler olmasından dolayı müşterilerin memnuniyeti kritik bir öneme sahiptir. Bilgi teknolojilerindeki gelişme ile birlikte lojistik süreçler daha verimli yönetilebilmektedir. Günümüzde artık birbirinden uzakta olan birimlerden her biri diğerine ait verilere bilgi teknolojileri sayesinde ulaşabilmektedir (Tekinbaş, 2008, s.17).

Yerleşim merkezlerindeki hayatı etkileyen lojistiğin düşük maliyetle, daha iyi performansla, daha hızlı, daha güvenli bir hale getirilmesi için incelenmesi, planlanması, uygulanması, iyileştirilmesi kentsel lojistiğin ilgi alanına girmektedir (Tanyaş ve Küllük, 2015, s. 67).

Kentsel lojistiğin uygulanmasındaki en önemli amaç, lojistik faaliyetlerin daha verimli hale getirilmesi ve sonrasında yerleşim yerlerindeki ekonomik ve sosyal hayatının olumlu yönde iyileştirilmesini sağlamaktır. Kentsel lojistik iyileştirmeleri ile trafik, hava kirliliği,

gürültü kirliliği gibi insan ve doğayı negatif yönde etkileyen olumsuz etmenlerde azalma sağlanabilir. Kentlerde coğrafi konum, ekonomik durum, nüfus yoğunluğu, gelir düzeyi farkı ve bireylerdeki tercih çeşitliliği gibi etmenlerden dolayı kentsel lojistik uygulamaları geliştirmek zordur (Erdir, 2013, s. 1).

Türkiye'de taşımacılığın merkezinde kara yolu bulunmaktadır. Kentlerde araç hareketlerinin dörtte biri yük taşımacılığından oluşmaktadır. Kentsel lojistik, sürdürülebilir bir şehir yaşamı için hayati öneme sahip olmasına rağmen, hızla büyüyen bir sorun olarak çözüm beklemektedir (Can, 2012, s. 3).

Dünyanın dört bir yanındaki yerleşim alanlarında önlemlerin planlanması ve değerlendirilmesi için bir dizi kentsel lojistik politikası uygulanmaktadır (Taniguchi, 2014, s. 311). Yoğun nüfuslu yerleşim alanlarında trafik sıkışıklığı, trafik güvenliği gibi konuları göz ardı etmeden; özel işletmelerin lojistik ve taşımacılık faaliyetlerinde enerji tasarrufunu göz önünde bulundurarak, piyasa ekonomisi çerçevesinde ileri bilgi işlem teknikleri kullanarak; optimize etme sürecine kentsel lojistik denilmektedir (Taniguchi vd., 2001; akt.: Taniguchi, 2014, s.311).

Çin'de ve dünya'da yürürlükte olan uygulamalar haricinde, çıkacak birçok düşük karbonlu araçları teşvik etmek amacıyla vergi politikaları planlamaları bulunmaktadır. Karbon vergileri devreye girmeye başladığında, kentlerde ki lojistik işletmelerde taşıma planlamaları gözden geçirilecektir ve düşük karbon salınımı olan yakıtları kullanmayı düşüneceklerdir (Yang, Guo ve Ma, 2016, s. 228).

Kentsel Lojistikte Raylı Sistem

Kentsel nüfusun artması ve kentlerdeki yük hareketlerinin büyümesi trafik yoğunluğuna, çevresel etkilere, aşırı enerji tüketimine ve kazalara neden olmaktadır (Nathanail, Gogas ve Adamos, 2016, s.984). Çarpık kentleşmenin sonucu olarak ulaşım sorunu ve trafik olguları, kent yaşamının sorunları arasında kendilerine ilk sıralarda yer bulmuşlardır. Ulaşım ve trafikte hatalı uygulamalar şehirlerde ki yaşamı ve ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Karayolu ve demiryolu gibi birbirini tamamlayan sistemler arasında dengeli yapılmayan yarıtımlar, özellikle de yatırımın çoğunu dışa bağımlılığı büyük, güvenilirliği az, çevreye olumsuz etkileri çok olan karayoluna yatırım yapmak ülke ekonomisi için ciddi bir kayba neden olabilir (Girginer ve Cankuş, 2008, s. 181-182).

Ulaştırımda arz, zaman ve tercihler gibi unsurlardan etkilenen tüketicilerin; değişen talep ve sosyal etkenlerden dolayı; çeşitli durumlarda farklı tüketici davranışlarının sergilenebileceği bir kavramdır. Bazı durumlarda bir tüketici için zaman, maliyetten daha değerli olabilir (Kurt, 2010, s. 24-25).

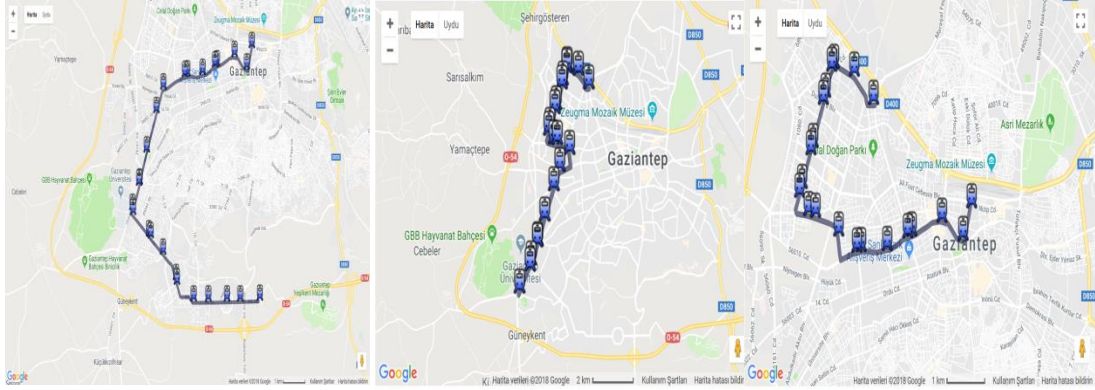
Güvenilirlik, kapasite, erişilebilirlik ve çevre dostu olma açısından avantajlı olduğu için toplu taşıma sistemleri giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu faydalar, dünyanın birçok bölgesinde tramvayların yeniden canlanmasına yol açabilir. Bununla birlikte, yer üstü hafif raylı sistemde park ihlalleri, elektrik kesintileri ve doğal afetler gibi tramvay işletmesinin hizmet kalitesini düşürecek ve yolcularda rahatsızlık oluşturacak çeşitli beklenmedik olayların yol açtığı aksaklıklarla karşılaşılması olasıdır (Fang ve Zeng, 2015). Bunun yanında lojistik şirketlerinin iş perspektiflerine göre planladıkları yatırımları ve operasyonları, genellikle çok hızlı bir şekilde karar alıp uygulamaları gerekir. Bununla birlikte, kentsel lojistik ortamdaki herhangi bir stratejik hamle, çok farklı bir ritim izleyen yerel otoritelerin onayını gerektirmektedir (Muñuzuri vd., 2012, s. 134).

Gaziantep Kenti Raylı Sistem

Gaziantep kenti raylı yolcu taşıma uygulaması hâlihazırda üç hat üzerinden yürütülmektedir. 06.00-23.00 saatleri arasında bu üç hatta yaklaşık 6-22 dakikalık aralıklarla 522 sefer ile 75.000 yolcuya hizmet verilmektedir (Gaziulaş, 2018). Raylı sistem ile ilgili hatlar sürekli gelişmekte ve yeni hatlar eklenmektedir. Mevcut raylı sistem ile ilgili hatlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Gaziantep’te mevcut raylı sisteme ek olarak ihtiyaca yönelik, sürekli bir gelişime sahiptir. Çeşitli yerleşim yerleri ve sanayi bölgelerine ulaşımın kolaylaşması için genişleme çalışmaları devam etmektedir (Gaziulaş, 2018).

A. İbn-i Sina- Gar Yönü

B. Adliye-Burç Kavşağı Yönü

C. Adliye-Gar Yönü

Şekil 1: Gaziantep Kenti Raylı Sistem Güzergâhları (Gaziulaş, 2018)

Raylı sistemler, kentler için trafik yoğunluğunun azalması, bir seferde ve çok sayıda yolcu taşınması, uygun maliyetle taşıma yapılması ve düşük karbon emisyonu gibi avantajlar sunar. Diğer taraftan iyi planlanmamış bir raylı sistem kent içi trafik akışının olumsuz etkilenmesine neden olur bundan dolayı önemli bir dezavantaja da sahip olabilir.

Metodoloji

Hizmet kalitesini ölçmek amacıyla farklı ölçekler geliştirilmiştir. Bunlar arasında literatürde en yaygın olarak kullanılan ölçek Parasuraman, Zeithalm ve Berry (1983, 1990) tarafından geliştirilen Servqual yöntemidir ancak tramvay memnuniyeti ölçmek için bu ölçekte bulunan maddeler araştırmanın amacına tam olarak uygun görülmemiştir. Bu yüzden araştırmada yöntem olarak daha önce Girginer ve Cankuş (2008)’in çalışmalarında kullanılan tramvay yolcuları memnuniyet ölçeği izin alınarak kullanılmıştır. Araştırma için bir anket formu hazırlanmış, toplanan veriler SPSS 23 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanarak bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Bu araştırmanın amacı, Gaziantep kentinde şehir içi ulaşımında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulan tramvay hizmet memnuniyetini ölçmektir ve elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle sunulan bu hizmetin daha da iyileştirilmesine katkı sağlamaktır.

Araştırmanın kapsamını Gaziantep kentinde yaşayan ve tramvay kullanan çeşitli yaş ve meslek gruplarından bireyler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda, şehir içi ulaşımında tramvay memnuniyetini ölçmek amacıyla aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₀: Tramvaydan memnuniyet ile tramvaydan algılanan şartlar arasında fark yoktur.

H₁: Yolcuların cinsiyetleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Yolcuların medeni durumları açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Yolcuların çocuk sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Yolcuların özel araç sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Yolcuların gelir düzeyleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu hipotezler bağımsız örneklem t-Testi ve tek yönlü ANOVA analizi ile test edilmiştir.

Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nden sayısı alınan raylı sistem ulaşım kartına sahip 75.000 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, %95 güven seviyesinde, %5 güven aralığında, 383 kişi oluşturmaktadır. Yapılan alan çalışması sonucunda anketlerin 361’i geri dönmüş olup araştırmaya ait geri dönüş oranı % 94,3 olarak gerçekleşmiştir.

Veri Toplama

Araştırma verileri, tramvayı kullanan katılımcılar arasından bir katılımcı vasıtasıyla diğer bireyle görüşülmesi yöntemi ile yapılan kartopu örnekleme tekniği ile bir anket formu kullanılarak elde edilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Verilerin analizinden önce ilk olarak güvenilirlik analizi ile ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Bu analizde ilk olarak ölçekte yer alan dokuz önermenin Cronbach’s Alpha değeri ,538 ile düşük bir güvenilirliğe sahip olarak belirlenmiştir. Ölçekteki iki önermenin, analiz programının önerisi doğrultusunda ölçekten çıkarılmasıyla kalan yedi önermenin Cronbach’s Alpha değeri ,703 olarak belirlenmiştir. Bu ise Nunally, (1978)’e göre, alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) olduğu için ölçek güvenilir olarak kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki 361 katılımcıdan elde edilen verilerin frekans (f) ve yüzdelik (%) değerleri Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bulguları

<i>Demografik Bulgular</i>		<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Demografik Bulgular</i>		<i>f</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	278	77,0	Özel araç sahiplik durumu	Var	23	6,4
	Erkek	83	23,0		Yok	338	93,6
	Toplam	361	100,0	Toplam	361	100,0	
Yaş	20 yaş ve altı	218	60,4	Ulaşımında araç tercihi	Tramvay	191	52,9

	21-25	135	37,4		Halk otobüsü	57	15,8
	26 yaş ve üzeri	8	2,2		Belediye otobüsü	58	16,1
	Toplam	361	100,0		Ticari taksi	17	4,7
Eğitim düzeyi	Lise	27	7,5		Kişisel aracı	38	10,5
	Önlisans	8	2,2		Toplam	361	100,0
	Lisans	319	88,4	Tramvay kullanım sıklığı	Hiç kullanmam	37	10,2
	Lisansüstü	7	1,9		Günde 1	76	21,1
	Toplam	361	100,0		Günde 2	119	33,0
Aylık gelir	1500 TL ve altı	327	90,6		Günde 3	15	4,2
	1501-3000 TL	19	5,3		Günde 4 ve üstü	7	1,9
	3001-4500 TL	6	1,7		Düzensiz kullanım	107	29,6
	4501 TL ve üstü	9	2,4		Toplam	361	100,0
	Toplam	361	100,0				

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %77'sinin kadın, %23'ünün erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yaş aralığına bakıldığında %60,4'ünün 20 yaş ve altı, %37,4'ünün 21-25 yaş aralığında, %2,2'sinin 26 yaş ve üstü katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde %7,5'inin lise, % 2,2'sinin önlisans, % 88,4'ünün lisans, %1,9'unun lisansüstü eğitim seviyelerine sahip olduğu; Aylık gelirleri ise % 90,6'sının 1500 TL ve altı, % 5,3'ünün 1501-3000 TL arası, % 1,7'sinin 3001-4500 TL arası, % 2,4'ünün 4501 TL ve üstü bir gelire sahip oldukları, özel araç oranlarında % 6,4'ünün özel araç sahibi iken, %93,6'sının özel aracına sahip olmadıkları görülmektedir. Ulaşımında % 52,9'u tramvay, %15,8'i halk otobüsü, %16,1'i belediye otobüsü, %4,7'si ticari taksi, %10,5'i kişisel araç tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Tramvay kullanımında %10,2'si hiç kullanmadığını, %21,1'i günde 1 defa kullandığını, %33'ü günde iki defa kullandığını, %4,2'si günde üç kez kullandığını, %1,9'u günde 4 defa ve üstü bir sayıda kullandığını, %29,6'sı düzensiz bir şekilde tramvay kullandığını belirtmiştir. Elde edilen veriler ışığında katılımcıların çoğunun %90,6 oranı ile 1500 TL ve altı gelir gurubunda olduğu, %88,4 ile lisans eğitime devam ettiği, %93,6 ile özel araç sahibi olmadığı ve %52,9 oranı ile ulaşımında tramvay tercih ettiği söylenebilir.

Tablo 2: Katılımcıların Gaziulas Sistemine ilişkin görüşlerinin dağılımı

<i>Tramvay memnuniyeti soruları</i>			Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle	Ortalama	Genel ortalama	Toplam
S1. Tramvay hattı şehir içi ulaşımında yeterlidir	f	64	105	121	58	13	2,59		361
	%	17,7	29,1	33,5	16,1	3,6			100
S2. Tramvay ile ulaşım hızlıdır.	f	10	40	82	172	57	3,63		361
	%	2,8	11,1	22,7	47,6	15,8			100
S3. Tramvayların bakımı ve temizliği yeterlidir	f	18	53	150	114	26	3,21	3,09	361
	%	5,0	14,7	41,6	31,6	7,2			100
S4. Tramvay bilet satış noktaları yeterlidir.	f	59	73	90	108	31	2,94		361
	%	16,3	20,2	24,9	29,9	8,6			100
S5. Tramvay durak aralıkları yeterlidir.	f	31	65	98	139	28	3,19		361
	%	8,6	18,0	27,1	38,5	7,8			100
S6. Tramvay bilet fiyatları uygundur.	f	80	66	88	104	23	2,79		361
	%	22,2	18,3	24,4	28,8	6,4			100
S7. Tramvay çalışma saatleri uygundur	f	34	53	89	141	44	3,30		361
	%	9,4	14,7	24,7	39,1	12,2			100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tramvay hakkındaki olumlu düşüncelerinde öne çıkan; %47,5 katılıyorum ve %15,8 kesinlikle katılıyorum oranı ile soru 2 (Tramvay ile ulaşım hızlıdır), %39,1 katılıyorum ve %12,2 kesinlikle katılıyorum oranı ile soru 7 (Tramvay çalışma saatleri uygundur) olmuştur. Buna karşın %22,2 kesinlikle katılmıyorum ve %18,3 katılmıyorum oranı ile soru 6 (Tramvay bilet fiyatları uygundur) olumsuz bakılan konulardan ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Memnuniyet ile ilgili verilen soruların genel ortalaması (3,09), katılımcıların bu önermelere orta derecede katıldıklarını göstermektedir.

Gaziulas’a ait memnuniyet durumunun bağımlı değişken olarak kullanıldığı çalışmada, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasında ilişkinin belirlenmesi amacıyla Ki-Kare testi yapılmıştır ve bu teste ait sonuçlar Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3: Gaziulas'a ait değişkenler ile memnuniyetin Ki-Kare Testi sonuçları

Değişkenler	Pearson Ki- Kare	p
S1.Tramvay hattı şehir içi ulaşımında yeterlidir.	100,150	,000***
S2.Tramvay ile ulaşım hızlıdır.	210,427	,000***
S3.Tramvayların bakımı ve temizliği yeterlidir.	183,391	,000***
S4.Tramvay bilet satış noktaları yeterlidir.	48,072	,000***
S5.Tramvay durak aralıkları yeterlidir.	122,310	,000***
S6.Tramvay bilet fiyatları uygundur.	52,366	,000***
S7.Tramvay çalışma saatleri uygundur.	105,801	,000***

***p<,001

Tablo 3 incelendiğinde Ki-Kare anlamlılık testi sonuçlarına göre; “Tramvay hattı şehir içi ulaşımında yeterlidir”(100,150; p=,000), “Tramvay ile ulaşım hızlıdır”(210,427; p=,000), “Tramvayların bakımı ve temizliği yeterlidir” (183,391; p=,000), “Tramvay bilet satış noktaları yeterlidir” (48,072; p=,000), “Tramvay durak aralıkları yeterlidir” (122,310; p=,000), “Tramvay bilet fiyatları uygundur” (52,366; p=,000), “Tramvay çalışma saatleri uygundur” (105,801; p=,000) farkları anlamlıdır. Diğer bir deyişle, “ H_0 : Tramvaydan memnuniyet ile tramvaydan algılanan şartlar arasında fark yoktur” hipotezi reddedilmiş dolayısıyla bağımsız değişkenler ile memnuniyet arasında istatistiksel olarak anlamlı fark belirlenmiştir.

Tablo 4: Bazı değişkenlere ve Tramvay memnuniyetine ilişkin t-Testi analizi sonuçları

Bağımsız Değişkenler	N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata	F	T	p	
Cinsiyet	Kadın	278	3,1089	,62808	,03767	3,920	,878	,048*
	Erkek	83	3,0361	,76958	,08447			
Medeni durum	Bekar	348	3,0780	,66212	,03549	,913	-2,117	,340
	Evli	13	3,4725	,58433	,16206			
Çocuk sahipliği	Evet	10	3,3857	,69351	,21931	,009	1,422	,925
	Hayır	351	3,0838	,66108	,03529			
Özel araç sahipliği	Evet	23	3,2857	,67144	,14001	,002	1,449	,968
	Hayır	338	3,0790	,66121	,03597			

Bağımlı Değişken: Tramvay memnuniyeti, *p<,05

Tramvay kullananların demografik özelliklerine göre tramvay kullanımı memnuniyeti açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t-Testi analizi yapılmıştır. Analizde cinsiyet, medeni durum, çocuk sahipliği ve özel araç sahipliği gibi değişkenler ayrı ayrı bağımsız değişken olarak, tramvay memnuniyeti ise bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır ve sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde Tramvay memnuniyeti açısından sadece cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık

olduğu belirlenmiştir ($F=3.920$; $p<,05$). Buna göre çalışmanın ilk hipotezi olan “ H_1 : Yolcuların cinsiyetleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4 diğer değişkenler olan medeni durum, çocuk sahipliği ve özel araç sahipliği açısından incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Bu yüzden çalışmanın diğer hipotezleri olan “ H_2 : Yolcuların medeni durumları açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır”, “ H_3 : Yolcuların çocuk sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” ve “ H_4 : Yolcuların özel araç sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır” hipotezleri ise reddedilmiştir ($p>,05$).

Tablo 5: Yaş aralığı ve tramvay memnuniyetine ilişkin Tek Yönlü ANOVA analizi sonuçları

Bağımsız	Değişkenler	Sayı	Ortalama	Stand. Sapma	Stand. Hata	F	p
	20 yaş ve altı	218	3,0872	,47266	,03201	4,446	,004**
	21-25 yaş arası	135	2,9128	,53173	,04576		
	26-30 yaş arası	5	2,6889	,21373	,09558		
Yaş aralığı	31 yaş üzeri	3	3,2593	,52509	,30316		
	Toplam	361	3,0179	,50098	,02637		

Bağımlı değişken: Tramvay Memnuniyeti, ** $p<0,01$

Tramvay yolcu memnuniyetinin kullanıcıların yaş aralıklarına göre anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığını ölçmek için Tek Yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır. Analizde, tramvay memnuniyeti bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır ve yaş aralıkları ise faktör yani, bağımsız değişken olarak tanımlanarak analiz yapılmıştır. Yapılan Tek Yönlü ANOVA analizi sonuçları açısından Tablo 5 incelendiğinde, tramvay yolcu memnuniyetinin, kullananların yaş aralıklarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($F=4,446$; $p<0,01$). Ayrıca farklılıkların hangi gelir grupları arasından kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır ve bu teste ait sonuçlar Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6: Yaş aralığı ve tramvay memnuniyetine ilişkin Tukey Testi sonuçları

Yaş aralığı (I)	Yaş aralığı (J)	Ortalamaların Farkı (I-J)	p
20 yaş ve altı	21-25 yaş arası	,17440*	,008**
	26-30 yaş arası	,39827	,283
	31 yaş üzeri	-,17210	,932
21-25 yaş arası	20 yaş ve altı	-,17440*	,008**
	26-30 yaş arası	,22387	,752
	31 yaş üzeri	-,34650	,626

Bağımlı değişken: Tramvay memnuniyeti, * $p<0,05$, ** $p<0,01$

Tablo 6 incelendiğinde Tukey testi sonuçlarına göre tramvay memnuniyeti açısından yaş aralığı 20 yaş ve altı olanlar ile 21 – 25 yaş aralığı olanlardan istatistiksel olarak anlamlı ($p<,01$) bir farklılık belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle yaşı 20 ve altında olanların tramvay kullanımından daha fazla memnun oldukları belirlenmiştir.

Tablo 7: Gelir düzeyi ve tramvay memnuniyetine ilişkin ANOVA analizi sonuçları

<i>Bağımsız</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Sayı</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Stand. Sapma</i>	<i>Stand. Hata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Gelir Düzeyi	1500 TL ve altı	327	3,0699	,66168	,03659	4,007	,003**
	1501 TL - 3000 TL	19	3,2481	,56513	,12965		
	3001 TL - 4500 TL	6	3,3810	,49211	,20090		
	4501 TL - 6000 TL	3	2,3333	,16496	,09524		
	6001 TL ve üzeri	6	3,9048	,56904	,23231		
	Toplam	361	3,0922	,66286	,03489		

Bağımlı değişken: Tramvay Memnuniyeti, ** $p<,01$

Tramvay yolcu memnuniyetinin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığını ölçmek için Tek Yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır. Analizde, tramvay memnuniyeti bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır ve aylık gelir düzeyleri ise faktör yani, bağımsız değişken olarak tanımlanarak analiz yapılmıştır. Yapılan Tek Yönlü ANOVA analizi sonuçları açısından Tablo 5 incelendiğinde, tramvay yolcu memnuniyetinin, kullananların aylık gelir düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($F=3,410$; $p<,05$). Ayrıca farklılıkların hangi gelir grupları arasından kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır ve bu teste ait sonuçlar Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8: Gelir düzeyi ve tramvay memnuniyetine ilişkin Tukey Testi sonuçları

<i>Aylık gelir (I)</i>	<i>Aylık gelir (J)</i>	<i>Ortalamaların Farkı (I-J)</i>	<i>p</i>
4501 TL - 6000 TL arası	1500 TL ve altı	-,73657	,294
	1501 TL - 3000 TL arası	-,91479	,161
	3001 TL - 4500 TL arası	-1,04762	,156
	6001 TL ve üzeri	-1,57143	,007**
6001 TL ve üzeri	1500 TL ve altı	,83486	,017*
	1501 TL - 3000 TL arası	,65664	,201
	3001 TL - 4500 TL arası	,52381	,634
	4501 TL - 6000 TL arası	1,57143	,007**

Bağımlı değişken: Tramvay Memnuniyeti, * $p<,05$, ** $p<,01$

Tablo 8 incelendiğinde Tukey testi sonuçlarına göre tramvay memnuniyeti açısından gelir seviyesi 6001 TL üzerinde olanlar ile 4501 TL- 6000 TL arasında olanlarda istatistiksel olarak anlamlı ($p<,01$) bir farklılık belirlenmiştir. Bununla birlikte yine tramvay memnuniyeti açısından gelir seviyesi 6001 TL ve üzerinde olanlar ile gelir seviyesi 1500 TL ve altında olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p<,05$) bir farklılık olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle beklenenin aksine gelir seviyesi daha yüksek olanların tramvay kullanımından daha fazla memnun oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre çalışmanın beşinci hipotezi olan “*H5: Yolcuların gelir düzeyleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır*” hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Geçtiğimiz son yirmi yılda, eğitim seviyesinin yükselmesi, kentlerdeki iş ve eğitim olanaklarının artmasından dolayı kent yaşamı daha cazip hale geldiğinden, özellikle büyük kentlerin nüfusların da önemli artışlar meydana gelmiştir. Kent nüfusunda meydana gelen artışlar ile beraber başta ulaşım, barınma, alt yapı vb. sorunlar olmak üzere birçok sorunda artış meydana gelmiştir.

Bu nüfus artışının bir sonucu olarak kentlerde yaşayan çok sayıda insan her gün işleri, evleri ve eğitim aldıkları kurumlar arasında yolculuk yapmaktadırlar. Bu yolculuğun bireysel araçlarla yapılması Türkiye gibi yakıtta dışa bağımlı ülkelerde ekonomik sıkıntılar oluşturabilir. Gaziantep kenti ise bu sorunların çözülmesi adına, özellikle ulaşım altyapısının kilit noktalarından biri sayılabilecek raylı sistem konusunda sürekli olarak genişleme ve iyileşme çalışmaları yapmaktadır. Bu çalışmada amaç, sunulan ulaşım hizmetinden halkın memnuniyetini ölçmektir. Bu amaçla araştırılan hipotezler test edilmiş ve hipotezlerin sonuçları Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9: Hipotezlerin kabul / red durumları

Hipotezler	Kabul / Red durumları
H₀: Tramvay’dan memnuniyet ile tramvay’dan algılanan şartlar arasında fark yoktur	Red edilmiştir
H₁: Yolcuların cinsiyetleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır	Kabul edilmiştir
H₂: Yolcuların medeni durumları açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır	Red edilmiştir
H₃: Yolcuların çocuk sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır	Red edilmiştir
H₄: Yolcuların özel araç sahipliği açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır	Red edilmiştir
H₅: Yolcuların gelir düzeyleri açısından tramvay memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır	Kabul edilmiştir

Test edilen hipotezler ışığında, tramvay kullanan insanların memnuniyetlerinin artması için sunulan bu hizmette bir takım iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Tramvay kullanımını tetikleyen en önemli unsurların başında sürekli artan yakıt maliyeti ve şehir içi araç park alanlarının yetersiz olması nedeniyle tramvay kullanımı artış göstermektedir. Gaziantep’te aynı zamanda bisiklet yolları da bulunmaktadır. Bisiklet kullanıcılarının artması, bu yollarla

bağlantılı olması için tramvaylara yakın bisiklet taşıma bölümlerinin de eklenmesi tramvayların daha etkin kullanımının ve memnuniyetin artmasını etkileyebilecektir.

Ayrıca, Gaziantep kentinde tramvay hatları “özellikle şehrin eski yerleşim yerlerinde” kaldırılmaları ve yolların daraltılması şeklinde karayolları altyapısının üzerine kurularak yapıldığından mevcut trafiği olumsuz etkilemektedir. Bu da özel araç sahiplerinin trafikte geçirdikleri süreleri artırdığı için tramvaydan memnuniyeti olumsuz etkilemektedir. Bu gibi olumsuzlukların yaşanmaması adına, özellikle kentlerin planlanması aşamasında geleceğe yönelik planlamaların iyi yapılması gerekmektedir. Burada en büyük görev yerel yönetim birimlerine düşmektedir.

Kaynakça

- Can, A. M. (2012). *Çok kriterli karar verme teknikleri ile Samsun lojistik köyü yerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Endüstri Mühendisliği Bilim Dalı, Kayseri. <https://tez.yok.gov.tr/>
- CSCMP. (2013). *CSCMP Supply chain management definitions and glossary*. 3.5.2017. https://cscmp.org/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms/C
- Egercioğlu, Y. & Doğan, K. (2016). Effective sustainable public transportation approaches in Izmir. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 223, 487-492. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.05.300
- Erdir, A. (2013). *Kentsel lojistik: izmir ili için bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Anabilim Dalı Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Programı. İzmir. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Erdumlu, M. R. (2006). *Kentsel lojistik ve lojistik köy uygulaması*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Erkayman, B. (2007). *Lojistikte Taşıma Şekillerinin Belirlenmesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Fang, Y. & Zeng, A. Z. (2015). Long-term collaboration mechanism for disruption recovery service in public tram systems. *Procedia Computer Science*, 60, 1337 – 1346. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.206>
- Gaziulaş. (2018). *Gaziulaş - genel bilgiler*. 30.4.2018. <http://gaziulas.com/Icerik.aspx?ID=19>
- Girginer, N. & Cankuş, B. (2008). Tramvay yolcu memnuniyetinin lojistik regresyon analiziyle ölçülmesi: Estram örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. / Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 181-182. <http://cbu.dergipark.gov.tr/download/article-file/145986>
- Kurt, C. (2010). *Türkiye’de ulaştırma sektörü içerisinde lojistiğin yeri ve önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, 24-25. İstanbul.
- Lojistik Terimler. (2018). 30.4.2018. *LODER lojistik terimler*. <http://www.loder.org.tr/tr/terimler.html?harf=L&sayfa=3>.
- Muñuzuri, J., Cortés, P., Guadix, J. & Onieva, L. (2012). City logistics in Spain: why it might never work. *Cities*, 29(2), 133-141. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.03.004>
- Nathanail, E., Gogas, M. & Adamos, G. (2016). Smart interconnections of interurban and urban freight transport towards achieving sustainable city logistics. *Procedia*, 14, 983 – 992. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2016.05.078>

- Nunally, J. C., 81978). *Psychometric Theory*, McGraw-Hill, New York, 701.
- Oliveira, L.K., Oliveira, B.R.P. & Correia, V.A. (2014). Simulation of an urban logistic space for the distribution of goods in belo horizonte. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 125, 497. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1491>.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49. 41-50. DOI: 10.2307/1251430.
- Taniguchi, E. (2014). Concepts of city logistics for sustainable and liveable cities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 151, 310-317. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.029>.
- Taniguchi, E., Thompson , R. G., Yamada, T. & Duin, R. J. (2001). *City logistics: network modelling and intelligent transport systems*. Pergamon . Oxford. ISBN: 0080439039.
- Tanyaş, M. & Küllük, İ. (2015). Kentsel lojistiğe yönelik karayolu aktarma merkezi yatırım analizi: istanbul anadolu yakası uygulaması. *Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi IV. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, 67: Gümüşhane.
- Tekinbaş, F. (2008). *Lojistiğin küreselleşmesi sürecindeki olası sorunlar ve çözüm önerileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Programı Yüksek Lisans Tezi, 17. İzmir.
- Yang, J., Guo, J. & Ma, S. (2016). Low-carbon city logistics distribution network design with resource deployment. *Journal of Cleaner Production*, 119, 223-228. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.011>.
- Zunder, T. H., Aditjandra, P. T. & Carnaby, B. (2014). Developing a local research strategy for city logistics on an academic campus. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 125, 226 – 238. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1469>.
-

Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Çevreci Bilinç Düzeyinin Çevreci Davranış Üzerine Etkisi: Düzce İli Örneği

The Effect of Environmentalist Consciousness Level on Environmentalist Behavior Within The Framework of Green Marketing Activities: The Case of Duzce Province

Kahraman ÇATI*

Yusuf ÖCEL**

Öz

Bu araştırmanın temel amacı yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde insanların çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranış üzerine etkisini ölçmektir. Ayrıca, demografik özelliklere göre çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışların farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırmanın evrenini Düzce ili oluşturmaktadır. Araştırma amacına uygun olarak 275 kişiden anket tekniği ile veri toplanmıştır. Çevreci bilinç düzeyi ile ilgili beş faktör ortaya çıkmıştır. Bunlar; çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci, çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilincidir. Çevreci davranış ile ilgili üç faktör ortaya çıkmıştır. Bunlar; çevreyi korumak için yapılan fedakârlıklar, geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınmadır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranışı etkilediği görülmüştür. Katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Yeşil Pazarlama, Çevreci Bilinç, Çevreci Davranış.

Abstract

The main purpose of this research is to measure the effect of people's environmentalist consciousness level on environmentalist behavior within the framework of green marketing activities. It is also aimed to determine whether environmentalist consciousness and environmentalist behaviors differ according to demographic characteristics. The population of the study is the province of Duzce. In accordance with the research purpose, data was collected by using survey from 275 people. There are five factors related to environmentalist consciousness. These are consciousness of sensitivity to environmental protection, consciousness of sensitivity against negative consumption habits, consciousness of sacrifice to protect the environment, consciousness against environmental policies in the world and consciousness of needlessness of environmentalist efforts. There are three factors related to environmentalist behavior. These are sacrifices made to protect the environment, preference of products suitable for recycling and avoidance from waste. When the answers of the participants were evaluated, it is shown that the environmentalist consciousness affects the environmentalist behavior. It is also appeared that environmentalist consciousness and environmentalist behavior differ depending on the demographic characteristics of the participants.

Key Words: Green Marketing, Environmentalist Consciousness, Environmentalist Behavior.

Giriş

Nüfusun artması, teknolojinin gelişmesi, refah düzeyinin yükselmesine bağlı olarak tüketimin artması beraberinde bazı sorunları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de su, hava, toprak, bitki vb. gibi yaşam ortamlarını oluşturan çevresel değerlerin bozulmasıdır. İnsanoğlu bu yaşam ortamlarını oluşturan unsurlardan biri olmanın yanında çevrenin bozulmasına da neden olabilmektedir. Özellikle sanayi devriminden sonra oluşan nüfus artışları ve sanayi için gereksinim duyulan kaynakların paylaşımının neden olduğu savaşların etkisi ile çevre kirlilikleri ve çevresel bozulmalar meydana gelmiştir (Yücel vd., 2006, s. 2017). Su, hava, toprak, gürültü, bitki örtüsü (flora), yabancı hayvanlar (fauna), kültürel çevre kirlilikleri başlıca çevre sorunlarını oluştururken; nüfusun artması, kentleşme, sanayileşme ve turizm ise bu sorunları ortaya çıkaran nedenler olarak görülmektedir (Türküm, 1998, s. 165-

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kahramancati@yahoo.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, yusufocel@duzce.edu.tr.

170). Ülkemizde ise son on yıl baz alındığında her yıl bir milyon nüfusun arttığı gözlenmektedir^{††}. Bununla birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 2 yılda bir yaptığı Türkiye çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu'na göre 31 ilde su kirliliği, 26 ilde hava kirliliği, 21 ilde atıklar, 2 ilde gürültü kirliliği ve bir ilde erozyon en önemli çevre sorunu olduğu belirlenmiştir.^{‡‡}

Dünyada ve ülkemizde çevre ile ilgili yukarıda bahsedilen sıkıntılar yaşanırken sorunların doğru tespit edilmesi ve önceliğin belirlenmesi gerekmektedir. Dünya nüfusunun her geçen yıl yüz milyon arttığı da göz önüne alındığında çevrenin korunması daha da fazla önem arz etmektedir. Bu kapsamda çevresel değerlerin korunması, çevreci davranış sergilenmesi ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarılması da büyük önem arz etmektedir. İnsanların doğal dünyayı etkileyecek olumsuz eylemlerini bilinçli bir şekilde azaltma yönünde gayret sarf etmeleri (örnek olarak, enerji tasarrufu yapmak, kesilen ağaçların yerine yenilerini dikmek, doğada tükenmeyecek malzemeleri geri dönüşüm teknolojisi ile yeniden kullanmak) çevreci davranışın tanımlarından biridir (Kollmus ve Agyeman, 2002, s. 240).

Günümüze gelene kadar çevrenin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi konusunda bir takım yaklaşımlar boy göstermiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında çevrecilik akımları oluşmaya başlamıştır. Çevre koruma konusunda 1970'lerde daha çok kirliliği önleme, 1980'lerde çevre yönetimi, 1990'larda toplam kalite yaklaşımı ve bugünlerde temiz üretim ve çevre dostu üretimle katkı sağlanmaktadır (Yücel ve Emekçiler, 2008, s. 321-322). Yani 20. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan yaklaşım yeşil pazarlama olarak adlandırılmaktadır. Yeşil pazarlama tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini yerine getirirken aynı zamanda işletmelerin de hedeflerine ulaşmasını sağlayacak doğa ile dost ürünlerin üretilmesini, fiyatlandırılmasını, dağıtımını ve tutundurulmasını içeren ve ürününün kullanım sonrasını da kapsayan pazarlama faaliyetleridir (Çabuk, Nakıboğlu ve Keleş, 2008, s. 87). Yeşil pazarlamanın amacı çevreye zararsız veya minimum zarar veren çevre dostu ürünlerin üretilmesi ve bu doğrultuda tüketilmesidir.

Bu araştırmada yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranış üzerine etkisinin olup olmadığı incelenmektedir. Ayrıca demografik özelliklere göre çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi araştırmanın alt amaçlarından. Tüketimin ve nüfusun artmasına bağlı olarak dünya kaynaklarının doğru kullanılması açısından bu araştırma sonuçları önem arz etmektedir.

Literatür Taraması

İnsanın doğa ile ilişkisi, ondan yararlanma çabaları ile başlayıp, daha sonra bilimin gelişmesi ile doğru orantılı olarak, onun üzerinde üstünlük kurma çabalarına dönüşmüştür. Teknolojinin desteğini alarak güçlenen insanoğlu, doğayı sınırsızca kullanmaya başlamıştır. Giderek bu durumun yıkıcı etkileri karşısında insanoğlu, bu kez de çevre sorunları olarak adlandırılan bu durumla nasıl başa çıkabileceğini sorgular olmuştur. Zamanla yitirilen kaynaklar ve güzelliklerden yoksun kalmanın meydana getirdiği rahatsızlık, gelecek kaygısı,

^{††} TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>

^{‡‡} http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/cevre_sorun_2016.pdf

insanoğlunu tedbirler almaya, hatalarını tekrarlamamaya yöneltmiştir. Bu açıdan bakıldığında çağdaş çevre bilincinin oluşumunun hızlandığı söylenebilir (Türküm, 1998, s. 172). Çevre sorunlarının en büyük özelliği lokal değil global olmasıdır. Söz konusu çevre sorunları din, dil, ırk, yaşlı-geç, kadın-erkek, zengin-fakir, akademisyen-çiftçi, köylü-şehirli, fen bilgisi veya müzik öğretmeni, matematik, kimya veya fizik öğretmeni gibi bir ayrıma gitmeden herkesi etkilemektedir (Erten, 2004, s. 3). Bununla birlikte insanlar genelde çevreci bilgileri paylaşır, ekolojik konularda duygusal tepki gösterir ve doğal çevrenin korunması ile ilgili davranışlara bağlıdır. Bu kapsamda çevresel tutumlarda bilişsel, duygusal ve davranışsal yönler arasındaki ilişki karmaşık olduğu için araştırılması da gerekmektedir (Rokicka, 2002, s. 79). Bu doğrultuda bu araştırmanın dikkat çekici sorunsalı çevresel bilinç düzeyi ve çevreci davranış değerleri arasındaki ilişkinin olup olmadığını test etmektir. Yani insanların çevreci bilinç düzeyleri arttıkça çevreci davranışta bulunup bulunmadıklarını test etmektir. Bu doğrultuda çevre, yeşil pazarlama, çevreci bilinç ve çevreci davranış kavramlarını açıklamak faydalı olacaktır.

Birçok araştırmacı çevre bilgisi, çevre bilinci ve çevresel davranış konuları arasındaki ilişkiyi açıklamak için çalışmalar yapmıştır. Çevresel davranışlara etki eden faktörlerin neler olduğu ile ilgili yapılan çalışmalarda çevresel davranışın ortaya çıkabilmesi için inançların, tutumların, bilincin, çevresel kaygıların etkili olduğu görülmektedir (Ajzen ve Fishbein, 1980, s. 239; Burgess vd., 1998, s. 1447; Hines vd., 1986, s. 87; Redclift ve Benton, 1994, s. 7-8). Yapılan çalışmalar ışığında çevresel değerlerin korunması ile ilgili birçok varsayım ortaya konulmuştur. Bu varsayımlar çevresel bilincin ve davranışın eğitim, çevresel duyarlılık, bilinç, çevresel davranış, sorumluluk, önemseme ve benimseme vb. ilişkili olduğudur. Bu varsayımlardan en önemli etmenin başında toplumun karşılaştığı veya karşılaşacağı sorunların üstesinden gelmesinin ve geleceği şekillendirmenin eğitim olduğu varsayımdır (Hoody, 1995). Çevre eğitimi, çevrenin korunması için tutumların, değer yargılarının, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi ve çevre dostu davranışların gösterilmesi ve bunların sonuçlarının görülmesi sürecidir (Erten, 2004, s. 3). Çevre eğitimi ile ilgili araştırmalardan ortaya çıkan sonuç; çevre eğitiminin erken yaşlarda görsel, işitsel ve uygulamalı bir şekilde verildiğinde çevre bilgisi, duyarlılığı ve bilincinin arttığı yönündedir (Tahiroğlu vd., 2010). Çevresel duyarlılığın, çevresel bilincin ve çevresel davranışların ortaya çıkması da eğitimle ilişkilidir. Bireyler de çevre duyarlılığının geliştirilmesi, bilinç düzeyinin artırılması da her düzeye uygun olarak verilecek olan çevre eğitimi ile söz konusu olabilir. Çünkü bireylerin çevreye karşı olan bu sorumluluğu geliştirebilmesinin en etkili yolunun eğitim olduğu düşünülebilir (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003). Yapılan bir araştırmada çevre bilincindeki artışın, tüketici davranışı üzerinde derin etkisinin olduğu ve yeşil ürün pazarında gözle görülür bir oranda genişleme yaşandığı belirtilmektedir (Schlegelmilch vd., 1996, s. 35).

Çevreyi anlamak, korumak ve sahiplenmek için çevrenin anlaşılması gerekmektedir. Çevre, insanla birlikte tüm canlı varlıklar, cansız varlıklar, canlı varlıkların eylemlerini etkileyen veya etkileyebilecek olan fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal nitelikteki tüm etkinliklerdir (Dawson, 1992, s. 76). Canlı ve cansız varlıkları kendi amaçları için kullanma yeteneğine sahip olan insanlar, yüzyıllar boyunca kendi aleyhlerine olmasına rağmen bu ye-

teneklerini sınır tanımadan kullanmışlardır (Yücel vd., 2006, s. 2017). Bu doğrultuda geçmişten günümüze çevreyi korumak, insanları ürün tercihlerinde çevre dostu olan ürünlere yöneltmek veya bir başka deyişle çevreci davranış sergilemeyi sağlamak için birçok yaklaşım, etkinlik, organizasyon, politika, eğitim, kavram vb. geliştirilmiştir. Bunların içerisinde önde gelen yaklaşımlardan birisi de yeşil pazarlamadır. 1970'lerde çevrecilik olarak, 1980'lerin sonunda 1990'ların başında "Yeşiller" olarak adlandırılan (Gerlach 2001, s. 291) yeşil pazarlamanın tanımı şöyle yapılabilir; tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini yerine getirirken aynı zamanda işletmelerin de hedeflerine ulaşmasını sağlayacak doğa ile dost ürünlerin üretilmesini, fiyatlandırılmasını, dağıtımını ve tutundurulmasını içeren ve kullanım sonrasını da kapsayan pazarlama faaliyetleridir (Çabuk, Nakıboğlu ve Keleş, 2008, s. 87). Yeşil pazarlama ile odaklanan nokta, işletmelerin hedeflerine ulaşması adına tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılarken çevreye zarar verilmemektir (Fuller, 1994, s. 5; Polonsky ve Rosenberger, 1994, s. 21).

Çevre bilinci, sürdürülebilir bir yaşam için bireylerin çevreye karşı duyarlı tutum ve davranış geliştirmesi olarak tanımlanabilir (Dikmenli ve Konca; 1277). Çevre bilinci; çevrenin farkına varmak, devamlılığını sağlamanın önemini unutmamak, doğayı korumak, tasarruf ederek doğanın tüketilmemesi gereğini bilmektir. Bireysel ve toplumsal bir sorumluluk olarak çevre bilinci; bireyin dün ile bugünü, geçmişle geleceği unutmaksızın, hem kendisine hem de doğaya saygılı olabilmesi demektir (Türküm, 1998, s. 172). Çevre bilincinden amaçlanan; önce çevreyi bilmek, sonra çevreye karşı tutumların (olumlu-olumsuz-koruma-kaygılanma) oluşması ve son olarak yararlı davranışlar sergilemek şeklindedir (Erten, 2004, s. 4). Yapılan bir araştırmada bilinçli insanların herhangi bir tepkide bulunmamalarının nedeninin insanların gerek aile, gerekse okul eğitimlerinde çevre korumaya yönelik davranışların verilmemesi, örnek davranışların ödüllendirilmemesi veya olumsuz tutumların ceza görmemesi ile açıklamak mümkündür (Yücel vd; 2006, s. 227). Çevreci bilinç içerisinde değerlendirilmesi gereken bir konu da çevre duyarlılığı veya duyarlılık bilincidir. Çevreye duyarlılık; oluşan bilinç ve gösterilen davranışlar çerçevesinde zaman içinde çevre ve doğa üzerinde oluşan etkileri kanıtlanmış veya kanıtlanmamış sorunların halk tarafından nasıl algılandığı, halkın duyduğu rahatsızlıklar, gösterdiği tepkilerdir (Yücel vd. 2006, s. 2018). Yapılan bir araştırmada katılımcıların çevreye karşı duyarlı olup olmadıklarına ve aldıkları eğitimin yeterli olup olmadıklarına ilişkin görüşler incelenmiş olup; çıkan sonuçta bayanların erkeklere göre, eğitim seviyesi yüksek olanların düşük olanlara göre daha duyarlı oldukları ortaya çıkmıştır (Çabuk ve Karacoğlu, 2003, s. 192). Roberts (1996)'da ise demografik özelliklerle çevreci davranışlar arasında birçok ilişkinin olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin sosyo-ekonomik durum ile çevreci davranış arasında ilişkinin olduğu, kadınların çevreci davranışlarda daha duyarlı oldukları, eğitim, gelir ve meslek ile çevreci davranışlar arasında ilişkinin olduğu bulunan sonuçlardır (Roberts, 1996). Petts ve arkadaşlarının (1998) ulusal düzeyde yaptığı anket araştırma sonuçlarına göre gençlerin çevre hakkında yaşlılara göre daha ilgili oldukları görülürken; odak grup görüşmesine göre ise tam tersi durum söz konusu olmuştur (Petts vd, 1998, s. 717).

Çevreci davranış, çevreye zararı en az olan, hatta çevreye yararı olan davranışları tercih etmektir (Steg ve Vlek, 2009, s. 309). Çevre dostu kavramı ise, çevreye minimum

düzye zarar verme, hatta çevreye fayda oluşturacak davranışlarda bulunma olarak nitelendirilmektedir (Scannell ve Gifford, 2010, s. 289). Bamberg ve Möser'in (2007) göre çevreci davranış, kişisel ve toplumsal çıkarların yanı sıra diğer canlı türlerinin ve gelecek nesillerin faydalarını düşünmektir. Ayrıca, sağlıklı yaşamak isteyen toplumun doğal tarımı koruması, hava, su ve toprak kirliliğine dikkat etmesi ya da ekolojik dengenin korunmasına yönelik davranışlar sergilemesidir. Steg ve Vleg'in teşvik edici çevreci davranışın neler olduğu ile ilgili yapmış oldukları literatür çalışmasında dört konu üzerinde durulmuştur. Bunlar çevresel kaliteyi arttırmak için hangi davranışların değiştirilmesi gerektiği, ilgili davranışları hangi faktörlerin belirlediği, çevresel davranışlarda en iyi teşvik edici uygulamaların neler olduğu ve bu uygulamaların etkilerinin neler olduğudur. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse, araba kullanımını azaltmak, termostat ayarını düşürmek, düşük maliyetle yüksek çevresel faydalar sağlayan ürünler tercih etmek, bir ürünü tekrar kullanmak veya geri dönüşümlü ürünlerden daha fazla çevresel fayda sağlayacak satın alma davranışlarını değiştirmektir (Steg ve Vlek, 2009, s. 310).

Bu araştırmanın sorunsalını desteklemek adına literatürde çevresel bilinç düzeyinin çevresel davranışları etkilemesi yönünde bir takım çalışmalar mevcuttur. Özellikle çevre sorunlarının çözümünde, bireyin duyarlılığının ve aldığı çevre eğitiminin yeterliliğinin etkisi göz ardı edilemez (Çabuk ve Karacoğlu, 2003, s. 191). Rokicka'nın (2002) araştırma sonuçları, yüksek derecede çevresel bilgiye ulaşan tüketicilerin duygusal söylemlerden çok çevresel davranış sergilediklerini göstermektedir. Yıldız ve Barut'un (2016) yapmış olduğu çalışmada ise çevresel kaygı, çevresel bilgi, yeşil ürün ve yeşil fiyatın yeşil satın alma davranışı üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Yıldız ve Barut, 2016, s. 158).

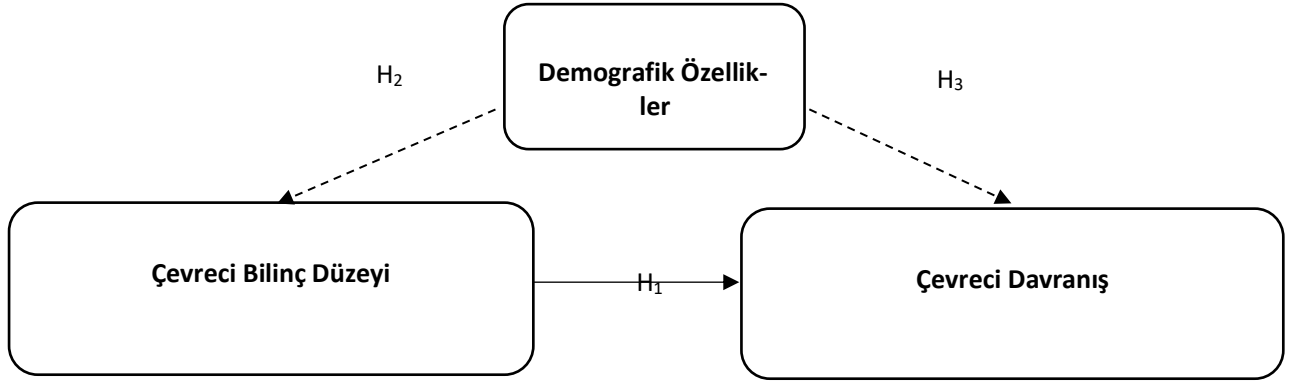
Yukarıda ifade edilen literatürün aksine yapılan çalışmaların bir kısmında, çevreyle ilgili bilgi ve farkındalık düzeyindeki artışın çevreci davranışla sonuçlanmadığı ifade edilmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre çevresel problemlerin çözümlenebilmesinde en önemli belirleyici tüketicilerin inançlarının olduğu vurgulanmıştır (Roberts, 1996, s. 217). Diğer bir kısım araştırmacılar ise, çevre ve çevreyle ilgili konularda bilgi sahibi olmanın, çevreci davranışı doğrudan etkilemese de çevreyle ilgili karar verme sürecinde önemli olduğu üzerinde durulmuştur. (Hines, Hungerford ve Tomera, 1987; Hungerford ve Volk, 1990).

Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezler

Bu araştırmanın temel amacı, çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranış üzerine etkisinin olup olmadığını test etmektir. Araştırmanın alt amaçları ise aşağıdaki şekildedir:

- Katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci bilinç düzeyinin değişip değişmediğini belirlemek ve
- Katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci davranışın değişip değişmediğini belirlemektir.

Yukarıda ifade edilen amaçlar doğrultusunda araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmada test edilecek temel ve alt hipotezler

Temel hipotez H₁: “Çevreci Bilinç düzeyi Çevreci Davranışı etkilemektedir.”

Alt hipotezler: H_{1a,b,c}: “Çevreci bilinç düzeyi boyutlarından çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci a)çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışını b)geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışını c)israftan kaçınma davranışını etkilemektedir.”

H_{1d,e,f}: “Çevreci bilinç düzeyi boyutlarından olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci d)çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışını e)geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışını f)israftan kaçınma davranışını etkilemektedir.”

H_{1g,h,i}: “Çevreci bilinç düzeyi boyutlarından çevreyi korumak için fedakârlık bilinci g)çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışını h)geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışını i)israftan kaçınma davranışını etkilemektedir.”

H_{1j,k,l}: “Çevreci bilinç düzeyi boyutlarından dünyadaki çevreci politikalara karşı j)çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışını k)geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışını l)israftan kaçınma davranışını etkilemektedir.”

H_{1m,n,o}: “Çevreci bilinç düzeyi boyutlarından çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci m)çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışını n)geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışını o)israftan kaçınma davranışını etkilemektedir.”

Temel hipotez H₂: “Katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci bilinç düzeyleri farklılık göstermektedir.”

Alt hipotezler H_{2a,b,c,d,e,f}: Katılımcıların a)cinsiyetlerine, b)yaşlarına, c)eğitim durumuna, d)mesleklerine, e)medeni durumuna, f)gelir durumuna, g)çevrecilik konusunda eğitim alma durumuna bağlı olarak çevreci bilinç düzeyine yönelik düşünceleri arasında anlamlı farklılık vardır.

Temel hipotez H₃: “Katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci davranışları farklılık göstermektedir.”

Alt hipotezler H_{3a,b,c,d,e,f}: Katılımcıların a)cinsiyetlerine, b)yaşlarına, c)eğitim durumuna, d)mesleklerine, e)medeni durumuna, f)gelir durumuna, g)çevrecilik konusunda eğitim alma durumuna bağlı olarak çevreci davranışları farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde çevreci bilinç düzeyi ile çevreci davranış arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, araştırmada veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm katılımcıların çevreci bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Son

bölüm ise çevreci davranış düzeylerini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Araştırma da kullanılan çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranış ölçekleri Bohlen ve arkadaşlarının (1993) ve Robert'ın (1996) yapmış olduğu araştırmalardan uyarlanmıştır. Çevreci davranış ölçeği 26 ifadeden, çevreci bilinç ölçeği 15 ifadeden oluşmaktadır. Hazırlanan anket formunda 5'li likert ölçeği kullanılmıştır (1-kesinlikle katılmıyorum, 2-katılmıyorum, 3-ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4-katılıyorum 5- kesinlikle katılıyorum). Araştırmanın evrenini Düzce ili oluşturmaktadır. Araştırmada, örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma verileri, 01.04.2018-31.05.2018 tarihleri arasında Düzce ilinde ikamet eden 275 kişiden toplanmıştır. Genel bir kural olarak, alınacak örneklem büyüklüğünün değişken sayısının en az 5 katı, hatta 10 katı civarında olmasıdır (Karagöz ve Kösterelioğlu 2008, s. 85). Bu çalışmada yer alan ifadelerin toplamı 41'dir. Örneklem, ifade sayısının 5 katından fazladır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Öncelikle anket tekniği ile elde edilen veriler, SPSS paket programına girilmiştir. Verilerin programa girilmesinin ardından ilk olarak demografik özellikleri analiz etmek için frekans analizi yapılmıştır. Daha sonra araştırmanın değişkenleri olan çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranış arasındaki ilişkiyi ve etkiyi inceleyebilmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranış üzerine etkisi ise çoklu doğrusal regresyon analiz tekniği ile test edilmiştir. Son olarak katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın farklılaşp farklılaşmadığı ANOVA ve T-testi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma desenine uygun olarak frekans dağılımları belirlenmiş ve faktör analizi, korelasyon analizi, çoklu doğrusal regresyon analizi, t-testi, ANOVA testleri yapılmıştır. Aşağıda bu bulgular değerlendirilmektedir.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, medeni durum ve gelir bilgileri ile ilgili betimsel sonuçlar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik bulgular

Demografik Özellikler	Gruplar	Kişi Sayısı	Yüzde değeri	Demografik Özellikler	Gruplar	Kişi Sayısı	Yüzde değeri	
Cinsiyet	Erkek	155	56,4	Meslek	İşçi	17	6,2	
	Kadın	120	43,6		Devlet Memuru	66	24,0	
Yaş Aralığı	18-25	66	24,0		Özel Sektör	72	26,2	
	26-35	116	42,2		Ev Hanımı	23	8,4	
	36-45	62	22,5		Serbest Meslek	24	8,7	
	46-55	16	5,8		Öğrenci	43	15,6	
	56 ve üzeri	15	5,5		Çalışmıyor	17	6,2	
					Emekli	13	4,7	
Eğitim Durumu	İlkokul	11	4,0		Medeni Durum	Evli	135	49,1
	Ortaokul	14	5,1			Bekar	140	50,9
	Lise	108	39,3	Gelir	1600 TL ve Altı	28	10,2	
	Üniversite	119	43,3		1601-2500	74	26,9	
	Lisan üstü	23	8,4		2501-3500	78	28,4	
Çevrecilik Eğitimi Alma Durumu	Aldım	57	20,7		3501-4500	29	10,5	
	Almadım	218	79,3		4501 ve üzeri	66	24,0	

Tablo 1 incelendiğinde Düzce ilinde araştırmaya katılan (toplam 275) erkek ve kadın sayıları ve oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların demografik özellikleri içerisinde yer alan ikinci ifade ise yaştır. Yaş grubuna bakıldığında yaklaşık %70'lik bir oran ile orta yaş grubu çoğunluktadır. Demografik özelliklerin bir diğeri ise eğitim durumudur. Cevaplayıcıların eğitim durumuna bakıldığında yaklaşık %72'sinin lise ve üniversite mezunu olması ankete katılanların eğitim durumunun yüksek olduğunu göstermektedir. Eğitim durumunun yüksek olması cevaplayıcıların değişkenleri algılamalarını önemli kılmaktadır. Ankete katılan cevaplayıcıların mesleklerine bakıldığında devlet memuru ve özel sektör çalışanlarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Demografik bulguların bir diğer sonucu da medeni durumdur. Evli ve bekarların katılımının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Gelir durumunda ise orta ve üst gelir grubunun yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların çevrecilik konusunda herhangi bir eğitim (konferans, seminer, sertifika, kongre vb.) alıp almadıkları ile ilgili durumda ise çoğunlukla almadıklarını beyan etmişlerdir.

Çevreci Bilinç Düzeyi ve Çevreci Davranış Faktörleri

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların çevreci bilinç düzeyleri ile ilgili elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen analiz çıktıları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çevreci Bilinç Düzeyi Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler Ve İfadeler	Faktör ort.	Faktör Yükleri	Var-yans	Öz değer
1. Faktör: Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci				
Hepimiz çevre korumak konusunda bir katkıda bulunsaydık, önemli bir etki olurdu.	4,50	,855	32,466	7,467
Herkes çevreyi korumak için kişisel olarak günlük hayatında sorumluluk almak zorundadır.	4,44	,815		
Her birimiz birey olarak çevre korumaya katkıda bulunabilir.	4,48	,796		
Çevrenin tahrip edilmesinin artması ciddi bir sorundur.	4,42	,784		
İsrafin artması çevreyi olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	4,44	,726		
Çevre kirliliğini önlemek için daha keskin küresel önlemler alınmalıdır.	4,46	,663		
Günümüzde çevre, toplumun yüzleştiği en önemli konudur.	4,20	,607		
Hükümet yetkilileri çevreyi korumak için sorumluluk almalıdır.	4,38	,598		
Çevre korunmazsa gelecek nesiller zarar görecektir.	4,43	,593		
Gelecekle ilgili planlar yapılırken çevreyi korumakla beraber düşünülmeli	4,14	,574		
2. Faktör: Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci				
Moda anlayışının çevreyi olumsuz etkilediğini düşünüyorum	3,54	,879	11,122	2,558
İnsanların gösterişe önem vermesinin çevreyi olumsuz etkilediğini düşünüyorum	3,70	,870		
Tüketimin teşvik edilmesinin çevreyi olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	3,88	,788		
3. Faktör: Çevreyi Korumak İçin Fedakârlık Bilinci				
Çevremizi korumak için gerektiğinde daha fazla para ödemeliyiz.	3,82	,641	6,511	1,498
Çevrenin korunması için önemli miktarda para tahsis edilmelidir.	4,00	,631		
Siyasi partilerin çevre politikaları oy kararımı etkiler.	3,26	,553		
Çevre sorunları konusunda çok fazla karışıklık mevcuttur.	3,70	,397		
4. Faktör: Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç				
Gelişmiş ülkeler nükleer depolama yaparken gelişmekte olan ülkeler için çevreci yaklaşımı öne sürmelerini doğru bulmuyorum	3,49	,675	5,598	1,288
Gelişmiş ülkeler bazı faaliyetlerde bulunurken, gelişmekte olan ülkeler için çevreyi öne sürerek faaliyetlerin durdurulmasının istenmesini siyasi buluyorum.	3,93	,668		
Çevre gibi küresel problemlerin politik malzeme olarak kullanıldığını düşünüyorum.	3,56	,601		

Çevrenin politik malzeme olarak kullanılması, çevreye duyarlılığı olumsuz etkilemektedir.	3,69	,522		
5. Faktör: Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci				
Çevresel bozulmayı durdurmak için kişisel olarak yardımcı olamam.	1,96	,802	5,179	1,191
Çevrenin önemli olduğu konusu abartılmaktadır.	1,82	,716		
Değerlendirme Kriterleri				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure Of Sampling Adequacy: 0,879, Approx. Chi-Square: 2878,632, Barlett's Test Of Sphericity: 0,000, Extraction Method: Principal Component, Rotation Method: Varimax, Açıklanan Varyans Toplamı: 60,877, Cronbach's Alpha Katsayısı: 0,833				

Tablo 2 incelendiğinde çevreci bilinç algısı için yapılan faktör analizi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi ve Barlett testi sonucunun yeterli olduğu görülmektedir (KMO değeri 0,879. Barlett testi sonucu $p < 0,000$). KMO değeri olarak 0.5-1.0 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilirken 0.5'in altındaki değerler faktör analizinin söz konusu veri seti için uygun olmadığını göstermektedir (Altunışık vd., 2010; Kalaycı, 2008). Tablo 2 incelendiğinde çevreci bilinç faktör analizi için temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Her iki faktör de yükleri birbirine yakın olan 6. ifade ("çevreyi korumak için yapılan harcamalar aslında gerekli değildir" binişik faktör yükleri 0,592 ile 0,462) ve 18. ifade ("İşletmeler çevre konusundan önce karlılığa önem vermedir" binişik faktör yükleri 0,392, 0,358 0,430) ölçekten çıkarılmıştır. 11. İfade tek başına bir faktör olarak kaldığı için ("her birimiz çevreyi korumaya çalışacak bile toplum olarak yapılması gerekenler ihmal edilecektir" faktör yükü 0,863) ölçekten çıkarılmıştır. Bu doğrultuda çevreci bilinç ölçeğinde 23 ifade kalmıştır. Bu maddelerin beş faktör altında toplandıkları Tablo 2'de görülmektedir. Ankette yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde birinci faktör "Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci"; ikinci faktör "Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci"; üçüncü faktör "Çevreyi Korumak için Fedakârlık Bilinci"; dördüncü faktör "Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç"; beşinci faktör ise "Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci" olarak isimlendirilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde toplam açıklanan Varyansın %60,877 olduğu görülmektedir. Bu sonuçla çevreci bilincin açıklanmasında beş faktörün kabul edilebilir payı olduğu görülmektedir.

Tablo 3'de ise katılımcıların çevreci davranış verileri üzerinden açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde çevreci davranış için yapılan faktör analizinde ortaya çıkan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi ve Barlett testi sonucunun yeterli olduğu görülmektedir (KMO değeri 0,833. Barlett testi sonucu $p < 0,000$). Ortaya çıkan bu sonuç çevreci davranış faktör analizinde örneklem büyüklüğünün araştırma için iyi olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Çevreci Davranış Faktör Analiz Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	Faktör ort.	Faktör Yükleri	Varyans	Öz Değer
1. Faktör: Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar				
Katlanacağı maliyetler artsa bile çevre dostu deterjanlar tercih ederim.	3,31	,841	35,675	4,638
Bir ürün satın almadan önce çevresel etkilerine bakarım.	3,42	,794		
Bir ürün satın alırken fiyatına bakmaksızın çevre dostu olanı seçerim.	3,13	,740		
Fiyatı yüksek olsa bile organik yetiştirilmiş meyve ve sebze tüketirim.	3,45	,616		
Çevreye zararlı olan işletmeleri boykot ederim.	3,47	,571		
Fiyatları birbirine yakın olan ürünlerden eğer birini seçeceksem çevre dostu ürünü tercih ederim.	3,82	,549		
2. Faktör: Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi				

Ürünlerde çevreyi korumaya yönelik etiketler ararım.	3,66	,786	12,623	1,641
Geri dönüşümlü kağıt ürünleri (kağıt, plastik, cam, metal) kullanımım.	4,04	,777		
Bir çöpün hangi geri dönüşüm kutusuna atılacağına dikkat ederim.	4,08	,620		
Elimden geldiği kadar ambalajı tekrar kullanılabilir ürünleri alırım.	4,02	,615		
3. Faktör: İsraftan Kaçınma				
Yeme ve içmede israftan kaçınmaya çalışırım	4,33	,819	8,635	1,123
Enerji tüketiminde israftan kaçınmaya çalışırım.	4,26	,766		
Çevreyi korumakla ilgili paylaşımlar yaparım.	3,72	,455		
Değerlendirme Kriterleri				
Kaiser-Meyer-Olkin Measure Of Sampling Adequacy: 0,833, Approx. Chi-Square: 1177,156 Barlett's Test Of Sphericity: 0,000, Extraction Method: Principal Component, Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 56,933, Cronbach's Alpha Katsayısı: 0,818				

Tablo 3 incelendiğinde çevreci davranış faktör analizi için temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Her iki faktör de yükleri birbirine yakın olan 5 ifade (“Çevreci gruplara destek veririm” binişik faktör yükleri 0,515 ile 0,491) ölçekten çıkarılmıştır. 14. İfade tek başına bir faktör olarak kaldığı için (“Tekstil ürünlerinde ihtiyacım olmasa bile satın alım yaparım” faktör yükü 0,830) ölçekten çıkarılmıştır. Bu doğrultuda çevreci davranış ölçeğinde 13 ifade kalmıştır. Bu maddelerin üç faktör altında toplandıkları Tablo 3'te görülmektedir. Ankette yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde birinci faktör “Çevreyi Korumak için Yapılan Fedakarlıklar”; ikinci faktör “Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi”; üçüncü faktör ise “İsraftan Kaçınma” olarak isimlendirilmiştir. Tablo-3 incelendiğinde toplam açıklanan Varyansın %56,933 olduğu görülmektedir bu sonuçla çevreci davranışın açıklanmasında üç faktörün kabul edilebilir payı olduğu görülmektedir.

Çevreci Bilinç Düzeyi ile Çevreci Davranış Arasındaki İlişki

Araştırma modelinde yer alan çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranış arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi Tablo-4'te gösterilmektedir. Tablo 4 incelendiğinde çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranış değişkenlerinin alt boyutları arasında düşük, orta ve yüksek düzeyde anlamlı, pozitif ve negatif ilişkilerin var olduğu görülmektedir. 0,00-0,30 arası değerler düşük düzey ilişki ve 0,30-0,70 arası değerler orta düzey ilişkiye işaret ederken; 0,70-1,00 arası değerler yüksek düzey ilişkiye işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2015).

Tablo 4: Korelasyon Analiz Sonuçları

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci	1							
2. Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci	,339**	1						
3. Çevreyi Korumak İçin Fedakarlık Bilinci	,453**	,405**	1					
4. Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç	,433**	,406**	,467**	1				
5. Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci	-,340**	-,050	-,107	-,008	1			
6. Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar	,128*	,229**	,205**	,142*	,047	1		
7. Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi	,724**	,371**	,767**	,442**	-,186**	,232**	1	
8. İsraftan Kaçınma	,916**	,308**	,391**	,434**	-,319**	,091	,583**	1

Tablo 4’de korelasyon analiz sonuçları incelendiğinde; “Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci” ile “geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma” davranış boyutları arasında yüksek düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. “Olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci” ile “çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar, geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma” davranış boyutları arasında düşük ve orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. “Çevreyi korumak için fedakârlık bilinci” ile “çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar, geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma” davranışları arasında düşük, orta ve yüksek düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. “Dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç” ile “çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar, geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma” davranış boyutları arasında düşük ve orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki vardır. “Çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci” ile “geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma” davranış boyutları arasında düşük ve orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Çevreci Bilinç düzeyinin Çevreci Davranışı Etkilemesi

Bu bölümde çevreci bilinç boyutlarının çevreci davranış boyutlarını etkileme düzeyleri incelenecektir. Araştırma deseninde yer alan bağımlı değişkenler tek tek (Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar, Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi, İsriftan Kaçınma) bağımsız değişkenler ise (Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci, Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci, Çevreyi Korumak İçin Fedakârlık Bilinci, Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç ve Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci) korelasyon analiz çıktılarına göre çoklu olarak regresyon analizine tabi tutulacaktır. Bu kapsamda aşağıda sırasıyla çoklu doğrusal regresyon analizleri yer almaktadır. Tablo 5’de çevreci bilincin boyutlarından “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilincin, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilincin, çevreyi korumak için fedakârlık bilincin, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilincin ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilincin” çevreci davranış boyutu olan “Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar” üzerine etkisi ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5: Çevreci Bilinç-Çevreci Davranış (Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar) Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata _b	B	T	P	İkili R	Kısmi R	Tol.	VIF
Sabit	2,016	,433		4,653	,000				
Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci	,058	,098	,044	,590	,555	,128	,036	,629	1,590
Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci	,137	,055	,168	2,506	,013	,229	,151	,763	1,310
Çevreyi Korumak İçin Fedakârlık Bilinci	,161	,090	,128	1,783	,076	,205	,108	,670	1,492
Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç	-,005	,081	-,005	-,063	,950	,142	-,004	,669	1,495
Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci	,075	,057	,084	1,325	,186	,047	,081	,860	1,163
Bağımlı Değişken: Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar									
R: 0,271 R ² : 0,074 F _(5,269) : 4,273 P: 0,001 Durbin-Watson: 1,909 Metod: Enter									

Tablo 5 incelendiğinde “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci, çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci” ile “çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar” arasında düşük düzeyde pozitif (sırasıyla; 0,128; 0,229; 0,205; 0,142; 0,047) bir korelasyon olduğu görülmektedir. VIF değerleri arasında 10’dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20’den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin–Watson katsayısı (1,909) bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki mevcuttur (R: 0,271, R²: 0,074, p: 0,001). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre, çevreci bilinç düzeyi alt boyutlarının çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar üzerindeki görece önem sırası; “olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci, çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar bilinci, çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci, çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci ve dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilincinin, çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulgular ışığında; H_{1d} Kabul edilmiştir.

Tablo 6’da çevreci bilincin boyutlarından “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilincin, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilincin, çevreyi korumak için fedakârlık bilincin, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilincin ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilincin” çevreci davranış boyutu olan “Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi” üzerine etkisi ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 6: çevreci bilinç-çevreci davranış (geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi) Çoklu Regresyon analiz sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata _b	B	T	P	İkili R	Kısmi R	Tol.	VIF
Sabit	-,328	,177		-1,855	,065				
Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci	,544	,040	,502	13,581	,000	,724	,638	,629	1,590
Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci	-,008	,022	-,012	-,352	,725	,371	-,021	,763	1,310
Çevreyi Korumak İçin Fedakârlık Bilinci	,579	,037	,565	15,773	,000	,767	,693	,670	1,492
Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç	-,031	,033	-,034	-,945	,346	,442	-,058	,669	1,495
Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci	,032	,023	,044	1,400	,163	-,186	,085	,860	1,163
Bağımlı Değişken: Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi									
R: 0,877 R ² : 0,769 F _(5,269) : 179,013 P: 0,000 Durbin-Watson: 1,777 Metod: Enter									

Tablo 6 incelendiğinde “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci, çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci” ile “geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi” arasında yüksek, orta ve düşük düzeyde pozitif ve negatif (sırasıyla; 0,724; 0,371; 0,767; 0,442; -0,186) bir ikili korelasyon olduğu görülmektedir. VIF değerleri arasında 10’dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20’den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin–Watson katsayısı (1,777) bağımsız değişkenler

ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki mevcuttur (R: 0,877, R²: 0,769, p: 0,000). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre, çevreci bilinç düzeyi alt boyutlarının geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi üzerindeki gö-reli önem sırası; “çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ve olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilincinin ve çevreyi korumak için fedakârlık bilincinin, geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulgular ışığında; H_{1b} ve H_{1h} kabul edilmiştir.

Tablo 7’de çevreci bilincin boyutlarından “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilincin, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilincin, çevreyi korumak için fedakârlık bilincin, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilincin ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilincin” çevreci davranış boyutu olan “İsraftan Kaçınma” üzerine etkisi ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 7: Çevreci bilinç-çevreci davranış (İsraftan Kaçınma) Çoklu Regresyon analiz sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata _b	B	T	P	İkili R	Kısmi R	Tol.	VIF
Sabit	-,072	,152		-,472	,638				
Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci	1,028	,035	,907	29,764	,000	,916	,876	,629	1,590
Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci	-,005	,019	-,007	-,258	,796	,308	-,016	,763	1,310
Çevreyi Korumak İçin Fedakârlık Bilinci	-,054	,032	-,050	-1,703	,090	,391	-,103	,670	1,492
Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç	,065	,028	,068	2,291	,023	,434	,138	,669	1,495
Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci	-,012	,020	-,016	-,599	,550	-,319	-,036	,860	1,163
Bağımlı Değişken: İsraftan Kaçınma									
R: 0,918 R ² : 0,843 F _(3,271) : 288,982 P: 0,000 Durbin-Watson: 1,713 Metod: Enter									

Tablo 7 incelendiğinde “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci, çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç ve çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci” ile “israftan kaçınma” arasında orta ve yüksek düzeyde pozitif ve negatif (sırasıyla; 0,916; 0,308; 0,391; 0,434; -0,319) bir ikili korelasyon olduğu görülmektedir. VIF değerleri arasında 10’dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20’den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin–Watson katsayısı (1,713) bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki mevcuttur (R: 0,918, R²: 0,843, p: 0,000). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre, çevreci bilinç düzeyi alt boyutlarının israftan kaçınma üzerindeki gö-reli önem sırası; “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç, çevreyi korumak için fedakârlık bilinci, çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci ve olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık bilinci” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, çevreyi korumaya

karşı duyarlılık bilinci ile dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinci, israftan kaçınma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulgular ışığında; H_{1c} ve H_{11} kabul edilmiştir.

Demografik Özelliklere Göre Çevreci Bilinç Düzeyi ve Çevreci Davranışın Belirlenmesi

Katılımcıların çevreci bilinç düzeyi algılarının cinsiyet gruplarına göre farklılaşma durumunu gösteren t-testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. Medeni durum grupları arasında herhangi bir anlamlı farklılık çıkmadığı için tabloya alınmamıştır. Ayrıca varyansların homojenliği testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci boyutu ve Dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç boyutu ile cinsiyet arasında ortalamaların eşit dağılım göstermesi üzerine t-testinin yapılabileceği ortaya çıkmıştır.

Tablo 8: T-Testi Sonuçları

Faktörler	Gruplar	N	$\bar{X}$	sd	t	P
Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci	Erkek	155	4,35	273	-1,156	0,002
	Kadın	120	4,44			
Dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç	Erkek	155	3,72	273	1,377	0,005
	Kadın	120	3,60			

Tablo 8 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet gruplarına göre “çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci ve dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç” düzeylerine yönelik anlamlı bir farklılık görülmektedir. Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinç düzeyi konusunda kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha çok bilinçli olduğu görülmektedir. Dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç konusunda ise erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda demografik özellikler ile ilgili oluşturulan hipotezler içerisinde H_{2a} kabul edilmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerinden yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir gruplarına bağlı olarak çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın farklılık gösterip göstermediği ANOVA analiz sonucunda belirlenmiştir. Analiz yapılmadan önce varyansların homojenliği testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda boyutlar ile yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir grupları arasında ortalamaların eşit dağılım göstermesi üzerine Tukey testi yapılmıştır. Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların yaş gruplarına göre çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci konusunda 26-35 yaş grubunun 18-25 yaş grubuna göre daha yüksek bilinç düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi konusunda ise yine 26-35 yaş grubunun 18-25 yaş grubuna göre daha yüksek bilinç düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise lise, üniversite ve lisanüstü mezunlarının ortaokul mezunlarına göre çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci, çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci ve israftan kaçınma konularında bilinç düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Meslek gruplarına bakıldığında ise;

- Çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci boyutunda ise devlet memuru ve özel sektör çalışanlarının işçilere göre;
- Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar boyutunda ise özel sektör ve serbest meslek çalışanlarının öğrencilere göre;

- Geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi boyutunda ise özel sektör çalışanlarının öğrencilere göre daha yüksek bir bilince sahip oldukları söylenebilir.

Gelir grubuna bakıldığında ise çevreyi korumak için fedakârlık bilinci ve dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç konularında 2501-3500 TL gelire sahip olanların 4501 TL ve üzeri gelire sahip olanlara göre bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9: ANOVA testi sonuçları

Faktörler	Varyansın kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p	Yaş grupları	N	$\bar{X}$	
Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci	Gruplar arası	4,175	4	1,044	2,564	,039	18-25	66	4,18	
	Gruplar içi	109,921	270	,407			26-35	116	4,47	
	Toplam	114,097	274				36-45	62	4,45	
	Anlamli fark (A-B); 18-25 yaş grubu ile 26-35 yaş grubu							46-55	16	4,33
								56 ve üzeri	15	4,48
Geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi	Gruplar arası	4,648	4	1,162	2,425	,048	18-25	66	3,90	
	Gruplar içi	129,398	270	,479			26-35	116	4,20	
	Toplam	134,046	274				36-45	62	4,18	
	Anlamli fark (A-B); 18-25 yaş grubu ile 26-35 yaş grubu							46-55	16	4,01
								56 ve üzeri	15	4,28
Çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci	Gruplar arası	6,038	4	1,509	3,771	,005	İlkokul	11	4,27	
	Gruplar içi	108,059	270	,400			Ortaokul	14	3,88	
	Toplam	114,097	274				Lise	108	4,33	
	Anlamli fark (A-B); Ortaokul ile Üniversite ve Lisansüstü							Üniversite	119	4,48
								Lisansüstü	23	4,59
Çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci	Gruplar arası	22,941	4	5,735	6,847	,000	İlkokul	11	2,40	
	Gruplar içi	226,144	270	,838			Ortaokul	14	2,89	
	Toplam	249,085	274				Lise	108	1,94	
	Anlamli fark (A-B); Ortaokul ile Lise, Üniversite ve Lisansüstü							Üniversite	119	1,74
								Lisansüstü	23	1,52
İsraftan kaçınma	Gruplar arası	8,806	4	2,201	4,308	,002	İlkokul	11	4,18	
	Gruplar içi	137,960	270	,511			Ortaokul	14	3,83	
	Toplam	146,765	274				Lise	108	4,40	
	Anlamli fark (A-B); Ortaokul ile Lise, Üniversite ve Lisansüstü							Üniversite	119	4,51
								Lisansüstü	23	4,73
Çevreci bir çabanın gereksizliği bilinci	Gruplar arası	21,551	7	3,079	3,613	,001	İşçi	17	2,73	
	Gruplar içi	227,535	267	,852			Devlet memuru	66	1,71	
	Toplam	249,085	274				Özel sektör ç.	72	1,70	
	Anlamli fark (A-B); işçi ile devlet memuru ve özel sektör çalışanı							Ev hanımı	23	2,23
								Serbest mes.	24	1,89
								Öğrenci	43	2,06
								Çalışmıyor	17	1,73
								Emekli	13	1,73
								İşçi	17	3,31
								Devlet memuru	66	3,54
Çevreyi Korumak İçin Yapılan Fedakarlıklar	Gruplar arası	12,157	7	1,737	2,453	,019	Özel sektör ç.	72	3,61	
	Gruplar içi	189,037	267	,708			Ev hanımı	23	3,50	
	Toplam	201,194	274				Serbest mes.	24	3,81	
	Anlamli fark (A-B); öğrenci ile özel sektör çalışanı ve serbest meslek çalışanı							Öğrenci	43	3,07
								Çalışmıyor	17	3,53
								Emekli	13	3,65
								İşçi	17	3,91
								Devlet memuru	66	4,15
Geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi	Gruplar arası	7,326	7	1,047	2,205	,034	Özel sektör ç.	72	4,24	
	Gruplar içi	126,720	267	,475			Ev hanımı	23	4,04	
	Toplam	134,046	274				Serbest mes.	24	4,32	
	Anlamli fark (A-B); öğrenci ile özel sektör çalışanı							Öğrenci	43	3,81
								Çalışmıyor	17	4,19
								Emekli	13	4,26
								1600 ve altı	28	3,75
								1601-2500	74	3,68

Çevreyi korumak için fedakârlık bilinci	Toplam	127,462	274				2501-3500	78	3,89
	Anlamlı fark (A-B); 2501-3500 TL ile 4501 TL ve üzeri						3501-4500	29	3,54
							4501 ve üzeri	66	3,53
Dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinci	Gruplar arası	6,370	4	1,593	2,814	,026	1600 ve altı	28	3,56
	Gruplar içi	152,824	270	,566			1601-2500	74	3,71
	Toplam	159,194	274				2501-3500	78	3,85
	Anlamlı fark (A-B); 2501-3500 TL ile 4501 TL ve üzeri						3501-4500	29	3,66
						4501 ve üzeri	66	3,45	

*Gruplar arası farklılık 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranış üzerine etkisi araştırılmıştır. Ayrıca çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği irdelenmiştir.

Çevreci bilinç düzeyini belirleyen boyutları belirlemek için elde edilen verilere faktör analizleri uygulanmıştır. Çevreci bilinç düzeyi ile ilgili beş boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar; “Çevreyi Korumaya Karşı Duyarlılık Bilinci”, “Olumsuz Tüketim Alışkanlıklarına Karşı Duyarlılık Bilinci”, “Çevreyi Korumak için Fedakârlık Bilinci”, “Dünyadaki Çevreci Politikalara Karşı Bilinç” ve “Çevreci Bir Çabanın Gereksizliği Bilinci” şeklindedir. Bohlen vd. (1993) araştırmasında çevreci bilinçle ilgili benzer şekilde beş boyut belirlenmiştir. Bohlen vd. (1993) tarafından belirlenen boyutlar; “spesifik çevresel problemlerle ilgili algılanan bilgi düzeyi”, “çevresel tutum” “geri dönüşüm faaliyetleri”, “siyasi eylem” ve “satın alma davranışı” şeklindedir. İki çalışmada da boyut sayısı ve isimleri benzerlik göstermektedir. Dikmenli ve Konca'nın (2016) çevre bilinci ile ilgili yaptıkları çalışmada 4 boyut ortaya çıkarılmıştır. Bu boyutlar duyarlılık bilinci, davranış bilinci, sosyal baskı ve bilincin yönlendirilmesidir (Dikmenli ve Konca, 2016, s. 1281). Köse ve Gül'ün (2014) öğretmen adayları için çevre sorumluluğuna bağlı tüketici bilincini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada, 3 boyut ortaya çıkarılmıştır. Bunlar; çevreye karşı sorumluluk ve bilinç, tüketim ve satın alma ve tasarruf olarak adlandırılmıştır (Köse ve Gül, 2014, s. 268). Çabuk ve Karacaoğlu'nun (2003) yaptığı çalışmada çevre duyarlılıkları ile ilgili ortaya çıkan boyutlar hava kirliliğine karşı duyarlılık, su kirliliğine karşı duyarlılık, toprak kirliliğine karşı duyarlılık, ekolojik denge, çevre konusunda çalışmalara katılma ve örgün eğitim kurumlarında aldıkları çevre eğitimidir (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003, s. 193-195).

Bu çalışma ve literatürdeki diğer çalışmalar birlikte düşünüldüğünde belirlenen ortak boyutlar; çevreyi koruma bilinci, geri dönüşümlü ürün kullanma bilinci, çevre için fedakarlık ve çevre ile ilgili uygulanan politikalara ilişkin bilinç düzeyi gibi boyutların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada da dört boyutun da var olduğu görülmektedir.

Çevreci davranış ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda ise “Çevreyi Korumak için Yapılan Fedakarlıklar”, “Geri Dönüşüme Uygun Ürünlerin Tercih Edilmesi” ve “İsraftan Kaçınma” şeklinde üç boyut belirlenmiştir. Dursun ve arkadaşları (2018) çevreci davranış boyutlarını geri dönüşüm, yeşil tüketim, yalın tüketim, elektrik yatırım, gündelik enerji tasarrufu ve ısı tasarrufu şeklinde beş boyut olarak belirlemişlerdir. Karaca (2018), çevreci davranış faktörlerini; Çevre Duyarlılığı Faktörü, Tasarruf Faktörü, İhtiyaç Dışı Satın Alma Faktörü ve Yeniden Kullanılabilirlik Faktörü şeklinde dört olarak belirlemiştir. Literatürde

belirlenen boyutlar sayısal olarak farklılık gösterse de içerik olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir. Özellikle geri dönüşümlü ürünlerin tercih edilmesi ve israftan kaçınma ya da tasarruf boyutlarının birçok çalışmada yer aldığı görülmektedir.

Çevreci bilinç düzeyinin çevreci davranışa etkisini ölçmek için gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda; bağımlı değişken olan çevreci davranış boyutlarının çevreci bilinç düzeyi boyutlarından etkilendiği görülmektedir. “Çevreyi korumak için yapılan fedakarlıklar” boyutunun “olumsuz tüketim alışkanlıklarına karşı duyarlılık” bilincinden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla boyutta yer alan ifadeler ile birlikte düşünüldüğünde moda, tüketicinin özendirilmesi, sosyal ortamda öne çıkma isteği gibi durumların çevreyi olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Bu doğrultuda gönüllü sade yaşam konusunun işlenmesinin çevreyi korumak adına faydalı olabileceği öngörülebilir.

“Geri dönüşüme uygun ürünlerin tercih edilmesi” boyutunun “Çevreye korumaya karşı duyarlılık bilinci” ve “çevreyi korumak için fedakârlık bilincinden” etkilendiği ortaya çıkmıştır. Boyutlarda yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde tüketicilerin özellikle bireylerden ve hükümetlerden çevreyi koruma konusunda beklenti içerisinde olduğu görülmektedir. Her insanın çevreye karşı sorumluluğunun olduğu, bu sebeple hep birlikte hareket edilmesi gerektiği vurgulanabilir.

“İsraftan kaçınma boyutunun”, “çevreye korumaya karşı duyarlılık bilinci” ile “dünyadaki çevreci politikalara karşı bilinç” boyutlarından etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bu sonuçla tüketicilerin çevreye karşı duyarlılığı artırılarak ve dünyada çevreci politikaları doğru uygulayarak israfın önüne geçilebileceği söylenebilir. Bu sonuçlar Rokicka’nın (2002) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Demografik özelliklere göre çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranışın değişip değişmediği incelendiğinde; çevreci bilinç düzeyinin alt boyutu olan çevreyi korumaya karşı duyarlılık bilinci bakımından kadınların erkeklere göre daha yüksek bir bilinç düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuç Çabuk ve Karacoğlu’nun (2003) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bu durum kadınların yapıları gereği, kendileri, çocukları ve gelecek nesiller için tükenen kaynakları önemsediklerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Çevre ile ilgili eğitim (kongre, seminer, konferans vb.) alıp almama durumuna göre çevre bilinç düzeyi analiz edildiğinde, ilginç bir şekilde çevre ile ilgili eğitim almayanların bilinç düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç, yaş faktörleri ile beraber değerlendirildiğinde gençler daha çok çevre ile ilgili eğitim almışlarken ileri yaştakiler daha az eğitim almalarına karşın ileri yaş gruplarının genç yaştakilere göre daha yüksek bir çevreci bilinç düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar, Petts ve arkadaşlarının (1998) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Eğitim durumuna bakıldığında ise eğitim seviyesi yüksek olanların çevreci bilinç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Yani eğitim seviyesinin artması ile çevre bilinç düzeyi konusunda tüketicilerin daha fazla hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Bu sonuçlarla Çabuk ve Karacoğlu’nun (2003), Roberts’ın (1996), Rokicka’nın (2002), Schlegelmilch ve arkadaşlarının (1996), Tahiroğlu ve arkadaşlarının (2010), Dikmenli ve Konca’nın (2016) çalışma sonuçları benzerlik göstermektedir. Gelir grubuna bakıldığında ise orta gelir grubunun çevreci bilinç düzeyi ve çevreci davranış

konularında yüksek gelir gruplarına göre daha olumlu bir algı içerisinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçla Roberts'ın (1996) ve Yaraş ve arkadaşları (2011) çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Bu araştırmanın evrenini Düzce ili oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye evren olarak kabul edilerek yeni çalışmalar yapılabilir. Demografik gruplar arasında yapılan farklılık analizlerinde ortaya çıkan farklılıkların neden kaynaklandığı ortaya çıkarılabilir. İşletme ve hükümetlerin çevreci politikalarına tüketicilerin ne kadar inandığı ve güvendiği hakkında çalışmaların yapılması önemli olacaktır.

Kaynakça

- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, Nj: Prentice Hall.
- Altunışık, R., Çoşkun R., Bayraktaroğlu S. & Yıldırım E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. 6. Basım. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Bamberg, S., & Möser, G. (2007). Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psychosocial determinants of proenvironmental behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 27(1), 14–25.
- Bohlen, G., Schlegelmilch, B. B., & Diamantopoulos, A. (1993). Measuring ecological concern: a multi-construct perspective. *Journal of Marketing Management*, 9(4), 415-430.
- Burgess, J., Harrison, C. M., & Filius, P. (1998). Environmental communication and the cultural politics of environmental citizenship. *Environment and Planning A*, 30(8), 1445-1460.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, 21. Baskı, Ankara: Pegem Yayınları.
- Çabuk, B., & Karacaoğlu, C. (2003). Üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının incelenmesi. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 36(1), 189-198.
- Çabuk, S., Nakıboğlu, B. ve Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil (ürün) satın alma davranışlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 85-102.
- Dawson, A. G. (1992). *Ice age earth: late quaternary geology and climate*. London and New York: Routledge.
- Aktaran: Erhan, S. B. (2012). Çevre duyarlılığı ekseninde iletişim boyutuyla yeşil pazarlama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dikmenli, Y. & Konca, A. S. (2016). Tüketici çevre bilinci algı ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(6), 1273-1289.
- Dursun, İ., Tümer K. E. ve Tuğer A. T. (2018). Çevreci tüketim davranışı: boyutları ve ölçümü, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 42-66.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65(66), 1-13.
- Fuller, P. B. (1994). Assessing marketing in small and medium-sized enterprises, *European Journal of Marketing*, 28(12), 34-49.
- Gerlach, L. P. (2001). The structure of social movements: environmental activism and its opponents. In J. Aqullia and D. Ronfeldt (Eds), *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, And Militancy*, 289-310. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Hines, J.M., Hungerford, H.R. & Tomera, A.N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible pro-environmental behavior: a meta-analysis, *The Journal of Environmental Education*, 18(2), 1–8.

- Hoody, L. (1995). *The educationa efficacy of environmental education*, 1-20. San Diego, Ca: The Pew Charitable Trusts And The Council of Chief State School Officers.
- Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaca, Ş. (2018). Yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403-425.
- Karagöz, Y. & Kösterelioğlu İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 81-97.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260.
- Köse, Ö. E. & Gül, Ş. (2014). Öğretmen adayları için çevre sorumluluğuna bağlı tüketim bilinci ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 13(26), 257-277.
- Petts, J., Herd, A. and O'hEocha, M. (1998). Environmental responsiveness, individuals and organizational learning: SME experience, *Journal of Environmental Planning and Management* 41(6), 711-731.
- Polonsky, M. J. & Rosenberger, P. J. (2001). Reevaluating green marketing: a strategic approach, *Business Horizons*, 44(5), 21-30.
- Redclift, M. & Benton, T. (1994). Introduction. In M. Redclift & T. Benton (Eds), *Social Theory And The Global Environment*, London: Routledge.
- Roberts, J. A. (1996). Green consumers in the 1990s: profile and implications for advertising. *Journal of Business Research*, 36(3), 217-231.
- Rokicka, E. (2002). Attitudes toward natural environment: a study of local community dwellers. *International Journal of Sociology*, 32(3), 78-90.
- Scannell, L. & Gifford, R. (2010). The relations between natural and civic place attachment and pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 30(3), 289-297.
- Schlegelmilch, B. B., Bohlen, G. M. & Diamantopoulos, A. (1996). The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness. *European Journal of Marketing*, 30(5), 35-55.
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: an integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2016). Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri ve Bilgi Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Veri Değerlendirme Şube Müdürlüğü, İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerince Hazırlanan İl Çevre Durum Raporlarının İl Çevre Sorunları ve Öncelikleri Araştırma Formları, Yayın No:32, Ankara.
http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/cevre_sorun_2016.pdf
- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T. & T. Çetin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 231-248. Akt. Dikmenli ve Konca, 2016; 1277.
- Türküm, A. S. (1998). Çağdaş toplumda çevre sorunları ve çevre bilinci. Ed. Can, G. içinde, *Çağdaş yaşam çağdaş insan*. 165-181 Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

-
- Yaraş, E., Akın, E. & Şakacı, B. K. (2011). Tüketicilerin çevre bilinci düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Öneri Dergisi*, 9(35), 117-126.
- Yıldız, E. & Barut, A. (2016). Yeşil pazarlama karması, çevresel kaygı ve çevresel bilginin yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(16), 158-170.
- Yücel, M., Altunkasa, F., Güçray, S., Uslu, C., & Say, N. P. (2006). Adana'da çevre duyarlılığı düzeyinin ve geliştirme olanaklarının araştırılması. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 19(2), 217-228.
- Yücel, M., & Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(26), 320-333.
-

Endüstriyel Pazarlarda İlişki Kalitesinin Öncülleri ve Bağlılık Üzerine Etkileri¹

Antecedents of Relationship Quality and Their Effects on Commitment in Industrial Markets

Canan YILMAZ UZ*

Öz

Müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan firmalar, rekabetçi avantaj sağlayabilmek adına daha avantajlı mal ve hizmet sunmayı hedeflerken kâr etme amaçlarını da gerçekleştirmek isterler. Bu amaçların gerçekleşmesi için izlenen en etkili yollardan biri, tedarikçilerle tatmin edici ve kalıcı ilişkiler kurmaktır. İşletmelerin müşterileriyle uzun vadeli, kaliteli ilişkiler kurmaları ve bu ilişkilerin bağlılık yaratması adına stratejiler belirlenmeleri gerekir. Bu ilişkileri kurup devam ettirmenin zorluğunun aşikâr olduğu bir pazarda müşteri tarafından algılanan ilişkinin kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Endüstriyel pazarlarda sunulan hizmetin kalitesinin, firma itibarının ve taraflar arasındaki güven düzeyinin endüstriyel pazarlardaki ilişki kalitesine etki ettiği düşünülmektedir. Bu faktörlerin belirlenmesi ve ortaya çıkacak sonuçların tarafların bağlılıklarına etki edip etmeyeceğinin araştırılması amaçlanmıştır. Piyasadaki aktörlerin kararını etkileyen ekonomik değerlendirme ölçütlerinden başka kıstasların olup olmadığının da belirlenmesi gerekir. Bir ilişkideki tarafların benzerlik düzeyinin, endüstriyel pazarlarda ilişkinin kalitesine ve taraflar arasındaki bağlılığa etki etme seviyesi araştırılmak istenmiştir. Araştırma verileri anket yöntemi ile toplanmış, anket uygulaması yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul ve Ankara'daki gıda toptancıları oluşturmuştur.

Çalışmanın sonucunda endüstriyel pazarlardaki ilişki kalitesinin öncül ve ardıllarının neler olabileceği tespit edilmeye çalışılarak, benzerlik etkisinin endüstriyel pazarlardaki rolü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlişki kalitesi, endüstriyel Pazar, benzerlik, bağlılık

Abstract

Firms aiming to meet their customers' needs and wants aim to provide more advantageous goods and services in order to provide competitive advantage, while also aiming to realize their profit-making objectives. One of the most effective ways to achieve these goals is to establish satisfactory and long-lasting relationships with suppliers. Businesses need to establish long-term, quality relationships with their customers and develop strategies to create loyalty. In a market where establishing and maintaining these relationships is difficult, factors affecting the quality of the relationship need to be identified. It is thought that the quality of the service provided in the industrial markets, the reputation of the company and the trust level between the parties affect the quality of the relationship in the industrial markets. Determining these factors and investigating whether the results will affect the loyalty of the parties is aimed with this study. It is necessary to determine whether there are criteria other than economic evaluation that affect the decision of the actors in the market. It was aimed to investigate the level of similarity between the parties in a relationship that affects the quality of the relationship and the loyalty between the parties in the industrial markets. The research data were collected by survey method and the questionnaire was applied face to face. The sample of the study consisted of food wholesalers in Istanbul and Ankara. As a result of the study, the role of similarity in industrial markets was investigated by determining antecedents and successors of relationship quality in industrial markets.

Keywords: Relationship quality, industrial market, similarity, commitment

Giriş

Endüstriyel pazarlar, kurumsal alıcıların davranışlarını yansıtan bir pazar türüdür. Daha az sıklıkla ama daha fazla miktarda alım yapan, satın alma karar süreçleri daha karmaşık ve uzun olabilen, nispeten daha rasyonel sayılan alıcıların yer aldığı endüstriyel pazarlar, özellikleri itibarıyla tüketici pazarlarından ayrılırlar. Genellikle maliyet odaklı oldukları düşünülen endüstriyel pazarlardaki alıcı ve satıcıların daha çok rasyonel güdülerle hareket ettikleri, buna karşın, tüketici pazarlarındaki alıcıların rasyonel güdülerin dışına çıkabilecekleri ve karar alma süreçlerine duyguların da etki edebileceği düşünülmektedir. Ancak son zamanlarda

¹ Bu çalışma 2015 tarihinde sunulan Endüstriyel Pazarlarda İlişki Kalitesinin Öncülleri ve Ardılları başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi, canan.yilmazuz@iste.edu.tr.

yapılan çalışmalar, kişiler arası dinamiklerin endüstriyel/B2B pazarlardaki ilişkileri de etkilebileceğini ortaya çıkarmıştır (Andersen ve Kumar, 2006, s.522).

Alıcı ve satıcı arasındaki ilişkilerin diğer pazarlardaki ilişkilere nazaran farklı olduğu endüstriyel pazarlarda sayıca daha az müşteri bulunmasına rağmen, satın alımlar oldukça büyük miktarlarda gerçekleşmektedir. Aracılara çok sık rastlanmayan, satıcıların doğrudan satış yöntemlerini kullandıkları bu pazarlarda özellikle müşteri ilişkileri kurmanın ve devam ettirmenin zorluğunun aşikâr olduğu bir piyasada, müşteri tarafından algılanan ilişkinin kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu faktörlerin belirlenmesi ve dolayısıyla ortaya çıkacak sonuçların tarafların birbirine bağlılıklarına etki edip etmeyeceği araştırılması gereken bir konudur.

Piyasadaki aktörlerin kararını etkileyen en önemli (ekonomik değer) ölçütün kâr olduğu fikri, endüstriyel pazarların ayırt edici bir özelliği olarak düşünülür. Ancak bu ekonomik değerlendirme ölçütlerinden başka kıstasların olup olmadığı da belirlenmelidir. Kişiler arasındaki çekim ve etkileşimin, kurulan ilişkilerde önemli olduğu düşünülürse, bunun endüstriyel pazarlarda ne kadar geçerli olacağını araştırılması, firmalar açısından önem arz eden bir konudur. Bir ilişkideki tarafların benzerlik düzeyinin o ilişkiyi etkileyen önemli bir faktör olduğu bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle, endüstriyel pazarlarda da taraflar arasındaki benzerlik düzeyinin bir ilişkinin kalitesine ve taraflar arasındaki bağlılığa etki etme seviyesinin araştırılıp ortaya konulması gerekir. Çalışmanın bu yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Müşteri merkezli bir yaklaşım (Evans ve Laskin, 1994, s.441) olan ilişkisel pazarlama, başarılı ilişkiler oluşturma, geliştirme ve sürdürmeye yönlendiren tüm pazarlama faaliyetleri olarak tanımlanır (Morgan ve Hunt, 1994, s.22). İlişkileri sürdürmenin, en az onları kurmak kadar zor olduğu gerçeğine, Bejou vd. (1996), ilişki kalitesinin, başarılı ilişkilerin zaman içinde korunması için önemli bir ön koşul olduğunu dile getirerek bir kez daha dikkat çekmişlerdir (Wong vd., 2007, s.582).

İlişkileri kurmak kadar, onları sürdürülebilir kılmak da çok önemlidir. Bu ilişkilerin sürdürülebilir olmasının temel yapı taşlarından biri, taraflar arasında güvenin oluşması ve devamlı hale getirilmesidir. Özellikle yüksek risk içeren, tarafların büyük yatırımlar yaptıkları ve uzun süreli olması istenen ticari ilişkilerde güven daha büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim McKnight vd. (2002, s.299), yaptıkları çalışmada benzer şekilde güvenin uzun dönemli ticari ilişkiler kurmada kritik bir faktör olarak kabul edildiğini ortaya koymuşlardır. Moorman vd. (1993, s.83), güvenin taraflar arasında bir kere oluştuktan sonra ilişkinin, belirsizliklerin üstesinden gelerek ve algılanan riski azaltarak daha uzun süreceğini iddia etmişlerdir. Güvenirliliği yüksek ilişkiler, tedarik zinciri ortakları için, artan ilişki memnuniyeti ve gelişmiş firma performansı, artan firmalar arası öğrenme (Fawcett, vd. 2002, s.42), daha düşük yönetim maliyetleri (Dyer ve Singh, 1998, s.667; Dyer ve Chu, 2003, s.59), azaltılmış ilişkisel çatışma (Zaheer, vd., 1998, s.143) ve işbirliği içindeki genel bir ilerlemeyi de (Palmatier, vd., 2007, s.174) kapsayan önemli faydalar sağlarlar. Bu durum güveni, performans artırma yeteneği dolayısıyla (Gulati ve Nickerson, 2008, s.689) ilişkisel yönetimin merkezine yerleştirir (Poppo ve Zenger, 2002, s.709).

En az güven kadar önemli bir değişken olan itibarın, bir satın alma öncesinde var olabilecek belirsizliği azaltan bir kalite sinyali olarak hizmet verdiği (Shapiro, 1983, s.665; Fombrun, 1996) ve bu yüzden ilk satın alma işlemi kolaylaştırdığı belirtilir (Helm vd., 2009, s.69). Yapılan çalışmalar, iyi bir itibara sahip şirketlerden yapılan satın alımların, müşterilere yüksek kalite algısı, düşük risk algısı ile düşük bilgi maliyeti sağlayabileceğini ortaya koymaktadır (Erdem ve Swait, 1998). Dowling (2006) de, bir alıcının, iyi bir itibara sahip bir iş-

letmeden satın alım yaparak karar verme sürecinin karmaşıklığından kurtulabileceğini dile getirmiştir (Jeng, 2011, s.17). Dolayısıyla itibarın, taraflar arasında kurulan ilişkinin kalitesine etki etmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Müşteri tarafından algılanan hizmetin kalitesi, işletmelerin, giderek artan rekabet ortamında bir avantaj elde etmesi ve bu avantajını sürdürmesinde çok önemli bir faktördür. Alıcı-tedarikçi bağlamında, Bonoma ve Johnston (1978, s.215), satın alma kararını etkileyen başlıca faktörlerin rasyonel-ekonomik olanların değil, sosyal olanların olduğunu iddia etmişlerdir. Benzerlik-çekim teorisi, özellikle endüstriyel pazarlarda çalışanların öncelikle kendileriyle benzer olan potansiyelleri hedefleyeceklerini ve onlarla çalışmak isteyeceklerini öne sürmüştür (Dwyer vd., 1998, s.58). Kişiler arasındaki benzerliğin, kişilerarası bir ilişkinin başarısı ile pozitif olarak ilişkili olduğuna dair genel bir görüş vardır. Örneğin, Doney ve Cannon (1997, s.38), bir satış temsilcisi ile bir satın alma müdürü arasındaki benzerliğin, alıcı-tedarikçi ilişkilerinde güveni etkilediğini ortaya koymuşlardır. Uhrich (2011, s.5) de yaptığı bir çalışmada, müşterilerin, diğer müşterileri, benzer olarak algılamaları halinde bunun, kendilerinde bir tercih etkisi oluşturabileceğini ve o müşterilere benzer davranışlar sergileyebileceklerini vurgulamıştır.

Mevcut iş ortamının zorluğunu bilen ve kendileri ile uyumlu iş ortağı bulmakta zorlanan firmalar, uygun iş ortaklarıyla çalışmanın kendilerine sağlayacağı maddi ve manevi getirilerin farkındadırlar. Bu yüzden, böyle bir iş ortağı bulup iş ilişkisi başlatmanın, bu ilişkiyi devam ettirmenin zorluğunun ve bunun öneminin bilincindedirler. Dolayısıyla, firmalar iş ortakları ile aralarında güçlü bir bağlılık duygusu geliştirmek isterler. Bağlılık duygusunun oluşması, tarafların beraber iş yapmayı sürdüreceklerinin ve bu iş ilişkisini ileriye taşımak için emek vereceklerinin bir sinyali sayılabilir.

Kavramsal Çerçeve

Güvenin, başarılı alıcı-satıcı ilişkisi kurmada ve devam ettirmede önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (Kingshott, 2006, s.727; Narayandas ve Rangan, 2004, s.68). Suh ve Houston'a göre ticari ilişkilerde kişiler, işlemlerin etkinlik ve verimliliklerini geliştirmek için daha yakın ilişkiler kurmak isteyeceklerdir (Suh ve Houston, 2010, s.746). Nitekim McKnight ve arkadaşları da, (2002, s.300) yaptıkları çalışmada benzer şekilde güvenin uzun dönemli ticari ilişkiler kurmada kritik olarak kabul edildiğini ortaya koymuşlardır. Moorman vd. (1993, s.83) de, güvenin taraflar arasında bir kere oluştuktan sonra, ilişkinin belirsizliklerin üstesinden gelerek ve algılanan riski azaltarak daha uzun süreceğini iddia etmişlerdir. Bu durumlar göz önüne alındığında, güvenin, uzun sürmesi istenen ilişkilerin bir öncülü olduğu dikkati çekmektedir.

Bu noktadan hareketle, çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H1: Güven, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

İş hayatının yoğun stres ve sıkıntısı içinde olan kişilerin, bu sıkıntılarla baş ederken, ticari hayatlarını kolaylaştıracak, onlara güven veren kişilerle çalışmak istemeleri çok doğal bir istek olacaktır. Ampirik bulgular, güvenin, bir partnerin iş yapma isteğini arttırdığını da ortaya koymuştur (Wiertz vd., 2004, s.426). Böylece alıcı ve satıcı, her iki tarafın da kazanacağı işbirliğine girerek daha etkin ve daha verimli çalışabileceklerdir. Yapılan araştırmalar, güvenin, karşılıklı dayanışmayı, işbirliğini, kabullenışı ve bağlılığı artırma (Morgan ve Hunt, 1994, s.25); belirsizliği, çatışmayı ve fırsatçı davranış riskini azaltarak, planlama ve koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırma (Kumar, 1996, s.97; Morgan ve Hunt, 1994, s.25; Sabel, 1993, s.1336); daha dürüst ve şeffaf bir iletişimi gerçekleştirme ve gelecekteki durumlarla ilgili bilgisizliği, bilgi azlığını tazmin etme ve gözlemlene ve kontrol maliyetlerini azaltmayı da (Bradach ve Eccles, 1989, s.100; Seppanen, vd., 2007, s.252) içeren etkili, işbirliğine dayalı ilişkilerin gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermişlerdir (Huang ve Wilkinson, 2013,

s.458). Bütün bu etkileri, güvenin tarafların ilişkide kalmaları için kuvvetli bir zemin oluşturacağına ve tarafların birbirlerine olan bağlılıklarını arttıracığına dair bir öngörü oluşturmaktadır. Bu öngörü dâhilinde araştırmanın ikinci hipotezi; şu şekilde kurulmuştur:

H2: Güven, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler.

Bir hizmet sağlayıcının görevini en iyi şekilde yerine getirme yolu ile kaliteli bir hizmet sağlama çabası, müşterinin hizmet sağlayıcıya güvenmesi, onun hizmete olan sorumluluğuna, ilişkiyi geliştirecek olmasına, etkili iletişimine ve çatışmaların üstesinden gelebilme yeteneğine güvenmesi olarak tanımlanan ilişki kalitesinin (Ndubisi, 2007, s.833) önemli bir öncülü olarak görülmesine olanak sağlamaktadır.

Bu noktadan hareketle, çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H3: Hizmet kalitesi, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

Özellikle B2B pazarlarda uzun vadeli ilişkiler kurmanın yanı sıra bu ilişkilerin devamlının sağlanmasının ne derece önemli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle işletmeler, müşterilerine ihtiyaç duydukları hizmetleri mümkün olan en iyi şekilde ulaştırarak aralarında sıkı bağlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, bir ilişkiyi sürdürmek adına hissedilen kalıcı bir arzu olarak tanımlanan bağlılığın (Moorman vd., 1992, s.316) oluşabilmesinin, müşterilerin beklediği düzeyde kaliteli bir hizmeti sunmaktan geçtiği söylenebilir. Çalışmanın dördüncü hipotezi, bu nokta dikkate alınarak oluşturulmuştur.

H4: Hizmet kalitesi, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler.

Güçlü bir itibara sahip işletmeler, kavramın hassas ve kırılabilir yapısı nedeniyle daha özenli davranacak, tarafı oldukları ilişkilere karşı daha büyük bir sorumluluk duyacaklardır. İyi bir itibarın, bir kalite sinyali olarak görülmesi ve sahip olunan güçlü bir itibarın bir yankısı olarak ortaya çıkan güven, kredibilite, ekonomik fayda gibi olumlu özellikler, bu işletmelerle kurulacak ilişkilerin kaliteli olması beklentisini doğuracaktır. Bu yüzden, çalışmanın beşinci hipotezi şu şekilde kurulmuştur.

H5: İtibar, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

Sosyal statülerini arttırmak isteyen firmaların başvurdukları kaynaklardan biri olan itibarın güçlü ve pozitif olması, tarafların birbiriyle güçlü bağlar kurup bunu korumaları adına kuvvetli bir referans olacaktır. Firmaların iş ortamlarında daha ayrıcalıklı sayılmalarının bir nedeni olarak da görülen güçlü bir itibar algısının, taraflar arasında bağlılığa yol açacağı öngörüsüne dayanarak, çalışmanın altıncı hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H6: Kurumsal itibar, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler.

Bir ilişkinin; ister coğrafi yakınlığa, isterse kültürel, genetik ya da davranışsal benzerliğe dayalı olsun; benzer insanlar arasında gerçekleşmesinin, farklı insanlar arasında gerçekleşmesinden daha olası olduğu, temel bir düşünce olarak kabul edilir (McPherson vd., 2001, s.420). Birbirine benzeyen insanların sahip oldukları özellikler, onları birbirine yakınlığının yanı sıra, yapacakları paylaşımları da artırır. Öyle ki, Dwyer vd. (1998, s.57) de benzerliğin, taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırdığını dile getirmişlerdir. Satış elemanlarının davranışlarını Benzerlik-çekim paradigması kapsamında inceledikleri çalışmalarında Dwyer vd. (1998, s.57), satış elemanlarının, öncelikle kendileriyle benzer olan potansiyelleri hedeflediklerine dikkat çekmiş, Kalmijn de (1998, s.400), eğitim benzerliğinin ortaklık seçiminde önemli olduğunu vurgulamıştır. Uzun dönemli ilişkilerin kurulabilmesi, işletmelerin kendileri için doğru iş ortağı seçmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bireylerin, kendilerine benzeyen diğerleri tarafından etkilenebileceğini iddia eden Benzerlik-etkileşim teorisi, bir ilişkiye taraf olan kişilerin birlikte çalışmak için kendilerine çeşitli yönlerden benzeyen kişileri tercih ettiklerine

dair bir bakış açısına zemin oluşturmaktadır. Sosyal Kimlik Teorisi de bu görüşe paralel olarak, demografik benzerliklerin, performans üzerinde, kişilerarası etkileşimi artırma ve bilişsel önyargıyı azaltma (Linville ve Jones, 1980, s.692) yoluyla pozitif etkisinin olacağını, daha açık iletişime neden olacağını ve kişilerarası gerilimi azaltacağını dile getirerek (Dwyer vd., 1998, s.57) benzer kişilerin daha etkin ve verimli çalışabileceği düşüncesine katkıda bulunmuştur. Rubin ve Brown (1975); kişiler arasındaki etkileşimin, genellikle taraflar arasındaki iş ilişkilerini geliştirdiği ve gelecekteki iş ilişkilerinin gerçekleşme olasılığını arttırdığını dile getirmiş, McGuire de (1968) birbirinden etkilenen görüşmecilerin olumlu tepkiler paylaştıklarını ve genellikle olumlu sosyal ilişkiler sürdürmek için fedakârlıklar yaptıklarını ortaya koymuştur.

Çalışmanın yedinci, sekizinci ve dokuzuncu hipotezleri, bu kavramsal çerçevede oluşturulmuştur:

H7: Bir ilişkide taraflar arasındaki iş anlayışı benzerliği, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

H8: Bir ilişkide taraflar arasındaki sosyal benzerlik, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

H9: Bir ilişkide taraflar arasındaki entelektüel benzerlik, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

Ayrıca genel benzerlik değişkeninin ilişki kalitesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çalışmanın onuncu hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H10: Bir ilişkide taraflar arasındaki genel benzerlik ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.

Benzerliğin, kişilerin davranış, tutum ve dünya görüşlerini doğruladığı için bir rahatlık ve özgüven sağladığı Montoya vd. (2008, s.892) tarafından ortaya konmuştur. Benzerlik üzerine yapılan araştırmaların çoğu, bireyler arasındaki tutum benzerliğinin rolünü incelemiş (Byrne, 1971; Newcomb, 1961) ve insanların, benzer tutum paylaştıkları kişiler tarafından sadece cezbedildiklerini değil, aynı zamanda onlar tarafından daha çok etkilendiklerini ortaya çıkarmıştır (Hendrick ve Page, 1970, s.590; Hodges ve Byrne, 1972, s.315; Reagor ve Clore, 1970, s.219). Homans (1961) yaptığı çalışmada, yaş, eğitim ya da yaşam tarzına ilişkin benzerliğin, işlem maliyetlerini düşürdüğünü ve karşılıklı anlayış ve güveni arttırdığını ortaya koymuştur (Mollenhorst vd., 2008, s.65). Dolayısıyla anlayış ve uyumun yakalandığı durumlarda, tarafların ilişkiye daha büyük bir değer atfetmeleri ve bağlılık duygusu geliştirmeleri karşımıza kaçınılmaz bir sonuç olarak çıkmaktadır. Benzerlik-etkileşim paradigması da, benzer insanların anlaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve bu yüzden benzer özellik taşıyanların birbirleriyle daha iyi ve uyumlu çalışacaklarını ortaya koymuştur (Wildman, 2007).

Byrne (1971), bireylerin, mantıklı ve tutarlı bir etkilenme güdüsü arayışı içinde olduklarını ve kendi dünyalarının mantık ve tutarlılığını güçlendirecek uyaranları tercih ettiklerini dile getirmiştir. Kendileriyle aynı fikirde olan insanların, kişilerin fikir ve tutumlarını doğrulama yolu ile kişilerin kendi dünyalarının mantık ve tutarlılığını güçlendirdiklerini yani etkilenme güdülerini doyurduklarını ortaya koymuştur. Kişiler arasında algılanan benzerliğin kişilerarası artan güven ve rahatlığa neden olacağı düşüncesinin (Brewer, 1979, s.310), tarafların birbiriyle iş yapma istekliliğini arttıracığı düşünülmektedir. İlişkide güven ve rahatlığı yaşayan tarafların, beraber iş yapma istekliliğinin artacağı, bunun da bağlılık ile sonuçlanacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın on birinci, on ikinci ve on üçüncü hipotezleri, bu kavramsal çerçevede oluşturulmuştur:

H11: Bir ilişkide taraflar arasındaki iş anlayışı benzerliği, bağlılığı olumlu yönde etkiler.

H12: Bir ilişkide taraflar arasındaki sosyal benzerlik, bağlılığı olumlu yönde etkiler.

H13: Bir ilişkide taraflar arasındaki entelektüel benzerlik, bağlılığı olumlu yönde etkiler.

Ayrıca genel benzerlik değişkeninin bağlılık üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çalışmanın on dördüncü hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H14: Bir ilişkide taraflar arasındaki benzerlik bağlılığı olumlu yönde etkiler.

Alan yazında genellikle ilişki kalitesinin boyutlarından biri olarak ele alınan bağlılığın, bir tarafın ilişkinin, yatırım yapılacak ve onun için gayret sarf edilecek kadar değerli olduğuna inanılması durumunda ortaya çıktığı (Dwyer vd., 1987, s.15; Moorman vd., 1992, s.316; Morgan ve Hunt, 1994, s.23) ve ilişkiye devam etme niyetini (Scheer ve Stern, 1992, s.130) yansıttığı düşünüldüğünde, bunun gerçekleşmesi için öncelikle ortada bir ilişkinin varlığından söz etme gerekliliği ortaya çıkmıştır. İlişki kalitesi, bu nedenle bu çalışmada bağlılığın bir öncülü olarak görülmüş, taraflar arasında bir bağlılığın oluşmasının, içinde bulunulan ilişkinin kalitesine bağlı olduğu düşünülerek araştırmanın on beşinci hipotezi; şu şekilde kurulmuştur:

H15: İlişki kalitesi, bağlılığı olumlu yönde etkiler.

Yöntem

Endüstriyel pazarlardaki ilişki kalitesinin öncül ve ardıllarının ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışmada hem nicel hem nitel veri toplanmıştır. Veri toplama aracının geliştirilmesi adına bazı değişkenlere ait ölçek geliştirmek amacıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, görüşmelerin çözümlenmesinden sonra ölçek geliştirme kurallarına uygun olarak veri toplama aracı tamamlanmıştır. Hazırlanan veri toplama aracında yer alan ifadelerin anlaşılabilirliğinin test edilmesi amacıyla yapılan pilot uygulama sonucunda ifadelerde bir sorun olmadığı anlaşılmış, veri toplama aracına son şekli verildikten sonra asıl anket uygulamasına geçilmiştir.

Çalışmanın uygulama alanı, özellikle son 10 yılda önemli bir başarı grafiği sergileyen Türk gıda ve içecek sanayi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın evreni, işlem hacmi en yüksek iller olan İstanbul ve Ankara'da faaliyette bulunan gıda toptancı ve perakendecileri olarak belirlenmiş ve 300'ü İstanbul'dan; 150'si Ankara'dan olmak üzere toplam 450 anket yüz yüze görüşme tekniği ile toplanmıştır. Pilot çalışma kapsamında toplanmış 45 anket formu da, üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı için, veri setine dâhil edilerek toplamda 495 anket formu elde edilmiştir. Bunlarda hatalı doldurulan, boş bırakılan 37 anket formu elenmiş, analizler, kalan 458 anket formu üzerinden yapılmıştır.

Araştırmanın kavramsal modeli, ilk olarak, yapılan geniş bir alan yazın taraması sonucu Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın kavramsal modeli

Araştırma, karma araştırma desenine göre tasarlandığından, bu çalışmada hem nicel hem nitel veri toplanmıştır.

Çalışmanın zenginleştirilmesi ve amacına uygun olarak gerçekleştirilmesi amacı ile yapılan derinlemesine görüşmeler, Sivas ilinde faaliyette bulunan gıda toptancı ve perakendeciler ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ilde yapılan ilk görüşme, kişisel bağlantılar kullanılarak, sektörün önde gelen isimlerinden biri ile yapılmıştır. Diğer katılımcılara kartopu örnekleme yolu ile ulaşılmış, önceden randevu almak suretiyle beşi toptancı, altısı perakendeci olmak üzere toplamda 11 yönetici ile görüşülmüştür. Görüşme soruları, alan yazından destek alınarak hazırlanmış; görüşmeler, oluşturulan yarı yapılandırılmış soruların katılımcılara sorulması ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın nitel veri toplama aracı olan anket formu hazırlanırken, yapılan nitel çalışma sorularından ve mevcut alan yazından yararlanılmış; çalışmada yer alacak sorular, geniş bir alan yazın taraması yapılarak çalışmanın amacına uygun olan araştırmalardan alınmıştır. Veriler toplandıktan sonra ölçek geliştirme sürecinin tüm kuralları özenli ve dikkatli biçimde uygulanarak ifadeler oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın anket formu, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, test edilmesi amaçlanan modelde yer alan değişken ve bunlar arasındaki ilişkiler ile ilgili sorulardan oluşmakta olup, ifadeler en sık kullanılan ölçeklerden biri olan 5'li Likert tipi ölçekle değerlendirilmiş ve "Tamamen katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum", "Hiç katılmıyorum" ifadeleri kullanılarak ölçülmüştür. İkinci bölüm çalışmaya katılanlar ile bunların firmalarına ait bilgilerin elde edilmesi amacıyla oluşturulan demografik özelliklere yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Güven ölçeği McAllister'in (1995)'dan alınmış, itibar ölçeği ise dört farklı çalışmadan uyarlanmıştır. İtibara ait ölçek sorularının biri Suh ve Houston (2010)'un çalışmalarından, biri Hsu'nin (2012) çalışmasından, ikisi Johnson ve Grayson'ın (2005) çalışmasından ve ikisi ise Lai vd. (2010)'nin çalışmalarından adapte edilmiştir.

INDSERV modelinin, endüstriyel pazarlarda performans ölçümünde uygulanmasının daha uygun olduğu göz önüne alınarak bu modelin kullanılmasına karar verilmiş, ancak çalışmanın uygulanacağı gıda sektörünün özellikleri göz önüne alınarak uzman görüşü bağlamında, yumuşak süreç kalitesi ve çıktı kalitesi boyutları kapsam dışı bırakılmış; potansiyel kalite ve sert süreç kalitesi çalışmaya dâhil edilmiştir.

İlişki kalitesinin bu çalışmaya dâhil edilen boyutları seçilirken, mevcut çalışmalar arasında nispeten daha az ele alınmış ve özellikle endüstriyel pazarlarda önemli olduğu düşünülen boyutlar dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Kumar vd. (1995)'nin çalışmasında yer alan ilişki kalitesi ölçeği uyarlanarak ilişki kalitesinin duygusal çatışma, belirgin çatışma, devamlılık beklentisi ve yatırım beklentisi boyutları bu araştırmada kullanılmıştır.

Endüstriyel pazarların ekonomik değerleri ön planda tutarak faaliyet gösterdiği gerçeğinden yola çıkarak, taraflar arasında oluşan bağlılığın söz konusu ekonomik dürtülerle gerçekleşip gerçekleşmediğini test etmek amacıyla bağlılık değişeni hesapçı bağlılık düzeyinde ele alınmış, bu bağlılığın oluşumuna ekonomik nedenler dışında duygusal faktörlerin etkisinin yol açıp açmayacağını belirlemek için de duygusal bağlılığın araştırılmasına karar verilmiştir. duygusal bağlılık ve hesapçı bağlılık olarak iki düzeyde ele alınarak Gustaffsson vd.'nin 2006'daki çalışmasında kullandıkları ölçekten uyarlanarak ölçülmeye çalışılmıştır.

Benzerlik, özellikle endüstriyel pazarlarda yeterli düzeyde çalışılmamış ve dikkate alınmamış bir değişkendir. Smith'in 1998'de yaptığı çalışmada 5 maddelik bir ölçekle ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın zenginleştirilmesi ve benzerlik ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla Smith'in çalışmasına dayanarak nitel bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir.

Konuyla ilgili literatür ışığında, yarı-yapılandırılmış anket formu geliştirilerek kartopu örnekleme yoluyla 11 kişiye ulaşılmış ve nitel araştırma yapılmıştır. Kişilerden izin alınarak kayıt yapılmış, bu kayıtlar daha sonra çözümlenerek analiz edilmiştir. Verilerin analizinden sonra, 12 ifade geliştirilmiş ve asıl anket formuna dâhil edilmiştir. Diğer ölçeklerle birlikte bu 12 benzerlik ifadesini de içeren yeni anket formu endüstriyel pazardaki gıda sektöründe uygulanmıştır.

Verilerin Analizi, Bulgular ve Yorum

Yapılan nicel araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi, 458 anketten oluşan veri seti ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan örneklemin kendileri ve çalıştıkları firma ile ilgili demografik özelliklerini belirlemek üzere demografik sorulara yer verilmiştir.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bilgiler

Tablo 1: Katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgiler

Değişkenler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yaş	22-36	27.9
	37-51	56.6
	52 ve üstü	15.5
	Toplam	444*
*Bu soru 14 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		
Cinsiyet	Kadın	8.1
	Erkek	91.9
	Toplam	456 **
**Bu soru 2 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		
Medeni Durum	Bekar	15.6
	Evli	84.4
	Toplam	456 ***
***Bu soru 2 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		
Eğitim Durumu	İlköğretim	24.7
	Lise	50.4
	Üniversite	24.7
	Yüksek lisans	0.2
	Toplam	450 ****
****Bu soru 8 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		
Gelir	1.001 - 2.000 TL	6.2
	2.001 - 3.000 TL	25.8
	3.001 - 4.000 TL	35.6
	4.001 TL ve üstü	32.4
	Toplam	450 *****
*****Bu soru 8 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		
Çalışma Süresi	1 - 10'dan az	29.4
	10 - 20'den az	47.6
	20 - 30'dan az	16.3
	30 yıl ve üstü	6.7
	Toplam	418 *****
*****Bu soru 40 kişi tarafından yanıtız bırakılmıştır.		

Katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir ve çalışma süresi ile ilgili demografik değişkenler açısından dağılımları Tablo 1'de belirtilmiştir.

Katılımcılar, yaş değişkeni itibariyle incelendiğinde, en fazla katılımın % 56.6 ile 37-51 yaş grubu arasında olduğu görülmektedir. Cinsiyet değişkeni incelendiğinde büyük bir

farklılığın olduğu görülmektedir. Örneklemin sadece % 8.1'ini oluşturan 37 katılımcının kadın olduğu, kalan % 91.9'una denk gelen 419 kişinin de erkek katılımcılardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç, çalışmanın yapıldığı alan itibariyle erkeklerin daha aktif rol oynadığına dikkat çekmektedir. Katılımcıların yarısından fazlasının lise mezunu oldukları, sadece %24.09'unun yükseköğretim mezunu oldukları, katılımcıların büyük çoğunluğunun 3000 TL ve üstü gelirin olduğu, çoğunun evli oldukları görülmekte, neredeyse yarısının bu işi yaklaşık 10 yıldır yaptıkları görülmektedir.

Katılımcıların Firma Özelliklerine Ait Bilgiler

Tablo 2, cevaplayıcıların sahip oldukları firmalara ait bilgileri vermektedir.

Tablo 2: Katılımcıların firma özelliklerine ait bilgiler

Değişkenler	Frekans (n)	Yüzde (%)	
Ciro	250.000 TL'den az	32	8.4
	250.000 - 500.000 TL'den az	164	43.3
	500.000 - 750.000 TL'den az	98	25.9
	750.000 TL ve üstü	85	22.4
	Toplam	379*	100.0
* Bu soru 79 kişi tarafından yanıtı bırakılmıştır.			
Çalışan Sayısı	1 - 10	392	86.2
	11 - 20	41	9.0
	21 ve üstü	22	4.8
	Toplam	455**	100.0
**Bu soru 3 kişi tarafından yanıtı bırakılmıştır.			
Tedarikçiyle Çalışma Süresi	1 - 5 yıl	159	34.9
	6 - 10 yıl	160	35.2
	11 yıl ve üstü	136	29.9
	Toplam	455***	100.0
***Bu soru 3 kişi tarafından yanıtı bırakılmıştır.			

Firmaların çoğunluğunun yüksek bir ciroya sahip oldukları ve çalışan sayılarının 11'den az olduğu görülmektedir. Firmaların tedarikçileri ile çalışma süreleri incelendiğinde, % 35.2'sinin yani 160 işletmenin tedarikçileriyle 6-10 yıl arasında; % 34.9'unun yani 159 işletmenin 1-5 yıl arasında ve örneklemin kalan % 29.9'una denk gelen 136 işletmenin de 11 yıl ve daha fazla çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Güvenilirlik Analizi

Tablo 3: Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik değerleri

Değişken	Ölçeğin	Ölçeğin
	Cronbach's Alpha Katsayısı	Yeni Cronbach's Alpha Katsayısı
Güven (12 ifade)	0.92	-
İtibar (6 ifade)	0.91	-
Hizmet Kalitesi (7 ifade)	0.94	-
Benzerlik (12 ifade)	0.89	-
Bağlılık (6 ifade)	0.80	-
İlişki Kalitesi (7 ifade/6 ifade)	0.63	0.83

Güvenilirlik analizleri sonucunda ortaya çıkan Cronbach Alpha katsayılarına bakıldığında, güven, itibar, hizmet kalitesi, benzerlik değişkenlerinin ölçeklerinin güvenilirliklerinin yüksek olduğu, ilişki kalitesi değişkenine ait ölçeğin güvenilirliğinin ise kabul edilebilir dü-

zeyde olduğu gözlemlenmiştir. İlişki kalitesi ölçeğinin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha If-item deleted değerleri kontrol edildiğinde, “Tedarikçimle önümüzdeki yıllarda iş yapmam mümkün görünmüyor” sorusunun ölçekten çıkarılması halinde, güvenilirliğin 0.63’ten 0.83’e yükseldiği görülmüş, bu nedenden dolayı sorunun ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu durumda, başta 7 ifade ile ölçülmesi düşünülen ilişki kalitesi ölçeğinin soru sayısı 6’ya düşmüş, böylece güvenilirlik katsayısı yükselerek 0.83 olmuştur.

Faktör Analizleri

Güven Değişkeni Faktör Analizi

Tablo 4: Güven değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

Güven	Faktör Yüğü.1	Faktör Yüğü.2
Tedarikçimle düşüncelerimizi rahatça ve özgürce paylaşırsınız.	0.85	0.85
Sorunumu paylaştığımda tedarikçimin beni dinlemek istediğini bilirim.	0.85	0.85
Tedarikçim başka bir firmaya transfer olursa veya birlikte çalışma şansımız kalmazsa, buna çok üzülürüm.	0.69	0.68
Tedarikçim, problemlerimi önemser ve sorunumu çözmeye çalışır.	0.85	0.85
Hem ben hem tedarikçim, iş ilişkimizi geliştirmek için dostluk ve duygusal bağ geliştirmeyi önemseriz.	0.80	0.80
Tedarikçim, işine profesyonel bir bakış açısı ve özveri ile yaklaşır.	0.88	0.88
Tedarikçimin performansına baktığımda, işinin ehli olduğunu söyleyebilirim.	0.88	0.89
Tedarikçimle beraber sağlıklı iş yapabileceğimiz konusunda kuşku yoktur.	0.83	0.83
Dikkatsizliği ve özensizliği ile işimi daha zor hale getirmeyeceğini bildiğim için tedarikçime güvenirim.	0.85	0.85
Çevremdeki insanlar, tedarikçime bir iş arkadaşı olarak güvenir ve saygı duyarlar.	0.84	0.84
Tedarikçimle etkileşimde olan diğer iş ortaklarım, onun güvenilir olduğunu düşünürler.	0.82	0.82
Çevremdeki insanlar tedarikçimi daha iyi tanısaldı, iş ile ilgili endişeleri artardı.	-0.58	-

Güven değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 4’de gösterilmektedir. Sonuçlar, güven değişkeninin tek faktörlü olduğunu göstermektedir. Güven değişkeninin “Çevremdeki insanlar tedarikçimi daha iyi tanısaldı, iş ile ilgili endişeleri artardı” ifadesinin faktör yükünün negatif ve nispeten düşük (-0.58) olması nedeniyle modelden çıkarılmasına karar verilmiştir. Kalan 11 sorunun, güven değişkenine ait toplam varyansın % 70.08’ini açıkladığı görülmektedir.

İtibar Değişkeni Faktör Analizi

İtibar değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 5’de gösterilmektedir. Sonuçlar, itibar değişkeninin tek faktörlü olduğunu göstermekte ve itibara ait bu 6 ifadenin toplam varyansın % 70.32’sini açıkladığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5: İtibar değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

İtibar	Faktör Yüğü
Tedarikçim pazarda iyi bir itibara sahiptir.	0.86
Tedarikçim sektörde önemsenen ve dikkate alınan bir firmadır.	0.86
Tedarikçim sektördeki en yetenekli firmadır.	0.65
Tedarikçim saygı duyulan bir firmadır.	0.89
Bu tedarikçim ile çalıştığım için müşterilerimin bana ve firmama ilişkin genel algıları oldukça iyidir.	0.86
Sektördeki diğer rakiplerle karşılaştırdıklarında müşterilerimin tedarikçime yönelik algıları çok iyidir.	0.86

Hizmet Kalitesi Faktör Analizi

Hizmet kalitesi değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 6'da gösterilmektedir. Sonuçlar, hizmet kalitesi değişkeninin tek faktörlü olduğunu göstermektedir. Hizmet kalitesine ait bu 7 ifade, toplam varyansın % 71.43'ünü açıklamaktadır.

Tablo 6: Hizmet kalitesi değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

Hizmet Kalitesi	Faktör Yüğü
Tedarikçimle iletişime geçmek kolaydır.	0.71
Tedarikçimden ürünün özellikleri (kalite, fiyat gibi) hakkında bilgi elde etmek kolaydır.	0.84
Tedarikçimin ürünlerinin kalitesi çok iyidir.	0.83
Tedarikçim, iş ile ilgili özel istekleri yerine getirir.	0.88
Tedarikçim, siparişleri eksiksiz teslim eder.	0.85
Tedarikçim, siparişleri zamanında teslim eder.	0.88
Tedarikçimin hizmet performansından memnunum.	0.88

Benzerlik Faktör Analizi

Tablo 7: Benzerlik değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

Benzerlik	Faktör Yüğü
İş Anlayışı Benzerliği	
Tedarikçim ile iş konusunda benzer titizliğe sahibiz.	0.82
Tedarikçim ile benzer bir iş deneyimine sahibiz.	0.54
Tedarikçim ile iş dünyasındaki statümüz aynıdır.	0.54
Tedarikçim ile benzer bir iş vizyonuna sahibiz.	0.64
Tedarikçim ile benzer tutum ve davranışlara sahibiz.	0.67
Tedarikçim ile iş yapma anlayışımız benzerdir.	0.84
Sosyal Benzerlik	
Tedarikçim ile ortak bir sosyal yanımız vardır.	0.79
Tedarikçim ile benzer bir yaşam tarzımız vardır.	0.82
Tedarikçim ile ortak kişilik özelliklerine sahibiz.	0.63
Entelektüel Benzerlik	
Tedarikçim ile eğitim düzeyimiz benzerdir.	0.78
Tedarikçim ile benzer bir politik bakış açısına sahibiz.	0.70
Tedarikçim ile benzer bir aile yapımız vardır.	0.49

Benzerlik değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 7'de gösterilmektedir. Önceki bölümde anlatıldığı üzere, nicel araştırmaya geçilmeden önce, benzerlik değişkeninin farklı boyutlarını ortaya çıkarmak için yapılan nitel araştırma sonucunda elde edilen 12 ifade anket formunda yer almış, değişken bu ifadelerle ölçülmeye çalışılmıştır. Büyük miktarda verinin, mümkün olan en az bilgi kaybıyla sadeleştirilerek daha az sayıda değişkenle gösterilmesinin, faktör analiziyle mümkün olduğu (İslamoğlu ve Alınçık, 2013, s.368) bilinmektedir. Bu amaç doğrultusunda yapılan açımlayıcı faktör analizinde, benzerlik değişkeninin, üç alt faktörden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Benzerlik değişkenine ait 12 ifade ve bunların faktör yükleri Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu 12 değişken, toplam varyansın % 64.22'sini açıklamaktadırlar.

Bu sonuçlar ışığında, çalışmanın dördüncü değişkeni olan benzerliğin üç alt faktöre ayrılması, çalışma modelini toplamda sekiz değişkenli bir modele dönüştürmüştür.

Benzerliğin "Tedarikçim ile iş konusunda benzer titizliğe sahibiz." olan dördüncü sorusu, "Tedarikçim ile benzer bir iş deneyimine sahibiz." olan beşinci sorusu, "Tedarikçim ile iş dünyasındaki statümüz aynıdır." olan sekizinci sorusu, "Tedarikçim ile benzer bir iş vizyo-

nuna sahibiz.” olan dokuzuncu sorusu, “Tedarikçim ile benzer tutum ve davranışlara sahibiz.” olan onuncu sorusu ve on birinci soru olan “Tedarikçim ile iş yapma anlayışımız benzerdir.” soruları, keşifsel faktör analizinde ilk faktöre yüklenmiş ve bu faktör “İş Anlayışı Benzerliği” olarak adlandırılmıştır.

Benzerlik değişkenine ait “Tedarikçim ile ortak bir sosyal yanımız vardır.” olan birinci sorusu ile “Tedarikçim ile benzer bir yaşam tarzımız vardır.” ikinci sorusu ve üçüncü soru olan “Tedarikçim ile ortak kişilik özelliklerine sahibiz.” sorularının, ikinci faktöre yüklendiği gözlemlenmiştir. İkinci faktör “Sosyal Benzerlik” olarak adlandırılmıştır.

Benzerlik değişkeninin “Tedarikçim ile eğitim düzeyimiz benzerdir.” olan altıncı sorusu ile yedinci soru olan “Tedarikçim ile benzer bir politik bakış açısına sahibiz.” ve on ikinci soru olan “Tedarikçim ile benzer bir aile yapımız vardır.” soruları üçüncü faktöre yüklenmiştir. Bu faktöre “Entelektüel Benzerlik” adı verilmiştir.

İlişki Kalitesi Faktör Analizi

İlişki kalitesi değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 8’de gösterilmektedir. Sonuçlar, ilişki kalitesi değişkeninin tek faktörlü olduğunu göstermektedir. İlişki kalitesine ait bu altı ifade, toplam varyansın % 46.82’sini açıklamaktadır.

Tablo 8: İlişki kalitesi değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

İlişki Kalitesi	Faktör Yüğü
Tedarikçimle aramda şiddetli bir çatışma vardır.	0.75
Tedarikçimle bazı önemli konularda büyük anlaşmazlıklar yaşıyorum.	0.71
Tedarikçim ile ilişkilerimin yenilenmesi neredeyse otomatik olarak gerçekleşir.	0.37
Tedarikçimin ürünlerinin ticaretini yapmak için, daha fazla çaba göstermeye ve yatırım yapmaya hazırım.	0.80
Müşterilerimin zihninde firmamla tedarikçimin beraber anılmasını isterim.	0.78
Tedarikçimle olumsuz bir durumla karşılaştığımda şiddetli negatif duygular hissediyorum.	0.56

Bağlılık Faktör Analizi

Bağlılık değişkeni için yapılan faktör analizi sonuçlarına ilişkin faktör yükleri Tablo 9’da gösterilmektedir. Sonuçlar, bağlılık değişkeninin tek faktörlü olduğunu göstermektedir. Bağlılık değişkenine ait bu altı ifade, toplam varyansın % 47.49’unu açıklamaktadır.

Tablo 9: Bağlılık değişkeni ifadeleri ve faktör yükleri

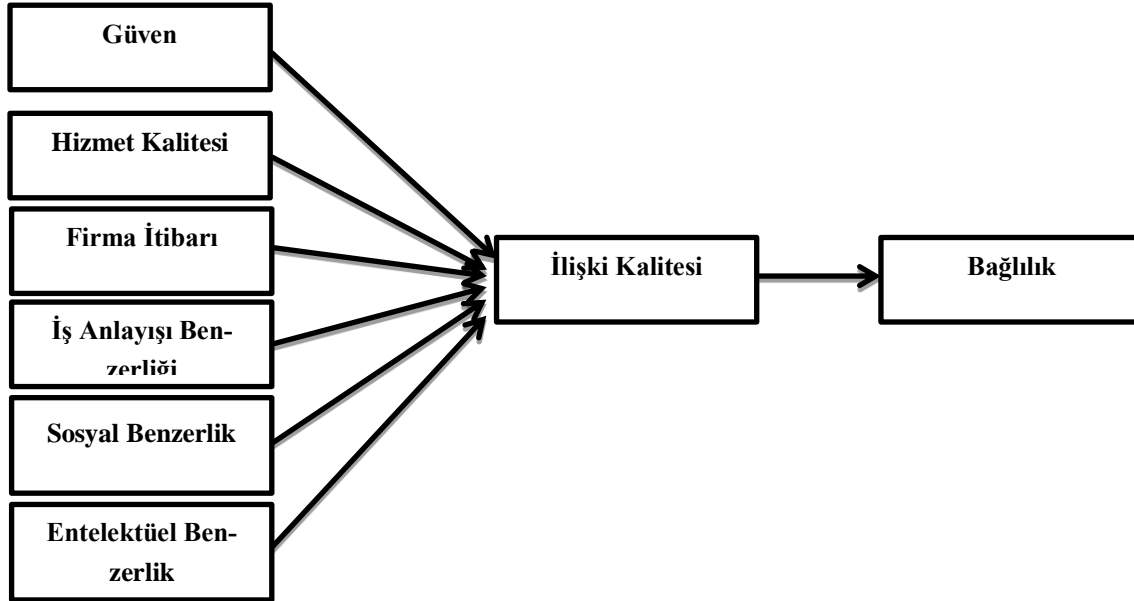
Bağlılık	Faktör Yüğü
Tedarikçimin müşterilerinden biri olmak ekonomik açıdan faydalıdır.	0.69
Tedarikçim ile ilişkilerimin bozulması halinde ekonomik yönden zarar görebilirim.	0.42
Tedarikçimin, diğer tedarikçilere göre bir lokasyon avantajı vardır.	0.55
Tedarikçimin müşterilerinden biri olmaktan memnuniyet duyarım.	0.84
Tedarikçim müşterilerine en çok özen gösteren işletmedir.	0.81
Tedarikçimle ilgili duygu ve düşüncelerim, onun benimle ilgili duygu ve düşünceleri ile aynıdır.	0.71

Araştırma Modeli

Yapılan Faktör Analizleri sonucunda, çalışmanın güven, itibar, hizmet kalitesi, ilişki kalitesi ve bağlılık değişkenlerinin tek faktörlü olarak kaldığı; ancak benzerlik faktörünün üç alt faktöre ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ışığında, çalışma modeli Şekil 2’deki gibi yeniden düzenlenmiştir.

Yapılan Faktör Analizleri sonucunda, çalışmanın güven, itibar, hizmet kalitesi, ilişki kalitesi ve bağlılık değişkenlerinin tek faktörlü olarak kaldığı; ancak benzerlik faktörünün üç

alt faktöre ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ışığında, çalışma modeli Şekil 2'deki gibi yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Şekil 2'de görüldüğü üzere, benzerlik değişkeni; iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerlik olmak üzere üç farklı boyutta ele alınmış ve her bir boyutun ilişki kalitesi aracılığı ile bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Benzer şekilde, güven, hizmet kalitesi ve firma itibarı değişkenleri ile ilişki kalitesi arasındaki ilişki ve bunların bağlılık üzerindeki etkisi de, bu çalışmada incelenen diğer etkilerdir.

Model Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Analizi

Tablo 10: Değişkenler arası korelasyon matrisi

N=458	Güven	İtibar	Hizmet Kalitesi	İlişki Kalitesi	Bağlılık	İş Anlayışı Benzerliği	Sosyal Benzerlik	Entelektüel Benzerlik
Güven	1							
İtibar	0.894**	1						
Hizmet Kalitesi	0.897**	0.893**	1					
İlişki Kalitesi	0.843**	0.796**	0.829**	1				
Bağlılık	0.792**	0.786**	0.781**	0.816**	1			
İş Anlayışı Benzerliği	0.561**	0.563**	0.567**	0.540**	0.546**	1		
Sosyal Benzerlik	0.479**	0.481**	0.467**	0.499**	0.476**	0.672**	1	
Entelektüel Benzerlik	0.396**	0.420**	0.391**	0.381**	0.406**	0.704**	0.622**	1

** p<0,01

Tablo 10, model değişkenlerinin birbiri ile korelasyonlarını göstermektedir. Güven değişkeni incelendiğinde, diğer bütün değişkenlerle arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Güven değişkeni ile arasında en güçlü ilişkisi olan de-

ğişkenin hizmet kalitesi ($r=0.897$); en zayıf ilişkisi olan değişkenin ise entelektüel benzerlik ($r=0.396$) olduğu görülmektedir.

İtibar değişkeninin 0.01 anlamlılık düzeyinde, en güçlü ilişkisinin güven ($r=0.894$) ve hizmet kalitesi ($r=0.893$) değişkenleri ile olduğu; en zayıf ilişkinin ise entelektüel benzerlik ($r=0.420$) ile olduğu saptanmıştır. Hizmet kalitesi ile güven arasındaki korelasyon katsayısının 0.897 olması, bu iki değişken arasında ne derece güçlü ilişki olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. İlişki kalitesi ile diğer değişkenler arasındaki korelasyona bakıldığında, 0.01 anlamlılık düzeyinde, güven ($r=0.843$), hizmet kalitesi ($r=0.829$) ve bağlılık ($r=0.816$) değişkenleri ile çok güçlü; itibar ($r=0.796$) ve iş yeri benzerliği ($r=0.540$) ile güçlü; sosyal benzerlik ($r=0.499$) ve entelektüel benzerlik ($r=0.381$) ile orta derecede bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bağlılık değişkeninin, diğer değişkenler ile arasındaki korelasyona bakıldığında, 0.01 anlamlılık düzeyinde ilişki kalitesi ile çok güçlü bir korelasyonun olduğu ($r=0.816$) görülmektedir. Güven ($r=0.792$), itibar ($r=0.786$), hizmet kalitesi ($r=0.781$) ve iş anlayışı benzerliği ($r=0.546$) ile güçlü; sosyal benzerlik ($r=0.476$) ve entelektüel benzerlik ($r=0.406$) ile orta kuvvette bir ilişkisinin olduğu saptanmıştır. İş anlayışı benzerliği değişkeninin 0.01 anlamlılık düzeyinde bütün değişkenler ile pozitif ve güçlü bir ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal benzerlik değişkeni incelendiğinde 0.01 anlamlılık düzeyinde iş anlayışı benzerliği ($r=0.672$) ve entelektüel benzerlik ($r=0.622$) değişkenleri ile arasında güçlü bir korelasyon olduğu; güven ($r=0.479$), itibar ($r=0.481$), hizmet kalitesi ($r=0.467$), ilişki kalitesi ($r=0.499$) ve bağlılık ($r=0.476$) değişkenleri ile orta derecede ilişkili olduğu görülmektedir. Entelektüel benzerlik ile iş anlayışı benzerliği ($r=0.704$) ve sosyal benzerlik ($r=0.622$) arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir. Güven ($r=0.396$), itibar ($r=0.420$), hizmet kalitesi ($r=0.391$), ilişki kalitesi ($r=0.381$) ve bağlılık ($r=0.406$) değişkenleri ile orta derecede ilişkili olduğu görülmektedir.

Model Değişkenlerine İlişkin Regresyon Analizleri

İlişki Kalitesine İlişkin Regresyon Analizi

İtibar, hizmet kalitesi, güven ve benzerlik değişkeninin ilişki kalitesi üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan regresyon analizinde, ilişki kalitesi bağımlı, diğer değişkenler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 11: İlişki kalitesine ilişkin regresyon analizi sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin ortalaması	F	P	
Regresyon	159.322	4	39.831	329.976	0.001	0.863
Artık	54.560	452	0.121			
Toplam	213.882	456				
KATSAYILAR						R ²
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar			
	B	Standart Hata	Beta	t	P	
Sabit	1.045	0.089		11.723	0.001	
İtibar	0.019	0.049	0.024	0.393	0.695	0.743
Hizmet Kalitesi	0.268	0.049	0.332	5.482	0.001*	
Güven	0.387	0.049	0.479	7.834	0.001*	

Benzerlik	0.066	0.024	0.083	2.822	0.005*
Bağımlı Değişken: İlişki Kalitesi					

* p<0.05

Tablo 11’de görüldüğü üzere, yapılan ANOVA testinde, ilişki kalitesi ile hizmet kalitesi, güven ve benzerlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (p<0.05). Bağımlı değişken olan ilişki kalitesi ile itibar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çoklu regresyon katsayılarının verildiği Tablo 11 incelendiğinde, R= 0.863 olarak bulunmuştur. Bu da, hizmet kalitesi, güven, benzerlik ve ilişki kalitesi değişkenleri arasında kuvvetli bir ilişki olduğuna dair bir kanıt sunmaktadır. Belirlilik katsayısı olan R²=0.743 olarak bulunmuş, bu durum; ilişki kalitesindeki değişimin % 74.3’ünün hizmet kalitesi, güven ve benzerlik değişkenlerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

İtibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerlik değişkenlerinin ilişki kalitesi üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan regresyon analizinde, ilişki kalitesi bağımlı, diğer değişkenler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 12: İlişki kalitesine ilişkin regresyon analizi sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	p	
Regresyon	160.105	6	26.684	223.289	0.001	0.865
Artık	53.777	450	0.120			
Toplam	213.882	456				
KATSAYILAR						R ²
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar	t	p	0.745
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	1.076	0.091		11.789	0.001	
İtibar	0.022	0.049	0.027	0.442	0.659	
Hizmet Kalitesi	0.269	0.049	0.334	5.504	0.001*	
Güven	0.379	0.049	0.470	7.701	0.001*	
İş Anlayışı Benzerliği	0.016	0.028	0.022	0.548	0.584	
Sosyal Benzerlik	0.071	0.023	0.106	3.126	0.002*	
Entelektüel Benzerlik	-0.022	0.027	-0.028	-0.817	0.414	
Bağımlı Değişken: İlişki Kalitesi						

* p<0.05

Tablo 12’de görüldüğü üzere, yapılan ANOVA testi, bağımlı değişken olan ilişki kalitesi ile hizmet kalitesi, güven ve sosyal benzerlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuş (p<0.05), ancak ilişki kalitesi ile itibar ve iş anlayışı benzerliği arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. İlişki kalitesi ile itibar, iş anlayışı benzerliği ve entelektüel benzerlik

arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çoklu regresyon katsayılarının verildiği Tablo 12 incelendiğinde, $R=0.865$ olarak bulunmuştur. Bu da, ilişki kalitesi ile itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerlik değişkenleri arasında kuvvetli bir ilişki olduğuna dair bir kanıt sunmaktadır. Belirlilik katsayısı olan $R^2=0.745$ olarak bulunmuş, bu durum; ilişki kalitesindeki değişimin % 74.5'inin hizmet kalitesi, güven, sosyal benzerlik ve değişkenlerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Bağlılığa İlişkin Regresyon Analizleri

Yapılan ilk analizde, bağlılık bağımlı değişken olarak ele alınmış; itibar, hizmet kalitesi, güven ve benzerlik değişkenlerinin bunun üzerindeki etkisi ve bu etkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 13: Bağlılığa ilişkin regresyon analizi-I sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P	
Regresyon	145.930	4	36.483	234.806	0.001	0.822
Artık	70.229	452	0.155			
Toplam	216.159	456				
KATSAYILAR					R ²	
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar	t	P	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	0.896	0.101		8.866	0.001*	0.672
İtibar	0.204	0.056	0.247	3.631	0.001*	
Hizmet Kalitesi	0.171	0.055	0.211	3.088	0.002*	
Güven	0.256	0.056	0.316	4.572	0.001*	
Benzerlik	0.096	0.027	0.118	3.581	0.001*	
Bağımlı Değişken: Bağlılık						

* $p<0.05$

Tablo 13'de görüldüğü üzere, yapılan ANOVA testi, bağımlı değişken olan bağlılık ile itibar, hizmet kalitesi, güven ve benzerlik bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) bir ilişki bulunmuştur. Çoklu regresyon katsayıları Tablo 13'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre itibar, hizmet kalitesi güven ve benzerlik değişkenleri ile bağlılık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmuştur ($R=0.822$). Belirlilik katsayısı olan $R^2=0.672$ olarak bulunmuştur. Bu durum; bu dört değişkenin bağlılıktaki değişimin % 67.2'sinin güven, itibar, hizmet kalitesi ve benzerlik değişkenlerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Yapılan ikinci çoklu regresyon analizine, ilkinden farklı olarak itibar, hizmet kalitesi, güven ve benzerlik değişkenlerine ek olarak ilişki kalitesi de bağımsız değişken olarak eklenmiş ve bu beş değişkenin bağlılık üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 14: Bağlılığa ilişkin regresyon analizi – II sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P	
Regresyon	156.452	5	31.290	236.355	0.001	0.851

Artık	59.707	451	0.132			
Toplam	216.159	456				
KATSAYILAR						R ²
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar	t	P	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	0.438	0.107		4.106	0.001	
İtibar	0.195	0.052	0.237	3.768	0.001*	0.721
Hizmet Kalitesi	0.054	0.053	0.066	1.013	0.312	
Güven	0.086	0.055	0.106	1.565	0.118	
Benzerlik	0.066	0.025	0.082	2.673	0.008**	
İlişki Kalitesi	0.439	0.049	0.437	8.915	0.001*	
Bağımlı Değişken: Bağlılık						

* p<0.05, **p<0.1

Tablo 14’de görüldüğü üzere, yapılan ANOVA testi, bağımlı değişken olan bağlılık ile itibar, benzerlik ve ilişki kalitesi bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p<0.05$) bir ilişki bulunmuştur. Güven değişkeni, hizmet kalitesi ve bağlılık arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır. Çoklu regresyon katsayılarına bakıldığında itibar, hizmet kalitesi, güven, benzerlik ve ilişki kalitesi ile bağlılık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmuştur ($R=0.851$). Belirlilik katsayısı olan $R^2=0.721$ olarak bulunmuş, bu durum; bu dört değişkenin bağlılıktaki değişimin % 72.1’inin itibar, benzerlik ve ilişki kalitesi değişkenlerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Üçüncü regresyon analizinde, itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerlik, bağımsız değişken olarak ele alınmış, bu altı değişkenin bağlılık üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bağlılık, bağımlı değişken olarak ele alınmış; itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerliğin bunun üzerindeki etkisi ve bu etkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 15: Bağlılığa ilişkin regresyon analizi – III sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P	
Regresyon	145.971	6	24.328	155.979	0.001	0.822
Artık	70.188	450	0.156			
Toplam	216.159	456				
KATSAYILAR						R ²
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar	t	P	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	0.904	0.104		8.673	0.001*	0.671
İtibar	0.204	0.056	0.248	3.630	0.001*	
Hizmet Kalitesi	0.171	0.056	0.211	3.065	0.002*	

Güven	0.254	0.056	0.313	4.521	0.001*
İş Anlayışı Benzerliği	0.045	0.032	0.063	1.392	0.165
Sosyal Benzerlik	0.036	0.026	0.053	1.384	0.167
Entelektüel Benzerlik	0.014	0.031	0.018	0.455	0.650
Bağımlı Değişken: Bağlılık					

* p<0.05, **p<0.1

Tablo 15’de görüldüğü üzere yapılan ANOVA testi, bağımlı değişken olan bağlılık ile itibar, hizmet kalitesi ve güven değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$). İş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerlik ile bağlılık arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Çoklu regresyon katsayıları Tablo 15’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre itibar, hizmet kalitesi, güven, ile bağlılık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmuştur ($R=0.822$). Belirlilik katsayısı olan $R^2=0.671$ olarak bulunmuş, bu durum; bağlılıktaki değişimin % 67.1’inin itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerlik değişkenlerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

İtibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerlik ve ilişki kalitesinin, bağlılık üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan regresyon analizinde, bağlılık bağımlı, diğer değişkenler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 16: Bağlılığa ilişkin regresyon analizi-IV sonuçları

ANOVA						R
	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P	
Regresyon	156.488	7	22.355	168.216	0.001	0.851
Artık	59.671	449	0.133			
Toplam	216.159	456				
KATSAYILAR						R ²
Model	Regresyon Katsayıları		Standardize Katsayılar	t	P	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	0.429	0.110		3.89 2	0.000	
İtibar	0.195	0.052	0.236	3.74 7	0.001*	
Hizmet Kalitesi	0.052	0.053	0.064	0.98 0	0.328	0.720
Güven	0.087	0.055	0.107	1.56 8	0.118	
İş Anlayışı Benzerliği	0.038	0.030	0.053	1.27 8	0.202	
Sosyal Benzerlik	0.005	0.024	0.007	0.18 7	0.852	
Entelektüel Benzerlik	0.024	0.029	0.031	0.83 5	0.404	

İlişki Kalitesi	0.442	0.050	0.440	8.89 6	0.001*
Bağımlı Değişken: Bağlılık					

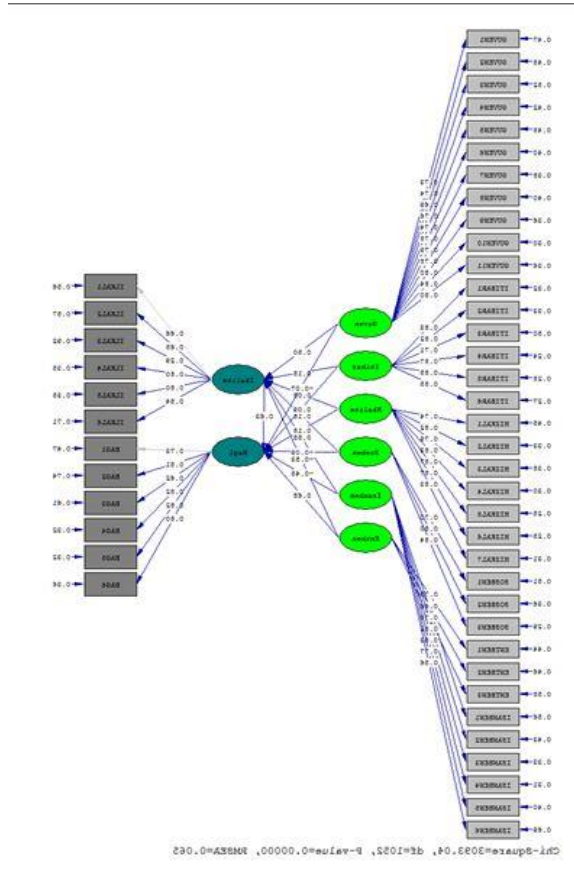
* p<0.05, **p<0.1

Tablo 16’da görüldüğü üzere, yapılan ANOVA testi, bağımlı değişken olan bağlılık ile itibar ve ilişki kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$). Diğer değişkenler ile bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çoklu regresyon katsayıları Tablo 16’da verilmiştir. Bu sonuçlara göre bağlılık ile itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerlik ve ilişki kalitesi değişkenleri arasında kuvvetli bir ilişki bulunmuştur ($R=0.845$). Belirlilik katsayısı olan $R^2= 0.720$ olarak bulunmuş, bu durum; bağlılıktaki değişimin % 72’sinin itibar, hizmet kalitesi, güven, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerlik ve ilişki kalitesinin, bağlılık değişkenlerine bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Yapısal Eşitlik Modeli

Çalışmanın hipotezlerinin test edilmesi, çalışmanın modelinin istatistiksel olarak anlamlı ve geçerli olmasının test edilmesi gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar, çalışmanın modelinin anlamlı ve geçerli olduğunu gösterdiği için, bir sonraki aşamada çalışmanın hipotezleri, yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir.

Güven, itibar, hizmet kalitesi, iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik, entelektüel benzerlik ile ilişki kalitesi ve bağlılık değişkenleri arasındaki ilişki Yapısal Eşitlik Modeli ile incelenmiştir. Tablo 16, modelin uyum iyiliği değerleri hakkında bilgi vermektedir. Şekil 3’de verilen yapısal eşitlik modelinde değişkenler arasındaki ilişkiler, oklarla temsil edilmiştir.

Şekil.3: Yapısal eşitlik modeli

Tablo 17: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Çalışmanın Modeli
χ^2	-	-	3093.04
Df	-	-	1052
P	-	-	0.000
χ^2/df	<2	<5	2.940
GFI	>0.95	>0.90	0.78
RMSEA	<0.05	<0.08	0.065

Tablo 18, model değişkenleri arasındaki ilişki katsayıları ve bunların t-değerlerini özetlemektedir.

Tablo 18: Yapısal eşitlik modeli-1 ilişki katsayıları ile t-değeri tablosu

Değişkenler	İlişki Katsayıları		t-değeri	
	İlişki Kalitesi	Bağlılık	İlişki Kalitesi	Bağlılık
Güven	0.50	-0.07	4.72	-0.57
İtibar	0.15	0.09	1.20	0.72
Hizmet Kalitesi	0.08	0.18	0.62	1.49
İş Anlayışı Benzerliği	0.55	-0.45	1.17	-0.88
Sosyal Benzerlik	0.18	0.09	1.90	-0.93
Entelektüel Benzerlik	-0.53	0.68	-1.05	1.26
İlişki Kalitesi	-	0.63	-	5.69

Yapısal model incelendiğinde, güvenden ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının 0.50 olduğu, t-değerinin ise 4.72 ilişki katsayısına sahip ve anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda araştırmanın ilk hipotezi olan “Güven, ilişki kalitesini olumlu etkiler” hipotezi doğrulanmıştır. Ancak; güvenden bağlılığa giden regresyon ağırlığının -0.07; t değerinin de -0.57 ile anlamsız olması dolayısıyla, “Güven, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler” şeklinde kurulan araştırmanın ikinci hipotezi reddedilmiştir.

Hizmet kalitesinden ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının 0.08 olduğu, t-değerinin ise 0.62 ile anlamsız bulunması nedeniyle araştırmanın üçüncü hipotezi olan “Hizmet kalitesi, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.” H3 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda, algılanan hizmet kalitesinin, ilişki kalitesi üzerinde bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Bu durum, algılanan hizmet hangi düzeyde olursa olsun, toptancı veya perakendecinin bunu ilişkiyi değerlendirirken kriter olarak almadığı ve başka boyutlara önem verdiği şeklinde yorumlanabilir. Hizmet kalitesinden bağlılığa giden regresyon ağırlığının 0.18; t-değerinin ise 1.49 ile anlamsız bulunması nedeniyle, çalışmanın “Hizmet kalitesi, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler.” şeklinde kurulan dördüncü hipotezi olan H4 reddedilmiştir.

İtibardan ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının 0.15 olduğu ve t-değerinin 1.20 ile anlamsız bulunduğu görülmektedir. Bu durumda, “İtibar, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler” şeklinde kurulan araştırmanın H5 hipotezi reddedilmiştir. İtibardan bağlılığa giden standardize regresyon ağırlığının 0.09 olduğu, ancak t-değerinin 0.72 olan değerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda, “Kurumsal itibar, bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden olumlu yönde etkiler.” şeklinde kurulan H6 hipotezi reddedilmiştir.

İş anlayışı benzerliğinden ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının 0.55 olduğu ve 1.17 olan t-değerinin anlamsız olması nedeniyle çalışmanın yedinci hipotezi olan

“H7: Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki iş anlayışı benzerliği, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.” hipotezi reddedilmiştir. Sosyal benzerlikten ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının 0.18 ve t-değerinin 1.90 ile anlamsız bulunması nedeniyle, çalışmanın “Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki sosyal benzerlik, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.” şeklinde kurulan H8 hipotezi reddedilmiştir. Entelektüel benzerlikten ilişki kalitesine giden standardize regresyon ağırlığının -0.53 olduğu görülmektedir. Ancak t-değerinin -1.05 ile anlamsız bulunması, çalışmanın dokuzuncu hipotezi olan “H9: Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki entelektüel benzerlik, ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler.” in reddedilmesine neden olmuştur.

İş anlayışı benzerliği ile bağlılık arasındaki ilişki katsayısı -0.45’dir. Bu iki değişkenin t-değerinin -0.88 ile anlamsız olması, çalışmanın on birinci hipotezinin “H11: Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki iş anlayışı benzerliği, bağlılığı olumlu yönde etkiler.” hipotezinin reddedilmesine neden olmuştur. Sosyal benzerlikten bağlılığa giden standardize regresyon ağırlığının 0.09 olduğu görülmektedir. Ancak t-değerinin -0.93 ile anlamsız olması nedeniyle çalışmanın “H12: Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki sosyal benzerlik, bağlılığı olumlu yönde etkiler.” şeklinde kurulan on ikinci hipotezi reddedilmiştir. Entelektüel benzerlik ile bağlılık arasındaki ilişki katsayısı 0.68 ve t-değeri 1.26’dır. t-değerinin anlamsız olması nedeniyle “H13: Bir ilişki içindeki taraflar arasındaki entelektüel benzerlik, bağlılığı olumlu yönde etkiler.” hipotezi reddedilmiştir.

İlişki kalitesi ile bağlılık arasındaki ilişki katsayısına bakıldığında, bu değerin 0.63 olduğu görülmektedir. t-değerinin 5.69 olarak anlamlı bulunması nedeni ile çalışmanın “H15: İlişki kalitesi, bağlılığı olumlu yönde etkiler.” Şeklinde kurulan on beşinci hipotezi doğrulanmıştır.

Sonuç, Tartışma, Katkı ve Öneriler

Bu çalışmada, endüstriyel pazarlarda taraflar arasındaki ilişki kalitesinin öncüllerinin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılarak, bu öncüllerin ilişki kalitesinin bir ardıl olarak ele alınan bağlılık üzerine nasıl etki ettiği incelenmiştir. Güvenin ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması amacıyla yapılan analizlerde güvenin ilişki kalitesi üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu sonuç, güvenin uzun dönem ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rolü olduğunu ortaya çıkaran Morgan ve Hunt (1994, s.23), Mc Knight (2002, s.300), Huang ve Wilkinson (2013, s.460) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Schlenker vd. (1973)’nin çalışmalarında da benzer sonuçlara rastlanmış, taraflar arasında güvenin oluşumunun, özellikle belirsizlik ve risk ortamında ilişki kalitesinin üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. İlişki kalitesinin, güven ve bağlılık arasında aracı bir etkisinin olup olmadığının araştırıldığı ikinci hipotez doğrulanmamıştır. Bu, taraflar arasında oluşan güvene dayalı bir ilişkinin kalitesinin, tarafların birbirine bağlı hissetmelerine neden olmadığını göstermektedir. Bir ilişkide taraflar arasında oluşan güvenin, o ilişkiye dâhil olanlarda bağlılık duygusunun oluşumu için yeterli bir zemin oluşturmadığı görülmektedir. Rekabetin yoğun olarak yaşandığı ve müşteri memnuniyetini sağlamanın oldukça zor olduğu endüstriyel pazarlarda, toptancı veya perakendeciler, kendi müşterilerinin istediği mal veya hizmetleri sunabilmek adına, belirli tedarikçiler ile çalışmak zorunda kalabilmektedirler. Bu tedarikçilere duydukları güven düzeyi düşük olsa bile onlarla çalışmaya devam edebilmekte ve onların müşterisi olmayı sürdürmektedirler.

Çalışmanın üçüncü hipotezinde tedarikçi tarafından sunulan hizmet kalitesinin taraflar arasındaki ilişkinin kalitesi üzerinde olumlu bir etkisinin olacağı önerilmektedir. Yapılan Regresyon Analizinde bu etki anlamlı sonuçlar verirken, Yapısal Eşitlik Modelinde iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İki analiz arasındaki temel farklılığın, Yapısal Eşitlik Modelinde değişkenlerin bir bütün olarak ele alınıp aralarındaki etkile-

şimin yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu yüzden, çalışmanın hipotezleri, değişkenler arası etkileşimi bütün yönleriyle ele aldığı için daha sağlıklı sonuçlar verdiği düşünülen Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiş ve değerlendirmeler bu analiz sonuçlarına göre yapılmıştır. Sahip olduğu diğer özelliklerin yanında, firma performansını da etkilediği düşünülen hizmet kalitesinin taraflar arasındaki ilişkiyi etkileyebileceği öngörülmüş olsa da, Yapısal Eşitlik Modeli, bu hipotezi doğrulamamıştır. Sonuçlar, hizmet kalitesinin ilişki kalitesi üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koyan bazı çalışmalar ile çelişmektedir. Örneğin Ruyter vd.'nin (2001, s.273) hizmet kalitesinin ilişki kalitesi üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmada, hizmet kalitesinin ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koyan ve ilk bakışta alan yazın ile çelişkili görünen böyle bir sonucun endüstriyel pazarlara has bir durum olduğu düşünülmektedir. Nitekim Crosby vd. (1990, s.70), yaptıkları çalışmada hizmet kalitesinin ilişki kalitesi kurmak için gerekli ancak yeterli bir koşul olmadığına dikkat çekmişlerdir.

Hizmet kalitesi ile ilgili alan yazın incelendiğinde, sunulan hizmet düzeyinin taraflar arasındaki bağlılığı etkilediği görülmektedir. Bu noktadan hareketle oluşturulan ve hizmet kalitesinin taraflar arasındaki bağlılığı ilişki kalitesi üzerinden etkilediğini öngören dördüncü hipotez, bu çalışmada doğrulanmamıştır. Sharma ve Patterson'un (1999, s.153) hizmet kalitesi düzeyinin ilişkiye bağlılığı doğrudan etkilediğini; Venetis ve Ghauri'nin (2004, s.1580) de algılanan hizmet kalitesinin bağlılık üzerindeki etkisini ortaya koyan çalışma sonuçlarına rağmen bu çalışma ilişki kalitesinin hizmet kalitesi ile bağlılık arasında bir aracılık etkisinin olmadığını ortaya koymuş, bu sonuç hem Regresyon analizi hem Yapısal Eşitlik Modeli ile doğrulanmıştır. Toptancı veya perakendecilerin, kendilerini tedarikçilerine bağlı hissedip hissetmemelerinin, sunulan hizmet düzeyi ile ilişkili olmaması akla endüstriyel pazarlarda tedarikçi değiştirmenin zorluğunu getirmektedir. Müşterilerinin belli bir mal veya hizmeti talep ettiği ve bunun da kendisine kâr getirdiği durumlarda toptancı veya perakendeci, kendini o tedarikçi ile çalışmaya mecbur hissedecek ve ilişkisini mevcut şartlarda devam ettirmeye çalışacaktır. Ayrıca, yeni bir tedarikçi bulmanın, bulunan tedarikçi ile anlaşabilmenin, ona uyum sağlamanın riskine katlanmak istemeyen toptancı veya perakendecilerin tedarikçilerinin hizmet düzeyine bakmaksızın bağlılık duygusu geliştirebilmeleri mümkün olabilmektedir.

Firma itibarı ile ilişki kalitesi arasındaki ilişkiye bakıldığında, firma itibarının ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Endüstriyel pazarlarda faaliyet gösteren toptancı veya perakendecilerin, tedarikçilerinin sahip oldukları itibara büyük bir anlam yüklemedikleri, tedarikçinin yüksek veya düşük bir itibara sahip olmasının aralarındaki ilişkinin kalitesini etkileyen bir faktör olarak görülmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, toptancı veya perakendecinin, müşterisi olduğu tedarikçinin sahip olduğu özelliklerinden ziyade aralarındaki alışverişe konu olan mal veya hizmetler ile bu alışveriş sürecini daha fazla önemsedikleri şeklinde yorumlanabilir. 2011 yılında Kaynak vd.'nin dağıtım kanallarında ilişkinin kalitesini etkileyen faktörler ile ilgili yaptıkları çalışmada da, firma itibarının, ilişki kalitesi üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Firma itibarının toptancı veya perakendeci ile tedarikçileri arasındaki bağlılık üzerine etkisinin olmadığı, bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biridir. Firma itibarının işletmelere yüksek müşteri sadakati, personelin işletmeye bağlılığı, yatırımcıları cezbetmesi, rekabet avantajı sağlama gibi getirilerinin (Bennett ve Gabrial, 2007, s.426) olduğu bilinmesine rağmen, toptancı veya perakendecilerin, tedarikçilerine karşı hissettikleri bağlılık üzerine bir etkisinin olmadığı, bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri olmuştur. Bir firmanın tedarikçisi olmak için birbirinden cazip teklifler sunan işletmelerin olduğu bir pazarda, toptancı veya perakendecinin kendisini tedarikçisine bağlı hissetmesinin, o tedarikçiye ait bir özellik olarak değerlendirilen itibara değil, onun dışındaki diğer etmenlere bağlı olduğu görülmektedir. Bir

ilişkiye devam etme niyeti olarak tanımlanan bağlılığın (Scheer ve Stern, 1992, s.130) oluşması ve devam etmesi, tarafların o ilişkide kalma arzularının gücü ile doğru orantılıdır. Bu yüzden, müşterileri ile aralarında bir bağlılığın meydana gelmesini isteyen firmaların, müşterilerini cezbedecek bir değer sunmalarının bekleneceği düşünülebilir. Buradan hareketle, müşterilerini bundan mahrum eden firmaların, ne kadar yüksek bir itibara sahip olurlarsa olsunlar, arzu ettikleri bağlılığı elde edemeyecekleri sonucuna ulaşılabilir.

Sosyal psikoloji alan yazını incelendiğinde, alandaki en önemli teorilerden birinin, kişilerin kendilerine benzer diğerleriyle daha yakın olacaklarını, bunlara yönelik daha olumlu duygular hissedeceklerini ve aralarındaki etkileşim ihtimalinin daha yüksek olacağını savunan Benzerlik-Etkileşim Teorisi olduğu görülmüştür. Benzerlik Etkileşim Teorisi, birbirine benzer kişiler arasında bir çekim meydana geldiği, bunların birbirleri ile iletişime geçme olasılıklarının yüksek ve varsa olası problemleri çözme potansiyellerinin benzerlik düzeyiyle doğru orantılı olduğunu ifade etmektedir. Bu teoriden yola çıkarak kişiler arası benzerlik derecesinin endüstriyel Pazar aktörlerini etkileyip etkilemediği, bu etkinin yönünün nasıl olduğu, bunun kurulan ilişkilerin kalitesine ve taraflar arasındaki bağlılığa bir etkisinin olup olmayacağı bu çalışma ile araştırılmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak mevcut benzerlik çalışmaları ve bu çalışmalarda kullanılan modeller ile ölçekler incelenmiş ve bu ölçeklerin ülkemizdeki uygulanabilirliği değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın, Batı kültürü ile kıyaslandığında, daha farklı bir bakış açısına sahip ve duygusal faktörlere daha çok yer veren bir kültüre sahip olduğu aşikar olan ülkemizde uygulanacak olması, mevcut modeller üzerinde bir değişiklik yapma ve onları kendi kültürümüze uyarlama ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaç dolayısıyla çalışmanın nitel araştırma ile desteklenmesine karar verilmiştir.

Smith'in (1998, s.78) yaptığı çalışmada kullandığı model başlangıç noktası seçilmiş ve yapılan derin alan yazın taraması sonucunda araştırmada yer alacak sorular belirlenmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak nitel araştırma gerçekleştirilmiştir. Toplamda 11 toptancı ve perakendeci ile görüşülerek elde edilen nitel verilerin içerik analizi yapılmış ve nicel veri toplanması amacıyla oluşturulacak anket formuna eklenecek benzerlik değişkeni soruları oluşturulmuştur.

Veri toplama işlemi gerçekleştirildikten sonra analiz kısmına geçilmiş, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği test edildikten sonra faktör analizi yardımı ile benzerlik değişkeninin alt boyutları tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda, benzerlik değişkeninin "İş Anlayışı Benzerliği", "Sosyal Benzerlik" ve "Entelektüel Benzerlik" olmak üzere üç boyuttan oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlarla birlikte araştırma modeli revize edilerek genel benzerlik değişkeni yerine bu üç değişken eklenmiş ve model 8 değişkenli bir model haline getirilmiştir.

Benzerliğin bu yeni üç boyutunun her birinin ilişki kalitesi ve bağlılık üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu üç benzerlik boyutunun ilişki kalitesi üzerinde bir etkileri olacağı, taraflar arasındaki iş anlayışı benzerliğinin, sosyal yönden benzer olmanın veya entelektüel açıdan iş ortağına yakın hissedilmesinin ilişki kalitesi üzerinde bir etkisinin olacağı öngörülerek oluşturulan hipotezlerin testi Regresyon Analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli ile olmak üzere iki farklı şekilde test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları, İş Anlayışı Benzerliği ile Entelektüel Benzerlik değişkenlerinde bir farklılık göstermemiş, her iki benzerliğin ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Sosyal Benzerliğin ilişki kalitesi üzerindeki etkisi, Regresyon Analizinde anlamlı iken Yapısal Eşitlik Modeli, bu etkinin anlamsız olduğu sonucunu vermiştir. Bu farklılığın, daha önce de belirtildiği gibi, Yapısal Eşitlik Modelinin bütün değişkenleri bir arada değerlendirmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Elde edilen analiz sonuçlarının beklenenin aksine, kişiler arasındaki iş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik veya entelektüel benzerlik ayırımı olmaksızın taraflar arasındaki ilişkinin kalitesine etki etmediklerini ortaya koyması, benzerlik kavramının endüstriyel pazarlar söz

konusu olduğunda daha az dikkate alınan bir kavram olduğunu göstermiştir. Morgan ve Hunt (1994, s.23), taraflar arasındaki ilişkileri kültür çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında, benzer kültüre sahip firmalar arasındaki ilişkilerin diğer ilişkilere nazaran daha güçlü olduklarını dile getirmişlerdir. Cannon ve Perreault (1999, s.441), Crosby vd., (1990, s.70), Smith (1998, s.78) ve Wong vd. (2007, s.582) gibi araştırmacıların, taraflar arasında gerçekleşen sosyal paylaşımların ilişki kalitesini arttırdığına dair sonuçlar veren çalışmaları olmasına rağmen, böyle bir sonuç bu çalışma ile desteklenmemiştir.

Ancak bu çalışmanın ilginç sonuçlarından biri, benzerlik değişkeninin boyut bazında ayrı ayrı değil, genel olarak ele alınması durumunda, ilişki kalitesi üzerindeki olumlu etkisinin Regresyon Analizi ile doğrulanmış olmasıdır. Dolayısıyla çalışmanın benzerliğin üç farklı boyutunun ilişki kalitesine etki ettiğini öngören yedi, sekiz ve dokuzuncu hipotezleri doğrulanmamış ancak, kişiler arasındaki genel benzerliğin ilişki kalitesi üzerinde olumlu etkisinin olduğunu öngören onuncu hipotezi doğrulanmıştır. Benzerliğin, satışları arttırmakla birlikte ilişkinin kalitesine etkisi olmadığı sonucuna ulaşan Crosby vd. (1990, s.70) ile buna benzer bir sonuç ortaya koyan Smith (1998, s.78)'in çalışmaları ile bu çalışma arasındaki farklılığın, araştırmaların yapıldığı ülkelerdeki toplum yapısının farklılığından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Aslında benzer bir iş anlayışına sahip olan ve beraber çalışma fırsatı bulan kişiler arasındaki ilişkilerin daha kaliteli olacağı beklenmiş ve çalışmanın ilgili hipotezi bu şekilde kurulmuştu. Ancak, hipotezin doğrulanmaması, tarafların bir ilişkiden iş yapma konusundaki benzerlikten daha farklı beklentilere sahip olabileceğini göstermiştir. Farklı şekilde çalışıyor olmaları, algıladıkları ilişki kalitesinin kötü olduğu anlamına gelmeyeceği gibi, benzer bir çalışma anlayışına sahip olmaları da, ilişkilerini kaliteli algılayacakları anlamına gelmeyeceği şeklinde yorumlanabilir. Benzer şekilde, sosyal benzerlik ile ilişki kalitesi arasında anlamlı bir ilişkinin olmaması, endüstriyel pazarlarda kurulan ilişkilerin, bireysellikten uzak olduğu anlamına gelebilmektedir. Tarafların, benzerliği ne kadar yüksek bir sosyal ortama sahip olurlarsa olsunlar, iş ilişkilerinin kalitesinin değerlendirmesini, bu sosyal ortamdan arındırarak yaptıkları sonucuna ulaşılabilir. Entelektüel açıdan benzerlik göstermelerinin de, ilişkilerinin kalitesini arttıran ya da azaltan bir etken olarak görülmemesi, aynı bakış açısıyla, söz konusu tarafların iş ilişkilerinin kalitesini bu faktörler dışında kalan diğer etmenlere bağlamış olabilecekleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak, çalışmanın onuncu hipotezinin doğrulanması, yani taraflar arasındaki genel benzerliğin ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucu, toptancı veya perakendecilerin, ilişkilerinin kalitesini algılamalarında tedarikçileri ile aralarındaki benzerliği ayrı ayrı değil, genel olarak ele aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

İş anlayışı benzerliği, sosyal benzerlik ve entelektüel benzerliğin bağlılık üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan analizlerde, her üç benzerlik ile bağlılık arasında bir anlamlı ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden çalışmanın H11, H12 ve H13 hipotezleri doğrulanmamıştır. Endüstriyel pazarlarda müşteri ve tedarikçisi arasında oluşacak bağlılık, yani tarafların ilişkide kalma arzusu, müşteri ve tedarikçilerinin iş yapma anlayışı, sosyal ve entelektüel yönlerden benzerliklerine bağlı olmamaktadır. Bir toptancı veya perakendeci, iş yapma anlayışı ne kadar farklı olursa olsun, belirli bir tedarikçinin mallarının ticaretini yapmak isteyebilir. Aynı durum hem sosyal benzerlik hem entelektüel benzerlik için de söz konusudur. Bu durumun biraz da piyasa koşullarına göre düşünülmesinde fayda görülmektedir. Şöyle ki; herhangi bir toptancı veya perakendeci, piyasa talebi yüksek olan bir mal ya da hizmetin tedarikini sağlayan firma ile iletişimde kalmayı tercih edecek, onunla iş yapmaya devam edecektir. Bu tedarikçi firmanın çalışma şekli farklı olsa bile, talep edilen ürünleri sağlamak amacıyla bu duruma göz yumacağı söylenebilir. Sosyal açıdan benzer bir özellik göstermeseler dahi, sonuç değişmeyecektir veya entelektüel açıdan farklı olmaları, ortak hobilere, benzer bir aile yapısına, benzer tutum ve davranışlara sahip olmaları, onları

tedarikçileri ile çalışmaktan alıkoymayacaktır. Bu durum, endüstriyel pazarlarda kişisel duyguların tatmininin başka kriterlerden sonra gelebildiğini kanıtlamaktadır. Yani, kendilerine taban tabana zıt bir yaşam süren ya da hayata bakış açısı çok farklı olan bir tedarikçinin mallarının ticaretini yapmak isteyecek toptancı veya perakendecilerin mevcudiyetleri pekâlâ mümkün olabilecektir. Çünkü var olmaları, müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmeye bağlı olan söz konusu toptancı veya perakendeciler, tedarikçilerinin kendilerine benzeyip benzememelerinden çok, sattıkları ürünler ile ilgilenecek ve o ürünleri zamanında ve uygun şekilde elde etmenin yollarını arayacaklardır. Ancak bu şekilde müşteri memnuniyeti sağlayabilecek ve yoğun rekabetin yaşandığı piyasada ayakta kalabileceklerdir.

Bu çalışmada, benzerliğin bu farklı üç yönünün bağlılık üzerindeki etkisinin yanı sıra genel olarak ele alındığında bağlılık üzerinde nasıl bir etki yaratacağının ortaya çıkarılması amacıyla da analiz yapılmıştır. Bu çerçevede uygulanan Regresyon Analizi, genel benzerlik ile bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, birbirlerinin benzerlik düzeylerinin değerlendirmesini yaparken, tarafların genel bir bakış açısı ile hareket ettiklerini göstermektedir. Buradan, genel bir benzerlik hissedilen durumlarda, tarafların birbirleri ile daha fazla iş yapmak isteyebilecekleri sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmanın, ilişki kalitesinin bağlılık üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu öngören son hipotezi yapılan Regresyon analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli ile doğrulanmıştır. Mevcut alan yazın ile tutarlılık gösteren bu sonuç, tarafların kalitesinden memnun kaldıkları bir ilişkide kalma olasılıklarının artacağı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Wong vd. (2007: 583), ilişki kalitesinin bir satış elemanı ile etkileşimde bulunma olasılığını artırdığını dile getirerek ilişki kalitesinin taraflar arasında bağlılığın oluşmasına bir zemin hazırladığına dikkat çekmişlerdir. Athanasopoulou (2009, s.584), ilişki kalitesinin bağlılık üzerindeki olumlu etkisini kanıtlamış, Bejou, vd. (1996, s.140) de, ilişki kalitesinin uzun dönemli bir ilişki için önemli bir ön koşul olduğunu vurgulayarak bağlılığın oluşumundaki etkisine dikkat çekmişlerdir.

Kaynakça

- Andersen, P. H. & Kumar, R. (2006). Emotions, trust and relationship development in business relationships: A conceptual model for buyer–seller dyads. *Industrial Marketing Management*, 35(4), 522-535.
- Athanasopoulou, P. (2009). Relationship quality: a critical literature review and research agenda. *European Journal of Marketing*, 43, 583–610.
- Bejou, D.; Wray, B. & Ingram, T. (1996). Determinants of relationship quality: an artificial neural network analysis. *Journal of Business Research*, 36, 137–143.
- Bennett, R. & Gabriel, H. (2001). Reputation, trust and supplier commitment: The case of shipping company/seaport relations. *The Journal of Business & Industrial Marketing*, 16(6-7), 424–438.
- Bonoma, T. V. & Johnston, W. J. (1978). The social psychology of buying and selling. *Industrial Marketing Management*, 17, 213–224.
- Bradach, J. & Eccles, R. (1989). Price, authority and trust: From ideal types to plural forms. *Annual Review of Sociology*, 15, 97–118.
- Brewer, M. B. (1979). In-Group bias in the minimal intergroup situation: a cognitive- motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86(2), 307-324.
- Byrne, D. (1971). *The Attraction Paradigm*. New York: Academic Press.

- Cannon, J. P. & Perreault, W. D. (1999). Buyer–seller relationships in business markets. *Journal of Marketing Research*, 36(11), 439–460.
- Chen, C. C. & Otubanjo, O. (2013). A functional perspective to the meaning of corporate reputation. *The Marketing Review*, 13(4), 329-345.
- Crosby, L., Evans, K. & Cowles, D. (1990). Relationship quality in services selling: an interpersonal influence perspective. *Journal of Marketing*, 54(July), 68-81.
- Doney, P. M. ve Cannon, J. P. (1997). An examination of the nature of trust in buyer–seller relationships. *Journal of Marketing*, 61(2), 35–51.
- Dowling, G. (2006). Reputation risk: It is the board’s ultimate responsibility. *Journal of Business Strategy*, 27(2), 59-68.
- Dwyer, F. R.; Schurr, P. H. & Oh, S. (1987). Developing buyer–seller relationships. *Journal of Marketing*, 51(April), 11–27.
- Dwyer, S., Orlando R. & Shepherd, C. D. (1998). An exploratory study of gender and age matching in the salesperson-prospective customer dyad: testing similarity-performance predictions. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 18(November), 55-69.
- Dyer, J. & Singh, H. (1998). The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage. *The Academy of Management Review*, 23(4), 660–679.
- Dyer, J., & Chu, W. (2003). The role of trustworthiness in reducing transaction costs and improving performance: Empirical evidence from the United States, Japan, and Korea. *Organization Science*, 14(1), 57–68.
- Erdem, T. & Swait, J. (1998). Brand equity as a signaling phenomenon. *Journal of Consumer Psychology*, 7(2), 131–157.
- Evans, J. R. & Laskin, R. L. (1994). The relationship marketing process: A conceptualization and application. *Industrial Marketing Management*, 23(5), 439-452.
- Fawcett, S. E. & Magnan, G. M. (2002). The rhetoric and reality of supply chain integration. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 32(5), 339 – 361.
- Fombrun, C. J. (1996). Reputation: Realizing value from the corporate image. Boston: Harvard Business School Press.
- Fombrun, C. J. & Shanley, M. (1990). What's in a name? Reputation building and corporate strategy. *Academy of Management Journal*, 33(2), 233–258.
- Freedman, J. L.; Sears, D. O. & Carlsmith, J. M. (2003). *Sosyal psikoloji* (Çev: Ali Dönmez). İmge Kitabevi, 4. Baskı.
- García, J. B. D.; Puente, E. D. Q. & Esteban, J. M. D. (2013). The impact of corporate reputation on firm risk: a panel data analysis of spanish quoted firms. *British Journal of Management*, 24, 1–20.
- Gustafsson, A., Johnson, M. D. & Roos, I. (2005). The effects of customer satisfaction, relationship commitment dimensions, and triggers on customer retention. *Journal of Marketing*, 69(4), 210–218.
- Gulati, R. & Nickerson, J. A. (2008). Interorganizational trust, governance choice, and exchange performance. *Organization Science*, 19(5), 688–708.

- Gummesson, E. (1987). The new marketing; developing long-term interactive relationships. *Long Range Planning*, 20(4), 10-20.
- Gundlach, G., Achrol, R. & Mentzer, J. (1995). The structure of commitment in exchange. *Journal of Marketing*, 59(1), 78–92.
- Helm, S., Garnefeld, I. & Tolsdorf J. (2009). Perceived corporate reputation and consumer satisfaction – An experimental exploration of causal relationships. *Australasian Marketing Journal*, 17, 69–74.
- Hendrick, C. & Page, H.A. (1970). Self-Esteem, Attitude Similarity, and Attraction. *Journal of Personality*, 38(December), 588–601.
- Hodges, L. A. & Byrne, D. (1972). Verbal dogmatism as a potentiator of intolerance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21(March), 312–317.
- Homans, G. C. (1961). *Social behaviour: Its elementary forms*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Hsu, Ker-Tah. (2012). The advertising effect of corporate social responsibility on corporate reputation and brand equity: Evidence from the life insurance industry in Taiwan. *Journal of Business Ethics*, 109, 189-201.
- Huang, Y. & Wilkinson, I. F. (2013). The dynamics and evolution of trust in business relationships. *Industrial Marketing Management*, 42(3), 455-465.
- İslamoğlu, H. & Almaçık, Ü. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS uygulaması*. İstanbul: Beta yayın.
- Jeng, S. P. (2011). Effects of corporate reputations, relationships and competing suppliers' marketing programmes on customers' cross-buying intentions. *The Service Industries Journal*, 28(1), 15-26.
- Johnson, D. & Grayson, K. (2005). Cognitive and affective trust in service relationships. *Journal of Business Research*, 58(4), 500–507.
- Kalmijn, M. (1998). Intermarriage and homogamy: causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 395–421.
- Kaynak, R., Sarioğlu, C. İ. & Acır, İ. (2011). Dağıtım kanallarında ilişkinin kalitesi ve sürekliliğini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 117-130.
- Kingshott, R. P. J. (2006). The impact of psychological contracts upon trust and commitment within supplier–buyer relationships: A social exchange view. *Industrial Marketing Management*, 35, 724–739.
- Kumar, N., Scheer, L. K. & Steenkamp, J. E. M. (1995). The effects of perceived interdependence on dealer attitudes. *Journal of Marketing Research*, 32(3), 348–356.
- Kumar, N. (1996). The power of trust in manufacturer–retailer relationships. *Harvard Business Review*, (November–December), 92–106.
- Linville P. ve Jones, E. (1980). Polarized Appraisal of Outgroup members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 689-703.
- McAllister, D. J. (1995). Affect- and cognition-based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1), 24-59.
- McGuire, W. J. (1968). The nature of attitudes and attitude change, in the handbook of social psychology, L. Gardner and G. Aronson, eds. Reading, MA: Addison-Wesley.

- McKnight, D. H.; Choudhury, V. & Kacmar, C. (2002). The impact of initial consumer trust on intentions to transact with a web site: A trust building model. *The Journal of Strategy Information Systems*, 11, 297–323.
- McPherson, M.; Smith-Lovin, L. & Cook, J. M. (2001). Birds of a feather: homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415–444.
- Mollenhorst, G.; Volker, B. & Flap, H. (2008). Social contexts and personal relationships: The effect of meeting opportunities on similarity for relationships of different strength. *Social Networks*, 30, 60–68.
- Montoya, R. M., Horton, R. S. & Kirchner, J. (2008). Is actual similarity necessary for attraction? A meta-analysis of actual and perceived similarity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25, 889-922.
- Moorman, C., Zaltman, G. & Deshpande, R. (1992). Relationship between providers and users of market research: the dynamics of trust within and between organizations. *Journal of Marketing Research*, 29(3), 314–328.
- Moorman, C., Deshpande, R. & Zaltman, G. (1993). Factors affecting trust in market research relationships. *Journal of Marketing*, 57(January), 81–101.
- Morgan, R., & Hunt, S. (1994). The commitment – trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58, 20–38.
- Narayandas, D. & Rangan, V. K. (2004). Building and sustaining buyer–seller relationships in mature industrial markets. *Journal of Marketing*, 68(3), 63–77.
- Ndubisi, N. O. (2007). Relationship quality antecedents: the Malaysian retail banking perspective. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(8), 829-845.
- Newcomb, T.M. (1961). *The acquaintance process*. New York: Holt, Rinehard & Winston.
- Palmatier, R. W., Dant, R. P. & Grewal, D. (2007). A comparative longitudinal analysis of theoretical perspectives of inter-organizational relationship performance. *Journal of Marketing*, 71, 172–194.
- Petrof, J.V. (1998). Relationship marketing-the emperor in used clothes. *Business Horizons*, 41(2), 79-82.
- Poppo, L. & Zenger, T. (2002). Do formal contracts and relational governance function as substitutes or complements? *Strategic Management Journal*, 23(8), 707–725.
- Ravald, A. & Grönroos, C. (1996). The value concept and relationship marketing. *European Journal of Marketing*, 30(2), 19-30.
- Reagor, P. A. & Clore, G. L. (1970). Attraction, test anxiety, and similarity-dissimilarity of test performance. *Psychonomic Science*, 18, 219-220.
- Rindova, V. P, Williamson, I. O., Petkova, A. P. & Sever, J. M. (2005). Being good or being known: an empirical examination of the dimensions, antecedents, and consequences of organizational reputation. *Academy of Management Journal*, 48(6), 1033-1049.
- Rubin, J. Z. & Brown, B. R. (1975). *The social psychology of bargaining and negotiations*. New York: Academic Press.
- Ruyter, K., Moorman, L. & Lemmink, J. (2001). Antecedents of commitment and trust in customer–supplier relationships in high technology markets. *Industrial Marketing Management*, 30(3), 271–286.

-
- Sabel, C. (1993). Studied trust: Building new forms of cooperation in a volatile economy. *Human Relations*, 46(9), 1133–1170.
- Scheer, L. & Stern, L. W. (1992). The effect of influence type and performance outcomes on attitude toward the influencer. *Journal of Marketing Research*, 29(1), 128–142.
- Schlenker, B. R., Helm, B. & Tedeschi, J. T. (1973). The effects of personality and situational variables on behavioral trust. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(3), 419–427.
- Seppanen, R., Blomqvist, K. & Sundqvist, S. (2007). Measuring inter-organizational trust: A critical review of the empirical research in 1990–2003. *Industrial Marketing Management*, 36(2), 249–265.
- Shapiro, C. (1983). Premiums for high quality products as returns to reputations. *Quarterly Journal of Economics*, XVIII(4), 659–679.
- Sharma, N. & Patterson, P. G. (1999) The impact of communication effectiveness and service quality on relationship commitment in consumer, professional services. *Journal of Services Marketing*, 13(2), 151–170.
- Smith, J. B. (1998). Buyer-seller relationships: Similarity, relationship management, and quality. *Psychology & Marketing*, 15(1), 3–21.
- Suh, T. & Houston, M. B. (2010). Distinguishing supplier reputation from trust in buyer–supplier relationships, *Industrial Marketing Management*, 39, 744–751.
- Uhrich, S. & Benkenstein, M. (2011). Physical and social atmospheric effects in hedonic service consumption: customer’s roles at sporting events. *The Service Industries Journal*, 1–17.
- Venetis, K. A. & Ghauri, P. N. (2004). Service quality and customer retention: building long-term relationships. *European Journal of Marketing*, 38(11-12), 1577–1598.
- Wiertz, C., De Ruyter, K.; Keen, C. & Streukens, S. (2004). Cooperating for service excellence in multichannel service systems: An empirical assessment. *Journal of Business Research*, 57(4), 424–436.
- Wildman, J. L. (2007). *The effects of ethnic diversity, perceived similarity, and trust on collaborative behavior and performance*. B.S., University of Central Florida, A Master Thesis, Department of Psychology.
- Wong, Y. H., Hung, H. & Chow, W. (2007). Mediating effects of relationship quality on customer relationships: an empirical study in Hong Kong. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(6), 581–596.
- Zaheer, A., McEvily, B. & Perrone, V. (1998). Does trust matter? Exploring the effects of interorganizational and interpersonal trust on performance. *Organization Science*, 9(2), 141–159.
- Zeithaml, V. A. & Binter, M. J. (1996). *Service marketing*. New York: The McGraw-Hill Companies, INC.
-

ECONOMICS

Vergi Hukukunda Gecikme Faizi ve Zammı Uygulamasının Karşılaştırılması: Hukuki Nitelikleri, Oran Farklılıkları Açısından Bir Bakış

Comparison of Hike and Interest Applications in Tax Law: Legal Qualifications, An Overview of Rate Differences

Baki YEGEN*

Öz

Asli kamu alacaklarından biri olan vergilerin zamanında tahsil edilmemelerine bağlı olarak 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da (AATUHK) gecikme zammı uygulamasına, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda (VUK) ise gecikme faizi ve pişmanlık zammı uygulamalarına yer verilmektedir. Söz konusu üç farklı uygulama ile devlet zamanında tahsil edemediği vergi gelirleri ve vergi ziyayı cezaları (gecikme faizi uygulaması hariç) nedeniyle uğradığı mali kaybı telafi etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca VUK'ta mükelleften olması gerekenden çok ya da gereksiz şekilde alınan vergiler ile mükellefe geri ödenecek vergiler üzerinden faiz hesaplanmasını öngören uygulama ile mükellefin uğradığı mali kaybın telafi edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada devletin vergilerle ilgili mükelleften alacaklı veya mükellefe borçlu olduğu durumlarda dikkate aldığı uygulamalardaki oranlar dönemler itibarıyla incelenmiştir. Uygulamalar arasındaki aylık oran farkının en fazla (% 4) 1998-2000 ve 2001-2002 dönemlerinde, en az (% 0,17) 2018 Eylül – 2019 Haziran döneminde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Zam Uygulamaları, Faiz Uygulamaları.

Abstract

Due to non-collection of taxes, which are one of the main public receivables, there is a delay hike application in Law no. 6183 Law on The Procedure for The Collection of Public Receivables, also there are delay interest and penitence hike applications in Law no. 213 Tax Procedure Law. With these three different applications, the state aims to compensate for the financial loss due to tax revenues and tax loss penalties (except for delay interest) which couldnt collect at the time. Also it's aimed to compensate fiscal loss of taxpayer with application for the calculation of the interest on the taxes which have returned to the taxpayer, and have collected in excess or mistaken. In this study, it was examined in terms of the periods the applications rates that have taken into account about taxes by state which is as payee from taxpayers or as payer to the taxpayers. It was determined that monthly rate difference between applications as maximum (% 4) in the periods with 1998-2000 and 2001-2002, minimum rate difference (% 0,17) period that implemented in 2018 September – 2019 June.

Keywords: Tax, Hike Applications, Interest Applications.

Giriş

Kamu gelirleri içerisinde en fazla paya sahip olan vergiler her zaman ilgili vergi kanunlarında belirtilen zamanlarda tahakkuk ve tahsil ettirilememektedirler. Bu durumda söz konusu vergiler hazineye normalde olması gereken zamandan daha geç tarihte intikal etmekte, dolayısıyla devlet açısından mali bir kayba neden olmaktadır. Ülkemizde devlet bu şekilde gerçekleşen mali kaybını telafi etmek amacıyla gecikme faizi, gecikme zammı ile pişmanlık zammı uygulamalarına yer vermektedir. Söz konusu uygulamalardan gecikme faizi (VUK md. 112/3) ve pişmanlık zammı (VUK md. 371) uygulamalarına ilişkin yasal düzenlemeler Vergi Usul Kanunu'nda, gecikme zammı (AATUHK md. 51) uygulamasına ilişkin yasal düzenleme ise Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da yer almaktadır. Ayrıca devlet mükelleflerden fazla ve yersiz olarak tahsil ettiği vergilerle ilgili iade yaparken mükelleflerin de mali kayıplarını gidermeye yönelik bir faiz uygulamasına yer vermektedir. İlgili uygulamaya ilişkin açıklamalara ise Vergi Usul Kanunu'nun 112/4-5 maddesinde yer verilmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, bakiyegen@ohu.edu.tr

Bu çalışmada devletin geciken vergi alacağı üzerinden hesaplamakta takip ettiği faiz ve zam uygulamaları ile verginin iade edildiği durumlarda mükelleflere ödeme yaparken dikkate aldığı uygulama karşılaştırılmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle devlet tarafından uygulanan çeşitli faiz ve zam uygulamalarına ilişkin yasal düzenlemeler dâhilinde açıklamalara yer verilmekte, ardından söz konusu uygulamalar devletin üstünlüğü, Anayasal eşitlik ve kanunilik ilkeleri kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışmanın son kısmında ise uygulamalardaki oran farklılığı ve farklılığın devlet lehine olacak şekilde ortaya çıkardığı sonuçlara örnekler eşliğinde dikkat çekilmektedir.

Verginin Zamanında Tahsil Edilememesine Neden Olan Durumlarda Dikkate Alınan Faiz Niteliğindeki Uygulamalar

Vergilerin mükelleflerden zamanında tahsil edilmeleri beklenilmektedir. Ancak mükelleflerin eylemlerine bağlı olarak bazı durumlarda vergilerin zamanında tahsil edilmeleri mümkün olmamaktadır. Vergilerin zamanında tahsil edilemediği durumlarda ise faiz özelliğine sahip gecikme faizi, gecikme zammı ve pişmanlık zammı uygulamaları dikkate alınmaktadır.

Gecikme Zammı

Gecikme zammı uygulaması AATUHK'nun 51'inci maddesinde düzenlenmektedir. İlgili kanun maddesinde kamu alacağının normal ödeme süresinde ödenmeyen bölümüne ödeme süresinin son gününden itibaren her bir ay ve ay kesrine bağlı olarak gecikme zammı tatbik olunmaktadır. Çünkü devlet vergi alacağını tahsil edemediği için tahsil edilemeyen tutar karşılığında alternatif maliyetlere katlanmak zorunda kalmakta, ayrıca söz konusu alacak tahsil edilinceye kadar alacağın reel değeri enflasyon olgusuna bağlı olarak düşmektedir. Bu nedenlerden dolayı devlet gecikme zammı uygulaması ile ortaya çıkan mali nitelikli kayıpları telafi etmeye çalışmaktadır (Şenyüz vd., 2014, s. 296).

Gecikme zammı amme alacaklarının asıllarına uygulanmakla birlikte amme alacaklarına bağlı cezalardan sadece VUK'nun 344. maddesinde yer alan cezalarda ve yargı organlarınca verilmiş olan ceza niteliğindeki kamu alacaklarında uygulanmaktadır. Yani söz konusu amme alacaklarının vade tarihinde ödenmemeleri halinde ödeme yapılan tarih ile vade tarihi arasında kalan süre için hesaplanmaktadır. Ceza niteliğinde olan diğer kamu alacakları için hesaplanmamaktadır. 6183 sayılı kanunda gecikme zammı için belirlenen oran % 4'tür. Cumhurbaşkanı gecikme zammı oranlarını % 10'una değin düşürmeye, 2 katına kadar yükseltme hakkına sahip olmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu yetki dâhilinde değiştirilen gecikme zammı oranı günümüzde aylık % 2 olarak uygulanmaktadır. Ancak ilgili kanun maddesi uyarınca amme alacaklarının asılları ve vergi ziyai cezası için bu oran uygulanmakta, yargı organlarının ceza niteliğinde verdikleri kamu alacaklarında söz konusu oranın 1/2'si uygulanmaktadır.

Gecikme zammı, genel olarak alacağın vade bitim tarihi ile alacağa ilişkin ödeme yapılan tarih arasında kalan süre için uygulanmaktadır. Ancak AATUHK'nun 52. maddesine göre; "*Kamu alacağının tecil edilmesi halinde tecil yapılan, iflas durumunda iflas açılan, aciz durumunda söz konusu durumun sabit olduğu güne kadar olan süreler de gecikme zammının uygulanması gereken süreler ayrıca belirtilmektedir.*" Yani amme alacakları bakımından çoğunlukla vade bitim tarihi ile ödeme yapılan tarih arasında kalan zaman aralığına gecikme zammı uygulanmakta olup, ödeme yapılmadan kanunun 52. maddesinde sayılan durumların ortaya çıkmaları halinde gecikme zammı vade bitim tarihi ile tecilin yapıldığı, vade bitim tarihi ile iflasın açıldığı veya vade bitim tarihi ile aciz halinin sabitleştiği güne kadar geçen süre için uygulanmaktadır. Bu düzenlemedeki amaç, kusuru olmaksızın mal varlığındaki tasarruf hakkından mahrum bırakılan kişinin maruz kaldığı bu durumlarla ilgili olarak gecikme zammı ödemesini önlemektir (İnci ve Öztürk, 2015, s. 121).

Ayrıca gecikme zammı uygulamasında süreyi durduran bir takım haller bulunmaktadır. Buna göre ölüm halinde gecikme zammı ortadan kalkmamakta, mirası kabul eden yasal mirasçılara geçmektedir. Fakat mirasın kabul edilip edilmeyeceği konusunda mirasçılara tanınan sürede mirasçıların mirası kabul etmeme ihtimalleri olduğu gerekçesiyle bu süre için gecikme zammı uygulanmamaktadır. VUK'un 13. maddesinde sayılan mücbir sebeplerin ortaya çıkmaları durumunda ise söz konusu mücbir sebepler ortadan kalkıncaya kadar gecikme zammı uygulanmamaktadır (Saatçi, 2007, s. 49). Öte yandan yürütmenin durdurulması da gecikme zammında süreyi durduran hallerden birisi olarak kabul edilmektedir (Şenyüz vd., 2014, s. 299).

Gecikme Faizi

Gecikme faizinin uygulamasının temelinde tarhiyatın geciktirilmesi sebebiyle verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi yatmaktadır. Verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi verginin ilgili kanunda belirtilmiş olan sürede ödenmemesine neden olmakta, bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan mali kayıp ise gecikme faizi uygulaması ile telafi edilmektedir (Pehlivan, 2018, s. 79). Oysa gecikme zammı uygulamasında tarh ve tahakkuk zamanında yapılmış olup, vergi süresi içinde ödenmemektedir. Yani gecikme faizi tahakkukun geciktirilmesine bağlı olarak vergi alacağının geç tahsil edilmesi ile ilgili bir yaptırım olmasına karşın, gecikme zammı tahakkukun zamanında yapılmasına rağmen vergi alacağının vadesinde ödenmemesi ile ilgili bir yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle gecikme faizi hesaplanırken geç yapılan tahakkuk tarihinden normal vade tarihine kadar olan süre dikkate alınmakta, gecikme zammı hesaplanırken ödeme süresinin son gününden tahsilatın geç olarak yapıldığı tarih arasındaki süre dikkate alınmaktadır.

Gecikme faizi ile ilgili yasal düzenlemeler ise gecikme zammından farklı olarak VUK'ta yer almaktadır. VUK'un 112. maddesinin 3. fıkrasının "a" ve "b" bentlerinde gecikme faizi ile ilgili açıklamalara şu şekilde yer verilmektedir:

"İkmalen tarhiyatlarda, re'sen tarhiyatlarda veya idarece yapılan tarhiyatlarda;

- a) *Davaya konu edilmeksizin kesinleşmiş olan vergilere, kendi vergi kanunlarında yer alan ve tarh işleminin ilgili olduğu döneme bağlı normal vade tarihinden, son yapılan tarhiyatın tahakkuk tarihine kadar;*
- b) *Dava konusu edilen vergilerin ödeme yapılmamış kısmına, kendi vergi kanunlarında yer alan ve tarh işleminin ilgili olduğu döneme bağlı normal vade tarihinden itibaren, yargı organı kararının tebliğ tarihine kadar;"*

Geçen süreler AATUHK kapsamında belirlenen gecikme zammı nispetinde gecikme faizi uygulanmaktadır. Yani gecikme faizi oranı, gecikme zammı oranına göre tayin edilmektedir. Gecikme faizinin hesaplanmasında ise gecikme zammının hesaplanmasından farklı olarak ay kesirleri dikkate alınmamaktadır (Gündüz, 2017, s. 205). Ayrıca üzerinde uzlaşma sağlanan vergiler için gecikme faizi; uzlaşmış olan vergi tutarına, VUK'nun 112. maddesinin "a" fıkrasında ifade edilen tarihten uzlaşma ile ilgili tutanağın imzalandığı tarihe değin hesaplanan zaman aralığı bakımından uygulanmaktadır. Öte yandan gecikme faizi uygulaması re'sen, ikmalen ya da idarece tarhiyatlarda vergilerin sadece asılları için uygulanmakta olup, vergi cezaları için uygulanmamaktadır (Güleç, 2000, s. 21).

Pişmanlık Zammı

Vergi borçlusu konumunda olan mükellefler ile vergi alacaklısı konumunda olan idare arasında zaman zaman anlaşmazlıklar, diğer ismi ile uyuşmazlıklar yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan uyuşmazlıklarda idari çözüm yolları takip edilerek uyuşmazlıklar çözüme kavuşturulabileceği gibi yargı yoluna gidilerek de uyuşmazlıklar çözüme kavuşturulabilmektedir. Vergi sistemimizde çeşitli idari çözüm yolları yer almakla birlikte söz

konusu çözüm yollarından birisi de pişmanlık ve ıslah müessesesi olmaktadır (Dersinlioğlu, 2010, s. 103). Pişmanlık ve ıslah müessesesi ile vergi dairesinin bilgisi dışında olan ve vergi kaybına neden olan ya da neden olma ihtimali bulunan bazı olaylar vergi idaresinin lehine olacak şekilde mükellef tarafından bertaraf edilmektedir (Tosuner ve Arıkan, 2018, s. 292). Bir diğer ifadeyle pişmanlık ve ıslah müessesesi mükelleflere, normalde beyan etmeleri gerekirken beyan dışı bıraktıkları unsurları herhangi bir vergi cezasına maruz kalmadan beyan etme olanağı sunmaktadır (Polat, 2002, s. 9).

Pişmanlık ve ıslah müessesesi VUK'nun 371. maddesinde düzenlenmektedir. Söz konusu kanun maddesinde beyan usulüyle vergilendirilecek vergilerde vergi ziyasına neden olunması halinde cezaya sebebiyet veren mükelleflerle bunların ortaya çıkmalarına yardımcı olan kişilerin yasaya uygun olmayan hareketlerini kanunda yer verilen şartları sağlamak suretiyle yetkili mercilere kendi isteğiyle yazılı şekilde bildirimde bulunmaları durumunda kişilere ceza kesilmeyeceği ifade edilmektedir. İlgili kanun hükmünden anlaşıldığı üzere pişmanlık ve ıslah müessesesi sadece vergi ziyayı kabahatine ilişkin cezalar için uygulanabilmekte, usulsüzlük kabahatlerine ilişkin cezalar için uygulanmamaktadır. Ayrıca VUK'un 371. maddesinde pişmanlık ve ıslah müessesesine ait hükümlerin emlak vergisi açısından geçerli olmadıkları açık bir şekilde ifade edilmektedir. Öte yandan kaçakçılık suçları ve söz konusu suçlara verilecek hürriyeti bağlayıcı cezaların düzenlenmiş oldukları VUK'un 359. maddesinde; 371. maddede yer alan pişmanlık koşullarını sağlayanların durumlarını yetkili mercilere iletmeleri halinde 359. maddede yer alan hükümlerin uygulanmayacağı ifade edilmektedir.

Pişmanlık ve ıslah müessesesinden faydalanmak ise VUK'un 371. maddesinde belirtilen şartlara bağlı olmaktadır.

“Söz konusu şartlar şunlardır:

- i. *Mükellefin haber verdiği tarihten önce ilgili konuda ihbar edilmemiş olması.*
- ii. *Yükümlü ile ilgili vergi inceleme başlanılmamış veya olayın takdir komisyonuna intikal ettirilmemiş olması.*
- iii. *Daha önce verilmemiş olan beyannamelerin yükümlünün durumunu bildirmek için verdiği dilekçe tarihten itibaren on beş gün içinde vermesi.*
- iv. *Tam olmayan veya hatalı olan vergi beyanının yükümlünün durumunu bildirmek için verdiği dilekçe tarihinden itibaren on beş gün içinde tamamlaması veya düzeltilmesi.*
- v. *Mükellef tarafından bildirilen ve ödeme süresi geçen vergilerin, ödemenin gecikmesine bağlı her ay ve kesri için, 6183 sayılı Kanunun 51. maddesinde belirtilen oranda uygulanacak **gecikme zammı oranıyla aynı oranda olan bir zamlı birlikte** bildirme tarihinden itibaren on beş gün içinde ödenmesi.”*

Yukarıda ifade edilen söz konusu şartları sağlamaları durumunda mükelleflerin pişmanlık ve ıslah müessesesinden faydalanmaları mümkün olmaktadır. Söz konusu şartlar arasında yer alan son şartla ilgili açıklamalardan ise vade tarihi geçmiş olan vergilere ilişkin gecikme zammı ile aynı oranda olmak üzere hesaplanan pişmanlık zammı tutarının mükellef tarafından ödenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Verginin Mükellefe İade Edilmesinde Dikkate Alınan Faiz Niteliğindeki Uygulama

Mükelleflere ödemiş oldukları vergiler bazı durumlarda iade edilmektedir. Vergilerin mükelleflere iade edildikleri durumlarda iade işlemi yapılırken VUK'ta düzenlenmiş olan faiz uygulaması dikkate alınmaktadır.

Mükellefe İadesi Gereken Vergilere Faiz Uygulaması

VUK'ta özel ödeme zamanlarının belirlenmiş olduğu, 112. maddenin 4. fıkrasında gereğinden çok ya da gereksiz şekilde mükelleflerden alınan vergilerin, 5. fıkrasında ise vergi yasaları uyarınca iadesi gereken vergilerin mükelleflere geri ödenmesinde uyulması gereken hususlara ilişkin açıklamalara şu şekilde yer verilmektedir:

*“Fazla veya gereksiz tahsil edilen vergiler, fazla veya yersiz ödemenin yükümlüden kaynaklanması durumunda düzeltmeye ilişkin başvuru tarihi, diğer durumlarda verginin ödeme tarihinden düzeltme fişinin yükümlüye iletildiği tarihe kadar geçen zaman aralığı için aynı dönemde AATUHK'a göre belirlenen **tecil faizi oranında** hesaplanan faiz ile birlikte, 120. madde hükümlerine göre yükümlüye red ve iade edilir.”*

*“Vergi yasalarına göre iade edilmesi gereken vergilerin, ilgili mevzuatı uyarınca yükümlü tarafından tamamlanması gereken bilgi ve belgelerin tamamlandığı tarihi takip eden üç ay içerisinde iade edilmemesi durumunda, bu tutarlara üç aylık sürenin sonundan itibaren düzeltme fişinin yükümlüye iletildiği tarihe kadar geçen zaman aralığı için aynı dönemde AATUHK'a göre belirlenen **tecil faizi oranında** hesaplanan faiz, 120. madde hükümlerine göre red ve iadesi gereken vergi ile birlikte yükümlüye ödenir.”*

Söz konusu durumlarda vergi ilişkisindeki mevcut alacaklı borçlu ilişkisinde taraflar yer değiştirmekte, alacaklı mükellef olmakta, borçlu devlet olmaktadır. Mükelleflerin VUK'un 112. maddesinde belirtilen hususlarda devletten alacaklı konumunda olmaları halinde mükellefe ödeme yapılırken AATUHK'da belirlenmiş olan tecil faizi nispetinde faiz hesaplaması uygulanmakta, ayrıca 120'inci maddede yer alan hükümler dikkate alınmaktadır. Kısacası vergi konusunda alacaklı konumuna geçen mükelleflere alacakları ödenirken tecil faizi oranında faiz hesaplanmakta ve alacak tutarına eklenen faiz tutarı devlet tarafından ödenmektedir. İlgili kanun maddesinin gerekçesinde mükellefin vergi idaresinden alacağının enflasyonist etkilere maruz kalmasının önüne geçilmesinin ve idare tarafından mükelleflere yapılacak iade işlemlerinde hızlı hareket edilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir.

Hukuk Devleti ve Devletin Üstünlüğü

Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmış olan tanıma göre hukuk devleti hareket ile faaliyetleri hukuk çerçevesinde olan, insan hak ve özgürlüklerini gözeten, ülke genelinde adil hukuk düzeni sunan, Anayasa'ya riayet eden, hukukun üstünlüğünü benimseyen, işlemleri yargısal denetim kapsamında olan devlettir.* Anayasamızın Cumhuriyetin niteliklerinin belirtildiği 2. maddesinde de ülkemizin toplumun sosyal bir hukuk devleti olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca Anayasamızda değiştirilemeyecek hükümlere ait açıklamalara yer verilen dördüncü maddede Anayasamızın ikinci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri hükmünün değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez olduğu da belirtilmektedir. Yani Anayasamızın ikinci maddesinde devletimizin hukuk devleti olduğu ve dördüncü maddesinde ikinci maddede yer alan hükmün değiştirilmesinin mümkün olmadığı açık bir şekilde ifade edilmektedir (Karayalçın, 1992, ss. 193-194).

Anayasamızın ikinci ve dördüncü maddelerinde yer alan hükümler ve Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmış olan tanım birlikte değerlendirildiğinde ülkemizde hukukun üstünlüğünün kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle devletin ve diğer kişi veya kurumların eylemleri başta anayasa olmak üzere diğer kanun hükümlerine uygun olmak zorundadır (Uygun, 2003, s. 253). Nitekim Anayasamızın 11. maddesinde Anayasa hükümleri; devletin temel organlarının, idari merciler ile kurumların ve bireylerin uymaları

* Anayasa Mahkemesi, T. 02.05.2013, E. 2013/44, K. 2013/59.

gereken asli hukuk kuralları şeklinde ifade edilmektedir. Yani Anayasada yer alan hükümler devlet kurum ve kuruluşlarını bağladığı gibi diğer kurum ve kuruluşlar ile kişileri de bağlamaktadır. Şöyle ki Anayasamızda ifade edildiği üzere ülkemiz hukuk devleti olarak kabul edildiği ve hukukun üstünlüğü ilkesini benimsenmiş olduğu için ülkemizde gerek devleti temsil eden bütün kurum ve kuruluşlar, gerek bireyler ve gerek tüzel kişiler olmak üzere herkes hukuk devleti olmanın gerektirdiği şekilde hareket etmek zorundadır.

Anayasanın giriş kısmında bütün bireylerin Anayasadaki asli hak ve özgürlüklerden adil bir şekilde faydalanarak medeni ve hukuki nizam dâhilinde şerefli bir yaşam sürme ve hem maddi hem de manevi hayatını bu şekilde iyileştirmeye ilk doğduğu andan itibaren hak kazandığı belirtilmektedir. Yani ülkemiz hukuk devleti olmasından ötürü bireylerin asli hak ve özgürlükleri yargının bağımsız olduğu adaletli bir hukuk sistemi dâhilinde korunmaktadır (İkinciogulları, 1997, s. 28).

Anlaşıldığı üzere bir hukuk devleti olan ülkemizde kişilerin temel hak ve özgürlükleri eşitlik ilkesine bağlı kalınarak Anayasa ve yasalarda yer alan hükümlerle güvence altına alınmaktadır. Öte yandan devletin eylemleri ise yine Anayasa ve ilgili kanunlarda yer alan hükümler çerçevesinde sınırlı olmaktadır. Ancak devletler varlıklarını güvence altına alabilmek amacıyla bazı yasal değişiklikler yapabilmektedirler. Yapılacak söz konusu değişiklikler ise muhakkak insan haklarının temel ve modern boyutları dikkate alınarak yapılmalıdır. Yani devletin kendi varlığını güvence altına almak amacıyla yapacağı hukuksal düzenleme insan haklarına zarar vermeyecek şekilde olmalıdır (Çeçen, 1989, s. 827). Bireylerin temel hak ve özgürlükleri yasalarla güvence altına alınmış olmasına karşın devletlerin kendi varlıklarını güvence altına alma konusunda yasalarda yapacakları değişiklikler devletlere belirli koşullar dâhilinde avantaj sağlamaktadır. Bu noktada ise kamu gücü kavramı ön plana çıkmaktadır. Çünkü devlet tek yanlı hareket ederek hukuki sonuçlar doğmasına yol açabilmekte, diğer bir ifadeyle devlet organları ve idare, hukuksal anlamda sahip oldukları üstünlüğün bir sonucu olarak kişilerin tabi olacakları yasal düzenlemeler yapabilmektedir (Erkut, 2004, s. 53). Yani özel hukuk ilişkilerinde tarafların eşit olarak kabul edilmelerinin aksine, kamu hukuku ilişkilerinde kamu gücü kullanma yetkisine sahip olan devlet, kişilerin rızaları olmaksızın tek taraflı kararlar alma imkânına sahip olduğu için kişilerden üstün kabul edilmektedir (www.edb.adalet.gov.tr).

Devletin eylemleri ve almış olduğu kararlarda üstün olarak kabul edilmesinin temelinde ise kamu faydası yatmaktadır. Çünkü devlet, kişilerin menfaatlerini korumak suretiyle kamu yararı oluşturmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kamu hukukunda devletin kişi karşısında üstün konumda olmasının altında aslında kamu yararı düşüncesi yatmaktadır (Akyılmaz vd., 2014, ss. 26-27). Nitekim kamu sektörüne bağlı faaliyet gösteren tüzel kişilerin asli niteliklerinden biri olarak bu tür tüzel kişilerin kamu gücü denilen üstün yetkilere sahip kılınmış oldukları gösterilmekte, amaçlarının ise kamu yararını gerçekleştirmek olduğu ifade edilmektedir (Çağlayan, 2016, s. 377).

Zam ve Faiz Uygulamalarının Anayasal Eşitlik ve Kanunilik İlkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi

Kamu yararı sağlama görevi olan devletin söz konusu yararı sağlamak için bireylerden üstün ve ayrıcalıklı olması kamu düzeni ve işleyişi açısından bir gereklilik olarak ifade edilmektedir. Bu gerekliliğin ise mükellef haklarına zarar vermemesi gerekmektedir. Ancak devlet tarafından anayasal sınırlar dâhilinde yapılan bazı vergisel düzenlemeler az veya çok temel hak ve özgürlükleri etkilemektedir (Şenyüz, 2014, ss. 82-84). Bu kapsamda devlet sahip olduğu kamu gücüne bağlı olarak bireylerden üstün kabul edilmesine rağmen söz konusu üstünlük vergilendirme uygulamalarında mükellefler aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Vergileme ilişkisinde belirleyici taraf olan devletin vergilerle ilgili mükelleflere yapacağı

ödemeler konusunda kendisini daha avantajlı kılması ise Anayasa'daki eşitlik ve kanunilik ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir. Şöyle ki vergiler ile ilgili temel Anayasal düzenlemelerin Anayasanın diğer ilkeleri ile uyumlu olması gerekmektedir. Bu bağlamda Anayasa'da bulunan ve hukuk devletinin temelini oluşturan kanun önünde eşitlik ilkesi vergilendirmeye ilişkin Anayasal düzenlemeler açısından da geçerli olmaktadır (Pehlivan, 2019, s. 30). Anayasanın 10. maddesinde düzenlenmiş olan söz konusu ilkeye göre herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit kabul edilmektedir. Yine aynı maddede devlet organlarının ve idare makamlarının bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorunda oldukları açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durumda devletin kanunlar önünde herkesi eşit gördüğü ve herkese eşit davrandığı anlaşılmaktadır. Ancak kanunların uygulanmaları konusunda devlet bireyler arasında eşitlik ilkesini gözetmesine karşın faiz ve zam uygulamaları dikkate alındığında devletle kişiler arasında eşitlik ilkesinin çok fazla gözetilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü devletin vergilerle ilgili alacaklı olduğu durumlarda devreye giren faiz ve zam uygulamalarında kullanılan oranların, devletin vergilerle ilgili mükellefe iade ettiği tutarlarda kullanılan oranlardan daha yüksek oldukları, dolayısıyla faiz ve zam uygulamalarında kullanılan oranların devlet lehine olacak şekilde belirlenmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Öte yandan hâlihazırda uygulanmakta olan faiz ve zam uygulamalarında kullanılan oranların belirlenme usulü vergilemede kanunilik ilkesi ile de çelişmektedir. Vergilemede kanunilik ilkesi temsiliz vergi olmaz prensibine dayanmakta, dolayısıyla vergilendirme konusunda yapılacak düzenlemelerin güçler ayrılığı ilkesi kapsamında milleti temsil eden kişilerden oluşan yasama organı tarafından çıkarılan kanunlara dayanması gerektiği fikrini kabul etmektedir. Bu nedenle kanunilik ilkesine göre vergisel düzenlemeler yasama organınca yapılmalı, yürütme organına vergisel düzenlemeler üzerinde takdir yetkisi verilmemelidir (Gerçek vd., 2014, s. 111). Ancak ülkemizde Anayasanın 73/4 maddesinde belirtildiği üzere vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilmektedir. Yani vergilendirme ile ilgili olarak sınırlı da olsa yürütme organına yetki verilmektedir. Söz konusu yetki dâhilinde yürütme organı vergilendirme hususunda bazı değişiklikler yapabilmektedir. Yürütme organının değişiklik yaptığı unsurlar arasında gecikme zammı oranları, dolayısıyla gecikme faizi ve pişmanlık zammı oranları da bulunmaktadır (AATUHK md. 51). Yani ülkemizde devletin tahsilinde sıkıntı yaşadığı vergiye bağlı alacaklar üzerinden yürüttüğü faiz ve zam uygulamalarında kullanılan oranlar yürütme organının takdirine bırakılmıştır. Yine devletin mükelleflere vergilerle ilgili iade yapması gereken durumlarda dikkate aldığı tecil faizi oranının yürütme organına bağlı olarak faaliyet gösteren Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından takdir edildiği bilinmektedir (AATUHK md. 48). Bu nedenle ülkemizde devletin gerek tahsili geciken vergi alacağına gerek mükelleflere vergi ile ilgili iade yapması gereken durumlarda başvurduğu faiz ve zam uygulamalarında kullanılan oranların belirlenmesinde yasama organının aksine yürütme organının yetkili olması vergilendirmede kanunilik ilkesine aykırı bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir.

Vergi Hukukunda Zam ve Faiz Uygulamalarında Yaşanan Gelişmeler

VUK ve AATUHK kapsamında çeşitli adlar altında yer alarak faiz özelliğine sahip olan uygulamalar incelendiğinde gecikme zammı, gecikme faizi ve pişmanlık zammı uygulamalarında devlet, alacağını zamanında tahsil edemediği gerekçesiyle mükelleflerden alacağının yanı sıra yasal düzenlemelere dayanarak hesapladığı zammı ya da faizi mükelleften tahsil etmektedir. Tersî durumda yani vergi işlemleri neticesinde mükellefin devletten alacağı

olması halinde ise mükellefe ödeme yapılırken tecil faizi oranında hesaplanan faiz uygulanmaktadır. Anlaşıldığı üzere mer'î kamu ve vergi mevzuatında kendisine ödeme yapılması gereken tarafa ödeme yapılırken ödemedenden mahrum kaldığı dönem için ödeme tutarı üzerinden telafi edici ve destekleyici faiz ya da zam adı altında tutarlar hesaplanmaktadır (Hatipoğlu, 2014, s. 436).

Devletin kamu alacaklarını geç elde etmesine bağlı olarak ortaya çıkan mali kayıpları telafi etmek üzere uyguladığı gecikme zammı, gecikme faizi ve pişmanlık zammı uygulamalarının 1950'li yıllarla birlikte uygulanmaya başlandığı görülmektedir. AATUHK 1953 yılında yürürlüğe girmiş ve kanunun 51. maddesinde gecikme zammı uygulamasına yer verilmiştir. Söz konusu kanun yayınlanmadan önceki tarihlerde gecikme zammı sadece özel kanununda bu konuda hüküm bulunan kamu alacakları için uygulanmıştır. Örneğin 1950 yılında gerçekleştirilen vergi reformuyla yürürlüğe konulan gelir vergisi ve kurumlar vergisi kanunlarında bu konuda hüküm bulunmadığı için bahsedilen vergilerde 1954 yılına değin gecikme zammı uygulanmamıştır (Ermin, 1989). Gecikme faizi ile ilgili yasal düzenlemelere ise VUK'ta ilk defa 1985 yılında yapılan kanun değişikliği ile yer verilmiştir (Üstün, 2013, s. 172). Pişmanlık ve ıslah müessesesi ise 5432 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 348'inci maddesinde yer almak suretiyle 1950 yılında ilk defa vergi sistemimize girmiştir (Işık ve Topaç, 2006, s. 70). Ancak mükelleflerin vergisel işlemler neticesinde devletten alacaklı duruma geldiklerinde söz konusu alacak üzerinden faiz yürütülmesini içeren uygulamaya ilişkin düzenleme ilk kez 4369 sayılı kanun aracılığıyla yapılmıştır. Bu kanun sayesinde 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda özel ödeme zamanlarının düzenlendiği 112'inci maddesine dördüncü bent eklenmek suretiyle vergi idaresi gereğinden çok ve gereksiz yere tahsil edilen vergileri mükelleflere geri verirken 01 Ocak 1999 tarihinden itibaren uygulanmak amacıyla faiz ödeme yükümlülüğüne haiz olmuştur. Anlaşıldığı üzere devletin kendi alacakları üzerinden yürüttüğü faiz ve zam uygulamalarının tarihsel geçmişleri 1950'li yıllara kadar uzanmasına karşın, devletin mükellefe borçlu olduğu durumlarda yani mükelleflerden gereğinden çok ve gereksiz yere vergi alındığında veya mükelleflere iade edilmesi gereken vergiler üzerinden faiz yürütülmesini sağlayan uygulama ile ilgili 1999 yılına kadar düzenleme yapılmamıştır (Yücel, 2011, ss. 183-184).

Zam ve Faiz Uygulamalarının Karşılaştırılması

Mükelleflerin vergilerle ilgili olarak devletten alacaklı oldukları durumlarda mükelleflere faiz ödenmesine ilişkin düzenleme, devletin kendi alacakları için mükelleflerden faiz talep ettiği düzenlemelere kıyasla daha yakın bir tarihten itibaren uygulanma imkânı bulmuştur. Yani devlet önce kendi alacakları için faiz ve zam düzenlemelerini yapmış, daha sonra mükelleflerin alacaklı oldukları durumlarda faiz ödenmesi hakkında düzenleme yapmıştır. Düzenlemelerin yürürlüğe konulmaları bakımından ortaya çıkan farklılığın yanı sıra düzenlemeler arasında dikkat çeken bir diğer husus ise düzenlemelerde kullanılan oranlar açısından ortaya çıkmaktadır. Söz konusu oran farklılıklarına değinmek amacıyla aşağıdaki 1 2 ve 3 numaralı tablolar hazırlanmış, tablolarda faiz ve zam oranlarına yıllar itibarıyla yer verilmiştir.

Tablo 1: Yıllar itibarıyla pişmanlık zammı, gecikme zammı ve gecikme faizi oranları

Aylık Oran	Yıllık Oran	Uygulanma Dönemi	Yasal Düzenleme
% 2,5	% 30	01.07.2019'dan başlayarak	1266 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı
% 2	% 24	05.09.2018'den başlayarak	62 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı
%1,40	% 16,8	19.10.2010'den başlayarak	2010/965 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

% 1,895	% 23,4	19.11.2009'den başlayarak	2009/15565 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 2,5	% 30	21.04.2006-18.11.2009	2006/10302 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 3	% 36	02.03.2005-20.04.2006	2005/8551 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 4	% 48	12.11.2003-01.03.2005	429 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 2003/6345 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 7	% 84	31.01.2002-11.11.2003	422 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 2002/3550 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 10	% 120	29.03.2001-30.01.2002	415 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 2001/2175 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 5	% 60	02.12.2000-28.03.2001	411 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 2000/1555 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 6	% 72	21.01.2000-01.12.2000	408 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 2000/7 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
% 12	% 144	09.07.1998-20.01.2000	403 Seri Nolu Tahsilat Genel Tebliği 98/11331 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Kaynak: <https://kpmgvergi.com/PratikBilgiler/VergiMevzuatiBilgileri/VergiCezalari/Pages/Gecikme-zammi-faizi-ve-pismanlik-zammi.aspx> ve <http://www.gib.gov.tr/yaritim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/gecikme-zammi-orani> verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır. E.T: 12.07.2019

Tablo 1'de yıllar itibariyle yer verilen oranlar pişmanlık zammı, gecikme zammı ve gecikme faizi oranları için aynı olmaktadır. Çünkü gecikme faizinin düzenlendiği VUK'un 112. maddesinde gecikme faizinin gecikme zammı oranında uygulanacağı, pişmanlık zammının düzenlendiği VUK'un 371. maddesinde de pişmanlık zammının gecikme zammı oranında uygulanacağı belirtilmektedir. Söz konusu oranların yürütme organı tarafından verilen kararlara bağlı olarak yıllar içerisindeki seyirleri incelendiğinde bazı yıllarda oranlarda artış bazı yıllarda ise azalış olduğu görülmektedir. Günümüzde uygulanan oranın ise 1266 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile % 2,5 olarak belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Yıllar itibariyle tecil faizi oranları

Aylık Oran	Yıllık Oran	Uygulama Dönemi	Yasal Düzenleme
% 1,83	% 22	06.09.2018 tarihinden itibaren	Seri: C Sıra No: 3 Tahsilat Genel Tebliği
% 1	% 12	21.10.2010 tarihinden itibaren	Seri: C Sıra No: 2 Tahsilat Genel Tebliği
% 1,58	% 19	21.11.2009 tarihinden itibaren	Seri: C Sıra No: 1 Tahsilat Genel Tebliği
% 2	% 24	28.04.2006 – 20.11.2009 tarihleri arasında	438 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 2,5	% 30	04.03.2005 - 27.04.2006 tarihleri arasında	434 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 3	% 36	12.11.2003 - 03.03.2005 tarihleri arasında	429 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği

% 5	% 60	02.02.2002 - 11.11.2003 tarihleri arasında	421 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 6	% 72	31.03.2001 - 01.02.2002 tarihleri arasında	416 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 3	% 36	21.12.2000 - 30.03.2001 tarihleri arasında	412 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 4	% 48	25.01.2000 - 20.12.2000 tarihleri arasında	409 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği
% 8	% 96	10/07/1998-24/01/2000	402 Seri No.lu Tahsilat Genel Tebliği

Kaynak: <https://kpmgvergi.com/PratikBilgiler/VergiMevzuatiBilgileri/Oranlar/Pages/Tecil-Faizi-Oranlari.aspx> ve http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Yararli_Bilgiler/teciloranlari.html verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır. E.T: 12.07.2019

Mükelleflerin devletten vergilerle ilgili hususlarda alacaklı olmaları halinde söz konusu alacaklar üzerinden yürütülen faiz oranı olarak AATUHK'a göre belirlenmekte olan tecil faizi oranına ilişkin yıllar itibariyle yaşanan gelişmelere Tablo 2'de yer verilmektedir. Tablo 2'de Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen yıllık tecil faizi oranlarının bazı yıllarda kendinden önceki yıla kıyasla artırılarak, bazı yıllarda ise azaltılarak uygulanmış oldukları görülmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2'de yer verilen oranlara ilişkin bilgilerden anlaşıldığı üzere devletin alacaklarını zamanında tahsil edememesi nedeniyle uğradığı mali kaybı telafi etmek amacıyla uyguladığı oranlar ile devletin mükellefe iade etmesi gereken vergi olduğu durumlarda mükellefin alacağı üzerinden uğradığı mali kaybın telafisi için uygulanan oranlar uygulamada farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılıklara dikkat çekmek için aşağıda yer verilen Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3: Zam ve faiz oranlarının karşılaştırılması

Dönem	Gecikme Zammı Aylık oranı (A)	Tecil Faizi Aylık oranı (B)	Fark (A-B)	Gecikme Zammı Yıllık oranı (C)	Tecil Faizi Yıllık oranı (D)	Fark (C-D)
01.07.2019-	% 2,5	% 1,83	0,67	% 30	% 22	8
2018-2019	% 2	% 1,83	0,17	% 24	% 22	2
2010-2018	% 1,40	% 1	0,40	% 16,80	% 12	5
2009-2010	% 1,895	% 1,58	0,32	% 23,40	% 19	4
2006-2009	% 2,5	% 2	0,50	% 30	% 24	6
2005-2006	% 3	% 2,5	0,50	% 36	% 30	6
2003-2005	% 4	% 3	1,00	% 48	% 36	12
2002-2003	% 7	% 5	2,00	% 84	% 60	24
2001-2002	% 10	% 6	4,00	% 120	% 72	48

2000-2001	% 5	% 3	2,00	% 60	% 36	24
2000-2000	% 6	% 4	2,00	% 72	% 48	24
1998-2000	% 12	% 8	4,00	% 144	% 96	48

Kaynak: Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Not: Gecikme faizi oranı ve pişmanlık zammı oranı gecikme zammı oranına göre belirlendiği için tabloda yer alan gecikme zammı oranları aynı zamanda gecikme faizi ve pişmanlık zammı oranlarını yansıtmaktadır.

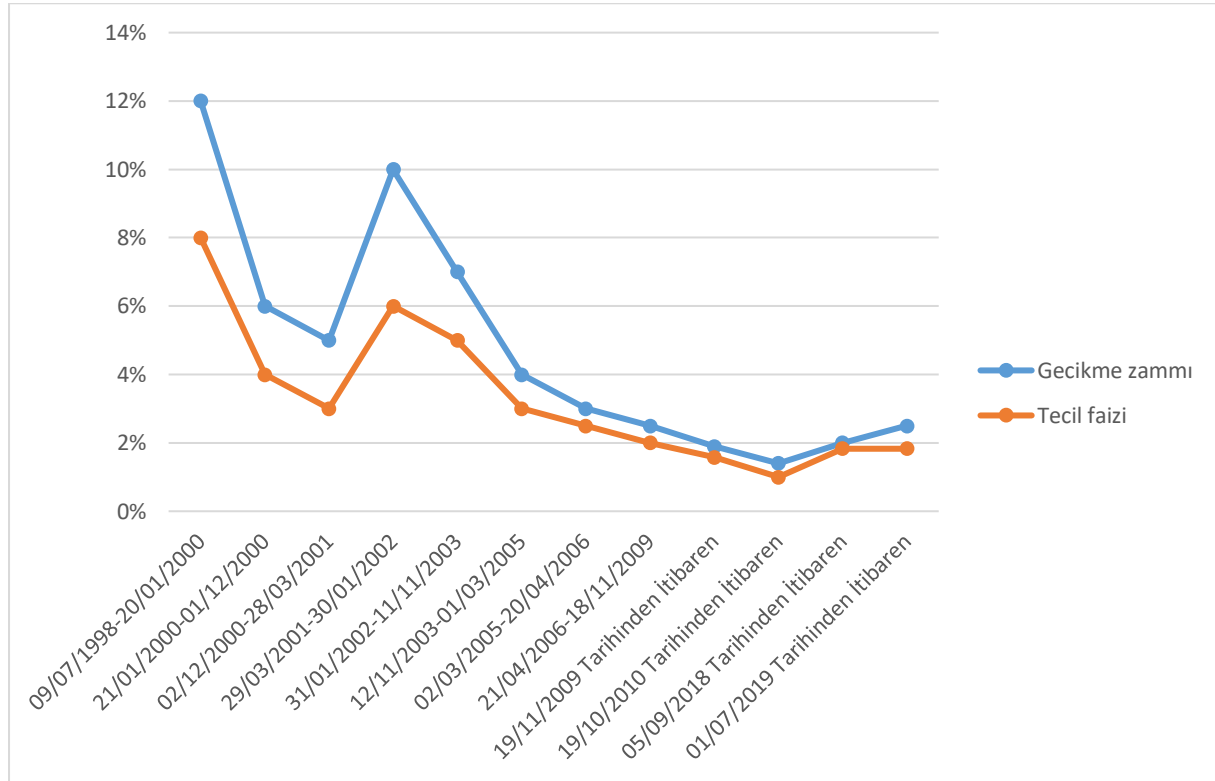
Devlet mükelleflerden fazla veya yersiz yere vergi aldığında ya da mükelleflere vergi iadesi ile ilgili olarak ödeme yaparken mükellefin mali kaybını da gözetmektedir. Ancak söz konusu durum ülkemizde 1999 yılı başından itibaren uygulama alanı bulmaktadır. Bu nedenle Tablo 3’te mükelleflere ödeme yapılması gereken durumlarda uygulanan oranları kapsayacak şekilde 1998 yılından günümüze kadar uygulanan oranlara yer verilmiştir. Tablo 3’te ayrıca devletin kendi alacaklarını zamanında tahsil edemediği gerekçesiyle alacakları üzerinden farklı adlarla (gecikme zammı, gecikme faizi ve pişmanlık zammı) yürüttüğü oranlara yer verilmiştir. Böylece Tablo 3’te devletin vergi ile alakalı kendi alacakları konusunda dikkate aldığı oranlar ile devletin vergi ile alakalı mükelleflere iade yaparken dikkate aldığı oranı aylık ve yıllık olarak karşılaştırmak mümkün olmaktadır.

Devletin vergilerle ilgili kendi alacakları için uyguladığı aylık oranlar incelendiğinde söz konusu oranların devletin iade ettiği vergilerde uyguladığı orandan her dönemde daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin aradaki farkın en fazla olduğu iki dönemden biri olan 1998-2000 döneminde devletin vergilerle ilgili kendi alacakları üzerinden uyguladığı gecikme zammı, gecikme faizi ve pişmanlık zammı oranları aylık % 12 olmasına karşın, aynı dönemde devletin mükelleflere vergilerle ilgili yapacağı ödemelerde uyguladığı oran % 8 olarak dikkat çekmektedir. Aradaki farkın en fazla olduğu bir diğer dönem ise 2001-2002 dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde de devletin vergilerle ilgili alacakları üzerinden hesapladığı faiz ve zam oranları ile iade etmesi gereken vergiler üzerinden hesapladığı faiz oranı arasında devletin lehine olacak şekilde aylık % 4 oranında bir fark bulunmaktadır.

Söz konusu oranlar yıllık olarak dikkate alındıklarında da aynı durum geçerliliğini korumaktadır. Şöyle ki 1998-2000 ve 2001-2002 dönemlerinde devletin vergilerle ilgili kendi alacaklarını zamanında tahsil edememesi neticesinde uygulamış olduğu faiz ve zam oranları ile devletin mükelleflerden gereğinden çok ya da gereksiz şekilde aldığı ve mükelleflere iade edilmesi gereken vergilerle ilgili ödeme yaparken dikkate aldığı tecil faizi oranı arasında yıllık % 48 oranında bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle devlet, gerek yıllık gerek aylık oranlar olarak incelenen dönemlerin hepsinde vergilerle ilgili alacağını tahsil edemediği durumlarda, mükellefe iade yapması gereken durumlar için uyguladığı oranın altında bir oran uygulamış ve uygulamaktadır. Söz konusu oranlar arasındaki farklar dikkate alındığında oranlar arasındaki farkın en az olduğu dönemin 2018 Eylül-2019 Haziran dönemi olduğu görülmektedir. Her ne kadar söz konusu dönemde faiz ve zam uygulamaları arasındaki fark minimum seviyede olsa da 2019 Temmuz ayıyla birlikte gecikme zammının aylık % 2,5 şeklinde belirlenmesine rağmen tecil faizi oranında herhangi bir değişiklik yapılmamış olması faiz ve zam uygulamalarında oranlar arasındaki farkın mükellef aleyhine açılmasına neden olmuştur. Şöyle ki söz konusu oran değişikliği neticesinde devletin kendi vergi alacağı için aylık % 2,5 (yıllık % 30) faiz uyguladığı, mükelleflere vergi iade etmesi gereken durumlarda ise iade tutarı üzerinden aylık % 1,83 (yıllık % 22) tecil faizi nispetinde faiz uyguladığı anlaşılmaktadır. Kısacası daha önceleri devletin vergilerle ilgili kendi alacağı için uygulamış olduğu oranlar ile mükelleflere vergi

iadesi yaptığı durumlarda uygulamış olduğu oranlar arasındaki fark zamanla kapanma eğilimi göstermesine rağmen 01.07.2019 tarihinden itibaren söz konusu oranlar arasındaki fark yine açılmıştır. Nitekim oranların aylık olarak karşılaştırıldıkları Grafik 1’de söz konusu durum net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 1: Gecikme zammı oranları ile tecil faizi oranlarının karşılaştırılması (aylık)

Kaynak: Gecikme zammı ve tecil faizi oranlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Not: Gecikme faizi oranı ve pişmanlık zammı oranı gecikme zammı oranına göre belirlendiği için grafikte yer alan gecikme zammı oranları aynı zamanda gecikme faizi ve pişmanlık zammı oranlarını yansıtmaktadır. Tecil faizi oranlarının uygulanma dönemleri ile gecikme zammının uygulanma dönemleri arasında genellikle birkaç günlük fark bulunmakta olup, grafikte gecikme zammının uygulanma dönemlerine ilişkin zaman aralıkları dikkate alınmıştır.

Grafik 1’de görüldüğü üzere devletin mali kaybını telafi etmek amacıyla vergilerle ilgili kendi alacakları üzerinden aylık olarak uyguladığı oran (gecikme zammı, gecikme faizi ve pişmanlık zammı için) devletin mükelleflere iade etmesi gereken vergi olduğu durumlarda yapacağı ödeme üzerinden hesaplamakta kullandığı orandan (tecil faizi oranından) daha yüksek olmaktadır. Ancak söz konusu oranlar arasındaki farkın zamanla azalmış olmasına rağmen 01.07.2019 tarihinden itibaren geçerli olan düzenlemeyle günümüzde oranlar arasındaki farkın tekrar açıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 05.09.2018-30.06.2019 döneminde gecikme zammı oranı (dolayısıyla gecikme faizi ve pişmanlık zammı) ile tecil faizi oranı arasında aylık sadece % 0,17’lik bir fark bulunmasına karşın 01.07.2019 tarihinden itibaren söz konusu oranlar arasındaki fark % 0,67 olarak ortaya çıkmaktadır.

Faiz ve zam uygulamaları konusunda devletin lehine olan düzenlemelere ilişkin örneklere Tablo 4’te yer verilmektedir.

Tablo 4: Faiz ve zam uygulamalarına ilişkin örnekler

Gecikme Zammı	Tecil Faizi
Mükellef Bay A, vade tarihi 31.07.2019 olan vergi borcunu 15.10.2019 tarihinde öderse borcunu	Mükellef Bay B’den ise 31.07.2019 tarihinde 10.000 TL fazla tahsil edilmiş ve düzeltme fişi mükellefe

<p>vadesinde ödemediği için borcu üzerinden $(10.000 \times \% 2,5 \times 2 = 500 \text{ TL} + 10.000 \times \% 0,00083 \times 15 = 124,5 \text{ TL})$ 624,5 TL gecikme zammı hesaplanır. (Ay kesirleri dikkate alınmaktadır)</p> <p>Formüller;</p> <p>Tam aylar için: Gecikme zammı uygulanacak tutar x aylık gecikme zammı oranı x ay sayısı</p> <p>Günler (ay kesirleri) için: Gecikme zammı uygulanacak tutar x günlük gecikme zammı oranı (Aylık gecikme zammı oranı /30) x gün sayısı</p>	<p>15.10.2019 tarihinde tebliğ edilirse mükellefin lehine yapılacak ödeme üzerinden $(10.000 \times \% 22 \times 76) / 36.000 =$ 464,4 TL faiz hesaplanır.</p> <p>Formül;</p> <p>Tecil faizi: (Tecile tabi tutar x yıllık tecil faizi oranı x gün sayısı) / 36.000</p>
Gecikme Faizi	Tecil Faizi
<p>Mükellef Bayan C 2018 yılına ait gelir vergisi beyannamesini zamanında vermediği için verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesine neden olmuş ve 03.05.2019 tarihinde yapılan ikmalen tarh neticesinde 5.000 TL vergi borcu ortaya çıkarsa vergi borcu üzerinden $5.000 \times \% 2,5 \times 1 =$ 125 TL gecikme faizi hesaplanır. (Ay kesirleri dikkate alınmamaktadır)</p> <p>Formül;</p> <p>Gecikme faizi: Gecikme faizi uygulanacak tutar x aylık gecikme faizi oranı (aylık gecikme zammı oranı nispetinde) x ay sayısı</p>	<p>Mükellef Bay D'den 31.03.2019 tarihinde 5.000 TL yersiz vergi tahsil edilmiş ve düzeltme fişi mükellefe 03.05.2019 tarihinde tebliğ edilirse mükellefin lehine yapılacak ödeme üzerinden $(5.000 \times \% 22 \times 33) / 36.000 =$ 100,8 TL faiz hesaplanır.</p>
Pişmanlık Zammı	Tecil Faizi
<p>Mükellef E A.Ş. kurum kazancını eksik beyan edip kurumlar vergisini vadesinde ödedikten sonra 01.08.2019 tarihinde verdiği pişmanlık dilekçesiyle sonradan 15.000 TL kazanç bildiriminde bulunup vergi borcunu ve pişmanlık zammını 05.08.2019 tarihinde öderse şirket hakkında $3.300 \times \% 2,5 \times 4 =$ 330 TL pişmanlık zammı hesaplanır. (Ay kesirleri tam ay sayılmaktadır) $(15.000 \times \% 22 = 3.300 \text{ TL})$ şeklinde hesaplanan tutar pişmanlık dilekçesiyle bildirilen ve ödenen ilave vergi tutarını ifade etmektedir)</p> <p>Formül;</p> <p>Pişmanlık zammı: Vadesi geçen vergi tutarı x aylık pişmanlık zammı oranı (aylık gecikme zammı oranı nispetinde) x vade tarihi ile ödeme tarihi arasında geçen ay sayısı</p>	<p>Mükellef F Ltd. Şti'den 30.04.2019 tarihinde 3.300 TL fazla tahsil edilmiş ve düzeltme fişi mükellefe 05.08.2019 tarihinde tebliğ edilirse mükellefin lehine yapılacak ödeme üzerinden $(3.300 \times \% 22 \times 97) / 36.000 =$ 195,6 TL faiz hesaplanır.</p>

Kaynak: Pehlivan, 2019, s. 86-87, Gündüz, 2017, s. 199-201, Şenyüz vd., 2014, s. 298 ve <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/vergi/bultenler/2019/yeni-gecikme-zammi-orani.html> (12.07.2019) internet sitesinde yer alan açıklamalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'te yer verilen örneklerde de görüldüğü üzere devletin zamanında tahsili geciken vergi alacağı konusunda yürüttüğü faiz ve zam uygulamaları, mükelleflerden fazla ya da yersiz olarak vergi aldığı durumlarda mükellefe iade yaparken yıllık tecil faizi nispetinde dikkate aldığı uygulamaya göre devlete daha fazla avantaj sağlamaktadır. Şöyle ki devletin lehine olan söz konusu avantajlı durumların daha iyi görülebilmeleri için Tablo 4'te yer alan bütün uygulama örneklerinde faiz ya da zamma tabi tutarlar eşit olarak dikkate alınmıştır. Örneğin gecikme zammı ile tecil faizinin karşılaştırıldığı örnekte Mükellef A, 10.000 TL

vergi borcunu vadesinde ödemediği için 2 ay 15 günlük süre için 624,5 TL gecikme zammı ödemek durumundayken, 10.000 TL'lik vergi iadesi kapsamında Mükellef B lehine yapılacak ödeme üzerinden aynı süre için 464,4 TL faiz hesaplanmaktadır. Böylece verilen örnekte farklı iki uygulama açısından yapılan hesaplamalarda dikkate alınan süreler ve hesaplamalarda dikkate alınan tutarlar aynı olmasına rağmen hesaplama sonuçları devlet lehine olacak şekilde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle devlet kendi vergi alacağı üzerinden daha yüksek oran da dolayısıyla daha fazla miktarda zam ya da faiz hesaplamaktayken, mükellefe yapacağı vergi iadesinde daha düşük oranda ve miktarda faiz hesaplamaktadır.

Sonuç

Bir hukuk devleti olan ülkemizde bireylerin asli hak ve özgürlükleri Anayasa ile yasalarda yer alan hükümlerle güvence altına alınmış olmakla birlikte devlete de kendi varlığını güvence altına alabilmesi amacıyla sınırları Anayasa ile çizilmiş olan hukuksal düzenleme yetkisi tanınmıştır. Devletin sahip olduğu bu yetki kamu gücü kavramı ile açıklanmakta, buna göre kamu gücüne sahip olan devlet tek taraflı hukuki düzenlemeler yapabilmektedir. Devletin kamu gücüne sahip olmasının altında ise devletin kamu yararı gözeterek hareket ettiği düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle özel hukuk ilişkilerinde tarafların eşit olarak kabul edilmelerinin aksine, kamu hukuku ilişkilerinde amacı kamu yararı olan devlet, kişilerden üstün kabul edilmektedir. Devletin kişilerden üstün kabul edilmesi vergilerle ilgili bazı uygulamalarda belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki asli kamu alacağı kapsamında olan vergilerin vadelerinde tahsil edilememelerine bağlı olarak ortaya çıkan bazı fer'i kamu alacaklarının (gecikme zammı, gecikme faizi, pişmanlık zammı) tespitlerinde belirlenen oranlar ile mükelleflerden fazla ya da yersiz olarak alınan vergiler ve iadesi gereken vergiler için belirlenen oran (tecil faizi oranı) arasında devlet lehine fark bulunmaktadır. Nitekim çalışmada da temel olarak söz konusu oran farklılıkları üzerinde durulmuş, bu kapsamda pişmanlık zammı, gecikme zammı ve gecikme faizi oranları ile tecil faizi oranları yıllar itibarıyla (1998-2019) incelenmiştir. Gecikme faizi ve pişmanlık zammı oranları gecikme zammı oranı ile aynı oranda uygulanmakta olup söz konusu üç farklı uygulama için kullanılan oran ile mükellefe iadesi gereken vergilere tecil faizi oranında uygulanan oran karşılaştırılmıştır. Yapılan oran karşılaştırmalarında devletin vergilerle ilgili kendi alacaklarında iade etmesi gereken vergi olan durumlara göre daha yüksek oranda faiz ve zam hesapladığı sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifade ile devletin vergilerle ilgili olan alacağını mükelleften vadesinde tahsil edemediği durumlarda uğradığı mali kaybı telafi etmek amacıyla alacağı üzerinden hesaplama yaparken dikkate aldığı oran, mükellefe vergilerle ilgili iade yaparken yani mükellefe borçlu olduğu durumda yapacağı ödeme üzerinden hesapladığı orandan daha yüksek olmaktadır. Yani kamu gücüne sahip olan devlet, vergilerle ilgili alacakları üzerinden daha yüksek oranda faiz ya da zam hesaplamakta, iade etmesi gereken vergilerle ilgili borçları üzerinden kısmen daha düşük oranda faiz hesaplamaktadır.

Devletin vergilerle ilgili alacakları için dikkate aldığı oranlar ile mükelleflere vergilerle ilgili borçları için dikkate aldığı oran dönemler itibarıyla aylık ve yıllık olarak karşılaştırıldığında 2000'li yıllarının başında oranlar arasındaki devlet lehine olan farkın zamanla azalmış olduğu dikkat çekici bir gelişme olarak yorumlanabilmektedir. İncelenen dönemlerde uygulamalar arasındaki oran farkının minimum olduğu dönem 2018 Eylül - 2019 Haziran dönemi olup, 01.07.2019 tarihinden itibaren geçerli olan düzenleme ile uygulamalar arasındaki farkın yine açıldığı görülmektedir. Nitekim 2018 Eylül - 2019 Haziran döneminde uygulama oranları arasındaki fark devlet lehine olacak şekilde % 0,17 daha fazla olmasına karşın, 01.07.2019 tarihinden itibaren söz konusu fark yine devlet lehine olacak şekilde % 0,67 daha fazla olmaktadır. Şöyle ki 2019 Temmuz döneminden itibaren devlet, geciken vergi alacakları üzerinden aylık % 2,5 oranında faiz & zam hesaplar, aynı dönemde mükelleflere vergilerle ilgili yaptığı iade ödemelerinde % 1,83 oranında faiz hesaplamaktadır.

Anlaşıldığı üzere devletin vergilerle ilgili kendi alacağı üzerinden uyguladığı faiz & zam oranı ile mükellefe vergi iadesi gereken durumda yapacağı ödeme üzerinden uyguladığı faiz oranı arasındaki fark günümüzde de devlet lehine olacak şekilde uygulanmaktadır.

Kaynakça

- Akyılmaz, B., Sezginer, M. & Kaya, C. (2014). *Türk idare hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çağlayan, R. (2016). Hukukumuzda kamu tüzel kişiliği kavramı ve kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 373-398.
- Çeçen, A. (1989). Devlet ve insan hakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (6), 826-8456.
- Dersinlioğlu, Z. T. (2010). Vergi hukukunda pişmanlık ve ıslah müessesesi. *Vergi Raporu*, (124), 103-110.
- Erkut, C. (2004). *Kamu kudreti ayrıcalıkları ve tutuk adalet anlayışı*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Ermin, İ. (1989). Gecikme zammı. *Vergi Dünyası*, Eylül 1989, Erişim Tarihi: 25.12.2018, <https://www.vergidunyasi.com.tr/makaleler/855>
- Gerçek, A., Bakar, F., Mercimek, F., Çakır, E.U. & Asa, S. (2014). Vergilemenin anayasal temellerinin çeşitli ülkeler açısından karşılaştırılması ve Türkiye için çıkarımlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 81-130.
- Güleç, A. (2000). Gecikme faizi ve vergi ziyayı cezasındaki rolü. *Vergi Raporu*, (44), 20-39.
- Gündüz, A. (2017). Gecikme zammı ve gecikme faizine hukuki bakış kamu alacaklarında gecikme zammı ve gecikme faizi uygulaması. *İSMMMO Mali Çözüm*, (140), 197-210.
- Hatipoğlu, C. (2014). Yargı kararına göre iade edilecek vergilerde faiz. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 435-447.
- Işık, İ. & Topaç S. (2006). Pişmanlık ve ıslah kurumunun tarihsel süreç içinde irdelenmesi. *Vergi Dünyası*, (300), 70-78.
- İkinciogulları, F. (1997). Hukuk devleti. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 28-30.
- İnci, H. İ. & Öztürk, H. (2015). Gecikme faizi, gecikme zammı uygulaması ve karşılaştırması. *İSMMMO Mali Çözüm*, (128), 117-123.
- Karayalçın, Y. (1992). Hukukun üstünlüğü (kavram-bazı problemler). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 193-214.
- Pehlivan, O. (2018). *Vergi hukuku genel ilkeler ve Türk vergi sistemi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Polat, İ. (2002). 213 Sayılı vergi usul kanunu hükümlerine göre pişmanlık ve ıslah müessesesi. *Vergi Denetmenleri Dergisi*, (60), 9-26.
- Saatçi, E. (2007). Vergi hukukunda gecikme zammı ve gecikme faizi. *Vergi Raporu*, (90), 48-51.
- Şenyüz, D. (2014). Hukuk devleti perspektifinden adil vergileme ve vergi afları. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), 81-96.
- Şenyüz, D. Yüce, M. & Gerçek, A. (2014). *Vergi hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.

-
- T.C. Adalet Bakanlığı (2014). *Aday memur hazırlayıcı eğitimi*. İdari Yargılama Usulü Hukuku. Erişim Tarihi: 19.12.2018, <http://www.edb.adalet.gov.tr/e-book/14-%C4%B0DAR%C4%B0YARGILAMAUSUL%C3%9C.pdf>
- Tosuner, M. & Arıkan, Z. (2018). *Vergi usul hukuku*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Uygun, O. (2003). Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklara etkisi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 20, 250-284.
- Üstün, Ü. S. (2013). Mükellefe iadesi gereken vergilerde faiz uygulanması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (105), 171-228.
- Yücel, M. (2011). Fazla ve yersiz ödenen vergilerin iadesinde faiz uygulaması ve anayasa mahkemesi kararı. *İSMMMO Mali Çözüm*, (107), 183-190.
-

Türkiye’de Gelir Dağılımının Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on the Impact of Income Distribution on Environmental Pollution

Mehmet Akif DESTEK*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de gelir dağılımının çevre kirliliği üzerindeki etkilerinin 1990-2015 gözlem aralığı için incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, reel milli gelir, enerji yoğunluğu, gelir eşitsizliği ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişki ARDL sınır testi ve bootstrap nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir. Ayrıca, sırasıyla sanayi sektörü, imalat sektörü ve hizmet sektörü katma değerlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkilerini karşılaştırmak amacıyla da üç farklı ampirik model oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre milli gelirdeki ve enerji yoğunluğundaki artışın hem de uzun dönemde çevre kirliliğini arttırdığı görülmektedir. Gelir eşitsizliğindeki artışın ise kısa dönemde çevresel kaliteyi bozmasına rağmen uzun dönemde çevre kirliliğini azalttığı bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca, sanayi sektörü katma değerindeki artışın çevre kirliliğini arttırdığı buna karşın hizmet sektörü katma değerindeki artışın çevre kirliliğini azalttığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Çevre kirliliği, Ekonomik büyüme

Abstract

This paper aims to examine the impact of income distribution on environmental pollution for the period of 1990-2015 in Turkey. For this purpose, the relationship between real income, energy intensity, income inequality and carbon dioxide emissions are investigated with ARDL bound test and bootstrap causality method. In addition, three empirical model are constructed to observe the relative effects of the value added of industry sector, manufacturing sector and service sector on environmental pollution. The results reveal that increasing income level and energy intensity increases environmental pollution both for the short and the long-run. In addition, it is concluded that increasing income inequality deteriorates the environmental quality in the short-run while inequality reduces the environmental pollution in the long-run. Moreover, increasing industrial value-added increases carbon dioxide emissions while increasing the value added of service sector reduces the pollution.

Keywords: Income distribution, Environmental pollution, Economic growth

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, genel çerçevesi ile çevre kirliliğini, yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini arttırmadan sağlanacak bir ekonomik büyüme modeli şeklinde tanımlanmakta ve bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutuna (ekonomik, sosyal ve çevresel) vurgu yapılmaktadır. Buna karşın, söz konusu boyutlar arasında teorik olarak bazı ikilemlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Sürdürülebilir kalkınma literatüründeki güncel çalışmalar incelendiğinde, söz konusu ikilemlerin ortaya çıkışı ve bu ikilemlere karşı çözüm önerisi arayışları üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Çevre kirliliğindeki artışın en temel nedeni olarak ekonomik büyümenin kabul edilmesine rağmen ülkelerin öncelikli olarak yüksek ekonomik büyüme oranları elde etmeye yönelik politika uygulamalarına önem verdiği görülmektedir. Ekonomik bakımdan önemli büyüme oranları yakalayan tüm ülkelerde çevre duyarlılığının aynı olmayışı, yalnızca kültürel gelişim veya teknoloji düzeyi ile açıklanamamakta ve bu noktada artan zenginleşmenin ülkedeki farklı düzeydeki gelir gruplarına hangi ölçüde yansıdığı sorunsalı önem kazanmaktadır.

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin, çevre üzerindeki etkilerine yönelik görüşlerin temellerini, Kuznets (1995) tarafından geliştirilen ve “Kuznets Eğrisi Hipotezi” olarak da

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, adestek@gantep.edu.tr

bilinen hipotezde ve bu hipoteze bağılı olarak Grossman ve Krueger (1991) tarafından geliştirilen “Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi” olarak adlandırılan hipotezde aramak mümkündür. Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki muhtemel parabolik ilişkiyi öne süren ilk hipotezde, ekonomik büyümenin başlangıç aşamalarında artan zenginleşme ile birlikte gelir eşitsizliğinin artacağı; belirli bir zenginlik düzeyine ulaşıldıktan sonra ise gelir eşitsizliğinin azalacağı dolayısıyla ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında ters U-şeklinde bir ilişkinin geçerli olduğu görüşleri aktarılmaktadır. Bu hipotezin ekolojik uzantısı olarak kabul edilen ikinci hipotezde ise ekonomik büyümenin başlangıç aşamalarında çevre kirliliğinin artacağı; belirli bir dönüm noktasından sonra ise artan zenginleşme ile birlikte çevre kirliliğinin azalacağı görüşü iddia edilmektedir. Her iki hipotezde de dönüm noktasından önceki sürecin sanayileşmenin başlangıç dönemleri ile ilişkilendirildiği; dönüm noktası sonrası dönemin ise sanayileşme sürecinin tamamlanması sonrasında ortaya çıkacağı görüşleri geçerlidir. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği ilişkisi ise temel olarak ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkide geçerli olduğu iddia edilen kirliliği arttırıcı veya kirliliği azaltıcı evrelerin sanayileşme sürecinden çok ekonomik büyüme sonucunda değişiklik gösteren gelir dağılımı ile ilişkili olduğu varsayımına dayalıdır.

İktisadi olarak “gelir eşitsizliği” olarak açıklanabilen söz konusu sorunun çevre kirliliği üzerindeki etkilerine yönelik olarak farklı görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir. Gelir dağılımı adaletinin düşük seviyede olmasının bir başka deyişle gelir eşitsizliğinin yüksek düzeylerde olmasının çevre kirliliğini arttıracağı görüşünü savunan araştırmacılara göre eşitsizliğin kirliliği arttırıcı etkisi politik güç ile ilişkilidir. Bu görüşe göre, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu dönemlerde çevre kirliliğini arttırıcı üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunan bireyler veya firmalar, eşitsizlik artışı nedeniyle toplumda politik güce sahip olmakta ve bu politik güce karşı bir çevresel regülasyon politikası uygulanamamaktadır. Söz konusu politika kısıtlanması sonucunda çevre kirliliği artış göstermektedir (Grunewald vd., 2012; Baek ve Gweisah, 2013; Zhang ve Zhao, 2014). Buna karşın, gelir eşitsizliği artışının çevresel kaliteye katkı sağladığı görüşünü savunan araştırmacılara göre, gelir eşitsizliğinin azalması durumunda orta sınıfa yükselen düşük gelirli kesim söz konusu gelir artışı ile birlikte daha fazla emisyon arttırıcı tüketime yönelmekte bu nedenle gelir dağılımdaki adaletsizlik çevresel kirliliği düşük düzeylerde tutmaktadır (Grunewald vd., 2017; Charfeddine ve Mrabet, 2017; Liu vd., 2019). Söz konusu görüş farklılıklarına dayalı olarak, ekonomik büyüme ile ortaya çıkan gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği gibi sorunları arasındaki ilişkinin tespit edilerek politika uygulamalarının bu tespitlere dayalı olarak gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de 1990-2015 gözlem aralığı için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada incelenen ülke olarak Türkiye’nin seçilmesinin ilk nedeni, Türkiye’de gelir eşitsizliğini ifade eden Gini katsayısının 1990 yılında 43.8 düzeyinden 2015 yılına kadar genellikle azalarak 40.4 düzeyine azalmış olmasıdır (Solt, 2019). Ülke seçimindeki bir diğer neden ise Türkiye’de söz konusu süreç içerisinde artan üretim ve tüketim faaliyetlerine dayalı olarak kişi başı karbondioksit emisyonunun 1990 yılında 2.71 metrik ton düzeylerinden 2015 yılına kadar artarak 4.49 metrik ton düzeylerine yükselmiş olmasıdır. Kısacası, Türkiye’de söz konusu dönemde hem gelir eşitsizliğinin önemli ölçüde azalmış olması, hem de çevre kirliliğinin önemli ölçüde artmış olması araştırma konusunun bu ülkede daha doğru tespit edilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın literatüre muhtemel katkıları şu şekildedir: i) Bu çalışma Türkiye’de gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürdeki ilk çalışmadır. ii) Çalışmada sadece iki değişkenli bir modelin incelenmesi yerine çok değişkenli ampirik modeller ele alınmış, gelir eşitsizliği ile birlikte ekonomik büyümenin ve teknolojik gelişimin

de çevre kirliliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. iii) Çalışmada Türkiye'nin gözlemlenen dönem süresince değişen ekonomik yapısının da etkilerini göz önünde bulundurmak amacıyla sırasıyla sanayi sektörünün, imalat sektörünün ve hizmet sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki değişen ağırlıklarının çevre kirliliği üzerindeki etkileri de araştırılmıştır.

Literatür Taraması

Çevre kirliliğindeki artışın nedenlerinin incelendiği çalışmalarda genellikle en temel faktör olarak ekonomik büyüme göstergesinin ele alındığı ve söz konusu çalışmaların “çevresel kuznets eğrisi hipotezi” üzerinden kurgulandığı bilinmektedir. Ülkelerin ekonomik zenginleşmelerinin çevre üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışmalarda, söz konusu zenginleşmenin toplumun farklı gelir düzeyindeki kesimleri arasındaki kaynak transferinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi ise genellikle göz ardı edilmektedir. Bir diğer ifadeyle, gelir dağılımındaki değişikliklerin çevre üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde gelir dağılımı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik literatür temel alınacaktır.

Tablo 1’de özetlenen literatür incelendiğinde, gelir dağılımı ile çevre kirliliği ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların son yıllarda artmaya başladığı ve farklı bulgular elde edildiği görülmektedir. Baek ve Gweisah (2013), gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi aracılığıyla 1967-2008 gözlem aralığı için incelemiş ve çalışma sonucunda gelir eşitsizliğinin çevre kirliliğini arttırdığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Hao vd. (2016), 23 Çin eyaleti için 1995-2010 dönemini baz alarak panel GMM yönteminden faydalandıkları çalışmada gelir eşitsizliğindeki artışın çevre kirliliğini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Hailemariam vd. (2019), 17 OECD ülkesinde gelir dağılımı ve çevre kirliliği ilişkisini inceledikleri çalışmada 1945-2010 dönemini panel CCE tahmincisi ile incelemiş ve çalışma sonucunda gelir eşitsizliğinin kirliliği arttırdığı hipotezini destekleyici bulgulara ulaşmışlardır.

Buna karşın, gelir eşitsizliğindeki artışın çevre kirliliğini azaltıcı etkisinin geçerli olduğu yönündeki bulgulara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Qu ve Zhang (2011), 36 ülke örneği için eşitsizlik ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi panel GLS yöntemi ile 1980-1999 dönemini baz alarak incelemiş ve çalışma sonucunda eşitsizlik artışının çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Guo (2014), Çin ekonomisinde gelir dağılımı ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi 1978-2010 dönemi için araştırmış ve çalışmada gelir dağılımındaki bozulmaların çevre kirliliğini azalttığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Söz konusu çalışmalardan farklı olarak, gelir eşitsizliğinin çevre üzerindeki etkisinin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değiştiği yönünde ampirik bulgulara ulaşan çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir. Clement ve Meunie (2010), 67 gelişmekte olan ülke ve 16 geçiş ekonomisi için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi 1988-2003 dönemini baz alarak panel GMM yöntemi ile araştırmış ve çalışma sonucunda gelir dağılımı adaletindeki bozulmaların gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliğini arttırdığını buna karşın dönüşüm ekonomilerinde gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ifade etmişlerdir. Zhang ve Zhou (2014), Çin ekonomisinde artan gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisini 3 farklı bölge ve 28 farklı eyalet için gruplandırarak Driscoll-Kraay yöntemi ile 1995-2010 dönemini gözlemleyerek incelemiş ve çalışma sonucunda gelir eşitsizliğinin çevre kirliliğini arttırdığını fakat söz konusu olumsuz etkinin Çin’in doğu bölgelerinde, batı bölgelerine göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kasuga ve Takaya (2017), Japonya’nın 85 ili için gelir dağılımı ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi 1990-2012 gözlem aralığı ve panel GMM yöntemi ile inceledikleri çalışmada ticari bölgelerde eşitsizliğin çevre kirliliğini arttırdığı; endüstriyel bölgelerde ise eşitsizlik artışının çevre kirliliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna

ulaşmışlardır. Grunewald vd. (2017), 158 ülke için panel sabit etkiler modeli yaklaşımından faydalandıkları çalışmada gelir eşitsizliği ile çevresel kirlilik arasındaki ilişkiyi 1980-2008 dönemi için incelemiş ve çalışma sonucunda gelir eşitsizliğindeki artışın düşük gelirli ülkelerde çevre kirliliğini negatif yönde etkilediğini, yüksek gelirli ülkelerde ise çevre kirliliğini arttırdığını iddia etmişlerdir. Wolde-Rufael ve Idowu (2017), Hindistan ve Çin ekonomilerinde gelir eşitsizliğinin çevre üzerindeki etkilerini karşılaştırdıkları çalışmada Hindistan için 1971-2010, Çin için ise 1974-2012 dönemlerini ARDL sınır testi aracılığıyla incelemiş ve çalışma sonucunda Hindistan için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; Çin için ise gelir eşitsizliğindeki artışın çevre kirliliğini arttırdığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Tablo 1: Gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği ilişkisi üzerine literatür özeti

Yazar(lar)	Periyot/Ülke Grubu	Yöntem	Bulgu
Clement ve Meunie (2010)	(1988-2003) 67 Gelişmekte Olan Ülke ve 16 Geçiş Ekonomisi	Panel GMM Yöntemi	G'nin C üzerindeki etkisi ülke grubuna göre farklılaşmaktadır.
Qu ve Zhang (2011)	(1980-1999) 36 Ülke	Panel GLS Yöntemi	G, C üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Baek ve Gweisah (2013)	(1967-2008) ABD	ARDL Sınır Testi	G, C üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Guo (2014)	(1978-2010) Çin	VECM Modeli	G, C üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Zhang ve Zhao (2014)	(1995-2010) Çin (3 Bölge ve 28 Eyalet)	Driscoll-Kraay Yöntemi	G'nin C üzerindeki pozitif etkisi bölgelere göre farklılaşmaktadır.
Hao vd. (2016)	(1995-2012) 23 Çin Eyaleti	Panel GMM Yöntemi	G, C üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Grunewald vd. (2017)	(1980-2008) 158 Ülke	Panel Sabit Etkiler Modeli	G'nin C üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır.
Kasuga ve Takaya (2017)	(1990-2012) Japonya	Panel GMM Yöntemi	G'nin C üzerindeki etkisi bölgelere göre farklılaşmaktadır.
Wolde-Rufael ve Idowu (2017)	(1974-2012) /Çin, (1971-2010) /Hindistan	ARDL Sınır Testi	Hindistan'da G ile C arasında ilişki yok. Çin'de G'nin C üzerindeki etkisi pozitif.
Jorgenson vd. (2017)	(1997-2012) 50 ABD eyaleti	Panel GLS yöntemi	G ile C arasında anlamlı bir ilişki yok.
Liu vd. (2019)	(1997-2015) 50 ABD eyaleti	Panel ARDL Yöntemi	G'nin C üzerindeki etkisi kısa ve uzun dönemde farklılaşmaktadır.
Hailemariam vd. (2019)	(1945-2010) 17 OECD ülkesi	Panel CCE Tahmincisi	G, C üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Not: G, gelir eşitsizliği göstergesini; C ise çevre kirliliği göstergesini ifade etmektedir.

Ayrıca, gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkilerinin kısa ve uzun dönem için farklılaştığına yönelik sonuçlar elde eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Liu vd. (2019), 50 ABD eyaleti için gelir dağılımı ve çevre kirliliğini inceledikleri çalışmada 1997-2015 dönemini panel ARDL yöntemi ile incelemiş ve çalışma sonucunda gelir eşitsizliğinin

kısa dönemde çevre kirliliğini arttırdığı buna karşın uzun dönemde eşitsizlik artışının çevre kirliliğini azalttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Literatür özetinden de görülebileceği gibi Türkiye’de gelir eşitsizliği ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi gözlemleyen herhangi bir çalışmanın olmaması ve bu ilişkiyi incelerken kısa ve uzun dönemli olarak ayrıştırılması gerekliliği amacı, bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Ampirik Strateji

Model ve Veri Seti

Çalışmada, Grunewald vd. (2017) çalışmasını takiben gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla oluşturulan ampirik model şu şekildedir:

$$\ln C_t = a_0 + a_1 \ln Y_t + a_2 \ln E_t + a_3 \ln G_t + a_4 X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

denkleme yer alan değişkenlerden; $\ln C_t$ çevre kirliliğini temsilen karbon emisyonunun doğal logaritmasını, $\ln Y_t$ ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan reel GSYH’nın doğal logaritmasını, $\ln E_t$ teknoloji düzeyini temsilen kullanılan enerji yoğunluğunun doğal logaritmasını, $\ln G_t$ gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan Gini katsayısının doğal logaritmasını, X_t diğer kontrol değişkenleri kapsayan vektör değişkeni ve ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Ampirik modelde yer alan değişkenlerin ölçümleri ve elde edildikleri veri tabanları değerlendirildiğinde; $\ln C_t$ değişkeni metrik ton cinsinden kişi başına düşen karbon emisyonu biçiminde ele alınmış ve *British Petroleum Statistical Review of World Energy 2017* (BP, 2017) veri tabanından elde edilmiştir. $\ln Y_t$ değişkeni 2010 sabit fiyatlarıyla dolar cinsinden kişi başına reel GSYH biçiminde kullanılmış, $\ln E_t$ değişkeni bir birim GSYH elde etmek için gerekli olan enerji birimi biçiminde kullanılmış ve her iki değişken için gerekli veri setleri Dünya Bankası tarafından yayımlanan *World Development Indicators* veritabanından elde edilmiştir. $\ln G_t$ değişkeni ile temsil edilen Gini katsayısı verileri, Solt (2019) tarafından yayımlanan *Standardized World Income Inequality* (SWIID 8.0) veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca X_t vektör değişkeni, sanayi sektörünün, imalat sektörünün ve hizmet sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki değişen ağırlıklarının çevre kirliliği üzerindeki etkisini belirleyebilmek için sırasıyla sanayi sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki % payı biçiminde ($\ln I$), imalat sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki % payı ($\ln M$) ve hizmet sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki % payı ($\ln S$) biçiminde ayrıştırılmıştır. Söz konusu katma değerler de *World Development Indicators* veritabanından elde edilmiştir. Çalışmada 1990-2015 gözlem aralığını kapsayan yıllık verilerden faydalanılmıştır.

Metodoloji

ARDL Sınır Testi

Çalışmada gelir eşitsizliğinin, enerji etkinliğinin, ekonomik büyümenin ve diğer kontrol değişkenlerin çevre kirliliği üzerindeki etkisini incelemek amacıyla ARDL sınır testinden faydalanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi, ARDL sınır testi ile incelememizin bazı avantajları mevcuttur. Bu test, farklı düzeylerden bütünleşik seriler arasındaki muhtemel uzun dönemli ilişkisinin aranmasına imkan vermekte, okokorelasyon ve içsellik sorunlarına karşı tutarlı sonuçlar vermekte, kısa dönem uyarlanma sürecini ve uzun dönemli ilişkileri ayrıştırabilmektedir (Pesaran ve Shin, 1997).

$$\begin{aligned} d\ln C_t = & c_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{0,i} d\ln C_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{1,i} d\ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2,i} d\ln E_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^n \beta_{3,i} d\ln G_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{4,i} d\ln X_{t-i} + \delta_0 \ln C_{t-1} + \delta_1 \ln Y_{t-1} + \delta_2 \ln E_{t-1} + \delta_3 \ln G_{t-1} + \\ & \delta_4 \ln X_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (2)$$

denkleme bulunan ifadelerden d fark alma işlemcisini, n ise gecikme sayısını simgelemektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerliliğinin incelemek amacıyla ve $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4$ ortak anlamlılıklarını test etmek için alt ve üst sınırı belirleyen F -istatistiği hesaplanmaktadır. Bu doğrultuda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez $H_0: \delta_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0$, alternatif hipoteze karşı $H_1: \delta_0 \neq \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq 0$ sınanmaktadır. Bu çalışmada modellerin tahmin aşamasında optimum gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri (SIC) aracılığıyla tespit edilmiştir.

Bootstrap Nedensellik Testi

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemek amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen ve temelinde Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı olan bootstrap nedensellik testinden faydalanılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995), değişkenlerin bütünleşme derecelerine duyarsız olan ve ki-kare dağılımına dayalı olarak kullanılan Wald istatistiğini önermişlerdir. Söz konusu testte, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkileri gecikmeli vektör otoregresif modele dayalı olarak şu şekilde belirlenmektedir;

$$y_t = v_t + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \dots + A_{p+d} y_{t-p-d} + \varepsilon_t \quad (3)$$

ve VAR_{p+d} modelinin oluşturulması;

$$K = DZ + \delta \quad (4)$$

denkleminde sırasıyla;

$$K = (y_1, \dots, y_T)(n \times T) \text{ matrisine} \quad (5)$$

$$D = (v, A_1, \dots, A_p, \dots, A_{p+d})(n \times (1 + n(p + d))) \text{ matrisine} \quad (6)$$

$$Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t \\ y_{t-1} \\ \vdots \\ y_{t-p-d+1} \end{bmatrix} \left((1 + n(p + d)) \times 1 \right) \text{ matrisine} \quad (7)$$

$$Z = (Z_0, \dots, Z_{T-1}) \left((1 + n(p + d)) \times T \right) \text{ matrisine}, \quad (8)$$

$$\delta = (\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_T)(n \times T) \text{ matrisine işaret etmektedir.} \quad (9)$$

Testin, Granger nedensellik ilişkisi yoktur şeklindeki sıfır hipotezi, düzenlenmiş Wald istatistiği (MW) aracılığıyla şu şekilde test edilmektedir;

$$MW = (X\theta)' [X((Z'Z)^{-1} \otimes V_U)X']^{-1} (X\theta) \sim \chi_p^2 \quad (10)$$

denkleminde $\otimes$, Kronecker çarpımını; $X = ap \times n(1 + n(p + d))$ kısıtları içeren gösterge fonksiyonunu ifade etmektedir.

Hacker ve Hatemi-J (2012) ise MW testinin asimptotik kritik değerlerinin özellikle küçük örneklerde güvenilir sonuçlar vermeyebileceğini iddia etmişlerdir. Bu sorunu gidermek amacıyla çalışmada, Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen, gecikme uzunluklarının endojen olarak belirlendiği ve kritik değerlerin bootstrap simülasyonu aracılığıyla elde edildiği bootstrap nedensellik testinden faydalanılmıştır.

Ampirik Bulgular

Türkiye'de gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla kurulan ampirik modellere dayalı olarak öncelikle serilerin durağanlık özelliklerinin

incelenmesi gerekmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerliliğini incelemek amacıyla kullanılacak olan ARDL sınır testi, farklı düzeylerden durağan değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesine olanak sağlasa da muhtemel yapısal kırılmaları göz ardı etmemek amacıyla Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen Zivot-Andrews (ZA) birim kök testinden faydalanılmış ve bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Birim kök testi sonuçları değerlendirildiğinde, tüm değişkenlerin yapısal kırılmalar altında ve düzey değerlerinde birim kök içerdiği; buna karşın serilerin birinci fark formlarında serilerin birim kök içerdiğine işaret eden sıfır hipotezinin reddedildiği dolayısıyla serilerin durağan hale geldikleri görülmüştür. Ayrıca elde edilen kırılma tarihleri ampirik modellerde bağımlı değişken olarak kullanılan karbondioksit emisyonu için incelendiğinde, bu değişken için kırılma tarihinin 2001 yılı olduğu görülmektedir. Söz konusu yıl Türkiye ekonomisinde ekonomik krizin yaşandığı ve bu krize bağlı olarak üretim faaliyetlerinde önemli azalışlar gerçekleşmiştir. Üretim yapısı karbondioksit emisyonunu arttırıcı fosil enerjiye (petrol, kömür, doğalgaz vb.) dayalı olan ülke ekonomisinde yaşanan bu kriz, enerji tüketimi dolayısıyla karbondioksit emisyonundaki kırılma tarihinin temel nedenidir. Nitekim, 1990’lı yılların başında yaklaşık olarak 2.71 metrik ton düzeyinde olan kişi başı karbondioksit emisyonu 2000 yılına kadar genellikle artarak 3.42 metrik ton düzeylerine ulaşmış ve söz konusu değer 2001 yılında ekonomik krizin etkisiyle 3.03 metrik ton düzeyine düşmüştür.

Tablo 2: ZA birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri		Fark Değerleri	
	t-istatistiği	Kırılma Tarihi	t-istatistiği	Kırılma Tarihi
lnC	-4.185	2001	-5.795***	2003
lnY	-3.555	1999	-5.317**	2003
lnE	-2.500	1994	-4.991**	2006
lnG	-4.307	2006	-5.319**	2009
lnI	-3.667	1999	-4.936**	1999
lnM	-3.378	2000	-5.952***	1999
lnS	-4.507	1999	-7.192***	2010

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. ZA testi için kritik değerler sırasıyla %10:-4.580, %5:-4.800, %1:-5.340

Değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin geçerliliğinin sınırdığı ARDL sınır testi sonuçları ve belirlenen optimum gecikme uzunlukları Tablo 3’de sunulmuştur. Söz konusu hesaplamalar yapılırken, birim kök testi sonucunda bağımlı değişken için endojen olarak belirlenen 2001 yılı modellere kukla değişken olarak dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, kurulan üç model için hesaplanan F-istatistiklerinin %10 anlamlılık düzeyini ifade eden kritik değer üzerinde olduğu bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin, teknolojik gelişimin, gelir eşitsizliğinin ve farklı sektörlerin ekonomi içerisindeki ağırlıklarının çevre kirliliği üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerinin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 3: ARDL sınır testi sonuçları

Ampirik Model	Gecikme Uzunlukları	F-istatistiği
$lnC = f(lnY, lnE, lnG, lnI)$	(1,0,0,2,0)	3.617*
$lnC = f(lnY, lnE, lnG, lnM)$	(1,0,0,2,0)	3.664*
$lnC = f(lnY, lnE, lnG, lnS)$	(1,0,0,2,1)	3.803*
Kritik Değerler	I(0)	I(1)
%10	2.450	3.520
%5	2.860	4.010
%1	3.740	5.060

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin geçerliliğinin sınındığı ARDL sınır testi sonuçları ve belirlenen optimum gecikme uzunlukları Tablo 3’de sunulmuştur. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, kurulan üç model için hesaplanan F-istatistiklerinin %10 anlamlılık düzeyini ifade eden kritik değerin üzerinde olduğu bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin, teknolojik gelişimin, gelir eşitsizliğinin ve farklı sektörlerin ekonomi içerisindeki ağırlıklarının çevre kirliliği üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerinin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Elde edilen bulguların güvenilirliklerinin sınındığı teşhis testleri sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde, Breusch-Godfrey LM testi (SERIAL) sonucunda ampirik modellerde otokorelasyon sorununun geçerli olmadığı, ARCH testi sonucunda modellerde değişen varyans probleminin geçerli olmadığı, Jargue-Bera (NORMALITY) testi sonucunda tüm modeller için hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu ve Ramsey-Reset testi sonucunda da modellerin doğru fonksiyonel forma göre oluşturulduğu görülmektedir.

Tablo 4’de kısa ve uzun dönemli katsayı tahmin sonuçları ve oluşturulan ampirik modellerin güvenilirliklerinin sınındığı teşhis testi sonuçları aktarılmıştır. Elde edilen kısa dönemli bulgulara göre, ekonomik büyümedeki artışın tüm modeller için çevre kirliliğini arttırmaktadır. Benzer şekilde, enerji yoğunluğundaki artışın (enerji etkinliğindeki azalışın) da çevre kalitesini bozucu yönde etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir eşitsizliğindeki artışın da kısa dönemde tüm modeller için karbondioksit emisyonunu artırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünün, imalat sektörünün ve hizmet sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki değişen ağırlıklarının ise kısa dönem için çevre kirliliği üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Kısa ve uzun dönem katsayılar

Kısa Dönem	(I)	(II)	(III)
dlnY	0.977*** [0.038]	0.968*** [0.037]	0.987*** [0.040]
dlnE	0.958*** [0.054]	0.955*** [0.052]	0.970*** [0.054]
dlnG	1.426** [0.545]	1.309** [0.527]	1.632*** [0.552]
dlnI	0.027 [0.036]	-	-
dlnM	-	0.050 [0.032]	-
dlnS	-	-	0.022 [0.053]
Sabit	-3.321*** [0.412]	-2.785*** [0.334]	-2.779*** [0.349]
ECT(-1)	-0.951*** [0.118]	-0.947*** [0.114]	-0.948*** [0.119]
Uzun Dönem			
lnY	0.886*** [0.036]	0.879*** [0.036]	0.887*** [0.038]
lnE	0.884*** [0.054]	0.881*** [0.052]	0.890*** [0.057]
lnG	-0.335* [0.187]	-0.468** [0.205]	-0.374* [0.212]
lnI	0.036* [0.019]	-	-
lnM	-	0.045 [0.040]	-

InS	-	-	-0.071* [0.028]
Teşhis Testleri			
SERIAL	0.858 (0.448)	1.150 (0.344)	0.357 (0.705)
ARCH	1.135 (0.298)	1.282 (0.270)	2.462 (0.131)
JB	0.073 (0.964)	0.165 (0.920)	0.134 (0.935)
RAMSEY	0.605 (0.448)	0.714 (0.411)	0.069 (0.796)
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler standart hata değerleri, parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Uzun dönemli bulgular incelendiğinde, kısa dönem ile benzer biçimde ekonomik büyümenin çevre kirliliğini arttırıcı yönde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin hala ağırlıklı olarak karbondioksit emisyonunu arttırıcı etkiye sahip fosil enerji tüketimine dayalı olduğunu göstermektedir. Enerji yoğunluğundaki artışın (enerji etkinliğindeki azalışın) da kısa dönem ile benzer şekilde uzun dönemde çevre kalitesini bozucu yönde etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu ise enerjinin daha etkin kullanımını sağlayacak teknolojik gelişmelerin çevre kirliliğini azaltıcı yönde etki oluşturacağına işaret etmektedir. Uzun dönemde gelir eşitsizliğindeki artışın ise kısa dönemden farklı olarak çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelir eşitsizliği artışının kısa dönemde çevre kirliliğini arttırıcı ve uzun dönemde çevre kirliliğini azaltıcı etkisinin geçerli olduğu yönündeki bulgu, Liu vd. (2019) çalışmasından elde edilen bulguları destekleyen niteliktedir. Bu sonuç, Türkiye’de kısa dönemde gelir eşitsizliğindeki artış sonucunda kirliliği arttırıcı özellikli üretim ve tüketim faaliyetinde bulunan yüksek gelirli kesime karşı kısıtlayıcı bir politika uygulanmadığını; buna karşın uzun dönemde söz konusu kesimin gelir düzeyi daha fazla artmış olsa da hükümetin bu kesimin faaliyetlerine karşı çevresel regülasyonları başarıyla uygulayabildiğini ya da söz konusu yüksek gelirli kesimin artan zenginleşme ile birlikte çevresel duyarlılığı, iktisadi zenginleşmeden daha fazla önemsemeye başladığı şeklinde açıklanabilmektedir. Ayrıca uzun dönemde, sanayi sektörü katma değerindeki artışın çevre kirliliğini arttırdığı, hizmet sektörünün katma değerindeki artışın ise çevre kirliliğini azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. İmalat sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkisi ise kısa dönem ile benzer şekilde uzun dönemde de istatistiki olarak anlamsızdır.

Tablo 5: Bootstrap nedensellik testi sonuçları

Sıfır Hipotezi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Y≠C	12.594*	3	36.750	26.355	10.578
E≠C	3.461*	2	11.359	5.220	3.111
G≠C	29.257**	3	49.566	17.194	10.774
I≠C	0.014	2	13.749	4.041	3.209
M≠C	0.042	2	9.914	6.147	3.485
S≠C	10.243*	3	19.898	13.257	9.657
C≠Y	1.747	3	35.367	23.826	11.186
C≠E	4.480*	2	8.441	4.562	2.232
C≠G	1.150	3	33.670	13.859	9.462
C≠I	0.003	2	33.253	9.930	3.535
C≠M	0.027	2	34.727	13.087	4.264
C≠S	0.460	2	18.072	7.214	4.675

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları HJC bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri belirlendikten sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik testinden faydalanılmış ve bulgular Tablo 5’de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyümeden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü, enerji yoğunluğu ile karbondioksit emisyonu arasında çift yönlü, gelir eşitsizliğinden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü ve hizmet sektörü katma değerinden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmada Türkiye’de gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkileri reel milli gelirin, enerji yoğunluğunun ve farklı sektörlerin katma değerlerinin çevre üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler 1990-2015 gözlem aralığı için ARDL sınır testi ve bootstrap nedensellik testi aracılığıyla araştırılmıştır.

Ampirik analizlerde, yapılan tahminlerin tutarlı sonuç vermesi amacıyla muhtemel yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran birim kök testlerinden faydalanılmış ve bu test sonucunda bağımlı değişken için elde edilen kırılma tarihi ampirik modele kukla değişken olarak dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerliliği öncelikle ARDL sınır testi aracılığıyla incelenmiş ve değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çevre kirliliği üzerindeki etkileri araştırılan değişkenlerin kısa ve uzun dönemli sonuçları ayrıştırıldığında, ekonomik büyümenin ve enerji yoğunluğundaki artışın hem kısa hem de uzun dönemde çevre kirliliğini arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Türkiye’de ekonomik büyümeye katkı sağlayan üretim faaliyetlerinin ağırlıklı olarak fosil enerji kaynakları tüketimine dayalı olduğunu ve enerjinin daha etkin kullanımını sağlayacak olan teknolojik gelişmelerin çevre kirliliğini azaltacağını göstermektedir. Gelir eşitsizliğindeki artışın kısa dönemde çevre kirliliğini arttırdığı, uzun dönemde ise çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Türkiye’de kısa dönemde gelir eşitsizliğindeki artış sonucunda kirliliği arttırıcı özellikli üretim ve tüketim faaliyetinde bulunan yüksek gelirli kesime karşı kısıtlayıcı bir politika uygulanmadığını; buna karşın uzun dönemde söz konusu kesimin gelir düzeyi daha fazla artmış olsa da hükümetin bu kesimin faaliyetlerine karşı çevresel regülasyonları başarıyla uygulayabildiğini ya da söz konusu yüksek gelirli kesimin artan zenginleşme ile birlikte çevresel duyarlılığı, iktisadi zenginleşmeden daha fazla önemsemeye başladığı şeklinde açıklanabilmektedir. Ayrıca, gelir eşitsizliğindeki artış sonucunda orta sınıf olarak adlandırılan gelir düzeyindeki kesimin daha düşük gelirli sınıfa geçmiş olması ve bu kesimin kirlilik arttırıcı tüketim faaliyetlerinin azalması da gelir eşitsizliğinin çevre kirliliğini azaltıcı etkisine yol açabilmektedir. Farklı sektörlerin katma değerlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkileri incelendiğinde ise kısa dönemde tüm sektörlerin çevre kirliliği üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı buna karşın uzun dönemde sanayi sektörü katma değerindeki artışın çevre kirliliğini arttırdığı ve hizmet sektörü katma değerindeki artışın çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgulara dayalı olarak, Türkiye’de ekonomik büyüme sonucunda artan zenginleşme ile birlikte üretimde fosil enerji kaynağı bağımlılığının azaltılması amacıyla yenilenebilir enerji sektöründeki araştırmalara kaynak ayrılması gerekmektedir. Gelir eşitsizliğindeki artışın çevre kirliliğini azaltıcı etkisine bağlı olarak, hükümetin gelir eşitsizliğini azaltıcı politikaları uygularken gelir düzeyi artan kesimin kirliliği arttırıcı tüketimini önleyici önlemler alması gerekmektedir. Özellikle bu kesimin gelir düzeyindeki

artış ile birlikte artan enerji ihtiyacının yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Baek, J., & Gweisah, G. (2013). Does income inequality harm the environment?: Empirical evidence from the United States. *Energy Policy*, 62, 1434-1437.
- BP. (2018). *British Petroleum statistical review of world energy*. Erişim Tarihi: 03.03.2019, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- Charfeddine, L., & Mrabet, Z. (2017). The impact of economic development and social-political factors on ecological footprint: A panel data analysis for 15 MENA countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 138-154.
- Clement, M., & Meunie, A. (2010). Is inequality harmful for the environment? An empirical analysis applied to developing and transition countries. *Review of Social Economy*, 68(4), 413-445.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). *Environmental impacts of a North American free trade agreement* (No. w3914). Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Grunewald, N., Harteisen, M., Lay, J., Minx, J., & Renner, S. (2012). The carbon footprint of Indian households. *32nd General Conference of The International Association for Research in Income and Wealth* (ss. 5-11).
- Grunewald, N., Klasen, S., Martínez-Zarzoso, I., & Muris, C. (2017). The trade-off between income inequality and carbon dioxide emissions. *Ecological Economics*, 142, 249-256.
- Guo, L. (2014). CO₂ emissions and regional income disparity: Evidence from China. *The Singapore Economic Review*, 59(01), 1450007.
- Hacker, S., & Hatemi-J, A. (2012). A bootstrap test for causality with endogenous lag length choice: theory and application in finance. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160.
- Hailemariam, A., Dzhamashev, R., & Shahbaz, M. (2019). Carbon emissions, income inequality and economic development. *Empirical Economics*, 1-21.
- Hao, Y., Chen, H., & Zhang, Q. (2016). Will income inequality affect environmental quality? Analysis based on China's provincial panel data. *Ecological Indicators*, 67, 533-542.
- Jorgenson, A., Schor, J., & Huang, X. (2017). Income inequality and carbon emissions in the United States: a state-level analysis, 1997–2012. *Ecological Economics*, 134, 40-48.
- Kasuga, H., & Takaya, M. (2017). Does inequality affect environmental quality? Evidence from major Japanese cities. *Journal of Cleaner Production*, 142, 3689-3701.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Liu, C., Jiang, Y., & Xie, R. (2019). Does income inequality facilitate carbon emission reduction in the US?. *Journal of Cleaner Production*, 217, 380-387.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1997). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.

-
- Qu, B., & Zhang, Y. (2011). Effect of income distribution on the environmental Kuznets curve. *Pacific Economic Review*, 16(3), 349-370.
- Solt, (2019). Measuring income inequality across countries and over time: the standardized world income inequality database. SWIID Version 8.0, February 2019.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- WDI. (2018). *World Development Indicators*, World Bank, Washington. Erişim Tarihi: 03.03.2019, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Wolde-Rufael, Y., & Idowu, S. (2017). Income distribution and CO2 emission: A comparative analysis for China and India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 74, 1336-1345.
- Zhang, C., & Zhao, W. (2014). Panel estimation for income inequality and CO2 emissions: A regional analysis in China. *Applied Energy*, 136, 382-392.
- Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further evidence of the great crash, the oil-price shock and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251–270.
-

Orta Gelir Tuzağının Belirleyicileri: Yükselen Ekonomiler Üzerine Bir Analiz¹

Determinants of Middle Income Trap and an Analysis on Emerging Economies

Erdal ALANCIOĞLU*

İbrahim ARSLAN**

Yusuf BAYRAKTUTAN***

Öz

Orta gelir tuzağı (OGT), genellikle nispeten yüksek oranda büyümenin yaşandığı bir dönemle orta gelir düzeyine ulaşma; ancak buradan yüksek gelir düzeyine geçişte zorlanma durumunu ifade etmektedir. Orta gelir grubunda olan ülkelerin temel iktisadi sorunlarından biri, düşük gelir grubundan orta gelir grubuna yükselişte gösterdikleri büyüme performansını, yüksek gelir grubuna geçiş için devam ettirememeleridir. Bu çalışmanın amacı, üst-orta gelir grubunda yer alan seçilmiş 16 ülkenin 1996-2015 dönemi verileriyle OGT için belirleyici olan faktörlerin analiz edilmesidir.

Modelde bağımlı değişken olarak kişi başı GSYİH (Y) ve OGT'yi belirleyen faktörleri temsilen bağımsız değişkenler olarak ar-ge harcamaları (ARGE), dışa açıklık oranı (DAO), internet kullanım oranı (IKO), eğitim harcamaları (EH), işgücü verimliliği (IV), bilimsel makale sayısı (BMK), enflasyon oranı (ENF) ve işsizlik oranı (IO) değişkenleri kullanılmıştır. Panel eşbütünleşme analiziyle, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Panel nedensellik analizi sonucuna göre, Y'den DAO ve ARGE değişkenlerine doğru, IKO, IV ve BMK değişkenlerinden Y'ye doğru tek yönlü; Y ile IO ve EH değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik saptanmış; Y ile ENF değişkeni arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde OGT'den korunma ve/veya çıkış için politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yükselen Ekonomiler, İktisadi Büyüme, Orta Gelir Tuzağı, Panel Veri Analizi

Abstract

The concept of middle income trap (MIT) refers to a situation where countries with relatively high growth rates, reach the middle income level but then face difficulties in arriving at high income levels. One of the basic economic problems of middle income countries is being unable to continue their growth performance they had in low income level to move toward high income. The aim of this study is analyze the factors determining the MIT with a sample of the selected 16 countries in the upper-middle income group for the 1996-2015 period.

In model, GDP (Y) is dependent variable, and R&D expenditures (ARGE), openness (DAO), internet use rate (IKO), education expenditures (EH), labor productivity (IV), number of published scientific papers (BMK), inflation rate (ENF) and unemployment rate (IO) used as independent variables determining MIT. A cointegration relationship between the dependent variable and independent variables were determined. With results of the panel causality analysis, one-way causality relation from Y to DAO and ARGE variables, and from IKO, IV and BMK variables to Y; and a two-way causality between Y, and IO and EH variables were found. There is no causality relation between Y and ENF variables. Using empirical findings obtained, policy recommendations to avoid or get rid of MIT have been provided.

Keywords: Emerging Economies, Economic Growth, Middle Income Trap, Panel Data Analysis.

Giriş

Farklı ülkelerin iktisadi büyüme ve kalkınma performansları üzerinde etkili olan faktörler uzun zamandır tartışılmakta ve araştırma konusu yapılmaktadır. Fert başına gelir açısından, düşük-orta-yüksek gelir gruplandırmasından hareketle, birçok düşük gelirli ülkenin

¹ Bu çalışma, ilk yazar tarafından diğer yazarlar danışmanlığında, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlanan, "Orta Gelir Tuzağını Belirleyen Faktörler ve Yükselen Ekonomiler Üzerine Bir Analiz" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Bozova MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, ealancioglu@harran.edu.tr

** Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, arslan@gantep.edu.tr

*** Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ybayraktutan@kocaeli.edu.tr

yüksek büyüme oranları ile orta gelirli ülkeler haline geldiklerinde, büyümelerini benzer oranda sürdürmedikleri görülmektedir. Çok sayıda orta gelirli ülkenin neden yüksek gelirli ülke olmak için yeterli iktisadi büyümeyi sürdürmedikleri sorusu, iktisat literatüründe nispeten yeni bir kavram olan Orta Gelir Tuzağı (OGT) olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Orta gelirli ülkelerin büyümelerinin sürdürülebilmesinde birtakım engellerle karşılaştıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle, büyümeyi etkileyen bazı faktörler orta gelir düzeyinde tıkanabilmekte; uygun politikalar üretilip uygulanmazsa büyüme durgunluğu kendini gösterebilmektedir. Orta gelir grubundaki ülkelerin yüksek gelir grubuna geçişini engelleyen ve sürdürülebilir iktisadi büyüme sürecinde yaşanan başarısızlıkların sonucu olan OGT, orta gelirli bir ülkenin büyüme stratejisini geliştirerek orta gelir grubuna geçtikten sonra yüksek gelir grubuna geçememesini ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı, orta gelirli ülkelerin OGT'den korunmasını/kurtulmasını sağlayabilecek faktörleri incelemektir.

Araştırma sorunsalını açıklayan giriş ve literatür incelemesinden sonra, çalışmanın amacı doğrultusunda yapılacak analiz için yöntem, model, değişkenler ve analiz bulguları ortaya konmakta ve çalışma, politika önerilerini de içeren sonuç kısmı ile tamamlanmaktadır.

Literatür

OGT ile ilgili literatür genel anlamda büyüme literatürü ile iç içedir. Aynı konular üzerinde çalışmalar yapılmakla birlikte OGT ile ilgili metodolojik ve tanımsal bir fikir birliği olmadığından bulgular muhtelifdir. OGT literatürü, seçilen örneklem, kullanılan araştırma yöntemleri, model ve değişkenler ile bunlara bağlı olarak önerilen politikalarda önemli farklılıklar göstermektedir. Birçok araştırma, gelir düzeylerine göre OGT'yi esas almaktadır. Fakat mutlak ve nispi gelir arasındaki tercih veya orta gelir düzeyinin alt ve üst sınırlarını belirlemek için belirli gelir eşiklerinin seçimi, farklı sonuçlar çıkarabilmektedir. Ayrıca OGT'den söz etmek için orta gelir düzeyinde geçirilen süre konusunda da görüş birliği bulunmamaktadır. Konuya ilgi artarken analize dayalı çalışmaların da arttığı görülmektedir.

Aiyar vd. (2013), büyüme yavaşlaması ve OGT belirleyicilerini, seçilmiş Asya ve Latin Amerika ülkelerinin 1955-2009 dönemi verileriyle araştırmıştır. Probit Regresyonu, Bayesian ve Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. Kişi başına düşen GSYİH'nın, kurumlar, demografi, altyapı, makroekonomik ortam ve politikalar, üretim ve ticaret yapısı değişkenlerine dayalı analiz bulgularına göre, büyüme yavaşlamasında en belirleyici değişkenlerin, sermaye yatırımlarındaki azalmalar ile ihracat yapısının çeşitliliğinin zayıflığı olduğu sonucuna varılmıştır.

Zhang (2014), 1985-2010 dönemi için panel veri analizi ile farklı gelir düzeylerinde büyümenin belirleyicilerini araştırmıştır. Bulgulara göre, sabit sermaye yatırımları, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve beşeri sermaye birikimi düşük gelirli ekonomilerde; ar-ge ve kurumların gelişimi üst-orta gelirli ekonomilerde, büyümenin önde gelen belirleyicisidir.

Dalgıç vd. (2014), Türkiye dahil 56 orta-gelirli ülkenin teknolojik, makroekonomik, beşeri ve kurumsal gelişme değişkenlerinin kişi başı gelir üzerindeki etkisini, 1990-2013 dönemi için analiz etmişlerdir. Bulgular, OGT'den kaçınmak için beşeri sermaye ve teknolojiye iyileşmenin, kurumsal kalitedeki artışın ve sağlıklı makroekonomik göstergelerin önemini ortaya koymaktadır.

Bulman vd. (2014), 1960- 2009 zaman aralığı için 166 ülkenin verileri ile çapraz ülke regresyon analizi yapmış; satınalma gücü paritesi (SGP) ile kişi başına gelir, toplam faktör verimliliği (TFV), beşeri sermaye, Gini katsayısı, bağımlılık oranı, demokrasi ve otokrazi, enflasyon, dış borç, ihracat ve sanayileşme değişkenlerini kullanmıştır. Üç gruba ayrılan ülkeler, kişi başına GSYİH düzeyi (SGP, 2005 sabit fiyatları ile) ABD'dekinin % 10'undan az ya da ona eşit ise düşük ; % 10 -50'si arasında ise orta ve % 50'sinden fazla ise, yüksek gelirlidir.

Çapraz büyüme regresyonları, orta gelirli ülkelerdeki büyümenin sanayileşme, dış açıklık ve gelir dağılımı adaletiyle pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.

Lubis ve Saputra (2015), gelişmekte olan 6 Asya ülkesi (Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya ve Tayland) için OGT olgusunu, 1997-2011 yıllarını kapsayan yıllık verilerle panel veri analizini kullanarak araştırmıştır. Kişi başına GSMH, kamu harcamaları, yatırım harcamaları, ileri teknoloji ihracatı, beşeri sermaye faktörleri (orta ve yükseköğretimdeki kayıt oranları) ve bağımlılık oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular, kamu harcamaları, yatırım harcamaları, ileri teknoloji ihracatı ve beşeri sermaye değişkenlerinin kişi başına GSMH üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımlılık değişkeninin ise, kişi başına GSMH üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tuğçu (2015), 26 yüksek ve orta gelirli ülkenin kesit verileriyle ikili bir model kullanarak OGT'den kaçınmak için etkili olan değişkenlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu değişkenler, eğitim, istihdam, enerji, sağlık, ticaret, ar-ge harcamaları ve üretim unsurlarından oluşmaktadır. Bulgulara göre, orta öğretim, sağlık ve ar-ge'ye daha fazla harcama yapan, daha eğitilmiş işgücüne sahip, yüksek düzeyde işgücüne katılma deneyimi olan, yüksek teknolojili ürünleri ihraç eden ve imalat sanayinde yüksek katma değer oluşturan ülkeler arasında yüksek gelir düzeyine ulaşma ihtimali daha yüksektir.

Öztürk (2016), 76 ülkenin 1980-2012 dönemi verileriyle yenilik, DYY ve üretkenlik gibi değişkenlerin etkilerini belirlemek için panel regresyon analizi kullanmıştır. Bulgular, yenilikçilik, verimlilik ve DYY faktörlerinin iktisadi büyüme üzerinde marjinal etkisinin zamanla azaldığını; ancak orta gelir düzeyinde bulunan bir ülkenin yüksek gelir seviyesine yükselme ihtimalini artırmada çok etkili olduğunu göstermektedir.

Jayasooria (2017), Güney Asya ülkelerinde OGT ve büyüme yavaşlaması arasında bir ilişki geliştirmeyi ve nüfus yoğunluğunu vurgulamayı amaçlamıştır. Bu nedenle Güney Asya ülkelerinin demografik değişimlerinde yapısal değişimi anlamak için 1996-2014 dönemi verileri ile kişi başına GSMH, dışa açıklık, yatırım payı, demografik profil ve DYY değişkenlerini kullanmıştır. Bulgularla, bir üst gelir grubuna geçiş için firmaların yüksek kaliteli ihracat ürünleri üretmesi ve teknolojik gelişmeye dayalı eğitim temelli büyümenin önemi vurgulanmıştır.

Aykırı (2017), OGT'ye yakalanmadan yüksek gelir düzeyine geçme başarısı göstermiş bir grup yüksek gelirli ülke ile OGT'de bulunan ya da bu riskle karşı karşıya olan bir grup üst-orta gelirli gelişmekte olan ülkenin (20 ülke), sağlık, eğitim ve kişi başına GSMH değişkenlerine ait 2010-2014 dönemi verilerini Panel Veri Analizi Tekniğini kullanarak analiz etmiştir. Bulgular, zamanla beşeri sermayede görülen iyileşmelerin büyüme ve sürdürülebilirliği üzerinde olumlu etki oluşturduğunu; özellikle beşeri sermayenin büyüme etkisinin yüksek gelirli ülkelerde daha çok olduğunu belirtmektedir.

Değişkenler ve Veri Seti

Bu çalışma için oluşturulan modelin bağımlı değişkeni kişi başına GSYİH iken bağımsız değişkenler, ar-ge harcamaları, dışa açıklık oranı, eğitim harcamaları, işgücü verimliliği, bilimsel makale sayısı, internet kullanım oranı, işsizlik ve enflasyon oranıdır. Değişkenler, simgeleri ve veri kaynağı, Tablo-1'de sunulmuştur.

Dünya Bankası Atlas Metoduna göre, 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin de yer aldığı 16 üst-orta gelir grubundaki ülkenin 1996-2015 yıllarını kapsayan yıllık verileri kullanılmıştır. Oranlı veya endeks biçiminde kullanılan değişkenler dışındaki değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Dönem aralığı verilerin elde edilebilirliğine göre seçilmiştir. Örnekleme yer alan ülkeler şunlardır: Çin, Rusya, Brezilya, Malezya, Tayland, Bulgaristan, Romanya, Kolombiya, Meksika, Peru, Kosta Rika, Ekvador, Kazakistan, Sırbistan, Güney Afrika ve Türkiye.

Tablo 1: Değişkenler ve veri kaynakları

Değişkenler	Simge	Kaynak
Kişi başı GSYİH	Y	WB
Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı (%)	ARGE	WB
İşgücü verimliliği	IV	PWT 9.0
Kamu eğitim harcamalarının GSYİH'ya oranı (%)	EH	PWT 9.0
Bilimsel makale sayısı	BMK	WB
Dışa açıklık oranı	DAO	WB
İnternet kullanım oranı (100 kişi başına)	IKO	WB
Enflasyon (%)	ENF	WB
İşsizlik (%)	IO	WB

Not: WB: The World Bank, PWT: Penn World Table.

Analiz ve Bulgular

Bu çalışmada, ilk olarak panelin geneli için yatay kesit bağımlılığı (YKB); ikinci olarak, homojenlik test edilmiştir. Bu testler uygulanacak birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin seçiminde belirleyici olmaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda YKB'yi dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden CADF kullanılmıştır. Üçüncü olarak Westerlund (2008) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ise, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Panel veri analizlerinde seriye belli bir şok geldiğinde tüm yatay kesit birimlerinin aynı derecede etkilenip etkilenmediği, YKB araştırması ile belirlenmektedir. Panel veri analizinde genellikle YKB varsayımı yapılmaktadır. Fakat bu durumda panel veri seti geniş bir yatay kesitten oluşmalıdır. Panelde birim sayısı (N) küçük, zaman aralığı (T) büyük olduğunda, seriler arasında otokorelasyon sorunu görülebilir (Pesaran, 2004, s.1). Öncelikle değişkenler için YKB'nin geçerli olup olmadığı saptanmalıdır. Bu amaçla, Breusch ve Pagan (1980) CD_{LM1} , Pesaran, (2004) CD_{LM2} , Pesaran (2004) CD_{LM} ve Pesaran vd. (2008) testleri kullanılmaktadır. Serilerin zaman aralığı (T) ve birim sayısı (N) arasındaki ilişki, bu testler arasındaki temel farkı ortaya koymaktadır.

YKB'yi test etmek için Breuschand Pagan (1980) aşağıdaki Lagrange Çarpanı Test istatistiğini önermiştir. $T > N$ durumunda kullanılan bu testin hipotezleri şunlardır:

$$H_0 = \text{YKB yoktur;}$$

$$H_1 = \text{YKB vardır.}$$

Test istatistiği şu formülle hesaplanmaktadır:

$$CD_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 \quad (1)$$

Burada, p_{ij}^2 OLS (ordinary least squares) tahmincisi tarafından birim düzeyinde elde edilen hataların korelasyon katsayısıdır (Tatoğlu, 2013, s. 215). Fakat test, zaman aralığı (T) $\rightarrow \infty$ ve birim sayısının (N) küçük olmasıyla uygulanabilir. Bunun sebebi, bu testin sahip olduğu dağılımdır. Dolayısıyla birim sayısının (N) geniş olduğu durumlarda boyut bozulabilir ve sonuçlarda sapmalar olabilir (Pesaran, 2004, s.5). Bu sorun Pesaran (2004) tarafından geliştirilen LM testi ile çözülebilir. Test istatistiği Eşitlik-2 ile hesaplanır:

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (Tp_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

Bir başka test, Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş CD_{LM} (Bias-adjusted CD_{LM}) testidir. CD_{LM1} testi, grup ortalaması sıfır fakat bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda, sapmalı olmaktadır. LM test istatistiği ilk haliyle Eşitlik-3'teki gibidir:

$$CDLM1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \beta_{ij}^2 \sim \frac{\chi_{N(N-1)}^2}{2} \quad (3)$$

Bu sapma, Pesaran vd. (2008), tarafından varyans ve ortalama değerlerinin test istatistiğine eklenmesiyle düzeltilmiştir (LM_{adj}). Testin hipotezleri şunlardır:

H₀: YKB yoktur.

H₁: YKB vardır.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (4)$$

Burada, $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir.

Panel veri yönteminde, T > N durumunda sabit etkili modelde YKB'yi araştırmak için Breusch Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Testi (1980) kullanmak uygundur. Analizin dayandığı serilerde T > N (20 > 16) olduğu için Breush veya Bias-Correlated kısımlarına da bakılmıştır. Bulgular, Tablo-2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Modelin yatay kesit bağımlılığı sonuçları

CD Test	Statistic	Prob. Değerleri
CD _{LM1} (Breusch,Pagan 1980)	755.230	0.000*
CD _{LM2} (Pesaran 2004 CD _{lm})	74.865	0.000*
CD _{LM} (Pesaran 2004 CD)	27.433	0.000*
CD _{LMadj}	31.842	0.000*

Not: *, %1 önem seviyesini ifade etmektedir.

Tablo-2' görüldüğü üzere, panelin genelinde YKB'nin olmadığını ileri süren H₀ hipotezi % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş; YKB'nin var olduğu kabul edilmiştir.

Homojenlik (Delta) Testi

Panel veriyi oluşturan birimlerin aynı özellikler taşıyıp taşımadığı, bir başka ifadeyle birimlerin homojen olup olmadığı panel veri analizinde kullanılan yöntemlerin tercihi için önemlidir (Tatoğlu, 2017, s.2). Bu test eşbütünleşme analizinde eğim katsayılarının homojenliğini belirler. Pesaran ve Yamagata (2008), bu testte,

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

şeklindeki genel bir eşbütünleşme denkleminde, β_i eğim katsayılarının, yatay kesitler arasında farklı olup olmadığını belirlemektedir. Testin hipotezleri şunlardır:

H₀: $\beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir.

H₁: $\beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojen değildir.

Pesaran ve Yamagata (2008), hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirmiştir:

$$\text{Büyük örneklerde, } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \bar{S} - k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (6)$$

$$\text{Küçük örneklerde, } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \bar{S} - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0,1) \quad (7)$$

Burada N, yatay kesit sayısını; S, Swamy test istatistiğini; k, açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir (Altıntaş ve Mercan, 2015, s.364; Göçer, 2013, s.229).

Bu çalışmada, öncelikle uygulanacak eşbütünleşme testine karar verebilmek için YKB testinden sonra homojenlik testi yapılmıştır. Serilerin homojen ya da heterojen olmasına göre uygulanacak eşbütünleşme testi belirlenmiştir.

Tablo 3: Homojenlik (Delta) testi sonuçları

Test	Test İstatistiği	Prob. Değerleri
$\hat{\Delta}$	1.608	0.054***
$\hat{\Delta}_{adj}$	1.737	0.041**

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 3'e göre hesaplanan olasılık değerleri, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek eğitim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Sonuçta etkinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Böylece her kesit için yapılacak eşbütünleşme testinin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiş olmaktadır.

Panel Birim Kök Testi

Panel serilerde YKB varsa, yani birimler arası korelasyon olursa, testlerin asimptotik özellikleri etkilenebilecektir. Geliştirilen ikinci nesil birim kök testlerinin temel özelliği YKB'ye izin vermeleridir. SURADF (Breuer, Mcknown ve Wallace, 2002), CADF (Pesaran, 2006), CADF-Yeni ve Hadri-Kruzami başlıca ikinci nesil birim kök testleridir.

Bu çalışmada paneli geneli için YKB tespit edildiğinden, serilerin durağanlığı, YKB'yi dikkatte alan, ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CADF testi ile incelenmiştir. CADF test istatistiği aşağıdaki şekilde tahmin edilir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (8)$$

Pesaran (2006), yatay kesit bağımlılık problemini ortadan kaldırmak için $\bar{y}_t$ ve $\Delta \bar{y}_t$ gecikmeli değerlerini kullanmıştır ($\Delta \bar{y}_{t-1}, \Delta \bar{y}_{t-2}, \dots$). Bu durumda CADF süreci aşağıdaki denklemin EKK ile tahminine indirgenebilir:

$$H_0^i : b_i = 0 \quad H_A^i : b_i < 0 \quad i=(1,2,\dots,N) \text{ için} \quad (9)$$

CADF sınavında da b_i katsayılarına ilişkin t değerleri elde edilir. Pesaran (2006) Monte Carlo simülasyonları ile CADF sınavının hem $N > T$ hem de $T > N$ durumunda geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

CIPS istatistiği CADF istatistiklerinin ortalamasına dayalı ve şu şekildedir: CIPS=

$$\frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N}$$

CADF değeri, paneli oluşturan ülke bazlı birim kök

istatistiğini; CIPS değeri ise, panelin geneli için test istatistiğini ölçer. Birim kök testi bulguları Tablo-4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Birim kök test sonuçları

Değişkenler	CIPS Birim Kök Testi (Düzye Sabitli Model)	CIPS Birim Kök Testi (Düzye Sabitli ve Trendli Model)
		CIPS ▲ CIPS

Y	-1.774 (-2.514*)	-1.774
ARGE	-1.589	-3.518*
DAO	-1.611 (-2.579*)	-1.465
IKO	-1.835	-2.289*
EH	-5.22*	-5.217*
IV	-3.591*	-3.596*
BMK	-2.427*	-2.585
ENF	-2.331**	-2.749***
IO	-2.997*	-3.128*

Not: Anlamlılık düzeyleri *** (0,10), ** (0,05) ve * (0,01) olarak ifade edilmiştir. ▲ notasyonu 1. dereceden farkı göstermektedir. Sabitli Modelde kritik değerler, %1, %5 ve %10 önem düzeyleri için, sırasıyla -2.47, -2.26, -2.14'tür (Pesaran, 2006: 41, CIPS Tablo 2B). Sabit ve Trendli Modelde kritik değerler, %1, %5 ve %10 önem düzeyleri için, sırasıyla -3,01, -2,78, -2,67'dir (Pesaran, 2006: 42, CIPS Tablo 2C).

Panelin geneli için değişkenlerin durağanlığı CIPS istatistik değerlerine göre belirlenmiştir. Tablo-4'teki CADF birim kök testi sonuçlarına göre, EH, BMK, IO ve IV serilerinin düzeyde sabitli modelde %1 anlamlılık düzeyinde; ENF serisinin ise %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Düzeyde sabitli modelde DAO ve IKO serilerinin herhangi bir anlamlılık düzeyinde durağan olmadığı ve birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Düzeyde sabitli ve trendli modelde CADF birim kök testi sonuçlarına göre, ARGE ve IKO serilerinin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Y ve DAO serilerinin hem düzeyde sabitli hem de düzeyde sabitli ve trendli modelde durağanlığı tespit edilememiş; bu seriler, düzeyde sabitli modelde birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Panel Eşbütünleşme Testi

Zaman serisi analizlerine benzer biçimde panel veri analizlerinde de, uzun dönem ilişkinin analizi eşbütünleşme olarak ifade edilmektedir (Sak, 2015, s. 269). Başlıca eşbütünleşme testleri, Pedroni (1999, 2004); Kao (1998); Westerlund (2007); Westerlund ve Edgerton (2007) ve Westerlund (2008)'dir.

Paneldeki değişkenlerin uyum derecesinin I(1) olduğundan hareketle eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Testin hipotezleri şunlardır:

H_0 : Eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Eş-bütünleşme ilişkisi vardır.

H_0 hipotezinin reddedilmesi, panelin genelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Katsayıların seriler arasında farklılaşmasına imkân tanıyan DH grup testinde H_0 hipotezinin reddedilmesi, en azından bazı serilerde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir (Westerlund, 2008, ss. 196-203).

Bu çalışmada Westerlund (2008) Durbin-Hausmann eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test YKB'nin varlığını ve serilerin heterojen olmasını göz önünde bulundurmakta; ayrıca serilerin durağanlığı hakkında herhangi bir kısıtlama öngörmemektedir (Westerlund, 2008, ss. 196-203).

Durbin-Hausmann eşbütünleşme testi, eşbütünleşmenin varlığını, panel ve grup boyutu olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. Test bulguları Tablo-5'te görülmektedir.

Tablo5: Westerlund (2008) Durbin-Hausmann panel eşbütünleşme test sonuçları

Test	İstatistik Değerleri	Prob. Değerleri	Sonuç
dh_g	2.852	0.002*	Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

dh_p	1.373	0.085***	Eşbütünleşme ilişkisi vardır.
-------------	-------	----------	-------------------------------

Not: Anlamlılık düzeyleri *** (0,10) ve * (0,01) olarak ifade edilmiştir.

Ülke gruplarının heterojen olduğu durumlar için testin dh_g istatistik değerlerine göre; ülke gruplarının homojen olduğu durumlar için ise, eşbütünleşme ilişkisi testin dh_p istatistik değerlerine göre yorum yapılmaktadır. Paneli oluşturan ülke grubu heterojen özellik taşıdığı için testin dh_g istatistik değerlerine göre eşbütünleşme ilişkisi yorumlanmıştır.

Tablo-5'te verilen Durbin-Hausmann eşbütünleşme testi bulgularına göre, grup panel istatistikleri % 1; panel istatistikleri ise % 10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, "eşbütünleşme yoktur" şeklindeki H₀ hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda paneli oluşturan bütün kesitler için eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Panel Nedensellik Testi

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi, karma heterojen panellerdeki Meta analizine bağlı bir yöntemdir. Meta analizinin gerçekleştirilmesi için N tane birim için test yapılır. Ortaya çıkan test istatistiğinin anlamlılık düzeyleri kullanılır. Bu testin üstün tarafı, serilerin I(0) ve I(1) değerlerinin birlikte analize dahil edilmesidir (Zeren ve Ergün, 2013, s.233).

$$Z_{it} = \mu_i + A_{i1}Z_{i,t-1} + \dots + A_{ik}Z_{i,t-ki} + \sum_{l=ki+1}^{ki+dmaxi} A_{il}Z_{i,t-l} + \mu_{it} \quad (10)$$

$$i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Eşitlik-10'da i, yatay-kesit birimlerini ve t, zaman periyodunu göstermektedir. z = (k_{i,t}, y_{i,t})'dir. μ_i , p boyutlu sabit etkiler vektörüdür, A_{i1}, ..., A_{i,k}, (p x p) boyutlu sabit parametreler matrisidir ve μ_{it} , hata terimi vektörüdür.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011, s. 872), nedenselliğin olmadığını varsayan hipotezi test etmek amacıyla Fisher testini kullanmışlardır. Fisher test istatistiği (λ), aşağıdaki gibi yazılmıştır:

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^n \ln(p_i) \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (11)$$

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testinin üstün yanı, seriler aynı seviyeden durağan olmadığında da kullanılabilen bir test olmasıdır. Bu çalışmada Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo-6'da yer almaktadır.

Tablo-6: Emirmahmutoğlu-Köse panel nedensellik testi sonuçları

Hipotezler	Fisher test istatistiği	Kritik Değerler			Sonuç
		% 1	% 5	% 10	
Y ↔ ARGE	27.750	90.876	71.671	62.900	(-)
ARGE ↔ Y	129.042*	95.565	73.861	65.248	Y → ARGE
Y ↔ ENF	58.423	89.653	69.894	60.982	(-)
ENF ↔ Y	44.162	115.343	79.418	67.405	(-)
Y ↔ EH	71.186 *	70.134	62.726	57.828	EH → Y
EH ↔ Y	72.713**	81.459	64.921	58.355	Y → EH
Y ↔ IKO	65.983***	99.702	81.880	58.465	IKO → Y
IKO ↔ Y	24.835	72.092	65.848	60.850	(-)
Y ↔ IV	66.065***	86.657	69.603	64.196	IV → Y
IV ↔ Y	55.373	93.387	68.330	59.608	(-)
Y ↔ DAO	31.611	87.920	74.790	66.768	(-)
DAO ↔ Y	69.716 **	72.763	69.477	63.007	Y → DAO
Y ↔ BMK	89.594***	85.514	70.497	60.502	BMK → Y

BMK↔Y	31.184	59.789	54.939	49.950	(-)
Y↔IO	67.842**	73.045	61.245	56.484	IO→Y
IO↔Y	60.917***	81.269	66.018	57.128	Y→IO

Not: Anlamlılık düzeyleri *** (0,10), ** (0,05) ve * (0,01) olarak ifade edilmiştir. Tablodaki ↔notasyonu, ilgili iki değişken arasında gösterilen yönde Granger nedensellik ilişkisi olmadığı hipotezini ifade etmektedir. “k_i” simgesi, Akaike bilgi kriterine (AIC) göre belirlenen uygun gecikme uzunluğunu; “→” simgesi nedensellik ilişkisinin yönünü ve “(-)” simgesi ise, seriler arasında nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

DAO ve ARGE değişkenlerinden Y’ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezinin %10 ve %5 anlamlılık düzeylerinde reddedildiği; bu durumda Y’den DAO ve ARGE değişkenlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. İKO, IV ve BMK değişkenleri ile Y arasındaki nedensellik analizi bulgularına göre, bu değişkenlerden Y’ye doğru nedensellik ilişkisi olmadığını belirten H₀ hipotezi her üç değişken için %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu değişkenlerden Y’ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

ENF ile Y arasındaki nedensellik analizi sonucuna göre, Y’den ENF’ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezinin reddedilemediği; aynı şekilde, ENF’den Y’ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezinin reddedilemediği gözlenmiştir; dolayısıyla iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Y ile IO ve EH değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında ise, iki değişken arasında nedensellik olmadığını belirten H₀ hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç: Değerlendirme ve Öneriler

Büyüme teorileri bağlamında yakınsama yaklaşımı, düşük gelirli ülkelerin nispeten yüksek büyüme oranlarıyla yüksek gelirli ülkelere aşamalı olarak yakınsayacağını öngörmektedir. Milli gelirden hareketle belirlenen düşük-orta-yüksek fert başına gelir gruplarının ikincisinde takılmayı ifade eden OGT olgusu, 2010’dan itibaren özellikle ampirik araştırmalarla önemli bir popülerlik kazanmakla birlikte, konuya farklı yaklaşımlar nedeniyle tanım, dinamikler, süre ve süreç bağlamında mutabakat sağlanamamaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin de dahil olduğu üst-orta gelir grubunda yer alan 16 ülkenin 1996-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemi ile OGT’yi belirleyen faktörler incelenmiştir. Bu bağlamda kişi başı GSYİH (Y), ar-ge harcamaları (ARGE), dışa açıklık oranı (DAO), eğitim harcamaları (EH), işgücü verimliliği (IV), bilimsel makale sayısı (BMK), internet kullanım oranı (100 kişi başına; İKO), işsizlik oranı (IO) ve enflasyon oranı (ENF) değişkenleri kullanılarak analizler yapılmıştır.

Panelin geneli için YKB’nin varlığı, Berusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen ve Pesaran, vd. (2008) tarafından sapması düzeltilen LM_{adj} testi ile incelenmiştir. Panelin geneli için YKB olduğuna karar verilmiştir. Panelde delta testi ile homojenlik sınanmış; kesitlerin heterojen oldukları belirlenmiştir. Bu, değişkenlerdeki herhangi bir şokun etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlamında gelmektedir.

Serilerde birim kökün varlığı, Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ve serilerdeki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden olan CADF testiyle analiz edilmiş; Y ve DAO serileri hariç bütün serilerin düzeyde durağan olduğu, Y ve DAO serilerinin ise birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmüştür.

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Westerlund (2008) tarafından geliştirilen, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve serilerin farklı durağanlık seviyelerinde olsa bile, eşbütünleşme ilişkisini analiz etmeye imkan tanıyan Durbin-Hausman testiyle analiz edilmiştir. Buna göre, “eşbütünleşme yoktur” şeklindeki H₀ hipotezi reddedilmekte; panelde yer alan

bütün kesitler için eşbütünleşmenin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum paneli oluşturan üst-orta gelir grubundaki ülkelerin kişi başı GSYİH ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi için kullanılan, heterojenliğe izin veren ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli olan Emirmahmutoglu ve Köse (2011) panel nedensellik testi sonucuna göre, Y'den DAO ve ARGE değişkenlerine doğru; IKO, IV ve BMK değişkenlerinden ise, Y'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Y ile IO ve EH değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna rastlanmıştır. Y ile ENF değişkenleri arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Teorik birikim ve elde edilen analiz sonuçları ışığında gelişmekte olan ülkelerin OGT'den sakınması ve/veya çıkışı, yani makul sürede yüksek gelir grubuna geçebilmeleri için şu politika önerileri sunulmaya değer görülmektedir.

i. Kamunun eğitim harcamalarına ayırdığı kaynaklar geliştirilmeli; mesleki ve teknik eğitime ayrılan pay artırılmalıdır. Eğitim, özellikle mesleki ve teknik eğitim, işgücünün verimliliğini artırarak iktisadi büyümeyi destekleyecektir.

ii. OGT'deki ülkelerin teknolojik olarak dışa bağımlılığı azaltmak için ar-ge harcamalarının artırılması oldukça önemlidir. Orta gelir grubundaki ülkelerde teknolojinin üretimi için ar-ge'ye ayrılan kaynaklar düşük düzeydedir. Bu yüzden söz konusu ülkeler, genellikle düşük veya orta teknoloji, katma değeri düşük malların üreticisi ve ihracatçısı olarak, OGT'ye düşmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu sorunu aşmak üzere, ar-ge'ye daha fazla kaynak aktarıp orta ve yüksek teknolojiye dayalı alanlarda rekabetçi pozisyonu geliştirecek yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

iii. Bir ülkenin dışa açıklık derecesinin artması, o ülkenin dış dünya ile entegre olması bakımından önem arz eder. Bu bağlamda, rekabet gücünü ve yüksek teknoloji ürün ihracatını artırmayı amaçlayan ihracata dayalı dışa açık politika uygulanmalıdır.

iv. Eğitimde niceliksel iyileştirmelerle birlikte nitelik de geliştirilmelidir. Bu sayede verimlilik artacak; veri kaynaklarla daha fazla üretim mümkün olacaktır.

v. Ar-ge'nin önemli bir çıktısı olan nitelikli bilimsel yayınların sayısının artmasına çalışılmalıdır. Bilimsel yayınlar, inovasyon, ürün ve patent yoluyla ülkelerin rekabet gücünü artırarak büyümeye katkı sağlayacaktır.

vi. Teknolojinin üretimde kullanılması ve yayılması yanında, bilgiye erişimin kolaylaşması; maliyet avantajı ve dış ticaret fırsatlarıyla büyümeyi destekleyeceğinden internet erişimi/kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

vii. Makroiktisadi istikrarın sağlanması; enflasyon ve işsizliğin makul seviyelerde olabilmesi, büyüme ve OGT'den çıkış için öncelik taşır. Fiyat istikrarının sağlandığı ve işsizliğin düşük seviyelerde olduğu bir iktisat politikası çerçevesine sadık kalınmalı; uyumlu para, maliye ve dış ticaret politikaları ısrarla uygulanmalıdır.

İktisadi büyümenin, doğal kaynak ve emeğe dayalı olmasından ziyade, yüksek verimlilik ve ileri teknolojiyle bütünleşik hale gelmesiyle, yeni/ileri teknolojilerin geliştirilmesi, adaptasyonu ve kullanım becerilerinin artırılması, ülkelerin stratejik önceliği haline gelmiştir (Bayraktutanet.al, 2018; Bayraktutan ve Bıdırdı, 2018; Bayraktutanvd, 2018; Bayraktutan ve Kethüdaoğlu, 2017). OGT'deki ülkeler, istikrarlı koşullarda nispeten yüksek büyüme oranlarını sürdürülebilir kılarak yüksek gelir grubuna geçen ülkelerin deneyimlerinden faydalanmalıdır. Bu bağlamda, özellikle ar-ge ve inovasyon konusundaki başarılı örneklerin yakından izlenmesi ve milli iktisadi koşullara uyarlanarak etkili stratejiler geliştirilmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

Aiyar, M. S., Duval, M. R. A., Puy, M. D., Wu, M. Y., & Zhang, M. L. (2013). Growth slowdowns and the middle-income trap (No. 13-71). *International Monetary Fund*.

- Altıntaş, H & Mercan, M. (2015). Ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 70(2), 345-376.
- Aykırı, M.(2017). Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve orta gelir tuzağından çıkışta beşeri sermayenin önemi: Yüksek ve üst-orta gelirli ülkeler üzerine bir uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 683-706.
- Bayraktutan, Yusuf., Bıdırdı, H. & Kutlar, A. (2018), “Research and development and high technology exports in selected countries at different development stages. A panel co-integration and causality analysis”. F. Bakırcı, T. Heupel, O. Karagöz, Ü. Özen (Eds). *German-Turkish perspectives on IT and innovation management: challenges and approaches*, 43-74: Wiesbaden: Springer Gabler& FOM Pub.
- Bayraktutan, Y & Bıdırdı, H. (2018). Innovation and high-tech exports in developed and developing countries. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 9(3), 1-21.
- Bayraktutan, Y., Arslan, İ. & Alancıoğlu, E. (2018). Orta gelir tuzağını aşmada araştırma-geliştirme: Türkiye ve Güney Kore karşılaştırması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(23), 1232-1240.
- Bayraktutan, Y & Kethüdaoğlu, F. (2017). Ar-ge ve iktisadi büyüme ilişkisi: OECD örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.*, 10(53), 679-694.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bulman, D., Eden, M. & Nguyen, H. (2014). Transitioning from low-income growth to high-income growth – is there a middle income trap? Policy Research Working Paper No, 7104. Washington: World Bank.
- Dalgıç, B., Varol İyidoğan, P. & Balıkçioğlu, E. (2014). Ortage gelir tuzağından çıkışta hangi faktörler. *Maliye Dergisi*, (167), 116-125.
- Emirmahmutoğlu, F. & Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, (28), 870-876.
- Göçer, İ. (2013). Ar-ge harcamalarının yüksek teknoloji ürünü ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.
- Jayasooria, S.P. (2017). Growth slowdowns, middle-income trap, and demographic profile in South Asia. *Asian Development Bank Institute, Working Paper Series*, No:736.
- Lubis, R.F. & Saputra, P.M.A. (2015). The middle-income trap: Is there a way out for Asian countries? *Journal of Indonesian Economy and Business*, 30(3), 273– 287.
- Ozturk, A. (2016). Examining the economic growth and the middle-income trap from the perspective of the middle class. *International Business Review*, 25, 726-738.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Journal of Applied Econometrics*, (20), 264-309.
- Pesaran, M.H. (2006). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. Erişim Tarihi: 10.01.2019, <https://pdfs.semanticscholar.org/4067/87f276f8c40a5861e2638f9b116dce42022c.pdf/>.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

-
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- PWT (2018). PWT releases. Erişim Tarihi: 25.01.2019, <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/pwt-releases/pwt9.0/>.
- Sak, N. (2015). Panel eşbütünleşme analizi. Guriş, S. (Ed.). *Stata ile panel verimodelleri* (ss. 203-264). İstanbul: Der Yayınları.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). *Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tugcu, C.T. (2015). How to escape the middle income trap: International evidence from a binary dependent variable model. *Theoretical and Applied Economics*, XXII, 1(602), 49-56.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- World Bank, (2018). Erişim Tarihi: 06.01.2019, <https://data.worldbank.org/>.
- Zeren, F & Ergün, S. (2013). Ticari açıklık ve kamu büyüklüğü ilişkisi: Panel nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 229-240.
- Zhang, D. (2014). The mechanism of the middle income trap and the potential factors influencing China's economic growth. *Frontiers of Economics in China*, 9(3), 499-528.
-

HISTORY

İhsan Hün'ün *Askeri Tarih* Adlı Eseri ve Askeri Tarih Yazımındaki Yeri

Ihsan Hun's Book of *Military History* and Its Place in Military Historiography

Vural BAŞARAN*

Öz

Bu makalede öncelikle askeri tarih yazımının genel hatlarına kısaca değinilmiştir. Yazım amaçlarına ve içeriklerine göre birbirlerinden değişiklik gösteren popüler, profesyonel ve akademik askeri tarihçilik türleri tanımlanmıştır. Çalışmanın temelinde, önce Osmanlı Devri'nde subaylık yapmış, Milli Mücadele'ye katılmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde de subaylığa devam etmiş olan İhsan Hün'ün 'Askerî Tarih' kitabı ve askeri tarih yazım anlayışı vardır. İhsan Hün, Cumhuriyet Dönemi'ndeki askeri tarihçiliğin ilk örneklerinden birisini vermiştir. Bu kitap tetkik edilmiş, İstanbul'un Fethi konusunun nasıl ele alındığı gösterilmiştir. Eserin, söz konusu askeri tarihçilik türlerinden 'profesyonel askeri tarihçiliğe' iyi bir örnek teşkil ettiği görülmüştür. Böylece İhsan Hün ve tarih anlayışı okurlara tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhsan Hün, Askeri Tarih, İstanbul'un Fethi, Profesyonel Askeri Tarihçilik

Abstract

In this article, the general lines of military historiography are mentioned briefly. Popular, professional and academic types of military historiography have been described, which vary according to their purpose and content. In the foundation of the study is İhsan Hün, who had been an officer in the Ottoman period, participated in the Turkish war of independence and continued to be an officer in the Republic Period, had a military history book and a military history writing conception. İhsan Hün gave one of the first examples of military historiography in the Republican Era. This book has been examined and it has been shown how Istanbul's conquest is handled. It is seen that the work constitutes a good example of "professional military historiography". Thus, İhsan Hün and his understanding of history were tried to be introduced to readers.

Keywords: Ihsan Hun, Military History, Conquest of Constantinople, professional military historiography

Askerlik Tarihi Yazmak

Homer'in yaklaşık 3000 yıl önce yazdığı *Ilyada* adlı epik çalışmasında anlattığı Truva Savaşı'ndan (Pope, 2006, s. 4) günümüze kadar geçen sürede askeri teknolojiler o kadar çok gelişmiştir ki Homer bugünün savaşlarını görse ölümlerin benzerliğinden başka ortak bir şey bulamaz. Hatta o zamanın kahramanlarının "destansı" ölümlerini de bulamaz. Çok daha karmaşık askeri, siyasi, iktisadi ve teknolojik bir yapıyla karşılaşır. Çağdaş tarihçiler dünya tarihindeki gelişmeleri anlayabilmek için askerlik ya da savaş tarihlerinden çokça faydalanıp kuram oluşturma çabalarına girmişler ve iki büyük dünya savaşına sahne olan XX. yüzyılda askeri tarih çalışmaları tarih disiplininin önemli bir ögesi haline gelmiştir (Vann, 2018).

ABD harp okulu öğretim üyelerinden Tami Davis Biddle'a göre "birisi büyük bir kitapçıya girerse büyükçe bir "askeri tarih" bölümü bulur. Bunlardan bir kısmı -ciddi, derinlemesine incelenmiş- yüksek düzeyde araştırmalara uygundur; ancak bazıları coşkulu bir biçimde pek de kötü olmayan bir okur kitlesine üstünkörü yazılmış macera ve zafer masallarını içerir." (Biddle & Citino, 2014, s. 3) Askeri tarih yazımının bu popülerliğine karşın meseleyi bütünlüklü biçimde ele almak zor bir iştir. Askerlik ve savaş tarihçisi olan Michael Howard[†] askeri tarih çalışacaklar için rehber olarak üç kural sunmuştur (Howard, 1981, s. 13). Bunlar:

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, vbasaran@ankara.edu.tr

† Michael Howard, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkanlığı, Savaş Tarihi Chichele Profesörü, Oxford'da Modern Tarih Profesörü, Yale Üniversitesi Askerlik ve Denizcilik Tarihi Profesörü olarak görevlerde bulunmuştur. Ayrıca King's College London Savaş Araştırmaları Bölümü kurucu üyelerindedir.

1) Bir tarihçi geniş bir sahayı çalışmalıdır. Uzunca bir tarihsel dönemde savaşın gelişimini incelemelidir (Howard, 1981, s. 14).

2) Derinlemesine çalışmalıdır. Tek bir savaşı ele almalıdır. Ancak bunu yaparken sadece resmi tarihlerden değil, tanıklıklardan, mektuplardan, günlüklerden ve yaratıcı edebiyattan da yararlanarak derinlikli bir araştırmayla savaşın neye benzediğini anlatmaya çalışmalıdır (Howard, 1981, s. 14).

3) Bağlamsal çalışmalıdır. Zaferlerin ya da yenilgilerin kökenlerini bulmak için politik, sosyal ve ekonomik faktörler de ele alınmalıdır. 1806'da Prusya'nın ve 1870'de Fransa'nın çöküşünü açıklamak için bu ülkelerin askeri tarihleri kadar politik ve sosyal tarihlerini de incelenmelidir (Howard, 1981, s. 14).

Geniş, derin ve bağlamsal bir askeri tarih yazımı sivilleri sadece savaşın doğasını anlama imkanı ve bunun toplumu nasıl şekillendirdiğini anlama fırsatı vermez bununla beraber subayların mesleklerinde kendilerini doğrudan geliştirmelerini de sağlar. Ancak şurası akıldan çıkarılmamalıdır ki, askeri veya sivil tarihin kullanımı, Jacob Burekhardt'ın belirttiği gibi insanı sonrası için daha zeki yapmaz onları sonsuza kadar bilge yapar (Howard, 1981, s. 14).

Howard'ın dikkat çektiği üzere XX. yüzyılın ortasında askeri tarih yazımı için gerekli asgari kurallar ya da rehber bu şekildeydi.

Yukarıda söz konusu edilen bu üç özellik farklı biçimlerde kullanılarak, 1) Popüler, 2) Akademik ve 3) Profesyonel[‡] askeri tarih yazım türlerinden bahsetmek mümkündür. Bu üç türün de kendilerine özgü amaçları, izleyicileri ve standartları olsa da bazı alanlarda birbirleriyle kesişirler (Lynn, 2008, s. 20). Bunlardan ilki ve en eskisi “popüler askeri tarih” yazımıdır. Kamp ateşi hikayeleri, epik destanlar, şairlerin savaşçılara düzdükleri dörtlükler...(Lynn, 2008, s. 20). Bunlar belki de popüler askeri tarihçiliğinin başlangıcı olarak görülebilir. Günümüzde bu minvalde pek çok kitap yazılmakta ve tarihten ilham alınarak kurgulanan filmler, televizyon serileri çekilmektedir. Yine birçok oyun firması tarihi savaşları konu alan bilgisayar oyunlarını piyasaya sürmektedir. Bunların pek çoğunun içi boş anlatılar olduğunu söylemek şüphesiz pek çok tarihçinin ortak düşüncesidir. Bununla beraber içlerinde doğru bilgileri de bulmak mümkündür. Popüler tarih yazımı en kalabalık kitleye ulaşan türdür. Doğal olarak günümüzde bu yazım türünün pazarı ve satılması içerik ve doğru bilgidan daha önemli bir hale gelmiştir.

İkinci tür askeri tarih yazımı profesyonel ya da uygulamalı askeri tarihtir.

Uygulamalı askeri tarih özellikle askeri uzmanlar için faydacılığın tipik bir örneğidir. Faydacılığın birazında ordunun birlik ruhu ve moralinin yükselmesi arzusu yatmaktadır. Ancak subayların profesyonel eğitiminin bir parçası ve doktrin inşa etmede, planlamada ve savaşta rehber olarak askeri tarihin kullanımı daha önemlidir (Lynn, 2008, s. 22).

Askeri tarihin genç subaylara öğretilmesi ve okutulmasının önemi büyük kumandan Napolyon tarafından “İskender, Hannibal, Sezar, Gustavus Adolphus, Turenne ve Frederick'in seferlerini tekrar tekrar okuyun, onları model olarak alın, büyük bir kaptan olmanız ve savaş sanatının sırlarına vakıf olmanız için yegâne yol budur.” Sözleriyle ifade edilmiştir (Lynn, 2008, s. 22).

Son tür olan “akademik askeri tarih” yazımı örnekleri son elli yıllık dönemde artış göstermiştir. Özellikle Michael Roberts'in (Roberts, 1995) 1950'lerde ortaya attığı ve askeri devrim tezi olarak bilinen kuramla beraber akademisyenlerin askeri tarihe olan ilgisi hızla artış göstermiştir. Akademik askeri tarih yazımında askeri devrim tezlerinden başka, 1) ‘yeni askeri

[‡] Bu konu hakkında Mynooth Üniversitesi Askerî tarih ve Strateji Çalışmaları Merkezi direktörü Dr. Ian Speller'ın Liverpool'da 24 Şubat 2011'de sunduğu “The Use and Abuse of History by Military” başlıklı yazısına bakılabilir (Speller, 2012). Profesyonel askeri tarih yazımını Lynn, uygulamalı askeri tarih olarak adlandırmaktadır. (Lynn, 2008, s. 22)

tarikh' ve 2) ırkçılığın savaş üzerindeki etkilerini konu alan iki farklı eğilim daha son 30 yılın akademik askeri tarihçiliğine yön vermiştir (Lynn, 2008, ss. 24-25).

İhsan Hün ve *Askerî Tarih* Adlı Eseri

İhsan Hün'ün 1905 (1321-P.50) yılında piyade üsteğmen olarak subaylığa başladığı anlaşılmaktadır. 15. Tümen Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmiş, Batı ve Elcezire Cepheleeri Kurmay Heyetlerinde bulunmuş, Pontus Harekatı, İnönü ve Sakarya Meydan Muharebelerinde görevler almıştır (Baycan, t.y.). Bununla beraber Suriye sınır belirleme komisyonu üyeliğinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde 10 yıl harbiye mektebinde öğretmenlik yapmıştır (Hün, 1952, s. 59). 1942 yılında Askeri Temyiz Mahkemesi'nde görevli olduğu arşiv kayıtlarından § anlaşılmaktadır. 1945 yılı Temmuz ayında Kurmay Albay olarak Genel Kurmay Harp Tarihi Encümeni I. Şube Müdürü unvanıyla yaş haddinden emekliye ayrılmıştır **. Emekliye ayrıldıktan sonra 26 Mayıs 1948 yılında Albay Hün başkanlığında Türkiye Muharıpler Derneği'nin Ankara şubesi açılmıştır. †† Milliyet gazetesindeki bir vefat ilanından 21 Ocak 1979'da hayata gözlerini kapadığı anlaşılmaktadır. ††

İhsan Hün'ün yazdığı eserler şunlardır.

- 1) *Askerî Tarih* (1924).
- 2) *Tarih-i Harb* (1924). §§
- 3) *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar* (1952). ***

Askerî Tarih ve Önemi

Harbiye mektebinde okutulmak üzere Binbaşı İhsan tarafından yazılmış bir eser olan *Askerî Tarih*'in 3. baskısı 1924-1925 (R. 1341) yılında yapılmıştır. Milli Kütüphane EHT 1961 A 684 yer numarasında kayıtlıdır. Kitabın muharriri "Mekteb-i Harbiye askerî tarih muallimi Binbaşı İhsan"dır. Bundan başka kitapta yazarın kendisiyle ilgili bir bilgi yoktur.

Eser 341 sayfadan ve buna ek olarak 9 sayfada toplam 19 adet krokiden oluşmaktadır (Hün, 1924a).

Kitabın içindekiler şu şekildedir:

Tarihin tarifi ile aksâmı (5) †††

Birinci Kısım:

1- Tarih-i harb mütâlaasının faydasıyla kıymet ve ehemmiyeti. (8)

§ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname No: 17604, Yer No: 156 - 29 - 11, Belge Tarihi: 15.09.1942

** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname No: 19519, Yer No: 176 - 17 - 19, Belge Tarihi: 11.07.1945

†† <http://www.tesud.org.tr/hakkimizda>

††† http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/baUI_x2F_L_x2B_BymIbPxbA5fY2wA_x3D_x3D_

§§ Yazımızda *Askerî Tarih* adlı eser incelenmiştir. İki ciltten oluşan *Tarih-i Harb*'in içindekiler şu şekildedir: 1-Tarih-i harb ile sefer, harp, muharebe, meydan muharebesi, sevkül ceş ve tabiiye gibi bazı tabirât-ı askeriyenin tarifleri. 2- Tarih-i harb mütâlaasının kıymet ve ehemmiyeti, hangi esfârî mütâlaa etmek daha faidelidir. Tarih-i harb nasıl mütâlaa edilir? 3- Harbin ahzârı. 4- Tarih-i fenn-i harbin edvâr-ı muhtelifesi hakkında malûmat-ı meçhûle. 5- Birinci Kosova Meydan Muharebesi. 6- Niğbolu Meydan Muharebesi. 7- Varna Meydan Muharebesi. 8- Feth-i Kostantin. 9- Çaldıran Meydan Muharebesi. 10- Viyana Seferi. 11- Napolyon Zamanının Kavâid-i Esâsiye-i Harbiyesi. 12- Moltke Zamanının Kavâid-i Esâsiye-i Harbiyesi. 13- Napolyon ve Moltke Zamanındaki kavâid-i esâsiye-i harbiyenin yekdiğeri ile münasebeti ve asr-ı hazırdaki cesim ordular grubunun sevk ve idaresinde mezkûr kavâidin kabiliyet-i tetkiyesi. 14- Napolyon'un 1805 Seferi. 15- Napolyon'un 1806 Seferi. 16- Napolyon'un 1815 Seferi. 17- moltke'nin 1870-71 Seferi. 18- Osmanlı Rus Seferi 1293. 19- Balkan Harbi. 20- Harb-i Umûmide Çananakkale Cephesi. 21- Harb-i Umûmide Kafkas Cephesi. 22- Harb-i Umûmide Filistin Cephesi. 23- Harb-i Umûmide Irak Cephesi. 24- Türk İstiklal Harbi (Hün, 1924b) (Hün, 1925).

*** Bu kitapta Osmanlılarda Genelkurmaylık müessesesinin nasıl oluştuğu detaylı bir biçimde ilk zamanlardan başlayarak ele alınmıştır.

††† Eserdeki sayfalar parantez içinde gösterilmiştir.

- 2- Malumât-ı Askeriye, kabiliyyet-i milliye ve arazimizin hâli nokta-i nazarından hangi esfâr-ı mütâlaa bizim için faidelidir? (17)
3- Tarih nasıl okunmalıdır? (20)

Bir vaziyet-i tarihiyenin mütâlaası (24)

- 1- Kuva-i maddîyye (24)
- 2- Kuva-i manevîyye (24)
- 3- Vaziyet-i siyasîyye (25)
- 4- Vaziyet-i maliyye (25)
- 5- İstihbârât (25)
  - a- Vaziyetin münâkaşasıyla karar (26)
  - b- İcrâât (26)
  - c- Vesâit ve kuva-i icrâiye (26)
  - d- Arazi (26)
  - e- Erzak ve mühimmât ikmalı (27)
  - f- Hasımın muhtemel harekâtı (27)
  - g- Fevâid ve mahâzîr. (27)
  - h- Muhtemel netice (28)

Vaka-i mâzîyenin mütâlaası hakkında en faideli usûl

İkinci kısım (30)

- 1) Harbe nasıl hazırlanır? (30)
  - 1- Siyaset harbe nasıl hazırlanır? (32)
  - 2- Askerlikçe harbe nasıl hazırlanır? (34)
    - a) Vaziyet-i coğrafya ve sevk-ül ceş (39)
    - b) Kuva-i harbiye (39)
    - c) Mülâhazat-ı sevk-ül ceş (39)
  - 3- Milletın harbe ihrâzı (41)
    - a) Maneviyât (42)
    - b) Milliyet (42)
    - c) İçtimaîyyât (43)
    - d) İlim ve İrfan (44)
    - e) İktisat ve Sanayi (44)
    - f) Umrân (45)

2) Harp ne suretle biter? (45)

Üçüncü Kısım (48)

- 1- Tarih-i Fenn-i Harbin Devirlere Taksîmi (48)

Birinci Cüz'ün Sonu (54)

İkinci Cüz'

Meşhur Osmanlı Seferlerinden

-Birinci Kosova, Niğbolu, Varna, Feth-i Kostantiniye, Çaldıran Meydan Muharebeleri

1- Birinci Kosova (3)

a) Osmanlıların Sefer Planı (8)

b) Müttefikinin Sefer Planı (9)

2- Niğbolu Meydan Muharebesi (35)

3- Varna Meydan Muharebesi (60)

4- Feth-i Kostantiniye (91)

5- İran Seferi (128)

Çaldıran Meydan Muharebesi

Üçüncü Cüz

Napolyon 1805; 1806; 1810 seferleri

1870-1871 seferleriyle 1293 Osmanlı-Rus seferi

Harb-i Umûmîde Çanakkale Cephesi ve Türkiye İstiklal Harbi

1- Napolyon'un 1805 Seferi (6)

2- Napolyon'un 1806 Seferi (27)

3- Napolyon'un 1815 Seferi (62)

Hutut-u Dâhiliye ve Hutût-u Hariciye (73)

4- 1877-1888 Türk- Rus Seferi (78)

İhsan Hün, askerlik teorisini iki kısma ayırmıştır. Bunlar: 1) *sevk-ül ceş* denilen ordu stratejisi bilgisi ve 2) *tabiât-ül ceş* denilen kuvvetlerin yerleştirilmesi bilgisidir. Binbaşı İhsan *Askerî Tarih* 'te 'stratejik bilgileri' yani kendi deyimiyile 'sevk-ül-ceş'i konu edinmiştir. Geçmiş dönemde yaşanmış büyük savaşlarda orduların stratejileri üzerine bilgiler vermiştir. Kitabın birinci bölümü, tarihin taksimi ve tarifleri ile alakalıdır; ikinci bölüm bazı büyük Osmanlı Devri Türk zaferlerine aittir; son olarak, üçüncü bölüm ise Napolyon savaşlarına ve 93 Osmanlı-Rus harbine ayrılmıştır.

Kitabın beşinci sayfasında "tarihin tarifi ve kısımları" başlığı altında, tarihin tanımı, bölümleri ve konusu gibi bu alanın ne işe yaradığını bildiren alt başlıklar vardır. Yazara göre tarih: "geçmişte cereyan etmiş olan vakaları ve hadiseleri bildiren bir fendir." Eğer bir şahsın hayatı anlatılıyorsa "tercüme-i hal", milletlerin hayatı tetkik edilirse "tarih" adını alır.

Konusu geçmiş olan tarih, "umûmî" ve "husûsî" olmak üzere ikiye ayrılır. Umumi tarihte genel olarak bütün dünya tarihinden bahsedilir; ancak sadece bir milletin tarihinden bahsediliyorsa buna "husûsî tarih" denir. Eğer konusu geçmiş harpler ise 'harp tarihi', insanların hayatından bahsediliyorsa 'medeniyet tarihi', vakaların sebepleri anlatılıyorsa 'tarih felsefesi', hükümetlerin iç ve dış siyasetleri araştırılıyorsa 'siyasî tarih', mukaddes kitap veya bir dini malumatı ihtiva ediyorsa 'mukaddes tarihi' olarak tarif edilir. İlim ve fenlerden her birinin geçirdiği muhtelif safhaları bildiren tarihlere de, 'tabiiyyat tarihi', 'riyaziyyat tarihi' gibi pek çok isimler verilir.

Tarih, diğer bilimler ve fenler ile de ilişki içindedir. Mesela ‘ilm-ül arz’ yani jeoloji ve muhtelif kavimleri tarif eden ‘etnografya’ tarih ile yakından ilişki halindedir.

Harp tarihi ise, mazide vuku bulan seferlerin neden ortaya çıktığını, harbin suret ve cereyan tarzını, zafer ve yenilgilerin sebeplerini bildiren bir fendir. Harp tarihi, geçmiş harpleri tetkik ve mukayese ederek, harp kurallarının esaslarını çıkararak, sevk ve idare etmeye ve komutanlık sanatını öğrenmeye yarar pek mühim bir fendir. Orduyu sevk ve idare edebilme kabiliyeti, yalnızca askerlik tarihi öğrenilerek yüksek seviyelere çıkarılabilir (Hün, 1924a, s. 6).

İhsan Hün’e göre hayat bir mücadeleler silsilesinden ibarettir ve yaşamak isteyen her birey yaşamak için mücadele etmeye mecburdur. İlim ve irfansız mücadele eden bir millet ise kaybetmeye mecburdur. Her bireyin milli tarihini ve genel tarihi bilmesi ne derece lazım ise; kendi meslek ve sanatına ait tarihi de bütün tafsilatıyla ve bütün incelikleriyle tetkik etmesi, mesleğinde gelişebilmesi için şarttır. Bu yüzden askerlerin de harp tarihini inceleme ve araştırmaya mecbur olduklarını ifade etmektedir (Hün, 1924a, s. 8).

Binbaşı İhsan askerlik tarihinin bir kolu olan savaş tarihini öğrenmenin komutanlara çok büyük yararlar sağlayacağını ifade etmektedir. Hatta iyi bir komutan olmak için yegâne çare harp tarihi mütâlaa etmektir. Çünkü bu sayede meşhur komutanların tatbik ettiği kural ve kaideler öğrenilmiş olur. Savaşlarda orduların uyguladıkları taktik&teknikler ile savaşın sonuçları arasında neden-sonuç ilişkileri kurulabilir.

Tarih geçmiş zamanlardan günümüze intikal eden, vaka silsilelerinin bir özetidir. Muharebe ve siyaset kanunları ve vakaların geçmişleri sayesinde yeni yeni tecrübeler elde edilir (Hün, 1924a, s. 14). Binbaşı İhsan bu konuyla ilgili Napolyon’dan şu alıntıya yer vermiştir: “Tabîi istihkâm, topçuluk fenleri, geometri kuralları gibi bir takım teorik bilgiler kitaplardan öğrenilir; fakat fen harbinin yüksek kanunları ancak tecrübe sayesinde ve harp tarihi mütâlaası ile anlaşılır. Binâenaleyh büyük kumandanların seferlerini okuyunuz ve onları numûne ittihâz ediniz. Büyük kumandan olmak için yegâne vasita budur. Harp fenni tahsili, kuramlarla birlikte, tarih mütâlaası ile mümkün olur. Yalnız zamanın seferlerini görmek kâfi değildir. Eski seferleri de mütâlaa ve bu seferlerde icra olunan hareketi de zihinde tutmak lazımdır (Hün, 1924a, s. 15).” Bölümün sonucunda Binbaşı İhsan şu bilgileri vermektedir: “Büyük kumandanlık sanatında orduların sevk ve idaresi, ancak harp tarihi mütâlaası ile öğrenilebilir. Napolyon gibi dâhilerin vaz ve tatbik eyledikleri harp esasları hiç şüphe yok ki her zaman için tatbik kabil olacaktır. Ordunun sevki üstatlarının, büyük kumandanların zapt ve kaydettikleri umûmî kurallar değişmez. Esas mesele bu kuralları bulunmayan hal ve zamanın, terekkiyât-ı hâziranın icâbına uygun olarak tevfik edebilmektir (Hün, 1924, s. 16).”

Kitabın birinci bölümünün ikinci kısmı hangi seferleri ne sebepten mütâlaa etmek gerektiği konusuna ayrılmıştır. Büyük kumandanların yüzden fazla seferi olduğundan hepsinin verilmesini zor bulan İhsan Hün, belli başlı bazı savaşları anlatmayı tercih etmiştir.

Binbaşı İhsan, Avrupalı iki askerinin kitaplarından yararlanarak askerlik tarihinin önemini vurgulamıştır. Bunlardan ilki I. Dünya Savaşı’nda üstün başarılar göstermiş bir komutan olan Mareşal Ferdinand Foch (1851-1929) isimli Fransız bir general ve savaş teorisyenidir. Mareşal’in *Savaş Kuralları* (Des principes de la guerre, 1903) ve *Savaşın Sevk ve İdaresi* (de la conduite de la guerre) (Laffargue, 2007) adlı kitaplarında faydalı bilgiler olduğu Binbaşı İhsan tarafından zikrolunmaktadır. Binbaşı’ya göre Foch “harbin sevk ve idaresi” isimli eserinde diyor ki; “barış zamanında bir ordunun zihnini terbiye etmek ve onu daima surette savaşa alıştırmak için tarih kadar örnekleri çok bir kitap yoktur. Tarihi daha iyi bir teorik noktadan mütâlaa edersek görürüz ki savaş iki veya daha fazla ordunun muharebesidir. Alınan kararların doğruluğunu meydana çıkaracak sebepler ve şartlar daima mazidekiyle aynıdır. Aynı hatalar aynı yenilgileri doğurur.”

Yukarıda zikrettiğimiz bir diğer asker-stratejist ise General Bernardhi'dir. (1849-1930) (Britannica, 2009) General'in "askeri hareket prensiplerini öğrenmek için en yakın zamanlardaki savaşları araştırmak da çok önemlidir" sözünden yola çıkan Binbaşı İhsan en yeni savaşları da tahlil etmiştir. Kendisi hem milletimizin savaş maneviyatının hem de komşu milletlerin savaş maneviyatının askeri tarih çalışmaları ile öğrenilebileceğini söylemektedir. "Yapılan savaşlarda galibiyet ve mağlubiyetlerimizin sebepleri tetkik edilebilir. Bunlardan sonuçlar çıkarılabilir. Bu sayede geçmişteki kabiliyet ve kudretimiz; yükseliş ve düşüşümüz hakkında mühim dersler çıkarmaya ve istikbalimize emniyetle bakmak kudret ve iktidarını kazanmış oluruz (Hün, 1924a, s. 18)."

İşte bu yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı geçmişimize ait pek şanlı zaferler olan "Kosova", "Niğbolu", "Varna", "İstanbul'un Fethi", "Çaldıran" ve "Mohaç" seferlerini ve pek acı hezimetlerle dolu "1293 Osmanlı-Rus Harbi" ile "Balkan Harbi"ni eserine koymuştur (Hün, 1924a, s. 19)"

Birinci Dünya Savaşı esnasında savaş kuralları hayli değişmiştir. Çünkü silahlarda pek önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Tayyare ve tanklar, birer savaş aracı olarak sahneye çıkmıştır. İstihkâm fenni ve topçuluk ilerlemiş, sadece tek bir taarruz için binlerce ton mühimmat ve saire savaş malzemesine ihtiyaç duyulmuştur. İnsan gücüyle savaş makineleri birbirinden ayrılamayacak derecede yekdiğeri ile birleşmiştir. Bu savaşta emsalsiz stratejilerin ortaya çıkması ve yeni yeni usullerin uygulanması sebebiyle I. Dünya Savaşı da çok iyi bir şekilde tahlil edilmelidir (Hün, 1924a, s. 20). Ayrıca bölümün son paragrafını "her Türk'ün göğsünü iftiharla kabartan ve Türk Ordu'sunun ne kahhar bir kuvvet olduğunu cihana ilan eden, harikalarla dolu İstiklal Harbi'mizi; yalnız biz askerler değil bütün Türklerin okuması farzdır" diyerek bitirmektedir.

Kitabın 20. ila 24. sayfaları arası tarihin nasıl okunması gerektiğiyle ilgilidir ve bir nevi tarih felsefesi tartışmasıdır. Binbaşı İhsan, savaş vakalarının alelade araştırılmasının bile manevi bir tesir bıraktığını söylemektedir. Örneğin, asker tarihte savaş kayıpları ile ilgili vakaları okurken manen üzülrüz; bilakis buhranlı zamanlardaki kahramanlıkları okursak coşarız. Ancak askeri tarihteki maksat, sadece maneviyatı yüksek tutmak demek değildir, aynı zamanda yeni kuralları da öğrenmektir. Bu sebeple savaşlardaki galibiyet ve mağlubiyetlerin en derin sebepleri tetkik edilmelidir. Tarih incelemesi kolay bir iş değildir. Ancak muntazam bir usule başvurmak şartıyla tarih araştırmasında fayda görülür. Tarihin bir fen olarak kuralları, usulleri, tertipleri vardır ve çalışmaya başlamadan önce bunları bilmek gereklidir. Binbaşı İhsan, tarihin iki usulle incelenebileceğini söylemektedir. Bunlar:

1) "Tahlilî usûl": Olayların olduğu gibi hikâye edilmesi ve cereyan ettiği şartların araştırılarak; hadiselerin bir diğeriyle olan bağları ve münasebetlerinin ortaya çıkarılması suretiyle yapılan tarzda incelemedir.

2) "Mukayeseli usûl": Geçmiş olayların, bugünkü araçlarla nasıl cereyan edeceğini araştırma usulüdür. Tarih, bu iki usule uygun bir biçimde okunabilir. Zabitlerin savaş tarihi konusunda eğitilmeleri şarttır. Çünkü ani ve önemli kararlar almak durumunda kalabilirler.

Savaş durumunda bir vaziyet alma ihtiyacı doğduğunda aşağıdaki durumlar dikkate alınmalıdır:

- 1) Maddî Kuvvet,
- 2) Manevî Kuvvet,
- 3) Siyasî Vaziyet
- 4) Malî Vaziyet,
- 5) İstihbârât.

Bu durumlar değerlendirildikten sonra doğru karar vermek için aşağıda verilen usuller

uygulanır.

- A) Vaziyetin münakaşasıyla karar,
- B) İcrâât,
- C) Olayı icra edecek araçlar,
- D) Arazi,
- E) Erzak ve mühimmât ikmâli,
- F) Düşmanın muhtemel hareketi,
- G) Fayda,
- H) Muhtemel Netice.

Bir zabıt askeri, tarih okuyarak bunların hepsine hâkim olabilir. Aksi takdirde eksiklikler meydana gelecek ve bu ise kayıplara sebep olacaktır.

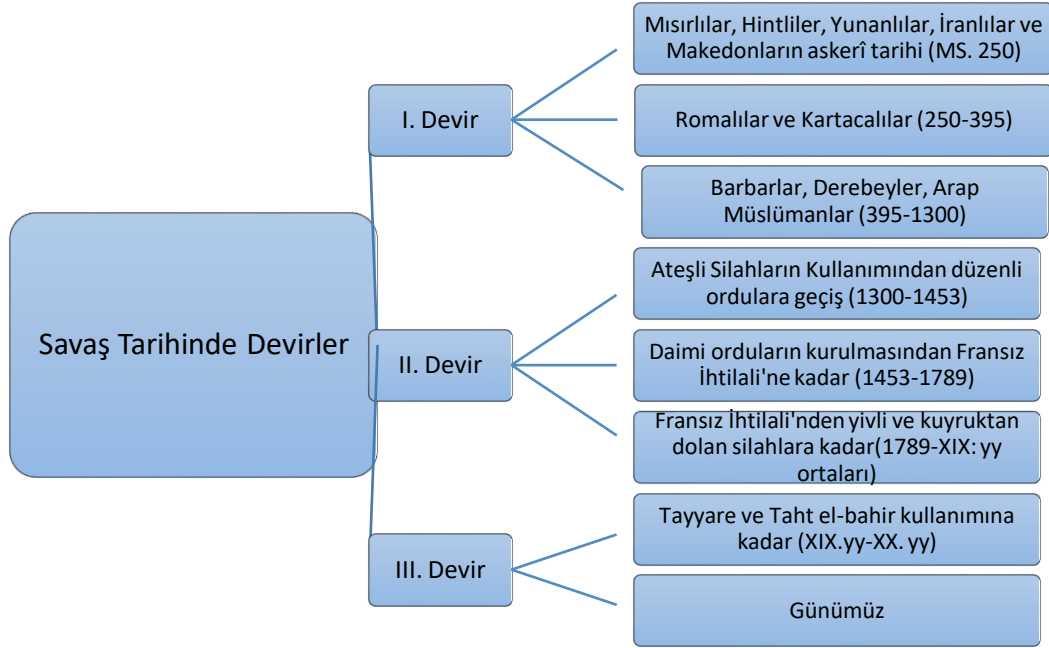
Birinci cüzün ikinci kısmında, savaşa nasıl hazırlanılacağını ve savaşın ne suretlerle biteceğini anlatılmaktadır. Savaşın amacı düşmanın kaynaklarını yok etmektir ve düşmana kendi isteklerini cebren kabul ettirmektir (Hün, 1924a, s. 30). Burada savaşa nasıl hazırlanılması gerektiği anlatılmaktadır.

Savaşa şu şekilde hazırlanılır.

- 1) Siyasî olarak savaşa hazırlanmak,
- 2) Askerî olarak savaşa hazırlanmak,
  - A) Coğrafya vaziyeti ve ordunun sevki,
  - B) Savaş kuvvetleri,
  - C) Ordu sevkiyatının gözlenmesi. Düşman ordularının gözlenmesi.
- 3) Milletın savaşa hazırlanması,
  - A) Maneviyât,
  - B) Milliyet,
  - C) İçtimâiyât,
  - D) İlim ve İrfan,
  - E) İktisat ve Sanayi,
  - F) Ümran ve Refah.

mütâlaaları ile mümkündür. Eğer bu konularda iyi hazırlanılır, düşman kaynakları ve orduları yok edilirse cebir yoluyla istekleriniz düşman devletlerine kabul ettirilir ve savaş sonlanır.

Binbaşı İhsan birinci cüzün üçüncü kısmını savaş tarihinin hangi devirlere taksim edilerek incelenmesi gerektiğine ayırmıştır. Buna göre savaş tarihi üç devirde incelenir. I. devir, ilk devirlerden ateşin ıslahı ve ateşli silahların kullanımına kadar, yani 1300 senesine kadar geçen takriben otuz yüzyıllık bir zamanı kapsar ki bu devre “ezmine-i atika” ya da “ezmine-i kadime” (kadim zamanlar) adı verilir. II. devir ateşin silahlarda kullanılmasından, yani miladi 1300 senesinden yivli ve kuyruktan dolan topların, iğneli tüfeklerin, zırhlı savaş aletlerinin kullanılmaya başlandığı XIX. yüzyıl ortalarına kadar geçen yaklaşık beş buçuk yüzyıllık bir zaman dilimidir ve bu devir de “ezmine-i cedid” adını alır. III. ve son devir ise “devr-i hazır” adı verilen yivli ve kuyruktan dolan silahların başlangıcı olan XIX. yüzyıl ortalarından zamanımıza kadar geçen müddettir. Yine bu devirler kendi aralarında kısımlara ayrılmıştır. Bunların daha derli toplu durması için bir tablo halinde vermeyi yeğliyoruz.

Tablo 1: İhsan Hün'ün verdiği taksimata göre oluşturulmuş tablo.

I. devrin ilk dönemlerinde savaş aletleri taş, sopa, balta benzeri ilkel araçlardı. Daha sonra hançer, kılıç, mızrak ve ok-yay gibi daha gelişmiş aletler üretildi. Ayrıca askerlerin kendilerini savunabilmesi için kalkan, vücutlarını kapatmak için de miğfer ve zırh gibi eşyalar kullanıldı. II. devir ise askeri teknolojilerde ilerlemenin hızlandığı bir döneme işaret etmektedir. Barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanılması savaş şeklini bütünüyle değiştirmiştir. Toplar ve tüfekler imal edilmiş ve denizcilik bu silahlarla birlikte daha önemli bir hale gelmiştir.

Osmanlıların kuruluşu II. devrin başlangıcına denk gelir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Avrupalıların bilmediği tarzda savaş stratejisi izleyen Osmanlılar, yeniçerilik müessesesi ile ilk defa daimi orduyu kurmuşlar, silahları ıslah edebilmek için mütemadiyen çalışmışlardır.

Binbaşı İhsan, kitabın ilk cüzünü böylece tamamlamıştır. Bundan sonraki iki cüz Osmanlıların başarılı seferleri, Avrupa'daki önemli savaşlar ve Osmanlıların çöküşünü hazırlayan savaşlara ayrılmıştır. Kitabın bu kısmında Türk Bağımsızlık Savaşı'ndan da bahsedeceğini söylemesine karşılık kitapta böyle bir bölüm bulunmamaktadır. Ancak İhsan Hün, diğer kitabı olan *Tarih-i Harb*'de bu savaşı anlatmıştır.

Yazar, anlattığı savaşları yukarıdaki taksimata uygun olarak seçmiştir. Önce Osmanlıların çok başarılı seferlerini vermiş, sonra Avrupa'da büyük değişimler yaratan Napolyon Savaşları'nı anlatmıştır. En sonda da Osmanlıların mağlubiyetlerini anlatmış ve 1293 Osmanlı-Rus Savaşı ile de kitap tamamlanmıştır. Kitabın sonunda da anlattığı savaşlara dair harita ve krokiler eklenmiştir.

İhsan Hün'ün, İstanbul'un fethini nasıl anlattığına bir göz atalım. Yazının okuru buradan diğer savaşlar için de bir sonuç çıkarabilir. Bütün savaşlar aynı tarzda kaleme alınmıştır.

Feth-i Kostantiniye

[857 hicri – 1453 miladi]

Hicretten 1241 milattan 658 sene evvel Bizanslılar tarafından kurulan İstanbul'un isminin nereden geldiği ve doğu – batı Roma'nın nasıl ayrıldığı anlatıldıktan sonra savaşın sebepleri üzerinde durulmuştur. Buna göre Fatih Sultan Mehmed Osmanlı içinde barışın devamını sağladıktan sonra diğer bütün büyük komutanlar gibi İstanbul'u fethetme hevesine kapılmıştır. Bunun için öncelikle Anadolu Hisarı'nın tam karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırmıştır. Bunu inşa ettirmesinin sebebi Karadeniz'den gelecek olan gemilerin geçişini engellemektir. Ayrıca boğazın en dar ve akıntılı bölgesi olması orayı tarihsel önemi olan bir nokta konumuna da getirmektedir (Hün, 1924a, s. 94). Rumeli Hisarı dört ay gibi kısa bir sürede Temmuz sonunda tamamlanmış ve boğazkesen adını almıştır (Hün, 1924a, s. 95).

97. sayfada muhasaranın hazırlık aşaması anlatılmaya başlamıştır (Hün, 1924a).

İstanbul'un surları fevkalâde metin olduğundan bunları tahribi için evvel emirde büyük çaplı toplara ihtiyaç vardı. Fatih Mehmed, Macarlı Urban ile Saruca, mimar Muslihiddin'e icâb eden topların dökülmesini emretti. Bakır ve tunçtan toplar imâline başlandı. Üç aylık mütemâdi bir mesâi neticesinde 62,08 santimetre çapında cisim bir top imâl edildi. Bu cisim top 80,596 libre sıkletinde 12 karış çapında ve 32 kadem tülünde olup attığı merminin sıkleti 600 kilogram, barut hakkı 200 libre idi. Topun nakli için altı yüz neferle elli çift öküze ihtiyaç vardı. Günde ancak sekiz defa endaht edilebiliyordu. [Bu muhasarada kullanılan toplardan biri taştan olup ortasından vidalı olmak üzere iki parçaya ayrılır şekilde yapılmıştır ve üzerinde [imâl-i âli] yazısı vâridir ve el-yevm İngiltere'de (Vuliç)^{***} kasabasında eslihâ müzesinde bulunmaktadır. Bu müzeye Sultan Aziz tarafından hediye edilmiştir.] (Hün, 1924a, s. 98)

Bu topun tecrübe endahtında mermisinin bir mil mesafeye kadar gittiği ve bir kulaç kadar toprağa nüfuz eylediği memnuniyetle anlaşılmıştır.

Hün-i endahtında müdhiş bir sedâ, kesif bir duman vücuda gelmiş, şehrin camları kâmilan kırılmıştı. Bu top sayesinde İstanbul surlarının tahrip edilerek şehrin zapt edileceğini Fatih Mehmed düşündükçe neşesi artıyor ve geceleri rüyasına girerek uykusunu kaçırıyordu. Hatta bir gece sadrazamı Halil Paşa'yı yatak odasına çağırarak: "Lala! Şu yatağı görüyor musun? İçinde bir türlü uyuyamıyorum. Azîm bir ıstırap çekiyorum. Rumların pasesiyle iğfal olunmaktan hazer et! Yakında harp edecek, avn-i ilâhî ve imdâd-ı peygamberi ile Rumlardan şu şehri zapt etmeye muvâfik olacağız" demiştir (Hün, 1924a, s. 98).

200.000 piyade ve süvari, 14 batarya, 4'ü ağır olmak üzere 130 top, 10.000 mühimmat arabası ile Edirne'den yola çıkıldığı bilgisinin yanı sıra, Şeyh Akşemseddin'in gördüğü bir rüya hayra yorumlandı ve İstanbul'un fetholunacağına dair manevi hissiyatı arttırdığı anlatılmıştır.

Fatih Mehmed 6 Nisan'da karargâhını Topkapı ile Edirne Kapı arasında bulunan Hücum Kapısı karşısında kurdu (Hün, 1924a, s. 102). Sağ cemahta Anadolu askerleri, sol cemahta Rumeli askerleri vardı (Hün, 1924a, s. 102). Fatih ihtiyat olarak 100.000 süvari ayırmıştı. Sağ cenah 50.000 Anadolu askeri ve merkezde 15.000 yeniçeri vardı. Ağır toplar Topkapı ve Edirne Kapısı arasında yerleştirilmiştir (Hün, 1924a, s. 102).

102. sayfada Bizanslıların aldığı tertibat anlatılmaya başlanmıştır. Papa, Batı ve Roma Kiliselerinin (Latin ve Roma Kilisesi) birleşmesini daha önemli gördüğünden dolayı Bizans'a çok fazla destek göndermemiştir (Hün, 1924a, s. 103). Bizans imparatoru genelde İstanbul halkından asker alınmıştır ve Nisan'ın 2. Günü Haliç'e zincir gerdirmiştir (Hün, 1924a, s. 104).

*** Woolwich

Kükürt, reçine, zeytinyağından oluşan müthiş yakıcı bir terkiptir olan Rum ateşi savunma amaçlı Bizanslılar tarafından kullanılmıştır. Ahaliden eli silah tutanlar talim ve terbiye edilmiştir. 15.000 yeniçeri ile Fatih Mehmed'in kuşattığı cephenin müdafaasını imparator yapmıştır (Hün, 1924a, s. 105) denilerek Bizanslıların aldığı tertibat hakkında bilgi verilmiştir.

Muharebenin nasıl cereyan ettiği eserin 105. sayfasında anlatılmaya başlanmıştır. Nisan'ın 11. günü Osmanlı topları İstanbul surlarını dövmeye başlamıştır. Urban'ın topu günde 8 kez atış yapabiliyordu. Bir atış sırasında top patlayınca Urban ve top etrafındaki askerler ölmüştür (Hün, 1924a, s. 105).

Osmanlılar lağımcılık konusunda çok mahirdi. Ancak Mühendis Jan Grand Osmanlıların bu lağımlarına karşı mukabil yollar açarak hücum edenleri dumana boğmak suretiyle Türkleri çekilmeye mecbur ediyor ve lağım tertibatını tesirsiz bıraktırmaya muvafık oluyordu (Hün, 1924a, s. 106).

Eserde İstanbul'un fethindeki deniz savaşları da anlatılmaktadır. Buna göre "Bizans'a gelen yardım filosunun önünü kesmek için Baltaoğlu Süleyman Bey 18 sefine-i harbiyeden mürekkebe bir filo ile borda nizamında ilerledi ve düşman filosunu kürek ile taarruz eyledi ise de Ceneviz ve Venedik sefineleri ok, sapan ve Rum ateşi endahı suretiyle şiddetle mukabele ettiler. Düşman sefineleri büyük ve yüksek bordalı olup Osmanlı[nın] alçaktı. Rüzgar da Osmanlı gemilerinin aleyhindeydi (Hün, 1924a, s. 107)." denilerek Bizans'a denizden gelen yardımın nasıl gerçekleştiği anlatılmıştır.

110'uncu sayfada meşhur gemilerin karadan yürütülmesi hadisesi yer almaktadır. Yine aynı yerde gemilerin Haliç'e indikten sonra 19 Mayıs'ta Hasköy'den Ayvansaray'a bir köprü inşa edildiği söylenmektedir.

Genel taarruz gününe denk gelen gece (28-29 Mayıs) müdafaanın açılan gedikleri tamir etmesine meydan bırakmamak için her tarafta ateşler yakılarak ve donanmada tenvirat yapan Osmanlı askeri bütün gece ateşe devam etti (Hün, 1924a, s. 114). Bu şekilde İstanbul Osmanlı şehri haline geldi.

İstanbul'un şimdiye kadar zapt edilememesinin sebebi ise binbaşya göre "Muhasara ordularının kâfi derecede kuvvetli olmaması ve muhasara ordularında kale surlarını tahrip edebilecek vesâit-i harbiyenin bulunmaması ve muhâcimin de sebât ve azîm ve irade hassasının noksân olması ile hülâsa edilebilir (Hün, 1924a, s. 125)." olmasıdır.

Osmanlılar kaleleri zapt edecekleri vakit abluka usulüne mürâcaat ederlerdi. Bu maksatla evvelâ civardaki mevkiî zapt ve icap ederse hisar inşası suretiyle kalenin hariçle irtibatını kat ve sûret-i muntazamanda muhasara ve tazyik ederlerdi. Bursa ve İşkodra'nın muhasarasında bu usûle riâyet etmişlerdi (Hün, 1924a, s. 125).

Fatih Mehmed İstanbul'un muhasarasına karar verir vermez evvelâ Rumeli Hisarı'nı inşa ve Anadolu Hisarı'nı tamir ettirdi. Ve bu sayede İstanbul Boğazı'na tamamen hâkim oldu; imparatorun biraderi olan Mora hâkiminin İstanbul'a kuvvet göndermesine mâni oldu. Sonra bilumum teferruatı üzerinde tespit edilmiş esaslı ve muntazam bir muhasara planı tanzîm etti. Pek çok topa sahip 200.000 kişilik o zamana kadar görülmemiş büyük bir ordu vücuda getirdi; surları tahrip edebilecek emsâli olmayan cisim toplar döktürdü ve 145 gemiden mürekkebe bir donanma oluşturdu. Nihayet muhasara planına tevfikân ve savaş kurallarına tamamen riâyet ederek İstanbul'u karadan ve denizden muhasara etti (Hün, 1924a, s. 125).

İstanbul Kalesi her taraftan muhasara edilmekle beraber Topkapı ile Edirne Kapısı arasındaki mahdûd kısım hücum-i aslî cephesi olarak intihâb edildi ve bu cephe karşısına en güzide Osmanlı askeriyle en büyük çaplı toplar ve müteaddid bataryalar ta'bîye edildi. Fatih bizzat hücum-i aslîye memur kâtaâtın kumandasını deruhde eyledi. Berrî ve bahrî kuvvetleri hücum-u aslî cephesinde tekâsûf ettirebilmek ve kaleyi daha müessir bir tazyik altında bulundurabilmek gayesiyle donanmanın mühim bir kısmı karadan geçirilip Haliç'e indirildi. Batarya ateşlerinin hüsn-ü idaresiyle hücum cephesinde gedikler açıldı. Muhasara müddetince pek büyük bir sabır ve metanet, azm ve şiddet gösterildi. Hülâsa muharebât kalede bugün bile cârî olan kavâid-i esâsiyenin hüsn-i tatbiki sayesinde zamanın en müstahkem bir kalesi olan İstanbul nihayet sükût etmiştir.

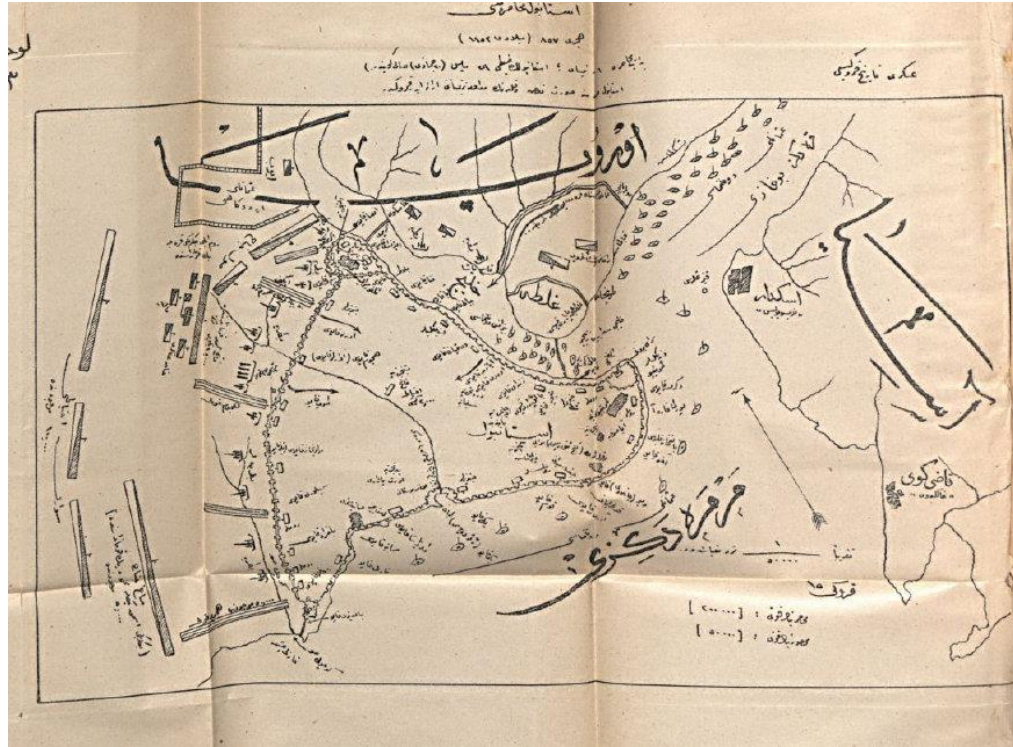
İstanbul'un zaptında ahvâl-i ruhiyenin de tesiri olmuştur. Çünkü Osmanlı efrâdının kuvvet-i maneviyeleri yüksek olmasına mukabil Rumların maneviyatı bozuktur. Rumlar arasında ahlaksızlık, sefâhat, nifak ve şikâk, hased ve istirkâb hükm-i fermân idi (Hün, 1924a, s. 126).

Hülâsa Fatih Mehmed İstanbul muhasarasında: Rumeli Hisarı'nın inşasıyla boğazı kesti; İstanbul'a hariçten kuvva-i muâvene gelmesine mani olması; muntazam bir muhasara planı tanzim ve hüsn-i tatbiki; büyük bir ordu, cisim bir donanma vücuda getirmesi, pek büyük çaplı toplarla havanı icât ve ve istimâl eylemesi; hücum cephesinde kuva-i harbiyenin tekâsüfî ve topçu ateşinin temerküz ettirilmesi; topların sürat endahatını temin ve muhafaza için her endahatı müteakip namluların zaytin yağı ile tulâ edilmesi; taht-ül zemin lağım muharabatının tatbiki; büyük seyyar kaleler inşa ve istimâl; donanmanın şayân-ı hayret ve takdir bir maharetle Haliç'e indirilmesi; Hasköy'den Ayvansaray'a Haliç üzerinde ahşap bir köprü inşası; azim ve şiddet, sabır ve sebat gösterilmesi gibi o zamana kadar sâbık muhasara orduları baş konutanlarının hayalinden bile geçmeyen ihtiraât-ı mühimme ve icrâât-ı fevkalâde sayesinde en metin ve pek mühim olan İstanbul kalesini 53 günlük şiddetli bir muhasaradan sonra kabzâ-i fatihâna geçirmeye muvafik olmuştur.

İstanbul'un sükûtu eslihâ-i sâkilenin terakkî ve tekâmülüne hidmeti itibariyle de hâiz-i ehemmiyettir (Hün, 1924a, s. 127).

En parlak müfâhir-i milliyemizden olan bu feth-i azimin mütâlaası her halde mucîb-i istifâdedir.

Feth-i İstanbul'un Sonu (Hün, 1924a, s. 127).

Şekil 1: İstanbul Fethi'ni anlatan kroki.

Sonuç

İhsan Hün, *Askerî Tarih* kitabını, askerlerin, özellikle de subay sınıfının okuması gerektiğine inanarak yazmıştır. Elimizdeki nüshanın kitabın üçüncü basımına ait olması ise bu kitabın harp mektebinde öneminin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Yazar, eserinin ilk bölümünde tarih yazımı anlayışını ortaya koymuştur. Diğer iki bölümünde ise bu yazıma uygun olarak gerekli gördüğü savaşların tarihini vermiştir.

Akademik askeri tarihçiliğin gelişmediği dönemlerde bir asker tarafından kaleme alınan bu yapıt profesyonel askeri tarihçilik için çok iyi bir örnek sunmaktadır. Profesyonel askeri tarih kitapları, genç subayları bilgilendirmek, manevi ruhu diri tutmak gibi saiklerle yazılmaktadır. Eser, bu haliyle yalnızca savaşların bir tarihini sunmakla kalmamakta, aynı

zamanda ortaya koyduğu tarih anlayışıyla bütünlüklü bir profesyonel askeri tarih kitabı olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca kitap, genç cumhuriyetin ilk askeri tarih kitaplarından birisi olma özelliğini de sahiptir. Belki de bu yüzden, zaman zaman propagandist bir tavırla geçmişte vuku bulmuş savaşlar yüceltmek istenmiştir. Bu sayede hem asker, hem de millet savaşa her daim hazır tutulabilir görüşü hâkimdir. Şu ekleme de yapılmalıdır ki askeri devrim tezleri ile beraber İhsan Hün'ün verdiği taksimat değerlendirmeye muhtaçtır ve bu bölümlenimin askeri devrim tezlerine uyup uymadığı –en azından askeri teknolojiler bağlamında- bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname No: 17604, Yer No: 156 - 29 – 11, Belge Tarihi: 15.09.1942
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararname No: 19519, Yer No: 176 - 17 – 19, Belge Tarihi: 11.07.1945
- Vefat İlanı. Erişim 9.9.2018,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/baUI_x2F_L_x2B_BymIbPxbA5fY2wA_x3D__x3D_
- Baycan, N. (t.y.). *Türk İstiklâl Harbinde terfi veya takdirname ile taltif edilen subaylar*. Erişim tarihi: 4.7.2018, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Nusret-BAYCAN-T%C3%BCrk-%C4%B0stikl%C3%A2l-Harbinde-Terfi-Veya-Takdirname-%C4%B0le-Taltif-Edilen-Subaylar.pdf>
- Biddle, T. D., & Citino, R. M. (2014). The role of military history in the contemporary academy. *A Society for Military History White Paper*, 2.
- Encyclopedia Britannica, (2009). Friedrich von Bernhardt. Erişim Tarihi: 5.01.2018, <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-von-Bernhardt>
- Howard, M. (1981). The use and abuse of military history. *The US Army War College Quarterly*, 11(1), 9-14.
- Hün, İ. (1924a). *Askerî tarih*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Hün, İ. (1924b). *Tarih-i harb* (1.cilt). İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Hün, İ. (1925). *Tarih-i harb* (2.cilt). İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Hün, İ. (1952). *Osmanlı ordusunda genelkurmayın ne suretle teşekkül ettiği ve geçirdiği safhalar*. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı.
- Laffargue, C.-A. (2007). Ferdinand Foch. Erişim Tarihi: 20.11.2018, <https://www.britannica.com/biography/Ferdinand-Foch>
- Lynn, J. A. (2008). Breaching the walls of academe: the purposes, problems, and prospects of military history. *Academic Questions*, 21(1), 18-36. <https://doi.org/10.1007/s12129-008-9044-z>
- Pope, A. (Çev.). (2006). *The Iliad of Homer*. Erişim tarihi: Gün Ay Yıl, <https://www.gutenberg.org/files/6130/6130-pdf.pdf>
- Roberts, M. (1995). The Military Revolution, 1560-1660. C. J. Rogers (Ed.), *The military revolution debate : readings on the military transformation of early modern Europe*. (ss. 13-36). Boulder, Colo.; Oxford: Westview.

- Speller, I. (2012). The Use and Abuse of History by the Military. T. Walsh (Ed.), *Building a better future. contributions by the Irish Defence Forces* (ss. 1-16). Maynooth: MACE Publications. Erişim tarihi: 08.08.2018, <http://eprints.maynoothuniversity.ie/3843/>
- Vann, R. (2018). Historiography - Branches of history. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 10.09.2018, <https://www.britannica.com/topic/historiography>
-

Yunanistan'ın İzmir'i İşgalinde İngiltere'nin Rolü

The Role of England in the Greek Occupation of Smyrna

Hasan Demirhan*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1919 yılının Ocak ayında toplanan Paris Barış Konferansı'nın lider devletleri İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya konferansta Yüksek Konsey'i oluşturarak birçok devletin geleceği hakkında kararlar aldılar. Büyük Yunanistan'ı kurmak ve Megali İdea hayalini gerçekleştirmek isteyen Venizelos, konferansta Anadolu'dan toprak taleplerinde bulundu. Bu taleplerini haklı göstermek için propagandanın gücünü, siyasi yeteneklerini, gerçek dışı sayılardan ibaret nüfus istatistiklerini ve etnografik haritaları kullandı. Venizelos'un bu çabaları bazı İngiliz devlet adamlarının ve askeri yöneticilerin itirazlarına rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından desteklendi. Lloyd George'a göre İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Doğu Akdeniz'de ortaya çıkacak olan güç boşluğunu doldurmak için Yunanistan'ı desteklemek zorundaydı. Lloyd George'un desteği sonucunda Paris Konferansı'ndaki Yüksek Konsey 6 Mayıs'ta Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgaline izin verdi.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Yunanistan, İzmir, İşgal, İngiltere

Abstract

England, France, USA and Italy, the leading states of Paris Peace Conference that was held at the end of the World War I in January, 1919, took decisions about the future of many states by forming the Supreme Council. Venizelos, who wanted to establish the great Greece and realize the dream of Megali Idea, demanded lands from Anatolia at the conference. To justify the demands, he used the power of propaganda, his political abilities, unrealistic population statistics and ethnographic maps. Although the objections of some British statesmen and military officers, the attempts of Venizelos were supported by the Prime Minister of Britain Lloyd George. From Lloyd George's point of view, Britain was obliged to endorse Greece with the purpose of filling the power gap that would emerge in the Levant with the collapse of the Ottoman State at the end of the World War I. At the Paris Conference on May 6th, the Supreme Council gave Greece permission to invade the Western Anatolia under the aegis of Lloyd George.

Keywords: Paris Peace Conference, Greece, Smyrna, Invasion, England

Giriş

1922 Kasım ayında eski Yunanistan Başbakanı Gounaris ve kabine arkadaşları Anadolu'da Yunanistan'ı felakete sürüklemek suçundan kurulan askeri mahkeme tarafından idama mahkûm edildiler. Gounaris'in bu suçlama karşısındaki savunması kendisinin İngiliz hükümeti tarafından teşvik edildiği ve cesaretlendirildiği idi (Montgomery, 1994, s.257).

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde İngiltere dünyanın en güçlü devletlerinden biri konumundaydı. Tüccar bir millet olan İngilizlerin dünyanın her köşesinde ticari kolonileri ve hammadde sağlayan sömürgeleri bulunmaktaydı. İngiltere bu dönemde bir yandan sömürgelerindeki toprak düzenini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirerek hammadde ihtiyaçlarını giderirken diğer yandan sömürgelerini ürettiği mamulleri için bir pazar olarak kullanıyordu (Özcan, 2000b, s. 300). Büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere hükümetleri stratejik planlarını, ticari kazançlarının ve sömürgelerinin devamlılığı üzerine yapmaktaydı. Bu bağlamda İngiltere 1780'li yıllara kadar Rusya ile olan güçlü ticari bağlantılarından dolayı Doğu Akdeniz'e ve Balkanlar'a esaslı bir ilgi göstermemişti. İngiltere'de bu bölgelerin İngiliz çıkarları açısından çok önemli olmadığına dair bir kanı vardı. Bu yüzden bölgedeki Rus yayılma politikalarını engellemek için hiçbir çaba gösterilmiyordu. Ancak II. Katerina'nın 1780'li yıllarda, Amerikan savaşı sırasında Avrupa'nın bütün deniz devletlerinin İngiltere'ye karşı tavır alarak "Silahlı Tarafsızlık" içine girmesinde oynadığı rol, Londra'da daha önce kabul edilen Rusya'nın İngiltere'nin doğal müttefiki olduğu varsayımını yıkıp geçti. Bunun yanında 1787 yılında Rusya-Fransa arasında imzalanan ticaret antlaşması da İngiltere'deki Rus ve Doğu Akdeniz politikaları için aynı yıkıcı etkiyi yaptı. Bu tarihten sonra İngiltere'de bazı devlet adamları Avrupa'daki güç dengesini korumak, Prusya ile iyi ilişkileri sürdürmek

* Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hasandemirhan_@hotmail.com

ve İngiltere'nin prestijini korumak için Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da statükonun korunması gerektiğini savunmaya başladı (Demirhan, 2016a, s. 61). 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesi ise İngiltere'deki Rus karşıtı politikaları daha net bir hale getirdi. Başbakan William Pitt, 1791 yılında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın Karadeniz üzerinde takip ettiği siyasetin İngiliz ticari çıkarlarını zedelediğini ve bunun önüne geçilmesi gerektiğini ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı desteklenmesi tezini ileri sürdü (Karaca, 2016, s. 521).

İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını yönlendiren ikinci önemli etmen ise Hindistan'ın güvenliği konusu oldu. 18. yy. başlarında yapılan savaşlarla İngiltere Hindistan'a kesin olarak yerleşmek için Fransa'ya karşı büyük bir mücadele verdi. Fransa ile yapılan Yedi Yıl Savaşları'nın ardından imzalanan Paris Antlaşması ile (1768) Hindistan'ın hâkimiyeti tamamen İngilizlere geçti. Artık büyük bir sömürge imparatorluğu olan İngiltere'nin ekonomik ve bunun sonucu olarak stratejik can damarı Hindistan oldu. İngiltere bu önemli sömürgesi ile arasındaki irtibatın sürmesi ve güvenliği için büyük gayret sarf edip politikalarını buna göre şekillendirdi (Başlamışlı ve Çalışkan, 2017, s. 827). İngiltere Akdeniz'deki hâkimiyetlerini güçlendirmek ve bölgeye yerleşmek gayesiyle 1800 yılında Malta'yı işgal etti (Aydın M. , 2008, s. 255). Osmanlı Devleti de coğrafi konumu ve egemenliği altında olan toprakları sebebiyle İngiltere'nin gözden çıkaramayacağı bir ülke konumuna geldi. İngiltere'nin "İmparatorluk Yolu'na" en büyük tehdidin Fransa ve Rusya'dan gelebileceğini düşünmeye başladığı süreçte, Hindistan'ın anahtarı olarak görülen Mısır'a 1798'de Napolyon'un yaptığı çıkarma, Osmanlı Devleti'nin yeterince güçlü olmadığını yanı sıra Hint yolunun güvenliğini tek başına sağlayamayacağını da bir göstergesiydi. İngiltere bundan sonra Rusya'nın boğazlar ile İstanbul'a, Fransa'nın ise Doğu Akdeniz'e yerleşmesini önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti izlemeye başladı (Demirhan, 2016a, s. 63). İngiltere böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılıp topraklarının güçlü devletler tarafından paylaşılmasını önleyerek sözünü geçirebileceği zayıf bir Osmanlı Devleti'nin yaşamasına destek veriyordu (Başlamışlı ve Çalışkan, 2017, s. 1286).

İngiltere'nin kendi çıkarlarını korumak için Osmanlı Devleti'ni destekleme politikasına ilk darbe ise 1821 yılında ortaya çıkan Yunan isyanı ile vuruldu. İngiltere'deki bu politika değişikliğinin en önemli sebepleri Rusya'nın Balkanlar'da uygulamış olduğu Panislavist politikalar ve Napolyon'un bu bölgeye yaptığı saldırılardı. Napolyon'un Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikirleri yayması sonucunda Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da isyan eğilimleri görülmeye başladı.[†] İngiltere'nin Yunan İsyanı politikalarındaki değişimin önemli etkenlerinden biri de Avrupa'da klasik eğitim alan İngiliz aristokrat kesiminin Antik Yunan'a duydukları hayranlıktı. Helenseverler, İngiltere'nin birçok kentinde komiteler kurarak 1821 yılında patlayan Yunan isyanına destek verdiler. İngiliz basınında isyan boyunca Yunanistan'ı destekleyen haberler çıktı ve İngiltere'de Yunanlıların lehinde Osmanlı aleyhinde bir kamuoyu oluşturuldu. İngiltere Hükümeti resmi olarak Yunan isyanında tarafsız olduğunu ilan ederken, el altından Yunan isyancılara her türlü yardımı yaptı. İngiltere'nin korkusu, Rusya'nın yardımlarıyla kurulacak özerk bir Yunanistan'ın Rus etkisinde kalarak, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehdit etmesi ve bunun sonucu olarak Hindistan'a giden Kral Yolu'nun tehlikeye düşmesiydi. İngiltere isyan boyunca Fransa'nın ve Rusya'nın, bölgede ve Yunan isyancı liderleri üzerinde bir otorite kurmasına engel oldu. İsyan sürecinin sonunda İngiltere 1830 yılında yapılan Londra Antlaşması ile Yunanistan'a bağımsızlığını hediye etti.[‡] İngiltere Yunanistan'a

[†] Yunan isyanı öncesi Avrupalı Devletlerin genel politikaları hakkında geniş bilgi için bakınız, Hasan Demirhan, *Büyük güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016

[‡] Bu dönemde İngiltere'nin Yunanistan politikasını yönlendiren İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı (22 Eylül 1822-10 Nisan 1827) ve Başbakanlık (10 Nisan 1827-8 Ağustos 1827) görevlerinde bulunan George Canning idi. George Canning 22 Eylül 1822 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı olmuştu. Bakan olmadan önce iyi bir

bağımsızlığını vererek Rusya'nın ve Fransa'nın bu önemli stratejik bölgede söz sahibi olmalarını engellemiş ve Doğu Akdeniz bölgesinde kendisi için bir karakol vazifesi görecektir önemli bir müttefik kazanmıştı. Bu politika doğrultusunda Yunanistan'ın da artık onu destekleyecek güçlü bir hamisi olmuştu.

1830 yılında kurulan Yunanistan Megali İdea (Büyük Ülkü) hayalleriyle sınırlarını genişletmek için Osmanlı Devleti ile bir mücadele içerisine girdi. Megali İdea; Yunanlıların geçmişte yaşadıkları ve hâlâ yaşamakta oldukları toprakları, büyük başkent olarak kabul ettikleri İstanbul (Konstantinopolis) başta olmak üzere ele geçirip, kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri Doğu Roma Devleti'ni yeniden diriltmek hayaliydi (Demirhan, 2012, s. 33). İngiltere ve diğer Avrupalı Devletlerde kendi çıkarları doğrultusunda Yunanlıların bu hayaline yardım ettiler. Bu yardımların bir örneği olarak İngiltere, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesindeki etkisini ve gücünü arttırmak için 1864 yılında İyonya Adaları'nı ve 1881 yılında Teselya'yı Yunanistan'a verdi (Delaziou, 2002, s. 47). Yunanistan'ın diğer büyük toprak kazancı ise Balkan Savaşları sonunda gerçekleşecekti. Yunanistan Balkan Savaşları sonrasında Girit Adası dâhil olmak üzere, topraklarını iki kat genişletti. Güney Epir'i, Selanik dâhil olmak üzere Makedonya'nın büyük bölümünü ve Ege adalarının büyük bir kısmını elde etti. Yunanistan, bu toprak kazançları ile yüzölçümünü 65.000 kilometrekareden 118.000 kilometreye; nüfusu da 2.666.000'den 4.363.000'e yükseltti (Hatipoğlu, 1988, s. 72).

Balkan Savaşları sonunda güçlenen Yunanistan, 1844 yılında Yoannis Kolletis'in ortaya koymuş olduğu Megali İdea fikrini gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamıştı. Bu dönemde İngiltere'de Maliye Bakanlığı görevinde bulunan ve hızla siyasi gücünü arttıran Lloyd George[§] ile 1909 yılında Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Elefterios Venizelos^{**} arasında güçlü bir dostluk ilişkisi kuruldu. Bu dostluk ilişkisi ve Lloyd George'un Yunan sempatizanlığı Yunanistan'ın İzmir'i işgalinde en büyük yardımcısı olacaktır.

Helensever olarak bilinmekteydi. Gençliğinde Osmanlı yönetimi altında kalan Yunanlılar için birçok şiir yazmış ve eski Yunan Edebiyatı ile yakından ilgilenen bir aristokratı. (*The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*, Cambridge University Press, Cambridge 1923, s.86) İngiltere'de diğer önde gelen Helenseverler de George Canning gibi İngiliz politikasında etkili olan şahıslardı. Bunlar arasında ünlü şair Lord Byron bizzat 1824 yılında Yunanistan'a Misolonghi'ye gelerek isyana katılmış ve aynı yıl burada hayatını kaybetmişti. Lord Byron'un eserleri ve mücadelesi İngiltere'de büyük ses getirmiş ve Yunanlıların güçlü olan lobisini daha da güçlendirmişti. Yunan isyanında Yunan asileri destekleyen diğer önemli İngiliz devlet adamları arasında Edward Blaquiere, Henry Brougham, şair Thomas Compbell, Thomas Moore ve Samuel Rogers, ekonomist David Ricardo, askerler Leicester Stanhope, Robert Wilson gibi etkili kişilerin yanında kırkın üzerinde liberal parlamento üyesi, öğretmenler, profesörler bulunuyordu. (C.M. Woodhouse, (1971), *The Philhellenes*, New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press, s.72)

[§]Lloyd George, 1863 yılında Manchester'da doğdu. Aslen Galli bir aileye mensuptu. Hukuk tahsili yaptı ve 1890 yılında İngiliz Parlamentosuna girdi. Parlamentoda özellikle Anglikan Kilisesi'nin resmi statüsüne ve Boer Savaşı'na karşı çıkışlarıyla tanındı. 1905 yılında İngiliz kabinesinin bir üyesi oldu ve 1908 yılında Maliye Bakanlığı görevine atandı. Başbakan Asquith liderliğindeki Liberal Parti 1916'da bölününce, Lloyd George partinin bir kanadıyla birlikte ayrılarak Muhafazakâr Parti'nin desteklediği bir koalisyon hükümeti kurdu. 6 Aralık 1916'da başbakan oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında İngiltere'de liderlik etti. Savaş sonunda toplanan Paris Barış konferansında kararların alınmasındaki en güçlü kişiydi. 1922 Eylülü'nde çıkan Çanakale Krizi sonunda Ekim 1922'de başbakanlık görevini bıraktı. (A.L. Macfie, "British Foreign Policy in the Near East, 1916-1922: Questions of Responsibility, *Balkan Studies*, Vol.40, No:2, Thessaloniki, 1999, s.327)

^{**}Elefterios Venizelos, 20. Yüzyılın başlarında en önde gelen Yunan siyaset devlet adamıydı. 1864 yılında Girit'te doğdu. Atina'da hukuk tahsili gördü. Üniversitenin son sınıfında okurken Giritli öğrencilerin lideri olarak öne çıktı. Girit'te avukatlık ve gazetecilik yaptı. 1897 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki savaşta Girit adasını Yunanistan'a bağlamak üzere ortaya çıkan başarısız bir ayaklanmaya önderlik etti. 1899-1901 yılları arasında Yunanistan'ın Adalet Bakanı olarak görev yaptı. 1909 yılında Yunanistan'da Gudi Darbesi'ni yapan subaylar tarafından Atina'ya davet edildi. 1910 yılında Atina'ya gelen Venizelos milletvekili olarak Yunanistan parlamentosuna girdi. 1910 Ekiminde başbakanlığa getirildi. Venizelos siyasi hayatı boyunca dört kez Yunanistan'da başbakanlık görevinde (1910-1915, 1917-1920, 1924, 1928-1930) bulundu. (Clogg, R.(1991), *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. D. Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, s.285)

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Lloyd George'un Türklere ve Yunanlara Karşı Tutumu, Venizelos'un İlk Londra Ziyareti

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz politikasını yönlendiren en önemli isim İngiltere Başbakanı Lloyd George idi. Lloyd George'un politikaları İngiliz devlet adamları ve askeri yetkililerin itirazlarına rağmen savaş sonrasında İngiliz hükümeti tarafından uygulandı. Lloyd George'un bu kararları almasındaki en büyük etken onun düşünceleri ve eğilimleriydi. Lloyd George İngiltere'deki siyasi çevreler tarafından iyi bir Helensever ve büyük bir Türk düşmanı olarak bilinmekteydi.^{††} Türkleri insanlığın kanseri olarak görür, onları yağmalayan sürülere benzetirdi. Lloyd George, Türk ırkının tüm imkânların elinde olduğu uzun yüzyıllarda insanlığın ilerlemesine ve aydınlanmasına hiçbir katkı sağlamadığını iddia etmekteydi. Lloyd George'a göre İngiliz veya yabancı bir insan mertçe ve rahatlıkla Türklere olan sempatisini ifade ederse o insana güvenilmezdi (Nicolson, 1934, s. 96). Türkler gücünü kaybeden bir millettir. Bu düşüncesini A. Riddell'in "*İzmir'in Yunanistan'a verilmesini akıllıca bir hareket olduğunu düşünüyor musunuz?*" sorusuna verdiği cevapla açıkça şu şekilde ifade etmekteydi:

Bundan hiç şüphem yok. Biraz geriye gidersek Türkler neredeyse İngiltere'nin savaşı kaybetmesine sebep olacaktı. Onlara güvenemezdik. Türkler çökmüş bir millettir. Diğer yandan Yunanlılar bizim dostlarımız ve yükselmekte olan bir millettir. Biz İtalyanlara ve Yunanlara iyi şartlar sağlamak istiyorduk. İstanbul'un ve Çanakkale'nin güvenliğini sağlamak zorundaydık. Bunu Türklerin gücünü tamamen kaldırmadan yapamazdık (Riddell, 1933, s. 208).

C.P. Scott 14 Kasım 1914 tarihinde Lloyd George'un güçlü bir Anti Alman olmadığını söyleyerek Almanya'nın parçalanmasındansa Türkiye'nin dağılmasının Lloyd George'u daha fazla memnun edeceğini yazıyordu (Hind, 1978, s.18).

Lloyd George'un iç dünyasında Türk düşmanlığı kadar Yunanlara olan sempatisi de büyük bir yer kaplamaktaydı. Lloyd George'un yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Winston Churchill Yunanların İzmir'i işgalinde Lloyd George'un kişisel olarak düşüncelerinin etkili olduğunu belirttikten sonra onun Yunanlar ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmekteydi:

Lloyd George'a göre Yunanlar Doğu Akdeniz'de geleceğin millettir. Onlar üretken ve enerji doluydular. Büyük Yunanistan İngiltere için çok önemli avantajlar sağlayacaktı. Yunanlar, eğilim olarak, gelecekte İngilizler ile dosttu. Onların şu andaki nüfusları beş veya altı milyondur ve elli yıl içerisinde eğer onlara verilen toprakları ellerinde tutabilirlerse nüfusları 20 milyona ulaşacaktı. Onlar iyi denizcilerdi ve deniz güçlerini geliştireceklerdi. Gelecekte Doğu Akdeniz'deki en önemli adaları ellerinde bulunduracaklardı. Bu adalar gelecekte potansiyel denizaltı üsleriydi. Adalar İngiltere'nin Süveyş Kanalı yoluyla Hindistan, Uzak Doğu ve Avusturalya ile gerçekleştireceği bağlantıların hemen paralelinde uzanmaktaydı. Yunanlar güçlü minnettarlık duygusuna sahiptiler. Eğer Yunanların sınırlarını genişlettikleri bu dönemde onlara sadık bir dost olursak, Yunanistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun ana iletişiminin korunmasında garantilerden biri olacaktı. Bir gün fare, aslanları bağlayan ipleri kemirebilirdi (Churchill, 1974, s. 390).

Lloyd George'un Yunanlara olan dostluğunu gösteren diğer bir örnek ise Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusu Makedonya'dan ve Trakya'dan hızla geri çekilirken 10 Kasım 1912 tarihinde genç bir Yunan avukat olan John Stavridi'ye Londra'da bir yemek esnasında söyledikleriydi. Lloyd George o gece şampanyasını kaldırarak şunları söylemişti:

^{††}Aslında bugün Lloyd George'da var olan Türk düşmanlığının ne zaman ve neden başladığını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak büyük bir ihtimalle ondaki Türk düşmanlığının sebebi gençlik yıllarına dayanmaktadır. İngiltere'de 19.yy'ın ikinci yarısında özellikle 1870'li yıllarda İngiltere başbakanı olan Gladstone'un Türkleri kınayan ve büyük gürültülü bir kampanyaya ulaşan Türk düşmanlığının yankılarıyla oluştuğu tahmin edilmektedir. (Hind, J. W., (1978), *Lloyd George and the Turkish Question: An Examination of Lloyd George's Turkish Policy, 1918-1922*, (Master Thesis), The University of British Columbia, Canada, s.18)

Bu gece temsilcilerinden biri aramızda olan müttefiklerin şerefine ve Türk'ün Avrupa'dan atılması, geldiği yere gönderilmesi için içiyorum!... Sizler 1897'nin anılarını silip süpürdünüz; gerektiği gibi silahlandığımız, eğitildiğiniz ve yönetildiğiniz zaman neler yapabileceğinizi gösterdiniz. Şimdi sizin ile fetihlerinize arasına kimsenin girmesine izin verilmeyecektir... Girit'i şimdiden kendinize ait sayabilirsiniz. Girit'i almanızı engellemek için İngiltere ne bir kurşun atacak ne de tek bir gemisini harekete geçirecektir (Smith, 1978, s. 21).

Venizelos ve Lloyd George'un ilk görüşmeleri 12 Aralık 1912'de Londra'da gerçekleşti. Venizelos'un Londra ziyareti Yunanistan'ın Londra'daki konsolosu John Stavridi tarafından ayarlanmıştı. Genç avukat Stavridi'nin İngiltere'deki liberal parti ile iyi ilişkileri vardı. Venizelos, Londra'ya ilk olarak Lloyd George (Maliye Bakanı) ve Churchill (Deniz Bakanı) ile Balkan Savaşlarından sonra ortaya çıkan yeni durumda İngiltere ve Yunanistan'ın işbirliği hakkında görüşmek için geldi. Lloyd George, Venizelos'un Londra'ya gelmesi için ısrarcı olmuştu. Diplomatik görüşmelerde verilen aralarda Venizelos ile Lloyd George aralarındaki konuşmayı derinleştirdiler. Bu görüşmelerdeki konulardan, başbakan Asquith ve Dışişleri Bakanı Grey de haberdar edilmişti. Yapılan görüşmelerin iki önemli konusu vardı. Birincisi, İngiltere donanması için Kafelonya adasında Argostali limanında bir üsse karşılık Kıbrıs adasının Yunanistan'a bırakılmasaydı. Bu öneriyi ilk ortaya atan kişi Deniz Bakanı Churchill'di. Churchill savaş zamanlarında İngiliz savaş gemilerini gizlemek için Adriyatik denizine yakın derin bir liman istiyordu. Görüşmelerin ikinci önerisi ise daha geniş anlamda bir İngiliz- Yunan işbirliğinin kurulması hakkındaydı. İngiltere Yunanlıların isteklerini ve ekonomik gelişmelerini destekleyecek ve iki ülke arasında donanmaların işbirliği artırılarak Yunanistan bölgede polis rolünü üstlenecekti. Bunun için Yunanistan, arzu ettiği büyük savaş gemileri yerine küçük ama hızlı gemilere sahip olacaktı. Ancak bu görüşmeler sonunda herhangi bir antlaşma imzalanmadı. Buna rağmen Venizelos İngiltere'deki bu ilk seyahatinden gelecekte İngiltere ve Yunanistan arasında olabilecek yakın işbirliğinden umutlanmıştı (Smith, 2008, s. 148).

1912 yılında yapılan bu ilk görüşmede iki lider de birbirinden etkilendi. Venizelos, Lloyd George'dan bahsederken onu Tevrat'taki peygamberlerle kıyaslamış, insanlar ve olaylar hakkında duru görüşüne ve büyük yeteneklerine duyduğu büyük hayranlığı dile getirmişti. Lloyd George'da Venizelos'dan aynı ölçüde etkilenmişti. Venizelos'un Londra'dan ayrıldığı gün Lloyd George yakın arkadaşı Stavridi'ye şöyle diyordu: "O büyük bir adam, çok büyük bir adam, Venizelos iş başında olduğu sürece Yunanistan güvenilir ellerde olacaktır" (Smith, 1978, s. 27). Lloyd George ve Venizelos arasında kurulan bu dostluk bağı ileride Venizelos tarafından çok iyi bir şekilde Yunanistan'ın lehine kullanılacaktı.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İngiltere'nin Yunanistan Politikası ve Yunanistan'a Yapılan Teklifler

Balkan savaşlarından güçlenerek çıkan Yunanistan, Balkanlar'da dikkate değer bir güç konumuna gelmişti. Venizelos, Yunanistan'ı daha da güçlendirmek için İngiltere'nin tarafında yer almak gerektiğine inanıyordu. Bu sebeple 1914 yılının Ocak ayında Paris, Berlin, St. Petersburg ve Viyana'yı ziyaret ederek 20 Ocak 1914 tarihinde Londra'ya vardı. Londra'da kabine üyelerinden Edward Grey, Lloyd George ve Winston Churchill ile görüşme şansı yakaladı. Venizelos bu görüşmelerinde Akdeniz'deki statükonun korunması için Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında olduğunu bildirdi. Venizelos, Birinci Dünya Savaşı çıkmadan tarafını belli ederek çözümlenemeyen Ege Adaları meselesinde İngiltere'nin desteğini aramaktaydı. Venizelos'un bu ziyareti çok kısa bir süre sonra Avrupalı büyük devletlerin Ege adaları meselesinde Yunanistan lehine karar vermesini sağladı. 13 Şubat 1914 tarihinde büyük güçler Yunanistan'ın Birinci Balkan Savaşı'nda işgal ettiği tüm Ege Adalarında Yunan hâkimiyetini kabul ettiklerini açıkladılar (Daleziou, 2002, s. 53).

Venizelos'un Yunanistan'ın daha savaş başlamadan itilaf Devletleri'nin yanında yer alacağını İngiliz devlet adamlarına ifade etmesine rağmen ülkesi I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 Temmuz ayından 1917 yılının Haziran ayına kadar tarafsız kaldı. Bu süreçte ülke tamamen iki kutba ayrıldı. Bir tarafta İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanacağına ve derhal savaşa dahil olunması gerektiğine kesin olarak inanmış Başbakan Venizelos ve taraftarları; diğer yanda ise Alman Kayzer'in kız kardeşi Sophia ile evli olan ve askeri eğitimini Almanya'da almış, İttifak Devletleri'nin savaşı kazanacağına inanan ve Yunanistan'ın tarafsız kalması gerektiğini savunan Kral Konstantin ve taraftarları vardı. Tabii ki bu süreçte Yunanistan'da asıl mücadele edenler, bu iki siyasi figürün arkasında bulunan İtilaf ve İttifak Devletleri idi.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin lider devleti konumundaydı. Lloyd George ve savaş kabinesi Yunanistan'ı Balkanlar'da yalnız kalan müttefikleri Sırbistan'a yardım etmek ve Yunanistan'ın Akdeniz'deki stratejik konumundan yararlanmak için yanlarında savaşa dahil etmek istiyordu. Venizelos'a göre de Yunanistan Megali İdea fikrini gerçekleştirmek için mutlaka İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olmalıydı (Kaloudis, 2014, s. 11). Venizelos bu düşünce ile harekete geçerek 18 Ağustos'ta Atina'da bulunan İngiltere ve Fransa elçilerine İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dahil olmak arzusunda olduğunu bildirerek bir teklifte bulundu. Venizelos teklifinde Yunan deniz ve hava kuvvetlerini İtilaf Devletleri'nin emrine vermeye hazır olduğunu, iki yüz elli bin kişilik bir ordu toplayabileceğini, gerekirse iç intizamın muhafazası için Mısır'a elli bin kişi gönderebileceğini, Bulgaristan Sırbistan'a saldırırsa antlaşma gereği savaşa gireceğini ve İtilaf Devletleri'nden yardım ümit ettiğini ifade ediyordu (Gürün, 1968, s. 75). İngiltere, bu tarihlerde Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile işbirliği yollarını aramakta olduğundan bu teklife olumsuz yanıt verdi (Kaloudis, 2014, s. 14). Ancak Osmanlı Devleti 1914 Kasım ayının ilk günlerinde Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında dahil olunca fikrini değiştirdi ve Yunanistan'ı savaşa dahil etmek için çabalamağa başladı. Osmanlı Devleti'nin savaşa İttifak Devletleri'nin yanında girmesi kadar Bulgaristan'ın kararsız tavrı, Sırbistan'ın yardım çılgınlıkları ve Çanakkale'de ki başarısızlıkta bu politika değişikliğinin sebepleri arasındaydı. Lloyd George 8 Ocak 1915'de Yunanistan'ın Sırbistan'a asker göndermesini isteyerek buna karşılık Yunanistan'a yardım için bir İngiliz kolordusu göndereceğini vaat etti. Venizelos, 9 Ocak 1915'de İngiliz elçisi Francis Eliot'a Lloyd George'un bu teklifine karşılık Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması durumunda Romanya'nın yardımını ve bir İngiliz kolordusu yerine iki İngiliz kolordusu gönderilmesine ihtiyacı olduğunu bildirdi. Venizelos bu görüşmede Anadolu'daki Yunanlara sözü getirerek onların çok umutsuz bir durumda olduklarını, Yunanistan'ın Sırbistan için savaşa girmesinin imkânsız olduğunu, ancak Yunanistan kamuoyunu ikna etmek için görkemli bir ödül konursa bunun Yunanistan'ın savaşa girmesini sağlayabileceğini, Kral ve Yunan Genelkurmayı'nın muhalefetinin kırılabilirliğini de ekledi (Smith, 1978, ss. 55-56). Venizelos bu toprakların tam olarak neresi olacağını belirtmese de Rusya ve Bulgaristan'ın hak iddia ettikleri Trakya ve İstanbul toprakları olamazdı. Bu görüşmeden 15 gün sonra 23 Ocak 1915'de İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey Yunanistan'a Küçük Asya kıyısında önemli toprak tavizleri teklif etti. Grey'in notası 24 Ocak sabahı Atina'ya ulaştı. Venizelos, aynı gün öğleden sonra krala yazdığı gizli muhtıradan Asya'ya yayılma ve deniz aşırı bir Yunanistan kurma fikrinden bahsediyordu. İngiltere bu teklifle ilk defa Batı Anadolu'da bir toprak parçasının Yunanistan'a verilebileceğinden bahsetmekteydi (Pallis, 1995, s. 29). Fakat İngiltere'nin teklifi Kral Konstantin ve Yunan Genelkurmayı tarafından reddedildi ve İtilaf Devletleri arasında bazı anlaşmazlıklara sebep oldu. İngiltere'nin bu önerisi sadece Rusya tarafından desteklenmişti. Fransa İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin müzakereler sonucu alınabilecek bir karar olduğunu belirtiyordu (S.S.C.B., Dışişleri Halk Komiserliği, 1972, s. 29). İtilaf devletleri, 15 Şubat 1915 tarihinde tekrar bir öneri yaparak Yunanistan'ı savaşa dâhil etmek için Sırbistan'a yardım şartıyla üç tümen askeri Yunanistan'a gönderebileceklerini bildirdiler. Yunanistan'ın

tavır bu teklifte de olumsuz oldu. Venizelos tüm çabalarına rağmen Yunanistan'ı savaşa dâhil edemeyince Mart ayının başında başbakanlık görevinden istifa etti. Venizelos'un istifaya mecbur kalması İngiliz Maliye Bakanı Lloyd George'u kızdırdı ve Lloyd George Şubat ve Mart aylarında İtilaf Devletleri'nin Selanik'e asker göndermesini ve Yunan hükümetini tehdit ederek dostu Venizelos'un tekrar başbakanlığa getirilmesini teklif etti. Ancak bu teklif Fransa ve Rusya tarafından uygun bulunmadı (Demirhan, 2012, s. 102).

İngiltere'nin Batı Anadolu'daki bazı toprakların Yunanistan'a verilebileceği önerisini 23 Ocak'taki tekliften sonra ikinci defa dile getirilmesi ise Bunsen raporu ile gerçekleşti. Osmanlı Devleti, savaşın sonuçlanması beklenmeden İtilaf Devletleri tarafından yapılan antlaşmalar ile parçalanmaktaydı. 4 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Savaşı'nın ortalarında Rusya İstanbul'a ve boğazlara hâkim olmak istediğini Fransa'ya ve İngiltere'ye bildirdi. Bu dönemde İngiltere'de iktidarda bulunan Asquith hükümeti, 12 Mart 1915'de Rusya'ya bu önerinin savaşın başarıyla sonuçlandırılmasından sonra Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti topraklarından veya başka bir yerden istedikleri toprak parçasını alma hakkının kabul edilmesi şartıyla kabul edilebileceğini söyledi. İtilaf Devletleri'nin bundan sonraki hamlesi güçlerini arttırmak amacıyla 26 Nisan 1915'de İtalyanlar ile Londra Antlaşması'nı yapmak ve İtalya'nın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katılmasını sağlamak oldu. Londra görüşmeleri sürerken Asquith, başkanlığını Sir Maurice de Bunsen'in yapmış olduğu bağımsız bir komite kurdu. Bu komitenin görevi Türklerin Asya'daki topraklarını dikkate alarak İngiltere'nin çıkarları için bu bölgeler hakkında rapor hazırlamaktı. Bu komitenin üyeleri, Dışişleri Bakanlığı'ndan George Clerk, Hindistan ofisinden T. W. Holderness, Amiral Henry Jackson, General Calwell, Mark Sykes ve H. Llewellyn-Smith idi. Bu komite çalışmalarını bitirdikten sonra Türk yerleşimleri için 4 farklı plan hazırladı. Ancak bu planlardan hiçbiri benimsenmedi. Hazırlanan raporlar Mayıs 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot antlaşması için gerekli alt yapıyı hazırlamıştı. Komitenin ilgilenmiş olduğu konulardan biri Yunanistan'dı ve eğer bu devlet İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girerse İzmir'in uygun hinterlandı ile Yunanistan'a verilmesi önerilmekteydi (Macfie, 1999, s. 329).

Venizelos'un istifasının ardından Yunanistan'da Gounaris hükümeti işbaşına geldi. İngiltere 12 Nisan 1915'de Gounaris hükümetine ittifak tekliflerini yeniledi ve Yunanistan'ın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması şartıyla Anadolu'dan (Aydın vilayetinde) toprak vermeye hazır olduklarını bildirdi. Gounaris hükümeti bu teklifi bazı imkânsız şartlar ileri sürerek Yunanistan adına yine kabul etmedi (Bayur, 1991, ss. 412-415). Bulgaristan'ın 14 Ekim 1915 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında katılması İngiltere'yi tekrar endişelendiren ve harekete geçiren başka bir sebep oldu. Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasının hemen ardından 15 Ekim ve 20 Ekim arasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Bulgaristan'a savaş ilan ettiler. Bu yeni durum karşısında olasılıkları değerlendiren İtilaf Devletleri çözüm olarak Yunanistan'ı Bulgaristan'a karşı savaşa sokmak konusunda fikir birliğine vardılar ve İngiltere'nin liderliğinde bir teklifte daha bulundular. 18 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey Atina'daki İngiliz elçisi Eliot'a bir telgraf daha çekerek, eğer Yunanistan savaşa şimdi dahil olursa topraklarının garanti edileceğini ve savaşın sonunda hatırı sayılır toprak kazançları elde edeceğini bildirdi. Bu toprak kazançları arasında Kıbrıs da teklif edilmekteydi. 22 Ekim 1915 tarihinde Yunanistan Başbakanı Zaimis Yunan Kralı Konstantin ile görüştüktan sonra bu teklifi de ret etti (Woodhouse, 1985, s. 79).

İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri 1915 yılındaki toprak vaatleri ile Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na dâhil edemeyince siyaset değiştirerek onu savaşa girmeye mecbur bırakmayı denediler. Yunanistan'ın limanlarını ablukaya aldılar, ticaretine el koydular, haberleşmesini kontrol ettiler ve topraklarını işgal ettiler. Yunanistan'a uyguladıkları ambargolarla

Yunan halkını açlığa mahkûm ettiler. Bu baskılara rağmen Kral Konstantin savaşa girmemek konusunda direndi. Kral Konstantin ve Yunan Hükümeti'ni savaşa girmeye ikna edemeyen İtilaf Devletleri 1916 yılının Ekim ayında destekledikleri Venizelos'a Selanik'te ikinci bir hükümet kurdurdular. İki yönetim biriminin ve taraftarlarının mücadelesi sonunda ülkede yer yer çarpışmalar ortaya çıktı. Bu gelişmelerin sonrasında İtilaf Devletleri Kral Konstantin'den tahttan inmesini ve Yunanistan'ı terk etmesini istediler. Konstantin İtilaf Devletleri'nin tehditleri üzerine 14 Haziran 1917 tarihinde tahtını oğlu Alexander'a bırakarak ülkesinden ayrıldı. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Venizelos Atina'ya gelerek 27 Haziran 1917'de hükümetini kurdu ve İtilaf Devletleri'nin yanında Yunanistan'ın savaşa girdiğini ilan etti (Demirhan, 2012, ss. 192-193).

Paris Barış Konferansı ve Yunanistan'ın Hazırlıkları

Yunanistan 27 Haziran 1917 tarihinde savaşa dâhil olmuş (Demirhan, 2012, s.193) ve 1918 yılında savaşın sonunda galip gelen ve İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'nin yanında yerini almıştı (Özcan, 2000a, s. 299). Savaş sonrasında galip devletler mağlup devletler ile yapılacak antlaşmaların taslaklarını hazırlamak ve aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için Paris'te bir konferans düzenlemeye karar verdiler. 18 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansı'nda zirve diplomasisi yoluyla ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletlerinin başkan ve dışişleri bakanlarından oluşan Onlar Konseyi kapsamında görüşmeler başladı. Japonya dışındaki devletlerin başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Dörtler Konseyi toplantılar gerçekleştirerek faaliyetlerine devam etti (Dilek, 2013, s. 31).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1918 yılının Nisan ayında Yunanistan'ın bağımsızlığının yıl dönümü yaklaşırken Fransa ve İngiltere hükümetleri Yunanistan'ın savaştan önceki sınırlarına herhangi bir müdahalenin olmayacağını garanti ettiler. Amerika başkanı Wilson'da Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün barış görüşmelerinde korunacağını sözünü vererek onlara katıldı. Böylece toprakları güvenceye alınmış olan Yunanistan Paris Konferansı'ndaki talepleri üzerinde çalışmaya başladı (Dalby, 2004, s. 86). Venizelos ilk olarak dostu Lloyd George'un da dâhil olduğu İtilaf Devletleri liderlerinin desteğini kazanmak istemekteydi. Bu yüzden taleplerinde İstanbul ve Kıbrıs gibi onu barış görüşmelerinde İtilaf Devletleri ile karşı karşıya getirebilecek isteklerden özellikle kaçındı (Montgomery, 1994, s. 259) ve onların desteğini kazanmak için her türlü fırsatı değerlendirdi.

1918 yılının son aylarında İtilaf Devletleri ordularını terhis etmişti ve Ukrayna'da Bolşeviklere karşı savaşmak için askere ihtiyaçları vardı. Venizelos İtilaf Devletleri'nin talepleri üzerine iki Yunan taburunu Bolşeviklere karşı savaşmak için Ukrayna'ya gönderdi. Fransızların desteğini sağladığını düşünen Venizelos İtalya'nın da desteğini kazanmak için Aralık ayında Paris'e gitmeden önce Roma'ya uğrayarak burada İtalya Başbakanı Orlando ve Dışişleri Bakanı Sannino ile görüşmek istedi. Venizelos'un amacı İtalya ile Paris Barış Konferansından önce çatışan istekleri üzerinde anlaşmaktı. Ancak bu ziyaretinde İtalyan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'ndan olumlu cevap alamadı (Foreign Office (F.O.) 286/702, 213131). Venizelos bu hamlesinin boşa çıkmasına rağmen Paris Barış Konferansı'nda isteklerini kabul ettirmek konusunda İtalyanlardan daha şanslıydı (F.O.286/702,205972). Venizelos, İngiltere nezdinde de harekete geçerek Anadolu üzerindeki planlarını konferans başlamadan önce 1918 yılının Kasım ayında İngiltere Başbakanı Lloyd George'a yazdığı mektubuyla bildirdi. Venizelos'un Lloyd George'a önerileri Anadolu'nun kuzeydoğusunda bir Ermenistan Devleti'nin kurulması, Batı Anadolu Bölgesi'nin (güneyde Fethiye ile kuzeyde Edremit körfezinin batısındaki bölge) Yunanistan'a verilmesi, Batı Anadolu'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Yunanlar mübadele edilmesi ve İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Birleşmiş Milletlerin yönetimine bırakılmasıydı (Diomidis, 1978, s. 73).

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Kamuoyu Oluşturma Çabaları

Venizelos Paris Barış Konferansı'nda istediklerini alabilmek için dış politika maharetini kullandı ve propagandanın gücünden sonuna kadar yararlandı. Venizelos Yunanistan'ın bazı avantajlarının farkındaydı. Yunanistan daima batı ile yakın bir temas halindeydi, batılı eğitim müesseselerine sahip olup, ekonomik açıdan da Avrupa ile güçlü bağları vardı. Hem Batı Avrupa'nın hem de Birleşik Devletlerin Londra, Paris, Viyana Manchester, Liverpool, Marsilya, Trieste, New York, Chicago gibi ticaret ve sosyal başkentlerinde çok güçlü Yunan kolonileri mevcuttu. Yunanistan'ın dışında yaşayan zengin ve kültürlü Yunanlar seslerini batılı işadamlarına, batılı politikacılara, batılı kiliselerine, batılı kalem erbabına, ve son olarak batı basınına duyurmakta Venizelos'un en büyük yardımcılarıydı (Toynbee, 2007, s. 32).

Yunanistan'ın dışında yaşayan Yunanların yanında, Avrupa'daki Helenseverler de Yunanistan'a ve Venizelos'a destek vermek için çırpınıyorlardı. Örneğin konferansın ilk günlerinde İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a, İskoç Özgür Kiliseler Birliği'nden gönderilen bir mektupta barışın yapılabilmesi için en önemli şartın Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa'dan çıkarılmaları olduğunu belirten cümleler yazılmıştı. İngiltere'de Helenseverler harekete geçmişler; bireysel veya dernekler kurarak Türklerin Avrupa'dan atılmaları gerektiğini isteyen yazılar kaleme almışlar, para toplamışlar, konferans düzenlemişler, Yunanlıların her zaman çoğunlukta olduklarını gösteren Balkanlar'ın etnografik haritalarını bastırılmışlar ve baskı grupları oluşturmuşlardı. Bunlardan biri Anglikan ve Doğu Birliği genel sekreteri H. J. Fynes Clinton tarafından kurulan Ayasofya'yı Kurtarma Komitesi idi. Bu komite ilk toplantısını 27 Aralık 1918 tarihinde gerçekleştirmiş resmi olarak ise 3 Ocak 1919 tarihinde çalışmalarına başlamıştı. Komite J. A. Douglas'ın hazırladığı "Ayasofya'yı Kurtarmak" adı altında bir broşür hazırlayarak dağıtımını yaptı (Goldstein, 1989, s. 343). İngiltere'de kurulan diğer önemli bir Helensever kurum ise önemli bir akademisyen ve gazeteci olan Dr. R. M. Burrows^{††} tarafından 1913 yılında kurulmuş olan Anglo-Hellenic Ligası idi (Jaeschke, 1991, s. 48). Avrupa'nın dışındaki Helenseverlerin kurdukları derneklerde hummalı bir çalışmanın içerisindeydi. Bunlardan biri olan New York Helen Komitesi 29 Mart 1919 tarihinde İngiltere Başbakanı Lloyd George'a bir telgraf göndererek Batı Anadolu'daki Yunanların Yunanistan ile birleşmesine izin verilmesini istiyordu (FO. 608/89/1,5647). Paris Barış konferansı öncesinde ve konferans devam ederken Anadolu'da ve Yunanistan'da yaşayan Yunanlar İngiliz delegelerini etkilemek için İngiliz yetkililere birçok başvuruda bulunmuşlardı. Atina'da bulunan Hellen Edebi Derneği 27 Aralık 1918 tarihinde İngiltere Başbakanı Lloyd George'u onursal üye olarak kabul etti ve kendisine diplomasını gönderdi (F.O.608/38/5,8411). İngiltere'nin Atina elçisi Granville, 16 Mart 1919 tarihinde Lord Curzon'a, kendisine ulaştırılan ve bugün Ege adalarında (Sisam, Midilli, Sakız, On iki ada, Teselya) mülteci olarak yaşamak zorunda kalan Anadolu Yunanlarının ve Anadolu'da (Sivrihisar, Hamidiye, Muradiye, Turgutlu, Manisa, Kula bölgelerindeki) yaşayan Yunanların bölgelerinde kurdukları komitelerle Atina'da bulunan İngiliz sefaretine Efes metropoliti Joachim tarafından mühürlenmiş dilekçelerini gönderdiklerini ve bu dilekçelerde Amerikan Başkanı Wilson'un prensiplerine dayanarak Yunanistan ile birleşmek istediklerini yazdıklarını haber vermekteydi (F.O.286/702,8321). Ayrıca İzmir'de Yunan propagandası için 29 gazete çıkarılmakta ve bunlardan 14 tanesi tamamen Yunanca basılmaktaydı. Gazeteler Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir rol oy-

^{††}Ronald Burrows, 1867 yılında Charterhouse and Oxford'da öğrenim gördü. Cardiff ve Manchester üniversitelerinde Eski Yunan ve Latin edebiyatı ve tarihi ile ilgili çalışmaları ile tanındı. 1913 yılında Yunanistan'a olan ilgisi bir tutku haline geldi ve ölümüne kadar 8 yıl boyunca Yunanistan'ın çıkarlarının İngiltere'de en büyük savunucularından biri oldu. Özellikle Venizelos'a karşı büyük bir hayranlık duyuyordu. (Clogg, R, 1985, King's College, London and Greece 1915-1922, *Greece and Great Britain During World War I*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, s.194)

nadığı ve Yunan isteklerinin İtilaf Devletleri tarafından çok iyi karşılandığı ile ilgili haberler ile doluydu (F.O.608/92,13066). Yunan propagandası yapan bu gazeteler bölgedeki Yunanları cesaretlendiriyordu. 16 Nisan 1919 'da Yunan savaş gemisi Averoff'un İzmir'e ulaşması Yunanlar arasındaki coşkuyu daha da arttırdı. Yunanların tezahüratlarına karşılık Türkler arasında bu sevinç nidalarına kızanların sayısı her gün artmaktaydı(F.O.608/89/1,55194).

Paris Barış Konferansı Öncesi İngiltere'de Hazırlıklar ve Yunanistan'ın Anadolu'dan Toprak Talepleri Hakkındaki Farklı Görüşler

Yunanistan'ın Paris Barış konferansında en büyük destekçisi olacak olan İngiltere'de savaş sonrası yapılacak antlaşmaların planlanması ve gerekli materyallerin hazırlanması için 1918 yılının Mart ayında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak bir büro kuruldu. Bu büronun adı Siyasi İstihbarat Bölümü (Political Intelligence Department, P.I.D.) idi. Bu bölümün görevi siyasi istihbaratı toplamak, elemek ve koordine etmektir. Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegasyonunun çekirdeğini bu büro oluşturacaktı. Büro her bölgenin özel şartlarını bilen uzmanlar barındırıyordu. Çalışanların bir kısmı sivil uzmanlardı ve bunlar geçici olarak dışişleri görevlilerine yardım için istihdam edilmişlerdi. Savaşın sona ermesinden sonra 1918 Ekim ayında Paris Barış Konferansı'nın belirmesi üzerine büro tekrar organize edildi ve görüşmelerin yükünü üzerine aldı. İngiltere'nin Yunanistan politikası Leeper, Nicolson ve Toynbee adlı memurlar tarafından şekillendirilecekti. Allen Leeper (1887-1935) Avustralya'da doğmuş ve 1911 yılında Oxford eğitiminden önce Melbourne'da Latince ve Yunanca eğitimi almıştı. Dile müthiş bir yatkınlığı vardı ve 15 dili kolayca konuşabiliyordu. Bunlar arasında Yunanca, Bulgarca, Sırpça-Hırvatça da vardı. Leeper, İngiltere'deki Helenseverler tarafından kurulan New-Europe gazetesinde Belisarius mahlası ile sık sık yazılar yazmaktaydı. Harold Nicolson (1886-1968) diplomatik görevlerde bulunan bir memurdu. İlk olarak İstanbul'da görev yapmıştı. Helenseverliğine denk olarak bir Türk düşmanlığı vardı. Arnold Toynbee (1889-1975) siyasi İstihbarat Bölümü'ne dahil olmadan önce çeşitli konularda propaganda servisinde görev yapmış ve birçok konuda propaganda amacıyla kitaplar yazmıştı. Ayrıca o da Leeper gibi New-Europe dergisine katkıda bulunmaktaydı. İngiltere'nin Paris politikalarına yön verecek otuzlarında olan bu genç delikanlılar, Yeni Avrupa fikirleri ile doluydular. Bu gençler milletlerin kendilerini yönetme idealine ve gelecekte huzurun sağlanmasına yardımcı olacak olan Birleşmiş Milletler tasarısıyla Avrupa'nın sınırlarını tekrar çizmeyi düşünüyorlardı. Genç diplomatların dışında Paris'te İngiliz delegasyonunu domine eden ve antlaşmaların planlanmasında ve imzalanmasında en etkili olan kişi Sir Eyre Crowe idi. Crowe, İngiltere'nin en önemli politikasının Türkleri Avrupa'dan kovmak olduğunu ileri süren, her zaman her konuda Türklerin gücünü zayıflatmaya Yunanlıları ise kuvvetlendirmeye çabalayan bir Helenseverdi (Goldstein, 1989, s. 340-341).

Paris Barış Konferansı başlamadan önce çalışmalara başlayan Leeper, Nicolson ve Toynbee ilk olarak 1918 yılının Aralık ayında Yunanlar hakkında geniş bir rapor hazırladılar. Rapor ulusların kendilerini yönetme prensibini temel alarak hazırlanmış ve bu prensibin Güneydoğu Avrupa'da sürekli barışın sağlanması için en önemli etmen olduğunun altı çizilmişti. Hazırlanan rapora göre Yunanistan sınırlarını genişletmekteydi. Yunanistan İzmir merkez olmak üzere Batı Anadolu'dan toprak alacak, İtalya ile on iki ada üzerinde bir anlaşmaya vararak bütün Ege adalarına sahip olacaktı. Rapora göre İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeli ve Kuzey Epir, Voiussa'ya kadar Yunanistan'a bağlanmalıydı. Leeper ve Nicolson'un bu raporda etkisi Toynbee'ye göre daha baskındı. Toynbee bu raporu kısmen onaylamıştı. Çünkü Toynbee bir ay önce Kasım ayında hazırlanmış olduğu raporunda Anadolu'dan herhangi bir toprak parçasının Yunanistan'a verilmesine etnografik, ekonomik ve stratejik zorluklar bakımından uygun olmadığını iddia etmişti. Toynbee, Yunanistan'ın Avrupa'daki iddialarını destekliyor ancak Anadolu'daki isteklerine sayısız problemin ortaya çıkmasını ateşleyebileceği

için karşı çıkıyordu (Goldstein, 1989, s. 342). Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bölümü'nün hazırlamış olduğu bu rapor aslında Lloyd George'un ve bazı İngiliz devlet adamlarının savaş sonrası Doğu Akdeniz politikalarıyla örtüşmekteydi. İngiltere, İngiliz gemilerini Doğu Akdeniz'de güvende tutmak için Osmanlı Devleti'ni partner olarak seçmişti ve burada bir Fransız gücü istemiyordu. Ayrıca İngilizler buraları güvende tutmak için de masraf yapmak niyetinde değildi. Ancak I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın yıkılmasıyla bölgede büyük bir güç boşluğu doğdu. Yunanistan bu boşluğu doldurabilirdi. Bu amaçla Yunanistan'ın güçlendirilmesi gerekiyordu. İki ülkenin ilkeleri ve ilgi alanları örtüşüyordu. Yunanistan batılı ve medeni idi. Venizelos, Lloyd George'a göre hayranlık duyulacak Pericles'den bu yana Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamıydı. Lloyd George'a ve dışişlerindeki birçok bürokrata göre güçlü bir Yunanistan, İngiltere için çok yararlı bir müttefik olabilirdi. Yunanistan, Hindistan'a giden yolda İngiliz donanması için liman ve hava alanı sağlayabilir ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bölgede oluşacak güç boşluğunu doldurabilirdi (Macmillan, 2001, s. 364). Bunun yanında İngiliz hükümeti Türkiye'nin nihai barış şartlarına uymasını sağlamak için Doğu'da sürekli olarak birlik bulunduramazdı. Bu halde Yunanistan gereken birlikleri temin edebilir ayrıca İngiliz diplomasisinin ve donanmasının desteğiyle barış şartlarını uygulanmasında etkili bir güç olarak kullanılabilirdi. Yunanistan kendi taleplerini İngiliz desteğiyle gerçekleştirirse, ileride İngiltere'nin rehberliğini kabul etmek zorunda kalacaktı. Yunanistan, labirent halinde iç içe geçmiş durumdaki ada ve yarımadalarıyla bir deniz gücüydü, gözünü diktiği Anadolu toprakları ise deniz aşırı arazilerdi. Özetle, eğer Türkiye Yunanistan'ın kara gücüyle tahakküm altına alınabilirse, Yunanistan'a da Büyük Britanya'nın deniz gücüyle hükmetmek mümkün olacaktı. Böylece İngiliz Hükümeti, İngiliz parasını ve tayfalarını sarf etmeden Yakın ve Ortadoğu'daki savaş hedeflerine ulaşabilme imkânını bulacaktı (Toynbee, 2007, s. 86).

Ancak bu süreçte İngiltere'de Paris Barış Konferansı öncesi Lloyd George'un ve P.I.D.'nin hazırlamış olduğu raporları kabul etmeyen devlet adamları da bulunmaktaydı. Bunlar arasında özellikle önemli bir bürokrat olan ve 24 Ekim 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenecek olan Lord Curzon önde gelmekteydi (Nicolson, 1934, s. 110). Curzon görüşlerini İngiliz kabinesine vermiş olduğu üç memorandum^{§§} ile belirtti. Lord Curzon ilk memorandumunda Anadolu'da milliyetçiliğin güçlenmemesi için nasıl Araplara kendi kendini yönetme ve bağımsızlık hakları verilmişse Türklere de verilmesi gerektiğine dikkat çekti. Anadolu, Selçuklu döneminden bu yana Türk ırkının anavatanı olmuştu, gelecekte de parçalanmadan Türk Devleti içinde kalmalıydı. Türkiye Yunanların, İtalyanların veya Fransızların yararına paylaşılmamalıydı. Türkiye'nin başkenti Ankara veya Bursa olabilirdi. Ancak yeni Türk Devleti'nin belirlenen sınırlarda özgürlüğü ve bütünlüğü garanti edilmeliydi. Böylece Türklerdeki milliyetçilik duygusunun patlaması önlenenecekti. Türk problemi Avrupa diplomasisinde bir sorun olmaktan çıkmıştı ve Türkler Avrupa kıtasından kesinlikle çıkarılmıydılar. İstanbul ve boğazlar güvenli ellere teslim edilmeliydi. İkinci memorandumunda Curzon, Anadolu'daki milli mücadeleyi kastederek Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri karşısında yenilmiş olan devletlerin bazılarında direniş hareketlerinin başlamakta olduğunu ifade ederek, Paris görüşmelerinin uzamasının İstanbul'daki sultanın hükümetinde, milliyetçilerde ve İttihatçılarda umuda sebep olduğunu ve hala İttihat ve Terakki Partisi'nin aktif olduğunu belirterek başbakanı ve kabineyi bir an önce gerekli hamleleri yapmaya davet ediyordu. Enver Paşa'nın 1913 yılında II. Balkan Savaşı'nda Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Edirne'yi fethetmesini örnek göstererek eğer acele kararlar alınmazsa ve İtilaf Devletleri arasındaki sürtüşmeler çözülmezse savaşın galibi olan İtilaf Devletleri'nin bu

^{§§}Lord Curzon'un ilk memorandumunu 2 Ocak 1918 tarihinde, ikinci memorandumunu 25 Mart 1919 tarihinde, üçüncü memorandumunu ise 18 Nisan 1919 tarihinde İngiliz kabinesine sunmuştur. Harold Nicolson, *a.g.e.*, s.76-79

gibi oldubittilerle karşı karşıya kalabileceğini yazmaktaydı. Üçüncü memorandumunda ise Paris'te Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için çabalar harcayan Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın tavırlarını eleştirmekteydi. İtalyanların Anadolu'daki işgallerinin kabul edilemez olduğunu belirttikten sonra Yunanistan'ın Selanik'in beş mil ötesinde bile düzeni sağlayacak gücü olmadığını ifade ederek talep ettikleri Aydın vilayetinde barışı ve düzeni nasıl sağlayabileceğini sorgulamaktaydı (Nicolson, 1934, ss. 76-79). Lord Curzon'a göre Anadolu'yu parçalama politikası sadece adaletsiz bir politika değil, aynı zamanda tehlikeliydi.

Hindistan'ı temsil eden güçler tarafından desteklenen Mr. Montagu ise her durumda Türkiye ile barış yapılması taraftarıydı: İngiltere milyonlarca Müslümanı barındıran bir ülkedydi ve Müslüman dünyanın liderleri ile dost olmalıydı. İstanbul'un işgali ve halifelik kurumunun zarar görmesi İngiltere'yi çok zor bir durumda bırakabilirdi (Churchill, 1974, s. 392).

Paris Barış Konferansında Yunanistan'ın İzmir Hakkındaki Toprak İddiaları ve İngiltere

Venizelos konferansın başlamasından yaklaşık olarak bir ay sonra 3-4 Şubat 1919 tarihinde Yunanistan'ın iddialarını Yüksek Konsey'de sunma şansını yakaladı. Venizelos sunumunda kişisel notları, Yunan nüfusunu abartan istatistikleri, hatta adalardaki mutlu Yunan balıkçıların resimlerini kullandı. Son derece mantıklı ve ikna edici bir sunum yaptı. Tarihi, dili, dini ve elbette Wilson'un milletlerin kendi kendilerini yönetme prensibini birlikte kullandı (MacMillan, 2001, ss. 361-362). Venizelos'un bu sunumunda Batı Anadolu'da istediği topraklar kısaca şöyleydi: Bursa ilinin bir kısmı (Balıkesir, Edremit ve Ayvalık'tan geçerek İzmir'den gelen tren yolunun Marmara'ya açılan ucundaki Bandırma da dahil olmak üzere) Balıkesir Sancağı ve tamamen Türk olan Denizli sancağı hariç Aydın ili*** Venizelos'un iddialarına göre bu bölgede Yunanlar çoktu ve Wilson prensiplerine göre bölge Yunanistan'a bağlanmalıydı. Venizelos'un istatistiklerine göre bölgede 818.221 Rum, 1.017.398 Türk, 80.000 Musevi ve yabancı, 23.500 Ermeni ve 2000 Bulgar yaşamaktaydı (Kitsikis, 1974, s. 19).

Venizelos'un 3-4 Şubat sunumlarından sonra Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki toprak iddialarını konuşmak üzere konferansta bir komite oluşturuldu. Bu komitede İngilizler adına Eyre Crowe ve Robert Borden, Fransa adına M. Jules Cambon ve M. Gout, İtalya adına M. De Martino ve Amiral Castoldi, Amerika adına Dr. W.L. Westerman ve Dr. C. Day ve teknik danışman olarak İngilizler adına Harold Nicolson bulunmaktaydı (F.O. 286/702). Komite 12 Şubat ile 21 Mart arasında 12 defa toplantı yaptı. Bu toplantılarda İngilizler ve Fransızlar beraber karar alıyorlar, genellikle Amerikalılar da onlarla uyuyorlardı. İtalyanlar ise sürekli sorun çıkarıyorlardı. Çünkü İtalyanların iddiaları ile Venizelos'un toprak talepleri çakışmaktaydı. Komite genellikle birkaç yer dışında Venizelos'un isteklerini kabul eğilimindeydi. Komite kararlarını 6 Mart'ta hazırladığı bir raporla Yüksek Konseye sundu (Goldstein, 1989, s. 347). Raporda Venizelos'un toprak isteklerini İngiliz ve Fransız delegeler tarafından kabul edildiği belirtiliyordu. İngiliz ve Fransız üyeler İzmir ve Ayvalık'ın etnik prensiplere, yönetsel sebeplere ve ekonomik duruma dayanarak Yunanistan'a bağlanması taraftarıydılar. Amerikanlar ise Yunanistan'ın toprak taleplerine karşıydı (F.O.286/702/3). İtalyan delegeler, Yunanların Anadolu'daki toprak isteklerini tartışmaya bile almak istemiyorlardı. Venizelos'un Yunanistan'a katmak istediği topraklar zaten İtalya, İngiltere ve Fransa'nın taraf olduğu 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinde ve 18 Nisan 1917 tarihinde

*** İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği 24 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından kendilerine iletilen vilayetlerin nüfus istatistiklerini gönderdi. Bu nüfus istatistiklerine göre Yunanlıların nüfus olarak fazla olduklarını iddia ettikleri bölgelerden olan Aydın'da 1.249.067 Müslüman, 299.097 Yunan, 20.766 Ermeni ve 39.817 diğer milletlere mensup kişiler vardı. (Amiral Calthrope'un 24 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri bakanlığına gönderdiği nüfus istatistikleri, FO 286/702, 1954)

yine aynı devletlerin taraf olduğu St. Jean de Maurienne Antlaşması'nda konu olmuştu. Bu toprakların bir kısmı veya tamamı zaten İtalya'ya önceden yapılan antlaşmalar ile verilmişti. Bu topraklar üzerinde Yunanların önerileri söz konusu olamazdı. İtalyan delegeleri 17 Nisan 1917 tarihinde imzalanan antlaşmanın geçerli olduğunu iddia ediyorlardı. Rusya'nın bu antlaşmayı onaylaması şartı ise Rusya savaştan çekildiği için otomatikman ortadan kalkmıştı. Ayrıca İtalyanların hâkimiyetinde bulunan On İki Ada hakkında da 26 Nisan 1917 tarihinde Londra'da yapılan antlaşmanın sekizinci maddesi gereğince İtalya'nın rızası olmadan Avrupalı müttefikleri bir öneri sunamazdı (F.O. 286/702/5). Bu sebeplerden dolayı İtalyan delegasyonu Yunanistan'ın taleplerini görüşmeyi reddediyordu. Amerikalılar bölgenin bir manda yönetimine verilebileceğini ifade ettiklerinde İngiliz ve Fransız delegeler bölgede yaşayan Yunanların bu tür bir yönetimi istemediklerini belirttiler. Bunun üzerine Amerikan delegeler Yunanların konferansta öne sürmüş oldukları nüfus istatistiklerinin yanlış olduğunu, bölgedeki Türklerin sayılarının Yunanların belirttiğinden çok daha fazla olduğunu iddia ettiler. Ayrıca ekonomik olarak bu bölgeler Anadolu'nun platolarından koparılamazdı. Eğer bu gerçekleşirse Anadolu'nun denize doğal bir çıkışı kalmıyordu (FO. 286/702). Amerikalı delegeler nüfus istatistiklerini öne sürerek Yunanlıların toprak iddialarına karşı çıkınca Venizelos 12 Mart'ta komisyona bir memorandum sundu. Bu memorandumda Doğu Ege Denizi'ndeki İmroz, Bozcaada, Midilli, Sisam, Nikarya, Rodos, On İki Ada ve Meis Adaları'nın coğrafi ve iktisadi bakımdan Anadolu'nun devamı sayılması gerektiğini iddia ederek, bu adaların nüfuslarının Batı Anadolu'daki Yunan nüfusuna dâhil edilmesini istedi (Diomidis, 1978, s. 178). Adalarda 1912'den beri 370.138 Yunan'a karşılık 24.652 Türk yaşamaktaydı. Anadolu'daki Yunan nüfusuna bu rakamlar eklenince, bölgede 1.188.359 Yunan, 1.042.050 Müslüman ve 100.000 kadar da Musevi, Ermeni, Bulgar ve başka halklar da bulunacaktı (Kitsikis, 1974, s. 19). Venizelos'un memorandumunu üzerine Paris'te görevli olan İngiliz uzman Toynbee bir rapor hazırladı. Toynbee'nin değerlendirmelerinde: 1) İzmir bölgesi ne nüfus, ne ekonomik, ne de coğrafi olarak Anadolu'dan koparılamaz. 2) Venizelos'un kullandığı istatistikler şüphelidir. 3) Venizelos adalardaki nüfusun da Batı Anadolu nüfusuna katılmasını önererek bölgedeki gerçek nüfus oranlarını açığa vuruyor. 4) Venizelos'un Batı Anadolu'daki iddiaları Wilson'un prensipleri temelinde Türklerin kendi kendilerini yönetme haklarını ihlal ediyor. 5) Hiç kimse Anadolu'daki Yunanların Türk egemenliğine verileceğini ifade etmemektedir. Çözüm bu bölgenin tarafsız bir devletin manda yönetimine verilmesidir (Diomidis, 1978, s. 178). Arnold Toynbee'nin değerlendirmelerinden sonra Harold Nicolson'da Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndaki geniş ve uzun memorandumunu İngiliz delegasyonu için özetledi. Nicolson'a göre Venizelos'un, Anadolu'daki toprak istekleri Yunanistan için aşırı genişti ve gelecekte bir Türk Devleti'ne sınır olacak olan Yunanistan buradaki Türk nüfusunu barındırmak içinde çok zayıftı. Bölgedeki nüfusa etnik olarak bakacak olursak da Yunanların istedikleri coğrafi bölgelerde Müslümanlar çoğunlukta idi. Müslümanların çoğunluğunu Balkan coğrafyasından göçmüş muhacirler oluşturmaktaydı. Bu topraklar tekrar sınırlandırılmıyordu (F.O.608/89/1,9885). Bu itirazların yanında Yunanların Batı Anadolu'daki isteklerinin kabul edilmesi özellikle İngiliz askeri personel ve Türkiye'de bulunan İngiliz temsilciler tarafından kesinlikle yapılmaması gereken bir hata olarak görülmekteydi (F.O.608/103/1,3958). İngiliz yetkililer bölgede Türklerin sayısının Yunanlardan fazla olduğunu belirttikten sonra bölgedeki Türkler ile Yunanlar arasında büyük bir nefreti dile getirmekteydiler. Yunanların İzmir'i yönetecek kadar gücü yoktu. Aydın ve İzmir bölgesinin gelecekte kim tarafından yönetileceğine karar verilene kadar bu bölge Avrupalı güçlü bir devletin manda yönetimine verilmesi gerekliydi (F.O.608/103/1, 4454). Ayrıca Yunanistan'ın savaşın kazanılmasında çok büyük yardımları yoktu ancak propagandanın gücü ile böyle büyük kazançlar istemekteydiler (F.O.608/103/3968). Hiçbir şart altında Türkiye'ye asker göndermek doğru değildi (F.O.608/103/3968). Yunan hükümetleri özellikle Türkleri provoke edecek ve Anadolu coğ-

rafyasında Türkler ile Yunanları karşı karşıya getirecek bir hamleden uzak durmalıydı (F.O.608/89/1/2988). Yunanların tarihsel açıdan bu bölgelerin kendilerine ait olduğu iddiaları da doğru değildi. Belki geçici olarak bölgede Yunan ve Türk temsilcilerinin bulunduğu İngiltere tarafından kontrol edilen otonom bir yönetimin kurulması en doğru seçimdi. Ancak bu da kalıcı değil geçici bir çözümdü (F.O.608/103/5,52429). İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthrope 16 Mart 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a Türkiye'de görevli olan tüm askeri ve sivil personelin tespitlerini özetleyen bir yazı gönderdi. Calthrope'a göre; İzmir 300.000 yerleşimciyi barındırmakta; bunun 100.000'i Yahudi, Ermeni ve yabancılardan, 200.000'i ise Türkler ve Yunanlardan oluşmaktaydı. Türkler ve Yunanlar arasında bir denge söz konusuydu. Savaşın önce Yunanlar ve Türkler arasında bir çatışma yoktu, barış içinde yaşıyorlardı. Bölgedeki Yunanlar güzel okullara sahiptiler ve Türklerle göre daha zengindiler. Aydın'ın Yunanlara verilmesi söz konusu olamazdı çünkü ilk olarak burada Türk nüfusu çoğunlukta idi. İkinci olarak, bölgede bulunan Yunanlar ve Türkler arasında büyük bir düşmanlık vardı. Üçüncü olarak, eğer bu bölge Yunanlara verilirse bu karar bölgeye düzensizlik ve kan getirecekti. Dördüncü olarak, Aydın ile Anadolu arasında kesin bir sınır çizmek imkânsızdı. İç tarafta bulunan vadiler ve platoların coğrafi olarak uzanışı bu bölgelerin sahilinden koparılmasını imkânsızlaştırmaktaydı. Beşincisi, Batı Anadolu'daki ticaretin tamamı İzmir üzerinden yapılmaktaydı. Aydın bölgesini Anadolu'dan ayrı bir yönetimin eline verilirse bu da Anadolu'nun deniz ile olan münasebetinin kesilmesi anlamına gelecekti. Bu durum Anadolu'nun yönetimi açısından büyük bir dezavantajdı. Altıncı olarak, Yunanların yönetimi sadece kendi milletlerinin çoğunlukta bulunduğu bölgelere hitap etmekteydi. Aydın bölgesinin nüfusunun büyük bir kısmı Türk'tü ve Yunanistan'a terk edilemezdi. Yunanistan'a ancak kıyıda 15 ya da 20 mil içerilere kadar bir toprak parçası verilebilirdi ancak bu da kısa bir süreliğine çözüm olacaktı (F.O.608/103/5,6815).

Batı Anadolu'nun Yunanlara verilmesine sadece bölgede yaşayan İngiliz askeri ve devlet temsilcileri değil, Avrupalı ve İngiliz tüccarlarda karşıydı. İzmir bölgesindeki ticaretin büyük bir kısmı İngilizler tarafından kontrol edilmekteydi. Bu bölgenin İtalya'ya veya Yunanistan'a verilmesi bölgedeki kavgaları arttırabilirdi (F.O.608/103/5,52429). Bölgedeki ticaretin neredeyse tamamı zirai ürünlere dayanmaktaydı ve bunların büyük bir kısmı Müslümanlar tarafından üretilmekteydi. Ancak Anadolu'daki zirai üretim son yıllarda büyük bir yara almıştı. Bunun birinci sebebi savaş döneminde kanunların, hayattaki düzenin ve bu topraklarda güvenliğin kaybolmasıydı. İkinci sebebi finansal çöküntü ve kötü yönetim, son sebebi ise nüfusun azalmasıydı. Bu kötü şartlarda İzmir bölgesinin ne Yunanlılar ne de İtalyanlar tarafından idare edilmesi olası değildi. Bu iki devlet finans yönünden, memur sınıfı yönünden ve politik yönden birçok milleti barındıran İzmir ve çevresini yönetecek kapasitede değillerdi (F.O.608/103/1,3626). İzmir'de bulunan diğer Avrupalı tüccarlar da bölgenin İngiliz tüccarlar gibi Yunanlılara veya İtalyanlara verilmesine karşıydılar. Eğer İzmir bir devletin yönetimine bırakılacaksa bu İngiltere, Fransa veya Amerika gibi güçlü bir devlet olmalıydı. Yoksa yatırımlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalacaklarına inanıyorlardı (F.O. 608/103/1,3836).

Venizelos, sunmuş olduğu gerçek dışı nüfus istatistiklerinin yanında İzmir ve Aydın vilayetinde Türk komutası altındaki jandarma ve polislerden oluşan çetelerin bölgedeki Yunanları rahatsız ettiklerini söyleyerek, Yunanların Batı Anadolu'da Türkler tarafından eziyete uğradıklarını iddia etmekteydi (F.O.608/103/1,4400). Bu iddialarının doğrultusunda İstanbul'daki son İngiliz Büyükelçisi ve Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bürosu Güneydoğu şefi olan Louis Mallet ile Londra'da bir araya geldi. Venizelos Mallet'e bu saldırıların durdurulması için derhal Anadolu'ya İngiliz subayların önderliğinde Yunan birliklerinin gönderilmesini teklif etti. Mallet ise Venizelos'a bazı endişelerini dile getirerek İzmir'e asker çıkarmanın Anadolu'nun içlerinde karışıklıklara sebep olacağını, ayrıca Mısır'da ve Arap dünyasında huzursuzlukların var olduğunu belirterek Anadolu'da ortaya çıkacak karışıklıkların tüm

bu coğrafyalarda kontrol edilmesi zor problemlere sebep olabileceği uyarısında bulundu. Bölgenin şartlarının göz önüne alındığında askeri bir harekâtın uygun olmadığını söyledi (FO 286-702, 488). Venizelos, bölgedeki Yunanlara Türkler tarafından eziyet yapıldığı yalanını ortaya atarak Paris görüşmelerindeki delegeleri Yunanların lehinde karar vermeye zorluyordu. Fakat bölgede görevli İngiliz subayların raporlarına göre Venizelos'un bu iddiaları asılsızdı. Gerçekte bölgedeki Yunanlar açıkça Yunanistan ile birleşmeye hazırlanıyorlar ve gizlice silahlanıyorlardı (FO 608/103/1, 4523). İzmir'den dönen Amerikalı komisyonun raporu da bunu ispat etmekteydi. Amerikalı komisyonun raporuna göre İzmir'deki Türkler ve Yunanlar arasında gerginlik vardı. Yunanların provokatif hareketleri ve propagandaları iki topluluk arasında gerginliği arttırmaktaydı (F.O.608/103/1, 542). Venizelos'un iddiaları asılsız olmasına rağmen İzmir'in Yunanistan tarafından işgalinde bahanelerden biri olacaktı.

İzmir'in işgal kararındaki bahanelerden diğeri ise Batı Anadolu'nun İtalyanlar tarafından işgal edilme korkusuydu. İtalya 1915 yılında imzalamış olduğu Londra ve 1917 yılında imzalamış olduğu St. Jean De Maurienne antlaşmaları ile Antalya ve Batı Anadolu'da bölgelerinde yetmiş bin kilometrekarelik bir toprak sözü almıştı. Ancak İtilaf Devletleri St. Jean De Maurienne Antlaşması'nın Rusya tarafından onaylanma şartının bulunduğunu, Rusya'nın 1917 yılında savaştan çekilmesinden dolayı bu antlaşmanın Rusya tarafından onaylanmadığını ve bu yüzden de geçersiz olduğunu iddia ediyorlardı (Nicolson, 1934, s. 86). 1917 antlaşmasının geçersiz sayılması Batı Anadolu için rekabet halinde olduğu Yunanistan karşısında İtalya'yı güçsüz bırakmıştı. İngilizler ve Fransızlar, Batı Anadolu bölgesini tüm etnografik, coğrafi ve ticari itirazlara rağmen Yunanistan'a verme konusunda kararlı görünüyorlardı. Bu durum karşısında İtalyanlar harekete geçerek 21 Mart'ta Antalya'yı işgal etmek için İngiltere'den izin istediler. Ancak Lloyd George buna olumlu bir cevap vermedi. Fransız Başbakanı Clemenceau ise İtalya'nın bu isteğine ses çıkarmadı. Bunun üzerine İtalyanlar 23 Mart'ta bütün sorumluluğu üstlenerek resmi karar aldılar ve 25 Mart'ta Antalya'yı işgal ettiler (Budak, 2014, s. 44). Bu işgal sonrası Yunanistan, İtalyanların Batı Anadolu'ya doğru ilerleyebilecekleri korkusuyla İngiliz Dışişleri'ne İtalyanların durdurulması için başvuruda bulundu (F.O. 608/92, 8275). İtalyanların Antalya'ya asker çıkarması üzerine Yunanistan'da Midilli, Sakız ve Sisam adalarına askeri birlikler gönderdi. İtalya bunu protesto etti ve İngiliz yetkililere başvurarak Yunan askerlerinin Batı Anadolu'ya veya İtalyan birliklerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmamasını istedi. İngiltere bu başvuru üzerine Yunanistan'ın izinsiz herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmadığını, eğer buna kalkışılırsa İngiltere tarafından durdurulacağını garantisini İtalyanlara verdi (F.O.286/702,53220). İtalya bunun üzerine Anadolu'daki işgal hareketlerini sürdürdü ve 24-25 Nisan'da Konya'yı işgal etti (Budak, 2014, s. 43). Fethiye'ye asker çıkardı ve oradan Eğridir'e yöneldi (F.O. 608/103/8079,536). 11 Mayıs'ta Bodrum'u, 12 Mayıs'ta Marmaris ve Fethiye'yi işgal etti(F.O. 608/93-9071,609). 13 Mayıs'ta Kuşadası'nı işgal etti. 29 Nisan'da İtalyan CaioDuilic zırhlısı İzmir limanına geldi (Akşin, 1986, s.175). İtalyanların bu işgalleri Paris Konferansı'ndaki Yüksek Konsey üyelerini kızdırmış ve onları Yunanlara yakınlaştırmıştı.

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın İzmir'i İşgaline Karar Verilmesi

Paris Barış Konferansı'nda 1919 yılının Nisan ayına gelindiğinde sadece Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki işgal talepleri hakkında değil, İstanbul'un yönetiminin kime verileceği hakkında da çözümsüzlükler devam ediyordu. İngiliz delegasyonundan Nicolson ve Toynbee bu anlaşmazlıkları göz önüne alarak Yüksek Konsey'e 14 Nisan 1919'da bazı çözüm önerilerinde bulundular. Önerilerine göre İstanbul'un manda yönetiminin birçok dezavantaj barındırdığı görülmekteydi. Amerika'nın manda yönetimine verilmek istenen bölge 12.000 kilometrekare ve farklı milletlere mensup 2.000.000 yerleşimciyi kapsıyordu. Ayrıca bölge kendi kendini finanse edebilecek bir üretim merkezi konumunda da değildi ve bu bölgenin tek

bir şehir yönetimi (belediye) tarafından idare edilmesi çok zordu. Bu yüzden şehrin Avrupa yakası Yunanistan'a, Asya yakası da Türklere verilmeliydi. Yunanistan'a verilmesi düşünülen İzmir'e gelince, Yunanistan bu bölgeyi kontrol etmek için ne yeterli ekonomik güce ne de politik güce sahipti. İngiliz danışmanlar, Batı Anadolu bölgesinin Yunanistan'ı güçlendirmeyeceğini; bunun aksine zayıflatacağını düşünmekteydiler. Yunanistan İzmir yerine İstanbul'un ve boğazların Avrupa kıyılarına, Türkler de İstanbul'un doğu ve güney kısımlarındaki Asya topraklarına hâkim olmalıydı. Bu değerlendirmeler basit ancak kesin bir sonuçtu. Eğer Yunanistan İstanbul'u alırsa İzmir'den vazgeçerdi. İstanbul'da, İzmir'de doğal ekonomik arka planlarından kopmayacaktı. Bu düşünceler Anadolu topraklarının biçimlendirilmesinde yapılan karmaşık planlara göre çok daha basit ve akıllıcaydı. Boğazların iki yakasının farklı güçlerin kontrolüne verilmesi, boğazların özgürlüğü ve kontrolü için de daha uygundu. Gelecekte Türkiye devleti İtalya dışında başka ülkelerin manda yönetimine bırakılabilirdi, bu da Anadolu'da yaşayan Yunanlar için kaygıyı azaltacaktı (F.O. 608/110, 7335). Nicolson'un ve Toynbee'nin bu planı eğer Amerika manda yönetimini kabul etmezse amirleri Crowe tarafından uygulanmak için uygun bulundu. Ancak planın uygulanmasında Birleşmiş Milletler'in garantisi ve İtalya'nın kendisine teklif edilecek Kafkasya'nın manda yönetimini kabul etmesi gerekliydi. Crowe, Lloyd George'a ve Balfour'a bu planı Amerikan Başkanı Wilson ile görüşmelerini tavsiye etti. Ancak Paris'de bulunan diğer bir İngiliz delege Mallet bu plana karşı çıktı (Diomidis, 1978, s. 184). Mallet'in karşı çıkmasının ilk sebebi bu planın uygulanmasının çok zor olması ve Yunanistan'ın İstanbul ve çevresini elinde tutacak kadar ekonomik ya da siyasi bakımdan güçlü olmamasıydı. İkinci sebebi planın uygulanması Türkleri provoke edebilirdi. Üçüncü olarak İtalyanların buna şiddetle karşı çıkacakları ve büyük ihtimalle toprak isteklerini İzmir ve Aydın bölgesini de içine alacak şekilde genişletecek olmalarıydı (F.O. 608/110, 7335). Mallet'in itirazları ile bu öneri kabul görmedi.

Paris Barış konferansında görüşmeler sürerken çözülemeyen diğer bir sorun ise İtalyanların savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu antlaşmalara dayanarak Anadolu'da ve Adriyatik kıyılarındaki toprak istekleriydi. Amerika Başkanı Wilson'a göre İtalya'nın savaş sonrası iddiaları, kendisinin savaş sonrasında ortaya koymuş olduğu etnik ve stratejik prensiplere uygun değildi (Albrecht-Carrie, 1939, 370). 23 Nisan 1919 tarihinde Amerikan Başkanı Wilson İtalyanları Adriyatik kıyısındaki topraklar üzerinde açgözlü davranmakla suçladı. Bunun üzerine İtalya 24 Nisan'da görüşmelerden ayrıldı. İtalya'nın görüşmelerden ayrılması Yunanistan'ın ve Venizelos'un işini kolaylaştırmış ve Lloyd George'a aradığı fırsatı sunmuştu.

Nicolson ve Toynbee 14 Nisan'daki önerilerinin kabul edilmemesi üzerine 30 Nisan'da Amerikalı delegelere sunulmak üzere tekrar bir memorandum hazırladılar. Bu memorandum üç farklı öneriden oluşmaktaydı. Sundukları ilk öneride İtalyanların iddialarına bakmaksızın İstanbul ve Türkiye'nin Avrupa'da kalan topraklarının Yunanistan'a verilmesini, İzmir ve Anadolu topraklarının ise Türkiye'ye bırakılmasını istiyorlardı. İkilinin ikinci önerisinde ise Amerika, İstanbul ve boğazlar bölgesinin manda yönetimini alacaktı. Anadolu'nun güney sınırları Türkiye'nin Marmara Denizi'ne girişini tamamen kapatmadan yeniden çizilecekti. İzmir, Ayvalık (ona bağlı olacak küçük bir hinterland) Yunanistan'a bırakılacaktı. Gelecekte kurulacak Türk Devleti, İtalya olmamak şartıyla Avrupalı bir devletin manda yönetimine verilecekti. Üçüncü öneride İstanbul bölgesi ve boğazlar Amerikan mandasına verilecek; İzmir, Ayvalık ve Venizelos'un belirlediği sınırlar kabul edilerek, Batı Anadolu Yunanistan'ın manda yönetimine bırakılacaktı. Gelecekte kurulacak Türkiye Devleti İtalyanların manda yönetimine bırakılacak ve ekonomik olarak uluslararası kontrolde olacaktı (F.O. 608/110, 7344). Balfour, 5 Mayıs'ta bu önerileri Amerikalı delegelere sunması için Nicolson'u görevlendirdi. Ancak Paris'teki Yüksek Konsey bir gün sonraki toplantılarında Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını kabul edecekti (Diomidis, 1978, s. 186).

İtalyanların 24 Nisan'da görüşmeleri terk ederek Antalya'ya asker çıkarıp İzmir'e doğru hareket etmesi üzerine, Lloyd George bunu derhal Paris Konferansı'ndaki Yüksek Konsey'e taşıdı. Lloyd George 2 Mayıs'taki toplantıda İtalyanların Anadolu'ya asker çıkararak Batı Anadolu'nun sahil bölgesinde bulunan Yunanlara karşı Türkleri cesaretlendirdiğini ve bölgedeki Türklerin Yunanlara zulmettiklerini iddia etti. Bu mealde Atina'da bulunan Kurtarılmamış Yunanlar Merkez Komitesi'nden almış olduğu bir telgraftan bahsetti. Venizelos bu telgrafi kendisine teslim ederken İtalyanlar ile Türkler arasında bir anlaşma olduğundan şüphesi olmadığını söylemişti. Bu müttefik bir kuvvetin İzmir'e gönderilmesi fikrini destekliyordu. 6 Mayıs'taki toplantıda Lloyd George tekrar söz alarak İtalyanların Anadolu'ya yerleşmek amacıyla olduğunu, Fransız Başbakanı Celemenceau'nun bir önceki gün İtalyanların İzmir'de yedi zırhlısının bulunduğunu söylediğini hatırlattı. İtalyanların niyetlerinin Türkler ile Yunanlar arasında hadiseler çıkartarak asayışı sağlamak bahanesiyle İzmir'e asker çıkarmak olduğunu iddia etti (Akşin, 1986, ss. 176-177). Bunu önlemek için de Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki yurttaşlarını korumak için İzmir'e asker çıkarmasını teklif etti. Clemenceu ise İtalyanların St. Jean de Maurienne Antlaşmasına dayanarak zorluk çıkaracağını ifade etti. Ancak Lloyd George bu antlaşmanın sadece Türkiye'ye karşı İtalyanların materyal sağlaması için yapıldığını ve Rusya'nın onayı gerektiğini, onay bulunmadığı için geçersiz olduğunu tekrarladı. Bunun üzerine Clemenceau ve Başkan Wilson, Lloyd George'un Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması teklifine onay verdi (F.O.608/89/3, 9328). Lloyd George sonunda İtalyanların yokluğunda Yüksek Konsey'i Yunanistan'ın İzmir'i işgali için ikna etmeyi başarmıştı. Yunanistan İngiltere'nin desteği ile Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzereydi. Kararın alındığı gün toplantıda İngiliz General Henry Wilson, Lloyd George'a yaklaşarak arkasına oturdu. İki adam bir süre konuştular. General Wilson Lloyd George'a bu kararın başka bir savaşı başlatmak olacağını bilip bilmediğini sorduğunda, Lloyd George ilk ve şiddetli protestosuyla karşı karşıya kaldı. Ancak Lloyd George diğer protestolarda olduğu gibi generalin protestosunun da üzerinde durmadı (Smith, 1978, s. 93). O tüm askeri yetkililerin ve tecrübeli devlet adamlarının tespitlerine rağmen Batı Anadolu'nun Yunanlara verilmesini doğru buluyordu ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki sınırları ve toprakları koruyabilecek durumda olduğuna inanıyordu. Lloyd George'a göre Türk donanması ve ordusu Yunan işgaline karşı koyacak güçten yoksundu ve gelecekte de Türkiye yapılan antlaşmaların gereği bir tehdit oluşturamayacaktı. Diğer yandan Yunanistan Ege Denizi'nin tamamını ve İzmir ile Pire şehrine bağlı adaları kontrol edebilecek güce sahipti. Ayrıca İzmir'i ele geçiren Yunanistan Türklerle tek başına karşı karşıya kalmayacaktı. Yunanlıların en büyük destekçisi Antalya'yı ele geçiren İtalyanlar, onun arkasında da Kilikya bölgesindeki Fransızlar olacaktı. Doğu Anadolu'da Amerika'nın manda yönetimi altında bir Ermenistan kurulacak, belki daha sonra bu topraklar Rusya'ya bırakılacaktı. İleride belki de İstanbul ve Ankara büyük güçlerin gözetiminde olacaktı. Bu şartlar altında Türkler tarafından Yunanistan'ın işgal ettiği bölgeye yapılacak herhangi bir saldırı sadece Yunanistan'a değil yapılacak olan barış antlaşması şartlarına ve Anadolu'da toprağı olan İtalya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye ve hatta Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan bir saldırı anlamına gelecekti (Nicolson, 1934, ss. 92-93). Ancak Lloyd George'un İzmir'in işgal kararı öncesi düşüncelerinin hiçbiri işgalden sonra gerçekleşmedi.

6 Mayıs 1919 tarihinde alınan Yunanistan'ın İzmir'i işgal kararı İtalyanlara 12 Mayıs 1919 tarihinde bildirildi. İtalyan Başbakan Orlando ilke olarak bu kararı kabul etmek zorunda kaldı. Müttefiklerin gemileri de bu çıkarmada Yunan donanmasına eşlik edeceklerdi (Akşin, 1986, s. 179). Osmanlı Devleti bu karardan 14 Mayıs günü saat 11:30 da Amiral Webb'in Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İzmir'in Amiral Calthrope komutasındaki İtilaf güçleri tarafından ateşkes antlaşmasının şartlarına ve İzmir bölgesinden gelen raporlara istinaden teslim alınacağını bildirmesiyle haberdar oldu (FO 608/104, 10126) ve bir gün sonra 15 Mayıs 1919 tarihinde sabahın ilk saatleri ile Yunan ordusu İzmir'e çıktı ve işgal başladı.

Sonuç

1830 yılında İngiltere'nin yardımıyla bağımsızlığını kazanan Yunanistan, bu tarihten sonra sınırlarını Osmanlı Devleti aleyhinde genişletme çabasına girişti. Yunanistan'ın bu çabası on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere tarafından daima desteklendi. İngiltere, 1864 yılında İyonya Adaları'nı ve 1881 yılında Teselya'yı Yunanistan'a karşılıksız olarak hediye etti. 1909 yılında iktidara gelen Venizelos'un önderliğinde Yunanistan, Balkan Savaşları'nda sınırlarını ve nüfusunu genişletti ve Doğu Akdeniz'de önemli bir güce kavuştu. Artık Yunanistan'daki siyasi liderler Megali İdea fikrinin hülyasına kapılarak büyük Yunanistan'ı kurmak hevesine kapıldılar. Venizelos, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nı bu hayallerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak gördü ve Yunanistan'ı 1917 yılında İngiltere'nin başı çektiği İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dahil etti. Savaş sonunda kazanan tarafta yer alan Yunanistan, Paris'te otuz iki ülkenin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen konferansta Batı Anadolu coğrafyasından çeşitli bahaneler ileri sürerek toprak talebinde bulundu.

Venizelos, Paris Barış Konferansı'ndaki toprak iddialarına en büyük desteği dostu olan İngiltere Başbakanı Lloyd George'dan gördü. İngiltere Başbakanı Lloyd George bir taraftan tam bir Yunan ve Venizelos hayranıyken diğer taraftan tam bir Türk düşmanıydı. Yunanlara olan sevgisini ve Türklere olan nefretini birçok kez konuşmalarında ifade etmişti. Lloyd George, Venizelos'un Batı Anadolu'daki toprak isteklerini desteklerken ne coğrafi, ne tarihi ne de etnografik doğruları dikkate aldı. İngiliz devlet adamlarının ve Anadolu'da görev yapan askeri yetkililerinin uyarılarına ilgisiz kaldı ve Yunanistan'ı her ne pahasına olursa olsun sonuna kadar destekledi. Lloyd George Yunanlara sevgisi ve Türklere nefretinin dışında Batı Anadolu bölgesinin Yunanistan'a verilmesini ve Doğu Akdeniz bölgesinde Yunanistan'ın güçlendirilmesini İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları için gerekli görmekteydi. Yunanistan, savaş sonrası yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine Doğu Akdeniz'de doğacak güç boşluğunu dolduracak; İngiltere'ye topraklarında hava ve deniz üsleri sağlayacak ve Hindistan'a giden Kral Yolu üzerinde İngiltere adına polislik görevinde bulunacaktı.

Venizelos, Paris Konferansı'nda siyasi yeteneğini, Avrupa'daki Yunanların lobi gücünü ve kurmuş olduğu propaganda ağı ile elde ettiği etkili ve güçlü Yunan dostu Avrupalıları kullanmıştı. Konferansta İtalyanların ve Amerikalıların tüm itirazlarına rağmen istediği İzmir ve hinterlandını işgal hakkını kazanmayı başardı. Venizelos, İzmir'i işgal edebilmek için Amerikan Başkanı Wilson'un savaş sonrası açıklamış olduğu prensipleri dayanak yaptı ve iddialarını desteklemek için gerçek dışı nüfus istatistiklerini, entnografik haritaları kullanmaktan çekinmedi. Batı Anadolu'da Yunanların Türkler tarafından eziyete uğradıkları gibi yalanlar uydurdu ve Paris'teki diğer ülke delegelerinin desteğini kazandı. Bu çabalarının sonucunda da 6 Mayıs 1919 tarihinde İtalyan delegelerin yokluğunda İngiliz, Amerikan ve Fransız delegelerin kararıyla İzmir'e asker çıkarma ve bölgeyi manda yönetimi adı altında kontrol etme hakkını kazandı. Ancak onun bu hırsı ve açgözlülüğü Yunanistan'ın felaketine sebep olacak ve Anadolu topraklarında Megali İdea fikrinin tamamen yok olmasıyla sonuçlanacaktı. Venizelos'un ve Lloyd George'un hayalleri Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Türk Milli Mücadelesi karşısında dağılıp yok olacaktı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

The National Archives

- Foreign Office/ 286/702, 213131. Gerald F. Talbot'dan, Amiral Hall'a 14.12. 1918.
- F.O. 286/702, 205972. R. Rodd'dan, Mr. Balfour'a 14.12.1918.
- FO. 608/89/1, 5647. New York Yunan Komitesi'nden Lloyd George'a, 29.03.1918.
- FO 608/38/5, 8411. Atina Hellen Edebi Derneği'nden Lloyd George'a, 21.02.1919.
- FO286/702, 8321. Granville'den Lord Curzon'a 16.03.1919.
- F.O. 608/92, 13066. Albay Ian M. Smith'den İstanbul Karargâhı'na 21.04.1919.
- F.O. 608/89/1, 55194. İzmir İngiliz elçisinden LordGraham'a 16.04.1919.
- FO. 286/702. Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18.02.1919-08.03.1919.
- FO 286/702/3. Yunanistan'ın Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18.02.1919- 08.03.1919.
- FO 286/702/5. Yunanistan'ın Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18.02.1919- 08.03.1919
- F.O. 286/702. Yunanistan'ın Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18.02.1919-08.03.1919.
- F.O. 608/89/1, 9885. Harold Nicolson tarafından Yunanlıların Anadolu'daki Toprak İddialarına Karşı Hazırlanan Rapor, 08.05.1919.
- F.O. 608/103/1, 3958. İstanbul'daki İngiliz Askeri Temsilciliği'nden EyreCrowe'a, 11.03.1919.
- F.O. 608/103/1, 4454. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 12.03.1919.
- F.O. 608/103/3968. 5076, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 6.03.1919.
- F.O. 608/103/3968. Thwaties'den General Milne'ye, 21.03.1919.
- F.O. 608/89/1/2988. Thwaties'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 07.04.1919.
- F.O. 608/103/5, 52429. C.E. Heathcote-Smith'in raporu, 04.03.1919.
- F.O. 608/103/5, 6815. A. Calthrope'dan A.J. Balfour'a, 16.03.1919.
- F.O. 608/103/5, 52429. İzmir İngiliz Ticaret Odasından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, 14.02.1919.
- F.O. 608/103/1, 3626. E. H. Freshfield'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 05.03.1919.
- F.O. 608/103/1, 3836. Langdon Rees'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 27.02.1919.
- F.O. 608/103/1, 4400. Venizelos'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 17.03.1919.
- F.O. 286/702, 488. N. Tynell'den Mr. Balfour'a, 12.04.1919.
- F.O. 608/103/1, 4523. Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na. 17.03.1919.

- F.O. 608/103/1, 542. Webb'den İngiliz Genel Kurmayı'na, 13.03.1919.
- F.O. 608/92, 8275. Kaklamonos'dan 11 Nisan 1919 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11.04.1919.
- F.O 286/702, 53220. Lord Curzon'dan R. Rodd'a, 05.04.1919.
- F.O. 608/103-8079, 536. Lord Curzon'dan Balfour'a, 22.04.1919.
- F.O. 608/93-9071, 609. Lord Curzon'dan Balfour'a,02.05.1919.
- F.O. 608/110, 7335. Toynbee ve Nicolson tarafından hazırlanan memorandum, 14.04.1919.
- F.O. 608/110, 7335. Crowe, Balfour ve Mallet arasındaki görüşme tutanakları 16.04.1919-20.04.1919.
- F.O. 608/110, 7344, Nicolson'dan Crowe'a 30 .04.1919.
- F.O. 608/89/3, 9328. Mr. Hankey'den Mr. Balfour'a 07.05.1919.
- F.O. 608/104, 10126. Webb'den Balfour'a 14.05.1919.

Eserler

- Akşın, S. (1986). Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı. *Üçüncü askeri tarih semineri bildirileri*. (174-188). Ankara: Gnkur.
- Aköz, D. Yörük, H. Muşmal (Ed). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi. *Uluslararası Osmanlı araştırmalarında yeni eğilimler kongresi (7-9 Ekim, 2016) bildirileri* (519-528). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Başlamışlı, M. & Çalışkan, A. (2017). İngilizlerin Yakın Doğu Politikası Kıbrıs'ın İngilizlere Devri. O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs II*. (825-835). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayınları.
- Başlamışlı, M. & Çalışkan, A. (2017). Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Orta Doğu politikası dahilinde Hicaz'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkışı. *Savaşan devletlerin tarihçilerinin gözüyle 100. yılında Birinci Dünya Savaşı uluslararası sempozyum bildirileri*. (1282-1301). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi*, C.III, Kısım II, Ankara: TTK Yayınları.
- Budak, M. (2014). *Misak-ı Milli'den Lozan'a*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Cambridge history of British foreign policy (1783-1919)*, (1973). Cambridge: Cambridge University Press.
- Churchill, W.S. (1974). *The world crisis: the aftermath*. London: Library of Imperial History.
- Clogg, R. (1991). *Modern Yunanistan tarihi*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clogg R. (1985). King's College, London and Greece 1915-1922. *Greece and Great Britain during World War I*. (193-210). Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Dalby, A. (2004). *Elefterios Venizelos, 1919-1923 barış görüşmeleri ve sonrası*. (D. Demirkent Çev.) Ankara: Akıl Çelen Kitapları.
- Demirhan, H. (2016a). *İngilizlerin balkan politikası ve Yunanistan*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Demirhan, H. (2016b). *Büyük güçlerin gölgesinde Yunan isyanı*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Demirhan, H. (2012), *Yunanistan'da emperyalist kavga (1914-1918)*. İstanbul: İdil Yayıncılık.

- Diomidis, N. P. (1978), *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Gürün, K. (1986), *Savaşın dünya ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Hatipoğlu, M. (1988). *Yunanistan'daki gelişmeler ışığında Türk-Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1921)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*, (C. Köprülü, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Karaca, T. N. (2016). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi.
- Kitsikis, D. (1974). *Yunan propagandası*, (H. Devrim, Çev.), İstanbul: Kaynak Kitapları.
- MacMillan, M. (2001), *Peacemakers, the Paris Conference of 1919 and its attempt to end war*. London: John Murray Ltd.
- Montgomery, A.E. (1994). Lloyd George and the Greek Question, 1918-22. A. J. P. Taylor (Ed.), *Lloyd George twelve essays*. (257-284). Ipswich: Ipswich Book Co. Ltd.
- Nicolson, H. (1934). *Curzon: the last phase 1919-1925*. London: London Constable
- Özcan, A. (2000a). İngiltere, *Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (22), (296-299). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2000b). İngiliz Sömürgeciliği, *Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (22), (299-302). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Pallis, A. A. (1995). *Yunanlıların anadolu macerası (1915-1922)*, (O. Azizoğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Riddell, G. A. (1933), *Lord Riddell's intimatediary of the peace conference and after 1918-1923*. London: Victor Gallancez L.T.D.
- Smith, M. L. (2008). Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement, P.M. Kitromilidies (Ed.), *Eleferios Venizelos, the trials of statesmanship* (134-192). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Smith, M. L. (1978). *Anadolu üzerindeki göz*. (H. İnal, Çev) İstanbul: Hürriyet Yayınları
- S.S.C.B. Dışişleri Halk Komiserliği. (1972). *Anadolu'nun taksimi planı (Rus Sovyet Devlet Arşivi gizli belgeleriyle)*. (H. Rahmi Çev.) İstanbul: Günaydın Kitaplığı.
- Toynbee, A. J. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da batı meselesi*. (K. M. Orağlı, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Woodhouse, C.M. (1971). *The philhellenes*, New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press.
- Woodhouse, C.M. (1985). The offer of Cyprus: October 1915, *Greece and Great Britain during World War I (77-97)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Makaleler

- Albrecht-Carrie, R. (1939). The present significance of the treaty of London of 1915, *Political Science Quarterly*, Vol.54, 364-390.
- Aydın, M. (2008). İngiliz-Rus rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin asya toprakları sorunu (1877-1878), *A.Ü. Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, 253-288.
- Dilek, M. S. (2013). Paris Barış Konferansında Yunan talepleri ve büyük güçlerin tutumu, *Karadeniz Araştırmaları*, 36, 31-42.

Goldstein, E. (1989). Great BriatinandgreaterGreece 1917-1920, *TheHistoricalJournal*, Vol.32,(2), 339-356.

Kaloudis, G. (2014).Greeceandtheroadto World War I: to what end? *Internationl Journal on World Peace*, Vol XXXI, (4),9-47.

Macfie, A.L. (1999). British foreign policy in the neareast, 1916-1922: questions of responsibility, *Balkan Studies*, Vol.40, (2), 327-337.

Tezler

Daleziou, E. (2012).*Britain andGreek-TurkishWarandsettlement of 1919-1923: thepursuit of securityby “proxy” in Western AsiaMinor*. UnpublishedDoctoralThesis. Department of HistoryFaculty of ArtsUniversity of Glasgow, Glasgow.

Hind, J. W. (1978).*Lloyd George and the Turkish question: an examination of Lloyd George’s Turkish policy, 1918-1922*.Unpublished Master Thesis. The University of British Columbia, Canada.

Osmanlı'dan Günümüze Bulam

Bulam: Since Ottoman Times up to Nowadays

Faruk SÖYLEMEZ*

Öz

Bu çalışmada başta tahrir defterleri olmak üzere diğer arşiv belgeleri temelinde Bulam'ın XVI. yüzyılın başlarından itibaren idari, iktisadi ve sosyal yapısı ele alınmıştır. Buna göre, tarihi eski çağlara dayanan Bulam, Yavuz Sultan Selim tarafından 1516'da Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Osmanlı idari yapısı içerisinde XVI. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar Malatya sancağının Kâhta kazasının Pağnik nahiyesine bağlı bir köy statüsüne sahip olan Bulam, daha sonra Malatya sancağının merkez kazasına tabi olarak nahiye statüsü kazanmıştır. 1954'te Çelikhhan ilçesine bağlanan Bulam, 1967'de Pınarbaşı kasabası adıyla belde haline getirilmiştir. Buğday, mısır, nohut ve arpa ziraatının yapılmasının yanı sıra otu ve suyu ile konargöçer aşiretlerin yaylak olarak yaz aylarında hayatlarını sürdürdükleri elverişli yaylalara sahip olmasıyla Bulam'ın önemli bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Bulam'da boyahane ve değirmen gibi küçük işletmeler de bulunmaktaydı. Bu bağlamda Bulam'da Osmanlı Devleti'nin belli başlı yerlerde uyguladığı malikâne-divani sistemi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen tüm bu bulguların Bulam'ın XVI. yüzyılın başlarından itibaren idari, iktisadi ve sosyal yapısının temel dinamiklerinin ortaya konulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Bulam, idari, iktisadi, sosyal.

Abstract

Drawing on land registrations (*tahrir defterleri*) and various archival sources, this study deals with administrative, economic and social situations of Bulam. As an old settlement, which dates back to ancient times, Bulam was included in the Ottoman lands in 1516 by Yavuz Sultan Selim. Bulam had a village status under the *nahiye* of Pağnik which was a *kaza* of Kâhta in *sanjak* of Malatya from the beginning of the 16th century until beginning of the 19th century. Bulam, which became a district in 1954, was converted into a town in 1967 under the name of Pınarbaşı. Bulam has been an important settlement both for agriculture in particular for wheat, barley, corn, chickpea cultivation and its rich pasture and water sources attracted semi-nomads as grazing land. However, Bulam had economic facilities such as dye houses and grain mills in the Ottoman period. In this regard, as it applied elsewhere in the Ottoman State, *malikâne-divani* system was applied in Bulam. Consequently, these findings have significant implications to reveal the basic dynamics of administrative, economic and social structure of Bulam since the beginning of the 16th century.

Keywords: Ottoman, Bulam, administrative, economic, social.

Giriş

Günümüzde Adıyaman'ın Çelikhhan ilçesine bağlı bir belde statüsünde yer alan Bulam ve çevresi tarihinin çok eski çağlara dayandığı anlaşılmaktadır. Milâttan yaklaşık 200 yıl sonra Bulam Çayı üzerinde yaptırılan Cendere Köprüsü ve bölgedeki Roma-Bizans kalıntıları, buraların önemli bir sınır beldesi olduğunu göstermektedir (Mordtmann ve Darkot, 1993, s. 89). Bulam ve çevresinde kayadan oyma barınakların ve yöre halkı tarafından “zîr-i zemîn (yer altı mağarası)” olarak adlandırılan, kayadan oyulmuş mağaraların varlığı da, Bulam ve çevresinde eski çağlardan beri yerleşimin olduğunu göstermektedir.

M.Ö. 69 yılında Samsat merkez olmak üzere kurulan Kommagene Krallığı'nın bölgedeki hâkimiyeti M.S. 72 yılına kadar sürdü. Bu tarihten M.S. 395 yılına kadar bölgeyi ele geçiren Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kaldı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle birlikte Bulam'ın da dâhil olduğu Kâhta ve çevresine Doğu Roma (Bizans) hâkim oldu.

Söz konusu bölge, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde (634-644) Müslüman Arapların eline geçti. Bizans sınırında (suğur) olması hasebiyle Emevîler ve Abbasîler devrinde birçok kez el değiştirdi (Mordtmann ve Darkot, 1993, s. 89). Bölgedeki Türk hâkimiyeti, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Gümüştekin'in bugünkü Adıyaman ve çevresini 1066 yılında fethiyle başlamaktadır. Gümüştekin, beraberindeki Türk beyleri ile Murad ve Dicle

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fsoylemez@ksu.edu.tr

havzalarında birçok şehri aldıktan sonra Fırat'ı geçerek Hısn-ı Mansur (Adıyaman) havalisini ele geçirdi (Yinanç, 1944, s. 60). Ancak Gümüştekin'in geri çekilmesi ile bölge tekrar Bizans'ın eline geçti.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutanlarından Buldacı 1085 yılı başlarında Elbistan, Göksun, Maraş, Behisni, Kâhta ve Hısn-ı Mansur bölgesini Bizanslılardan tekrar aldı (Sevim, 1988, s. 89; Sucu, 1985, ss. 10-14). Söz konusu bölge bu defa da bir tarafta Anadolu Selçukluları, Malatya'daki Danişmendliler ve Harput'taki Artukoğulları diğer tarafta Urfa ve Maraş'a sahip olan Haçlılar arasında çekişme konusu oldu. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge bir süre Ermenilerin eline geçti. Ancak 1150'de Kâhta ve civarı Harput Emiri Kara Aslan tarafından ele geçirilince bölgedeki Hıristiyan hâkimiyeti sona erdi (Mordtmann ve Darkot, 1993, s. 89). Bu tarihten Anadolu'daki Moğol istilâsına kadar, Zengiler, Artuklular, Eyyübler ve Selçuklular arasında sürekli el değiştirdi. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat, komutanlarından Emir Çavlı'yı Kâhta ve Hısn-ı Mansur'un fethine memur etti. Emir Çavlı 1226 yılında Eyyübi ve Artuklu ordusunu mağlup ederek buraları Selçuklu topraklarına kattı (Turan, 1996, s. 348; Merçil, 1993, ss. 142-143; Yücel, 1989, ss. 157-158). Moğol (İlhanlı) hükümdarı Hülagu, 1258 yılında Bağdat Seferi'ne giderken komutanlarından Baycu Noyan'a bu bölgeyi istilâ ettirdi. Bu istila ve yağmalama burada yaşayan halkın büyük sıkıntılara düşmesine sebebiyet verdi (Turan, 1996, ss. 487-488).

Memlûk Sultanı Baybars'ın 1277 yılında Moğolları Elbistan'da yenmesi ile birlikte (Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, ss. 87-88) Kâhta ve çevresi Memlûklerin eline geçti. Elbistan-Maraş yöresinde 1337 yılında Dulkadirli Beyliği'nin kurulması ile birlikte Malatya'ya kadar olan bölge Dulkadirliilerin egemenliğine girdi. Malatya ve çevresi Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı hâkimiyetine geçtiyse de bir müddet sonra (1400 yılında) Timur tarafından istilâ edildi. Timur'un bölgeden çekilmesi ile birlikte Adıyaman ve çevresi tekrar Dulkadirli Beyliği'nin eline geçti (Yinanç, 1989, ss. 8-35; Yinanç, 1993, ss. 654-662; Uzunçarşılı, 1998, ss. 169-170). Bu durum Yavuz Sultan Selim'in 13 Haziran 1515'te Dulkadirli Beyliği'ni Osmanlı hâkimiyetine almasına kadar devam etti (Yinanç, 1989, s. 98; Hoca Sadeddin, 1992, ss. 236-243; Söylemez, 2002, ss. 190-192). Dulkadirli Beyliği, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Yavuz Sultan Selim Memlûkler üzerine sefere çıktı. Yavuz Sultan Selim Memluk Seferi esnasında Antep'te konakladığı sırada Malatya, Divriği Darendesi, Gerger, Behisni, Kâhta, Rumkale ve birçok kasaba ve beldeyi Osmanlı topraklarına kattı (Matrakçı Nasuh' Add., No. 23586, v. 146a; Hoca Sadeddin, 1992, s. 292; İdris-i Bitlisi, 2016, s. 375). Bu cümleden olarak, bu çalışmada başta tahrir defterleri olmak üzere diğer arşiv belgeleri temelinde Bulam'ın Osmanlı idaresine girdiği dönemi ifade eden XVI. yüzyılın başlarından itibaren idari, iktisadi ve sosyal yapısı ele alınacaktır.

Bulam Adı

Türkçe'de "abla, hizmetçiye göre evin hanımı" anlamına gelen "bula" (Tarama Sözlüğü, 1995, ss. 686-687) sözcüğünün sonuna iyelik eki olan "m" harfinin eklenmesiyle "ablâm" manasına gelen Bulam adı meydana gelmiştir. Bu iddiayı destekleyen bir bilgiye de kaynaklarda rastlanmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'in 1560 yılında İran'a iltica etmek üzere Amasya'dan hareket ettikten sonra ablası Mihrimah Sultan'a mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Şehzade Bayezid yazdığı mektupta ablası Mihrimah Sultan'a "Bulam" diye hitap etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 407). Söz konusu dönemde Türkçe'de "abla" yerine "bula" sözcüğünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bulam'ın da dâhil olduğu Kâhta ve çevresinin Türkler tarafından fethi ve iskânıyla birlikte, bu köye yukarıda Türkçe olduğu belirtilen Bulam adının Türkler tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

Bulam'ın Coğrafi Özellikleri

Doğusu Ak Dağ (BOA, Cevdet Darphane ve Meskûkât, No. 2223), güneyi Ulu Baba (dağı), kuzeyi Malatya'nın Beydağlarına dayanan Bulam'ın Güney ve Güneydoğusundaki verimli arazi ile birlikte sahip olduğu Zerban ve Avşari suyu ile XVI. yüzyılın başlarından itibaren çevresindeki mezralarda sulu tarımın yapıldığı önemli bir yerleşim birimi olduğu görülmektedir.

Şehir merkezinin dışında, köyler birer iskân sahasıdır. Mezralar bir hane ile de olsa, iskân edildiği zaman “mezra” olmaktan çıkmakta, tahrirlerde “karye” olarak kaydedilmektedir (Ünal, 1989, s. 65). Hemen hemen bütün faaliyetleri ziraat ve hayvancılık olan köylerin kendilerini çevreleyen ziraat sahasıyla birlikte dikkate alınmaları gerekmektedir. Bu açıdan köylüler arasında herhangi bir tartışmaya meydan vermemek için köylerin sınırları özenle tespit edilmiştir. Ekinlik anlamına gelen mezra ise, genellikle halkı dağılmış yani nüfusun barınmadığı arazilere denilmektedir (İnalçık, 1987, s. XXVIII).

Bulam çevresindeki mezraların bir kısmında eski mezarlıklar ve önemli kaynak suları bulunmaktadır. Meselâ, Kend-i Harab mezrasında, suları ve mezarlığının yanı sıra harabesinin de bulunduğu; topraklarını ziraata açmak amacıyla yapılan kazı ve tesviye çalışmaları sırasında, birtakım çanak çömlek ve ocak küllerine rastlanmıştır. Bir diğer husus da, Kend-i Harab ve Avşari mezralarında olduğu gibi, Zerban Suyu'nun kaynağı üzerinde taşlarla örülmüş, dikdörtgen şeklinde, dört duvardan oluşan, üstü açık oda şeklindeki yapıların varlığıdır. Bulam halkı bu yapıların içerisinde, düşmana karşı savaşmış ve şehit olmuş bir alperenin medfun olduğuna inanır. Bu yiğit kişiye ve medfun bulunduğu bu ziyaretgâha halk arasında “Er” denilmektedir. Yöre halkı, er (yiğit) olarak adlandırdıkları bu zatların medfun buldukları yerde şehit olduklarına inanmakta ve bunlarla ilgili birtakım efsaneler anlatmaktadır. Efsaneler bir tarafa bırakılacak olursa, bu yapıların buldukları mahallerin eski devirlerde birer yerleşim birimi olduğu ve ziyaret olarak adlandırılan bu üstü açık yapıların eski yerleşim yerlerinden kalan bakiyeler olduğu söylenebilir. Bir zamanlar köy olan Kend-i Harab ve Avşari gibi yerleşim yerlerinin bu şekilde mezralara dönüştükleri anlaşılmaktadır (Söylemez, 2007, s. 206).

Mezralar daha önceleri köy iken, çeşitli sebeplerle ahalisi dağılmış ve bu nedenle kendisine yakın köylerin halkının ziraat alanları haline gelmişlerdir (İnalçık, 1987, s. XXVIII). Bulam ve mezralarında bu husus açık bir şekilde görülmektedir. Meselâ, yukarıda da ifade edildiği gibi, Avşari ve Kend-i Harab mezralarının civarında bulunan mezarlıklar ve bu mezralarda tarla açmak amacıyla yapılan kazılarda bulunan eşyalar ve ocak külleri, buraların bir zamanlar meskûn olduklarını, ancak çeşitli sebeplerle halkı dağılarak mezralara dönüştüklerini göstermektedir (Söylemez, 2007, s. 206).

Bulam'ın Osmanlı İdari Yapısı İçerisindeki Yeri

Bulam'ın Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatında XVI. yüzyılın başlarından itibaren Kâhta kazasının Pağnik nahiyesine tabi bir köy olduğu görülmektedir. Bulam, Yavuz Sultan Selim devrinde yaptırılan 1519 yılındaki tahrir ile Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan 1524, 1530, 1547 ve 1560 tahrirlerinin tamamında yer almıştır. Kâhta ve çevresi, Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edildiği 1516 yılına kadar Memlûk Devleti'nin Halep vilâyetine bağlı olarak kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Yavuz Sultan Selim tarafından 1519 yılında yaptırılan tahrirde (BOA, TD, No. 71, ss. 152-155) Behisni vilâyetine bağlanmıştır (Taştemir, 1999, s. 14). 1524'te Gerger livası ile birlikte kaydedilen Kâhta kazasına tabi olan Pağnik nahiyesi (BOA, TD, No. 123, ss. 37-41), 1530 tahririnde Kâhta kazasının bir nahiyesi olarak Malatya sancağına bağlanmıştır (BOA, TD, No. 408, ss. 481-485). 1547 (BOA, TD, No. 997, ss. 340-347) ve 1560'ta (BOA, TD, No. 1137, ss. 247-251) yine Malatya sancağına tabi Kâhta kazasının bir nahiyesi olarak idarî yapıda yer

almıştır. Bulam, XIX. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde Pağnik nahiyesine bağlı olarak bu statüsünün devam ettirmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Hısn-ı Mansur kazasına bağlanan Bulam karyesi bu durumunu XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürmüştür. Bu cümleden olarak 1836 tarihli nüfus sayımında Hısn-ı Mansur kazasının bir köyü olarak kaydedilmiştir (BOA, NFS.d., No. 2699, ss. 95-96). 28 Haziran 1864 tarihli bir belgeden Bulam'ın Diyarbekir vilayetinin Malatya sancağına tabi bir kaza olduğu anlaşılmaktadır (BOA, HR. SYS, No. 82/40).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Mamuratülaziz (Elazığ) vilayetinin Malatya sancağına tabi Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazasına bağlı olan Bulam; Kurucaova, Kurudere, Hacıyan, Abdulharab, Çalican (nam-ı diğer Kömürsüd) ve Aligür Uşağı köyleri ile birlikte Hısn-ı Mansur kazasından alınarak Behisni kazasına bağlandıkları 5 Ocak 1888 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT., No. 1474/107). Bulam ve adı zikredilen diğer köylerin Mamuratülaziz vilayetinin Malatya sancağına tabi Behisni kazasına bağlanmalarının uygun olmadığı ve bunun bir takım sakıncalar doğurduğu konusunda sadaret makamına itirazda bulunulmuştur. Söz konusu itirazda, mezkûr köylerin Behisni'ye yirmi dört saat mesafede buldukları ve Behisni ile herhangi bir alakalarının bulunmadığı, ayrıca bu köyler uzak olduğundan birtakım vergilerinin düzenli olarak tahsil edilemediğini ve mezkûr köylerden askerlik hizmetinde bulunacak gençlerin bu hizmetten geri kalmalarına sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Bu nedenlerden dolayı mezkûr köylerin tekrar Hısn-ı Mansur kazasına bağlanması için sadaret makamının Mamuratülaziz Valiliği'ne bu konuda talimat vermesi istenmiştir. Aslında Behisni kazasının sınırlarının genişletilmesi Behisni ağalarının başvurusu üzerine söz konusu köylerin buldukları mevkie ve doğuracak mahzurlu sonuçlara bakılmaksızın Behisni kazasına bağlanmışlardır. Bu işlemin sadaret makamından izin alınmadan yapıldığı anlaşılmıştır. Aslında bu işlem Bab-ı Ali'den izin alınmadan yapılmamalıdır. Mezkûr köylerin hem mülki hem de askeri yönden Hısn-ı Mansur kazasına tekrar bağlanmalarının birçok yarar sağlayacağı, bu nedenle bu köylerin eskiden olduğu gibi Hısn-ı Mansur kazasına bağlanmaları için Mamuratülaziz vilayetine tebliğ, Maliye ve Defter-i Hakani vezaretleri ile Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiye'ye bilgi verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH. MKT., No. 1474/107).

Bulam ile birlikte, Kurucaova, Kurudere, Hacıyan (Hacıköy), Abdulharab, Çalican ve Aligür Uşağı köylerinin Behisni kazasından alınarak tekrar Hısn-ı Mansur kazasına bağlanmaları konusunda sadaret makamına arzuhal gönderilmiştir. 12 Şubat 1888 tarihinde verilen cevapta, söz konusu köylerin Behisni'ye yirmi dört saat mesafede buldukları ve bu mesafenin çok uzak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu köylerin Behisni ile herhangi bir alakalarının bulunmaması ve Behisni merkezine uzak olmalarından dolayı birtakım vergileri düzenli olarak tahsil edilememesine ve askerlik hizmetinden geri kalınmasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle bu köylerin Hısn-ı Mansur'a tabi kılınmalarına karar verildiği ifade edilerek Behisni kazasına bağlanmalarının saltanat makamınca verilen resmi bir izne dayanmadığı, bunun Diyarbekir vilayetince izinsiz olarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Böyle bir uygulamanın ise Osmanlı idare sisteminde bulunmadığı vurgulanmıştır.

Sonuç olarak adı geçen köylerin Hısn-ı Mansur'a bağlanmalarının idari ve askeri yönden birçok kolaylıklar ve faydalar sağlayacağı anlaşıldığından eskiden olduğu gibi Hısn-ı Mansur kazasına bağlanmaları konusunda Şura-yı Devlet (Danıştay) tarafından verilen karar Sadaret makamı tarafından uygun görülmüş ve bu karar gerekli yerlere bildirilmiştir. Bu konuda gerekli işlemlerin yapılması için Dâhiliye Nezaret-i tarafından Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne ve Beylikçi-i Divan-ı Hümayun'a gerekli talimatlar verilmiş, ayrıca Maliye ve Defter-i Hakan-i Nezaret-i Celilelerine Sadaret makamının iradeleri doğrultusunda işlemlerin yapılması konusunda yazılar gönderilmiştir (BOA, DH. MKT., No. 1484/99). Böylece Bulam ile birlikte adı geçen köyler de 1888 yılında tekrar Hısn-ı Mansur kazasına bağlanmışlardır.

Bulam 1894'te Mamuratülaziz vilayetinin Malatya Sancağı'na tabi Behisni kazasına bağlı bir nahiye haline getirilmiştir. Behisni kazasının Subadra (Doğanşehir) nahiyesine tabi olan Sürgü köyü de buradan alınarak Bulam nahiyesine bağlanmıştır (1312 Tarihli Mamuratülaziz Vilayeti Salnamesi, s. 240).

Bulam, XX. yüzyılın başlarından itibaren Malatya merkez kazasına bağlı bir nahiye statüsü kazanmıştır. Uzun süre Malatya'ya tabi bir nahiye olarak idari yapısını devam ettiren Bulam Cumhuriyet döneminde köy haline getirilmiştir. Bulam 1935 (1935 Genel Nüfus Sayımı, 1937, ss. 9-10), 1940 (1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 447), 1945 (1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 417) ve 1950 (1950 Umumi Nüfus Sayımı, s. 273) genel nüfus sayımlarındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Malatya merkez kazasının Ortaköy nahiyesine bağlı bir köy idi. Adıyaman'ın 1954 yılında il olmasıyla birlikte Çelikhan ilçe yapılarak Adıyaman'a bağlanmış, Bulam da Çelikhan ilçesine bağlanmıştır. 1955 yılında yapılan genel nüfus sayımında Bulam Adıyaman iline bağlı Çelikhan ilçesinin bir köyü olarak yer almıştır (1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s. 6). Bulam adı 1960 yılında "Kevenli" olarak değiştirilmiştir (1960 Genel Nüfus Sayımı, 1963, s. 17). Nihayet İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda Adıyaman ilinin Çelikhan ilçesine bağlı Kevenli köyünde "Pınarbaşı" adı ile belediye kurulmasının 28.02.1967 tarih ve 5069 sayılı kararla uygun görüldüğü[†] ifade edilmiştir. Bulam, 1967 yılından bu yana "Pınarbaşı Kasabası" adıyla Adıyaman ilinin Çelikhan ilçesine bağlı bir belde olarak idari konumunu sürdürmektedir.

Yerleşme ve Nüfus

Bulam'ın XVI. Yüzyılda Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılda bugünkü anlamda bir nüfus sayımının yapılmadığı bilinmektedir. Ancak, genellikle padişah değişikliklerinde veya aynı padişah döneminde belirli aralıklarla vergi toplamaya yönelik olarak yapılan tahrirlerde vergiye konu olan yetişkin erkek nüfus hane olarak kaydedilmiştir. Bu hanelerden hareketle bir nüfus tespiti yapmak mümkün olmaktadır.

Bulam'ın tabi olduğu Kâhta kazası ve çevresinin Yavuz Sultan Selim tarafından 1516 yılında fethedilerek Osmanlı topraklarına dâhil edildiği yukarıda ifade edilmişti. Osmanlı Devleti'nde her fetihten sonra yapıldığı gibi bu bölgenin de 1519 yılında ilk tahriri yapılmıştır (BOA, TD, No. 71, s. 152). Bulam'ın XVI. yüzyıldaki tahmini nüfusunu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara dayanarak ortaya koymak mümkündür. Tahrir Defterleri'ndeki hane sayıları, genellikle kabul gören "5" rakamı[‡] ile çarpılarak, çıkan sonuca mücerredler eklenmek suretiyle Bulam'ın tahminî nüfusu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Bulam'ın XVI. yüzyıldaki nüfusu

Bulam	1519	1524	1530	1547	1560
Hane	12	27	16	35	40
Çift	-	17	9	15	13
Nim Çift	6	-	3	2	4
Bennak	6	10	4	18	22
Mücerred	3	2	1	6	31
Sipahizade	-	-	-	-	1
Tahmini Nüfus	63	137	81	181	231

[†] İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 14.03.1967 tarih ve 5748 sayılı yazısı.

[‡] Bu konuda bk. Barkan, 1953, s. 11-12; Göyünç, 1979, ss. 331-348 ve 1991, s. 86; Sümer, 1949, s. 39; Yediyıldız, 1985, s. 103.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Bulam nüfusunda 1524 yılındaki nüfusa oranla 1530'da büyük bir azalma olduğu müşahade edilmektedir. 1524'te 27 olan hane sayısı 1530 yılında 16'ya düşmüş, buna mukabil 1547 ve 1560 yıllarında yapılan tahrirlerde düzenli bir artış gözlenmiştir. 1530 yılındaki düşüşün bir salgın hastalık sonucu meydana gelen ölümlerden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

1836 Sayımına Göre Nüfusu

Bulam'da 1836 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam 13 hane bulunmaktadır (BOA, NFS.d., No. 2699, ss. 95-96). Bulam'ın 1836 yılındaki toplam tahmini nüfusunu önceki tahrirlerde olduğu gibi hane sayısını 5 rakamıyla çarpmak suretiyle elde etmek mümkündür. Hane sayısı: $13 \times 5 = 65$ tahmini nüfus etmektedir. XVI. yüzyıldaki nüfusa oranlı büyük bir düşüş yaşanmıştır. Mesela 1560 yılında toplam 231 olan Bulam'ın tahmini nüfusu aradan üç asra yakın bir süre geçmesine rağmen nüfusun 65 kişiye gerilemesi düşündürücüdür. Burada salgın hastalıklar ve göçler sebebiyle bu düşüşün yaşandığı ancak epeyce bir nüfusun da kayıtlara geçirilmediği söylenebilir. Zira askerlik görevinden kaçma ve vergi ödememe gibi nedenlerle birçok bölgede olduğu gibi Bulam'da önemli oranda nüfusun sayım memurlarından gizlendiği düşünülebilir.

Cumhuriyet Döneminde Bulam'ın Nüfusu

Cumhuriyet Döneminde ilk nüfus sayımının 1927 yılında yapıldığı bilinmektedir. İkinci sayım 1935 yılında yapılmış ve 2000 yılına kadar her beş yılda bir sayım tekrarlanmıştır. 2000 yılından 2007 yılına kadar sayım yapılmamış, 2007'den başlamak üzere her yıl adrese dayalı nüfus tespiti yapılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Bulam'ın 1935 yılından 2017 yılına kadarki nüfusunu erkek, kadın ve toplam ortaya koymak mümkündür. 1927 yılı Genel Nüfus Sayımı'nda sadece il ve ilçe bazında[§] sayım yapıldığı için Bulam'ın 1927 sayımına göre nüfusunu tespit etmek mümkün olamamıştır.

Tablo 2: Cumhuriyet döneminde Bulam'ın nüfusu ** - ††

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1935	404	543	947
1940	549	671	1220
1945	624	550	1174
1950	-	-	1618
1955	965	870	1835
1960	1054	896	1950
1965	1149	1084	2233
1970	1581	1643	3224
1975	1611	1532	3143
1980	1878	1737	3615
1985	2010	1984	3994
1990	1748	1763	3511
2000	2245	2081	4326
2007	1687	1688	3375
2008	1307	1290	2597
2009	1320	1287	2607
2010	1735	1710	3445
2011	1709	1678	3387
2012	1736	1677	3413
2013	1764	1693	3457
2014	1755	1679	3434
2015	1710	1638	3348

[§] Bk. Umumi Nüfus Tahriri, 1927.

^{**} TUİK (DİE), 1935-2000 yılları arasındaki Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından alınmıştır.

^{††} 2007-2018 yıllarına ait nüfus için bk. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr-10.04.2019>.

2016	1678	1586	3264
2017	1703	1602	3305
2018	1732	1617	3349

1950 nüfus sayımında ise diğer nüfus sayımlarında olduğunun aksine erkek ve kadın nüfusu ayrı ayrı verilmemiş sadece toplam nüfus verilmiştir (1950 Umumi Nüfus Sayımı). Bu nedenle yukarıdaki tabloda Bulam'ın 1950'deki toplam nüfusu belirtilmiştir.

Bulam'ın Sosyal Yapısı

XVI. yüzyılın başlarından itibaren halkın yerleşik hayata geçtiği ve ziraatla uğraştığı tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıtlar Bulam ve çevresinde koyuncululuğun da yapıldığını göstermektedir (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39).

Bulam'da ziraata elverişli sulu tarımın yapıldığı arazilerin yanı sıra konargöçer aşiretlerin sürülerini yaydığı koyuncululuğa uygun yaylalar da bulunmaktadır. Bu yaylalar genellikle konargöçer Rişvan Aşireti'nin^{††} ilkbahardan güz mevsimine kadar koyun sürülerini yaydıkları mekânlardı. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Malatya sancağının Kâhta kazasında kışlayan Rişvan Aşireti baharla birlikte Kâhta'dan göçerek Sürgü köyü yoluyla Bulam'n kuzeybatısında yer alan yaylalara gidiyordu (Söylemez, 2011, s. 204). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya'nın Behisni kazasında kışlayan Rişvan Aşireti mensupları da yaz aylarını Bulam yaylalarında geçiriyorlardı (1301 Senesi Mamûratülaziz Vilayeti Salnamesi, s. 120). Kışlakları Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Rişvan Aşireti'nin Hıdırsorlu Oymağı XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yine bu yaylalarda yaylamaya devam ediyordu.

Rişvan Aşireti'nin konargöçer Hıdırsorlu Oymağı yaz aylarını Bulam Yaylası'nda geçirdiğinden Hıdırsorlu Oymağı ile Bulam yaylaları ile sınırdaş olan Kurucaova köyü halkı arasında yurt kavgaları meydana gelmekteydi.

Bu anlaşmazlıkların en tipik örneklerinden biri XIX. yüzyılın sonlarında meydana gelmiştir. Kurucaova Köyü'nden Bayram oğlu Hamza, Şeyh oğlu Mehmet ve Muhtar Ali Rıza imzalarıyla verilen 13 Nisan 1897 tarihli şikâyet dilekçesinden Kurucaova Köyü halkı ile Hıdırsor Aşireti arasında Bulam Yaylası'nda sınır anlaşmazlığının meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazası Hukuk Mahkemesi'nde görülen davada Göçer Hıdırsor Aşireti'nden Ali Mehmet Şahin Meled mezrası sınırında bulunan tarla, mera ve bor arazinin kendilerine ait olduğunu iddia etmiştir. Dava konusu olan arazinin Bulam sınırında olması hasebiyle Bulam nahiyesinin Kurudere köyünden Hasankulu ve Bulam nahiyesinin Pınarbaşı köyünde ikamet eden Mehmed oğlu İsmail (Sımo) Hısn-ı Mansur kazası Hukuk Mahkemesi'nde görülen bu davada şahit olarak dinlenmişlerdir (BOA, MŞH. ŞSC. d No. 172, ss. 142-149).

Yukarıda kısaca ifade edilen dava konargöçer-yerleşik anlaşmazlıklarına tipik bir örnek teşkil etmektedir. Yerleşik Kurucaova halkı köylerine sınırdaş yaylaların kendilerine ait olduğunu iddia ederken, konargöçer Hıdırsorlu Oymağı mensupları da bu bölgede yayladıkları için buranın kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim ihtilaflı bölgede bulunan ve ziraat yapılabilen altı dönüm arazinin üç dönümünü Kurucaovalılara kalan üç dönümü de daha sonra Bulamlılara Hıdırsorlu oymağı beyi Ali Ağa tarafından satılmıştır. Bundan sonra bu arazi ile ilgili dava Bulam halkı ile Kurucaova köylüleri arasında başlamış ve mahkemesi günümüze kadar süregelmiştir^{§§}.

^{††} Rişvan Aşireti hakkında bk. Söylemez, 2011.

^{§§} Bu bilgiler söz konusu davanın taraflarından biri olan 1926 Malatya doğumlu Hasan Söylemez ile 22.12.2018 tarihinde yapılan görüşmede kaydedilmiştir.

Bulam nahiyesinin Kurudere halkı ile Çelikanlılar arasında 1897 yılında bir kavga meydana gelmiş, ölümle sonuçlanan bu kavgadan dolayı Yüzbaşı Abdullah Efendi öldürme olayına karışan zanlıları yakalamak üzere Bulam nahiyesinin Kurudere mahallesine jandarmalarla gelmiştir. Burada meskûn olan zanlılardan Molla Ali'nin oğulları Mısdık ve Hasan ile Molla Ali'nin evinde misafir olarak bulunan Bağdatlı Abdülmecid'i tutuklayıp Adıyaman'a götürecekleri sırada Abdülmecit, Abdullah Efendi'ye hakaret ettiği ve tehditlerde bulunduğu, Mısdık'ın da Zaptiye Mehmet'e vurduğu ifade edilmiştir (BOA, MŞH. ŞSC. d No. 172, ss. 190-197). Kuruderelilerle Çelikanlılar arasındaki dava Kuruderelilerin zaptiyeyi tehdit, hakaret ve darp davasına dönüşmüştür. Görülen davada zanlılardan Hasan Efendi'ye üç ay ve Mısdık'a ise altı ay hapis cezası verilmiştir (BOA, MŞH. ŞSC. d. No. 178, ss. 39-40).

Bulam halkının da dâhil olduğu sosyal olaylardan birisi de aşiretler arası çatışmalardır. Rişvan Aşireti ile yine bu aşirete mensup Bulam ve Çelikan halkı ile Kavi Aşireti arasında meydana gelen çatışmaların da yine Adıyaman (Hısnımansur) mahkemelerine intikal ettiği görülmektedir. Adıyaman ve çevresinde gerek konargöçer gerekse yerleşik durumda bulunan Rişvan Aşireti'ne mensup muhtelif oymaklar ile Kavi Aşireti halkı arasında XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın ortalarına kadar sürekli kavgalar yaşandığı görülmektedir. Arşiv belgelerinde bu konuda birçok örnek bulunduğu^{***} gibi Bulam yaşlıları da günümüze kadar bu kavgaların hikâyelerini anlatmaktadırlar.

Arşiv belgelerine yansıyan örneklerden birisi, Kâhta kazasında meskûn olan Rişvan Aşireti'nin Gelerli Oymağı ile Bulam ve Çelikan halkından birtakım şahıslar ile Kavi Aşireti'nin meskûn olduğu Adıyaman'ın Şeyhbor, Şahinkan, Karikan, Buvikan, Görümlü köyleri halkı arasında meydana gelen çatışmalarla ilgilidir. Söz konusu kavgada Kavi Aşireti'nden üç kişi hayatını kaybetmiş üç şahıs da yaralanmıştır. Bu olayın Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazası merkezinden Adliye Nezareti'ne 8 Haziran 1900 tarihinde telgrafla bildirilmesi üzerine Hısn-ı Mansur Bidayet Mahkemesi memurları olayı araştırmak ve soruşturmak üzere olay mahalline gönderilmişlerdir (BOA, DH. MKT., No. 2381/29).

Bulam'ın İktisadi Durumu

Şahıslardan Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nin yerleşim birimlerinde, XVI. yüzyılda şahıs başına alınan çift, nim çift, bennâk ve mücerred gibi vergiler şahsa bağlı vergiler olarak kabul edilmiştir (Ünal, 1989, ss. 128-131). Bilindiği üzere bu tür vergiler Osmanlı Devleti'nde sancakların gelir durumuna göre farklı oranlarda alınmaktaydı. Bu nedenle yapılan tahrirlerde her sancakta uygulanacak vergi miktarı sancak kanunnamelerinde belirtilmekteydi. Bulam, XVI. yüzyılda Kâhta kazasına bağlı olduğu için bu tür vergilerin Bulam ve mezralarında Gerger ve Kâhta kanunnamesine göre alındığı görülmektedir.

Bulam'da 1519'da tam çiftlik tasarruf eden reayaya rastlanmamaktadır. Diğer tahrirlerin hepsinde çift vergisi 34 akçe olarak kaydedilmiştir. Buna göre Bulam'ın toplam çift vergisi 1524'te 578 akçe (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39), 1530'da 306 akçe (BOA, TD, No. 408, ss. 482-483), 1547'de 510 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 342) ve 1560'ta 442 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) olarak alınmıştır.

Nim çift tasarruf edenlerden çift resminin yarısı alınmaktaydı. 1519'da Bulam'ın bağlı bulunduğu Pağnik nahiyesinde nim çift vergisi 25 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, TD, No. 71, ss. 3-4). Bulam'dan toplam 150 akçe nim çift vergisi alınmıştır (BOA, TD, No. 71, s. 152). Bulam'da 1524'te nim çift bulunmamaktadır. 1530 tahririnde nim çift olarak kişi başına 17 akçe belirlenmiş ve Bulam'dan toplam 51 akçe alınmıştır (BOA, TD, No. 408, ss. 482-483).

^{***} Rişvan Aşireti ile Kavi Aşireti arasındaki çatışmalar ile ilgili bk. BOA, DH. TMIK. M, 87/24; BOA, BEO, 2356/176690; BOA, BEO, 2313/173435.

1547' de nim çift 20 akçe olarak belirlenmiş, buna göre Bulam'dan toplam 40 akçe vergi alınmıştır (BOA, TD, No. 997, s. 342). 1137 Numaralı Malatya Tahrir Defteri'nin başında bulunan kanunnamede; nim çift 1560 yılı için 16 akçe olarak belirtildiği halde^{†††} Malatya'nın Kâhta kazasına tabi Pağnik nahiyesinin Bulam da dâhil olmak üzere bütün köylerinde nim çift 20 akçe alınmıştır. Buna göre 1560 yılında Bulam'dan toplam 80 akçe nim çift vergisi alınmıştır (BOA, TD, No. 1137, s. 250).

Gerger ve Kâhta Vilâyeti Kanunnamesi'nde bennâk vergisi, şahıs başına 12 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, TD, No. 71, ss. 3-4). Buna göre Bulam'da bennâk vergisi toplamı 1519'da 72 akçe (BOA, TD, No. 71. s. 152), 1524'te 120 akçe (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39), 1530'da 48 akçe (BOA, TD, No. 408, s. 482-483), 1547'de 216 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 342), 1560'ta 264 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) olarak gerçekleşmiştir.

Bulam'dan 6 akçe mücerred vergisi alındığı görülmektedir. Buna göre toplam mücerred vergisi 1519'da 18 akçe (BOA, TD, No. 71. s. 152), 1524'te 12 akçe (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39), 1530'da 6 akçe (BOA, TD, No. 408, ss. 482-483), 1547'de 36 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 342), 1560'ta 186 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Bulam'da XVI. yüzyılda şahıs başına alınan vergiler

	Hane	Çift Resmi		Nim Çift Resmi		Bennak Resmi		Mücerred Resmi	
		Çift	Resm	Nim Çift	Resm	Bennak	Resm	Mücerred	Resm
1519	15	-	-	6	150	6	72	3	18
1524	27	17	578	-	-	10	120	2	12
1530	16	9	306	3	51	4	48	1	6
1547	35	15	510	2	40	18	216	6	36
1560	40	13	442	4	80	22	264	31	186

Yetiştirilen Ürünlerden Alınan Vergiler

Bulam ve mezarlarında XVI. yüzyıldan günümüze kadar büyük oranda sulu tarımın yapıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Bulam ve çevresindeki mezarlarda buğday, nohut, mısır, darı ve arpa gibi tahılın yanı sıra meyvecilik ve ceviz yetiştiriciliği yaygındı. XIX. yüzyılda buğday, mısır, nohut ve arpanın yanı sıra fasulye ve tütün ekimine de başlanmıştır. XX. yüzyılda Bulam arazilerinin büyük bir kısmında fasulye ekimi Kend-i Harab mezarında tütün ekimi yapılmıştır. Günümüzde Bulam ve çevresindeki mezarlarda özellikle son on yılda tahılın yerini çok daha fazla gelir elde edildiği için büyük oranda tütün almıştır.

Diğer Vergiler

Bulam'da XVI. yüzyılda bâd-ı hevâ, resm-i arûs, resm-i tapu ve deştâni, resm-i camus gibi vergilere rastlanmaktadır. Ancak bu vergilerin yıllara göre toplamını vermek son derece zordur. Zira bir kısım vergiler müstakil yazılırken diğer bir kısım vergilerin ikisi birlikte kaydedildiği için oranlarını ayrı ayrı tespit etmek mümkün olamamıştır. Resm-i arûs, Gerger ve Kahta Vilayeti Kanunnamesinde, kız için 60 akçe, dul için ise 30 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, TD, No. 71, ss. 3-4).

Tablo 5: XVI. yüzyılda Bulam'da alınan diğer vergiler

Verginin Cinsi	Verginin Miktarı				
	1519	1524	1530	1547	1560

^{†††} “... ve Gerger ve Kâhta ve Behesni kazalarında mütemekkin olan reayânın yerleri kalil olmağla tamam çift yazılan reayâdan otuz dört akçe ve nim çift yazılan reayâdan ve ekinli bennâkdan on altışar akçe ve ziraati olmayan bennâkdan on ikişer akçe ve mücerreden altışar akçe alınub ziyâde alınmaya...” BOA, TD, No. 1137, ss. 1-6.

Şır'a-ı eşcar	-	-	-	-	10
Resm-i tapu ve deştbanı	-	-	-	100	90
Bâd-ı heva mâa resm-i arûsane	-	73	90	200	350

Hububat ve Bakliyat

Buğday: XVI. yüzyılda Bulam'da yetiştirilen ürünlerin başında buğday gelmektedir. Buğdaydan üretilen ekmek ve bulgur bilhassa köylerde halkın tükettiği gıda maddeleri içerisinde ilk sırayı almaktaydı. Bu nedenle öncelikle buğday üretimine yer verilmiştir. Tahrir Defterleri'nde "hinta" olarak kaydedilen buğdayın, Bulam'da alınan öşür miktarı 1519 yılında 150 kile (BOA, TD, No. 71. s. 152); 1524'te 120 kile (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39); 1530 yılında 200 kile (BOA, TD, No. 408, ss. 482-483); 1547 yılında 600 kile (BOA, TD, No. 997, s. 342) olarak bir önceki dönemin üç katı olarak gerçekleşirken 1560 yılında 300 kileye (BOA, TD, No. 1137, s. 250) düşmüştür.

Darı: 1519 tahririnde darıya rastlanmazken 1524 yılından itibaren Bulam'da ekiminin yapıldığı anlaşılan darının giderek büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. 1524 yılındaki tahrir kayıtlarında 20 kile (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39); 1530 yılında 46 kile (BOA, TD, No. 408, ss. 482-483); 1547'de 250 kile (BOA, TD, No. 997, s. 342) ile bir önceki döneme göre beş altı kat artarken 1560 yılında 300 kile (BOA, TD, No. 1137, s. 250) olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Arpa: Bulam'da arpa ekiminin sadece 1560 yılından itibaren yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde 20 kile arpa öşrü alındığı kaydedilmiştir (BOA, TD, No. 1137, s. 250). Hayvancılığın yaygın olduğu bölgede önemli bir olarak göze çarpmaktadır. Genellikle sulama imkânı olmayan alanlarda daha çok arpa ekimi yapıldığı görülmektedir.

Nohut: XVI. yüzyılda Bulam'da baklagillerden sadece nohut yetiştirilmekteydi. 1519'da 59 kile; 1524'te 30 kileye düşmüş; 1530'da 25 kile olarak gerçekleşirken 1547'de 50 kileye çıkmasına rağmen 1560 yılı tahririnde Bulam ve mezralarında nohut öşrüne rastlanmamaktadır (BOA, TD, No. 71. s. 152; TD, No. 123, ss. 38-39; TD, No. 408, ss. 482-483; TD, No. 997, s. 342; BOA, TD, No. 1137, s. 250).

Nüfusun artması ve sulama tekniklerinin gelişmesiyle birlikte sulanamayan ve bu yüzden eskiden arpa ekimi yapılan birtakım alanların sulanabilir hale getirilmesi ile birlikte Bulam ve mezralarında XIX. yüzyıldan itibaren arpa, nohut ve darının yerini büyük oranda fasulye almıştır. Aynı dönemde Kendi-i Harab ve Semiz gibi sadece birkaç mezrada tütün ziraati yapılırken 1980li yılların sonlarında ekim ve tüccara satımının serbest bırakılması bu nedenle de çok daha fazla gelir getirmesi nedeniyle tütün ekimi yaygınlaşmıştır. Günümüzde sulanabilir alanların hemen hemen tamamında tütün ziraati yapılmaktadır.

Tablo 4: XVI. Yüzyılda Bulam'da hububattan alınan vergiler

	1519		1524		1530		1547		1560	
	Keyl	Bedeli	Keyl	Bedeli	Keyl	Bedeli	Keyl	Bedeli	Keyl	Bedeli
Hinta (Buğday)	150	542	120	360	200	800	600	2700	300	1500
Nohut	59	99	30	30	25	100	50	225	-	-
Erzen (Mısır)	128	192	-	-	-	-	-	-	-	-
Dıhn (Darı)	-	-	20	40	46	85	250	625	300	750
Şa'ir (Arpa)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	60

Yukarıdaki tablo incelendiğinde buğday fiyatlarının yıllara göre değiştiği görülecektir. 1519'da 3,6 akçe, 1524'te 3 akçe, 1530'da 4 akçe, 1547'de 4,5 akçe ve 1560'ta 5 akçe olarak tespit edilmiştir. Buğday fiyatlarının üretimin artışına paralel olarak attığı gözlenmektedir.

1519'da 150 kile olan buğdayın kilesi 3,5 akçeden fiyatlandırılırken 1524'te 120 kileye düşmesine rağmen fiyatta artış olmamış tam tersine 3 akçeye düşmüştür.

Nohudun 1 keyli 1519'da 1,7 akçe, 1524'te 3 akçe, 1530'da 4 akçe, 1547'de ise 4,5 akçe olarak tespit edilmiştir. 1560'da nohut resmi rastlanmamaktadır. Bulam'da mısır resmine sadece 1519 tahririnde rastlanmaktadır. Mısırın keylinin 1,5 akçe olarak gerçekleştiği görülmektedir. Darı fiyatları 1524'te 2 akçe, 1530'da 1,8 akçe civarında kalmıştır. 1547'de 2,5 akçe olarak gerçekleşirken, 1560'ta da fiyatta bir artış olmadığı ve 1 keyl darının yine 2,5 akçe olarak sabit kaldığı görülmektedir. Bulam'da arpa ziraatının 1560'tan itibaren yapıldığı görülmektedir. Arpanın keylinin 3 akçe olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Keten (Kettan)

Lifleri dokumacılıkta, tohumu ise çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan keten bitkisi (Ünal, 2011, s. 397). Bulam civarındaki arazilerde ve Bulam halkının ziraat yaptığı Kend-i Harab mezrasında yetiştirilmekteydi. 1560 yılındaki tahrir kayıtlarında rastlanan keten ziraatının urgan vs. yapımında kullanılmak üzere Bulam ve çevre köylerde yaşayan halkın ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Zira Anadolu'nun bazı bölgelerinde halkın kendi kullandığı urganları imal etmek için kendir ve keten ekimi yaptığı bilinmektedir (Emecen, 1989, s. 257).

1560 tarihli Tahrir Defteri'nde, Bulam'da "resm-i kettan" şeklinde vergi akçe cinsinden kaydedilmiş, ancak ağırlık cinsinden herhangi bir miktar belirtilmemiştir. Bu nedenle Bulam ve Kend-i Harab mezrasında keten üretiminden alınan vergi miktarını belirtmekle yetinmek zorundayız.

Bulam'da alınan vergi 100 akçe, bu köyde vergi oranı 1/5 olduğundan (BOA, TD, No. 1137, s. 250) toplam üretim bedeli 500 akçe olmaktadır. Kend-i Harab mezrasında müstakil olarak kaydedilmeyen keten vergisi, ceviz resmi ile birlikte 600 akçe olarak hesaplanmıştır (BOA, TD, No. 1137, s. 251).

Ceviz Yetiştiriciliği

XVI. yüzyılda Bulam'da ve Bulam halkının ziraat yaptığı Kend-i Harab ve Cebaki (BOA, TD, No. 997, s. 346; BOA, TD, No. 1137, s. 251) mezarlarında ceviz yetiştiriciliğinin yapıldığı görülmektedir. Bulam'da 1530 yılında 25 akçe öşr-i cevz ve 40 akçe an eşcar-ı cevz-i hassa olmak üzere toplam 65 akçe (BOA, TD, No. 408, s. 483) ceviz öşrü alınmıştır. Cebaki mezrasında 1524 tahririnde 30 akçe an eşcar-ı cevz-i kâfuri⁺⁺⁺ vergi alındığı kaydedilmiştir (BOA, TD, No. 123, s. 316).

Hayvancılık ve Arıcılık

Bulam'da 1547 yılından itibaren camus besiciliği yapılmış ve bu yılda yapılan tahrirde 90 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 342), 1560 yılında da yine 90 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) resm-i camus alındığı görülmektedir. XVI. yüzyılda Bulam'da "resm-i kivâre" ve "resm-i kovan" olarak kaydedilen bal öşrüne 1524 tahririnden itibaren rastlanmaktadır. Buna göre 1524'te 100 akçe (BOA, TD, No. 123, s. 39) 1530'da beş katı bir artış göstererek 500 akçe olarak gerçekleşirken (BOA, TD, No. 408, s. 483) 1547'de 200 akçeye (BOA, TD, No. 997, s. 342) düşmüş ve 1560'ta ise 100 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) ile 1524'teki seviyeye indiği görülmektedir.

Tütün Üretimi

Bulam'da XVI. yüzyılda yetiştirilen buğday, nohut, mısır, darı ve arpa XIX. yüzyılda yerini büyük oranda fasulye ekimine bırakmıştır. XIX. yüzyılda Bulam'da ekilmeye başlanan

⁺⁺⁺ Hindistan cevizi olmalı. Bk. Devellioğlu, 2008, s. 481.

diğer önemli bir ziraat ürünü de tütündür. Nüfusun artmasına paralel olarak arazinin darlaşması tütün üretimini zorunlu kılmıştır. Zira bir aile iki üç dönümlük araziden elde ettiği tütünden geçimini sağlayabilmektedir. Bulam'da Kend-i Harab mezrası Tütünü ile şöhret bulmuştur. 1980li yıllara kadar genellikle Bulam'ın Kend-i Harab ve semiz mezralarında tütün ekimi yapılırken bu dönemde tütünün kaçak satılan bir madde olmaktan çıkarılıp tüccara satışının serbest bırakılması sonucunda Bulam ve mezralarında hububat üretimi yerine halk pey-der-pey tütün ziraatına yönelmiştir. Günümüzde de Bulam ve Çelikhan halkının geçimi büyük oranda tütüne dayanmaktadır. Yetiştirilmesi zahmetli olan tütünün aynı oranda gelirinin de yüksek olması nedeniyle halkın büyük oranda tütün ziraatına yöneldiği görülmektedir. Bulam ve Çelikhan'da tütünün yaygınlaştığı XIX. yüzyılda Adıyaman'ın merkez ve köylerinde de tütün ziraatının yapıldığı görülmektedir (BOA, Maliye Nezareti Varidat, Defter No. 2304).

Küçük İşletmeler

Bulam'da XVI. yüzyılda değirmen ve boyahane gibi küçük çaplı işletmelere bulunmaktaydı. Gerek değirmenin gerekse boyahanenin, köyde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kuruldukları söylenebilir. Zira halkın temel tüketim maddesi olan buğday ve darının öğütülmesi için değirmene; Bulam'ın özellikle batı ve kuzeybatısında yer alan yaylalarda koyunculunun yaygın olduğu bu nedenle bu bölgede yünlerin boyanması için de boyahaneye ihtiyaç duyulmaktaydı.

Değirmen

Osmanlı Devleti'nde değirmen vergisi (resm-i asiyâb), su veya yel ile dönen un değirmenleriyle zeytinyağı değirmenlerinde, muhtelif yer ve zamanlarda farklı miktarlarda alınmaktaydı. Aydın, İçel, Malatya ve Karaman bölgelerinde yılın tamamında çalışan değirmenden 60 akçe, altı ay dönenlerden 30 akçe alınmaktaydı (Çağatay, 1947, s. 503; Söylemez, 2007, s. 222). Bu cümleden olarak Bulam'ın tabi olduğu Malatya Sancağı'nın Pağnik nahiyesinde değirmen resmi, altı ay çalışan her taş için 30 akçe olarak belirlenmiştir (BOA, TD, No. 1137, ss. 249-251) 1560 tahririne göre Bulam'da 1560'ta altı ay çalışan bir adet değirmen mevcuttu ve 30 akçe vergi geliri bulunmaktaydı (BOA, TD, No. 1137, s. 250).

Boyahane

Bulam'ın batısında ve kuzeybatısında bulunan yaylalarda XVI. yüzyılda koyunculuk yaygın olarak yapılmaktaydı. Halkın yünden imal ettikleri halı, kilim elbise ve çorap gibi mefruşat ve giysilerde kullandığı ipleri boyamak için boyahaneye ihtiyaç duyulmaktaydı. 1560 tahririne göre, Bulam'da yıllık vergi geliri 600 akçe olan bir adet boyahane bulunmaktaydı (BOA, TD, No. 1137, s. 250).

Malikâne-Divânî Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bir kısım yörelerinde olduğu gibi, Malatya sancağında da malikâne-divânî sistemi uygulanıyordu (Barkan, 1980, ss. 165-169; Öz, 1999, s. 123). Malatya sancağı Kâhta kazasına tabi Pağnik nahiyesinin Bulam'da da bu sistemin 1524 yılından itibaren uygulanmaya başlandığı görülmektedir (BOA, TD, No. 123, ss. 37-41, 315-321).

Malikâne-divânî sistemine göre vakıf veya mülk olan şey, topraktan veya toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu itibarla, vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve yetkilerini haiz bulunmaktadır. Malikâne hissesi tabir edilen bu toprak kirası ise umumiyetle mahsulün (mahsule: hububat, bağ, bahçe, bostan ve kovan öşrüyle değirmen resmi dâhildir) beşte,

yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir. Bunun haricinde toprağın veya toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları bütün diğer hak ve vergiler divânî adı altında doğrudan doğruya devlete yani orada devleti temsil eden sipahi veya amile ait bulunmaktadır (Barkan, 1980, s. 154).

Malikâne-divânî sisteminde belirli bir yerin geliri, divânî hissesi: has, zeamet ve tımar sahibi ile malikâne hissesi: mülk sahibi veya vakıf arasında belirli esaslar çerçevesinde bölüşülmekte idi (Öz, 1999, s. 123). Bulam'ın da tabii olduğu Malatya yöresinde malikâne ve divânî hisseleri iki baştan ta'sir usulü uygulanmıştır (Söylemez, 2007, s. 228). Yani ürünlerden onda bir değil, beşte bir (hums) alınmakta ve alınan öşür iki hisse arasında belli ölçülere göre paylaşılmaktaydı (Barkan, 1980, s. 189; Öz, 1997, s. 66).

Bulam'da malikâne ve divânîye konu olan vergi gelirlerinin hangisinin malikâne ve hangilerinin ne oranda divaniye ait olduğunu kanunnamelerden tespit etmek mümkündür. Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan 1530 tarihli Malatya, Gerger ve Divriği Emlâk ve Evkâf Defteri'nin başında yer alan kanunnameye göre, Bulam'ın da tabii olduğu Malatya sancağında uygulanan bölüşüm esasları ortaya çıkmaktadır^{§§§}.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tımar sistemi uygulanan mahallerinde, tahrir işlemi tamamlandıktan sonra tespit edilen vergi gelirleri, umumî olarak üç kısma ayrılıyordu. Bir kısmı has, zeamet ve tımar şeklinde dirlik sahiplerine tahsis ediliyor, bir kısmı vakıf hissesi olarak vakıflara bırakılıyor, diğer kısmı ise "havâs-ı hümayûn" adı altında merkez hazinesine alınıyordu (Ünal, 1991, s. 59). Bölgenin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına 1516 yılında dâhil edilmesinden sonra tahririnin yapıldığı 1519 yılından itibaren tımar sisteminin uygulandığı ve vergi gelirlerinin yukarıda ifade edilen esaslar çerçevesinde bölüşüldüğü görülmektedir.

Şehzade Hasları

Bulam ve çevresinde bulunan Ayas, Avşari ve Yarımcahan mezarlarının 1547 tahririnde şehzade haslarına dâhil edilmişlerdir. Bu tahrire göre Bulam'ın 4942 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 342); Ayas mezarının 1915 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 343); Avşari mezarının 2105 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 343) ve Yarımcahan mezarının 495 akçe (BOA, TD, No. 997, s. 343) olmak üzere toplam 9457 akçe vergi geliri ile şehzade hasları arasında yer almıştır.

1560 tahririne göre Bulam'da 4642 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250); Avşari mezarında 1800 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250); Yarımcahan mezarında 400 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) ve Ayas mezarında 800 akçe (BOA, TD, No. 1137, s. 250) olmak üzere toplam 7642 akçe vergi geliri ile şehzade hasları arasında yer almışlardır.

§§§ "Sûret-i Kanunnâme-i cedîd-i evkâf ve emlâk-i livâ-i Malatya ve Gerger ve Divriğidir ki ber müceb-i emr-i şerif nihâde bûd. BOA, TD, No. 156, ss. 1-2

1. Zikr olan sancaklarda vakı' kurâ ve mezârî' ve çiftlik ve arazi ve besâtin ve eşcâr ve sair öşriyyat her ne ise kadimül'eyyamdan ilâ yevmina haza iki baş öşür alınugelüb bir başına malikâne ve bir başına cânib-i divânî derler. Bir karye ki bir başı vakıf veya mülk ola ol karyeden hâsıl olan eğer hubûbât ve eğer mukataat-ı kürûm ve eşcâr ve sair öşriyâtdır her ne alınur ise sahib-i tımar olan vakf ve mülk sahipleri ile beraber üleşeler.

2. Ve şol nesne ki resm-i çift ve resm-i bennâk ve caba ve resm-i arûsâne ve resm-i ağnam ve bâd-i hevâ ve sair rûsûm-ı örfiye her ne ise ol makûle erbâb-ı tımarındır; vakıf ve mülk sahipleri dahl eylemeyeler.

3. Ve rûsûm-ı örfiyyesi olmayanlar ki mezârî' ve arazi ve çiftlikdir, anlarda vakı' olan öşriyyat her ne ise sahib-i vakf ve ve sahib-i mülk tımar sahibi ile beraber üleşeler.

4. Ve resm-i kovan ve resm-i asiyâbdan dahi her ne almursa erbâbı tımar mülk ve vakf sahipleri ile beraber alalar. Ve kovan balı her ne yerden eylerse ol yerin sipahisinün ve vakf ve mülk sahibinindir. Sancak beyi ve sipahi ve vakıf ve mülk sahipleri biztüm ra'iyetimiz kovanıdır deyü resm taleb eylemeyeler.

5. Ve yıl yürüyen değirmenden altmışar akçe ve altı ay yürüyenden otuzar akçe ve üç ay yürüyenden on beşer akçe alına, artuk alınmaya."

Mirliva Hasları

Bulam ve Avşari, Ayas ve Yarımcahan mezzarlarında mirliva hasları ile ilgili kayıtlara 1524 yılı tahririnde rastlanmaktadır. Bulam ile Avşari, Ayas, Yarımcahan mezzarlarının gelirleri değişik oranlarda Sultan Osman evlâtlarının vakfı ile mirliva hasları bölüşmekteydi. Malikâne hissesinin tamamı vakfa ödenirken divani hissesi mirliva haslarına dâhil edilmiştir. Buna göre Bulam'ın yıllık mahsül ve koyun vergisi (resm-i ganem) 1313 akçe olan toplam gelirin 1048 akçesi mirliva hası idi (BOA, TD, No. 123, ss. 38-39). Avşari mezzarının 690 akçe olan yıllık gelirinden 445 akçe (BOA, TD, No. 123, s. 40); Ayas mezzarının 640 akçe olan gelirden 320 akçe (BOA, TD, No. 123, s. 40) ve Yarımcahan mezzarının 63 akçe yıllık gelirinden 32 akçe (BOA, TD, No. 123, s. 41). mirliva hası olarak kaydedilmiştir. Bu durumda Bulam'ın vergi gelirinin % 80'i, Ayas mezzarası vergi gelirlerinin % 50'si, Avşari mezzarının % 64'ü ve Yarımcahan mezzarının % 51 hissesi mirliva hası idi.

Tımarlar

Osmanlı Devleti'nde mirî toprak rejimi içerisinde tımarlar önemli bir yer tutmaktaydı. Tımar, Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve burada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20 bin akçeye kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir (Barkan, 1993, s. 286). Bu sistemin, Bulam'ın da tabi olduğu Kâhta ve çevresinin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmasından sonra tahririnin yapıldığı 1519 yılından itibaren tımar sisteminin uygulandığı görülmektedir. Bu cümleden olarak, Bulam'ın bağlı olduğu Kâhta kazasının Pağnik nahiyesinde 1519 tahririne göre vergilerin tamamının tasarrufu Pağnik zaimi Cafer Voyvoda'nın uhdesinde idi (Söylemez, 2007, s. 171). Bu dönemde 1055 akçe olan Bulam gelirinin tamamı da ber-vech-i zeamet Cafer Voyvoda'nın tımarı olarak kaydedilmiştir (BOA, TD, No. 71, s. 152).

Bulam'ın mezzarlarından olan Cebaki 1524'te Eymür (BOA, TD, No. 123, s. 316) adlı sipahinin, Kendi Harab mezzarası ise Osman (BOA, TD, No. 123, s. 320) adlı sipahinin tımarları arasında kaydedilmiştir. Bulam köyünün Cebaki ve Kendi Harab mezzaraları 1547'de Ali Osman adlı sipahinin tımarı olarak kaydedilmiştir (BOA, TD, No. 997, s. 346) 1560 yılında yapılan tahrirde ise Cebaki ve Kend-i Harab mezzarası bu defa Hüseyin Kulu adlı sipahinin tımarları arasında yer almışlardır (BOA, TD, No. 1137, s. 251).

Vakıflar

Pağnik nahiyesi Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in bir oğluna iktâ olarak verilmiştir****. Bundan böyle bu nahiyenin gelirleri Osman Bey'in bu oğlu ve daha sonraki dönemlerde de onun evlâtlarına geçmiştir. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra da, Osman Bey evlâtlarının bu hakları Yıldırım Bayezid'in Malatya'yı fethi sırasında da korunmuş (Söylemez, 2007, s. 204) ve daha sonra bu mülkler evlâtlık vakfı haline getirilmiştir. Bulam ve mezzarlarının dâhil olduğu bölge Osman Bey evlâtlarının vakfı olarak devam etmiştir (Söylemez, 2007, s. 234)

Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 yılında Bulam'ın bağlı olduğu Kâhta'nın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra buranın tahriri yapılmış ve bu bölgede tımar sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1519 yılında yapılan ilk tahrirdeki kayıtlara göre Bulam'ın bağlı olduğu Pağnik nahiyesinin, Pağnik zaimi Cafer'in tasarrufuna verildiği görülmektedir (Söylemez, 2007, s. 233). Ancak 1524 yılından itibaren bölgede "malikâne-divânî sistemi" uygulanmaya başlanmış ve Bulam ve çevresindeki mezzarların malikâne hisselerinin Sultan

**** Bu konuda geniş bilgi için bk. Söylemez, 2007, ss. 203-204.

Osman evlâtlarının vakfi olarak kaydedilmiştir (BOA, TD, No. 123, ss. 37-40). Zira Osmanlı Devleti'nde uygulanan malikâne-divânî sistemindeki divânî hisseleri çoğunlukla tımar beylerine dirlik yazıldığı halde, malikâne hisseleri mülk olmuş veya sahipleri tarafından vakıf haline dönüştürülmüştür (Yediyıldız, 1985, s. 83). 1530 tahririnde Bulam ve çevresindeki mezraların malikâne hisselerinin yine Sultan Osman evlâtlarının tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır (BOA, TD, No. 408, ss. 481-485). Bulam'da 1547'den itibaren malikâne-divânî sisteminin kaldırıldığı ve evlâtlık vakıflarının Bulam; Ayas, Avşari ve yarımcahan mezralarında şehzade haslarına tahvil edildiği (BOA, TD, No. 997, ss. 342-343; BOA, TD, No. 1137, s. 250); Kend-i Harab ve Cebaki mezrasında ise tımarlara dâhil edildiği görülmektedir BOA, TD, No. 997, s. 346; BOA, TD, No. 1137, s. 251).

Tablo 6: Bulam ve mezralarında Sultan Osman evlatları vakıf gelirleri

Gelir Kaynakları	Gelir Miktarı (Akçe olarak)	
	1524	1530
Bulam	265	1530
Avşari	245	2125
Ayas	320	820
Yarımcahan (Yarımca)	31	132
Cebaki	158	158
Toplam	1019	4765

Sonuç

Bulam'da bulunan yer altı ve yerüstü kalıntılardan Bulam tarihinin eski çağlara dayandığı anlaşılmaktadır. Bulam, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Malatya'nın Kâhta kazasına tabi Pağnik nahiyesinin bir köyü (karye) olarak kayıtlarda yer almıştır. XIX. yüzyılda bazen Malatya merkez kazasına tabi bir nahiye bazen de Kâhta kazasına bağlı bir karye olan Bulam'ın bir dönem de kaza merkezi olarak idari yapıda yer almış olmasının tespiti bu çalışmanın temel bulgularından birini ifade etmektedir.

Gerek XVI. yüzyılda yapılan tahrir kayıtlarından gerekse XIX. yüzyılda yapılan nüfus sayımlarında Bulam karyesinin tamamının Müslüman nüfusla meskûn olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in bir oğluna Bulam'ın tabi olduğu Kahta kazasının Pağnik nahiyesinin ikta olarak verilmesi, Yıldırım Bayezid'in Malatya'yı fethettiğinde Osman Bey evlatlarının kendisini ziyaret ederek Pağnik'in eskiden olduğu gibi kendilerine verilmesini istedikleri ve olumlu cevap aldıkları görülmektedir. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bulam ve çevresinin Sultan Osman evlatlarının vakfi haline getirildiği dolayısıyla Osman Bey neslinin de burada yaşamaya devam ettiği söylenebilir.

Osmanlıdan günümüze kadar Bulam halkının çoğunluğunun Rişvan Aşireti'ne mensup olduğu, zaman zaman Kavi Aşireti ile çatışmaların yaşandığı da anlaşılmaktadır.

Bulam ve evresindeki mezraların verimli arazilere sahip olduğu ve bu nedenle XVI. yüzyıldan itibaren buğday, mısır, darı, arpa ve nohut gibi hububatın yetiştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Bulam'ın kuzeyi ve batısında otu ve suyu bol olan yaylalar bulunmaktadır. Bu yaylalarda da önemli ölçüde hayvancılığın yapıldığı ve konargöçer zümrelerin sürülerini otlattıkları anlaşılmaktadır. Tüm bunlara bağlı olarak Bulam ve çevresinin verimli topraklara sahip olması hasebiyle şehzade ve valide sultan hassı olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı hâkimiyetine geçtiği Yavuz Sultan Selim döneminde; Bulam ve etrafındaki mezraların 1519'da ilk tahriri yapılmış ve tımar sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlılar döneminde "malikâne-divani sistemi" uygulanmıştır. Hemen her köy ve mezrada arıcılık, ceviz yetiştiriciliği ve bağcılık yapılmaktaydı. Bu cümleden olarak Bulam ve

çevresinin iklim ve coğrafi konumu ceviz ve bağcılığın verimli ve kaliteli bir şekilde üretimi yapılırken bitki türleri bakımından zenginliği de günümüze kadar uzanan süreçte kaliteli ve verimli balın elde edildiği müşahede edilmektedir.

Bulam'da mevcut bulunan boyahanenin yaylalarındaki koyunların yünlerinden elde edilen halı-kilim dokumalarında kullanılacak iplerin boyanması için Bulam ve çevresine hizmet vermek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Bulam'da ve birçok mevrada su değirmenlerinin varlığı Bulam'da ve çevresinde halen de var olan zengin su kaynakları sayesinde. Su kaynaklarının bulunmadığı bazı mevralarda ise değirmenleri sel sularıyla işletildiği düşünülmektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren daha çok gelir getiren fasulye ekimine de yer verilmiş, zamanla Bulam arazisinin çoğunluğunda fasulye ziraatı yapılmaya başlanmıştır. XX. yüzyıldan itibaren fasulye ve buğdayın yanı sıra tütün ekimine başlanmıştır ve yüzyılın sonlarına doğru sulanabilir arazinin büyük bir kısmında tütün ziraatına yer verilmiştir. Daha çok gelir getirdiği için Bulam arazisinin hemen tamamında günümüzde tütün ziraatı yapılmaktadır. Halkının gelir düzeyinde meydana gelen bu köyden kente göçü önemli oranda azalmıştır denilebilir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, BEO, No. 2313/173435, 2356/176690.

BOA, Cevdet Darphane ve Meskûkât, No. 2223.

BOA, DH. MKT., No. 1474/107, 1484/99, 2381/29.

BOA, DH. TMİK. M, 87/24.

BOA, HR. SYS, No. 82/40.

BOA, Maliye Nezareti Varidat, Defter No. 2304.

BOA, MŞH. ŞSC. d No. 172, 178.

BOA, NFS.d., No. 2699.

BOA, TD, No. 71, 123, 156, 408, 997, 1137.

b. İçişleri Bakanlığı

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 14.03.1967 tarih ve 5748 sayılı yazısı.

c. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK (DİE))

T.C. Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı (1927). 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Yayın No. 2, Ankara.

T.C. Başbakanlık İstatistiksel Genel Direktörlüğü. (1937). 1935 Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler, Malatya Vilayeti, Neşriyat Sayısı:75, Cilt:39, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1941). 1940 Genel Nüfus Sayımı: metod ve alınan muvakkat neticeler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan ayrı basım, İstanbul.

- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1949). 1945 Genel Nüfus Sayımı, Kesin ve Açıklamalı sonuçlar, yayın sayısı No. 286, Cilt no. 31, Ankara.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1951). 1950 Umumî Nüfus sayımı, vilâyet, kaza, nahiyeye ve köyler itibariyle nüfus, neşriyat no. 359.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1961). 1955 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No: 412, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1963). 1960 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No: 444, Ankara.
- DİE. (1973). 1970 Genel nüfus sayımı, Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri: Adıyaman, DİE Yay. No. 690, Ankara.
- DİE. (1979). 1975 Genel nüfus sayımı, Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri: Adıyaman, DİE Yay. No. 843, Ankara.
- DİE. (1983). 1980 Genel nüfus sayımı, Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri: Adıyaman, DİE Yay. No. 990, Ankara.
- DİE. (1987). 1985 Genel nüfus sayımı, Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri: Adıyaman, DİE Yay. No. 1237, Ankara.
- DİE. (1993). 1990 Genel nüfus sayımı, Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri: Adıyaman, DİE Yay. No. 1582, Ankara.
- DİE. (2002). 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 02 Adıyaman, DİE Yay. No. 2589, Ankara.

d. Salnameler

1301 Senesi Mamûratülaziz Vilayeti Salnamesi.

1312 Tarihli Mamûratülaziz Vilayeti Salnamesi.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (1995). *Tarama Sözlüğü. C. I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türk-İslâm toprak hukuku tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı şekiller-malîkâne-divânî sistemi. *Türkiye'de toprak meselesi-toplu eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1993). Tımar. *İslam ansiklopedisi*, Cilt 12(I), (ss. 286-333), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda reayadan alınan vergi ve resimler. *AÜDTCFD*, V(5), 483-511.
- Develioğlu, F. (2008). Devellioğlu. *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. asırda Manisa kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Göyünç, N. (1979). "Hâne" deyiimi hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 331-348.
- Göyünç, N. (1991). *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Hoca Sadeddin Efendi, (1992). *Tacü't-Tevarih*. (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). C. IV, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İdris-i Bidlîsî. (2016). *Selim-Şahnâme*. (H. Kırılancı, Haz.), Ankara: Hece Yayınları.
- İnalcık, H. (1987). *Hicrî 835 tarihli suret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Matrakçı Nasuh. *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim Han*. British Museum, Add. No. 23586.
- Merçil, E. (1993). *Müslüman Türk devletleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mordtmann, J.H., Darkot, B. (1993). Kâhta. *İslam ansiklopedisi*, Cilt 6, (ss. 89-91), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öz, M. (1997). XVI. yüzyılda Lâdik kazasında mâlikâne-divanî sistemi. *Vakıflar dergisi*, XXVI, 65-73.
- Öz, M. (1999). *XV-XVI. yüzyıllarda Canik sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi (başlangıçtan 1086'ya kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A.-Yücel, Y. (1989). *Türkiye tarihi fetih, Selçuklular ve beylikler dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Söylemez, F. (2002). Osmanlı Dulkadirli siyasî ve sosyal münasebetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 138, 175-196.
- Söylemez, F. (2007). XVI. yüzyılda Pağnik nahiyesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 171, 201-240.
- Söylemez, F. (2011). *Osmanlı Devletinde aşiret yönetimi-Rişvan Aşireti örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sucu, M. (1985). *Adıyaman ili ve ilçeleri (yakın çevre incelemeleri)*. Adana: Önder Matbaası.
- Sümer, F. (1949). Bozulus hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7(1), 29-46.
- Taştemir, M. (1999). *XVI. yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) sosyal ve iktisadî tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput sancağı (1518-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, M. A. (1991). XVI. yüzyıl sonlarında bir iltizam sözleşmesi. *Tarih İncelemeleri*, VI(1), 59-77.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1985). *Ordu kazası sosyal tarihi (1455-1613)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye tarihi Selçuklular devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Mordtmann, J.H. ve Yinanç, M. H. (1993). Dulkadırlılar. *İslam ansiklopedisi*, Cilt 3, (ss. 654-662). İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.

Yinanç, R. (1989). *Dulkadirli beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

III. İnternet Kaynakları

Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim tarihi: 10.04.2019,
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr->

XVIII. ve XIX. Yüzyılda Antep ve Civarında Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular

Epidemic Diseases in Antep and Surroundings in XVIII and XIX Centuries

Adem ÇALIŞKAN*

Öz

Osmanlı Devleti XVIII. ve XIX. yüzyılda birçok değişim ve dönüşüm yaşadı. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu olumsuzluklar sadece kayıp edilen savaşlar ve buna bağlı olarak artan toprak kayıpları ve göçler, içerde yaşanan isyanlar ve buhranlar, Avrupalı Devletlerin Osmanlı'daki gayrimüslimleri bahane ederek iç işlerine müdahale etmeleri değildi. Osmanlı şehirlerini ve toplumunu etkileyen diğer önemli bir hadise ise XVII. yüzyılda Avrupa'dan sonra XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Osmanlı'nın neredeyse bütün vilayetlerine yayılan veba, sığır vebası ve kolera gibi salgın hastalıklardı. Bu salgın hastalıklar şehirlerde insan ölümlerine neden olurken, salgın hayvan hastalıkları da birçok hayvanın telef olmasına yol açtı. Ayrıca yaşana n hayvan hastalıkları insan sağlığını belirli ölçülerde tehdit eden diğer bir durumdu. Osmanlı yaşanan bu salgın hastalıklara karşı karantina uygulaması başlattı ve çeşitli önlemler aldı.

XVIII. ve XIX. yüzyılda Antep'te yaşanan kıtlık, deprem, celali isyanları şehri olumsuz etkileyen faktörlerdi. Bunların yanı sıra şehirde artan veba ve kolera salgınları şehirde birçok insanın ölmesine ve yıkımlara neden oldu. Kolera salgınından Aralık 1888-89'da Antep ve civarında 47, Ekim-Aralık 1890'da 743, Ocak, Ağustos ve Eylül 1891'de yine 259 kişi öldü. Ayrıca hayvanlardan bulaşan salgın hastalıklardan da Antep ve çevresinde birçok hayvan telef oldu. Osmanlı Devleti yaşanan bu salgın hastalıklara karşı diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Antep'te de bir takım önlemler aldı. Bu çalışmada XVIII ve XIX. yüzyıllarda Antep ve çevresinde ortaya çıkan veba, kolera vb. salgın hastalıklar ve hayvanlardan kaynaklı salgınlar incelendi. Bu salgın hastalıklardan kaynaklı insan ölümleri de gün gün sayılarıyla birlikte verildi.

Anahtar Kelimeler: Antep, XVIII.-XIX. Yüzyıl, Veba, Kolera

Abstract

Ottoman Empire experienced many changes and transformations in XVIII and XIX centuries. The discrepancies experienced in these centuries by the Ottoman Empire were not only the lost wars but also land losses and migrations, internal revolts, crises, and interfering with the internal affairs of the European States for non-Muslims. Other important problems affecting the Ottoman cities and society in XVII XVIII and XIX centuries are epidemic diseases, such as plague, bovine plague and cholera spread to almost all provinces. While these epidemic diseases have caused large-scale human deaths in the cities, many animal diseases also caused the destruction in animal populations. The empire applied quarantine against various epidemics and took several actions.

In XVIII and XIX centuries, the famine experienced in Antep along with earthquake and celali revolts were also other factors that negatively affected the city. In addition to this, increasing plague and cholera epidemics in the city caused the deaths of many people. The cholera epidemic in December 1888-89 in Antep caused 47, in October-December 1890 743 and in January, August and September 1891 259 deaths. In addition, many animals in the vicinity of Antep and the surrounding areas were affected from these epidemics. The Ottoman Empire took several actions against these epidemics in Antep as in other Ottoman cities. In this study the plague, cholera, etc., which emerged in and around Antep in the 18th century epidemic diseases were examined in XVIII and XIX centuries. Human deaths caused by these epidemics were also given with dates.

Keywords: Antep, XVIII-XIX Centuries, Plague, Cholera

Giriş

İlk uygarlıkların kurulduğu ve gelişme gösterdiği Mezopotamya ile Akdeniz arasında kurulan (Koçak, 2010, s. 57) Antep şehrinin iskan edildiğine dair ilk bilgiler M.Ö 1800-1700'e kadar gider. Çeşitli kaynaklara göre ise Antep adı ilk kez XIII. yüzyıllarda kullanılır(Çınar, 2000, s. 1).Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan şehir, Suriye, Kilis, Hatay, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adana, Adıyaman'a komşudur (Koçak, 2011, ss. 417-418). Kent denizden 800-900 metre yükseklikte olup, tepelik ve düzlükler üzerinde kuruludur ve kentte dört iklim yaşanır (Çalışkan, 2011, s. 1).

*Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, dr.ademcaliskan@gmail.com

Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Memluk Devleti'ne yaptığı sefer ile Osmanlı Devleti'ne resmen geçen kent (Çalışkan, 2011, s. 1) 1543'te Arap eyaletinden ayrılarak Zülkadiriye eyaletine bağlandı. XVI. yüzyılda ise Halep beylerbeyliğine bağlanan şehir daha sonra Maraş beylerbeyliğine dâhil edildi (Kıvrım, 2011, ss. 372-373). Bu dönemde fiziki gelişme gösteren şehir (Kundakçı, 2014, s. 405). XVIII. yüzyıldan (Özkaya, 2010, s. 25) XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadarda Maraş vilayetine bağlı olmaya devam etti. Ancak bu dönemde şehrin idari yapısında değişiklik yapılarak (Bayraktar, 2000, s. 83) kent tekrar 1862'de Halep vilayetine bağlandı. 1865'te ise Halep merkezine bağlı bir sancak oldu ve bu durum 1918'e kadar devam etti. 1918'den sonra ise müstakil bir sancak olan şehir 1924'te de vilayet oldu (Canbakal, 1997, ss. 67-69).

Osmanlı Döneminde XVI ve XVII. yüzyıllarda sanayi ve ticarete hızlı bir gelişme gösterse de (Çalışkan, 2017, s. 431) şehirde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sosyal buhranlar, deprem, kuraklık ve bir takım salgın hastalıklar da yaşandı. Bu salgın hastalıklardan en önemlileri ise Antep ve çevresinde yaşanan veba ve kolera salgınları idi. Özellikle Başkanlık Osmanlı Arşivinde yer alan kolera salgını hakkındaki belgelerden büyük oranda istifade edildi. Ancak veba salgını ve vebadan ölenlerle ilgili incelenen dönemle ilgili belgeler yetersiz olduğundan ikinci el kaynaklardan yararlanıldı.

Salgın Hastalıklar

Veba

Sözlükte “*yaralamak, ayıplamak, kusurlu görmek*” anlamlarındaki veba, ta'n kökünden türeyen tâûn'dur ve bulaşıp yayılan her türlü hastalığın adıdır. 1894'te Alexandre Yersin tarafından bulunan ve “*yersiniapestis*” diye adlandırılan hastalığın ayrıca hıyarcıklı, septisemi ve akciğer vebası diye çeşitli türleri de bulunmaktadır (Varlık, 2012, s. 175). Tifüs, kolera, sıtma gibi hastalıklara da taun denilir (Akyay, 1974, s. 209). Ancak muhtemelen taun daha çok hıyarcık vebasının karşılığıdır (Panzac, 2011, s. 15). Veba salgını, İnsanlara fare ve diğer kemirici hayvanlar üzerinde bulunan pirelerden geçer. Bu pireler lağım farelerinin asalağıdır ve fare ölümleriyle yer değiştirip yerleştikleri yeni canlıların kanını emerek veba mikrobu bulaştırır. Bu yolla mikrop, diğer memeliler aracılığı ile de insanlara geçer. Bu hastalık nüfusun fazla olduğu ve insanların birbirleriyle etkileşiminin fazla olduğu şehirlerde daha çok görülür (Turna, 2011, ss. 2, 3, 11, 13). Vebanın yayılmasında iklim şartları da önemlidir. Daha çok sıcak yaz aylarında yayılma imkânı bulan vebanın kış aylarında etkisi sınırlıdır (Kılıç, 2017, s. 164). Bu salgın insandan insana pireler, kemirgenler veya öksürük vasıtası ile yâda ikinci derecede vücut bitleri aracılığı ile geçer. Özellikle vebadan ölenlerin yıkanması hastalığın yayılmasında önemli bir etkidir. Vebadan ölen insanın eşyalarının kullanılması da vebanın yayılmasında önemlidir (Panzac, 2011, ss. 42-43). Vebaya yakalanan kişi iki ile altı gün içinde ölür (Ak, 2016, ss. 215, 213).

Tarihsel süreçte ise veba salgını ilkçağdan günümüze kadar üç evre şeklinde ortaya çıktı. İlki milâdî 541'deki Jüstinyen vebası denilen hastalığı ve bu salgın VIII. yüzyılın ortalarına kadar aralıklı olarak devam etti. Bu salgın İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı topraklarda da yayıldı. Daha sonra XIV. yüzyıla kadar büyük kayıplara yol açan veba salgını görülmedi. 1330'larda ise Orta Asya steplerinden başlayan ve 1347'de İpek yolu boyunca ticaret kervanları aracılığıyla İslâm dünyasına yayılan vebaya “*kara ölüm*” denildi (Varlık, 2012, s. 176). 1348'de de Doğu ve Batı İslam dünyasında çok geniş alana yayılan veba salgını İbn-i Haldun “*ocak söndüren*” diye tanımladı (İbn-i Haldun, 2014, s. 24). Vebanın ikinci evresi ise XIX. yüzyılın ortalarına kadar dünya genelinde büyük çaplı ölümlere neden oldu. Bombay vebası diye bilinen üçüncü evre ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'da görüldü ve yine dünyanın her yerine yayılarak XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti (Varlık, 2012, s. 176).

Osmanlı Devleti'nde ise XIV. yüzyıl'da Çin'de ortaya çıkan ve oradan Anadolu ve sonrasında da Avrupa'ya yayılan veba salgını (Bulut, Yıldız vd. 2017, s. 14) XIV. yüzyılda Avrupa'dan sonra XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında görüldü (Batği, 2017, s. 173). Özellikle Osmanlı'da veba XV. ve XVI. yüzyılda fetihlerin artmasına bağlı olarak geniş alanlara yayıldı (White, 2013, ss. 70-71). Ancak genel anlamda bu salgın XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da sonladıktan sonra Balkanlar, Anadolu ve Arap yarımadasında görüldü. XIX. yüzyıla kadar da Osmanlı topraklarında birçok insanın ölmesine neden oldu (Panzac, 2011, ss.1, 4). Bu salgın XV. yüzyıldan ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar hafif, orta ve ağır şiddetli olarak devam etti (Özcan vd, s. 955).

Anadolu'da vebaya genel kullanımlardan farklı olarak "yumurcak", "yumrucak," "oymaca," "baba," "ölet," "kıran" gibi isimlendirmeler de verildi. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Kafkaslar, Anadolu, Arap Yarımadası, İran, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'i birbirine bağlayan ticaret yollarının ortasında yer alması salgın hastalıklardan daha çok etkilenmesine de neden oldu. Bu nedenle devlet salgın hastalıklarla mücadele etmek için XVI. yüzyıldan itibaren karantina uygulaması başlattı. Ancak veba salgınının geniş alanlara tesir etmesinde; askeri seferler ve fetihlerin yanı sıra, şehirleşmeyle birlikte toplumsal iletişim, ticari ilişkiler ve hac gibi dini vazifeler de etkili oldu (Turna, 2011, ss. 3, 8, 10, 11, 15).

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise salgın hastalıkların nedenleri araştırılmaya başlandı. Osmanlı da salgınlara karşı bu yüzyılda bir takım önlemler aldı (Özlü, Tiryaki, 2019, s. 1170). Ancak Osmanlı genelinde 1803'te 150.000, 1813'te 100.000 ve 1822'de 150.000 kişi veba salgınından öldü (Akyay,1974, s. 211). Bu yüzyılda çok etkili olan söz konusu salgın öncelikle Doğu Akdeniz havzasında yayıldı (Panzac, 2011, s. 1).Osmanlı salgına karşı ilk defa 1838'de resmi olarak karantina meclisi kurdu (Sarıyıldız, 1994, s. 334) 1839'da da bir Karantina Nazırlığı oluşturdu. Alınan bu önlemlere rağmen 1840, 1844'te yine salgınlar görüldü (Turna, 2011, s. 15). Ancak 1838'de uygulanan karantina uygulaması netice verdi ve ölümler azaldı (White, 2013, s. 130). 1847, 1849, 1869 veba salgınları da yine Osmanlı topraklarında görüldü (Özdemir, 2005, s. 32). 1894'te tekrar güçlü bir şekilde ortaya çıkan veba salgını yaklaşık bir yarım yüzyıl devam etti (Turna, 2011, s. 15).

Sığır Vebası

Sığır vebası ise sığır türü büyükbaş hayvanlardan bulaşan bir virüstür. Bu nedenle mikropla temas eden her türlü araçla bulaşabilen bu hastalık kısa zamanda büyük çaplı sığır ölümlerine neden olur. Bu salgın, hayvanın vücuduna girince hayvan hemen hastalanmaz (Ak, 2016, ss. 215-216). Belirtileri ise hastalığın başlangıcında iştahsızlık, cildin terli veya kuru, gözlerin sabit ve gözün yaşlı olması, burun deliklerinin ise sulu olup, nefesinin ise sıcak olması şeklindedir. Hasta olan hayvan hızlı bir şekilde nefes alır ve sıklıkla öksürür, hayvanın ağzı yapışkanlı ve dili kuru olur. Ayrıca hayvan başını aşağıya eğerek tutar (Özlü, 2014, s. 102).

İlk kez M.Ö 1900'da ortaya çıkan bu salgın daha sonra 1711'de İtalya'da daha sonra 1714'te İngiltere'de, XIX. yüzyılın ortalarında da diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Bu nedenle sığır vebası artınca Fransa'da ilk kez 1762'de her türlü bilgiye sahip veteriner yetiştirmek için mektepler açıldı. 1863'te milletlerarası veterinerlik kongresinin toplanmasında özellikle sığır vebasının çok büyük hayvan teleflerine neden olması vardı (Erk, 1963, ss. 221-222, 224, 226, 228).

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da devam eden sığır vebası daha sonra Osmanlı topraklarında görüldü. Osmanlı arşiv belgelerinde *veba-i bakarı* olarak geçen bu hastalığa halk arasında da "sığır öleti", "malkıran", "mal ağrısı" "çor" denildi. XIX. yüzyılda özellikle Doksan üç Harbi'nden sonra Osmanlı genelinde daha çok görülen bu salgın giderek sıklaştı ve çok çaplı sığır ölümlerine neden oldu (Ak, 2016, ss. 215-216). Bu nedenle

Osmanlı'da ilk veterinerlik diğer alanlarda olduğu gibi askeri kökenli bir meslek olarak ortaya çıktı. İlk kez ordunun ihtiyacını karşılamak için 1842'de Prusyalı baytar Goldlewsky'yi davet eden Sultan Mahmut, bu kişiyi baytarlık eğitimi teşkilatına memur etti ve Osmanlının ilk veteriner okulunu açtırdı. Ancak ilk veteriner okulu girişimi okuma ve yazma bilmeyen askerlerden seçildiği için başarıya ulaşmadı. Daha sonra 1849'da Sultan Abdülmecit döneminde Harbiye Mektebi'nde özel bir sınıf olarak yeniden başlayan veterinerlik bölümü, Harp Okulu bünyesinde ilk mezununu 1853'te verdi (Özlu, 2014, ss. 99-101). Osmanlı-Rus Harbinden sonra ise sivil Tıp Mektebi hocaları ve Umuru Baytariye Müfettişi Umumisi Mehmet Ali beyin girişimleri ile sivil bir veteriner okulu açılması kararlaştırıldı. Bu okul 1889'da açıldı ve ilk mezunlarını 1893'te verdi. 1893'te de "*Zabitai Sıhhiyei Hayvaniye Talimatnamesi*" kabul edildi ve bu talimatname ilk kez Bursa'da uygulandı (Erk, 1963, s. 230). Alınan bu önlemlere rağmen Osmanlı toprakların da etkisini hemen hemen hiç kaybetmeyen salgın, büyük hayvan ölümlerine yol açmıştır. 1847, 1877, 1881, 1889, 1893, 1894, 1899, 1905 ve 1906'da çıkan sığır vebası salgınında çok sayıda hayvanın telef olması Osmanlı'da hayvancılığın gelişmesini sekteye uğrattı (Özlu, 2014, ss. 99-101).

Kolera

Vibrio Cholerae olarak adlandırılan kolera (Yaşayanlar, 2015, s. 9) bulaşıcı bir bağırsak hastalığıdır ve hastaların dışkıları ile içme suları aracılığı ile diğer insanlara bulaşır. Bu nedenle açıkta bulunan içme sularının durumu bu hastalığın yayılmasında en önemli etkidir. Özellikle alt yapı bakımından yetersiz olan yerler, nehirler, havasız, karanlık ve nemli yerler bu hastalık için uygun yerlerdir. Bu mikrop hastalara bulaştığı zaman aşırı kusmaya ve vücutta su ve tuz kaybına, vücut ta kurumaya, kanda koyulaşmaya, ürenin yükselmesine, kan basıncının düşmesine, idrarın azalmasına veya kesilmesine ve kaslarda kramplara neden olur. Buda hastanın ölümüne yol açar (Ak, 2011, ss. 255-256). Bu salgın hastalık epidemi veya pandemi şeklinde yayılır (Bostancı, 2012, s. 383).

Tarihsel süreçte XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren veba salgınlarının yerini alan şiddetli kolera salgını (Bozan, 2015, s. 220) ilk olarak Hindistan'da ortaya çıktı ve uzun süre endemik olarak burada sınırlı kaldı (Büyük Lorraine, 1986, s. 68883). 1817'de Bengal'de görülen salgın daha sonra Avrupa'ya (Lüleci, 2014, s. 1347), kısa zamanda da diğer ülkelere ve XIX. yüzyıl boyunca da belirli aralıklarda dünya geneline yayıldı. Basra Körfezi üzerinden de Batı Anadolu ve Akdeniz sahillerine yayılan hastalık, Osmanlı'da ilk kez 1822'de görüldü (Ak, 2011, ss. 255-256). Osmanlı belgelerine de "*illet-i kolera*", "*illet-i âdiyye*" veya "*illet-i mahûf*" diye geçti (Gül, 2009, s. 241). Bu yüzyılda kolera salgının veba ve diğer salgın hastalıklardan daha fazla ölümlere neden olması devletlerin daha ciddi önlemler almasına yol açtı (Şimşek, 2015, s. 399). Osmanlı Devleti ise bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerde karantinada bulundurulacak hastaların muayyen müddeti geçirmeleri ve salgının yayılmasını engellemek için tahaffuzhaneler oluşturdu (Bozan, 2015, ss. 226-227). XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Hıfzıssıhha Başmüfettişi Kimyager Bonkowski Paşa'nın önerisi ile 20 baştabip Anadolu ve Rumeli'deki vilayet merkezlerinde denetimler yaparak, gerekli temizliklerin yapılmasını ve hastalık var ise hemen gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı. Ayrıca bu doktorlar içinde ayrı bir müfettiş tayini yapıldı (Atar, 2016, ss. 840-841). Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde de İstanbul, Suriye ve Irak'ta kolera salgınında başarı gösterenlere Kolera Madalyası verildi (Büyük Lorraine, 1986, s. 68883). II. Abdülhamid döneminde de hastalığın yayılmasına engel olmak için Avrupa'dan içinde belirli sıcaklık ile kurutma, mikrop üreten ve dezenfekte işine yarayan etüv makineleri alındı (Atar, 2016, ss. 840-841). Kolera salgını sırasında doktorların reçetelerini okunaklı bir şekilde yazmaları zorunlu hale geldi (Özlu-Tiryaki, 2018, s. 410).

Antep ve çevresinde salgın hastalıklar

Osmanlı hâkimiyeti boyunca Antep'te depremler, kuraklıklar, buhranlar ve salgın hastalıklar yaşandı. Şehirde ortaya çıkan bu olumsuz hadiseler bir birini takip etti. Örneğin, XVI. yüzyılda Antep'inde içinde bulunduğu bazı vilayetler sipahilerin desteklediği eşkıyalar tarafından yağmalandı. Yine bu dönemde Dürzi Cafer isimli bir kişinin yanına 200 kişilik bir sekban bölüğünü yanına alarak beylerbeyinin adamlarına saldırması şehirde bulunan ayan ve tüccarları çok endişelendirdi (Akdağ, 2013, s. 134, 314). 1574'ten sonra da bölgede çıkan Celali Karayazıcı isyanı, 1606'da Canbolat Ali isyanı, 1609'da Köse sefer Paşa'nın yedi yıl boyunca şehirdeki faaliyetleri, 1624-1639 İran savaşları, 1626'da Halep ve Antep civarında etkili olan deprem, 1658-1659'da Halep valisi Abaza Hasan Paşa isyanı ve 1680'de Yeğen Osman Paşa isyanı şehri etkileyen olumsuz hadiselerdi (Canbakal, 2009, ss. 44-46). 1712'de ise bu defa Antep Kılınçlı Kürt aşiretlerinin saldırısına maruz kaldı. Bu saldırıda şehirdeki ekinler ve hayvanlar yağmalandı. Bunun üzerine Antep halkı bunların başka yerlere iskan edilmesini istedi (Özkaya, 2010, s. 175). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Halep'te yaşanan deprem, kıtlık, kuraklık (Çalışkan, 2018, ss. 31, 38) ve isyanlar (Eyicil, 2008, s. 37) Antep ve çevresini olumsuz etkiledi. Bu gibi olumsuz hadiseler şehirde veba ve kolera salgınlarının yaşanmasına neden oldu. Bu salgınlarda Antep ve civarında birçok insanın hastalanmasına veya ölmesine neden oldu. 1712'den sonrada şehir merkezi ve civarında salgın hayvan hastalıkları görüldü (Panzac, 2011, s. 44). 1728 veba salgını Antep, Urfa, Viranşehir civarlarında yaygın olarak tekrar görüldü (Ak, 2016, ss. 211, 215). 1729'da Halep'te ortaya çıkan veba salgını Kilis'e, buradan da (Panzac, 2011, ss. 44, 57-58) Antep'e ve köylerine kadar yayıldı. Bunun üzerine 11 Mart 1729'da Battalhöyük ve Küçükmasara köylerinde veba salgınını nedeni ile buraların avarız vergilerinden muaf olunması için Antep Naibi Şefki Hüseyin merkeze bir dilekçe gönderdi (İE.SH.2/190). Bu salgını daha sonra 1747'de ortaya çıkan veba salgını takip etti. 1757-1758'de Anadolu'nun güneyinde ortaya çıkan kuraklıktan Antep'te etkilendi ve bu gölgede yaşayan çoğu insan yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kaldı (Panzac, 2011, ss. 14, 98). 12 Haziran 1763'te ise Adana'da meydana gelen veba salgınından pek çok kişi vefat etti. Bu salgında yöneticilerin Mekke ve Medine Caddesi üzerindeki belde halkından fazladan vergi almaları ve halka zulümlerinin engellenmesi talep edildi (C.DH. 63/3112). 7 Mayıs 1789'da ise Ruha/Urfa eyaletinin üç yüzden fazla köy ve mezra ve kırk elli bin hane aşiret ve kabilenin veba hastalığı nedeniyle fakir düştüğünden 1788 senesi seferiye vergisinin yarısının affı merkezden talep edildi. (C.ML.689/28260)

XIX. yüzyılda da Antep'te salgınlar ve bir takım olumsuz hadiseler yaşanmaya devam etti. Örneğin 1817'de Antep'te büyük bir kuraklık yaşandı ve Battal pınarı başta olmak üzere şehir ve köylerdeki pınarlar 1818 Şubat ayına kadar kuru kaldı. Antep halkı bu durumdan o kadar muzdarip oldu ki Şubat 1818'den sonra Battal pınarından yeniden su çıkması üzerine şehirde kutlamalar yapıldı ve kurban kesildi (Güzelbey, 1966, s. 162). Ağustos 1822'deki Halep'te meydana gelen şiddetli deprem (Çalışkan, 2018, s. 36) Antep'te büyük yıkımlara ve birçok insanın ölmesine neden oldu (Göyünç 2000, s. 48). Osmanlı bunun üzerine bir fermanla Antep'i bütün vergilerden ve salyanelerden muaf tuttu (Güzelbey, 1966, s. 162). 1826'da ortaya çıkan veba salgını şehirde birçok ölümlere neden oldu (Acioğlu, 2012, s. 11). 1827'deki veba salgınından ise "*vebadan kaçır gibi*" deyimini şehirle özdeşleştirdi. Hatta bu sırada şehirde ciddi sağlık kontrolü ve tedavi usulü bilinmediğinden birçok kimse bu salgından öldü (Güzelbey, 1966, s. 162). 1817'de Hindistan'da ortaya çıkan ve dünya genelinde büyük çaplı ölümlere neden olan kolera salgını 1822'de Hindistan'dan İngiliz gemileri ile Osmanlı topraklarına yayıldı (Ak, 2011, ss. 254-255). 1830'dan sonra görülen ve Anadolu geneline yayılan kolera salgını Antep'te de ortaya çıktı (Yıldız, 2014, s. 37). Yine bu tarihte şehirde salgınlar devam ederken siyasi istikrarsızlıklarda şehri olumsuz etkiledi. 1830'larda Halep valisi Ali Paşa'nın Antep'te istenmeyen bir kişi olan Mahmed Ağa'yı şehre

mütesellim olarak görevlendirmesi kentte hoşnutsuzluk yarattı (Çadırcı, 2013, s. 28). 1832-1840 tarihleri arasında ise bu defa şehir Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından işgal edildi (Güllü, 2000, ss. 53, 55) ve şehir 8 yıl boyunca Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa yönetiminde kaldı. Bu süre içinde Antep zor günler yaşadı (Güzelbey, 1966, s. 152). Ancak İbrahim Paşa kendisine Adana Muhassıllığı verilmesi üzerine Antep garnizonundan çıktı (Aksan, 2010, s. 396). Bu hadiselerden sonra bu defada şehir dışardan gelen aşiretlerin soygunlarına maruz kaldı. Bu yüzyılda da şehir merkezinde Yeniçerilerin uygunsuz hareketleri ve Yeniçeri-emir çatışmaları kenti olumsuz etkiledi (Özlu, 2004, s. 21). 1835-1846'da ise Osmanlı'da ortaya çıkan kolera salgını Hicaz kaynaklı idi (Kuneralp-Atalar, 1996, s. 503). Osmanlı Devleti bu yüzyılda ilk kez 1838 ortalarında İstanbul'da oluşturduğu Sıhhiye Karantina Meclisi (Ülman, 1999, s. 65) 1840'tan sonra bütün vilayetlerde salgınların ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için çalışmalar yürüttü. Oluşturulan bu karantina örgütü büyük ölçüde Batı ülkelerinin inisiyatifi ile kuruldu (Erdem, 1990, s. 189). Karantinanın amacı ise çiçek, kolera, veba, sarıhumma, tifo vb. salgın hastalıkların daha geniş alanlara yayılmasını engellemek için salgın hastalık taşıyanların belirli ölçüde diğer insanlarla temasını engellemek maksadı ile tecrit uygulaması idi (Yıldırım, 1985, s. 1322). 1842'de şehirde ortaya çıkan salgından sonra (Muraz, 2017, s. 101) karantina uygulaması Antep ve çevresinde de oluşturuldu. Fakat bu karantina uygulamasına karşı hoşnutsuzluklarda yaşandı. Örneğin; 1845'te Adana'ya haçtan gelen hacı adaylarının karantinaya girmek istememesi de kentte bir takım sorunların yaşanmasına neden oldu (Aktaş, 2015, s. 24). Tarihte üçüncü kolera pandemisi olarak geçen kolera salgını ise tekrar 1848'de Antep'te de ortaya çıktı (Topuz, 2018, s. 239). Bu salgın Akka'da askerler arasında görüldükten (Yılmaz, 2017, s. 48) sonra Halep'te (Aktaş, 2015, s. 24) daha sonra da Adana'da üç ay etkili oldu. Buradan da Antep'e yayıldı (Yılmaz, 2017, s. 48). Bu salgın bahar da başlayıp Nisan ayında da devam etti (Yaşayanlar, 2018, s. 274). Maraş valiliğinin merkeze gönderdiği bilgiye göre 19 Mayıs'a kadar devam eden bu salgın gün geçtikçe daha çok yayıldı. Bunun üzerine merkeze, şehirde karantina uygulanmaya başlandığı ve sokakların temizlendiği bildirildi (C.DH.230/11499). 18 Haziran 1848'de merkezden gelen cevapta ise Antep kazasında kolera illetine karşı Maraş valisi tarafından alınan karantina uygulanmasının devam ettirilmesi istendi (C.SH. 21/1048). 25 Haziran 1848'de de Halep Valisi Şerif Mustafa Mazhar'ın merkeze yolladığı dilekçede de Antep ahalisi içinde kolera hastalığının ortaya çıktığı ve bunun def edilmesi için şehrin dışına çıkmış ve geri dönüşlerinde içlerinden bazılarının karantina uygulamasının kaldırılması için karantina hane müdürüne saldırıp asayışı ihlal ettikleri ve bu uygunsuzluğa kimin tahrik ettiğini ortaya çıkarmak için içlerine iki casus gönderildiğini ve ahali karantinayı kabul etmez ise gereğinin yapılacağını bildirdi (MVL. 27/47_2). Ayrıca bu salgın hastalıklar karşısında Osmanlı gerekli tedbirleri almasına rağmen bazı guruplarda bu salgına karşı dualarla hastalığı def etmeye çalıştı (Topuz, 2018, s. 240). Bu salgın hatalıklara karşı tepkiler Osmanlı'nın diğer bölgelerinde de oldu. Karantina uygulamalarına karşı oluşan bu tepkilerin büyük çoğunluğunda doktorların Müslümanların manevî değerlerini umursamayan tavırları ve ekonomik olarak zarara uğrayan esnaf ve durumu farklı değerlendiren ulema idi (Aktaş, 2015, s. 24).

Bu dönemde Amerikalı misyonerler ilk hastanelerinden birini Antep'te açtı ve bu hastaneye Dr. Shepard görevlendirildi (Yıldız, 2016, ss. 81-82). Bu hastanenin adı ise Azariah Smith Amerikan idi (Kuzu, 2018, s. 249). 1848'de ABCFM Antep'te faaliyetlere başladığında trahom vakaları, verem, tifo, difteri ve kolera gibi salgınlar sıklıkla yaşanmakta idi. 1848'de ABCFM Dr. Azariah Smith, Antep'teki ortaya çıkan 1848'deki veba salgınında da reçeteler yazarak ilaçları düzgün kullanan bütün hastaları tedavi etti. 1849'da da Antep'teki doktor ihtiyacını karşılamak ve doktorların diplomalarını teyit için "*Hükümet tarafından görevlendirilip, gönderilen tabiplerin verilen maaşa kanaat ederek, fukaradan ücret almamaları için, padişah idaresiyle baştabibin de görüşü alınarak bir nizamname yapıldığı,*

doktor az olduğundan, tabipliğe istekli olanların İstanbul'a giderek imtihan olmaları” istendi (Yürür, 2013, ss. 52-53, 132). Dr. Azariah Smith'in 1848'deki şehirdeki veba salgınına karşı tıbbi ilaç temini ve salgına karşı mücadelesi bu doktorun Antep'le ilişkisinin daha iyi olmasını sağladı (Barlas, 2006, s. 43).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında da American Board of Commissioners for Foreign Missions'a bağlı olarak kurulan hastaneler kapsamında (Doğan, 2004, s. 271) Dr. Shepard, 1891'deki kolera salgınında Amerikalı diğer doktorlarla birlikte bölgedeki cami ve kiliselerde toplantılar yaparak halkın katı yiyecekleri pişirerek yemelerini ve içtikleri suları kaynatarak içmelerini ve akan sulara karşı dikkatli olmalarını anlattı (Yürür, 2013, s. 27). 12 Eylül 1848'de Antep'te vuku bulan kolera hastalığına karşı karantina uygulandığı ve bazı eşkıyaların karantınayı engellemek istedikleri ve karantina usul ve nizamı gereği bu vukuatın engellenmesi Sadaret Mektubi Kalemine bildirildi (A.MKT. 147/57_1). 18 Eylül 1848'de de Antep Kaymakamı Battal Bey görevinden azledildi ve kaymakamlığa eski Teşene Kaymakamı Şerif Ağa tayin edildi ve kolera hastalığına karşı karantina uygulaması başlatıldı ancak bazı eşkıyaların karantınayı engellemek istedikleri de merkeze bildirildi (A.MKT. 147/57_2). 1852'de de ortaya çıkan kolera salgınında Antep'te birçok insan öldü (Güllü, 2010, ss. 51-52). 1863'te ise Singapur'da ortaya çıkan kolera salgını 1865'te İstanbul'dan deniz ve demiryolu ile Batı'ya oradan Süveyş kanalı ile Cidde ve Avrupa'ya kadar yayıldı (Bozkurt, vd., 2002, s. 55). Bu salgın daha sonra Halep'te ortaya çıktıktan sonra Antakya, Antep ve Kilis'e oradan da Adana, Payas, Tarsus ve Mersin'e yayıldı (Ayar, 2005, s. 23). Bu salgının bir kolu da Hicaz kaynaklı idi ve dünya çapında etkili oldu. Bu nedenle İstanbul'da Avusturya, Fransa, Belçika, Danimarka, İspanya, Papalık, ABD, Büyük Britanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İran, Portekiz, Prusya, Rusya, İsveç, Norveç ülkelerinin de katıldığı bir toplantı yapıldı (Koloğlu, 2005, s. 140, 142). 1875'te de şehirde tekrar ortaya çıkan kolera salgınında birçok insan öldü (Güllü, 2010, ss. 51-52). 1879'da ikinci kez belediye başkanı seçilen Battalzade Mustafa Ağa (Barlas, 2006, s. 85) şehirde bu defada ortaya çıkan çiçek hastalığı ile ilgilendi (Yıldırım, 2010, s. 57). Bu salgında aralarında operatör Dr. Zidezade Bekir Efendi de 15000 kuruş aylıkla görevlendirildi (Barlas, 2006, s. 85). Ayrıca doktorlar şehirlere genellikle İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesine (1871) göre atandı. Buna göre her şehirdeki doktor haftada iki gün hastaları ücretsiz muayene edecek ve hastaneye gelemeyecek durumda olan hastalarında evlerine gidecekti (Erdem, 1990, s. 189).

1888-1891 kolera salgını ve ölümler

Vilayetlerde salgın hastalık ortaya çıktığında yerel tıp mensupları alacakları tedbirleri Nezaret-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye (Özlü, 2017, s. 428) ve mahalli hükümet yetkilisine haber vermek zorunda idi. Görevli doktor gerekli yerlere telgrafla, eğer telgraf yok ise mümkün olan en hızlı şekilde bilgi verdi. Görev yapan doktor, salgın hastalığın ne olduğunu tespit edip gerekli tedbirleri hükümet yetkilisinin onayı ile yerine getirme ve başka bölgeye yayılma durumunda hükümet yetkilisinin emri üzerine salgın olan bölgeye gitme zorunluluğu vardı (Erdem, 1990, s. 197). 1888-1891'de dünya geneline yayılan kolera salgını ilk kez Hindistan'da ortaya çıktı. Bu salgın Suriye üzerinden Halep'i buradan da Anadolu'ya kadar geniş alanı etkisi altına aldı. Bu salgın XIX. yüzyıla kadar da etkili oldu (Dağlar, 2006, s. 357). Bu nedenle 1888-1891'de Antep ve çevresinde de bu salgın görüldü ve bu salgın da gün gün merkeze bildirildi.

2 Ocak 1888'de Antep'e tabi Cariye Nahiyesi dâhilinde Çakal köyündeki hayvanlardan salgın hastalık yayılması üzerine bulaşan hastalığın yok edilmesi için Halep Beşinci Orduyu Hümayundan buraya bir askeri baytar gönderilmesi kararlaştırıldı (DH. MKT.147/119). 23 Şubat 1888'de de Antep'in köylerinde görülen hayvan hastalıkları için önlemler alındı (DH.MKT.1488/ 68) ardından şehir ve çevresinde kolera salgınları ortaya çıktı. Bu salgında bir çok insan hastalandı ve bazıları öldü. Örneğin; 15 Aralık 1888'de koleradan Antep'te iki

gün içinde 14 kişi, Kilis'te 5 kişi, Adana'da 3 kişi hasta oldu ve 2 kişi öldü. Bunun üzerine bölgeye doktorlar görevlendirildi ve doktorlar hizmetleri karşılığında taltif edildi (Turhan Sarıköse, 2013, ss. 134, 137). 8 Eylül 1889'da ise Antep'te ortaya çıkan ve Kürtler arasında şirin yara tabir olunan hastalığın teşhis ve tedavisi için Van Vilayeti Sıhhiye Tabibi Bogaçelosu buraya görevlendirildi. Yapılan tetkike göre hastalığın vebalı hayvan etinin yenmesinden kaynaklı şarbon olduğu anlaşıldı ve hastalık önlemeye çalışıldı (DH.MKT.1655/14). Yine bu tarihlerde koleradan Adana'da 3, Urfa'da 19, Antep'te 2, Kilis'te 3 kişi öldü (Turhan Sarıköse, 2013, ss. 134, 137).

1890-1891'de Antep'te başlayan kolera salgını ise 1881'deki beşinci büyük kolera salgının uzantısı idi. Bu salgın Mısır'dan başlayıp, Mısır-Suriye-Filistin üzerinden Halep'e buradan da Antep'e kadar yayıldı (Yaşayanlar, 2018, s. 276). Bu salgınlardan hasta olanlar ve ölenler Halep ve Suriye vilâyetlerinden (DH. MKT. 1776/79), Zor Mutasarrıflığından (DH. MKT. 1783/64), Mamuretü'l-azîz vilâyetlerinden (Y.PRK. DH.4/42_2) ; İstanbul merkezine, Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbet-i Celîlesine, Sıhhiye Nezâret-i Celîlesine ve Bâb-ı âlî Mektûbî Kalemine telgraflarla gün gün bildirildi. Çekilen bu telgraflara göre;

23 Ekim 1890'da kolera salgınından Kilis'te 10 kişi, Selkin köyünde 12 kişi, Antep'te 19 kişi, Maraş'ta 26 kişi, Birecik'te 5 kişi, Antakya'da 1 kişi, Antakya'ya bağlı bir köyde 1 kişi öldü (DH. MKT. 1783/64). 28-30 Ekim 1890'da üç gün içinde de Antep'te koleradan 41 kişi öldü (Yaşayanlar, 2018, s. 276). 30 Ekim 1890'da ise Antep'te 1, Antakya'da 31 ve Urfa'da da 1 kişinin koleradan öldüğü bildirildi (DH. MKT. 1776/79). Bu salgın Kasım 1890'da da etkisini devam ettirdi. 2 Kasımda Antakya'da 21, Reyhaniye Nahiyesinde 12 ve Antep'te de 1 kişi koleradan öldü (DH. MKT. 1777/74). 3 Kasım Cumartesi günü saat 10:00'dan Pazar günü saat 10:00'a kadar Antep'te 1, Cuma günü Antakya'da 27, Antep'te 3, Urfa'da ise 2 kişinin koleradan öldüğü bildirildi (DH.MKT.1777/115). 8 Kasımda ise Perşembe günü saat 10.00'dan ertesi günü saat 10: 00'a kadar Antep'te 1, Birecik'te 1, Antakya'da 5 kişinin koleradan öldüğü, Maraş, Urfa ve Kilis'te ise bu salgından her hangi bir ölüm olmadığı bildirildi (DH. MKT.1779/34). 11 Kasımda ise 9 Kasım Pazar günü saat 10:00'dan ertesi günü 10 Kasım saat 10:00'a kadar Antakya'da 2, Antep'te 2, cumartesi günü Maraş'ta 10, Kilis'te 5, Birecik'te ise cumartesi ve pazar günü 6 kişinin koleradan öldüğü merkeze ve Sıhhiye Nezaretine bildirildi (DH.MKT.1780/34). 14 Kasımda ise 13 Kasım saat 10.00'dan 14 Kasım saat 10.00'a kadar koleradan Birecik'te 5, Kilis'te 5, Maraş'ta 16 ve Antep'te 3 kişinin koleradan öldüğü ve başka bir salgının olmadığı (Y.PRK.UM. 19/105_1), 15 Kasım da Birecik'te 6, İskenderun'da 1, Kilis'te 16, Maraş'ta 16, Antep'te 3 kişinin koleradan öldüğü, Antakya'da ise bu salgından her hangi bir ölüm olmadığı bildirildi (Y. PRK. UM. 19/105_2). 18 Kasımda ise Urfa'da 2, Birecik'te 27, Antep'te 5, Kilis'te 5, Kilis'e bağlı Çom Nahiyesi dâhilindeki iki köyde de 19 kişinin koleradan ölümü (Y.PRK. UM. 19/105_3) 29 Kasımda da Seyhan Kazasına bağlı sekiz on haneden ibaret olan Sise Köyünde kolera salgınından 20 hasta olduğu ve 11 kişinin öldüğü ve köyün kordon altına alındığı, 16 Kasımda saat 10:00'a kadar Adana merkezinde 8 hasta olup, bunlardan 2'sinin öldüğü, 14 Kasımda Kilis'te 4, Antep'te 6, Urfa'da 4, 15 Kasımda Kilis'te 5, Antep'te 5 ve Maraş'ta 2 kişinin koleradan öldüğü, 12 Kasıma kadar da Pazarcık kazasında 29 kişinin yine bu salgın nedeni ile öldüğü (DH.MKT. 1786/4), 19 Kasımda Kilis'te 1, 18 Kasım'da da Antep'te 5 kişinin koleradan öldüğü ve başka bir salgın olmadığı (Y. PRK.UM. 19/105_4) 20 Kasımda 4 Kasım'da Maraş'ta 10, 15 Kasımda da 8, 19 Kasımda Antep'te 7, Birecik'te 5, Antakya'da 1 kişinin koleradan öldüğü ve başka bir hastalığın olmadığı (Y.PRK. UM. 19/105_5), 21 Kasımda ise Kilis'te 9, Antakya'nın bir köyünde 1 ve iki günde Maraş'ta 8, Antep'te de 6 kişinin yine kolera salgınından ölümü ve başka bir hastalığın olmadığı (Y.PRK.UM. 19/105_6), 27 Kasımda ise Kilis'te 4, Antep'te 6, Urfa'da ise 4 kişinin koleradan öldüğü ve başka hastalık olmadığı (Y.PRK. UM. 19/105_7) Adana'da da 3 kişinin de koleradan öldüğü

(Demirkol, 2018, s. 144), 28 Kasım'da yine 1-12 Kasım'da Pazarcık kazasında 29, Kilis'te 5, Maraş'ta 2, Urfa ve Antakya'da da birer (Y.PRK.UM.19/105_8) Adana'da da 2 kişinin koleradan öldüğü bildirildi (Demirkol, 2018, s. 144).

Antep civarındaki bu salgından hasta veya ölenler Aralık 1890'da merkeze bildirildi. 3 Aralık 1890 tarihli telgrafa göre 29-30 Kasım'da Birecik'te 3 kişinin, İskenderun'un Karaağaç köyünde beş günde 6 kişinin, 2 Aralık'ta Antep'te 1 kişinin, Kilis'te 7 kişinin, Maraş'ta ise 7 kişinin (Y.PRK.UM. 19/105_11) ve Adana'da da 16 kişinin koleradan öldüğü (Demirkol, 2018, s. 144), 4 Aralık'ta ise Birecik'te 1 kişinin, Kilis'te 9 kişinin ve daha önce hastalığa yakalananlardan da 7 kişinin, Antep'te ise 3 kişinin koleradan öldüğü (Y.PRK.UM.19/105_12) ve Adana'da da 8 kişinin bu salgından öldüğü (Demirkol, 2018, s.144), 5 Aralık'ta ise Maraş'ta kolera salgını nedeni ile ölüm olmadığı ancak Pazarcık kazasında 10 kişinin, Kilis'te 30 kişinin, Antakya'da 1 kişinin, Antep'te ise 3 kişinin kolera salgınından öldüğü ve başka bir hastalığın olmadığı (Y.PRK. UM. 19/105_13), Adana'da ise 17 kişinin yine bu salgından öldüğü (Demirkol, 2018, s. 144) 8 Aralık'ta evvelki gün Urfa'da 4 kişinin, Maraş'ta 1 kişinin, Antep'te de 1 kişinin öldüğü ve başka bir hastalığın olmadığı (Y.PRK.UM.19/105_15) Adana'da ise 7-8 Aralık'ta 5 kişinin öldüğü (Demirkol, 2018, s. 144) 9 Aralık'ta ise 8 Aralık'ta Urfa'da 1 kişinin ve Hatay/ Belen'de 1 kişinin ve Antep'te ise iki gün içinde 7 kişinin, Kilis'te de 12 kişinin koleradan öldüğü (Y.PRK. UM.19/105_16), 10 Aralık'ta da Maraş'ta iki gün zarfında 2 kişinin, 9 Aralık'ta Antep'te 2 kişinin, Urfa'da ise 1 kişinin koleradan öldüğü ve başka bir hastalığın olmadığı (Y.PRK. UM. 19/105_17). 14 Aralık'ta ise 29 Kasım'da Adana'da koleradan 3 hasta ve 2 vefat, 30 Kasım'da 5 hasta ve 1 vefat, 1 Aralık'ta 5 hasta ve 3 vefat olduğu, Kilis'te ise iki gün zarfında 5 kişinin, 27-28 Kasım'da da Urfa'da 37 kişinin koleradan öldüğü, 29 Kasım'da Antep'te ise 2 kişinin (DH. MKT.1791/125), 14-29 Aralık'ta ise Adana'da da 17 kişinin koleradan öldüğü bildirildi (Demirkol, 2018, ss. 144-145).

Ocak 1891'de devam eden kolera salgını Ağustos ve Eylül aylarında da devam etti. Bu dönemde de salgından hastalananlar ve ölenler merkeze telgrafla gün gün bildirildi. Buna göre 1891 Ocak ayında Adana'da 30-35 kişi koleradan hasta oldu ve bunlardan 15'i öldü (Turhan Sarıköse, 2013, ss. 134, 137). 28 Temmuz – 2 Ağustosta koleradan Maraş'ta 1 kişinin öldüğü Bâb-ı âlî Mektûbî Kalemine bildirildi (Y.PRK. ASK. 74/ 32_8). 19 Ağustos tarihli telgrafa göre ise, 8-25 Temmuz'da Kilis'e bağlı Çom Nahiyesinde 30, 5 Ağustos 1891'de İskenderun'a bağlı Karaağaç köyünde de 2 kişinin koleradan öldüğü ve Halep'te ve vilayet dâhilinde bunun dışında bir salgın olmadığı bildirildi (Y.PRK. DH. 4/42_7). Ağustos'un ortalarında da Antep merkez ve Ketenlik ile Arıl köylerinde kolera salgınından toplam 73 kişi öldü (Yaşayanlar, 2018, s. 278). 27 Ağustosta ise, 24 Ağustos günü Antep'te 12 ve Suruç'un Şahincik köyünde de 1 kişinin koleradan öldüğü (Y.PRK.DH.4/42_6), 30 Ağustosta ise 25-26 Ağustos günü Antep'te 14, Urfa'da 1, Antep'e tabi Büyük Kızılhisar'da ise yedi günde 8, Körkün'de de 3 kişinin koleradan öldüğü ve bunun dışında da başka bir hastalığın ve vukuatın olmadığı bildirildi (Y.PRK. DH.4/42_2). 7-14 Eylül 1891'de Halep'ten ve Mamuretül-aziz'den verilen malumata göre Antep'te koleradan 16 kişinin öldüğü (DH. MKT. 1867/ 4, DH. MKT. 1866/ 29) ve kentte ölümlerin devam ettiği (DH. MKT. 1866/ 60) ayrıca bu salgından Urfa'da 1 (DH. MKT. 1867/4), Kilis'te de 1 kişinin öldüğü bildirildi (DH. MKT. 1867/51).

1893'te ise ortaya çıkan kolera salgını Adana, Adıyaman, Maraş, Antep, Tarsus gibi vilayetlerde de etkili oldu. Öyle ki Çukurova'da insanlar pamuk tarlalarında böcek gibi dökülüp öldü. Bu dönemde Tarsus'un nüfusu % 15- % 20 azaldı (Özdemir, 2005, s. 36). 1894'te İstanbul'da Demirkapı'daki Askeri Tıbbiyenin bitişğinde Bakteriyojijane-i şahane ismi ile bir laboratuvar açtı ve serum ve aşı üretimi yaptı (Etiker, 2009, s. 13). 1895'in başlarında da yalnızca Antalya ve İstanbul'da kolera salgını vardı. Ancak havaların

ısınınmasıyla birlikte Adana ve havalisinde ortaya çıkan salgın zamanla Kayseri, Maraş, Adıyaman ve Halep'e yayıldı (Ayar, 2005, s. 348). Mart 1902'de ise Antep'teki şiddetli bir depremden sonra (DH. MKT.460/1), 27 Temmuz 1903'te Halep vilayetinde ortaya çıkan kolera salgınına karşı karantina uygulanması başlatıldı. Bu salgın için ayrıca kordonlar ve karakollar oluşturuldu. Maraş, Antep'te mahalli tabipler vasıtasıyla icap eden temizliğin yapıldığı, Halep merkezinin de yedi kola ayrılarak şehrin temizliğine dikkat edildiği bildirildi (Y.PRK. SGE.10/6/1_5). Ancak kolera salgınına karşı aşı ilk kez 1913'te Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınması sırasında ordu içinde kolera salgının ortaya çıkması ile oldu. Başarı sağlanınca kolera aşısı halka uygulandı (Özcan vd., s. 962).

Sonuç

XVIII ve XIX. yüzyılda Osmanlının diğer kentlerinde ortaya çıkan veba, sığır vebası, kolera, çiçek ve şarbon gibi salgın hastalıklar, kuraklıklar Antep'te ve çevresinde de görüldü. Bu salgın hastalıklar gerek Antep'te gerekse çevresindeki kentlerde birçok insanın hastalanmasına ve ölmesine neden oldu. Sığır vebasından da şehirde bazı insanlar şarbon hastalığına yakalandı. Osmanlı bu salgınlarla mücadele için diğer şehirlerde olduğu gibi Antep ve çevresinde de karantina uygulaması başlattı. Kentte doktorlar görevlendirildi. Şehir bir takım vergilerden muaf tutuldu ve kentin temizliğine önem verildi. Hayvan hastalıkları içinde Antep'e bir baytar görevlendirildi. Ancak Alınan önlemlerin yetersiz olması nedeni ile ölümler devam etti. Ayrıca alınan tedbirler şehirde bir takım huzursuzluklara da neden oldu.

XIX. yüzyılda Antep'te özellikle salgınlara karşı American Board of Commissioners for Foreign Missions'a bağlı doktorları önemli görevler yaptı. American Board of Commissioners for Foreign Missions şehirdeki salgın hastalıklara karşı halkı cami ve kiliselerde bilinçlendirdi ve çeşitli ilaçlarla bu salgınlara önlemeye çalıştı. Bu çalışmalar her ne sebeple olursa olsun Antep halkının takdirini kazandı. Arşiv vesikalarına göre Antep ve çevresinde 1888-1890'da kolera salgınından 47 kişi, Ekim-Aralık 1890'da 743 kişi, Ocak Ağustos ve Eylül 1891'de ise 790 kişi, 1891 Ağustos ve Eylül aylarında da 259 kişi öldü. Birçok insanda bu salgın hastalıklar nedeni ile hastalandı. Kolera salgınından hasta olanlar ve ölenler merkeze çekilen telgraflarla gün gün bildirildi. Aşağıda yer alan tablolarda Antep ve civarında kolera salgınından ölenlerin sayıları gösterildi.

Tablo 1: 1888-1890'da Antep ve civarında koleradan ölenlerin sayısı

	Antep	Kilis ve köyleri	Adana /Kaza/ Köy	Maraş ve Kaza	Birecik	Antakya ve civarı	Urfa ve civarı	İskenderun ve civarı	Toplam
15 Aralık 1888	14	5	2						21
Aralık 1888-89	2	2	3				19		26
23 Ekim 1890	18	27		18	5	2			70
28-30 Ekim 1890	42					31	1		74
2 Kasım	1					33			34

1890									
3 Kasım 1890	4					27	2		31
8 Kasım 1890	1				1	5			7
11 Kasım 1890	2	5		10	6	2			25
14 Kasım 1890	3	5		16	5				29
15 Kasım 1890	3	16		16	6			1	42
18 Kasım 1890	5	24			27		2		58
19 Kasım 1890	11	9	13	31			4		68
20 Kasım 1890	7			18	5	1			31
21 Kasım 1890	6	9		8		1			24
27 Kasım 1890	6	4	4				4		18
28 Kasım 1890		5	2	31					38
3 Aralık 1890	1	7	16	7	3			6	40
4 Aralık 1890	3	16	8		1				28
5 Aralık 1890	3	30	17	10		1			61

8 Aralık 1890	1		5	1			4		11
9 Aralık 1890	7	12				1	1		21
10 Aralık 1890	2			2			1		5
14 Aralık 1890	2	5	6				37		50
14-29 Aralık 1890			17						17
Toplam	144	181	93	168	59	104	75	7	790

Tablo 2: 1891'de Antep ve civarında koleradan ölenlerin sayısı

	Antep	Kilis	Maraş ve kazalar	Adana	Urfa ve civarı	İskenderun ve civarı	Toplam
Ocak 1891				15			15
2-19 Ağustos 1891	73	30	1			2	106
27 Ağustos 1891	12				1		13
30 Ağustos 1891	25				1		26
1 Eylül 1891	5						5
2 Eylül 1891	13				4		17
5 Eylül 1891	15						15
7 Eylül 1891	15						15
8 Eylül 1891	9				5		14
9 Eylül 1891	4						4
13 Eylül 1891	12				1		12
14 Eylül 1891	4	1	1				6
15 Eylül 1891	3				3		6
16 Eylül 1891	2						2

17 Eylül 1891	4						4
Toplam	196	31	2	15	15		259

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşiv Vesikaları

Dahiliye Mektubi Kalemi Evrakı, DH. MKT. 147/119, DH. MKT. 1868/ 65, DH.MKT.460/1, DH. MKT. 1653/3 , DH. MKT. 1866/ 29, DH. MKT. 1867/ 4, DH. MKT. 1776/79, DH. MKT. 1777/74, DH.MKT.1777/115, DH.MKT. 1779/34, DH.MKT. 1780/34, DH. MKT. 1783/64,DH.MKT. 1786/4, DH.MKT.1791/125, DH. MKT. 1867/51, DH. MKT. 1867/ 63, DH. MKT. 1866/ 60, DH. MKT. 1865/ 97, DH.MKT. 1867/ 4, DH. MKT. 1865/ 42, DH. MKT. 1865/ 79, DH. MKT. 1868/60, DH.MKT.1488/ 68, DH.MKT.1655/14.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, MVL. 27/47_2.

Sadâret Hususî Maruzât Evrakı, Y.A.HUS. 251/8_1, Y.A.HUS. 251/ 8_2.

Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Dahiliye Nezâreti Maruzâtı, Y. PRK. DH. 4/42_2, Y.PRK. DH. 4/42_3, ,Y.PRK. DH.4. 42_2, Y.PRK. DH. 4/42_6, Y. PRK.DH. 4/42_7.

Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Umum Vilayetler Tahrirâtı, Y.PRK.UM. 19/105_1, Y. PRK. UM. 19/105_2, Y.PRK.UM. 19/105_3, Y. PRK.UM. 19/105_4, Y.PRK. UM. 19/105_5, Y.PRK.UM. 19/105_6, Y.PRK. UM. 19/105_7, Y. PRK. UM. 19/105_8, Y. PRK. UM. 19/105_11,Y. PRK. UM. 19/105_12, Y.PRK. UM. 19/105_13, Y. PRK. UM. 19/105_15,Y. PRK. UM.19/105_16,Y.PRK. UM. 19/105_17, Y.PRK. UM. 22/105_1.

Yıldız Parakende Askeri Evrakı, Y.PRK. ASK. 74/ 32_8.

Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı, Y.PRK.SGE. 10/6 / 1_5.

Cevdet Tasnifi Dâhiliye Evrakı, C.DH. 230/11499.

Cevdet Sıhhiye Evrakı, C.SH. 21/1048.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri Sıhhiye Evrakı, İE.SH.2/190.

Sadaret Mektubi Evrakı, A.MKT. 147/57_1, A.MKT. 147/57_2.

Cevdet Dahiliye Evrakı, C.DH. 63/ 3112.

Cevdet Maliye Evrakı, C.ML.689/28260.

Diğer Kaynaklar

Acioğlu, S. (2012). *137 Numaralı Ayntâb Şer'iyeye Sicilinin (H. 1216 -1220/M. 1801 -1806) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep.

Ak, M. (2011). 19. yüzyılda Antalya'da kolera salgını. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(17), ss.254-268.

Ak, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (sığır vebası). *OTAM*, (39), ss.215-240.

Akdağ, M. (2013). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası Celali isyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aksan, V. (2010). *Kuşatılmış bir imparatorluk Osmanlı harpleri 1700-1870*. (G. Ç. Güven Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Aktaş, E. (2015). *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Akyay, N. (1974). Türkiye’de veba salgınları ve veba hakkında eski yayınlar. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 8(2), Ankara Mikrobiyoloji Derneği, 209-217.
- Altınöz, İ. (1999). XV. Yüzyılda Antep’in Tarihine Umumî Bir Bakış. (Y. Küçükdağ, Ed.). *Gaziantep’in 75.yılına armağan* (ss. 83-88). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları Yayın No:6.
- Atar, Z. (2016). İzmit Ve Çevresinde Kolera Salgını 1894. *Uluslararası Karamürsel Alp Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, ss. 389-847, Ankara: Pelikan Basım.
- Ayar, M. & Kılıç. Y. (2017). Osmanlı’da vebanın sona erişine dair bir değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 163-181.
- Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti’nde kolera salgını, İstanbul örneği (1892 – 1895)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Barlas, U. (2006). *Gaziantep’in yakın tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı.
- Batği, Ö. (2017). Seyahatnamelerde Osmanlı insanının hastalıkları ve tedavi yöntemleri. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4(8), 169-182.
- Bayraktar, H. (2000). XIX. yüzyılın ilk yarısında Antep’in idari yapısı ve iktisadi durumu. (Y. Küçükdağ, Ed.). *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 199)*, ss.83-96, Gaziantep.
- Bostancı, I. I. (2018). 1902 yılında Kudüs mutasarrıflığı sınırları içerisinde görülen kolera salgını. R. Doğanay, A. Çelik, F. Özçelik (Ed.) *Rıfat Özdemir’e Armağan*, ss.383-397. İstanbul: Yalın yayıncılık.
- Bozan, O. (2015). Diyarbakır vilayeti’nde 1894-1895 kolera salgını ve etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (18), 219-240.
- Bozkurt, S., Yıldırım, N., Ülman, Y.I. & Özaltay, B. (2002). 1865 kolera salgınında mabeyni humayun eczacısı vincent peche ile robert kolej’den cyrus hamlin’in kullandıkları antikolerik terkipler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 3(2), 55-78.
- Bulut, E. Bulut, A. Aysert Yıldız, P. & Yıldız, A. (2017) Savaş içinde savaş; tifüsle gelen ölüm. (N. Kahraman, D. Çiğdem, T. Yılmaz, Ed.) *Uluslararası Savaş Ve Kültür Sempozyumu*, ss. 13-25. Ankara: Başkent Klîşe ve Matbaacılık.
- Büyük Lorraine. (1986). *Kolera Madalyası*, (Cilt:11, s. 6883). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Büyük Lorraine. (1986). *Kolera*, (Cilt:11, s. 6883). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda Antep, Osmanlı kentinde toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları. 3. Baskı.
- Çakır, İ. E. (2015). *16. yüzyılda Ayntâb şehri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çalışkan, A. (2011). *159 Numaralı Antep Şer’îyye sicili’nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H.1319-1323, M.1903-1907; Sayfa 1-242)*. Yayınlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Çalışkan, A. (2017). 159 Numaralı Ayntab şer'iyye siciline göre Ayntab Ermenileri'nin Sosyo-ekonomik hayatları. G.Yarcı (Ed.), *Bozkırdan Batıya Prof. Dr. Hüseyin Salman'a armağan*, ss.428-452. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Çalışkan, A. (2018). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Halep Ermenileri (1800-1850)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Çınar, H. (2000). *18. yüzyılın ilk yarısında Antep şehri'nin sosyal ve ekonomik durumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Dağlar, O. (2006). Denizli ve çevresinde kolera salgını ve salgınla mücadele. *Uluslar arası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 6-8 Eylül 2006, 1.Cilt*, ss. 368-374, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli.
- Demirkol, K. (2018). Adana ve kolera (1890-1895). *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 141-156.
- Doğan, A. (2004). Maraş'ta misyonerlik faaliyetleri (XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), ss.271-285. doi:10.17822/omad.2017.59
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus meselesi ve demografi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(2), 135-160.
- Erdem, A. (1990). 19. yüzyılda Osmanlı sağlık teşkilatlanması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (15), 185-207.
- Erk, N. (1963). Tarihte önemli sığır vebası salgınları ve 1920'ye kadar memleketimizdeki durumu. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4(3-4), 221-237.
- Etker, Ş. (2009). Paul-Louis Simond ve Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta Açılışı (21 Eylül 1911). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X(2), 13-33.
- Eyicil, A. (2008). *Osmanlı'nın son döneminde Maraş'ta Ermeni siyasi faaliyetleri*. Ankara: Gün Yayınları.
- Göyünç, N. (2000). Gaziantep tarihi ile ilgili bazı notlar. (Y. Küçükdağ, Ed.) *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, ss.45-48, Gaziantep.
- Gül, A. (2009). XIX. yüzyılda Erzincan kazasında salgın hastalıklar (kolera, frengi, çiçek ve kızamık). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 239-270.
- Güllü, R. E. (2010). *Antep Ermenileri, sosyal siyasi ve kültürel hayat*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güzelbey, C. C. (2013). 19. yüzyılda Gaziantep'in uğradığı afetler. *Gaziantep Kültür, Aylık Sosyal Araştırma Dergisi*, 9(103), 162-163.
- İbn-Haldun. (2014). *Mukaddime 1*. (S. Uludağ, Haz.) Ankara: Dergah Yayınları.
- Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı toplumunda boşanma hadiseleri (Ayntâb örneği; talâk, muhâla'a ve tefrik). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) 371-400.

- Koçak, Z. (2011). Ayntab şehrinde aile birliğinin sona erme süreci. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 417-438.
- Koçak, Z.(2010). Şer'iyye Sicillerine göre XVII. yüzyılda Ayntab ve çevresinde gayrimenkul satışları (1600- 1650). *International Journal of History*, 2(2), 57-70.
- Koloğlu, O. (2005). Osmanlı basınında 1865 kolera salgını, İstanbul sağlık konferansı ve Mirza Malkom Han. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 6(2), 140-150.
- Kundakçı, S. (2014). Şer'iyye Sicillerine göre Antep'teki câmii ve mescit vakıfları (1880-1900). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 405-421.
- Kuneralp, S. & Atalar, M. (1996). Osmanlı yönetimindeki (1831-1911) Hicazda hac ve kolera. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 7(15), 497-511.
- Kuzu, F. (2018). 19. yüzyıl sonlarında misyoner bir hemşirenin Ayntab hastanesi anıları. (A. Gündüz, M. Çelikdemir, S. Osrak, M. Dağ, Ed.) *Tarihten Günümüze Ayntab – Gaziantep, Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Bildiri Metinleri Kitabı*, ss. 249-271. Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları – 23.
- Lüleci, A. (2014). Mütareke döneminde İstanbul'da Ermeniler arasında görülen salgın hastalıklar (1918-1922). *History Studies*, 65(4), 131-141.
- Muraz Budak, Ö. (2017). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Antep kazası (Şer'iyye Sicillerine göre 1839-1876)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Müesser Ö., Aydın Er R. & Polatel O. *XX. Yüzyıl başlarında İzmit'te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşı Çalışmaları*. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2 - 04 May 2014, ss. 955-969. Kocaeli, Türkiye.
- Özdemir, Hikmet. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Özkaya, Y. (2010). *18. yüzyılda Osmanlı toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlu, Z. & Tiryaki, K. (2018). Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Araştırmalarında Sıhhiye Mecmualarının Önemi. İ. Özçelik (Ed.) *Tarih yazımı üzerine II (araştırma, ilke, yaklaşım ve yöntemler)*, ss. 399-425. Ankara: Berikan Ofset Matbaa.
- Özlu, Z. (2004). *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi.
- Özlu, Z. (2014). 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde hazırlanan iki risale, vebâ-yı bakarî ve zâtülcenb. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 99-114.
- Özlu, Z. (2017). Osmanlı Devleti'nde difteri hastalığı ve koruyucu sağlık hizmetlerine dair bulgular (19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında). *Bellekten*, LXXXI, (291), 419-479.
- Özlu, Z. Tiryaki, K. (2019). Osmanlıda seferberlik dönemlerinde salgın hastalıklara karşı halk sağlığı muhafazasına dair bulgular (T. Mehmetoğlu, Z. Saklı, Ed.). *Zeugma II. Uluslar Arası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 18-20 Ocak 2019*, Gaziantep, tam metin kitabı, 2, ss.597-610.
- Panzac, D. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850). (S. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.

- Sarıyıldız, G. (2014). Karantina meclisinin kuruluşu ve faaliyetleri. *Bellekten Cilt:58*, No:222, ss. 329-376. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şıvgın, H. (1997). *19. yüzyılda Gaziantep*. Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi
- Şimşek, F. (2015). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı liman kentlerinde karantina uygulaması. (Ş. Katrancı, F. Şimşek, Ed.) *Berna Türkoğan Uysal armağan kitabı, araştırma-inceleme dizisi* (ss.399-412). Ankara: Sonçağ yayınları.
- Topuz, E. (2018). XIX. yüzyılda Antep (Ayıntab) örneği üzerinden illet-i kolera ile mücadele. (A. Gündüz, M. Çelikdemir, S. Osrak, M. Dağ, Ed.) *Tarihten Günümüze Ayıntab – Gaziantep, Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Bildiri Metinleri Kitabı*, ss.229-249. Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları – 23.
- Turhan Sarıköse, S. (2013). *XIX. yüzyılda Çukurova’da doğal afetler ve salgın hastalıklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Turna, N. (2011). İstanbul’un veba ile imtihanı, 1811- 1812 veba salgını bağlamında toplum ve ekonomi. *Studies Of TheOttaman Doman, 1(1)*, 1-36.
- Ülman Y. I. (1999). *GazetteMedicale de Constantinople ve tıp tarihimizdeki önemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Varlık, N. (2012). Tâun. *Türkiye Diyanet Vakfı islam ansiklopedisi* (40.cilt). (ss. 175-177). İstanbul.
- White, S. (2013). *Osmanlı’da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Melisa matbaacılık.
- Yaşayanlar, İ. (2015). *Sinop, Samsun ve Trabzon’da kolera salgınları, karantina teşkilatı ve kamu sağlığı hizmetleri (1879-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Yaşayanlar, İ. (2018). Bir kent, iki salgın, Antep’te 1848 ve 1890 kolera epidemileri. (A. Gündüz, M. Çelikdemir, S. Osrak, M. Dağ, Ed.) *Tarihten Günümüze Ayıntab – Gaziantep, Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Bildiri Metinleri Kitabı*, ss. 271-285. Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları – 23.
- Yıldırım, N. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 5*, ss.1320-1338. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2010). *Halep Vilâyet Salnâmelerine göre (1867 -1908) Ayıntâb*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Yıldız, F. (2014). *19. yüzyılda Anadolu’da dalgın hastalıklar (veba, kolera, çiçek, sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Programı, Denizli.
- Yıldız, Ö. (2016). *Anadolu’da Amerikan misyonerleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

-
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgını Ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires* 2017, VI(1), 23-55.
- Yürür, G. (2013). *Gaziantep'teki Amerikan hastanesi, hastaneye bağlı tıp ve sağlık okullarının tarihi ve çevreye etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
-

The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly

I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup

Gülay SARIÇOBAN*

Abstract

The First Turkish Grand National Assembly, called the First Parliament in the history of our Republic, is the most significant and important mission of our recent history. In fact, it is an extraordinary assembly that has achieved such a challenging task as the National Struggle with an endless effort. The ideas contained within each community reflect the pains they have experienced during the development process. Different ideas and methods gave the Parliament a colorful and dynamic structure. We can call the struggle between the First and Second Groups in the First Parliament as the pro-secular progressives and the reigners who defended the Ottoman order. The first group represented the power and the second group represented the opposition. Therefore, the First Group was the implementing side and the Second Group was a critic of these practices. The Second Group argued that in terms of their ideas, not just of their time, has also been the source of many political conflicts in the Republic of Turkey. Thus, the Second Group has marked the next political developments. The Second Group, which played such an important role, forced us to do such work. Our aim is to put forward the task undertaken by the Second Group until its dissolution. In this study, we try to evaluate the Second Group with the ideas it represents, its effectiveness within the Parliament and its contribution to the political developments.

Key words: Second group, first Turkish Grand National Assembly, republic, history, the first parliament.

Öz

Cumhuriyet tarihimizde Birinci Meclis olarak adlandırılan I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, yakın tarihimizin en anlamlı ve önemli heyetidir. Gerçekten de sonsuz bir çabayla Milli Mücadele gibi zorlu bir görevi başarmış olağanüstü bir meclistir. İçinde barındırdığı fikirler her toplumun gelişme sürecinde çektiği sancuları yansıtmaktadır. Farklı fikirler ve yöntemler Meclise renkli ve dinamik bir yapı kazandırmıştır. Birinci Mecliste Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki mücadeleyi, laik cumhuriyet yanlısı ilericilerle, Osmanlı düzenini savunan saltanat yanlısı gericiiler olarak nitelendirebiliriz. Birinci Grup iktidarı, İkinci Grup ise muhalefeti temsil etmiştir. Dolayısıyla Birinci Grup uygulayan İkinci Grup ise bu uygulamaları eleştiren taraf olmuştur. İkinci Grup savunduğu fikirler açısından sadece kendi dönemlerinin değil, Cumhuriyet Türkiye'sindeki pek çok siyasal çatışmanın kaynağı olmuştur. Böylece İkinci Grup kendinden sonraki siyasal gelişmelere de damgasını vurmuştur. Böylesine önemli bir rol oynayan İkinci Grup, bizi böyle bir çalışma yapmaya zorlamıştır. Amacımız İkinci Grubun kuruluşundan feshine kadar Meclis içinde üstlendiği görevi tüm açıklığıyla ortaya koymaktır. Bu çalışmada İkinci Grup, temsil ettiği fikirlerle, Meclis içindeki etkinliğiyle, siyasi gelişmelere yaptığı katkısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci grup, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet tarihi, İlk Meclis

Introduction

XIX. Century Ottomanism, Islamism, Turkism and Westernism, which emerged in the Ottoman Empire in the 13th century, aimed to sustain the Ottoman Empire. These ideas, which are different from each other by their thoughts, methods and practices, have kept the minds of the last Ottoman intellectuals. Yusuf Akçura (Akçura, 1991), a Kazan Turk, wrote about Ottomanism, Islamism and Turkism in his article titled Three Styles of Politics in 1904, after which he decided on Turkism and started an important debate.

This idea has found supporters from different circles. Beginning with II. Mahmut, Ottomanism was active in the period until II. Abdülhamit. During his reign II. Abdulhamit supported the Islamist movement and was a practitioner of it. With the second constitutional monarchy, Turkism and Westernism were tried to be applied in Turkish politics.

Turkism and Westernism aim to combat the movements of Ottomanism and Islamism, which basically rendered the empire out of date. If we describe Turkism and Westernism as Innovative; Ottomanism and Islamism as Conservative, both groups have directed their struggle especially to the political field and organized according to political aims. In general, the innovators were organized in the Union and Progress Society and the conservatives were or-

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Entitüsü, gulaysaricoban@gmail.com

ganized in the Freedom and Accord Party (Tunaya, 1952, pp. 478-509).

Both parties' struggle continued in 1908 after the change of governance. The March 31 Incident was one of the biggest explosions of this struggle, but the Unionists suppressed this uprising with the Movement Army.

During the process of change in the administration of the Committee of Union and Progress in 1908, the constitutional order was established and the Constitution was declared. However, the innovative-structural changes necessary for the existence of the Empire could not be realized. Because of this feature, the 1908 incident could not be more than just a military-political coup d'état. (Berkes, 1998, p. 404). The main reason for this is that the unionist leaders break away from their bases and the subsequent battles and defeats have not provided the necessary structural changes.

During the period of armistice, the Unionists were liquidated from the state. Supporters of the Freedom and Accord Party, in this period, literally went hunting unionists. The intellectuals of this period brought up many different solutions and there was a complete confusion of ideas. With the start of the resistance movements in Anatolia and supported by the public through the countrywide resistance organizations, these very complex ideas and solutions found a place to struggle in the First Grand National Assembly of Turkey which was opened on 23 April 1920. The main reason for this diversity is the fact that the deputies who are the members of the Assembly are from the Defense of Law and Refusal Committees in the provinces. In short, all the ideas in the country took place in the First Parliament.

These ideas, which were not clear during the opening of the Assembly, led to the emergence of various groups as time passed. These are the First Group of Defense of Law and the Second Group of Defense of Law.

These two groups in the first Turkish Grand National Assembly (TGNA) struggled for Innovative-Conservative ideas under the same roof, which had already existed in the last years of the empire, but remained ineffective when one was in power. This competition did not adversely affect the national struggle, but on the contrary, it enabled works to be done with great care and made a significant contribution to the National Struggle.

Opening of the Turkish Grand National Assembly

Before making an assessment on the opening of the Turkish Grand National Assembly, it would be useful to summarize the political developments in the period from the Sivas Congress until the opening of the Assembly. Immediately after the Sivas Congress, the relations between the Anatolian resistance movements and the Istanbul government became very tense. Mustafa Kemal Pasha had cut off all relations with the government of Damat Ferit Pasha, who was openly opposed to the Anatolia movement, and the government of Damat Ferit Pasha, whose power was limited to only a few provinces in and around Istanbul, had to resign in the face of this pressure of Anatolia. Instead, the government was established by Ali Rıza Pasha, who could establish better relations with the Sivas delegation.

The Government of Ali Rıza Paşa issued a decree on 9 October 1919 and announced that the Assembly would be reopened. The government also elected to soften relations with the Sivas delegation and the representatives of the two administrations had a bilateral meeting in Amasya on 20 October 1920. As a result of this meeting attended by Mustafa Kemal Pasha, Hüseyin Rauf and Bekir Sami Bey on behalf of the Delegation of Representative, Salih Pasha, Minister of the Navy in the name of Istanbul Government, the Istanbul Government recognized the Sivas delegation and it was decided that the parliamentary elections would be held as soon as possible for the meeting of the Ottoman Parliament. Mustafa Kemal Pasha, in order

to give a legitimate ground to the movement, from the very beginning, wanted to convene an Assembly as soon as possible in Anatolia, not in Istanbul. In addition, the high-ranking commanders and some of the local administrators also attended the meeting of the delegation held in Sivas in November 1919, the Assembly meeting in Istanbul on the opinion that Mebusan should be gathered in Istanbul.

Following the elections, the last Ottoman Assembly was held in Istanbul on 12 January 1920. On January 31, 1920, Reşat Hikmet Bey was elected as the speaker of the Assembly. Upon the death of the President of the Assembly on 4 March 1920, as a result of the new election, Erzurum MP and Constitution professor Celalettin Arif Bey was appointed as president.

Although Mustafa Kemal Pasha was elected as MP from Erzurum, he was not involved in any of the sessions of this council, but he was very interested in its works. He made intensive efforts to establish a group under the name of Defense of Law in order to widen the mass support of the movement in Anatolia. However, this group could not be established on February 6, 1920, Felah-ı Vatan Group was established.

The most important performance of the last Ottoman Parliament in a short period of 3 months was the acceptance of the National Pact on 28 January 1920 by documenting the military rights of the Turkish Nation. The allied powers, which were disturbed by this development, officially occupied Istanbul on 16 March 1920. After the invasion, British soldiers raided the Assembly. On the 16th of March 1920, the last meeting of the Assembly, Sinop MP Rıza Nur Bey and his sixteen friends offered to postpone the general meetings on the grounds that there was no possibility for him to do his duty. The proposal was put into practice and was accepted by alliance (Ağaoğlu, 1987, pp. 37-39).

In the meantime, Kara Vasıf Bey, Rauf Bey and eleven MPs were arrested and deported to Malta. (Arslantürk, 1977, pp. 277) On the postponement of the negotiations in the Parliament, the Sultan VI, Mehmet Vahdettin, on April 11, 1920, annulled the Assembly on the condition that new elections would be held within four months at the latest. (Selek, 1987, pp. 333). Thus, the Ottoman Parliament was closed in order not to open again.

While these events took place in Istanbul, Mustafa Kemal Pasha started the first initiatives on behalf of the Delegation of Representatives. On the day of the occupation news, the situation was communicated to the Corps Commander and Governorates (Karabekir, 1990, pp. 496). In addition, all kinds of telegraph communications with Istanbul were banned. Those who took the telegraph to Istanbul without permission, the ones who accepted the enemy communiqués to Anatolia and who gave the talks to Istanbul in Anatolia were accepted as spy and punished immediately (Karabekir, 1990, pp. 506), (H.T.V.D, 1957, Issue:22, No:567).

According to the password was taken on March 17, 1920, within fifteen days, an Ankara Assembly of Müessisan will be convened in Ankara and the members of this assembly will be formed by selecting five members from each of the Sanjaks, who will be held by the members of the Sanjak, who have the power of intellectual dignity and intellectual power, who are over the age of twenty-five, who do not have a reputation and non-Muslims will not participate in elections (Karabekir, 1990, p. 514), (H.T.V.D, 1958, Issue:23, No:592).

5th Corps Commander and 3rd Corps Commander and Sivas Governor Reşit Paşa opposed the expression "Meclis-i Müessesian". His objections convened at this point: "People know the National Assembly, but will not understand the Assembly. What is to be achieved? It is inconvenient to use such a name that the nation cannot understand and respect" (H.T.V.D, 1958, Issue:23, No:593). Mustafa Kemal Pasha did not insist on the resistance of

the Corps commanders, and on the day of March 19, 1920, he sent his statement with extraordinary powers instead of Meclis-i Müessisan and stated that the deputies from Istanbul could also participate in the Assembly.

Despite the election of the Assembly as the opening date of April 22 after the elections, the arrival of April 23 on Friday revealed the idea of such a favorable event to be held on a good day, and was accepted as the opening day of the Assembly by the Delegation of 23 April 1920. In a special meeting held on April 22, the name of the Assembly was discussed. Hamdullah Suphi Bey presented "Congres" while the president of the last Ottoman Parliament Assembly, Celalettin Arif Bey presented "Assembly-i Kebir-i Milli" proposals. However, upon the proposal of Mustafa Kemal Pasha "Turkish Grand National Assembly" was accepted as its name (Adıvar, 1987, p. 115).

Thus, on 23 April 1920, the newly elected deputies, Turkish Grand National Assembly, which is equipped with extraordinary powers with the participation of delegates from the Assembly of Istanbul was collected in Ankara. In the first session, Sinop deputy Şerif Bey was elected as temporary president because he was the oldest member. (Kılıç, 1955, p. 32) Later, in the session on 24 April 1920, Mustafa Kemal Pasha gave a broad information about the period from the signature of the Armistice until the opening of the Assembly. In the same session, 120 deputies participated in the voting, Mustafa Kemal Pasha was elected to the Parliamentary Chair with 110 votes, Celalettin Arif Bey with 109 votes to the Second President, Konya MP Çelebi Abdülhalim Efendi and Kırşehir MP Çelebi Cemalettin Efendi to the Vice Presidents. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1, 1959, p. 38).

A declaration was prepared and announced to the nation on 25 April 1920. This declaration stated that the aim of the Grand National Assembly was to save the Caliph-sultan from enemy pressure and his hometown from enemy occupation and not to let the nation be provoked by provocations of enemies. (TGNA Zabıt Ceridesi, 1, 1959, p. 60). Then, at the meeting on 28 April 1920, it was reported that the Sultanate and the Caliphate would be saved.

As can be seen, when the Turkish Grand National Assembly was opened, the image of the Sultan and his circle was still accepted. In such a tactic, first of all, it was expected that the cooperation between the palace and its environments with the occupying forces and the military resistance against occupation were expected to be clear. Thus, a step-by-step policy was followed by a single-party Republic.

General Features of Turkish Grand National Assembly

Social Structure of the Assembly

The session of the TGNA on 23 April 1923 was held with the participation of 120 people. The reason for this is that the elections are delayed and most of the deputies have not yet reached Ankara.

Elections were difficult in some places. Elections in Maraş, Urfa, Elazığ, Diyarbakır, and Trabzon were very difficult, and some of the elected deputies resigned immediately or were considered to have resigned because they did not attend the Assembly. The first few months of the Assembly due to delays have been passed by the examination of the presentation of the Parliament to the Assembly and the review of the certification of elections. (Selçuk, 1987, p. 340-341).

Some of the deputies have resigned while some of the deputies have served, some of them have been dismissed and some have passed away. For example, at the 29th meeting of the Assembly on July 6, 1920, nine MPs were reported to have resigned and three others died. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2, 1981, p. 185).

It is difficult to conclude a definite judgment on the number of MPs for the reasons mentioned above. In fact, the number of deputies of the period is inconsistent within each other. The Album of the 50th Anniversary of the TGNA includes the names of 378 members, election areas, ages and professions. However, the age of some deputies and some professions could not be determined by this classification. (Gülekli/Onaran, 1973, pp. 30-38). If the MPS are subjected to an evaluation in terms of occupational groups, the results of the examination of 361 MPS are divided into ten groups; there are 69 Ilmiye class members, 58 soldiers, 29 educators, 27 economists, 37 diplomats, 50 lawyers, 62 civil servants, 39 agriculturalists, 18 medical workers and 2 technical workers. (Irmak, 1987, pp. 265-270). If these occupational groups are examined in more detail, we see various professions such as farmers, journalists, lawyers, engineers, educators, prison directors, muftis, sheikhs (Mevlevi, Bektashi, Nakshibendi) and preachers. (Tunaya, 1958, p. 231).

In the first article of the Nisab-Negotiation Law, adopted on 5 September 1920, it was reported that the Parliament will continue its mandate until it fulfills its purpose, which consists of saving the Caliphate and the Sultanate and the liberation of the nation. (Düstur, 1929, p. 57) Apart from this common goal, the MPs from different circles and professions have also been defenders of their views and principles. These MPs were members of different organizations and societies. These are: the Committee of Union and Progress Party, Freedom and Accord Party, Farmers' Association, the Turkish National Party, Turkey-hours Party, National Ahrar- Population Economics Party and various Defense of Rights and was Reddi Annexation Societies (Tunaya, 1958, p. 232) (Berkes, 1998, p. 491).

However, this did not constitute an obstacle to their working together. But they have to look at the basis of national sovereignty according to different thoughts, that is, some of the MPs perceived this as the Republic, some Bolshevism and some of them as a constitutional order. This is naturally reflected in the work within the Assembly.

Trabzon MP Ali Şükrü Bey, proposed, with the Men-i Müskirat law, the production and sale of alcohol, which is an important source of income to be banned and this was approved by the Assembly. (TBMM Zabıt Ceridesi, 4, p. 130-138)

Due to the cost of the fez, it was proposed to wear a kalpak and they had a very tough discussion on this issue. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1, 1959, pp. 149-150) When Tunalı Hilmi Bey raises the right of women to be elected and elect, he saw great reaction, even his speech was prevented.

On the other hand, the Teşkilat-ı Esasiye Law was accepted by the Assembly. However, these differences of opinion have not overshadowed the personality of the Assembly, the sanctity and the good will of the MPs. It is a reflection of the ideas settled in the members of the Turkish Nation that has a great history (Irmak, 1974, p. 272). The differences in understanding and purpose did not adversely affect the work of the Assembly, and created a balance and made it work healthier. The Assembly, with a party discipline and by not preventing the representation of free representatives of the nation's representatives, has worked in a more democratic way. In this respect is an assembly to be taken as an example.

It is a fact that the society is so dynamic that there are very different movements of thought in a society. The societies where the thought movements are in struggle with each other have always pioneered the developments. One of the factors that lead the Turkish National Struggle to success is the multiplicity of thought movements in the Grand National Assembly and its balanced struggle.

The Legal Structure of the Assembly

After the negotiations between 25-29 April 1920, the Grand National Assembly of Turkey adopted the Law No. 2 Hiyamet-i Vataniye and emphasized that it was the legitimate organ authorized to achieve this objective.

The Law on Hiyamet-i Vataniye is important in terms of giving the Assembly its authority after the legislative and executive judiciary, in addition to Article 8 of the Assembly. In the eighth article, the verdicts that were passed by the courts and which were not approved by the Assembly were called the Assembly's decision, clearly showing that the first TGNA had the jurisdiction. (Velidedeoğlu, 1974, p. 132-133).

The biggest step to finalize the state structure and establish the legal framework of the assembly government system was taken as a result of the constitution accepted as Article 85 on January 20, 1921. Solely, a constitutional framework for the assembly government (union of forces) was adopted from the onset of the establishment of the assembly. With its accepted final form "the fundamental framework of 1921 constitution can be summarized as National Sovereignty-Legislative (relation of identity); Legislative-Executive (procuratorship); Executive-Administration (relation of supervenience). In short, Community-Parliament-Government-Bureaucracy" (Parla, 1986, p. 25). The principal of liberal parliamentary democracy has been stated in such a clear term in the final constitutional text.

Prepared on September 13 and presented to the assembly on September 18 after negotiations, the program so called as "Populism Program" is the source of "the Constitutional Law". In this law, the sultanate and the caliphate were not mentioned, only in the section of "Madde-i Münferide", the first article in the Nisab-ı Müzakere Law (Majority of Negotiations) was addressed. The Article 1 of the mentioned law is as follows:

"The Turkish Grand National Assembly" (TGNA) gathers until it abolishes the Caliphate and the Sultanate for the Independence of the Country and the Community, which is its aim" Mumcu, 1988, p. 58).

Within this context, it can be implied that the ultimate responsibility of The Turkish Grand National Assembly will be over after it abolishes the Caliphate and the Sultanate. Moreover, that this statement is in the constitution reinforces this impression. However, the principle that the independence belongs to the nation stated in Article 1 of the Constitution is so clear and precise that the contrary cannot be alleged. The course of events have always happened in that way.

One of the most important features of the First Turkish Grand National Assembly is that it has the power to change the regime when needed. This power gives the assembly the Qualification of the Establishing Assembly (Özbudun, 1985, p. 483).

The First Grouping in the TGNA

The difference of understandings and the aims among the representatives will cause the ones with the same opinions to gather and act together and this will cause some groups to flourish in the assembly.

By time, upon the differing opinions in the assembly and the delays in the assembly functioning, towards the mid of 1920, groupings started to act together in order to secure uniformity (Nutuk, 1989, p. 792). Nonetheless, these groups, which were established in order to help and ease the assembly works, would make the assembly functioning harder and cause clashes of ideas due to the conflicts among them (Arar, 1969, p. 20).

In the article "The Groups in the Assembly" published in the New Day (Yeni Gün) by

the Blacksea (Lazistan) Representative Osman Bey he reports that none of these groups have a program, among the representatives of the same groups even there are some with totally different opinions, and they only imitate the central right and the central left in the counties governed by constitutional monarchy (Yeni Gün, April 11, 1921).

Especially during the negotiations of the constitution, these emerging groups, many in numbers but with a few members, are named as the Group of Solidarism, the Group of Liberty, the Group of Countrywide Resistance (Müdafaa-i Hukuk Grubu), the Community Group, and the Reform Group (Nutuk, 1989, p. 794; Güneş, 1985, p. 107-135; Tunaya, 1986, pp. 529-533). There is not much information about the members of these groups, except for the Group of Solidarism and the Community Group.

The Group of Solidarism

This is a group established mostly by unionists. By converting a market into a cafe house and naming it “Solidarism”, the group was mentioned with that name. Besides, they had a dormitory so called “Beylic Barn”.

The members of the Group of Solidarism, the chairperson of which was Yusuf İzzet Pasha, are Çorum representative Ferit, Antalya representative İsmail Suphi Soysallı, Sivas representative Rasim, Kastamonu representatives Dr. Suat and Abdülkadir, Maraş representative Tahsin, Sinop representative Şevket, and Bitlis representative Yusuf Ziya Bey (Kılıç, 1955, p. 81).

They attempted to convince the assembly to accept the principal of Professional representation and for this reason they were accused of causing race conflicts. This is the only act they are known for.

The Group of Liberty

This was an unofficial group of Mustafa Kemal Pasha. It consists of youngs, new ideas and revolutionists (Arikoğlu, 1961, p. 232). There was a wide variety of ideas from liberals to those for the state socialism (Ağaoğlu, 1987, p. 59). Most probably they entered this group during the establishment of the Group of Countrywide Resistance (Müdafaa-i Hukuk Grubu).

The Group of Countrywide Resistance

This group with the ideas of the Anatolian and Rumelian Countrywide Resistance Group consisted of many different ideas (Ağaoğlu, 1987, p. 59). Upon the 1st and 2nd Groups in the assembly they were separated in these mention two groups.

The Community Group

This is a left-oriented group for which most of the unionists are members. Upon the impact of Enver Pasha in Russia, they had relations with the “Communist Party”, the “Community Party”, and the “Green Army Society” (Arar, 1969, p. 38). The group gained an integrity upon the abolishment of the Green Army Society (Selek, 1987, p. 607).

Among its members are Eyüp Sabri Bey, Adnan Adıvar, Şeyh Servet Efendi, Hakkı Behiç Bey and Yunus Nadi (Şener, 1990, p. 86). The most important act of this group is the “Program of Populism” prepared as a government program which was presented to the assembly. Upon long lasting negotiations and some changes, this program was accepted as the constitution on January 20, 1921.

The Reform Group

This is a conservative group established by the Ottoman reformists and some unionists

(Zürcher, 1987, p. 244). This group defended the opinion to make some new needed changes in the organizations and the institutions of the Ottoman Empire (Selek, 1987, p. 620). Later, a great number of members of this group entered the 2nd group of Countrywide Resistance.

The Establishment of the 1st Group of the Countrywide Resistance

Due to the fact that the independent groups mentioned above could not be formed in the assembly and the Group of Liberty could act as is desired, Mustafa Kemal Pasha took actions. He had first one-to-one negotiations with the representatives who are close to his opinions and then in groups (Ağaoğlu, 1987, p. 59). In these negotiations the representatives were asked to join the group to be formed. Those who were unwilling to join were informed that they were free in their opinions.

The group had its first meeting on May 10, 1921. At this meeting, Madde-i Esasiye and Nizamname-i Dâhili were accepted (Hâkimiyeti Milliye, 11 Mayıs 1921.) In the second meeting on May 11, 1921 an administrative board, the chair of which was Mustafa Kemal Pasha, was formed. At the outset, the group was consisted of 113 members (Selek, 1987, pp. 623-624).

The group as is stated in Madde-i Esasiye was mainly formed with these two purposes:

- (1) In order to win a victory in line with National Pact and establish peace, material and moral powers should be directed towards the needed targets,
- (2) The necessary attempts should be made to form State and Public Organizations within the framework of constitution.

The first group of the Anatolian and Rumelian Countrywide Resistance is not a political party in all senses. It is a group gathered around the aim to act together for some basic issues in the assembly. Nevertheless, those who were not accepted as members in the establishment of this group and the conservatives were in opposition. The basic issue that they were against was to form the new organization within the framework of the constitutional rules stated in the second section of Madde-i Esasiye (Tunaya, 1952, p. 538).

Neither the Group Nizamname-i Dahiliye nor the Act of Teşkilat-ı Esasiye did mention Sultanate or Caliphate in any way. Consequently, some were concerned that the Sultanate and the Caliphate would not be protected, and the Republican reign was to be established. These concerns would cause the opponents to organize a struggle with the Defense Legal Group and to form a political group.

Formation of the Second Group in Turkish Grand National Assembly and its General Characteristics

After the establishment of the Association of Defence of National Rights, the initial major reaction was from Erzurum. Hoca Raif Efendi and his colleagues renamed the Anatolian and Rumelian Association of Defence of National Rights, the Erzurum Delegation of Judiciary as the Association for the Preservation of the Sacred Institutions. The main aim of these associations was to ensure the independence of the Sultanate and the Caliphate and to prevent the change of the reign (Nutuk, 1989, pp. 796-798).

Some deputies in the parliament were worried about the same matter. These MPs would see it necessary to come and act together. Consequently, after the return of the Turkish prisoners from Malta, a new group was formed in the Parliament in the late November and mid-December in 1921 (Arıkoğlu, 1961, p. 272). The MPs of the new group were also elected by the Association of Defence of National Rights, and therefore they called themselves the Second Association of Defence of National Rights. 125 people belonging to the second group are listed. Among these deputies, there were those who resigned or were assumed to have

resigned from the First Group (Tunaya, 1952, pp. 538-539).

When the Parliamentary Committee Ceremonies and Secret Sessions are examined, it is noticed that the most effective and leading members of the second group are Erzurum Deputy Hüseyin Avni Bey, Mersin Deputy Salahattin Bey, Lazistan Deputy Ziya Hurşit, Trabzon Deputy Ali Şükrü Bey and Canik Deputy Emin Bey.

On July 16, 1922, the group identified a short three-item statement. The principles in this statement are:

- (1) Ensuring the national unity within the borders of Istanbul with the National Pact
- (2) Reformation of the existing laws based on the principle of national sovereignty
- (3) Protection and implementation of public rights (Tuncay, 1989, p. 46)

In addition to this short statement, there is also an internal charter with the name of Nizamname-i Dâhili, which consists of 16 items. The main reasons of this statement are given as:

- (1) To ensure consensus among the deputies who share the same opinion in the assembly in order to prevent loss of time,
- (2) To moderate and control the process in order to ensure independence within the borders of the National Pact,
- (3) To work as a sincere advocate of the National Sovereignty in order to ensure improvement and innovation for the economic status of the country,
- (4) To fight against any form of excessive conservatism, to fight against the views and deeds that go against the national morality, but which are promoted as innovation, and to ensure and introduce innovations in accordance with the religious and national needs of the people (Tunçay, 1989, p. 551).

According to the Bylaws, there is a 7-person executive committee elected for the period of three months through the secret ballot. The members of the group convene twice a week and the decision is taken with the absolute majority of the members attending the meeting. The issues to be discussed in the Assembly and the decisions to be made are discussed in the Group first and therefore, a common attitude and mutual decision is adopted by the group members. The group does not have a chairman (Tunçay, 1989, p. 352).

With the establishment of the second group in the parliament, two opposing groups emerged. The origin of both of them was the Anatolian Association of Defence of National Rights. Against the First Group representing the Power and government, the Second Group was in the opposing side. The second group only opposed to the issues that they cared about, and were often led by the debates in the parliament. They never intended to rule the government and obtain the power.

On the other hand, the Second Group paid attention to the presence and protection of the unification in the assembly until the National Struggle was over. That was why the group called itself as the Second Association of Defence of National Rights rather than adopting another name. When the articles that were published in the newspaper Tan, which first began to come to out on January 19, 1923 in order to disseminate the views and the parliamentary speeches of the group, it is seen that this unification is constantly emphasized (Demirel, 1995, p. 392). In the meantime, the release date of the Tan is given as 20 January 1923 in some sources, but it is wrong. Ali İhsan Sabis Pasha wrote in his personal memoirs that “the Second Group began to publish the newspaper first in January 1923 to disseminate their ideas,” (Sabis, ty, 357) which caused this misunderstanding. The first issue of the newspaper is absent in the collections at National Library in Ankara; the newspaper collection dates back to the second issue, which came out in January 1923. That is why the first issue of the newspaper is

never referred or used in any studies so far and the misunderstanding about the release date of the newspaper still exists. The second group's main concern was the common attitude against the individual reign. This struggle was not aimed at Mustafa Kemal Pasha's himself. The problems that were faced with due to the individual reign in the previous periods, especially during the Ittihat Terakki period, created the need for the dissidents to act responsibly. Supporting the concept of parliamentary sovereignty, the second group fought against any form of individual reign that might actually occur and acted extraordinarily sensitively about not recognizing anything superior to the assembly and the complete authority and supremacy of the national assembly. The transfer of some of the powers and authority of the Assembly to the Commander-in-Chief and the fact that the President of the Assembly is the natural chairman of the Heyet-i Vekile and that he has the right to nominate the deputies in the elections led Mustafa Kemal Pasha to claim the full authority and this should also be evaluated within this context (Köseoğlu, 1946, p. 10). The principle of establishing a law-based governance in the country is one of the basic principles the Second Group adheres to. As a result of this, the Second Group was sensitive about fundamental rights and freedoms. Opposing against the Independence Tribunal should be considered within this framework as well (Demirel, 1995, p. 394).

The Second Group is a group which mostly consists of conservative members. Although they adopted the concept of national sovereignty, they perceived and regarded it as a form of constitutional monarchy. They advocated the Sultanate and the Caliphate. In doing so, the group advocated not the Caliph - Sultan Vahdettin but the reign of Sultanate and Caliphate as a form of government.

We have mentioned that there are 125 members of the second group. In general, the median age of the Second Group is younger than that of the First Group and they are representatives of regions that are not occupied. 37% of the group members were military and civilian bureaucracy, 27% were self-employed, 24% were lawyers and 2% were farmers. The number of the persons who are members of the clergy in the second group is slightly higher than the First Group (Tunçay, 1989, p. 46).

It is possible to categorize and classify the members of the second group into three groups. These are conservatives, unionists and those who are not rejected by the First Group or have left the first group.

The majority of the members of the second group are conservative deputies. The leading representatives are Ali Şükrü Bey, Vehbi Bey, Hüseyin Hüsnü Efendi, Vehbi Hoca and Miralay Selahattin Bey (Ağaoğlu, 1987, pp. 267-286).

The leader of the group was Trabzon Deputy Ali Şükrü Bey. He was one of the most influential people in the Second Group, a person who resigned from his naval position and could speak English fluently. He might also be described as an extremely conservative person. Moreover, he suggested the alcohol prohibition and, after a great strife, the law was passed (TBMM Zabıt Ceridesi, 4, 1981, p. 137).

Although a majority of the Unionists were in the First Group, some of them joined the second group. Hafız Mehmet Bey, Hilmi Bey and Şükrü Bey are among the leading members of the Unionist group (Zürcher, 1987, p. 230). Returning from Malta after a while, Kara Vasıf Bey became a member of the second group and fought, with the other Unionists, to bring Enver Pasha to Anatolia. (Avcioglu, 1978, p. 545) (Karaosmanoglu, 1983, p. 142) During the formation of the Defence of Law, those who were not welcome in the First Group joined the second group.

There were some deputies who initially joined the first group and then resigned to become a member of the second group. These are Operator Emin Bey, Mustafa Durak Bey, Nusret Efendi, Suleyman Necati Bey, Haydar Lutfi Bey, Abdulgafur Efendi, Cemil Bey and Mehmet Sirri Bey. In addition, some of the deputies who acted in accordance with the second group were considered to have resigned. These are Mehmet Akif Bey, Ramiz Bey, Hacı Ali Sabri Efendi, Sami Bey, Mehmet Vehbi Efendi, Haydar Bey, Yasin Bey and Hafız Mehmet Bey. (Tunaya, 1958, p. 338)

The Efficiency of the Second Group in the Parliament

The second group offered a very effective opposition in spite of being relatively smaller in number than the other groups in the parliament and was able to impose their demands on the assembly. They became able to get the support of the neutral members in the parliament and even some of the First Group.

As Mustafa Kemal Pasha stated in the Izmit Press Conference, the second group tried to recruit members for the government and, particularly with the aim of taking the full control of the administration, they forced the Ministry of Internal Affairs to elect their own members (Arar, 1969, p. 46).

As an outcome of these pressures, one of the First Group members, Nazım Bey, was elected to the Ministry of Internal Affairs on September 4, 1920, but Mustafa Kemal Pasha did not recognize his deputy due to his communist tendencies and eventually forced him to resign (Arikoğlu, 1961, p. 180). Apart from this, Mustafa Kemal Pasha was disturbed by the fact that the Second Group recruited members for the Cabinet at times and, as a result, the Chairman of the Assembly was granted the authority to nominate the members of the parliament with “the equivalent law to the second article of the Law on the Executive Acts’ that was issued on November 4, 1920 (Düstur, 1929, p. 123). However, the Second Group opposed to the election of the members of parliament through this method and, as a result of these intense efforts, on July 8, 1922, the Parliament adopted the “Law on the Execution of Surrogates” (Düstur, 1929, p. 99) and the right of nomination for the chairman of the Assembly was abolished. In the elections held right after this, Celalettin Arif Bey, one of the leading figures of the second group, was appointed as Deputy Attorney to the cabinet (TBMM Zabıt Ceridesi, 21, 1959, p. 358) despite the unwillingness and disapproval of Mustafa Kemal Pasha. Similarly, in spite of the opposition of the First Group, the second group candidate Hüseyin Avni Bey was appointed as the First Deputy Chairman of the Parliament on December 9, 1922 (Arikoğlu, 1961, p. 301). Kazım Özalp, who served as the National Struggle Representative, tells in his personal memoirs how, after the Battle of Sakarya, the second Group was overwhelmed by his criticisms about the situation of the army and remained unable to respond (Özalp, 1971, p. 225).

Indeed, the speeches delivered by the second group's powerful orators, such as Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey, Selahattin Bey, and Basri Bey, in the Assembly at times left the First Group members and the Government speechless. In particular, the discussion of the issue of Lausanne in the Assembly might be given as a perfect example.

According to a study conducted with the systematic sampling, the deputies of the second group delivered longer speeches than the members of the first group in terms of the number of the lines within the text. This rate increases in favor of the Second Group on the most important issues (Frey, 1965, p. 315).

This harsh and effective opposition of the Second Group discouraged the deputies of the First Group. Therefore, some deputies suggested Mustafa Kemal Pasha to use the numeri-

cal superiority of the First Group in the Parliament in order to dismiss the notable figures of the second group and were immediately rejected (Selek, 1987, p. 629).

All these indicate that even though the second group was in the minority in the parliament, the members displayed a very successful opposition and ensured that the parliamentary negotiations would take place. It should be noted that these debates between the second Group, which is in opposition with the Parliament, and the First Group, which represents the power, did not transcend the limits of courtesy and kindness.

Discharge of the Second Group and Elections

By the beginning of 1923, there was a complete uncertainty in the Turkish Grand National Assembly. A great victory had been won for the National Struggle. This victory strengthened the First Group; yet, the Second Group was aggravated by it. The conflict that had been going on in the Assembly for the last three years reached fever pitch so that even the slightest debate was growing to a discord and, as a result, the assembly could not work.

The heated debates in Parliament due to the Lausanne Conference turned the conflict between the two groups into a kind of feud and the homicide of Ali Şükrü Bey caused the things to reach a point of breaking. (One of the distinguished figures of the second group, the owner of the Tan Newspaper and the deputy of Trabzon, Ali Şükrü Bey suddenly disappeared on March 27, 1923 and his corpse was later found on April 2, 1923. Once Ali Şükrü Bey was found to be assassinated by Topal Osman Agha, Mustafa Kemal Pasha's military officer, he was executed by a shot (Demirel, 1995, p. 507). The negotiations about the Treaty of Lausanne entailed the risk that the pact that was to be signed between the two parties would be officially approved by the Assembly unless the provisions of the Second Group were considered and applied. According to Mustafa Kemal Pasha, the only solution was to renew the elections and to discharge the Second Group.

In fact, Mustafa Kemal Pasha had been thinking of discharging the Second Group ever since. In a conversation following the victory of the great Taaruz, once Halide Edip asked Mustafa Kemal Pasha to take a rest, he, referring to those who opposed him, said that "It seems that after the Greeks, we will fight each other; we will destroy each other." He indeed implied that the notable figures of the second group deserved to be lynched (Adivar, 1987, p. 227).

During the abolition of the Sultanate, in a private meeting with Mustafa Kemal Pasha in his house, Rafet complained about the Second Group and said that "I very well know how to fight against those, but neither the timing nor the setting is convenient," which revealed his response. During this period, the Second Group was worried that they would be discharged and so were extremely frustrated. In Yunus Nadi's article entitled "A New Cidal Era" that was published in Yeni Gün newspaper on November 25, 1922, it was written that a new era was to begin in the country. (New Day, November 25, 1926) In the article, Yunus Nadi clearly stated that there appeared a new era for Turkey, none of the members of the second group would oppose this, yet those who wished to prevent any of the innovations would be immediately discharged (Aralof, 1967, p. 222). However, the Second Group was sure that the author absolutely referred to them in the article and displayed their response with a statement made to the President of the Assembly in the following day (Grand National Assembly, 25, 1960, p. 95-97). In a meeting held on January 29, 1923, the Assembly decided not to take any action on the issue.

What Yunus Nadi wrote in his article was in fact the personal views of Mustafa Kemal Pasha. The country indeed entered a new era. The second group mostly consisted of conserva-

tive members. A new form of regime occupied Mustafa Kemal Pasha's mind. This type of government would be a threat for the existence of the second group. He would not perform what he planned in the first place. The first Assembly only served as a Revolutionary Assembly and it already accomplished its mission. The Assembly, which would be formed by the elections, would be the Founding Assembly, which was to develop the innovations the new regime demanded for. In the late March in 1923, Mustafa Kemal Pasha decided that "the timing and setting were perfect and it was time for the elections to be renewed."

Mustafa Kemal Pasha collected the Committee of Deputies to put the idea of renewal of the elections into practice on March 31, 1923, and the renewal of the elections was determined in the negotiations. After that, the same decision was also taken by the Board of Directors and General Assembly of the First Group (Cebesoy, 1957, p. 301). On 1 April 1923, with 120 signatures collected for the Assembly Presidency, it was requested to renew the elections (TBMM Zabıt Ceridesi, 28, 1961, p. 283). In the meetings held afterwards, the Second Group did not oppose to the idea; instead, they openly supported it. Yet, the negative attitude of the Second Group, who always claimed to be an advocate of the idea of the National Sovereignty, would naturally mean to deny this. Erzurum deputy Hüseyin Avni Bey's words "If one wants to be led by his blind obstinacy, this is the real trouble and he is the actual problem. I assure that no one in this country will be deprived of the right to express his own thoughts" aimed to reveal and affirm their devotion to the National Sovereignty. By a majority vote, it was decided to renew the elections (TBMM, Zabıt Ceridesi, 28, 1961, p. 240). When the decision to renew the elections was made, most of the deputies left Ankara and moved to the electoral districts. The last meeting of the Assembly was held on April 16; at the first session, the unanimous conclusion was reached yet, at the second session, the majority of the members failed to be reached so the meetings were delayed on May 21. However, when the majority failed to be reached again, the First Assembly did not meet again (TBMM Zabıt Ceridesi, 29, 1959, p. 240).

Elections and the New Grand National Assembly

Electoral campaigns of the second group

After the decision to renew the elections was made, the Second Group initiated the electoral campaigns, yet they did not possess the organizations or societies that would engage in these activities. The provincial-level delegates of the Anatolian and Rumeli Defense of Rights Society simply worked for the First Group. The second group was believed to be effective only in İstanbul and Trabzon. Some of the former Unionists in İstanbul were working for the second Group (Ertürk, 1957, p. 240). Selahattin and Kara Vasıf Beys were in collaboration with Kara Kemal and his friends who could be powerful in İstanbul (Kılıç, 1955, p. 122).

After the killing of Ali Sukru Bey, Trabzon Assembly for the Defense of Law started to work for the second group. The Second Group member, Lazistan deputy Abidin Bey was putting blame on Mustafa Kemal Pasha for the murder of Ali Sukru Bey and trying to pull votes in favour of the second group in the speeches he gave around Trabzon (Cebesoy, 1957, p. 317). Lazistan deputy Ziya Hursit Bey was propagating in the same way Abidin Bey did. The Independence newspaper published in Trabzon was using the case of Ali Sukru as an instrument of propaganda to support the Second Group. As a consequence of all these efforts, it was believed that the people living Trabzon would vote for the Second Group (Arıkoğlu, 1961, p. 323).

The Second Group also carried out certain work on Alewi and Bektashi people. The group tried to collect votes by means of Bektashi Sheikh Celebi Cemalettin Effendi settling in Hacibektash of Kırşehir (Ertürk, 1957, p. 323). Besides, each deputy of the Second Group was

propagating in his own polling district in order to be elected. However, despite all these efforts, the Second Group was inefficient since it did not become organized in a sufficient way to maintain the campaign swing. In opposition to the Second Group, there was influential Anatolia and Defense of Law Society.

The Campaign of the First Group

Mustafa Kemal Pasha gave great weight to organization because he aimed to form a new regime. On December 6, 1922, he announced that he had formed a party with the name of "People's Party" based on the principle of Populism in order to transform the First Group into a political party with a definite program. He also started certain studies to prepare a party program. After all these studies, he published a declaration including nine principles as the principle of People's Party. In the declaration, it was announced that The First Group of Anatolia and Rumelia Defense of Law Society was going to transform into People's Party and participate in the elections with the nine principles. In the principles, after it was emphasized that the sovereignty unconditionally belonged to people and the main initiative in the acts of government was the national sovereignty, the projects planned in the political, social, legal and economic areas were explained (Oration, 1989, pp. 956-958)

Despite the completed formation of People's Party, it was planned to participate in the elections on behalf of the Defense of Law Society instead of People's Party since that name was both known and loved widely by the people (Aydemir, 1988, p. 86). Moreover, because there is a common reaction against the partisanship among the people, using the name of People's Party was deliberately avoided.

Immediately after the decision of election in the assembly, the First Group organized a meeting in order to clarify their road map (Kılıç, 1955, p. 119). Mustafa Kemal Pasha and some deputies carried a study on preparing an election bureau including Defense of Law Society and the members of the Assembly for deciding on the nominees and investigating them (Aydemir, 1988, p. 86). Furthermore, most of the deputies were sent to their poll districts to propagate and some of them were sent to observe and control the election campaign (Arikoğlu, 1961, p. 337).

Defense of Law Communities functioned as campaign offices in favor of the First Group. The city communities were deciding on the nominees and sending their names to the centre. After certain inquiries were realized, the nominees were accepted or rejected. For instance, Hilmi Uran tells resentfully in his memoirs that although he was accepted as a nominee, his nomination was cancelled after a while (Uran, ty, p. 160).

While this campaign was being maintained, some precautions were taken against the Second Group. Some former unionists were assigned to hinder the propaganda campaign of the Second Group (Ertürk, 1957, pp. 524-525). Mustafa Kemal Pasha announced a declaration on April 11, 1923 in order to guarantee the very significant Istanbul elections by implicating that the people should not vote for the Second Group.

In Trabzon, Zamir bey and Refik Sevkett Bey were sent to persuade the central members of The Defense of Law pursuing a campaign against the First Group. When all these efforts turned out to be in vain, Defense of Law Central Assembly was discharged and a new assembly working for the First Group was taken into service (Cebesoy, 1957, p. 317). By doing so, opposite actions were tried to be eliminated in the Black sea region.

Furthermore, a former unionist attendant in the secret service, Husamettin bey was sent to Kırsehir in order to avoid The Second Group's propaganda on Alewis and Bektashis and on condition that forty Bektashi fathers coming from Albania were brought to Kırsehir

from Istanbul, the support of Bektashis was gained (Ertürk, 1957, pp. 524-525).

In its campaign, the First Group was also supported by Istanbul and Anatolian press. While the newspapers mentioned the poll campaign of the First Group every day, they never mentioned the efforts of the Second Group. The newspapers maintained their release influencing the elections although the voting started towards the end of June. *Vakit* newspaper released the photos of the First Group's 51 nominees and the biography of Mustafa Kemal Pasha about the elections on June 28 in Istanbul (*Vakit*, June 28, 1923).

Namely, Mustafa Kemal Pasha took the advantage of all propaganda elements during his campaign. All the efforts of the Second Group fell short with its limited means when compared to the actions of the First Group.

Elections

As a result of the elections starting towards the end of June and ending on July 24, 1923, all members of Anatolia and Rumelia Defense of Law Association won the elections (Kılıç Ali, 1955, p. 124). 270 deputies were elected from 73 polling districts for the Second Grand National Assembly and Mustafa Kemal Pasha was elected from both Ankara and Izmir and later on he preferred Ankara deputyship (Aydemir, 1988, p. 89). None of the Second Group nominees was elected and paid the price for a three year opposition by staying out of the assembly.

The Second Grand National Assembly gathered under the chairmanship of the eldest member Abdurrahman Seref bey on August 11, 1923 (GNAT Minute Book, 1, 1959, p. 2). Mustafa Kemal Pasha was elected as the president of the assembly on August 13, 1923 (GNAT Minute Book, 1, 1959, p. 36).

Conclusion

In the first Grand National Assembly of Turkey, The Second Group was advocate of conservative ideas. In this regard, their struggle is a fight against all reforms embodied in the personality of Mustafa Kemal Pasha. The Second Group aimed not radical but partial structural changes. Mustafa Kemal Pasha's attempts to change the regime were always met with resistance. A constitutional regime in which caliphate and sultanate were maintained based on national independence was aimed.

Although Mustafa Kemal Pasha was the leader of the First Group, he did not interfere in the struggle between the two groups or the government and the Second Group. The Second Group's harsh opposition always led the members of the government to do their best. In a word, Mustafa Kemal Pasha regarded the Second Group as equilibrant for the maintenance of executive acts in best way.

The Second Group's opposition style is generally quite balanced. They used the advantage of being the one criticizing rather than the one executing. Their effective speeches with heavy criticism caused hesitance and faction in the First Group from time to time and in that way they gained support for their ideas.

Especially from the beginning of 1923 they maintained their opposition out of the Assembly through *Tan* newspaper. With that newspaper, they tried to propagate their notions with the review essays written by the deputies on various topics but especially on the political ones.

Early 1923 is the turning point from the respect of victory. However, the Second Group prepared their own end by coming out against the agreement that would be signed according to the conditions offered by the government for the consolidation of victory diplomat-

ically. In fact, the agreement needed to be signed without any trouble. Otherwise, this situation damages the efforts to change the regime. For that reason, liquidation of the Second Group was brought to agenda through an election. When such a solution was offered at the Assembly, the Second Group always mentioning the national sovereignty did not reject the offer or had to accept such an offer.

The election campaign was directed by Mustafa Kemal Pasha in the name of the First Group. The activities of the Second Group were insufficient when compared to the organized campaign of the First Group. As a consequence of the elections, the Second Group could not make its presence felt and stayed out of the Assembly.

In conclusion, the Second Group in the First Grand National Assembly of Turkey becomes successful in the duty of opposition with its efforts originating from its conservatist notions. This balanced controversy between the First and the Second Groups is one of the major reasons taking the national resistance to success. Moreover, the struggle of the Second Group makes the First Assembly become one of the most democratic assemblies in Turkey even today.

References

- Adivar, H. E. (1987). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 9. Baskı, İstanbul:Atlas Kitabevi.
- Ağaoğlu, S. (1987). *Kuvayi Milliye Ruhu*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Akçura. Y. (1991). *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. Baskı. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Aralof, S.İ. (1967). *Bir sovyet diplomatın Türkiye hatıraları*. (A. Ediz Çev.) İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Arar, İ. (1969). *Atatürk'ün İzmir basın toplantısı*. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Arslantürk, N. (1962). *Yakın Tarihimiz* (3.Cilt). İstanbul: Vatan Gazetecilik.
- Atatürk, M. K. (1989). *Nutuk-Söylev* (2-3. Cilt). Ankara:T.T.K. Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Milli kurtuluş tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş.S. (1988). *Tek adam* (3. Cilt). 10. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Berkes, N. (1998). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (1957). *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Demirel, A. (1995). *Birinci Mecliste muhalefet ikinci grup*, 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertürk, H. (1957). *İki devrin perde arkası*, İstanbul:Hilmi Kitabevi.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish political elite*. Massahusetts: The M.I.T. Press.
- Gülekli, N. C. (1973). *TBMM'nin 50. Yıldönümü (1920-1970)*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Güneş, İ. (1985). *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları.
- Irmak, S. (1987). *Atatürk ve meclis*, A.A.M.D., Sayı 8, Ankara.
- Irmak, S. (1974). *Atatürk ve çevresi*. İstanbul: İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Karabekir, K. (1990). *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Yüce Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1983). *Vatan Yolunda*. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, A. (1955). *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Köseoğlu, S. (1946). "Birinci büyük millet meclisinde ikinci grup." *Mesuliyet Dergisi*, 1.
- Köseoğlu, S. (1946). "Birinci büyük millet meclisinde ikinci grup." *Mesuliyet Dergisi*, 2.
- Mumcu, A. (1988). *Türk devriminin temelleri ve gelişimi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Onaran, R. (1973). *TBMM'nin 50. Yıldönümü (1920-1970)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özalp, K. (1971). *Milli mücadele (1919-1922)*. Cilt 1, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Özbudun, E. (1985). "TBMM hükümetinin hukuki niteliği." *A.A.M.D.*, 2, Ankara.
- Parla, T. (1986). *Demokrasi, anayasalar, partiler ve Türkiye'nin siyasal rejimi*. İstanbul: Onur Yayınları.
- Sabis, A. İ., *Harp hatıralarım* (5. Cilt). İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, t.y.
- Selek, S. (1987). *Anadolu İhtilali* (1-2. Cilt). 8. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Şener, C. (1990). *Çerkes Ethem olayı*. 4. Baskı, İstanbul: Ant Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları
- Tunaya, T. Z. (1958). "TBMM Hükümetinin Kuruluş ve Siyasal Karakteri." *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecbuası*, 23(3-4), İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de Siyasi Partiler* (2. Cilt). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tuncay, M. (1989). *T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınları.
- Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- Velidedeoğlu, H. V. (1974). *Devirden devire* (1. Cilt). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (N.Salihoğlu, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.

Periodicals

- Düstur* (1929), Üçüncü Tertip, Cilt 1, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1921.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (1955). Sayı 13, Ankara: E.U. Basımevi.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (1955). Sayı 22, Ankara: E.U. Basımevi.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (1955). Sayı 23, Ankara: E.U. Basımevi.
- Vakit*, 28 Haziran 1928.
- Tan*, 19 Ocak 1923.
- Yeni Gün*, 25 Kasım 1922.

TGNA Official Reports

-
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 1, 3rd Edt. TGNA Publishing, Ankara, 1959.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 2, 3rd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1981.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 4, 3rd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1981.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 21, 2nd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1959.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 25, 2nd Edt, TGNA Publishing, Ankara 1960.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 28, 3rd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1961.
- TGNA Official Report**, Term 1, Vol. 29, 3rd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1959.
- TGNA Official Report**, Term 2, Vol.1, 2nd Edt, TGNA Publishing, Ankara, 1961.
-

TOURISM

Çocuklu Ailelerin Dışarıda Yeme Alışkanlıkları

Dining Out Habits of Families Having Children

Müjdat ERTÜRK*

Öz

12 yaş altı çocuk sahibi ailelerin dışarıda yeme içme alışkanlıklarının tespiti amacı ile yapılan bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri anket formu vasıtası ile toplanmıştır. Anket formu iki bölüme ayrılmış, ilk bölümde araştırmaya katılan ebeveynlerin ve çocuklarının demografik özelliklerinin sorulduğu 8 soru, ikinci bölümde ise katılımcıların çocukları ile dışarıda yemek olgusuna bakışlarını tespit etmek amacıyla sorulan 18 soru yer almaktadır. Anket formunu eksiksiz ve istenilen şekilde dolduran 488 ebeveynin anket formu değerlendirilmeye alınmıştır. Anket formu değerlendirmeye alınan ebeveynlerin 805 çocuğu vardır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ile bilgisayarda bir veri tabanı oluşturulmuş, elde edilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda frekans, yüzde dağılımı, ağırlık hesaplama ve sıralama işlemlerine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ailelerin çocukları olduktan sonra dışarıda yemeğe gitme sıklıkları azalmakta, aileler özel günlerde dışarıda yemeğe çıkmakta, dışarıda çıktıklarında döner, kebab, pide türü yiyecekler sunan işletmeleri tercih etmektedirler. Aileler çocuklarının daha sağlıklı yiyecek ve içecek tüketmelerini sağlamak için çocuklarının siparişlerine müdahale etmektedirler. Aileler çocuklarının yaşına ve ağız tadına uygun yiyecekler sunulmaması, fiziksel şartların çocuklara uygun olmaması gibi nedenlerle dışarı çıkmak istememektedirler. Çocuğun isteğinin işletme seçimine etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar çocuklarının daha mutlu olup, daha sağlıklı yiyecekler yiyebileceği ve kendilerinin daha rahat edebilecekleri hizmet sunulduğu takdirde %50.8 oranında daha fazla ödeme yapmayı göze alabileceklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ev Dışı Tüketim, Dışarıda Yemek, Çocuklu Aile, Yiyecek İçecek İşletmeleri

Abstract

The aim of this study where the descriptive research method was used was to determine the dining out habits of families with children under the age of 12 living. The research data was collected through survey forms. The survey form was comprised of two sections. In the first part there are 8 questions regarding demographic information of the parents who participated in the study and of their children. In the second part, there are 18 questions asked to determine the participants' perspective on the phenomenon of eating out with their children. The 488 parents' survey forms being complete and filled out as instructed were considered. The parents whose survey forms were included in the evaluation have 805 children. A database was established on the computer with the answers of the participants and the obtained data was subjected to frequency, percentage distribution, weight calculation and sorting operations and interpreted in terms of the purpose of the study. According to the results of the study, the frequency of dining out decreases after families have children, the families mostly dine out on special occasions and they mostly prefer restaurants offering meals such as döner kebab, kebab, pide when they go out. The families interfere with their children's meal orders in order to ensure that their children consume healthier food and beverages. The families give up the decision to eat out because of the lack of appropriate meals for their children's age and taste palate and the physical conditions being unsuitable for children. It has been determined that the effect of a child request on the selection of a catering enterprise is highly. The participants stated that they could be willing to pay more %50.8 if it were the case that their children were happier, they could eat healthy food and they could be more comfortable themselves with the provided service.

Keywords: Out of Home Consumption, Dining Out, Family with Children, Food and Beverage Enterprises

Giriş

Teknolojik gelişmeler, globalleşme ve bunların beraberinde getirdiği ailesel, kültürel, ekonomik ve sosyal değişimler, günümüz çocuklarına önceki kuşaklara nazaran daha fazla imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte yine teknolojik gelişmeler nedeni ile çok fazla uyarıcıya maruz kalan, erken yaşta kreş ve anaokuluna gitmeye başlayan çocuklar, daha erken yaşta sorumluluk almaya ve daha erken olgunlaşmaya başlamıştır. Günümüzde kadının çalışma hayatına daha fazla katılması nedeni ile çok erken yaşlarda annelerinden ve evlerinden ayrılarak kreşe gitmek zorunda kalan çocuklar, sosyalleşmeye de çok erken

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Kanık Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü, mujdate26@gmail.com

yaşlarda başlamaktadır. Bu durum günümüz çocuklarını kendi tercihlerine göre seçim yapabilen bireyler haline getirmektedir.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler toplumdaki aile yapısını da değiştirmiştir. Kadınların önce sosyal yaşama katılması, daha sonra çalışma hayatına katılması ile değişen babaerkil aile ve toplum yapısı, günümüzde çocukların aile kararlarında daha etkili ve söz sahibi olması, ailenin tüm kararlarının çocukların istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi deyim yerinde ise çocukerkil bir aile yapısına dönüşmüş durumdadır. Günümüzde çocukların aile içi satın alma kararlarında aktif ve etkili rol oynadığı görülmektedir (Güven ve Aslan, 2016, s. 2). Çocukların etkileri sadece belirli ürün kategorilerinde gerçekleşmemektedir. Çocukların fikirleri ve tercihleri otomobilden bilgisayara, mobilyadan elektroniğe birçok ürünün satın alınmasında etkili olabilmektedir (Dal ve Dal, 2015, s. 372).

Aile yapısındaki değişimlere paralel olarak, ailelerin harcama kalıplarında da değişimler yaşanmıştır. Engel Kanunlarına göre ailelerin geliri arttıkça, ailenin yiyecek maddelerine yapılan harcamaları yüzde olarak azalırken, giyim giderleri ve diğer zorunlu harcamalar yüzde olarak pek değişmez, ancak zorunlu olmayan (lüks) maddelere yapılan harcamalar yüzde olarak artış gösterir (Mucuk, 1982, ss. 54-55). Engel kanununa paralel olarak aileler gelir seviyeleri yükseldikçe lüks ve hedonik ihtiyaçlara yönelik harcamalarını artırmışlardır. Bu harcamalarda en çok artış gösteren kalemlerin başında ev dışı tüketim gelmektedir. Ev dışı tüketimin büyük çoğunluğunu ise dışarıda yeme içme faaliyetleri oluşturmaktadır.

Bu araştırmada 12 yaş altı çocuk sahibi ailelerin dışarıda yemek yeme olgusuna bakışını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan anket formuyla ailelerin dışarıda yemek yeme konusundaki genel düşünceleri tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilen bilgiler doğrultusunda işletmelere öneriler sunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür Örnekleri

İnsanlar, zorunlu veya keyfi tüm tüketimini belli bir ticari ve sosyal çerçeve dâhilinde yapmaktadırlar (Sirgy, 1982, s. 287). Tüketim, üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması, yoğaltım, istihlak, üretim karşılığı olarak tanımlanmaktadır (TDK, t.y.). Başka bir deyişle tüketim, belirli bir ihtiyacın giderilmesi için üretilen bir ürünü ya da hizmeti edinmek, ona sahip olmaktır (Odabaşı, 1999, s. 4).

Tüketici, mal ve hizmetleri, başka mal ve hizmetlerin üretimi amacı ile değil de, tamamen ailesel veya kişisel gereksinimleri için kullanan kişidir (Durmaz, 2008, s. 4). Başka bir tanıma göre tüketici, kişisel istek ve ihtiyaçları doğrultusunda pazarlama ürünlerini satın alan ya da satın alabilecek durumda olan gerçek bir kişidir (İslamoğlu, 2003, s. 5). Bu bağlamda tüketici davranışı, istek ve ihtiyaçları tatmin etmek amacıyla ürünlerin seçilmesi, satın alınması ve kullanılmasına yönelik bireysel aktivitelerden oluşmaktadır (Zikmund ve d'Amico, 1995, s. 124). Başka bir ifadeyle bireylerin mal ve hizmetleri satın alma ve kullanmalarıyla doğrudan ilgili etkinlikler ile bu etkinliklere neden olan ve bu etkinlikleri belirleyen karar süreçleridir (Tek, 1997, s. 185). Bu çerçevede tüketici davranışı, bir tüketicinin nasıl satın aldığından daha geniş içeriğe sahip bir kavramdır. Tüketicinin ürünlerden, hizmetlerden ve fikirlerden elde ettikleri kazançların, tüketimlerin ve tasarrufların yansımından oluşan bir dizi kararlar sürecidir (Hoyer ve MacInnis, 1997, s. 3). Bu nedenle, bireylerin, grupların ve işletmelerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için malları, hizmetleri, fikirleri ya da tecrübeleri nasıl seçtikleri, nasıl satın aldıkları, nasıl kullandıkları ve nasıl elden çıkardıklarına ilişkin araştırmalar, tüketici davranışları alanının temel konuları arasındadır (Kotler, 2005, s. 171).

Araştırma alanı aile olduğunda, tüketim davranışını anlamak ve yorumlamak daha da zor hale gelmektedir. Bunun nedeni, ailede satın alma sürecinin her aşamasında birden fazla kişinin etkili olabilmesi, farklı aile üyelerinin farklı aşamalarda sürece dâhil olabilmesidir (Aygün ve Kazan, 2008, s. 231). Konu özellikle çocuklar olduğunda, ebeveynler rutin harcama kalıpları dışına çıkabilmekte, çocuklarının iyiliğine olduğuna inandığı rasyonel olmayan satın almalar yapabilmektedir.

Çocukların sosyalleşmeyi öğrenmesinde temel sosyalleşme aracı ailedir ve ailede çocuklukta kazanılan tutum ve davranışların etkisi yetişkinlikte de devam eder (Fan ve Li, 2010, s. 4). Arkadaş grubu, kitle iletişim araçları, okul, perakendeciler ve marka çocukların sosyalleşmeyi öğrenmesini sağlayan diğer araçlardır (Chan, 2006, s. 131). Çocuklar sosyalleşmeyi bilişsel gelişme ve sosyal öğrenme modeli ile öğrenirler (Ersoy, 2005, s. 34). Çocuklar tüketici olarak sosyalleşme sürecinde gözlem, talepte bulunma, seçim yapma, yardımcı alışveriş, bağımsız alışveriş ile tüketici yeteneklerini kazanmaktadır (McNeal vd, 1998, s. 50). Aileler, çocuklarına olumlu tutum ve davranışları öğretmenin yanı sıra, onlara verdikleri harçlıklar ile paranın nasıl harcadığını, ürünlerin kalitesinin nasıl anlaşıldığını, fiyat – kalite ilişkisini, nasıl alışveriş yapıldığı gibi tüketim ve tüketicilik ile ilgili bilgileri de öğretirler.

Çocuklar günümüzde aile tüketimini büyük ölçüde etkilemektedir. Aileler, yiyecek, elektronik eşya, giyim, sosyal etkinlikler, araba ve ev gibi ihtiyaçlarını çocuklarına göre ayarlamaya çalışmaktadırlar (Berkman vd., 1996, s. 463). Bu sebeple pazarlamacılar çocuklara yönelik daha fazla çalışma yapmaya başlamışlardır. McNeal ve Yeh (1997) pazarlamacıların çocuklara üç değişik tarzda yaklaştıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan birincisinde çocuklar son kullanıcı ve birincil hedef olarak kabul edilmektedir. İkincisinde; “birincil satın alıcı çocuklar olmasa da ailelerini, çevrelerindeki insanları ve çevrelerindeki çocukları etkileyen çocuklardır” anlayışı vardır. Üçüncü yaklaşım tarzında ise çocuklar gelecekteki potansiyel müşterilerdir (Wiharto ve Haryanto, 2009, s. 29).

Çocukların ailelerin satın alma kararına etkilerini konu alan araştırmaların çoğunlukla ailenin market alışverişi, ailenin ya da çocuğun kullanımına yönelik eşya/araç alımı, ailenin tatil kararı gibi satın alma kararlarına yönelik olduğu görülmektedir. Daha önce yapılan araştırmalar incelendiğinde, çocuklu ailelerin dışarıda yemek yeme olgusuna bakışını araştıran, dışarıda yeme kararında çocukların etkisinin araştırıldığı çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Arıker (2012) İstanbul’da yapmış olduğu çalışmada, çocuklu ailelerin mama sandalyesi bulunan, çocuk oyun alanı olan, çocuk menüsü seçeneği sunan, çocuk bakım hizmeti verilen işletmeleri tercih ettiklerini tespit etmiştir. Canoğlu ve Ballı (2017) tarafından Adana’daki kebab restoranları müşterileri üzerine yapılan araştırmada, müşterilerin çocuk oyun alanı olan kebabçıları tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Ailelerin tatil kararı konusunda çocukların etkilerini araştıran çalışmalar aşağıda verilmiştir:

Koç (2004) Türkiye’de yapmış olduğu, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandığı nicel araştırmasında, ailelerin ilk tatil deneyimlerinde çocuğun etkisinin fazla olduğunu, tatil deneyimi sayısı arttıkça çocuğun etkisinin azaldığını tespit etmiştir. Emir ve Pekyaman (2010) Afyon ilinde yaptıkları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmalarında, çocuklu ailelerin otel seçimi yaparken güvenlik, çocuk yatağı bulunması, çocuklara uygun menülerin bulunması, aile odalarının bulunması, çocuk havuzunun olması, hijyen, merdivenlerde korkuluk bulunması gibi kriterlere önem verdiklerini tespit etmişlerdir. Çakıcı ve İyitoğlu (2012) Antalya’da yapmış oldukları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, çocukların karar vericiden ziyade tatilde yapılacak aktiviteler ve tatil memnuniyeti değerlendirmesi konusunda

etkili olduklarını, ancak ebeveynlerin tatil yeri seçiminde çocuklarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduklarını tespit etmişlerdir. Aymankey ve Ceylan (2013) Kütahya’da yapmış oldukları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, anne ve babanın çalıştığı ailelerde tatil satın alma kararının birlikte verildiği, 13 yaş ve üzeri çocukların tatil kararında etkili olduğu ancak daha küçük yaşta çocukların karar almada etkilerinin sınırlı olduğu, ailelerin otel seçiminde çocuklara yönelik aktivitelerin olmasını istediği sonucuna ulaşmışlardır. Karadağ (2013) tarafından Marmaris’te yapılan, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinin kullanıldığı nicel araştırmada, çocukların, ailelerin turistik ürün seçiminde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Yabancı literatür araştırıldığında; Szybillo vd. (1977) tarafından Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yapılan, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinin kullanıldığı nicel araştırmada, araştırmacılar çocukların ailenin dışarıda yeme kararında %80 oranında etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Nelson (1979) ABD’de gerçekleştirdiği, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandığı nicel araştırmada, çocukların dışarıda yeme kararı konusunda önemli bir belirleyici olduğu, ancak özellikle maliyetler açısından son karar vericinin ebeveynler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roberts vd. (1981), ABD’de yaptıkları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, annelerin dışarıda yemek yerken çocuklarını sağlıklı yiyecek, düşük maliyetli yiyecek konusunda yönlendirdiklerini tespit etmişlerdir. NØrgaard vd. (2007) Danimarka’da yaptıkları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, çocukların dışarıda yeme kararı konusunda etkin bir rol oynadıklarını tespit etmişlerdir. McIntosh vd. (2011), ABD’de yapmış oldukları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, çocukların fast food veya masa servisi yapılan restoranlarda sergiledikleri tutum ve davranışlarda aile yapısının etkili olduğu sonucuna ulaşmışlar, çocuklar çeşitli müdahalelerle sosyalleşmelerinin baskılandığını hissettiklerinde ebeveynlere sorun çıkardıklarını tespit etmişlerdir. McGuffin vd. (2014), Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti’nde yapmış oldukları, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandıkları nicel araştırmada, dışarıda yemek esnasında ailelerin en önemli kriterinin, çocukların daha sağlıklı yiyeceklere yönlendirilmesi olduğunu tespit etmişlerdir. Nayak (2015), Hindistan’da yapmış olduğu, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandığı nicel araştırmada, çocukların ailenin kararlarında çok etkili olduğunu, yiyecek içecek işletmelerinin çocukların hoşuna gidecek eğlenceler yaparak çocukları etkileyebileceğini, böylece ailelerin çocukların baskısı nedeni ile tekrar bu işletmeleri tercih edeceğini savunmuştur.

Yöntem

Tarama araştırması özelliği taşıyan bu araştırmada, betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Betimsel araştırma, var olan bir olayı nicel (sayıları kullanarak) ya da nitel (bir birey ya da grubun özelliklerini ortaya koyarak) yönden tasvir eden araştırma türüdür. Betimsel yöntemler, ilgilenilen ve araştırılmak istenen problemin mevcut var olan durumunu ortaya koymaya yöneliktir (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Araştırmada, ailelerin konuya bakışları hakkında durum tespiti yapılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

ETUDER’in (2016) rakamlarına göre Türkiye’de ev dışı tüketim pazarı 50 milyar liraya ulaşmış ve her yıl %10-15 oranında büyümektedir. TÜİK (2018) nüfus istatistiklerine göre Türkiye’de 2018 yılı itibari ile 0-14 yaş çocuk sayısı 19.184.329’dur. Bu rakam nüfusun %23,4’üne karşılık gelmektedir. Çocukların anne ve babaları da dikkate alındığında nüfusun yarısını çocuklu ailelerin oluşturduğu söylenebilir. Geriye kalan nüfusun içinde bulunan 18-25 yaş grubunun bir kısmının öğrenci olması, bir kısmının ise iş hayatına yeni başlamış olması nedeni ile düşük gelirli olması, 60 yaş üzeri nüfusun ise gerek yaş, gerek sağlık, gerekse

emekli maaşlarının düşük olması nedeni ile yiyecek içecek işletmelerinden faydalanma oranları düşük ya da yiyecek içecek işletmelerine ayırabilecekleri bütçe sınırlıdır. Bu durum da göz önüne alındığında yiyecek içecek işletmeleri için en büyük tüketici kitlesi çocuklu ailelerdir denilebilir. Ancak çocuklu aileler yiyecek içecek işletmelerinde çocuklarına yönelik ihtiyaç duydukları bazı hizmetleri bulamadıkları için dışarıda yeme isteklerinden vazgeçebilmektedirler. Ailelerin çocuklarına yönelik istek ve ihtiyaçları işletmeler tarafından karşılandığı takdirde yiyecek içecek işletmelerinin potansiyel müşteri sayısının artacağı söylenebilir.

Araştırmanın amacı, 12 yaş altı çocuk sahibi ailelerin dışarıda yeme olgusuna yaklaşımlarını saptamaktır. 12 yaş altı çocuk sahibi ailelerin yaklaşımlarının tespit edilmesi, yiyecek içecek işletmelerinin hizmetlerini çeşitlendirip, şekillendirmesine, böylelikle ebeveyn ve çocukların daha fazla tatmin olmalarına imkan sağlayabilir. İşletmelerden hizmet alan müşterilerin tatmin edilmesi, müşteri sadakatının sağlanması açısından da oldukça önemlidir.

Yapılan literatür taraması esnasında, yalnızca çocuklu ailelerin dışarıda yeme alışkanlıklarına yönelik yapılmış bir araştırmaya rastlanamamıştır. Bu bağlamda araştırma, çocuklu aile pazarından pay almak isteyen yiyecek içecek işletmelerine, ebeveynlerin görüşleri doğrultusunda yapmaları gerekenler konusunda ipuçları sunabilir. Araştırma, yiyecek içecek işletmelerine çocuklu ailelerin istekleri ve tercihleri hususunda yol göstermesi ve tüketici memnuniyetinin sağlanmasına yardımcı olması açısından önem arz etmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın analizi, 12 yaş ve altı çocuk sahibi aileleri kapsamaktadır, dolayısıyla çalışma, 12 yaş ve altı çocuk sahibi ailelerle sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, turizm sektörüne göre genellikle çocukların 12 yaşına kadar çocuk olarak kabul edilmeleri ve bu yaştan sonra yetişkin olarak değerlendirilmeleridir. Ayrıca 12 yaşın üstündeki çocukların ailelerin yardımına daha az ihtiyaç duymaları, işlerini kendileri halledebilmeleri, 12 yaşın sınır olarak kabul edilmesinde bir başka nedendir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünün belli bir sayıda oluşuyor olması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Ayrıca araştırmanın değişik yiyecek içecek işletmesi türlerinde ayrı ayrı yapılmamış olması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Araştırmanın zaman ve maliyet etkenleri ile İstanbul, Ordu, Bursa, Ankara, Eskişehir, Manisa illerinde yapılmış olması, diğer illerde yapılamaması araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini 12 yaş altı çocuk sahibi aileler oluşturmaktadır. TÜİK (2018) rakamlarına göre ülkemizde 0-14 yaş arası 19.184.329 çocuk yaşamaktadır. TÜİK verilerinde 0-12 yaş arası çocuk sayısına rastlanamamıştır. Ancak Yamane (2001, ss. 116-117) evrenin tamamına ulaşılacak imkan bulunmadığı takdirde evren büyüklüğü kaç olursa olsun, 384 ve üstünde bir sayının yeterli olacağını tespit etmiştir. Yamane'nin 384 ve üzerinde bir rakamın yeterli olacağı tespitine istinaden analizde 488 anket değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan 488 anketi yanıtlayanların toplam 805 çocuğu vardır.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yönteminden faydalanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ebeveynlerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çocuk sayısı, çocukların yaşları, gelir düzeyi ve meslek gibi demografik bilgilerin sorulduğu 8 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcılara çocukları ile dışarıda yemeğe çıkma konusunda düşünceleri, alışkanlıkları ve tercihlerine ilişkin 18 adet soru yer almaktadır. Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan amaca uygun bir ölçeğe rastlanmadığı için, anket formunda yer alan sorular, yazarın daha önce yapmış olduğu nitel çalışmada

ebeveynlerin vermiş olduğu cevaplardan elde ettiği bulgular ve literatür tarama esnasında elde edilen bilgiler harmanlanarak hazırlanmıştır. Öncelikle bir deneme anketi oluşturulmuş, daha sonra bu anket 20 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır. Uygulama sonrası katılımcılara sorulardan ve şıklardan ne anladıkları sorulmuş, ifadelerde düzeltilmesi gereken noktalar tespit edilmiştir. Gerekli düzenlemelerin yapılmasının ardından anket 35 kişiye daha uygulanmış ve eksik yön olmadığı tespit edilerek çoğaltılarak uygulamaya başlanmıştır. Ölçek, yazar tarafından yapılan ve henüz yayınlanmamış olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan 12 yaş ve altı çocuk sahibi 395 katılımcıya yönelik yapılan bir çalışmada daha önceden uygulanmıştır.

Hazırlanan anket formu Eylül-Ekim 2018'de İstanbul, Ordu, Bursa, Ankara, Eskişehir, Manisa illerinde bulunan anaokulu, kreş ve gündüz bakımevi, ilkökul ve ortaokullara dağıtılmıştır. Anketin uygulandığı illerin büyükşehir olmaları nedeni ile, çalışmanın literatür kısmında değinilen annenin de çalıştığı, gelir seviyesinin artması nedeni ile aile harcamalarının zorunlu ihtiyaçlardan lüks ihtiyaçlara kaydığı, iş nedeni ile ebeveynlerin kendilerine daha az zaman ayırabildiği aile tiplerinin bu illerde daha fazla yaşıyor olması anketin bu illerde uygulanmasının nedenidir. Dağıtılan 1750 anket formundan 682 tanesi geri toplanabilmiş, araştırmanın amacına uygun şekilde doldurulan 488 anket değerlendirmeye alınmıştır. 488 anketin 81 tanesi İstanbul, 62 tanesi Ordu, 107 tanesi Bursa, 113 tanesi Ankara, 89 tanesi Eskişehir, 36 tanesi Manisa'dan cevaplanmıştır. Katılımcıların ankete verdikleri cevaplar ile bilgisayarda bir veri tabanı oluşturulmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda frekans, yüzde dağılımı, ağırlık hesaplama ve sıralama işlemlerine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde öncelikle araştırmaya katılan ebeveynlere ve ebeveynlerin çocuklarına ait demografik ve tanıtıcı özelliklere ait bilgiler yer almaktadır.

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ait tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya katılan ebeveynlerin dağılımı

Yanıtlayan	n	%
Anne	225	46,11
Baba	147	30,12
Anne-Baba	116	23,77
Toplam	488	100

Tablo 1'e göre araştırmaya 116 anne-baba (%23,77) birlikte, 147 baba (%30,12) ve 225 anne (%46,11) ise yalnız katılmıştır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin demografik bilgileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmaya katılan ebeveynlerin demografik bilgileri

Anne Yaş			Baba Yaş			Anne Meslek			Baba Meslek		
n	%		n	%		n	%		n	%	
< 24	2	0,43				Çalışmıyor	203	44,03	Çalışmıyor	7	1,48
25-29	48	10,41	25-29	21	4,43	Mavi Yak. Çal.	25	5,42	Mavi Yak. Çal.	69	14,56
30-34	117	25,38	30-34	64	13,50	Beyaz Yak. Çal.	44	9,54	Beyaz Yak. Çal.	78	16,46
35-39	153	33,19	35-39	144	30,38	Serbest Meslek	62	13,45	Serbest Meslek	189	39,87
40-44	100	21,69	40-44	149	31,43	Memur	121	26,26	Memur	112	23,63
45 >	41	8,90	45 >	96	20,26	Emekli	6	1,30	Emekli	19	4,00
Toplam	461	100	Toplam	474	100	Toplam	461	100	Toplam	474	100

Anne Eğitim	n	%	Baba Eğitim	n	%
İlköğretim	76	16,49	İlköğretim	42	8,86
Lise	153	33,19	Lise	184	38,82
Ön Lisans	55	11,93	Ön Lisans	46	9,71
Lisans	149	32,32	Lisans	167	35,23
Lisansüstü	28	6,07	Lisansüstü	35	7,38
Toplam	461	100	Toplam	474	100

Tablo 2'ye göre annelerin çoğunluğu 35-39 yaş aralığında (%33,19), çalışmamakta (%44,03) ve lise (%33,19) mezunudur. Babalar ise çoğunluğu 40-44 yaş aralığında (%31,43), serbest meslek sahibi (%39,87) ve lise (%38,82) mezunudur.

Araştırmaya katılanların çocuklarına ait demografik bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Araştırmaya katılanların çocuklarına ait demografik bilgileri

Çocuk Sayısı	n	%	Çocukların Cinsiyetleri	n	%
1 Çocuk Sahibi Ebeveynler	209	42,83	Kız	401	49,81
2 Çocuk Sahibi Ebeveynler	224	45,90	Erkek	404	50,19
3 Çocuk Sahibi Ebeveynler	46	9,43	Toplam	805	100
4 ve Üzeri Çocuk Sahibi Ebeveynler	9	1,84			
Toplam	488	100			

Çocukların Yaşları	n	%	Çocukların Yaşları	n	%
1 Yaş Altı	27	3,35	7	53	6,58
1	32	3,98	8	56	6,96
2	35	4,35	9	83	10,31
3	51	6,34	10	112	13,91
4	53	6,58	11	81	10,06
5	99	12,30	12	62	7,70
6	61	7,58	Toplam	805	100

Tablo 3'e göre, araştırmaya katılanların çocukları çoğunlukla 10 yaş grubunda (%13,91) ve erkektir (%50,19). Araştırmaya katılanlar içinde en büyük grup 2 çocuk sahibi (%45,90) olanlardır.

Araştırmaya katılanların gelir düzeyleri Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Araştırmaya katılanların gelir düzeyleri

Gelir Düzeyi	n	%
Düşük	36	7,37
Orta	418	85,66
Yüksek	34	6,97
Toplam	488	100

Tablo 4'e göre araştırmaya katılanlar çoğunlukla orta gelir düzeyine (%85,66) sahiptir.

Katılımcıların "çocuğunuz/çocuklarınız olduktan sonra ailece dışarıda yeme sıklığınız arttı mı azaldı mı?" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Dışarıda yeme sıklığı değişim tablosu

Durum	n	%
Arttı	123	25,21
Değişmedi	147	30,12
Azaldı	218	44,67
Toplam	488	100

Tablo 5'e göre katılımcıların %44,67'si dışarıda yeme sıklığının azaldığını, %30,12'si dışarıda yeme sıklığının değişmediğini, %25,21'i ise dışarıda yeme sıklığının arttığını belirtmiştir.

Katılımcıların “Çocuğunuzla dışarıya yemeğe çıkmak için sebepleriniz nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 6’da sunulmaktadır (katılımcılar birden fazla seçenek seçebilmişlerdir).

Tablo 6: Dışarıya yemeğe çıkma nedenleri

Sebeep	n	Cevap Sayısına Oranı%	Katılan Sayısına Oranı%
Özel Bir Gün Olması	332	31,44	68,03
Yemek Yapacak Zaman Olmaması	152	14,39	31,15
Ebeveynlerin Sosyalleşme İhtiyacı	166	15,72	34,02
Çocuğun Sosyalleşmeyi Öğrenmesi	243	23,01	49,80
Çocuğun İsrarlı İsteği	157	14,87	32,17
Diğer	6	0,57	1,23
N= 488	Toplam	1056	100

Tablo 6’ya göre katılımcılar en çok özel günlerde (%68,03) çocukları ile birlikte dışarı yemeğe çıkmaktadır. Araştırmanın konusu ile ilgili olan çocuğun sosyalleşmeyi öğrenmesi (%49,80) en fazla belirtilen ikinci nedendir. Çocuğun ısrarlı isteği nedeni ile dışarı yemeğe çıkanların oranı %32,17’dir. Can sıkıntısı (2kişi), aile ile birlikte vakit geçirmek (2 kişi), özel bir şey yemek için (1 kişi) ve eğlenmek için (1 kişi) nedenleri ise diğer seçeneğinde belirtilen nedenlerdir.

Katılımcıların “Çocuğunuzla dışarıya yemeğe çıktığınızda hangi yiyecek türlerini sunan işletmeleri tercih ediyorsunuz?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 7’de sunulmaktadır (katılımcılar birden fazla seçenek seçebilmişlerdir).

Tablo 7: Katılımcıların işletme türü tercihleri

İşletme Türü	n	Cevap Sayısına Oranı%	Katılan Sayısına Oranı%
Fast Food Sunan İşletmeleri	152	16,68	31,15
Döner, Kebap ve Pide Sunan İşletmeler	372	40,83	76,23
Patisseri Ürünleri Sunan İşletmeler	31	3,41	6,35
Bonfile Biftek Türü Et Ürünleri Sunan İşletmeler	124	13,61	25,41
Çin, Hint Mutfağı vb. Etnik Mutfaklar	3	0,33	0,61
Cafe Bistro Tarzı İşletmeler	89	9,77	18,24
Deniz Ürünleri Sunan İşletmeler	135	14,82	27,66
Diğer	5	0,55	1,02
N= 488	Toplam	911	100

Tablo 7’ye göre araştırmaya katılanların %76,23’ü en fazla döner, kebab ve pide sunan işletmeleri tercih etmektedir. İkinci en fazla tercih edilen işletme türü fast food işletmeleri (%31,15), üçüncü en fazla tercih edilen işletme türü ise deniz ürünleri sunan işletmelerdir (%27,66). Katılımcılar en az (%0,61) etnik mutfak yemekleri sunan işletmeleri tercih etmektedir. Diğer seçeneğini seçen 5 kişinin tamamı ev yemekleri sunan işletmeleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların “Çocuğunuzun severek en çok gitmeyi istediği işletmeyi tercih etmesinin ana nedeni nedir?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Çocukların işletmeyi tercih etme nedenleri

Neden	n	%
Yemeklerini Sevmesi	252	51,64
Daha Çok Eğlenip Daha İyi Vakit Geçirmesi	191	39,14
Verilen Hediyeler	29	5,94
Personelin Çocuğuma Karşı Davranışları	13	2,67
Diğer	3	0,61
Toplam	488	100

Tablo 8'e göre araştırmaya katılanların çocukları, en fazla yemeklerini sevdikleri (%51,64) için gitmek istedikleri işletmeyi tercih etmektedirler. Daha çok eğlenip, daha iyi vakit geçirdiği için tercih edenlerin oranı ise %39,14'dür. İşletmenin hediye vermesi nedeni ile tercih edilme oranı ise %5,94'dür. Diğer seçeneğini seçen 3 kişi çocuğun işletme tercih etme nedeni olarak reklamların etkili olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların "Dışarıda yemek yediğinizde çocuğunuzun istediği yiyecek ve içeceklere müdahale ediyor musunuz?" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 9'da sunulmaktadır.

Tablo 9: Ebeveynlerin çocuk isteklerine müdahalesi

Neden	n	%
Evet daha sağlıklı yiyecek içecek seçmesi için	344	70,49
Evet istediği yemeği beğenmeyeceğini bildiğim için	49	10,04
Evet istediği yemek yaşına uygun olmadığı için	11	2,26
Hayır	84	17,21
Toplam	488	100

Tablo 9'a göre araştırmaya katılanların %82,78'i çocukların istedikleri yiyecek içeceklere müdahale ettiklerini belirtmişlerdir. Yapılan bu müdahalelerin %70,49'u çocuklarının daha sağlıklı yiyecek ve içecek seçmesi için bu müdahaleyi yaptıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %10,4'ü istediği yemeği beğenmeyeceğini bildiği için, %2,26'sı ise istediği yemeğin yaşına uygun olmadığı için müdahale ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların %17,21'i yiyecek içecek seçerken çocuklarına müdahale etmediklerini belirtmişlerdir. Bu cevabı veren ebeveynlerin çocuklarının yaşları çoğunlukla 10-12 yaş arasındadır.

Katılımcıların "Ebeveynlerin ve çocukların yemek yediği salonlar ayrı olmalı mıdır?" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Yemek salonları ayrı olmalı mıdır?

	n	%
Evet Olmalıdır	26	5,33
Hayır Olmamalıdır	396	81,15
İşletmeye Güvenmeme Bağlı	66	13,52
Toplam	488	100

Tablo 10'a göre %81,15'lik yüksek oranda ebeveynler çocuklarla ebeveynlerin aynı salonda yemek yemesi gerektiğini belirtmişlerdir. "Evet olmalıdır" ve "işletmeye güvenmeme bağlı" yanıtını verenler yine bir önceki soruda hayır müdahale etmem diyen katılımcılar gibi 10-12 yaş grubu çocukların ebeveynleridir.

Katılımcıların "Çocuğunuzla dışarıda yemeğe gittiğinizde işletmede geçirdiğiniz zaman ortalama ne kadardır?" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 11'de sunulmaktadır.

Tablo 11: Dışarıda yemekte geçirilen zaman

	1 Saatten Az	1-2 Saat	3-4 Saat	4 ve Üzeri	Toplam
Hafta İçi	42,21%	53,89%	3,29%	0,61%	%100
	206	263	16	3	488
Hafta Sonu	11,48%	65,16%	20,08%	3,28%	%100
	56	318	98	16	488

Tablo 11'e göre ebeveynler çocukları ile birlikte yemek yerken en çok hafta içi (%53,89) ve hafta sonu (%65,16) 1-2 saat vakit geçirmektedirler.

Katılımcıların “*Evde yemek yapacak zaman olmaması ya da yemek yapmak istememeniz dışarıda yeme kararınızda etkili midir? Etkili ise etki oranı yüzde kaçtır?*” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 12’de sunulmaktadır.

Tablo 12: Evde yemek yapmama isteği dışarıda yemek yeme kararı ilişkisi

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır	%100											%100
%45,90	224											224
Evet		10,60%	11,74%	15,91%	13,64%	20,08%	4,17%	6,44%	10,23%	2,27%	4,92%	%100
%54,10		28	31	42	36	53	11	17	27	6	13	264
Evet Cevabı Verenlerin Kararına Etki Oranı Ortalaması %45,83											Toplam	488

Tablo 12’ye göre araştırmaya katılanların %45,90’u bu soruya hayır, %54,10’u evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı veren katılımcılara “*evde yemek yapmama isteğinin dışarıda yeme kararına etki oranı yüzde kaçtır?*” sorusu da sorulmuş, dışarıda yeme kararlarına etki ortalamasının %45,83 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %45,83’ünün dışarıda yeme kararı vermesinde evde yemek yapacak zaman olmaması ya da evde yemek yapmak istenmemesi etkili olmaktadır.

Katılımcıların “*Çocuğunuzun ısrarla dışarıda yemeğe gitmek istemesi dışarıda yeme kararınızda etkili midir? Etkili ise etki oranı yüzde kaçtır?*” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 13’te sunulmaktadır.

Tablo 13: Çocuğun dışarıda yemek yeme isteği ile ailenin dışarıda yemek yeme kararı ilişkisi

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır	%100											%100
%44,26	216											216
Evet		14,34%	15,44%	13,24%	9,93%	21,69%	4,04%	6,25%	5,88%	3,31%	5,88%	%100
%55,74		39	42	36	27	59	11	17	16	9	16	272
Evet Cevabı Verenlerin Kararına Etki Oranı Ortalaması %43,67											Toplam	488

Tablo 13’e göre araştırmaya katılanların %44,26’sı bu soruya hayır, %55,74’ü evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenler katılımcılara “*çocuğunuzun ısrarla dışarıda yemek yeme isteğinin, dışarıda yeme kararınıza etki oranı yüzde kaçtır?*” sorusu da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin dışarıda yeme kararlarına etki oranı ortalamasının %43,67 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %43,67’sinin dışarıda yemek yeme kararı vermesinde çocuklarının ısrarı etkili olmaktadır.

Katılımcıların “Ebeveyn olarak ev hayatından bunalıp sosyalleşme ihtiyacınız dışarıda yeme kararınızda etkili midir? Etkili ise etki oranı yüzde kaçtır?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 14’te sunulmaktadır.

Tablo 14: Ebeveynlerin sosyalleşme ihtiyacı ile dışarıda yemek yeme kararı ilişkisi

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır %42,42	%100 207											%100 207
Evet %57,58		10,32% 29	11,03% 31	14,59% 41	10,32% 29	22,42% 63	8,19% 23	6,41% 18	5,69% 16	3,56% 10	7,47% 21	%100 281
Evet Cevabı Verenlerin Kararına Etki Oranı Ortalaması %47,58											Toplam	488

Tablo 14’e göre araştırmaya katılanların %42,42’si bu soruya hayır, %57,58’i evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenlere “evde bunalıp sosyalleşme ihtiyacınız, dışarıda yeme kararınıza etki oranı yüzde kaçtır?” sorusu da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin dışarıda yeme kararlarına etki oranı ortalamasının %47,58 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %45,90’ının dışarıda yemek yeme kararı vermesinde sosyalleşme ihtiyaçları etkili olmaktadır.

Katılımcıların “Gittiğiniz işletmede çocuğunuzun çevreyi ve sizi rahatsız etme ihtimali dışarıda yemek yeme kararınızı olumsuz etkiliyor mu? Etkiliyor ise etki oranı yüzde kaçtır?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15: Çevreyi rahatsız etme ihtimali ile dışarıda yemek yeme kararı ilişkisi

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır %65,37	%100 319											%100 319
Evet %34,63		10,65% 18	9,46% 16	13,02% 22	10,65% 18	23,08% 39	4,14% 7	5,33% 9	7,69% 13	5,33% 9	10,65% 18	%100 169
Evet Cevabı Verenlerin Kararına Etki Oranı Ortalaması %50,47											Toplam	488

Tablo 15’e göre araştırmaya katılanların %65,37’si bu soruya hayır, %34,63’ü evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenlere “çevreyi ve sizi rahatsız etme ihtimali, dışarıda yememe kararınıza etki oranı yüzde kaçtır?” sorusu da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin dışarıda yememe kararına etki oranı ortalamasının %50,47 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %50,47’si çevrenin ya da kendilerinin rahatsız olma ihtimali nedeni ile dışarıda yemek yeme kararlarından vazgeçmektedirler.

Katılımcıların “Çocuğunuzun yaşına, ağız tadına uygun, sağlıklı ürünler bulunmaması dışarıda yemek yeme kararınızı olumsuz etkiliyor mu? Etkiliyor ise etki oranı yüzde kaçtır?” sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 16’da sunulmaktadır.

Tablo 16: Çocuk beslenmesine uygun yiyecekler ile dışarıda yemek yeme kararı ilişkisi

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır %30,33	%100 148											%100 148
Evet %69,67		10,59% 36	4,41% 15	7,36% 25	6,47% 22	17,35% 59	5,59% 19	9,12% 31	10,29% 35	10,00% 34	18,82% 64	%100 340
Evet Cevabı Verenlerin Kararına Etki Oranı Ortalaması %61,20											Toplam	488

Tablo 16’ya göre araştırmaya katılanların %30,33’ü bu soruya hayır, %69,67’si evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenlere “çocuğunuzun beslenmesine uygun sağlıklı ürünler

Evet		8,07%	5,79%	9,07%	11,08%	23,68%	7,81%	9,57%	8,31%	5,54%	11,08%	%100
%81,35		32	23	36	44	94	31	38	33	22	44	397
Evet Cevabı Verenlerdeki İşletme Seçim Oranı Ortalaması %55,06											Toplam	488

Tablo 19'a göre araştırmaya katılanların %18,65'i bu soruya hayır, %81,35'i evet yanıtı vermiştir. Bir başka deyişle aileler gidecekleri restoranı %81,35 oranında çocuğun isteklerine göre seçmektedirler. Evet yanıtı verenlere "işletme seçiminizde çocuğunuzun tutum ve isteklerinin etki oranı yüzde kaçtır?" soru da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin kararlarına etki oranı ortalamasının %55,06 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %55,06'si gidecekleri işletmeyi çocuklarının isteklerine göre belirlemektedirler.

Katılımcıların "Çocuklara farklı bir salonda yemek hizmeti veriliyorsa ya da oyun alanı varsa sürekli olarak çocuğunuzu izleyebilmek sizin için önemli midir? Önemli ise ne kadar önemlidir" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 20'de sunulmaktadır.

Tablo 20: Ayrı salon ya da oyun alanının izlenebilir olması

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır	%100											%100
%6,56	32											32
Evet		4,61%	2,41%	3,07%	1,98%	6,14%	2,41%	6,58%	7,89%	9,43%	55,48%	%100
%93,44		21	11	14	9	28	11	30	36	43	253	456
Evet Cevabı Verenlerdeki Çocuklarını İzleyebilme Önem Oranı %82,06											Toplam	488

Tablo 20'ye göre araştırmaya katılanların %6,56 bu soruya hayır, %93,44 evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenlere "ayrı yemek salonu ya da oyun alanının izlenebilir olmasının sizin için önem oranı yüzde kaçtır?" sorusu da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin önem verme oranı ortalamasının %82,06 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenlerin %82,06'sı çocukları yemek ya da oyun nedeni ile yanlarında olmadığında onları izleyebiliyor olmak istemektedirler.

Katılımcıların "Çocuğun daha mutlu olacağı, daha sağlıklı besleneceği, ebeveynlerin de daha rahat edebileceği hizmetleri sunan bir işletmede daha fazla ödemeyi göze alırmısınız? Alırsanız oranı nedir?" sorusuna vermiş oldukları yanıtların dağılımı Tablo 21'de sunulmaktadır.

Tablo 21: Fazla ödeme oranı

	Hayır	Evet %10	Evet %20	Evet %30	Evet %40	Evet %50	Evet %60	Evet %70	Evet %80	Evet %90	Evet %100	Toplam
Hayır	%100											%100
%20,70	101											101
Evet		10,59%	13,95%	14,47%	9,30%	15,76%	5,95%	5,95%	4,65%	5,43%	13,95%	%100
%79,30		41	54	56	36	61	23	23	18	21	54	387
Evet Cevabı Verenlerin Fazla Ödemeyi Göze Alma Oranı Ortalaması %50,08											Toplam	488

Tablo 21'e göre araştırmaya katılanların %20,70'i bu soruya hayır, %79,30'u evet yanıtı vermiştir. Evet yanıtı verenlere "çocuğunuzun daha mutlu, sizin daha rahat edebilmeniz için ne kadar fazla ödemeyi göze alırsınız?" sorusu da sorulmuş, bu soruya evet yanıtı verenlerin ödemeyi göze aldığı fazla ödeme oranı ortalaması %50,08 olmuştur. Başka bir deyişle soruya evet cevabı verenler çocuklarının daha mutlu olması, kendilerinin daha rahat etmesi durumunda %50,08 oranında daha fazla ödeyebileceklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılanların dışarıda yemek yeme konusundaki görüşlerini yansıtan soruların özet tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 22: Araştırmaya katılanların yanıtlarının özet tablosu

Dışarıda Yemeyi Artırıcı Nedenler	Hayır	Evet
Yemek Yapacak Zaman Olmaması	45,90	54,10
Çocuğun İstemesi	44,26	55,74
Ebeveynlerin Sosyalleşme İhtiyacı	42,42	57,58
Dışarıda Yemeyi Azaltıcı Nedenler	Hayır	Evet
Çevreye Rahatsızlık Verme Endişesi	65,37	34,63
Çocuğa Uygun Yiyecek Olmaması	30,33	69,67
Uygun Fiziksel Ortam Olmaması	45,29	54,71
İşletme Seçimi Kararı	Hayır	Evet
İşletme Seçiminde Tezatlık	75,00	25,00
Çocuğun İşletme Seçimine Etkisi	18,65	81,35
Diğer Görüşler	Hayır	Evet
Oyun Salonunun Görülebilmesi	6,56	93,44
Fazla Ücret Ödemeyi Göze Alma	20,70	79,30

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 12 yaş altı çocuk sahibi ailelerin dışarıda yeme içme alışkanlıklarının ve tercihlerinin tespit edilmesi amaçlanmış, bu amaç doğrultusunda hazırlanan anket formu aracılığı ile toplanan veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre ailelerin çocukları olduktan sonra dışarıda yemeğe gitme sıklıkları azalmaktadır. Aileler çocukları ile en fazla özel günlerde dışarıda yemeğe çıkmaktadır. Özel gün nedenini sırası ile çocuğun sosyalleşmeyi öğrenmesi, ebeveynlerin sosyalleşme ihtiyacı, çocuğun ısrarlı isteği ve evde yemek yapmak istememe/zaman olmaması nedenleri takip etmektedir.

Aileler dışarı çıktıklarında en çok döner, kebab, pide türü yiyecekleri sunan işletmeleri tercih etmektedirler. Bu işletmeleri sırası ile fast food yiyecek sunan işletmeler, deniz ürünleri sunan işletmeler ve bonfile, steak tarzı et ürünleri sunan işletmeler takip etmektedir. Bu sonuçlara göre aileler yüksek oranda fast food sunan işletmeleri tercih etmeyerek çocuklarına sağlıklı ürünler yedirmek istemektedirler. Çocuklar en çok yemeklerini sevdiği işletmelere gitmek istemektedirler. Daha çok eğlenip, daha iyi vakit geçirdikleri işletmelere ise ikinci sırada yer almaktadır. Nayak (2015), tarafından Hindistan'da yapılan çalışmanın sonuçlarından biri olan yiyecek içecek işletmelerinin çocukların hoşuna gidecek eğlenceler yaparak çocukları etkileyebileceği, böylece ailelerin çocukların baskısı nedeni ile tekrar bu işletmeleri tercih edeceği sonucu ile bu araştırmanın sonuçlarından biri olan çocukların daha çok eğlenip daha iyi vakit geçirdikleri işletmelere gitmek istedikleri sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Aileler %82,79 oranında dışarıya yemeğe çıktıklarında çocuklarının istemiş oldukları yiyecek ve içeceklerine müdahale etmektedirler. Bu müdahalelerin %70,49'u çocukların daha sağlıklı yiyecek ve içecek seçmeleri için yapılmaktadır. Bu sonuç, Roberts vd. (1981) tarafından ABD'de yapılan araştırmanın sonucu olan, annelerin dışarıda yemek yerken çocuklarını sağlıklı yiyecek konusunda yönlendirdikleri sonucu ile örtüşmektedir. Bu sonuç aynı zamanda McGuffin vd. (2014) tarafından Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti'nde yapılan çalışmanın sonucu olan dışarıda yemek esnasında ailelerin en önemli kriterinin, çocukların daha sağlıklı yiyeceklere yönlendirilmesi olduğu sonucuyla da benzerlik göstermektedir. İşletme tercihi ile bu sonuç birlikte değerlendirildiğinde ailelerin ana

kaygısının çocuklarının sağlıklı yiyecekler tüketmesi olduğu söylenebilir. Çocuğunun isteyeceği yiyecek ve içeceğe müdahale etmediğini belirten ebeveynlerin çocuklarının yaşları 10-12 yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu çocukların ayrı bir salonda değil aileleri ile aynı salonda yemek yemeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Salon ayrı olmalı diyen ebeveynlerin çocukları yine 10-12 yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcılar hafta içi ve hafta sonu işletmede 1-2 saat vakit geçirmektedirler.

Katılımcıların dışarıda yeme sıklıklarının artıran nedenlerin yer aldığı 3 soru arasında, dışarı çıkmayı en fazla artırıcı nedeninin %57,58 ile ebeveynlerin sosyalleşme ihtiyacı olduğu görülmektedir. Çocukların istemesi nedeninin katılımcıların %55,74'ü tarafından, diğer neden olan evde yemek yapmak istenmemesi/zaman olmaması nedeni ise katılımcıların %54,10'u tarafından dışarıda yeme sıklığına artırıcı etkisi olduğu belirtilmiştir. Dışarıda yemeyi artıran nedenlerden biri olan “çocuğun/çocukların istemesi” nedeni Szybillo vd. (1977) tarafından ABD’de yapılan araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir, ancak Szybillo vd. (1977) tarafından tespit edilen %80’lik etki oranı bu çalışmada %55,74 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Nelson (1979) tarafından ABD’de gerçekleştiren, Nayak (2015) tarafından Hindistan’da gerçekleştirilen çalışmaların sonucu olan çocukların dışarıda yemek kararı konusunda önemli bir belirleyici olduğu sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların dışarıda yeme sıklıklarının azaltan nedenlerin yer aldığı 3 soru arasında, dışarı çıkmayı en fazla azaltıcı nedeninin çocuğun yaşına ve ağız tadına uygun yiyecek olmaması olduğu görülmektedir. Fiziksel şartların çocuklara uygun olmaması ve çevreyi rahatsız etme endişesi dışarıda yemek yeme isteğini azaltan diğer nedenlerdir.

Katılımcılar %25 oranında gitmeyi istedikleri işletme türü ile gittikleri işletme arasında tezatlık olduğunu belirtmişlerdir. Çocuğun isteğinin işletme seçimine etkisinin % 81,35 olduğu göz önüne alındığında bu %25’lik tezatlık oranının yine çocukların isteklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Nørgaard vd. (2007) tarafından Danimarka’da yapılmış araştırmanın sonucu olan çocukların dışarıda yemek konusunda etkin bir rol oynadıkları sonucu, bu araştırmanın sonucu olan çocuk isteklerinin dışarıda yeme konusunda etkili olduğu sonucu ile benzerlik göstermektedir. Katılımcılar yüksek oranda çocukların oyun alanının görülebilir bir yerde olması gerektiğini bildirmişlerdir.

Katılımcıların %79,30’u çocuklarının daha mutlu olup, daha sağlıklı yiyecekler yiyebileceği ve kendilerinin daha rahat edebilecekleri hizmet sunulduğu takdirde daha fazla ödeme yapmayı göze alabileceklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç, çocuklu ailelere yönelik farklılaştırılmış hizmeti verecek bir işletmenin, 12 yaş ve altı çocuk sahibi müşteri potansiyelini %79,30 oranında artırabileceği anlamına gelmektedir. Katılımcıların daha fazla ödemeyi göze alacakları oran nedir sorusuna verdikleri cevaplar sonucu oluşan oran ise %50,08’dir. Yani araştırmaya katılanlar istedikleri hizmeti alabilmeleri durumunda %50 oranında daha fazla ödeme yapabileceklerini belirtmişlerdir. Bu oran işletme karlılığının iki katına çıkmasını sağlayacak bir orandır.

Araştırma sonuçlarına göre çocuğu olan ailelerin dışarıda yeme sıklığı neredeyse yarı yarıya azalmaktadır. Araştırmanın sonuçlarından olan ailelerin çocuklarına yönelik daha iyi hizmet sunulması durumunda daha fazla ödemeyi göze alma durumunun dışarıda yeme sıklıklarının azalmasından da kaynaklanıyor olduğu düşünülebilir. Bir başka deyişle aileler azalan dışarıda yemek yeme sıklığından yaptıkları tasarrufun bir kısmını daha iyi hizmet alabildikleri işletmelerde harcamayı göze alabilirler. İşletmelerin ilk yapmaları gereken çocuklu ailelerin dışarıda yemeğe çıkmasına engel olan nedenleri ortadan kaldırmak olabilir. Bu nedenlerden en çok belirtileni olan çocuğa uygun yiyecek olmaması sorunu ortadan kaldırmak için işletmeler çocuklara özel menüler hazırlayabilirler. Çocukların daha rahat yiyebilecekleri, yaşlarına, ağız tadlarına ve beslenme gereksinimine uygun yiyecekler

menülere eklenebilir. Ayrıca genel olarak iştahsız ve yemek yeme konusunda inatçı olan çocuklara yönelik özel tasarımı yiyecekler işletme menüsüne eklenebilir. İşletmenin fiziki şartlarının çocuklara uygun olması, işletmenin uygun ısıda ve iyi havalandırmaya sahip olması çocuklu ailelerin önem verdiği kriterler arasındadır. İşletmeler kuruluş aşamasında bunları göz önünde bulundurarak planlamalarını buna göre yapabilirler.

Aileler çocukları ile birlikte genellikle özel günlerde dışarıya çıkmaktadır. İşletmelerin yılbaşı, anneler günü, babalar günü gibi toplumsal özel günler için program hazırlarken çocukları da unutmaması, çocuklara uygun menüler ve aktiviteler düzenlemesi çocukların, dolayısı ile ailelerin daha fazla tatmin olmasına katkı sunabilir. Düzenlenecek etkinlikler sayesinde çocuğun, kendi yaşındaki çocuklarla kaynaşarak sosyalleşmesi, ailelerin bir diğer amacı olan çocukların sosyalleşmeyi öğrenmesi amacının gerçekleşmesine de yardımcı olabilir. Daha uygun fiyata sunulan çocuk menüleri ailelerin bu tür özel günlerde dışarı çıkmasına teşvik edici olabilir. Çocukların istek ve ihtiyaçlarının ailelerin dışarıya çıkma kararında etkili olduğu bulgusundan hareketle işletmelerin çocukların tatminini sağlamaları işletmelere rekabette avantaj sağlayabilir.

Aileler dışarıda yemeğe çıktıklarında çocuklarına sağlıklı yiyecekler yedirmek istemektedirler. Bu nedenle işletmeler kullandıkları malzemelere dikkat etmeleri, bilinen markaların kaliteli ürünlerini tercih etmeleri toplumsal sağlığın sürdürülebilmesine fayda sağlayabilir. Dondurulmuş ürünler yerine o ürünlerin tazelerini kullanarak menüde bulunan ürünler hazırlanabilir. İşletmeler, sağlığa zararlı gazlı içecekler yerine sıkma meyve suları ya da ev yapımı içecekleri menülerine ekleyebilirler.

İşletmeler, çocukların daha çok eğlenip daha iyi vakit geçirdikleri işletmelere daha çok gitmek istediklerini göz önünde bulundurarak, çocuklar için daha eğlenceli ortamlar hazırlayabilirler. Bunun en kolay yollarından biri olan oyun alanları kurulabilir. Ancak araştırma sonuçlarına göre oyun alanlarının ebeveynlerin rahatlıkla görebileceği yerlere kurulması ailelerin önemsedığı bir kriterdir. Şayet işletmenin fiziki şartları buna uygun değilse, oyun alanı kameralarla takip edilerek televizyonla ailelerin izlemesinin sağlanması bu kriteri sağlayabilir. Oyun alanında bir görevli bulundurulması ailelerin hem daha rahat etmesini sağlaması, hem de çocukların olası kazalardan korunması açısından faydalı olabilir. Ayrıca işletmeler, fiziki alanlarının şartlarını çocukların yaş gruplarını da dikkate alarak düzenlemeleri ailelerin o işletmeyi tercih etmesine neden olabilir.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin üçte ikisi çocuklarına yönelik daha iyi hizmet almaları durumunda yaklaşık %50 daha fazla ödeme yapabileceklerini belirtmiştir. İşletmelerin çocuklu ailelere yönelik ihtiyaçlar arasında yer almaya başlayan çocuk dostu bir işletme anlayışını benimsemeleri, çocukları ve ebeveynleri tatmin eden hizmet sunabilmeleri hem kârlılık açısından hem de rekabet açısından rakiplerinin önüne geçmesini sağlayabilir.

İlerideki çalışmalarda araştırmacılar, 12 yaş ve altı çocuklu ailelerin işletmelerden beledikleri kriterlerin tespitine yönelik bir çalışma yapabilirler. Tespit edilen bu kriterlerde yaş gruplarına göre bir farklılaşma olup olmadığına dair analiz yapılabilir. Yapılacak bu çalışmalar 12 yaş ve altı çocuklu aileler pazarına yönelmek isteyen işletmelere yol gösterici olabilir.

Kaynakça

- Arıker, Ç. (2012). Tüketicilerin restoran seçiminde kullandıkları seçim kriterleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 10(38), 11-31.
- Aygün, İ. & Kazan, H. (2008). Aile üyelerinin aile satın alma kararlarına etkileri: İstanbul uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 227-248.

- Aymankuy, Y. & Ceylan U. (2013) Ailelerin turistik ürün satın alma karar sürecinde çocukların rolü (Yerli turistler üzerinde bir araştırma). *Electronic Journal of Social Sciences*, 12(45), 105-122.
- Berkman, H. W., Lindquist, J. D. & Sirgy, M. J. (1996). *Consumer behavior*. Lincolnwood: NTC Business Books.
- Canoğlu, M. & Ballı, E. (2017). Tüketicilerin kebab restoranı tercihlerini etkileyen faktörler Adana örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 30-43.
- Chan, K. (2006). Consumer socialization of Chinese children in schools: Analysis of consumption values in textbooks. *Journal of Consumer Marketing*, 23(3), 125-132. doi.org/10.1108/07363760610663286.
- Çakıcı, C. & İyitoğlu, V. (2012). Tatil kararlarında aile üyelerinin rolü: Antalya ilinde tatil yapan aileler üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 117-134.
- Dal, N.E. & Dal, V. (2016). Çocukların tüketici olarak sosyalleşme sürecinde tv reklamlarının ve ailenin rolü hakkında teorik bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 371-388.
- Durmaz, Y. (2008). *Tüketici davranışı*. Ankara: Detay Yayınları.
- Emir, O. & Pekiyan, A. (2010). Çocuklu ailelerin otel işletmesi seçiminde etkili olan faktörler: Afyonkarahisar'da bir uygulama. *C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 159-181.
- Ersoy, S. (2005). Ergenlik dönemindeki tüketicinin sosyalleşme sürecine bireysel faktörlerin etkisi. *Karınca*, 823, 31-35.
- Ev Dışı Tüketim Tedarikçileri Derneği (2016). *Ev dışında bir yılda 650 TL. harcadık*. Erişim Tarihi: 30.06.2019, <https://etuder.org.tr/2016/06/05/ev-disinda-bir-yilda-650-tl-harcadik/>
- Fan, Y. & Li, Y. (2010). Children's buying behaviour in China: A study of their information sources. *Marketing Intelligence & Planning*, 28(2), 170-187. doi.org/10.1108/02634501011029673.
- Güven, S. & Aslan, M. (2016). *Aile satın alma kararlarında gizli aktör olan çocuğun etkisi*. Erişim Tarihi: 08.02.2019, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/SevalGuVENMeldaASLAN.pdf>
- Hoyer, W.D. & MacInnis, D.J. (1997). *Consumer behaviour*. New York: Houghton Mifflin Company.
- İslamoğlu, A.H. (2003). *Tüketici davranışları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karadağ, L. (2013). Çocuk pazarları, çocukların aile kararlarına etkisi: Marmaris örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 3(10), 73-92.
- Koç, E. (2004). The role of family members in the family holiday purchase decision making process. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 5(2), 85-102. doi.org/10.1300/J149v05n02_05.
- Kotler, P.(2005). *According to Kotler: The world's foremost authority on marketing answers all your questions*. New York: AMACOM.
- McGuffin, L.E., Price, R.K., McCaffrey, T.A., Hall, G., Lobo, A., Wallace, J.M.W. & Livingstone, B.E. (2014). Parent and child perspectives on family out-of-home eating:

- A qualitative analysis. *Public Health Nutrition*, 18(1), 100–111. doi: 10.1017/S1368980014001384.
- McIntosh, A., Kubena, K. S., Tolle, G., Dean, W., Kim, M.-J., Jan, J.-S. & Anding, J. (2011). Determinants of children's use of and time spent in fast-food and full-service restaurants. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 43(3), 142-149. doi:10.1016/j.jneb.2010.04.002
- McNeal, J.U., Herndon, N.C. & Yeh, C.H. Jr. (1998). A study of children's consumer socialization in Hong Kong over a five-year period: Income, spending and saving, Asia Pacific. *Journal of Marketing and Logistics*, 10(3), 48-66. doi.org/10.1108/13555859810764526
- McNeal, J. U. & Yeh, C.H. (1997). Development of consumer behavior patterns among Chinese children. *Journal of Consumer Marketing*, 14(1), 45-59. doi.org/10.1108/07363769710155857.
- Mucuk, İ. (1982). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Nayak, S.S. (2015) Eat out: Children's role in family decision making. *International Education and Research Journal*, 1(5), 95-99.
- Nelson, J.E. (1979). Children as information sources in family decision to eat out. *Advances in Consumer Research*, 6, 419-423.
- NØrgaard, M.K., Bruns, K. & Christensen P.H. (2007). Children's influence on and participation in the family decision process during food buying. *Young Consumers: Insight and Ideas for Responsible Marketers*, 8, 197-216. doi.org/10.1108/17473610710780945
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Roberts, M.L., Wortzel, L.H. & Berkeley R.L. (1981). Mothers' attitudes and perceptions of children's influence and their effect on family consumption, *Advances in Consumer Research*, 8, 730-735.
- Sirgy, J.M. (1982). Self concept in consumer behavior: A critical review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287-300.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F.G. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayınları.
- Szybillo, G.J., Sosanie, A. & Tennenbein, A. (1977). Should children be seen but not heard. *Journal of Advertising Research*, 17, 7-13.
- Tek, B.Ö. (1997). *Pazarlama ilkeleri*. İzmir: Cem Ofset.
- TÜİK (2018). *Nüfus istatistikleri*. Erişim tarihi: 10.09.2018, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. *Tüketim*. Erişim tarihi 03.08.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- Wiharto B., Haryanto, J.O. (2009). Determinants of the children intention to consume fast food products. *Makara Human Behavior Studies in Asia*, 13(1), 29-36. doi: 10.7454/mssh.v13i1.204

Yamane, T. (2001). *Temel örnekleme yöntemleri*. (A. Esin, M.A. Bakır, C. Aydın, E. Gürbüzel, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.

Zikmund, W.G., d'Amico, M. (1995). *Effective marketing: Creating and keeping customers*. West Publishing: Eagan.

The Effect of Local Food on Tourism: Gaziantep Case

Yöresel Yemeklerin Turizme Etkisi: Gaziantep Örneği

Ayşe Nevin SERT*

Abstract

Experiencing local food in a certain destination becomes one of the most important tourism activities for tourists. Local foods; which play an important role in destination choice, revisit intention and marketing are useful tools for destination development. In 2015 Gaziantep was entitled to join the UNESCO Creative Cities Network in Gastronomy branch. Therefore the aim of this study is to investigate the domestic tourist perception of Gaziantep local food and the effect of this perception on revisit intention. As a result of the survey conducted with 394 domestic tourists have visited Gaziantep, it had been shown that the local food perception can be grouped under five dimensions as cultural experience, restaurant service, food taste, health and hygiene, variety and table manner. It had been also found that the dimensions of cultural experience, variety and table manner, food taste have a positive effect on the revisit intention. However, it was also determined that Gaziantep's membership of the UNESCO Creative Cities Network in gastronomy branch is not known enough. In destination marketing, local dishes can be stressed more strongly and thus more tourists can be attracted. Therefore, tour companies can give more space to promote Gaziantep's regional culinary richness in their promotional brochures, websites and social media.

Keywords: Food Tourism, Local Foods, Revisit Intention, UNESCO, Gaziantep.

Öz

Yöresel yemekleri deneyimlemek destinasyona seyahat eden turistler açısından en önemli turizm faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Turistlerin destinasyon seçimlerinde, yeniden ziyaret niyetlerinde ve destinasyonun pazarlanmasında önemli bir rol üstlenmiş olan yöresel yemekler destinasyon gelişimi açısından faydalı bir araçtır. Bu çalışmanın amacı 2015 yılında gastronomi dalında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı üyeliğine hak kazanmış olan Gaziantep'in yöresel yemeklerinin yerli turistler tarafından nasıl algılandığı ve söz konusu algının tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Gaziantep'te 394 yerli turistle yüz yüze yapılan anket çalışması sonucunda yöresel yemeklere yönelik algının kültürel deneyim, hizmet ve fiziksel ortam, yemek tadı, sağlık ve hijyen, çeşitlilik ve masa tavrı olmak üzere beş boyut altında gruplandırılabilirliğini görülmüştür. Söz konusu boyutlardan kültürel deneyim, çeşitlilik ve masa tavrı ve yemek tadı boyutlarının tekrar ziyaret niyetini olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Gaziantep'in UNESCO yaratıcı şehirler ağına gastronomi dalında üye olduğunun çok bilinmediği görülmüştür. Destinasyonların pazarlanmasında yöresel yemekler daha güçlü bir şekilde vurgulanabilir ve böylece daha çok turist ilgisini çekilebilir. Dolayısıyla tur şirketleri tanıtım broşürlerinde, web sayfalarında ve sosyal medyada Gaziantep'in yöresel mutfak zenginliğini tanıtmaya daha çok yer verebilirler.

Anahtar Kelimeler: Yemek Turizmi, Yöresel Yemek, Tekrar Ziyaret Niyeti, UNESCO, Gaziantep

Introduction

There is a close relationship between food and tourism. Food is seen as an important source for tourism industry and vital to meet physical needs. As human-beings all tourists have to eat during their travel. In addition to satisfying the physiological needs, the food provides pleasure, fun and socialization, and it is also an important factor in choosing destinations (Henderson, 2009). According to Quan and Wang (2004) food is a strong attraction and intense experience that pushes tourists to travel, but also one of the major expenditure items. Food expenses which have a large share in travel expenses (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b) account for about one-third of total tourist expenditure (Lee and Scott, 2015). The fact that the food is an important attraction factor for tourists to travel to a destination (Lee and Scott, 2015) has also brought food tourism into the forefront. Ignatov and Smith (2006) described the food tourism, also called gastronomy tourism, as the travels made for the purchasing, consumption, experience of local foods (including beverage) or learning how to cook or observing the food production. Food tourism comprise regional food

* Asst. Prof., Selçuk University, Beyşehir Ali Akkanat Faculty of Tourism, Tourism Management, nevininsert@selcuk.edu.tr

culture, regional cuisine, restaurants, food festivals, events, tours, cooking courses etc. related activities and experience (Andersson and Mossberg, 2017). However, apart from the tourists who travel within the scope of food tourism all tourists should decide where and what to eat. In accordance with their decisions, the local dishes they eat provide a pleasant time and a positive perception of the destination (Henderson, 2009). Local dishes that form the cornerstone of food tourism (Henderson, 2009) are not only to meet physical needs, but also a way of recognizing different cultures, people, traditions and customs (Okumuş and Çetin, 2018). That is to say local food being a part of local culture and history reflects the spirit of the place (Lee and Scott, 2015). Therefore, local food has become an important source of destination attractiveness (Björk and Kauppinen-Räisänen, 2016a). As it is known tourism is a highly competitive industry (Cracolici and Nijkamp, 2008). In this context, local food can be used as a differentiation tool in destination marketing because it cannot be imitated easily (Henderson, 2009). The growing importance of food for tourists is reflected in the literature (Lee and Scott, 2015). Some of the studies related to determine destination choice (Hsu, Tsai and Wu, 2009; Okumus, Kock, Scantlebury and Okumus, 2013; Lion, Guneren and Shepherd, 2014; Seo, Yun and Kim, 2017; Silkes, Cai and Lehto, 2013), destination image (Seo et al., 2017; Lai, Khoo-Lattimore and Wang, 2018), satisfaction (Björk and Kauppinen-Räisänen, 2016a; 2017), experience (Tsai and Wang, 2017), destination marketing (Silkes et al., 2013; Williams, Williams and Omar, 2014; Sotiriadis, 2015; Tsai and Wang, 2017) and revisit intention (Henderson, 2009; Ab Karim and Chi, 2010; Kim, Kim, Goh and Antun, 2011; Silkes et al., 2013; Seo et al., 2017).

Local food is an important driving factor for tourists' destination preference processes and is also an important tool for marketing the diversity of destinations (Okumus et al., 2013; Björk and Kauppinen-Räisänen, 2016b; Okumuş and Çetin, 2018). Knowing how this tool is perceived by tourists in the destination is important for all stakeholders, especially for destination marketers and managers. Hence study aim to investigate the perception of the local food of Gaziantep which was entitled to join the UNESCO Creative Cities Network in Gastronomy branch in 2015, by the domestic tourists and the effect of this perception on the revisit intention.

Literature Review

The attractiveness of a destination usually related to its capacity of meeting the tourist needs and expectations. For tourist evaluating destination attractiveness beside the climate, accommodation, natural, historical and cultural richness, it also is one of the most important experiences is to try local food and beverages (Ritchie and Crouch, 2010). Local foods, food experiences and food tourism which are an important element in terms of destination attractiveness, have been receiving more attention in recent years (Okumuş and Çetin, 2018). Accordingly, travelling to experience the destination-specific foods are increasing rapidly and this is called food tourism.

Santich (2004) describes food tourism as travels made at least partly due to interest or motivation in food and beverage. Santich (2004) further states that food tourism is about participating in another culture, associated with a particular place and people. Within the scope of food tourism, tourist travel for tasting local and authentic food, participating in food festivals and experiencing local and international cuisines (Okumuş and Çetin, 2018). There are two different approaches to food tourism. First, food tourism has been recognized as a means of attraction, and tourists' dining experience and tasting pleasure has been seen the most important factor. This trend, which suggests that contemporary travellers seek unique tastes and food experiences, is called gastronomy tourism, culinary tourism or gourmet tourism (Björk and Kauppinen-Räisänen, 2016b). Second, people have interest and curiosity about locally grown food and locally produced food items, local taste. Exploring, tasting and

experiencing local food is also a source of attraction for these people (Lee and Scott, 2015). However, for these people, other attractiveness is as important as eating. In other words, food may be of interest to these people, but may not be a cornerstone of their experiences (Lee and Scott, 2015; Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b). In both cases, local foods are centre to tourists' decisions, experience and satisfaction (Kim et al., 2011; Silkes et al., 2013; Tsai and Wang, 2017; Okumuş and Çetin, 2018; Björk and Kauppinen-Räsänen, 2019). The local foods in a destination reflect the characteristics of that place, and their contents, cooking styles, and the way they serve food are unique to that place and are part of the culture of that place (Gálvez et al., 2017). Besides, foods represent geography, climate, authenticity, history, culture and nostalgia (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b). For this reason, local foods provide a better understanding of the local culture for tourist (Tsai and Wang, 2017). However, due to its unique characteristics, it cannot be easily imitated by other destinations and is an important strategic resource in increasing the attractiveness and competitiveness of destinations (Okumuş and Çetin, 2018). The local food has a significant impact on the local economy as well as satisfying the tourists and contributing to the authenticity of the destination. Expenditures of tourists on food and beverage at the destination benefits to local producers and businesses and increase the employment opportunities (Du Rand and Heath, 2006). Tourists also buy food souvenirs beside consume the local foods in destination (Henderson, 2009). The purchase of local food and beverages souvenirs also can affect post-trip behaviour, as it remind travel, leads to talk about travel and when given as a gift increasing others interest in destinations (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016a). Lin and Mao (2015) suggest that the elegant packaging and the ease of carrying, the affordability and being the reminder of the taste and smell of a place increase the purchase of food souvenirs.

Besides the positive effects of local foods, the low quality in terms of hygiene, taste, presentation and service can negatively affect the health of tourists consequently disrupt the travel and can damage the reputation of the destination. Therefore health and hygiene, food taste, variety and table manners, restaurant service and distinctive cultural experience are very important factors. In this respect, hygiene is an important issue and formal regulation, supervision and control systems are required to protect the tourist and increase their trust. These procedures both ensure the necessary standards are guaranteed, and also help to prevent diseases caused by food poisoning due to insufficient storage and preparation. (Henderson, 2009). The authenticity of the local foods and the quality of the service in their presentation is also one of the issues to be considered. The appearance, taste, aroma and smell of the dishes not only address the senses but also contribute to the perception of local difference (Lin, Pearson and Cai, 2011). If local foods do not have the original taste and are not served in the best way it can damage the destination. To avoid this, it is important to make the necessary investments to educate people who can cook the local dishes in the best way and make the best presentation (Aslan et al., 2014).

Beside the taste, hygienic and health, the restaurants are important for the perception of local foods as well (Lin et al., 2011). Restaurants, especially those reflecting local characteristics, stand out as an important tourist attraction that can affect the behaviour of tourists and the overall satisfaction of a destination (Kim, Eves and Scarles, 2009). The appearance of the restaurants could be claimed to be one of the most important characteristics of tourists, which cause them to consume local food and drinks (Lin et al., 2011). The interaction between the social aspects or human factor (eg, service provider, customers and personnel) and the elements within the service encounter's physical surroundings (social symbolic signs, products, and ambiance) is very important in terms of experience quality, satisfaction and revisit intention (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2019). In addition, the physical environment including the cleanliness of the restaurants and the exterior appearance

and decoration should be well arranged (Lin et al., 2011). Björk and Kauppinen-Räsänen (2019) emphasized that eating places are a scene in which the tourists experience their dining experiences and that this scene needs to be arranged very well to be able to improve the quality of experience.

Food tourism and local dishes were studied from different angles. In their study in South Africa, Du Rand and Heath (2006) demonstrate how stakeholders can use food tourism in destination marketing. Aslan et al., (2014) investigated the contribution of local cuisine to destination branding in Nevşehir. In the interviews with the food and beverage establishments, they found that the local dishes were attracted by tourists but there was a shortage of qualified personnel who cook and serve the local foods. Şahin and Ünver (2015) in their study conducted with İstanbul Travel Agencies, determined that Ottoman Cuisine and Turkish Cuisine could be used as an important attraction in İstanbul's marketing activities. Bayrakçı and Akdağ (2015) found in their study with domestic tourists visiting Gaziantep that food consumption motivations were thrill seeking, cultural experience, sensory appeal and health expectation. Björk and Kauppinen-Räsänen (2016b) stated in order to be used the local food correctly in destination marketing, food tourist should be grouped according to their attitudes towards local food. They have divided the foods tourists into three groups: Experiencers, enjoyers and survivors. Okumuş and Çetin (2018) investigated the marketability of İstanbul as a food destination and how to market it. They stated that although İstanbul is rich in world cuisine and regional cuisines, it is not sufficiently marketed. Apak and Gürbüz (2018) conducted a study to determine the level of interest of domestic tourists to local food products. It has been stated that local food products are natural, healthy and have authentic taste and for this reason they are purchased by domestic tourists.

The intention to revisit could be defined as the desire of tourists to go back to there after a visit to a destination (Ab Karim and Chi, 2010). Local food of a destination is seen as an important attraction that make them to come back to the destination (Kim et al., 2011). Studies have been carried out which show that local foods affect tourists' intention to visit the destination again (Henderson, 2009; Ab Karim and Chi, 2010; Kim et al., 2011; Silkes et al., 2013; Bayrak and Akdağ, 2013).

With references to literature review, the following hypotheses were formed:

H1: The restaurant service perception affects revisit intention.

H2: Health and hygiene perception affect the revisit intention.

H3: Cultural experience perception affect the revisit intention.

H4: Variety and table manners perception affect revisit intention

H5: The food taste perception affect revisit intention.

Method

The target population for this study was domestic tourists who have visited Gaziantep. Sampling was used in this study instead of the whole population due to constraints such as time and cost; the sample group was established with convenience sampling method.

In order to reach the aim of the study, 113.740 domestic tourists visiting Gaziantep in 2018 (Gaziantep Provincial Directorate of Culture and Tourism, 2018) were taken as the population of this study. The sample size was determined as 378 people taking into account the 95% confidence level and 5% sampling error (Tanrıöğen, 2009, p. 126). The survey was carried out from January to February, 2019. 400 questionnaires were distributed and 6 defective and unreliable questionnaires were excluded. 394 valid responses were collected

and it is believed that 394 questionnaires represent the sample size in the universe (Tanrıöğen, 2009, p. 126).

Gaziantep is a province with the richest cuisine in Turkey with 291 kinds of food, beverage and desserts (Cömert and Özkaya, 2014). Gaziantep, with this richness, was entitled to membership of UNESCO Creative Cities Network in 2015 in gastronomy branch as the Turkey's first city on the list (Ministry of Culture and Tourism, 2019). Creative Cities Network was created within the scope of UNESCO's Global Alliance of Cultural Diversity, with 116 cities from 54 countries. Creative Cities Network consists of handicrafts, folk art, design, cinema, literature, music, visual arts and gastronomy. The fact that gastronomy is listed as a branch could be considered an important proof that local foods and cuisines should be protected as cultural heritage at the national and international level (Akın and Bostancı, 2017; Türkiye Kültür Portalı, 2019). For these reasons, Gaziantep was chosen as the research area.

In the research, a 3-part questionnaire was used as a data collection technique. In the first part, the Local Foods Perception Scale adapted from the study of Promsivapallop and Kannaovakun (2019) consisting of 25 items was used to measure the perception and attitudes of the domestic tourists relating to the local foods. The second part examined the tourist revisit intention with revisit intention scale of 3 items adapted from the work of Choe and Kim (2018). All of the items were measured using a 5-point Likert scale from "strongly disagree" (=1) to "strongly agree" (=5). The final section dealt with questions seeking the socio-demographic profile of respondents. Also respondents were asked whether they have bought souvenirs, how many times they came to Gaziantep and if they knew that Gaziantep is a member of UNESCO's "Creative Cities Network" in gastronomy branch. A pilot study was administered to 68 domestic tourists at the destination in January 2019. The data obtained from this pilot study were analysed with SPSS 22.0, a statistical package program developed for social sciences, and it was determined that the measurement tool provided reliability and validity. It also aimed to examine wording, layout of survey and measurement scales. According to the pilot test, the questionnaire was finalized.

Frequency analysis was used to analyse respondents' demographic and descriptive characteristics. Then, the respondents' perceptions of local foods and their intention to revisit were tested. Reliability, Factor, Correlation and Regression analyses were applied to the data set. Cronbach's Alpha coefficients were used to test the reliability of the scales. Factor analysis was then performed to ensure the validity of the scales. The correlation test was used to determine the relationship between two independent variables or the relationship of a variable to two or more variables and the degree of this relationship, if any. Regression analysis was also used to measure the cause-effect relationship between an independent variable and a dependent variable, or between dependent and independent variables.

Findings

The distribution of the respondents according to their demographic characteristics is presented in Table 1. According to this, most of respondent were female wit 58.4 per cent and the majority of the respondents fall between the age of 40 and 49 with 35.5 per cent. Related to the marital status most of the respondent found to be married with 66.5 per cent and in the total sample, with the 43.9 per cent majority of the respondents have Bachelor degree and the occupation of the most respondents were employed with 40.9 per cent. Furthermore, the average monthly income of the respondents is examined and majority of the them have income between 5.001-6.000 TL with 39.6 per cent.

Furthermore, only 20.3 per cent of the participants know that Gaziantep is a member of UNESCO's Creative Cities Network in gastronomy branch. Also 84 per cent of the

respondents' answers to the question of whether they have bought food souvenirs were yes. Finally, the majority of respondents with 56.4 per cent visited Gaziantep for the first time.

Table 1: Socio-demographic characteristics of participants

Variables		Number	Percentage
Gender	Female	230	58.4
	Male	164	41.6
Age	18-29	52	13.2
	30-39	121	30.7
	40-49	140	35.5
	50-59	66	16.8
	60 $\geq$	15	3.8
Marital Status	Married	262	66.5
	Single	132	33.5
Education	Secondary school	11	2.8
	High school	161	40.9
	Bachelor degree	173	43.9
	Master's degree or higher	49	12.4
Employment Status	Employer	40	10.2
	Employed	161	40.9
	Self-employed	133	33.8
	Student	14	3.6
	Retired	18	4.6
	Housewife	28	7.1
Monthly Salary (Turkish Liras)	3.001-4.000	39	9.9
	4.001-5.000	128	32.5
	5.001-6.000	156	39.6
	6.001-7.000	71	18.0
Have you bought any souvenirs?	Yes	331	84.0
	No	63	16.0
Do you know that Gaziantep is a member of UNESCO's "Creative Cities Network" in gastronomy branch?	Yes	80	20.3
	No	314	79.7
How many times have you visited Gaziantep?	It is the first time	215	54.6
	Two times	116	29.4
	Three times	61	15.5

	Four times or more	2	.5
Total		394	100.0

Scale and Hypothesis Findings

The Local Food Perception Scale was subjected to reliability analysis and then factor analysis was carried out for seeing the scale validity. The results are shown in Table 2. If Cronbach's Alpha is between 0.00 and 0.40, the scale is not reliable. If the alpha value is between 0,40 and 0,60, the reliability of the scale is low, between 0,60 and 0,80 the scale is reliable and between 0,80 and 1,00 the scale is highly reliable (Kayış, 2014, p. 405). With the reliability analysis conducted for the 25-items of Local Food Perception Scale the Cronbach's Alpha coefficient was determined to be 0.93. These obtained values shows that research scales' have high internal consistency.

According to the Table 2 the respondents perception towards local foods of Gaziantep were listed as follows : “cultural experience” ($\bar{x}$ = 4.874), “variety and table manners” ($\bar{x}$ =4.626), “food taste” ($\bar{x}$ = 4.601), “restaurant service” ($\bar{x}$ = 4.542), “health and hygiene” ($\bar{x}$ = 4.524). Factor analysis was carried out for seeing the construct validity of survey questions prepared for measuring local food perceptions. Before the factor analysis whether partial correlations between the items and the correlation matrix were suitable for factor analysis, they were tested by Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient and Bartlett test.

Being KMO's was higher than 0.50 and Bartlett's test is meaningful shows that data were appropriate for factor analysis (Kayış, 2014). Also the KMO value (0,803) for the scale was appropriate. Therefore, it is considered that the scale is suitable for the aim of the research. According to the Bartlett test, the local food perception scale is $p < 0.50$. These indicators were shown that the data matrix was appropriate to be performed with the factor analysis. Factor analysis result shows that the expressions of local food perception scale were extracted five factors accounting for %69.542 of the total variance. In addition, to be able to ascertain the relationship between the local food perception and revisit intention of respondents, a revisit intention variable consisting of three items was used. As a result of the tests conducted for this variable, the arithmetic average was found to be 4.805.

Table 2: Arithmetic mean values of the dimensions and items of the local food perceptions scale

	Arithmetic mean	Factor Reliability Values (%)
Factor 1: RESTAURANT SERVICE	4.542	0.850
1_HFO_ Food providers are cordial.	4.644	
2_HFO_ Food providers serve well.	4.670	
3_HFO_ The food spot can be found easily anywhere.	4.312	
4_HFO_ Gaziantep restaurants have relaxed atmosphere.	4.748	
5_HFO_ Gaziantep restaurants have distinctive decorating style.	4.482	
6_HFO_ There are many varieties of local food.	4.840	
7_HFO_ Gaziantep restaurants offer value for money.	4.385	
8_HFO_ There are various sources of information (books, brochures, internet, etc.) that you can have information about local dishes.	4.253	
Factor 2 - FOOD TASTE	4.601	0.748

9_YT_Gaziantep food is rich in flavours.	4.908	
10_YT_Gaziantep food is delicious.	4.926	
11_YT_Gaziantep food is aromatic.	4.231	
12_YT_Gaziantep cuisine is popular in the world.	4.134	
13_YT_Gaziantep food is hot and spicy.	4.807	
Factor 3 - HEALTH AND HYGIENE	4.524	0.854
14_SH_Gaziantep food is safe to consume.	4.548	
15_SH_Gaziantep food is easily digestible.	4.451	
16_SH_Gaziantep food is healthy.	4.505	
17_SH_Gaziantep food is hygienic	4.388	
18_SH_Spices, herbs and vegetables used in Gaziantep foods are beneficial for	4.654	
19_SH_Ingredients used in Gaziantep food are fresh.	4.596	
Factor 4 - VARIETY AND TABLE MANNERS	4.626	0.734
20_ÇMT_Gaziantep cuisine uses a variety of cooking methods.	4.682	
21_ÇMT_Gaziantep cuisine has a wide variety of food and appetizers.	4.652	
22_ÇMT_Gaziantep cuisine has appealing eating habits and table manners.	4.545	
Factor 5: CULTURAL EXPERIENCE	4.742	0.759
23_KD_Gaziantep food is authentic	4.614	
24_KD_Gaziantep food offers a cultural experience.	4.802	
25_KD_Gaziantep food is distinctive.	4.812	
KMO Value		.803
Total Variable Value		69.542
Reliability Coefficient		0.931

The Correlation Findings Between the Dimensions of Local Food Perception Scale and Revisit Intention Variable

In this part of the study, correlation analysis for the relationship between the dimensions of the local food perception scale and the revisit intention are presented.

Correlation analysis is a statistical method used to test the linear relationship between two variables or to test the relationship of a variable with two or more variables, if any, to measure the degree of this relationship. It is reported that the Pearson Correlation Coefficient in the range of 0.00-0.25 is very weak, 0.26-0.49 is weak, 0.50-0.69 is medium, 0.70-0.89 is high and 0.90-1.00 is very high (Sungur, 2014, p. 116).

Table 3: Correlation analysis for relation between the dimensions of the local food perception scale and the revisit intention variables

		Restaurant Service	Health And Hygiene	Cultural Experience	Variety and Table Manners	Food Taste	Revisit Intention
Restaurant Service	Correlation Coefficient	1.000	.667**	.222**	.569**	.357**	.015

	Sig. (2-tailed)	-	.000	.000	.000	.000	.000
Health And Hygiene	Correlation Coefficient	.667**	1.000	.346**	.664**	.349**	.008
	Sig. (2-tailed)	.000	-	.000	.006	.000	.000
Cultural Experience	Correlation Coefficient	.222**	.346**	1.000	.387**	.109**	.266**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	-	.000	.000	.000
Variety and Table Manners	Correlation Coefficient	.569**	.664**	.387**	1.000	.362**	.344**
	Sig. (2-tailed)	.000	.006	.000	-	.000	.000
Food Taste	Correlation Coefficient	.357**	.349**	.109**	.362**	1.000	.328**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	-	.000
Revisit Intention	Correlation Coefficient	.015	.008	.266**	.344**	.328**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.767	.868	.000	.000	.000	-

** p<0.05 N= (394)

Regarding the analysis results of the, there was no significant ($p < 0.05$, p : .000) and positive-weak (r : .015) relationship between the restaurant service dimension of the local food perception scale and revisit intention. Relationship between the scale dimension of health and hygiene and revisit intention variables was not significant ($p < 0.05$; p : .000) and a positive but a very weak (r : .008). However relationship between the scale dimension of cultural experience and revisit intention variables was significant ($p < 0.05$; p : .266) and a positive-weak (r : .736). Relationship between the scale dimension of variety and table manners and revisit intention variables was significant ($p < 0.05$; p : .344) and a positive - weak (r : .344) and a weak and positive relationship ($p < 0.05$; p : .000) was determined between the scale dimension of food taste and revisit intention (r : .328).

Findings Related to Hypothesis of Research

In this part of the study, the results of the regression analysis are presented in order to determine the effect of the Local Food Perception Scale's dimensions on revisit intention variable in line with the answers of the respondents. Regression analysis is a statistical method used to measure the cause-effect relationship between an independent variable and a dependent variable or a dependent variable with independent variables (Kalaycı, 2010).

Table 4: Regression analysis results of the restaurant service dimension and revisit intention

Independent Variable	Dependent Variable	R	R²	B	Beta	Sig.	F
Restaurant Service	Revisit Intention	0.015	0.000	.014	.046	.767	0.088

* p<0.05

H1: The restaurant service perception affects revisit intention.

As stated by regression analysis, the effect relationship between the respondents' restaurant service perception and revisit intention was not significant ($p > 0.05$; p : .767). The hypothesis **H1** was not supported accordingly.

Table 5. Regression analysis results of the health and hygiene dimension and revisit intention

Independent Variable	Dependent Variable	R	R ²	B	Beta	Sig.	F
Health And Hygiene	Revisit Intention	0.008	0.000	.008	.045	.868	0.028

* p<0.05

H2: Health and hygiene perception affect the revisit intention.

With reference to the regression analysis result, it was determined that the effect relationship between the respondents' health and hygiene perception and revisit intention was not significant ($p > 0.05$, $p: .868$). This result indicated that the hypothesis **H2** was not supported.

Table 6: Regression analysis results of the cultural experience dimension and revisit intention

Independent Variable	Dependent Variable	R	R ²	B	Beta	Sig.	F
Cultural Experience	Revisit Intention	0.166	0.400	.064	.066	.009	17.130

* p<0.05

H3: Cultural experience perception affect the revisit intention.

Regression analysis result shows that the effect relationship between the cultural experience perceptions and the revisit intention was significant ($p > 0.05$, $p: .009$) and positive. Therefore the hypothesis **H3** was supported. Also, when the F values of the regression model were examined, it was seen that the cultural experience dimension explained 17% of the revisit intention variable.

Table 7. Regression analysis results of the variety and table manners dimension and revisit intention

Independent Variable	Dependent Variable	R	R ²	B	Beta	Sig.	F
Variety and Table Manners	Revisit Intention	0.225	0.476	.024	.096	.015	19.940

* p<0.05

H4: Variety and table manners perception affect revisit intention.

Regression analysis result shows that the affect relationship between variety and table manners perceptions and the revisit intention was significant ($p > 0.05$, $p: .015$) and positive. Therefore the hypothesis **H4** was supported. Furthermore, when the F values of the regression model were examined, it was seen that the variety and table manners dimension explained 20% of the revisit intention variable.

Table 8: Regression analysis results of the food taste dimension and revisit intention

Independent Variable	Dependent Variable	R	R ²	B	Beta	Sig.	F
Food Taste	Revisit Intention	0.028	0.012	.043	.168	.005	13.070

* p<0.05

H5: The food taste perception affect revisit intention.

Depending on the regression analysis result it is reported that the effect relationship between food taste perceptions and the revisit intention was significant ($p > 0.05$, $p: .005$) and positive. Thus the last hypothesis **H5** was supported. Furthermore, when the F values of the regression model were examined, it was seen that the food taste dimension explained 13% of the revisit intention variable.

Discussion

In recent years, many destinations have used local food and beverages as a means to attract tourists, and everything about food has become an important tourist attraction. Especially it has been recognized as a tourist attraction, experience, cultural value and a driving force for the development of tourism industry. In this respect, local dishes, which have become an essential element for understanding the culture, traditions and intangible heritage of the destination, are considered as a reflection of the destination and local people (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2019). Therefore, local foods are both an ideal product as a attraction element for destinations and also a useful marketing tool (du Rand and Heath, 2006). Therefore increasing interest in local food is considered an effective means of destination marketing, differentiation and branding (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016a). Therefore the aim of this study is to investigate the perception of the local food of Gaziantep which was entitled to join the UNESCO Creative Cities Network in Gastronomy branch in 2015, by the domestic tourists and the effect of this perception on the revisit intention.

The study showed that the perception of local food can be grouped under five dimensions as restaurant service, food taste, health and hygiene, variety and table manners and cultural experience. The most positively perceived dimension is the cultural experience and then it is seen that respectively variety and table manners, food taste, restaurant service, health and hygiene are listed. Local foods represent geography, climate, authenticity, history, culture and nostalgia (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b). In other words, local foods are an important part of the culture of a destination. For this reason, local foods provide a better understanding of the local culture (Pérez Gálvez et al., 2017; Tasi and Wang, 2017). Findings from the study also show that eating local foods is considered a cultural experience and therefore the dimension of cultural experience is perceived as the most important dimension. Domestic tourists who come to Gaziantep think that they have experienced the Gaziantep culture by eating local dishes. The results are in line with previous studies (Ab Karim and Chi, 2010; Silkes et al., 2013; Şahin and Ünver, 2015; Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b; Tasi and Wang, 2017; Promsivapallop and Kannaovakun, 2019).

In the study, the hypothesis “restaurant service perception effects revisit intention” and “health and hygiene perception effects the revisit intention” are not supported. This could be interpreted that domestic tourists who came to Gaziantep are not much interested in the local food's beneficial to the health and hygienically or the service given restaurant, therefore they are not important effect on revisit intention. The findings are not similar to the previous studies in the literature (Henderson, 2009; Björk and Kauppinen-Räsänen, 2019). The hypothesis that “cultural experience perception effects the revisit intention” has been accepted. The acceptance of the hypothesis might imply that as local food provides tourist a cultural experience and different taste, their intention to revisit intention would be strengthen. For some tourists, local food is a means of understanding the intangible cultural heritage and local food and beverage culture of a destination. For these tourists, local food and the dining experience is effective on the intention to revisit to the destination (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2016b). Similarly, the hypothesis that “variety and table manners perception effect the intention to revisit” has also been accepted. According to Pérez Gálvez et al. (2017), local dishes in a destination reflect the characteristics of the place and their contents, cooking styles, variety and table manner are specific to that place. Therefore, the tourists who experience the Gaziantep cuisine would have a positive view of the destination and return to have the same experience again. The acceptance of the hypothesis "food taste perception effects revisit intention" imply that the domestic tourist perception of food taste play a positive role in their revisit intention.

Okumuş and Çetin (2018) stated that tourists were greatly influenced by the sources of information when they decided to travel to a destination and try local cuisines there. Specifically to Gaziantep, although it has a rich cuisine, it is difficult to say that this cuisine and local foods are used effectively in destination marketing activities. As a matter of fact, the answer of the question about if they knew that Gaziantep is a member of UNESCO's "Creative Cities Network" in gastronomy branch is no at about 80% per cent. Therefore, it is seen that the city has not benefited enough from this membership in the promotion of the destination and attracting more tourists. Participation in the statements of "Food spots are located in convenient places" and "There are various information guides (books, brochures, internet, etc.) for local food" is rather low. Based on the findings, it is possible to say that enough information with suitable channels are not be provided about the cuisine, food, restaurants of Gaziantep, which is accepted as an important gastronomy city. In terms of the marketing of destinations, local food could be emphasized more strongly and thus more tourists can be attracted (Björk and Kauppinen-Räsänen, 2019). Therefore, tour companies can make more room for promoting Gaziantep's regional culinary richness in promotional brochures and web pages. Tour companies can prepare specials tours to experience local foods. According to the findings obtained from the study, it could be advice the stakeholders about which aspects of gastronomy should emphasize in destination marketing. Regarding Gaziantep local food an emphasis can be placed on especially its flavour, variety, cooking, presentation characteristics and authenticity. Local food can also be presented at festivals, special events and related fairs. In this kind of events, interest can be attracted to local dishes with its various treats, visuals and applications. All stakeholders, including the public and private sector, should work together to emphasize that Gaziantep is a gastronomic city and that the city is on the list of UNESCO Creative Cities Network. In order to attract more tourists, this issue can be used as an important attraction element by the tour companies and destination marketing.

Tourist's decision to visit a destination and experience the local cuisines is greatly influenced by information sources (Pawaskar and Goal, 2016). Considering this, food related content on websites and brochures is becoming more important. The content is effective in informing and attracting tourists who are interested in local food. Whether traveling with a tour or not, tourists should have easy access to the information resources about where and what to eat. Some of these sources are web sites or brochures prepared by the city's municipality and the Provincial Directorate of Culture and Tourism.

84% of respondents answered yes to the question of "Have you bought food souvenirs?". Many tourists may think that their travels are incomplete if they do not buy souvenirs, and they buy souvenirs both for their loved ones and later for keeping as a memory. The purchase of regional food and beverages souvenirs also effects post travel behavior as they reminds the trip, cause talked about it and also evoke the interest when it is given as a gift (Lin and Mao, 2015). A wide range of local food and beverages can be produced as souvenirs. In addition, packaging can be more elegant.

Gaziantep offers important attractions to tourists with its history and culture. However, beside these attractions the local foods of Gaziantep can be used as a cultural symbol by introducing and highlighting in the city's marketing and promotion. For, local specialties have unique characteristics it cannot be easily imitated by other destinations and is an important strategic resource in increasing the attractiveness of destinations (Okumuş ve Çetin, 2018).

References

- Ab Karim, S., & Chi, C. G. Q. (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations' food image. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(6), 531-555.
- Akın, N., & Bostancı, B. (2017). Unesco Yaratıcı Şehirler Ağı Kapsamında Gaziantep: Mevcut Raporlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 110-124.
- Andersson, T. D., & Mossberg, L. (2017). Travel for the sake of food. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17(1), 44-58.
- Apak, Ö. C., & Gürbüz, A. (2018). Turistlerin yöresel gıda ürünlerine ilgi düzeyleri (Interest Levels of Local Food Products). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 334- 349.
- Aslan, Z., Güneren, E., & Çoban, G. (2014). Destinasyon markalaşma sürecinde yöresel mutfağın rolü: Nevşehir örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 3-13.
- Bayrakçı, S., & Akdağ, G. (2016). Yerel yemek tüketim motivasyonlarının turistlerin tekrar ziyaret eğilimlerine etkisi: Gaziantep'i ziyaret eden yerli turistler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 96-110.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2016a). Exploring the multi-dimensionality of travellers' culinary-gastronomic experiences. *Current Issues in Tourism*, 19(12), 1260-1280.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2016b). Local food: a source for destination attraction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1), 177-194.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2017). Interested in eating and drinking? How food affects travel satisfaction and the overall holiday experience. *Scandinavian Journal of Tourism and Hospitality*, 17(1), 9-26.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2019). Destination foodscape: A stage for travelers' food experience. *Tourism Management*, 71(1), 466-475.
- Cracolici, M.F., & Nijkamp, P. (2008). The attractiveness and competitiveness of tourist destinations: A study of southern Italian regions. *Tourism Management*, 30(3), 336-344.
- Du Rand, G. E., & Heath, E. (2006). Towards a framework for food tourism as an element of destination marketing. *Current Issues in Tourism*, 9(3), 206-234.
- Gálvez, J. C. P., Granda, M. J., López-Guzmán, T., & Coronel, J. R. (2017). Local gastronomy, culture and tourism sustainable cities: The behavior of the American tourist. *Sustainable Cities and Society*, 32, 604-612.
- Henderson, J. C. (2009). Food tourism reviewed. *British Food Journal*, 111(4), 317-326.
- Hsu, T. K., Tsai, Y. F., & Wu, H. H. (2009). The preference analysis for tourist choice of destination: A case study of Taiwan. *Tourism Management*, 30(2), 288-297.
- Ignatov, E., & Smith, S. (2006). Segmenting Canadian culinary tourists. *Current Issues in Tourism*, 9(3), 235-255.
- Kayış, A. (2014). *Güvenilirlik Analizi*, Editör: Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (ss. 401-419), 6. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

-
- Kim, Y. G., Eves, A., & Scarles, C. (2009). Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 423-431.
- Kim, Y. H., Kim, M., Goh, B. K., & Antun, J. M. (2011). The role of money: The impact on food tourists' satisfaction and intention to revisit food events. *Journal of Culinary Science & Technology*, 9(2), 85-98.
- Lai, M. Y., Khoo-Lattimore, C., & Wang, Y. (2018). A perception gap investigation into food and cuisine image attributes for destination branding from the host perspective: The case of Australia. *Tourism Management*, 69(1), 579-595.
- Lee, K. H., & Scott, N. (2015). Food tourism reviewed using the paradigm funnel approach. *Journal Of Culinary Science & Technology*, 13(2), 95-115.
- Lin, L., & Mao, P. C. (2015). Food for memories and culture—A content analysis study of food specialties and souvenirs. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 22, 19-29.
- Lin, Y. C., Pearson, T. E., & Cai, L. A. (2011). Food as a form of destination identity: A tourism destination brand perspective. *Tourism and Hospitality Research*, 11(1), 30-48.
- Okumus, B., & Cetin, G. (2018). Marketing Istanbul as a culinary destination. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 340-346.
- Okumus, F., Kock, G., Scantlebury, M. M., & Okumus, B. (2013). Using local cuisines when promoting small Caribbean island destinations. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(4), 410-429.
- Promsivapallop, P., & Kannaovakun, P. (2019). Destination food image dimensions and their effects on food preference and consumption. *Journal of Destination Marketing & Management*, 11(1), 89-100.
- Quan, S., & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297-305.
- Ritchie, J. R., & Crouch, G. I. (2010). A model of destination competitiveness/sustainability: Brazilian perspectives. *Revista de Administração Pública*, 44(5), 1049-1066.
- Santich, B. (2004). The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training. *International Journal of Hospitality Management*, 23(1), 15–24 .
- Seo, S., Yun, N., & Kim, O. Y. (2017). Destination food image and intention to eat destination foods: A view from Korea. *Current Issues in Tourism*, 20(2), 135–156.
- Silkes, C. A., Cai, L. A., & Lehto, X. Y. (2013). Marketing to the culinary tourist. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(4), 335-349.
- Sotiriadis, M. D. (2015). Culinary tourism assets and events: Suggesting a strategic planning tool. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1214-1232.
- Şahin, G. G., & Ünver, G. (2015). Destinasyon pazarlama aracı olarak gastronomi turizmi: İstanbul'un gastronomi turizmi potansiyeli üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(2), 63-73.
- Şengel, T., Karagöz, A., Çetin, G., Dinçer, F. İ., Ertuğrul, S. M. ve Balık, M. (2015). Tourists' approach to local food. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 429-437.
-

-
- Tanrıöğen, A. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tsai, C. T. S., & Wang, Y. C. (2017). Experiential value in branding food tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(1), 56-65.
- Türkiye Kültür Portalı (2019). Yaratıcı Şehirler Ağı. Erişim Tarihi: 20.01.2019
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/yaraticisehirleragi>
- Williams, H. A., Williams Jr, R. L., & Omar, M. (2014). Gastro-tourism as destination branding in emerging markets. *International Journal of Leisure and Tourism Marketing*, 4(1), 1-18.
-

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459